ГЕОРГИ СТОЙКОВ РАКОВСКИ

СЪЧИНЕНИЯ В ЧЕТИРИ ТОМА

Редакционна колегия
проф. д-р ВЕСЕЛИН ТРАЙКОВ,
КИРИЛ ТОПАЛОВ,
СВЕТЛА ГЮРОВА

БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ

ГЕОРГИ СТОЙКОВ РАКОВСКИ

СЪЧИНЕНИЯ ПЪРВИ ТОМ

ПРОЗА • ПОЕЗИЯ

Подбор и редакция
КИРИЛ ТОПАЛОВ

СОФИЯ 1983

ГЕОРГИ СТОЙКОВ РАКОВСКИ 1

Цена 3,70 лева

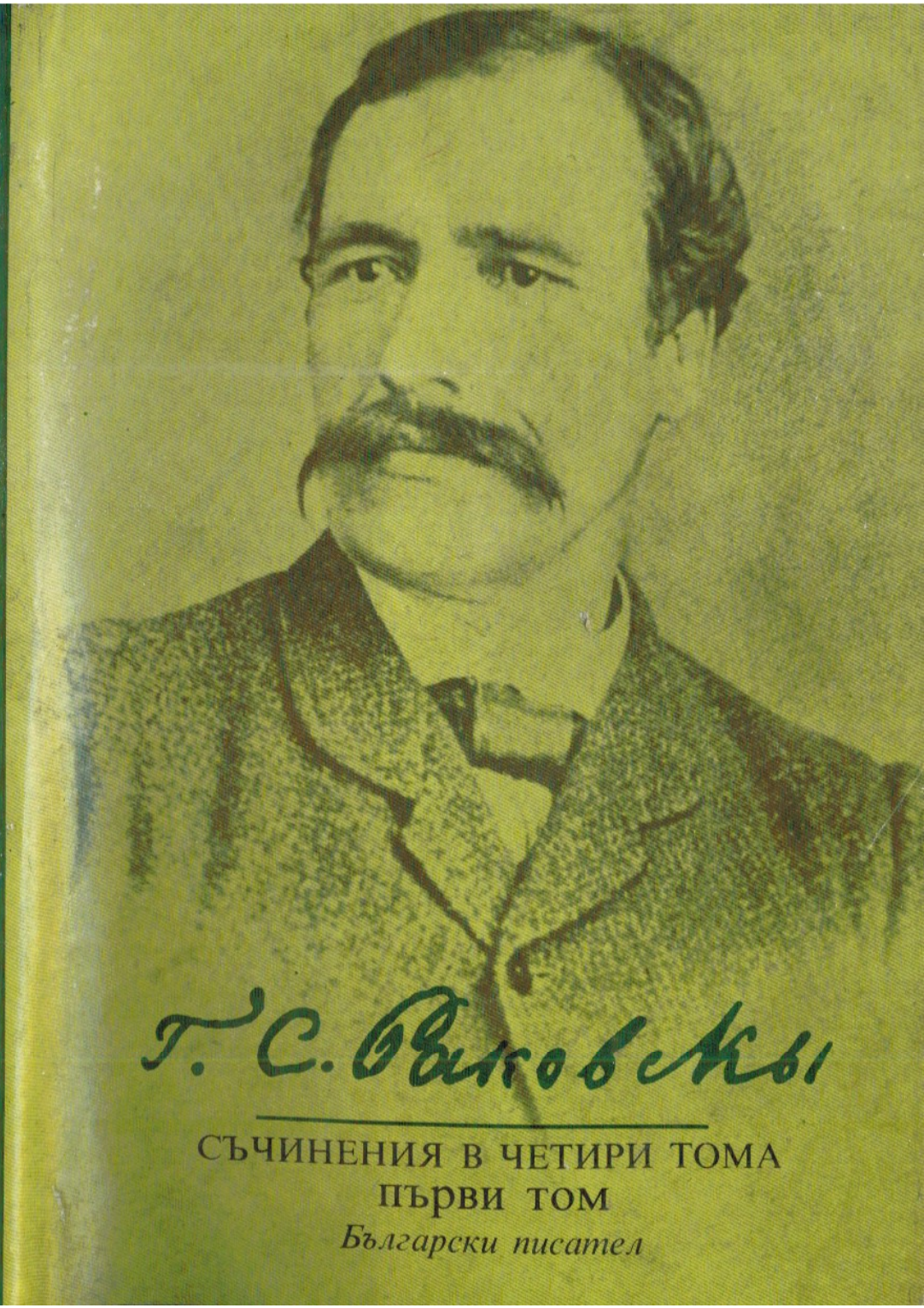

Г. С. Раковски

СЪЧИНЕНИЯ В ЧЕТИРИ ТОМА

ПЪРВИ ТОМ

Български писател

ГЕОРГИ СТОЙКОВ РАКОВСКИ

СЪЧИНЕНИЯ
В ЧЕТИРИ ТОМА

първи том
ПРОЗА
●
ПОЕЗИЯ

втори том
ПУБЛИЦИСТИКА

трети том
ИСТОРИОГРАФИЯ

четвърти том
ЕЗИКОЗНАНИЕ
●
ЕТНОГРАФИЯ
●
ФОЛКЛОР

Издателство
Български писател

ГЕОРГИ СТОЙКОВ
РАКОВСКИ

първи том

ПРОЗА ● ПОЕЗИЯ

Първият том представя прозата и поезията на видния възрожденски деец, идеолога на нашата национална революция, безсмъртния апостол на българското духовно и политическо възраждане. Включени са неговите известни автобиографични произведения „Житие“, „Съдържание на житието ми“, „Неповинний българин“, „Вярно изложение на българското дружество“, диалогичният памфлет „Иступлений дервиш“, хайдушкият му дневник и др. Някои от тези материали имат мемоарен или подчертано документален характер и разкриват важни страни от житейския път на революционера и книжовника. В тома е представена богато и поезията на Раковски. Освен главното му поетическо дело — поемата „Горски пътник“, включена с пълния си текст, читателят ще намери тук и неговите популярни стихотворения „Постъп български“, „Отлъчие...“, „Спомен месторождения“, „Забава в Кубейская карантина...“, както и много неизвестни на широката публика творби, взети от по-стари издания или от архива на писателя. Предговорът, двете студии (за прозата и за поезията), както и помощният научен апарат помагат да се навлезе в проблематиката на богатия и драматичен жизнен и творчески свят на Г. Ст. Раковски.

София ● 1983

ГЕОРГИ СТОЙКОВ РАКОВСКИ

1

ГЕОРГИ СТОЙКОВ РАКОВСКИ

1

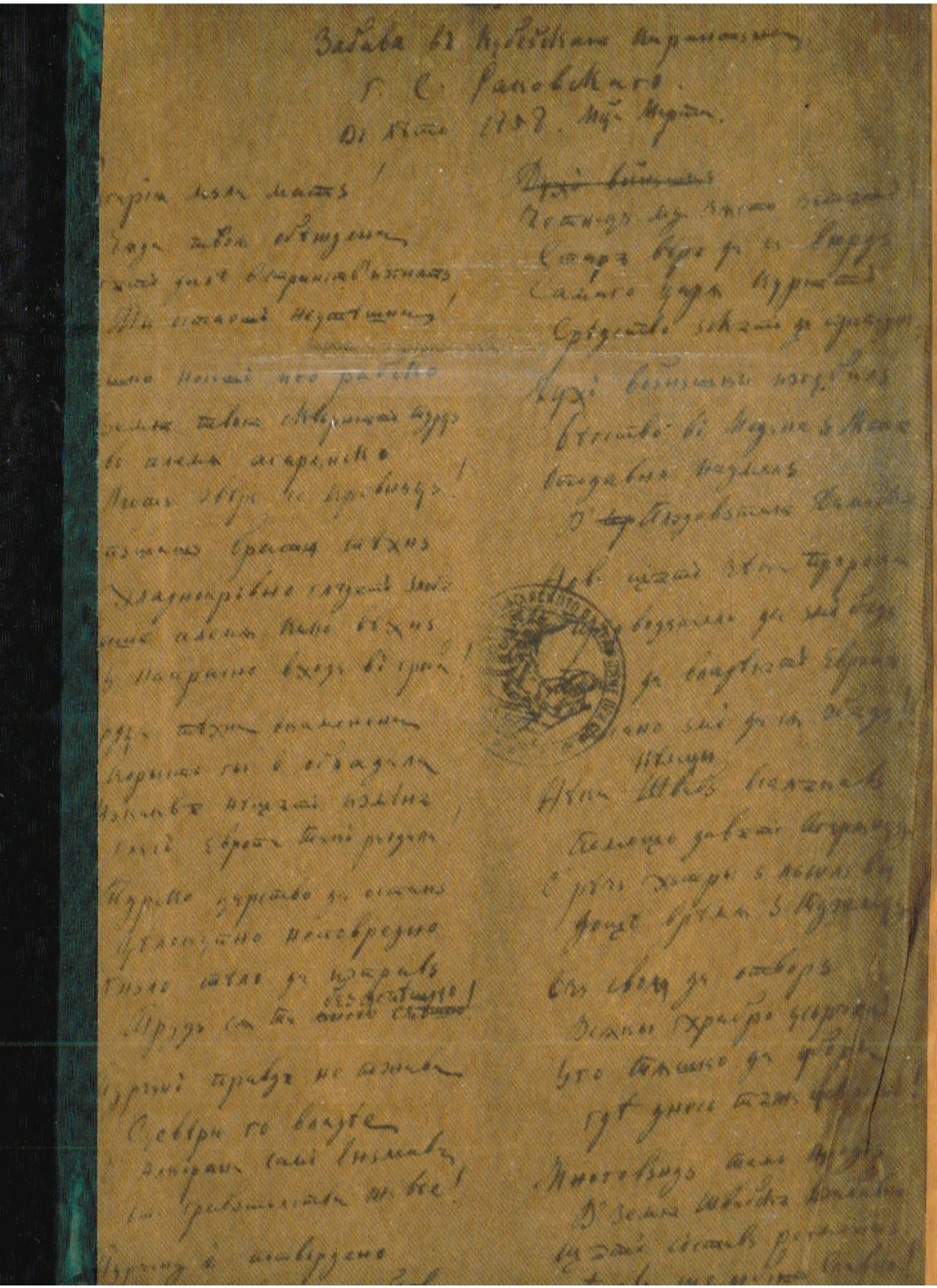

Г. С. Сковороды

© Кирил Топалов, 1983
c/o Jusautor, Sofia

Г. С. РАКОВСКИ И РАЗВИТИЕТО НА НАЦИОНАЛНАТА НИ ЛИТЕРАТУРА

Голямото и разнообразно дело на Г. С. Раковски е неразривно свързано с основните обществено-политически и културно-исторически процеси, които характеризират българската действителност по средата на XIX век, които обуславят националното ни съзряване и подготвят българската национална революция. С всестранната си дейност този изключително надарен човек стимулира и насочва тези процеси, за да се утвърди като всепризнат организатор и идеолог на все по-разгарящата се борба за политическо и духовно освобождение на българската народност. Раковски спои в неразривно единство делото на революционера практик с вълненията на поета романтик, с размислите и прозренията на учения патриот и книжовника публицист. Един необикновен размах в мисловност и действия, в мечти и планове, което ще накара съвременниците му да благоговеят пред неговата личност, а идните поколения да се прекланят пред подвига му и се вдъхновяват от примера му да служат на род и отечество.

Нашата наука е направила не малко за изучаване и осветляване живота и делото на този „мечтател безумен, образ невъзможен“ — както го характеризира народният поет Ив. Вазов, изпълнен с „любов исполинска“ и „вражда сатанинска“, надзърнал дръзко в тъмното минало, за да разкрие трагичното настояще и обгърне с орловия си поглед бленуваното бъдеще. Но все още към литературното му наследство се проявяват известни предубеждения, не се спазват конкретно-исторически критерии, когато се оценяват неговите качества и мястото му в националния историко-литературен процес. А то може да бъде правилно разбрано и по достойнство оценено, когато се държи сметка за целокупното дело на тази необикновена личност, за цялата й душевност и световъзприемане. Защото в литературните произведения на революционера поет се проецира по особен начин всичко онова, което е стимулирало това дело, давало му е смисъл и съдържание. Но една правдива, конкретно-историческа характеристика на създаденото от поета и писателя Раковски предполага то да се постави и на фона на тогавашния литературен живот у нас и в някои съседни нам страни, където той е живял и работил. Защото литературният процес е неразкъсваем и всяко едно явление, колкото и новаторско да е то, е свързано по видими и невидими пътища с предходните литературни традиции — национални и чужди, — с духовно-естетическия живот в по-широк географски регион. Това се налага толкова повече за личности като Раковски, които въплъщават в себе си идеите и търсенията на времето, националните и социални пориви на народите, движението на революционно-политическите, на културно-историческите процеси.

Както е известно, бъдещият революционер, поет и книжовник получава зна-

чително за времето си образование, отрано проявява живо национално съзнание и едва 20-годишен, вече участвува в подетата национална борба в Цариград, става член на основаното в Атина от родолюбиви българи „Македонско дружество". През 1841 —1842 г. организира в Браила чета с цел да нахлуе през Дунава в България. Успял да избегне смъртна присъда за тази си бунтовна дейност, Раковски емигрира във Франция, но поривите за патриотична дейност го карат да се завърне в родината си. Скоро обаче по донос на котленските чорбаджии той бива арестуван заедно с баща си и са откарани в цариградските затвори, където прекарват три и половина години. По време на Кримската война (1853 —1856) Раковски се включва в най-опасни и рисковани планове, съставя едно „тайно общество" със задача да съдействува за победата на руските войски. Разкрит и осъден отново на смърт, на път за Цариград, където е трябвало да бъде изпълнена присъдата, той успява да избяга и организира хайдушка чета в Балкана. След неблагополучния край на войната той емигрира в Румъния, живее известно време в Сърбия, Австрия, Русия, Гърция, развива широка обществено-политическа дейност, отдава се на научно-книжовни и литературни занимания, издава последователно вестниците „Българска дневница", „Дунавски лебед", „Бъдъщност", „Бранител", пише исторически съчинения. Стигнал постепенно до убеждението, че България може да се освободи само чрез всенародно въстание, ръководено от един център, той организира в Белград българска военна легия, подготвя оперативен план за освобождението на България, учредява „привременно българско началство", което трябвало да изпълнява функциите на временно правителство, започва да образува в страната тайни революционни комитети, а през 1862 г. издава специална прокламация, с която призовава народа да се вдигне на въстание. Иска да създаде общ съюз на балканските народи за борба срещу османското владичество. Останал неразбран в смелите си планове, разочарован от политиката на балканските държави, от някои действия на отделни емигрантски дейци, отдаден изцяло на търсене на нови средства и форми за извоюване на мечтаната свобода, напрегнатият, изпълнен с много тревоги и лишения живот на бележития революционер бива без време прекъснат от неумолимата туберкулоза. През октомври 1867 г. той склапя очи на румънска земя, отправил сетен взор към поробената родина, чиято съдба е изпълвала със смисъл и съдържание цялото му съществуване.

В органическа връзка с тази всеобхватна революционно-политическа дейност са и книжовните му занимания, които се отличават все със същия широк диапазон. Тук отново се проявява неговата богато надарена личност, способна на упорити търсения, на смели хипотези, на учудващи прозрения. В размисъл върху минала и сегашна съдба на българската народност той предприема най-разнообразни начинания, за да докаже правото на сънародниците си на самостоен политически и духовен живот. С особена страст събира градиво от всякакви извори, които говорят за миналото на българите, та по този начин да стимулира националното съзнание, борческите пориви. И в това отношение той следва не

само повелите на ума, но се носи и на крилата на волното си въображение, за да утвърждава принципи и създава теории, чрез които се възвеличава някогашното, за да се насочва вниманието към настоящето и бъдещето. И търсенията на историка, и прозренията на учения, и виденията на поета — всичко е подхранено от един върховен народностен идеал, без който е немислима сложната, всеобхватната борческо-метежна личност на Раковски.

С еднаква любов и старание Раковски изучава както далечните политически и културни събития, така и най-близката история на народа ни, делото на първите български възрожденци. Особено живо се интересува от паметниците на народното творчество — в тях вижда неопровержим документ за голямата културно-историческа значимост на българската народност. Много сили посветява на историята и развитието на българския език, чиито корени търси още в най-дълбока древност. Познаването на древни езици — арабски, персийски, старогръцки и др. — му позволява да прави смели аналогии, макар и несъстоятелни от строго научно гледище. Но в тях той е намирал удовлетворение на неистовото си родолюбие. „Кое по-сладко заничание може бити разве да ся занимава человек в издирване древности преминалого своего народа" — признава неуморният издирвач на миналото. Непрестанните му търсения са подхранени от широка осведоменост и фанатична вяра в някогашното и бъдещо величие на българския народ. Така, при новите обществено-исторически условия, Раковски продължава онова, което някога Паисий бе започнал и възвестил. И двамата патриоти се обръщат към далечното и близко минало, за да повдигнат самочувствието на поробения българин, да му дадат оръжие за борба.

Изпълнен с такива разбирания и вяра, Раковски става автор на редица съчинения с исторически, етнографски, филологически, с общокултурен характер, които биват посрещани с интерес не само от българите, но и от чуждата научна общественост. Като се позовава на изобилие от материали, почерпени от български и чужди извори, усилията на автора са насочени да изясни произхода, границите и управлението на старата българска държава, социалните и религиозните отношения, самобитността на материалната и духовната култура на българите, старинността на езика им, богатствата на народното им творчество, като коригира или отхвърля теории и схващания на гръцки и други учени, които изопачавали историческата истина... И в този си благороден стремеж Раковски понякога попада в плен на своеобразни хипотези и наивно романтични изводи. Колкото обаче и недоказуеми да ни се струват днес, те имат своето обяснение и оправдание във времето, когато са създавани, в целите, които е преследвал авторът им. Човек с неговия идеал, умонастроение и душевност не е могъл сякаш да не създава подобни смели хипотези. Те са му били еднакво необходими както в пламенната му публицистика или революционно-романтичната му поезия, всеки стих на която е пропит от един неизменен историзъм и чувство за някогашно величие и културно-историческа

значимост. Покрай всичко друго в много от тези трудове се откроява способността на Раковски за непосредно поетическо вживяване в историческата материя, за едно емоционално възприемане и описание на битови явления, за художествено-образно мислене. В това отношение особено показателен е неговият „Показалец" (1859) — един труд, чрез който се прави голяма крачка напред в изучаване на българското народно творчество. С какво романтично опиянение той скицира тук картината на овчарския живот, сякаш поетически възпроизвежда лично преживяно и видено някога, сегашните си размисли.

Но истинската стихия на Раковски е публицистиката. Научно-книжовните му занимания и публицистичните му изяви са две форми на духовно-интелектуална дейност, които той използува с еднакво старание, за да служи на изконния си идеал. Те се родеят и по идейно-революционен патос, и по сила на чувствата, и по емоционалност на изложението. На публицистиката той посвещава много сили, за да подхвърли на трактовка най-важните политически проблеми на времето, които са имали известно отношение към съдбовността на българина. Разбрал силата на периодичния печат, той полага много усилия, за да издава вестници и списания, които, макар и да не са могли за дълго да просъществуват, са оставили дълбоки следи в политическия и книжовния живот на народа ни. Редактираните от Раковски периодични издания стават трибуна на смели революционни призиви, на страстно полемични обществено-политически и културно-исторически статии, на критико-изобличителни писания. От страниците на тези издания той сочи пътища за всестранно национално освобождение и възмогване. Колко силна е била публицистичната стихия у него, личи и от обстоятелството, че дори и когато пише научни и литературни съчинения, всичко е пропито с рядка публицистична страстност. При това, ако при научните занимания патриотичните му увлечения го тласкат към някои парадоксални хипотези, то в обществено-политическите си разбирания за съвременността и в конкретните действия за нейното прогресивно изменение Раковски запазва винаги един трезв поглед, проявява и дипломатическа гъвкавост, конкретно-исторически усет. При характеристика на политически отношения, на домогванията на чужди държави спрямо България, при разобличаване на всевъзможните народни врагове той често използува средствата на сатирата, на сарказма и иронията, на образните сравнения, хиперболите и т. н. похвати, характерни по-късно за фейлетоните на Каравелов и Ботев. Една страстна непримиримост, един нестихващ гняв към всичко, което пречи на националното освобождение, изпълва всяко негово публицистично писание, едно диалектическо мислене по отношение чуждите поробители и нуждите на момента е характерно за цялата му публицистика. Тук именно се проявява най-ярко и неговата революционно-демократическа идеология, тук са заложени и онези традиции, които по-късно доразвиват Каравелов, Левски, Ботев.

Вече не един път е подчертавана новаторската същност на обществено-книжовната дейност на Раковски. Но несъмнено е също така, че много от нейните

предпоставки се коренят в предходния национален духовен живот. Това важи в особено голяма степен за литературното му наследство. То е здраво свързано със създаденото от предходници и негови съвременници, обусловено е от цялостния национален културно-просветен подем по онова време, от растящите усилия да се даде литературна форма на родолюбиви вълнения и размисли, да се воюва със средствата на словото за извоюване на същия идеал, на който бе посветена революционната му публицистична дейност.

Известно е, че дълбоките социално-икономически процеси и свързаният с тях народностен културно-просветен подем от края на XVIII и първите десетилетия на XIX век намират отражение в една или друга форма и степен в литературата. В нея започват да се изявяват нови черти, нови елементи, непознати преди, съзвучни с характера на новите обществено-исторически тенденции. В най-добрите произведения от ония години вече не се говори за „задгробния живот", не се поучава в покорност и примирение, а в образно-емоционална форма се рисува робското положение на народа, отправят се призиви за народностно свестяване, за културен напредък, за църковна самостойност, за национално обособяване. Авторите на подобни произведения са едни от най-просветените умове на времето, хора, които съзнават и искат да използуват силата на словото, за да помогнат на народа да излезе от забвение. Разбира се, в тези първи литературни прояви на възрожденската епоха новите идеи, мисли, чувства не са още изкристализирали в по-цялостна революционна идеология, а са изявени в твърде своеобразна книжовна форма, където съжителствуват разнообразни стилно-езикови елементи, похвати и т. н. Създава се особен род книжнина, в която не може да се разграничи публицистиката от историческото описание, дидактично-патриотичната проповед от сантименталния разказ за тежкото положение на народа, за природни и социални бедствия. Писателството е продиктувано предимно от патриотични подбуди, като не всякога е на лице съответно дарование за художествено-образно мислене.

Но наред с тази литература по средата на века вече се появяват и пълноценни художествени творби от перото на такива поети като Н. Геров, Чинтулов, Петко Славейков. И несъмнено както създаденото от такива книжовници като Паисий, Софроний Врачански, Йоаким Кърчовски, П. Берон, В. Априлов, Райно Попович, Христаки Павлович, Н. Бозвели и др., така и стихове на поети като Геров, Чинтулов, Славейков не са могли да не бъдат познати на Раковски, който с такава преданост следи всичко, което се е отнасяло до духовния и политическия живот на народа ни. Делото на тези първи възрожденски книжовници и поети с всичко своеобразно в мисловност и литературна изява не е могло да не послужи като опит и опора на нашия революционер в усилията му да даде поетическа форма на размисли и чувства, на мечти и дръзновения. В това отношение особено благотворна роля изиграва и неотклонният му стремеж да се сроди с народното творчество, възприемано и като исторически паметници, и като естетическа изява на народното битие, но най-вече като

културно-исторически свидетелства. Както се вижда, националната поетическа традиция, на която нашият революционер е могъл да се опре, не е била особено богата, и при все това той я извежда на много по-високо стъпало.

В известна степен същото важи и по отношение на онова, което той е имал възможност да научи от опита на литературите на някои съседни народи, сред които е живял и работил — гърци, сърби, румъни, руси, — при все че те са имали далеч по-големи естетически завоевания. И до днес ние не разполагаме с преки свидетелства за някакво непосредно школуване в тези литератури или за по-дълбоко влияние, което те са могли да упражнят върху нашия поет-патриот. И ако все пак в творчеството му съществуват моменти и черти, образи и внушения, които напомнят за реминисценции, за мисловни и тематични асоциации, за жизнена и емоционална атмосфера, характерни за някои произведения с историко-романтичен, патриотично-борчески дух, особено популярни по това време в Гърция, Сърбия, Румъния, то това се дължи колкото на влияние, толкова и на типологически аналогии. Преки въздействия тук могат да бъдат установени само в по-условен смисъл, макар че нашият поет не е могъл да не почерпи известен опит от съответните чужди автори, някои от които несъмнено е познавал. А що се касае до руската художествена литература, до нея очевидно Раковски не е могъл да има по-пряк достъп поне до момента, до който той се занимава с поезия. Защото в Одеса той попада едва след 1858 г; когато вече престава да се занимава с поезия. (Вж. по-обширно по тези въпроси в нашата студия — Литературното дело на Г. С. Раковски, Известия на Института за българска литература, кн.VIII, 1959.)

Така, за разлика от Чинтулов, Славейков, Н. Геров, Ботев, авторът на „Горски пътник“ не е имал възможност да школува у писатели със значителни идейно-художествени завоевания особено в руската литература, оказала се незаменима школа за творците на националното ни художествено слово от втората половина на миналото столетие. Оттук и особеностите на неговото поетическо творчество, към което той прибягва, ръководен единствено от родолюбиви подбуди, от революционни съображения, без да може да се опре на по-богати литературни традиции — национални и чужди. То носи много от онова, което тогава е характеризирало духовния живот у нас и в някои съседни страни, и заедно с това представлява ново явление и като проблематика, и като идейно-революционно осмисляне на национално-борчески пориви, на народностни тежнения, разширява тематичните и идейни координати на националната ни литература. Но всичко това може да бъде видено, разбрано и оценено само тогава, когато към литературното наследство на поета революционер се пристъпва не от позициите на критика-естет, а от тези на литературния историк, който съди за литературните явления не от някакви неизменни естетически критерии и категории, а съобразно времето и условията, в които са били създадени, съобразно равнището на тогавашната литературна традиция, във връзка с целите, които са преследвали, във връзка с общия ръст на тогавашната на-

ционална художествена мисъл. Само тогава ще се открои голямата историческа значимост на създаденото от Раковски като поет и писател, който при всичката несъвършеност на художествената форма, на използуваните стилно-езикови похвати, съумява да въплъти в стихове и проза най-актуалните проблеми на своята съвременност, да даде в ръцете на народа четиво, което да вълнува и тласка към размисъл за народната съдба, да вдъхновява на борба за всенародно освобождение.

*

Още първите литературни опити на Раковски говорят за една повишена емоционалност, склонност към вживяване в съдбата на родината, към символна изява. Излязъл наскоро от турските затвори и останал в Цариград, за да търси нови форми на борба, бъдещият поет и книжовник записва през 1851 г. три свои сънища, където в алегорична форма загатва за чувствата, преживяванията, тревогите, които са го терзаели по онова време, обзет от размисъл за съдбата на поробеното отечество.

По същото време, непосредствено преди Кримската война, Раковски замисля и едно друго съчинение, онасловено „България страждуща“, а започва да скицира и отделни моменти от преживяно и претеглено в турските затвори, където той прекарва три и половина години заедно с баща си. На този свой автобиографичен разказ той дава наслов „Неповинен българин“. За съжаление ръкописите и на двете съчинения не достигат до нас.

След като смелите му патриотични начинания по време на Руско-турската война не довеждат до резултат, но за които едва не заплаща с главата си, през зимата на 1854 г., когато бива принуден да разпусне хайдушката си чета и да се прибере тайно в Котел, в невъзможност за преки революционни действия, Раковски се отдава на книжовни занимания. Сега именно, в Котел, обглеждайки изминатия път, в дълбок размисъл за лична и народна съдба. Раковски подлавя прекъснатия преди автобиографичен разказ, когото сега онасловява „Част от списанието Неповинни българин, разпален от любов към отечеството“ и с подзаглавие „Част от пострадането си в темницата в Цариград в лето 1843, което последува от безбожното клетвение на няколко от първите в Котел“. Като оставяме настрана въпроса, че се касае не за 1843, а за 1845 г., когато през януари той заедно с баща си бива арестуван в Котел, вече самото заглавие сочи, че авторът иска да опише само някои страни от преживяно и изстрадано през ония мъчителни три и половина години. Но правдивият и безизкусен разказ ни запознава с повече страни на тогавашната робска действителност, разкрива ни интересни черти на авторовата личност. Още в първите няколко реда се долавя патриотичната идейно-емоционална насоченост на по-нататъшното по

вествование. Но те свидетелствуват и за начина, по който по-нататък авторът ще излага спомените си.

Простосърдечно, сбито и вълнуващо Раковски ни разказва за тежкото положение на народа, за съсловните борби в Котел, за безчинствата на паши и бейове, на всевъзможните султански чиновници. Често се правят и по-широки обобщения за характера на тогавашната турска обществено-икономическа система, за нравствената поквара на гръцкото духовенство, за експлоатацията на чорбаджиите, за лицемерния хуманизъм на европейските правителства. Качества на добър разказвач нашият мемоарист показва и когато описва картината на мразовитата януарска зима, бученето на ледения вятър, гърма на бурята. Тази страшна картина идва сякаш да подготви читателя за онези големи беди, които дебнат семейството на Стойко Попович.

Картинно и затрогващо се рисуват влажните и воняющи подземия на затворите или потъналите в разкош и блясък съдебни зали. Изграден почти изцяло на жизнено достоверна основа, разказът ни внушава страшната истина за съдбата на баща и син в турските зандани. Когато четем тази покъртителна изповед, ние узнаваме не само за страшните мъки, изтърпени от Раковски, но и за богатия вътрешен живот на родолюбеца, станал изразител на тежненията и чувствата на народа. Стилът съответствува на неспокойния дух на писателя. Епичният тон бързо се сменя с гневен сарказъм, сипят се злъчни епитети, сравнения, патриотични възклицания, метафори. На места автобиографичното повествование се превръща в политически трактат, звучи като патриотична проповед, като сурова присъда. В никое друго свое произведение Раковски не се домогва до такава непосредственост и искреност, до такова психологическо вглъбяване, до такъв образен изказ. Всичко това придава значителни литературни качества на спомените на Раковски, които заслужават да станат достояние и на съвременния читател. След „Житието" на Софроний Врачански спомените „Неповинен българин" с богатото си жизнено познавателно съдържание и идейно-емоционално звучене, дадени в мемоарно-повествователна форма, представляват най-сериозен опит да се обрисува народната съдба чрез лично преживяно и изстрадано през първата половина на XIX век.

Все през зимата на 1854 г., когато живее тайно в Котел и пише спомените си „Неповинен българин", Раковски замисля и поемата си „Горски пътник", съчинява дори една част от нея, която по-късно ще претърпи коренна преработка. Но принуден скоро да бяга, за да не бъде разкрит, в навечерието на 1855 г., на път за Румъния, той написва в Свищов първото си по-цялостно стихотворение „Постъп (марш) български". Тук за първи път патриотът революционер, станал по необходимост и поет, успява сравнително по-сполучливо да даде стихотворна изява на съкровените си обществено-политически разбирания, по-ярко да очертае перспективите на освободителната борба, както и възмущението си от политиката на западноевропейските държави, вярата си в освободителната мисия на Русия. Припомня се величавото минало на народа, из-

брояват се неговите военни качества и граждански добродетели, възпяват се красотите на родната земя. Новите поколения трябва да се покажат достойни за някогашните славни прадеди — далеч по-известни от гърци и римляни, — говори поетът. Изразява и надеждата си, че усилията на западните държави да спасят „мъчителите кръвопийци" ще се разбият в славянската мощ, че и в България ще изгрее светлото слънце на свободата, че славянските племена начело с русите ще играят всемирно историческа роля. Този марш-химн, датиран „1 януари 1855, Свищов", запазен и в една втора редакция, написана месец по-късно в Букурещ, отразява най-пълно мислите, чувствата, които са вълнували по време на Кримската война не само автора, но и по-широки обществени кръгове от българската общественост. Тук намираме подхванати много от онези мотиви, похвати и разсъждения, които са характерни за цялото му по-сетнешно публицистично и поетическо творчество.

Вече на румънска земя, Раковски следи отблизо и с най-голям интерес развоя на военните и политически събития, мирните преговори между Турция и нейните съюзници, от една страна, и Русия, от друга, като продължава да се занимава активно с книжовна и литературна дейност. От това време е именно недовършената му поема „Неповинное нещастно рачителство Стоян и Бояна", в която авторът преплита твърде своеобразно мотиви от хайдушкия живот с една романтично-идилична любов, използува образи и похвати от митологията, рисува красиви природни картини, следвани от публицистични съждения. В резултат се е получила една несполучлива смесица на похвати и мотиви и навярно поради това изоставена. Все тук той създава и други стихотворни откъси, някои от които по-късно включва в сборника „Предвестник Горскаго пътника".

Междувременно през март 1856 г. се сключва Парижкият мирен договор, който слага край на Кримската война и който осуетява всякакви надежди на българите за свободен живот. Неизмерима покруса и дълбоко разочарование потискат и Раковски. При такова душевно състояние той пише едно от най-хубавите си стихотворения, онасловено „Напрасно отлъчие от Дакия 10-го юния 1856". Няколкото подзаглавия на стихотворението показват, че е писано под непосредния отглас на вестта за условията на Парижкия мирен договор и оттеглянето на българите, взели участие във войната на страната на русите, когато и той бива принуден да напусне румънската земя. В стихове, излезли дълбоко от изстрадалата му душа, патриотът поет изповядва най-съкровените си чувства, вълнения и грижи, мъки и терзания. Предишната бойкост и вяра сега са сменени от тревожни размисли. С горчива мъка поетът си припомня за изминатия път, за претърпените страдания в името на отечеството, иска да прозре какво ще донесе бъдещето. Мъката от несретна лична орис — да ходи по чужди земи, да живее сред непознати хора — се усилва от съзнанието, че сънародниците му вече четири века търпят чуждото иго и никой не им се притича на помощ. Стиховете внушават мрачната атмосфера, тревожните предчувствия, обхванали българите, изоставени да търпят „поганска злоба", „зверско наси-

лие". Отвсякъде се чуват само стенания и вопли — „в България все ся е затъмнило", отникъде лъч светлина, ни ръка за помощ. Разкъсван от подобни терзания, поетът не е могъл да не заклейми виновниците — османските властници и поддръжниците им — западните сили, превърнали в ад българската земя. От цялото стихотворение бликат тревожни мисли, горестни чувства, чрез които, макар и да не е намерила съответна висока художествена форма, поетическата изповед улучва най-съкровени преживявания на тогавашния българин, разкрива богатата душевност на автора.

Тази негова богата душевност, способна на силни родолюбиви и хуманитарни изживявания, на дълбоки емоционални превъплъщения, на пламенни чувства на възторг и покруса, на вяра, на любов и омраза, се откроява още по-релефно в елегията „Отлъчие от България едного разпаленаго българина в лет 1853", включена в „Предвестник Горскаго пътника" — малък сборник с различни по характер и по форма произведения, отпечатан в Нови Сад през 1856 г. Докато досегашните си стихотворни опити той оставя в ръкопис, то „Отлъчие" поетът решава да отпечата, съзнавайки очевидно неговите безспорни поетически качества. И тази именно елегия придава и литературна стойност на „Предвестника" — първия отпечатан труд на Раковски. И тук, както и в предходното стихотворение, писано по същото време, в лирична изповед са дадени размислите, чувствата и преживяванията на самия поет по време на Кримската война, но вече в по-друга емоционална, обществено-философска гама. Епическата фабула има за основа прощаването на един родолюбец българин, т.е. на самия Раковски, с отечеството му, за да се присъедини към потомците на великия руски княз Светослав, вдигнали се на бой с турците, за да освободят славянските си събратя — българите.

Още първите строфи ни въвеждат в душевността на героя, който с разкъсваща болка се разделя с любима майка и скъпо отечество, не можейки повече да търпи турска тирания, да гледа страданията на своите еднородци. Пред печалните развалини на някогашните славни и красиви столици Преслав и Търново дълбока покруса разкъсва душата му. Героят се пренася в далечното минало и с една искрена патетичност и романтична приповдигнатост разказва за подвизите на българите, за разцвета на българската писменост и книжнина още по времето, когато Европа е тънела в невежество. Но сега всичко е променено — „ръка отоманска се е изкоренила": старите български църкви били превърнати в джамии, където „четници мохамедови гъмжат като зли змии", величествените дворци — разорени, каменните надписи — унищожени. Със свито от печал и скръб сърце героят се обръща към Янтра, преживяла всички превратности на съдбата, свидетелка на славното минало и великолепие на старинно красивата столица, когато българските владетели с позлатено одеяние, на врани коне, със скъпоценно оръжие и с победни песни са се връщали от военни походи — с молба да му разкаже за причините, довели до разрухата на България. Той обаче не се съгласява с онова, което чува от тайнствения глас

на Янтра, че „черни бог" е причинил всички беди, а посочва като главна причина за разорението на някогашната българска държава политическата и морална корупция на управляващите среди, откъснали се от народа, от „естествения живот", отдали се на разкош и сластолюбие, хитро подтиквани към това от „лукавите гърци". Все със същата патриотична разтревоженост и философско-нравствен размисъл, все със същата загриженост и прозорливост говори за значението и силата на народностните традиции, на труда, на трезвия живот за опазване на държавата от всякакви посегателства и завоевателни домогвания. Подчертава се и необходимостта за здрава връзка между ръководители и народ. Подобни съждения, така често срещани в неговите съчинения, говорят недвусмислено за революционно-демократическия характер на неговата идеология, за философските му разбирания относно предпоставките за народностен и социален напредък. Стиховете, които така спонтанно излизат от перото му, говорят, че поетът е изпаднал сякаш в някакъв романтичен унес, рисувайки в ярки краски някогашното, за да изпъкне с цялата си грозота настоящето. Образът на измъчената родина стои винаги пред погледа му, не дава покой на сърцето му, кара мисълта му да броди из далечното минало, да се взира в бъдещето. Несъмнено — историко-романтичната патриотична традиция, осветена от „История славянобългарская", намерила отглас у всички възрожденски поети, се откроява с особена сила в творчеството на Раковски. Че тази романтика е била исторически оправдана и неизбежна, говорят както литературите на другите славянски народи, така и първите по-ярки поетически произведения от националната ни литература. Нали същите чувства на патриотична покруса изпитва и авторът на „Стани, стани, юнак балкански", когато се изправя пред развалините на Преслав и Търново! И у Д. Чинтулов, и у П. Р. Славейков, и у Раковски споменът за героичното минало — винаги идеализирано — тласка към размисъл за настоящето, вдъхва сили за борба в името на по-добро бъдеще.

Но поетът бързо превъзмогва душевната покруса и тъга, отново заговорва с бодър глас, с революционен оптимизъм. Елегичният тон скоро преминава в героичен патос, в борческа устременост — щом оттатък Дунава се чуват бойните тръби на руските войски. Земята трепери от топовни гърмежи и победния марш на „храбри северни юнаци", което изпълва със сладостни предчувствия сърцето му, с надежди за скорошното тържество на мечтаната от векове свобода. В гърдите си младият българин патриот чувствува неукротим напор да отдаде всичките си сили на борбата, да изгори в свещената разплата. С какви топли чувства и бодри думи се обръща към майка си и я моли да не тъжи, ако погине защото борбата против тираните е борба „щастлива, славна". Последните две строфи от елегията по мисъл и емоционален патос, по образност и философско-нравствено внушение се родеят с най-хубавото във възрожденската ни революционна поезия:

Кога ти чуеш да съм погинал,
да не плачеш, майко, ни да ридаеш
за славно дело що съм юнашки свършил,
но гроба ми прилежно да издириш.

От мрямор камен знак да ми въздигнеш,
слова златни надпис за вечна помян
над него с следния речи да надпишеш:
„За вяра и за свобода погина славен!“

При всичките си формални художествени несъвършенства тези стихове ни напомнят Ботевата елегия „На прощаване“. Твърде сродни мотиви и идейни подбуди, твърде близки мисли и чувства, образи и мечти, еднакъв идеал и безмерна жертвоготовност изпълват и двамата поети революционери. Авторът на „На прощаване“ при сходни жизнени обстоятелства и душевно състояние, сякаш се е вдъхновил от откровението и романтичното видение на своя предходник, идейно е доосмислил себеотрицанието в името на родината и свободата, въплъщава ги в ненадминати поетически стихове. Тези две елегии свидетелствуват не само за философско-нравствения свят на двамата поети, но говорят и за двата етапа на национално-освободителната борба, олицетворявани от Раковски и Ботев.

Несъмнено по своя идейно-художествен замисъл и патриотично-революционен патос, по образност и емоционалност, по народностно-демократическа насоченост „Отлъчие“ представлява най-сполучливата поетическа творба на Раковски. Народнопесенните традиции тук са намерили най-пълна изява. Широкият диапазон от чувства и разсмисли, от настроения и терзания тук са въплътени в епична образност. За съжаление и тук недостатъчното овладяване техниката на стиха, употребата на един архаичен език намаляват действената сила на така хубаво замислените стихове, въплътили едно рядко богатство от мисли и вълнения, непознати почти в дотогавашната поезия. Някои недостатъци от формално-художествено, езиково естество не трябва да бъдат пречка да видим безспорната идейно-революционна сила на стиховете на поета патриот, оказали такова мощно влияние върху хората от онова време, върху по-сетнешната ни поезия, заели определено място в развитието на националната ни поезия.

В общото литературно развитие имат значение и произведения, които, макар да не издържат една строга естетическа оценка, са показател за духа на времето, за вълненията на една голяма историческа личност, за съзнание и усилия да се измени по революционен път животът в прогресивна насока. В онзи момент поробеният български народ е имал нужда именно от такива творби и не случайно те са му въздействували така дълбоко, били са възприети с неизмерим възторг, вдъхвали са вяра в крушението на робството — както признават мнозина свидетели от онова време.

Няколкото строфи, с които завършва първият печатан труд на Раковски — „Предвестник Горскаго пътника“, — ни дават възможност още по-добре да разберем онова обществено-патриотично, философско-психологическо начало, което е тласкало бунтовника книжовник и към поетическа изява. Авторът се впуска във философски размишления за „времето“, което носи най-непредвидени промени в съдбата на отделните хора, на цели народи и държави. Само „писменото художество“, т. е. книжнината, може да противостои на разрухата на времето, само тя остава безсмъртна през вековете. Припомняйки отново, че народът ни е имал цветуща литература, че е дал писменост на всички славяни, Раковски призовава да се пробуди от дълбок сън и с мощен глас да възпее старата си слава. В тези фрагментарни стихове се долавя и идейно-естетическото верую на революционера, открояват се още един път разбиранията му относно ролята, която той възлага на литературното творчество, на което и сам посветява толкова много сили и време, за да даде на националната ни литература нова народностно-революционна и философско-нравствена наситеност.

Сам Раковски чувствува несъвършенството на поетическите си творби: „аз кой не съм роден за то“, т. е. да пише поезия — не един път искрено признава поетът революционер, но се заел с перото с надежда да принесе полза на отечеството си. И в тази си самокритичност той следва една характерна линия за възрожденските литератори. Нали същите признания звучат и в изповедите на Паисий, и в откровенията на Бозвели, и в самопреценките на Друмев и Блъсков, заели се с книжовна дейност, водени все от непреодолимото желание да принесат полза на отечеството.

Поетическите творби, включени в „Предвестник“, както и онези, останали в ръкопис, заедно с другите публицистични статии вече говорят за новия етап, в който встъпва националноосвободителното движение, идейно-естетически преосмислено в песните на Чинтулов, в стиховете на Петко Славейков, писани по време на Кримската война, и най-вече в елегиите на Раковски. Патриотичните мотиви, характерни за предходната литература, сега се изпълват с ново съдържание, историческата романтика звучава с борческо-революционна сила, мисловността придобива нови идейни координати. Най-значителното, което излиза от перото на Раковски по средата на 50-те години, говори именно за новите процеси, които започват в обществения и духовния живот на българската народност. За това свидетелствува най-вече поемата „Горски пътник“, писана все по същото време.

*

Обнадежден от добрия прием на „Предвестник Горского пътника“, който бива отпечатан през 1856 г. в Нови Сад, където Раковски се установява за по-дълго време, тук той подхваща започнатата в Котел поема за хайдушкия

живот. Сега обаче, близо две години от този момент, написаното не задоволява порасналите изисквания на автора, неговата по-висока литературна култура. Придобил по-голям опит в писане на стихове, изяснил си по-цялостно идейния замисъл на поемата, сега той решава да я напише отново. При това той бърза с отпечатването ѝ, за да отиде по-скоро в ръцете на жадните за подобно четиво български читатели. И първите части вече се набират в печатницата на д-р Медакович, преди още да бъде завършен краят на хайдушкия епос. Междувременно пише на познати и приятели да събират абонати и му изпращат сумите, за да посреща разноските по печатането.

Поемата, на чието революционно въздействие Раковски толкова много е разчитал, започва с един „Предговор българскому народу". Тук авторът споделя мотивите, за да предприеме такова непознато дотогава дело, отново ни пренася в далечното героично минало, заклеймява сегашните поробители, призовава народа да съедини „мъдрост и храброст" и извоюва свободата си. За успеха именно на тая свещена борба авторът поднася в дар своята поема, като моли да бъде простен за недостатъците ѝ.

Творбата е замислена като широка епична картина на живота на българите около 50-те години на миналия век, като апотеоз на революционното хайдутство, като програма на националноосвободителното движение. В реализирането на този широко начертан план, авторът дава израз на съкровените си обществено-политически, патриотично-революционни, културно-исторически възгледи и прозрения, на цялата си душевност. И със средствата на романтичната поетика създава нещо непознато дотогава в националната ни литература.

В основата на епичния разказ е залегнало много от житейската съдба на самия автор, от онова, което той е извършил и преживял като воевода на хайдушка дружина, организирана от него по време на Кримската война, за похода ѝ от Цариград до Източна Стара планина с цел да се присъедини към настъпващите руски войски и помогне за разгромяването на турците. Широко разгърнатата фабула обхваща няколко момента: встъпление на войводата, разказите на отделните хайдути за причините да поемат пътя на борбата, романтично-лирични природни описания, дидактично-патриотични съждения и призиви.

Идейно-революционният замисъл на поета се откроява още от първите страници. При това използувани са същите похвати, които вече познаваме от предишните му творби. След идилично нарисуваната природна картина явява се Войводата — главният герой на поемата — който, застанал край Босфора, е устремил погледа си към Стара планина, към поробената родина, накъдето ще иска да поведе вярната си хайдушка дружина. Преди обаче да се отправят на свещен поход, четниците се заклеват пред войводата да се борят „за род, за вяра и свобода". За да ги вдъхнови за родолюбиви подвизи, войводата им припомня героичното минало на българите, споделя вярата си, че русите ще

помогнат на своите събратя, но народът трябва преди всичко на себе си да разчита, с оръжие да извоюва свободата си.

Народ, кой своя правда желае,
мила свобода и прелюбезна,
трябва с оръжие да я добие
с жъртва голяма и скъпоценна!

Тези няколко стиха изразяват лайтмотива на цялата поема, определят нейния политическо-революционен патос, разкриват ни революционно-демократическата същност на авторовата идеология, философското му световъзприемане.

За жизнен материал на по-нататъшното повествование, на поетическата фабула служат разказите на отделните хайдути, които, разкривайки причините, накарали ги да поемат Балкана, ще трябва фактически да докажат правотата на авторовия замисъл — необходимостта от задружна борба, чиято цел следва да бъде не лично отмъщение, а общонародно освобождение. Чрез тези разкази се разкрива една потресаваща картина на народните страдания. Макар в тези разкази да има отделни повтарящи се моменти, авторът е успял да придаде определена жизнена атмосфера в изповедта на всеки един. Макар всички да са еднакво угнетени, реалните поводи да поемат пътя на хайдутството са различни. Така Драгой търси възмездие за поругана семейна чест, Велко — защото е жестоко експлоатиран, Момчил търси удовлетворение на националната си гордост, Младен разкрива безчинствата на чорбаджийското съсловие, Радой споделя мъката на прокудения от отечеството си патриот. В своята съвкупност тези разкази чертаят една многоаспектна картина на робството, която по своята широта е непозната в предходната литература. Тази ужасяваща картина на мъки и страдания, на вопли и стенания, на лична и обществена несрета ни тласка към дълбока размисъл за народната съдба, за стоицизма и величието на българина, за оскотелите потисници и експлоататори.

Речта на Войводата, произнесена, след като изслушва всеки един от хайдутите, идва като идейно-политическо обобщение, като житейски и философски синтез на собствени прозрения и на онова, което е вълнувало отделните хайдути, без да могат обаче сами да налучкат най-верния път за борба. Четиристишието:

По-добре смърт с юнашка борба,
нежели живот се безчестен!
По-добре свобода минута една,
нежели цял век жизни робствен! —

родено от дълбоки размисли за същността и предназначението на човешкото съществование, се превръща в боеви лозунг и последна съкровена изповед на онези мъченици и апостоли на националната борба, които са изгаряли и са се

обезсмъртявали в нея. В цялата поема войводата често взема думата, за да разкрие съкровените мисли и чувства на автора, неговото революционно верую, за да осмисли стихийния бунт на изстрадалия българин.

В потока на подобни размисли и призиви Раковски често вплита в разказа природни картини, нарисувани с приповдигнато настроение, за да изпъкне още по-големият контраст между природен декор и житейска орис, между географски ландшафт и социално битие. Поетът чувствува природата като жива, с първичното ѝ величие и красота, макар да я рисува само в няколко основни тона. Използувайки похватите на народния хайдушки епос, Раковски създава атмосфера на общуване между природа и народни хайдути. Той е почувствувал дълбоко онези необозрими връзки на хайдушкия живот с Балкана закрилник, за да се отдава на толкова лирични размишления, щом заговори за родната природа. Следвайки традицията на народната песен, поетът рисува родните балкани като най-верен съюзник на народните борци. За него Балканът е символ на българското величие и непобедимост. Колко вярно е била почувствувана тази връзка, говори и обстоятелството, че по-сетнешната възрожденска поезия подхваща много от похватите на автора на първата национална революционна поема.

В цялата структура на поемата особено релефно откъм идеен замисъл и живост на разказа се откроява разговорът между войводата и тримата старци, дошли да приберат труповете на убитите от турците майка и дете. С каква горест разказват тези изтерзани люде за робската си участ! С неизмерима болка слуша Войводата покъртителния разказ. Неудържим бунт се надига в душата му. С най-гневни думи отново заклеймява западните правителства — опора на поробителите. А на старците той разяснява, че народните бедствия идват не от някакво разгневено божество, не „бич божий изпаднал на нас", както уверявали някои. Виновниците на всичко — говори Раковски, са турските властници и поддръжниците им — българските чорбаджии, — както и невежеството, сред което тънат българите, хитро поддържано от гръцкото духовенство. И следва логическият извод — спасението е само в борбата, в непримиримата въоръжена борба срещу тези пъклени врагове на българщината.

Призивите на Раковски борбата да се води „за вяра и свобода" имат своето обяснение и историческо оправдание. Църковната борба, която е в разгара си в онова време, е била национално-политическа борба за признаване на българската народност като отделна етническа единица. В онзи момент „в нея бе въвлечена цялата нация, цялата българска народност" — пише Д. Благоев. И очевидно в понятието „вяра" влага не някакви религиозни, догматично-схоластични принципи, а целия духовен бит на народа: нрави, обичаи, книжнина, културни традиции и др. Борбата за вяра в тогавашния исторически момент е борба за свободно духовно развитие, за еманципация от гръцката фанариотска патриаршия, за опазване на българската народност, за изграждане на самобитна национална култура. Българският революционер е чужд на всеки мистицизъм,

той отхвърля християнското примирение, разбиранията за грях и ще заяви: „грешен е кой е прост, от робство не знае да се отбрани, скотски търпи неправедна власт".

Макар и не така целеустремено, както това прави по-късно Ботев, Раковски постоянно сочи и на социалната същност на националноосвободителната борба. Заедно с политическата свобода той мечтае да възтържествува „правда народна, закон свят", „секи доволен в отечество да живее". Неговите революционни призиви винаги имат социално-демократическа насоченост, постоянно акцентуват, че „правда по-силнаго днес владее", че трудът на народа е ограбван, че „градските старейшини-изедници се хранят от народната пот".

В патриотичната си екзалтация към всичко родно и в неизмеримата си ненавист към всевъзможните угнетители Раковски дава простор на неудържимите си чувства, на цялата си емоционална природа. И в тази си вътрешна стихийност той постоянно използува едни и същи епитети, еднообразни стилистични форми, не съумява да използува едно по-голямо разнообразие от багри и тонове. Докато във всеки стих за народа страдалец се чувствува отзивчивото хуманно сърце на поета, то щом заговори за поробителите, той цял закипява от гняв и възмущение, изпод перото му излизат саркастични епитети, убийствени сравнения, метафори. Характеристиките му познават само два цвята — черно и бяло. Така турските властници са изобразени като звероподобни същества: „бесни", „свирепи", „гнусни", които „пият ненаситно християнска кръв" и т. н. А гръцките попове и владици са представени като „предатели", „лъскатели", „злобни", „лукави". Цариградската патриаршия се е превърнала в змийско гнездо, която „злато и сребро събира, в блудност, в содомство ся занимава". Със съответни жигосващи, изобличаващи епитети са обрисувани и чорбаджиите, и европейските буржоазни правителства, дипломатите, които Раковски счита еднакво виновни за безмерните народни страдания. Разказът на Радой за стенанията и писъците на затворените, на които с клещи изкъртват зъбите, с нажежено желязо шарят по лицата им или ги държат на огнена клада, обковани в синджири, със суровата си правдивост се врязват така дълбоко в съзнанието на читателя, че той за дълго не може да се освободи от тези кошмарни картини. Злокобното дрънкане на големите железни ключове, предвестник за появата на кървавото лице на ключаря, което е всявало ужас у клетите затворници, ни кара да тръпнем, когато четем тия написани с дълбоко вживяване стихове.

Несъмнено Раковски е разбирал необходимостта да се придаде определена жизнена атмосфера на разказа на всеки един от хайдутите, да разнообрази характеристиките им. За тая цел използува и биографски елементи, като се стреми да подчертае индивидуалното у всеки един в лична съдба и вътрешни терзания. Най-често обаче общите съждения сякаш изтласкват конкретното рисуване на образа, характеристиката му с по-разнообразни похвати и средства.

Сравнително по-откроващ и по-завършен е образът на Войводата. Не-

говата доминираща и обединяваща личност се чувствува в цялата поема. Тук поетът се домогва до по-пълнокръвна обрисовка, защото е изхождал и от собствената си личност, от своя личен жизнен опит и духовен свят. Очертан в революционно-романтичен план, той осмисля политически, дава общонационална насоченост на онова, което е накарало тези мирни хора да поемат пътя на борбата. У него неудържимо кипят силни чувства, готов е на безмерна саможертва, търси да използува и опита на историята, за да проумее повелите на настоящето, за да осмисли свободолюбивите пориви у българите и им посочи пътя за извоюване на мечтаното щастливо бъдеще. Несъмнено и от външния образ, и от житейските обстоятелства, и от вътрешния идеен и емоционален свят на Войводата се долавя личността на самия Раковски: неговата богато надарена натура, горещ темперамент, неистово родолюбие, смелите полети на въображението му, широтата и метежността на неговия дух, всеобхватността на виждане и прозрения.Докато чрез изповедите на отделните хайдути авторът цели да ни даде истината за тогавашната робска действителност, то чрез думите на войводата се сочат пътища за нейното изменение, за народностно-революционно осмисляне на хайдушката борба, за издигането ѝ на по-висок организационен и политически етап — ето и изконния авторов замисъл, когато се залавя да пише революционния епос. И за това мисълта, че хайдутинът вече не трябва сам да броди из Балкана, а да се влее в редовете на „вярна сговорна дружина", а българите да не разчитат само на външна помощ „всяки от другиго да не чака, нека що можи себе сам да стори, — тая негова дълбоко изстрадана мисъл срещаме да се повтаря в различни аспекти, с различни нюанси.

Ако композицията на поемата не се отличава с някаква по-особена, по-оригинална постройка, а повествованието следва хронологическия ред на събитията, то стилът на епическото изложение се мени в зависимост от жизненото съдържание. Той е ту елегично-романтичен, ту сатирично-изобличителен, ту революционно-призивен, като най-често се използува контрастът. Като съпоставя някогашното величаво минало с плачевното настояще или всеотдайната жертвоготовност на борците патриоти и моралното падение на поробителите или пък природа и социален живот, мечти и реалност, поетът постига по-голяма релефност при осъществяване на своя идеен замисъл.

Една възнегодувала гражданска съвест се е възправила срещу рутината в бит и мисловност, в обществени отношения и нравствени концепции. И гласът ѝ ще гърми с апокалиптична сила, за да клейми и разобличава, за да насърчава и призовава, за да утвърждава революционно-демократичните идеи, за да чертае пътя, извеждащ към националната свобода и социално равноправие. Наистина, каква далновидност по отношение пътища и форми, за да се отговори на повелите на времето! Каква широта във виждане и мечти — очертаващи координатите на революционната мисъл на момента! И цялото това богатство от идеи и размисли, от преживяно и възмечтано е предадено чрез едно своеобразно революционно-романтическо виждане, без което не можем да си представим

личността на Раковски. Неговата революционно-демократическа идеология предопределя и характера на цялостното му световъзприемане, отношението му към националните, социалните, философските, нравствените проблеми на онова време. Това именно идейно богатство пронизва цялата поема „Горски пътник", пък и другите му стихотворни творби, за които стана дума.

Първата национална поема с целия арсенал от образи и картини, от похвати и форми, с цялото си идейно и емоционално звучене е и първата революционно-романтична поема в българската литература. Ако историческият романтизъм на Раковски носи нещо твърде утопично, то общественият му идеал при всичката си романтична извисеност се основава на реални предпоставки и възможности. Неговото реализиране отговаря на обективния ход на националното обществено развитие, което бележитият патриот предчувствува с ума и сърцето.

Поемата „Горски пътник" се явява в пълно съзвучие с душевността и тежненията на тогавашната българска общественост не само с революционно-патриотичния си патос, но и със своя дълбоко народностен характер. У Раковски националното и революционното, романтичното и жизненоправдивото взаимно се допълват и обуславят. Националното в различните му аспекти е влязло дълбоко в цялостното му световъзприемане, сляло се е с общественото му битие, с идейно-емоционалния му свят. Националната съдба, определила цялостното му жизнено поведение и светоотношение, е наложила неотразим печат върху образи и картини, върху характеристики и описания. Националният характер на епичното повествование идва и от оная близост, която се чувствува между поемата и хайдушките народни песни. Както и при народния епос, и у Раковски мисълта за съдбата на народа извиква поетически пориви, нравствено-емоционални вълнения, обществено-философски размисли. В жизнената съдба на хайдутите, в разказа за народните страдания, в идилично нарисуваните природни картини, в описанието на хайдушките дрехи и оръжие, в подбора на образи, на епитети и сравнения, на метафори и изрази — навсякъде се чувствува една непосредна близост с хайдушкия народен епос. Но сродяването с народното творчество върви главно по линията на мотиви и образи, на външна форма. Свежият поетически полъх на народната песен не е намерил по-дълбоко претворяване или бива заглушен от изкуствения архаизиран език, с който си служи Раковски. Авторът на „Горски пътник" несъмнено би завоювал по-значителни художествени успехи, ако бе успял по-непосредно да се сроди с поетиката на народната песен и най-вече ако не бе в плен на такива своеобразни схващания относно езика, на който следва да се създава новата ни литература. Когато е успявал да се освободи от своите предвзети езикови теории, той се домогва до ясен израз и свежа образност. Така например в обстойните исторически бележки — коментар към поемата — умелата употреба на народни изрази и думи, уместното вплитане на цели стихове от народни песни придават на историческия разказ живост и увлекателност. Може би много от художествените слабости на поемата не биха дразнили днешния читател, ако поетът

бе използувал говоримия език на времето. Но воден от патриотични съображения в плен на своите историко-романтични схващания за старинността на българската култура, авторът на поемата иска да възкреси езиковата традиция, на която са били написани старите български паметници. В желанието си да докаже старинността и богатството на българския език, той не следва никакви правила, най-безразборно употребява падежни и членни форми, инфинитиви, причастия, въвежда нови думи, чуждици и т. н. Всичко това основателно е извиквало недоволството на някои по-образовани негови съвременници. Пък и сам Раковски е предчувствувал недоумението, което поражда своеобразният му език, и в редица писма предупреждава читателите, че в специален труд научно ще обоснове защо пише на такъв език, като уверява, че особеният негов „слог" щял да се изясни, оглади, пречисти". И наистина, в по-късните му работи се забелязва подчертана тенденция към изчистване на езика от архаизми и приближаването му повече до говоримата реч.

Както вече споменахме, към поетическия текст на поемата „Горски пътник" Раковски прибавя обширни бележки — „замечания" — воден от желанието да покаже историческата основа на всичко онова, което е казано или загатнато в стиховете, като минало, предание, традиция, домашен бит или обществени прояви. И в тези бележки, които изпълняват ролята на своеобразен коментар, авторът използува същите похвати — неизменно говори за минала слава и величие на народа, за вековните борби на българите срещу турските и гръцките потисници. И тук той влага много от своя страстен темперамент, от мощната си фантазия, от романтичните си бляновe. Разказът за отделни епизоди от по-новата ни история, особено от епохата на Възраждането, като например за Дибич Забалкански, за Георги Мамарчев, за Индже войвода и др., се следи с интерес, сродява ни с живота и душевността на тези героични люде. На места авторът влиза в спор, полемизира с мнението на други историци, вмъква анекдоти и с това придава по-голяма живост на изложението, което по емоционалност някъде съперничи на стихотворния текст.

Както „Горски пътник", така и другите си литературни творби Раковски пише от чисто патриотични, утилитарни съображения. За него поезията, както и другите жанрове книжнина трябва да съдействуват за решаване на кардиналния проблем на времето „освобождение общонародно". В името на тая върховна цел той се решава да стане и поет, макар да е съзнавал, че не е роден за подобно творчество. При такъв род поезия отсъствието на ярки художествени образи, слабости от формално-поетическо естество се компенсират в известна степен от величието на обществения идеал, който се възпява, от идейно богатата и емоционална личност на автора, от мисловната наситеност и нравствената развълнуваност, с които се възпява борбата в името на високи национални и общочовешки въжделения. Такива именно произведения често играят много по-голяма роля, въздействуват много по-всеобхватно, прокарват много по-дълбоки бразди в съзнанието на съвременници и идни поколения, отколкото онези,

които макар и издържани във формално-художествено отношение, са лишени от по-дълбока идейност, несъзвучни с повелите на времето. С поезията на Раковски се утвърждава пряката политическа насоченост в литературата, борецът за национална политическа и духовна свобода става основен герой в литературата, влиза в личното поетическо творчество. Появила се, за да отговори на назрели политически, обществено-културни потребности, тя се възприема като откровение, чела и препрочитала се е с вълнение и трепет, разпространявала се е от ръка на ръка, вълнувала и обайвала е българите и с патоса на съдържанието, и с благородството на идеалите, с подвига на нейния автор, с революционното си звучене, тласкала е към размисъл за съдбата на българската народност, мобилизирала е силите за борба. Хората на онова време с благоговение са пристъпвали към нея. С неизмерим патриотичен възторг П. Оджаков в писмо до автора на поемата уверява, че тя ще играе такава роля, каквато е играл епосът на Вергилий и Овидий. Поемата се е изучавала наизуст, чела се е „с възторг и опиянение" — по думите на Ив. Вазов. А К. Величков признава, че в „съчиненията на Раковски се е възпитавало цяло поколение", мнозина са декламирали цели пасажи от патриотично-революционната творба.

Несъмнено поетическото наследство на Раковски представлява ярко явление в българската литература. В нея той внася такива идеи, теми, мотиви, които представляват нещо ново в сравнения с предходната ни литература, а утвърждават и традиции, стимулирали творчеството на най-добрите ни писатели от възрожденската и следвъзрожденската епоха. В техните произведения, свързани с националноосвободителните борби, се чувствува патриотично-борческата насоченост на „Горски пътник", революционно-романтичният патос на „Отлъчие". От сътвореното от Раковски се вдъхновяват и Войников, и Друмев, и Каравелов, и Ботев, и Вазов. Без наследството на автора на „Горски пътник" не е мислимо да се обясни по-сетнешната революционна поезия. Особено релефно се откроява родството с Ботевата поезия, което несъмнено се дължи на близостта в идеологията и дейността на двамата революционери. Известно е преклонението, с което Ботев се отнася към революционно-патриотичното дело на Раковски. Колко общи мотиви има в поезията на двамата, колко общо е идейното им звучене, философско-нравственият им пълнеж. И като революционер-демократ, и като гениален поет-патриот и интернационалист Ботев продължава традицията, осветена от Раковски, доразвива я и я издига на ненадминати художествени висоти.

Наистина, трябва човек да се пренесе в оная епоха на политическо робство и духовен мрак, да вникне в страданията, мъките, тежненията и бляновете на тогавашните хора, да се сроди с душевността на онези „титани на мисълта и словото", които заложиха основите на националния ни обществен и книжовен живот, за да почувствува историческата значимост на творби като „Предвестник" и „Горски пътник", да разбере и оцени по достойнство епохалното дело,

извършено от Раковски. Ако днес ние ценим „История славяноболгарска“ — сложила началото на нова епоха в националното ни развитие, не от гледището на историческата достоверност или от позициите на съвременния историк, то и към поетическото дело на родоначалника на българското национално-революционно движение трябва да пристъпваме не от съвременни естетически критерии, а да спазваме необходимия историцизъм в изисквания и концепции. И Паисиевата „История“, и „Горски пътник“ следва да бъдат разглеждани и ценени главно като отражение на една епоха, като изява на духовно могъщи личности, станали изразители на съкровени национални потребности и тенденции, утвърдили нови народностни обществено-исторически, литературни и общокултурни принципи, упражнили неотразимо въздействие върху всестранното духовно развитие на народа ни. С жизнен подвиг и книжовно дело двамата възрожденци проправят пътища, които извеждат към осъществяване на великия национален идеал — политическо и духовно освобождение на българската нация.

*

След като завършва и отпечатва най-значителното си поетическо дело — революционно-патриотичната поема „Горски пътник“ — Раковски почти се прощава с поезията. Запазени са в ръкопис само няколко стихотворни откъса, писани през 1858 г., по време на неколкократните му пътувания из крайдунавските градове и когато на път за Русия той е принуден да стои на границата. Най-значителното сред тия откъси е стихотворението „Възпомянание старобългарскаго на развалини старославнаго града Червеновода близ Рухчука“. По тематика и идейна насоченост тези откъси не внасят нещо ново. И в тях в една или друга форма се говори за някогашното могъщество на българската държава, за сегашното й разорение, призовават се младите поколения да се покажат достойни за прадедите си, да се вдигнат на свещена борба и освободят отечеството си. Тези стихове потвърждават още един път характера на чувствата и размислите, изпълвали тогава цялата душевност на революционера поет.

След като напуска Нови Сад и отива в Одеса, книжовните занимания на Раковски вземат друга насока. Той подхваща трудове от друг характер, все така убеден в тяхната необходимост за национално освободителното дело — разбирано в неговата всеобхватност. От съчиненията, които той пише в ония години,1858—1860, най-близо с литературата се родее сатирично-публицистичното му произведение „Иступлений дервиш или Восточний вопрос“. Макар и в по-своеобразна форма, замисълът на автора има все същата насоченост: да разкрие социалната и морална поквара на османската империя, да изобличи лицемерието на европейските капиталистически правителства, да покаже безсилието им да „реформират“ турската държава, да докаже, че Източният въпрос

е вече назрял и по този начин да подтикне поробените народи към смели революционни действия за неговото разрешение.

В сюжетната линия на своята „баснословест“ — „Иступлений дервиш...“ — авторът включва и редица реални исторически събития, станали в Османската империя между 1839 и 1858 г. И около тези факти изгражда цяла фабула. И сега той прибягва към диалогичната форма на повествование, която се оказва твърде подходяща и по-леко достъпна за тогавашния читател, пък и за самия Раковски. Верен на практиката си, и сега той снабдява своето ново съчинение с кратък предговор, в който обяснява подбудите за написването на подобен род съчинения.

Основното съдържание на сатиричната „баснословест“ се разкрива чрез диалога между султан Махмуд и министъра му Рашид. Тези турски държавници взаимно описват плачевното състояние, в което е изпаднала турската държава, станала играчка на великите сили. Като една от причините за това разложение се сочи стремежът на управниците да подражават на европейските „висши“ кръгове, да живеят в разкош и поквара. Наред с чуждите капиталисти, които са се разпореждали като у дома си, все по-голям брой всевъзможни престъпници от западните държави нахълтвали в Турция, носейки всички пороци на западната „цивилизация“.

Нищо не е останало от така шумно провъзгласените с хатихумаюна реформи за поробените народи. Издевателствата и експлоатацията на Гръцката патриаршия с всеки ден вземали неимоверни размери и т. н. Чрез този диалог пред нас се разкрива една колкото печална, толкова и отвратителна картина. Цялото изложение е изпълнено с удивително правдиви характеристики за същността на обществения строй в Турция, за интересите и пъклените планове на европейските държавници, за феодално-чокойската система на румънските княжества, за зависимостта на националната борба на българите от социално-икономическото им положение и т. н. Остра ирония, ядовит сарказъм пронизва всеки ред, когато авторът говори за социалната и нравствена поквара на поробителите. Чрез собствените им думи и постъпки се характеризират героите. Използувани са и редица турски изрази, поговорки, за да се даде по-голяма колоритност на изложението, убедителност на съжденията. На места разказвачът сякаш обуздава гнева си, използува хумористични похвати, осмива и иронизира своите герои, за да изпъкнат редица черти от външния им портрет, от вътрешния им свят. Чрез устата на Рашид Раковски прави и една твърде интересна апология на българския войнствен дух, въпреки вековното робство българите са запазили някогашните си свободолюбиви стремежи, участвували са в борбите на други народи, най-вече в руските войни, в сръбското и гръцкото освободително движение. По време на кърджалийските набези българите са давали достоен отпор. Хайдушките чети, изградени на хайдушки начала, доказали, че „този народ не е изгубил войнишкия си дух“.

Произведението „Иступлений дервиш“ е интересно не само като правдива

картина на турската обществено-политическа действителност през 40-те и 50-те години на XIX век, но и като документ, който говори за политическата прозорливост на Раковски, за верните му концепции относно състоянието и развитието на Източния въпрос, относно националните особености на покорените балкански народи. Неговите революционно-демократически разбирания се открояват и когато чертае картината на феодалната турска империя, и когато характеризира нейните поддръжници, и когато говори за историческата съдба, за сегашните стремежи, качества и психика на поробените балкански народности. То е интересно и в жанрово отношение, защото представлява своеобразна смесица на разнородни елементи — на диалог и разказ, на фейлетон и публицистика, — но всичко е така споено, че убеждава читателя в неизбежната гибел на прогнилата феодална империя, в перспективите на освободителната национална борба. Всичко това определя и мястото на тази „басноповѐст" в развитието на възрожденската ни литература.

След това си произведение Раковски в продължение близо на десет години не се занимава с чисто литературна дейност. Цялата му кипяща енергия е погълната от други занимания. Едва през зимата на 1866—1867 г., когато е прикован на легло от коварна болест, в тревожно предчувствие за близкия край, от перото му излизат страници, които покрай всичко друго имат и безспорна литературна стойност. Сега всепризнатият вече водач на националната борба решава да опише бурния си, но толкова плодоносен жизнен път — така тясно свързан със съдбата на отечеството — с надежда, че ще бъде поучителен и за идните поколения. Легендарният революционер, поет, публицист, книжовник сега е могъл вече с житейска резигнация и философска умъдреност да огледа и подхвърли на преценка всичко онова, което е извършил, разбрал, изстрадал. Имайки пред вид някои подобни опити от миналото, Раковски озаглавява своето животоописание „Житие" — „Житие Г. С. Раковскаго, написано от него самаго".

В увода на „Житието" отново разсъждава относно силата и значението на любовта към отечеството — тя превъзхожда всички добродетели, кара човека да предприема най-опасни действия, тя определя смисъла на човешкия живот; изнасят се сведения за времето, когато се е родил, за семейна среда и обществени събития и т. н. Тези уводни думи по своята широта дават основание да се заключи, че ако авторът бе успял да завърши труда си, той би очертал една неимоверно богата картина на епохата, на политическата атмосфера на Балканите, би ни оставил незаменим документ за зараждането и развитието на националноосвободителното движение, за своя живот, за дейността си като организатор и идеолог на българската национална революция. За жалост, тежко болният, изнемогващ вече революционер успява да изпълни само една част от широко замисления си план, написва само увода към проектираното животоописание. В запазения скициран план на съдържанието на „Житието", останал също недовършен, са набелязани по-важните моменти и събития до отиването му в Яш през 1858 г., на път за Русия.

Оставените ни в наследство няколко страници от замисленото „Житие" говорят за широтата и зрелостта на обществено-политическите и културно-историческите възгледи на Раковски, за обективните му и трезви преценки на събития, на които е бил съвременник и участник, за съзнанието, което е имал относно значението на онова, което е извършил за пробуждане на националното съзнание, за разгаряне на борческите пориви у народа.

Автобиографичната изповед на големия патриот е показателна и в друго отношение — налице е значителен напредък в стила и езика на Раковски. В значителна мяра той вече се е освободил от някои архаизми, от своеобразни езикови съчетания и др. Авторът разказва просто и увлекателно, искрено, без притворност, с историческа прозорливост, свойствени на човек, който много е видял и изпитал и който има какво да каже и завещае на новите поколения. Затова и запазените страници от „Житие Г. С. Раковскаго, написано от него самаго" се четат като хубаво написана историческа белетристика, пропита с любовта и омразата на едно голямо сърце, с прозренията на един голям ум. Несъмнено „Житието" на Софроний Врачански, публикувано само няколко години по-рано лично от Раковски на страниците на в. „Дунавски лебед", не е било без значение за почина на нашия революционер да се наеме с едно подобно дело. Днес ние следим с интерес разказа за страданията на „грешнаго Софрония". С какво по-голямо увлечение и възхищение бихме чели житието на Раковски, прокарал толкова дълбоки бразди в националното ни развитие.

Литературното наследство на Г. С. Раковски представлява оригинално явление във възрожденската епоха, включва се органически в цялостния национален литературен процес. Както с разнообразната си патриотично-революционна дейност, така и с литературното си дело той се домогва до нови обществено-идейни и културно-естетически концепции. То свидетелствува за една бунтовно-метежна личност, за една неспокойна и търсеща мисъл, която проправя нови пътища, възвестява нови принципи, които ще залегнат в основата на по-нататъшното ни обществено и духовно развитие, в развитието на националната ни литература.

София, юни 1980 г.

Проф. Георги Димов

ПРОЗА

ВЯРНО ИЗЛОЖЕНИЕ ЗА БЪЛГАРСКОТО ДРУЖЕСТВО

Преди една година, като се отправих втори път за Атина[1], престоях (там) временно заедно с други някои мои сънародници, посещаващи гимназията и университета на Атина. Целта на нашето съпребиваване беше само отечеството. По онова време бе съставено дружество на критяни и тесалийци.[2] Ние, българите, които пребивавахме там, младежи от гимназията и университета, отзивчиви към такива начинания, бяхме подтикнати от това да образуваме и ние някакво дружество, имащо за цел освобождението на нашето страдащо отечество. Прочее след многобройни и чести тайни събрания най-сетне съставихме това дружество под името „Македонско дружество". След като стана това, започнахме с писма да съобщаваме за тази наша цел на нашите сънародници българи, които са намираха по разни места. От тях едни се оказаха отзивчиви и ревностни за това свещено дело, а други не обърнаха ни най-малко внимание. Въпреки това ние не изоставихме нашето дело, но го продължихме, като бързахме да доведем докрай нашето дело едновременно с избухването на борбата на критяни и тесалийци. Трябваше да се обсъди в кое място ще е най-удобно да се извърши тази подготовка и това снабдяване.

Като се обсъди това, всички от дружеството намериха за добре да бъде изпратен за Цариград заедно с друг един, Иларион[3] от Търново, България, с цел да проучим на самото място политическото положение на Турция и в кои места от тази държава бяха съсредоточени по онова време мнозинството от османските войски. Така че, като проучим всичко това, да вземем необходимите мерки съобразно с това за успешното изпълнение на делото.

Прочее, като пристигнахме в Цариград, добре проучихме всичко, но не се задоволихме само с това наблюдение на работите, защото това не беше достатъчно да ни даде здрава основа. Намерихме за уместно Иларион да замине и обиколи по-важните места на България, а аз да остана в Цариград, за да продължавам и преписката по това с тия от Атина и в същото време да насоча вниманието си към вътрешните работи на турската държава. И така Иларион се отправя за България, а аз останах в Цариград. В негово отсъствие аз узнах, че в Браила

и Букурещ тайно се образува българско дружество, обаче нямах никакво достоверно сведение, тъй като това узнах не от писма, но от един приятел, който се беше осведомил от друго лице. Тогава, обзет от разни мисли, очаквах да се завърне Иларион в Цариград. Не след много дни обаче избухна въстанието на критяни и в същото време и край сръбската граница и някои войводи от Гърция се прехвърлиха към тесалийската граница. Тъкмо тогава, изгубили надежда за това, което щяхме да вършим ние, очаквахме с радост благополучния изход на поменатите въстания, особено на българското въстание край сръбската граница.[4]

Иларион пък, след като обиколил донякъде (из България) и като не могъл да продължи повече нататък, се върна в Цариград и остана и той със същото настроение, както и аз; горейки обаче от ревност за отечеството, не искахме да се покажем безполезни в това критическо за момента положение. И тъй решихме той да се отправи за своя роден край Велико Търново, а аз за Браила и след това да се споразумеем с писма какво да правим, защото аз се надявах да стигна, преди образуваното в Браила дружество да пристъпи към някакво действие. И така, качих се на един параход, както можах, без никой да знае, дори и Богориди, под чиято закрила се намирах толкова години, защото добре знаех, че по никакъв начин нямаше да ме остави да тръгна.[5] Качих се на парахода, казвам, с надежда да предваря дружеството в Браила. Но като навлязохме в устието на Дунава, научихме се, че се повдигнали и в същото време били провалени.[6] И понеже беше трудно и невъзможно вече за мене да се завърна в Цариград, слязох в Браила, за да се осведомя добре върху положението, и след като се осведомя, мислех да замина за Одеса и оттам, ако е възможно, с помощта на някои родолюбци — за Париж. Но някои приятели не ме оставиха в отчаянието, в което се намирах за изпълнението на делото, и ми дадоха големи надежди, особено Георги Казак(ов), който живееше в Галац. И така аз реших да остана в Браила, очаквайки края на работата.

По това време пристигна от Атина и Ставрос Георгиу, епиротец, член на тесало-епирското дружество. Съвещавахме се и с него, който бе определен като началник на гърците, които щяха да се вдигнат заедно с българите. Но понеже трябваше да съобщи това и на членовете на дружеството и да се снабди следователно с пари, реши да замине за Атина, за да даде необходимите инструкции и на тамошните членове. Той се упъ-

ти за Цариград и оттам за Атина към края на август. Като прекара там доста време, той се завърна оттам заедно с един свой братовчед лекар, завършил университет. Неговият братовчед се упъти за родния си край Епир да подготви там работите, а Ставрос дойде в Браила почти към края на месец ноември с доста пари у себе си. Оттогава прочее делото започна по следния начин:

Ставрос да подготви гърците в Галац и Браила и някои в Букурещ, като въоръжи някои от тях, а Георги Казак да въоръжи бедните българи в Галац, поддържайки честа преписка с най-главното и най-значителното дружество в Бесарабия. Аз пък продължавах да упражнявам учителската си професия в очакване на момента, когато ще настъпи краят на това начинание, и по начин твърде предпазлив посвещавах някои българи от Браила, защото главната цел беше следната: тъй като властта в Браила поради предишното събитие следеше винаги с будно око, ето защо намерихме за уместно да не вършим в Браила никакво приготовление и никакво снабдяване, но да привлечем само тия, които имат възможност да се въоръжат на собствени средства.

Бунтът трябваше да стане по следния начин. От Бесарабия щяха да минат в Галац около 1000 души конници и пешаци. И като пристигнат толкова в Галац, без никакво кръвопролитие да се съберат с тия от Галац и оттам да дойдат в Браила, така че властите, като видят такова множество, да дадат свободен път. Това трябваше да стане преди размръзването на леда по реката. Тъй като вече бе наближило времето и очаквахме последните известия, особено от Бесарабия, започнахме и в Браила известни приготовления, а те бяха да въоръжим някои от гърците с пел да ги имаме при нас, но безграничен възторг описяни главите на всички ни почти, някои от въоръжените гърци зачестиха да идват всяка вечер в моята квартира с оръжие. И в тая вечер,[7] когато стана безредният и необмислен бунт, властта, както изглежда, получи някои сведения, че са се събрали тая вечер в моята квартира въоръжени мъже, и наредиха да бъдем арестувани. Тъй като моето жилище бе почти обкръжено и щяха вече да ни заловят, аз реших да изляза предпазливо, обаче никой от тия, които бяха заедно с мене, не одобриха този мой план, но всички заявиха под клетва да излезем с оръжието си и да се спасяваме, както и откъдето можем, което нещо стана. След стихването на схватката от шестимата останахме четирима, от които четирима един лежеше на снега ранен. Поради тази при-

чина се приютихме в една близка къща, дето пренощувахме, като се погрижихме за раната на този ранен, и на следния ден до вечерта останахме на същото място, а привечер, преди да бъдат поставени стражите по улиците, излязохме оттам, като оставихме оръжието и ранения, излязохме, без да знае никой от нас къде ще се отправи той. След като пренощувахме в тази съседна къща, дето се приютихме вечерта при схватката, останахме там и на другия ден до вечерта, преди да бъдат поставени стражите, излязохме пак, без никой от нас да знае къде ще се приюти. Оттогава не знам какво стана с другите наши другари. Аз се приютих в друга къща, на една бедна жена, недалеч от първата, и останах там три дни, но понеже не можах да узная от жената какво става в града и най-главно понеже страдах от липса на пари, реших да се приютя в друга къща, недалеч от нея, дето лесно бих могъл да узная всичко. И така вечерта, преди да бъдат поставени стражите, излязох оттам и се приютих в поменатото място, дето узнах, първо, че моите вещи били разпилени и разграбени, библиотеката ми, състояща се от разни гръцки, френски, руски, турски и няколко английски книги, дрехите и всичко друго, което имах в квартирата си; това ме развълнува до крайна степен, защото се виждах съвсем оголял. Когато излязох оная вечер, разбрах нерадостното и печално бъдеще, което ме очакваше. Всичко това обаче, при все че ми причини голяма скръб и отчаяние, не ме хвърли в толкова пълно униние, за да се предам доброволно в ръцете на властта, просейки Вашата милост, колкото ме наскърбиха следните обстоятелства:

Осведомих се за арестуването на мнозина мои сънародници, невинни и нямащи никакво участие в тази работа, и особено за арестуването на почти всички мои съотечественици. Риданието и плачът на техните съпруги и деца ми причиниха крайна скръб и мъка и най-сетне такова пълно униние, че след няколко дни реших доброволно да се предам на руския консул и оттам да прося вашата милост, като направя искрено признание за този бунт от началото до края, което и направих, както е известно. Не си спомням имената на всички арестувани освен един свещеник Прокопи заедно с двама негови братя, невинни, един Йордан и двама младежи — Димитър Арнаутоглу и Йоан. Свещеникът Прокопи по време на първия бунт беше отвъд реката (Дунав), на турска територия, за набавянето на някакви покупки, обстоятелство, което не беше известно на властите в Браила, но после го научиха. При сегашната случка, макар и

да имаше познанство с мене, не беше участник в начинанието, което признавам по съвест. (За) безразличието му към този бунт може да ни увери и новопостроената му къща, защото човек, който възнамерява да напусне едно място, разбира се, не строи сгради, които впоследствие в близко бъдеще ще му станат безполезни. Арестуваните двама негови братя се занимаваха също с дребна търговия, колкото да изкарат прехраната си.

Поменатият Йордан в първия бунт бил касиер на една част от парите, които били събирани тогава, заедно с друг един сарафин, чието име изчезна от паметта ми. В сегашното обстоятелство не беше замесен, понеже се страхуваше да не му искат сметка за парите, които останаха у тях двамата след осуетяването на първия бунт, както ми казваха някои, но аз не съм уверен дали това е вярно, или не.

А що се отнася до поменатите младежи Димитриос и Йоанис, те са млади и нямат никакво значение в интелектуално отношение, нито имат някакво парично състояние. Те бяха отзивчиви, както и мнозина други, за това дело, понеже се надяваха, че ще промени съдбата на общото отечество и тяхната собствена съдба — надежда, с която се отзовават почти всички прости и бедни хора за такива начинания.

Това са обстоятелствата на почти цялата работа от началото до края, които излагам по съвест, като призовавам за свидетел всевишния, от когото нищо скрито не остава, и молейки горещо от дълбочината на душата си Ваше състрадателно височество с милостиво око да погледне на моето сегашно нещастно и бедствено положение.

Да, Ваше височество! Вашата добрина надминава и най-тежката и строга присъда на законите.

Ваш най-смирен слуга
Георгиос С. Македон

Тия, които знаеха за работата:

Капитан Николаос Специотис, Панайотис Дракопулос, Димитриос Арнаутоглу и Йоанис, неговият другар, които бидоха арестувани два дни преди да стане бунтът, не знам причините за арестуването им.

От поменатия Панайотис Дракопулос чух един път, спомням си, да ми казва, че Георгиос Казак от Галац имал някаква тайна преписка с господин Диамандидис. Можете да го разпитате и

да Ви потвърди (това). Александрис бакалинът, който отдавна избяга ненадейно, без да знае някой къде отиде, знаеше за работата отдавна, понеже имаше преписка със своя другар Георги Казак. Димитриос Арнаутоглу може да знае и за други. Ако е възможно да бъде затворен заедно с мене, мога да го разпитам предпазливо и за много други работи от първата етерия, понеже на мене ще разкаже всичко, което знае, без да се страхува, че уличава някого. Ако стане това, мисля, че ще мога да уточня много работи и да Ви ги опиша.[8]

Йоанис Псарос, както Ви казах, не взе никакво участие в тази работа по причина, както Ви казах по-рано, на парите от първата етерия.

Свещеник Прокопи, както казах и друг път, не взе и той никакво участие в тази работа, нито пък аз му споменах за тази работа, и като го разпитате, ще се уверите дали съм му казал някога нещо. Не зная дали е узнал от някои други. Братята му Никола и Янаки са съвсем невинни, защото са били винаги заети със своите дребни търговски занятия. Синът на Желяз знаеше за работата, както и друг път казах; не взе обаче никакво участие, не знам дали е имал свои хора. От гърците за други съучастници в работата освен тия, които посочих, не знам, тъй като Ставрос имаше грижата за тях. Аз, както можете да се уверите, до последния ден не оставих училището и моите преподавания.[9]

От тия, които отидоха във Фокшан, знам, че двама съотечественици на Ставрос се упътиха — те живееха в същото място, дето и Ставрос. Те отидоха, за да доведат и други свои другари, както ми казваше Ставрос. Имената им не зная.

От тия в Букурещ не познавам лично никого. Само това зная, че Ставрос ми описваше ръста и храбростта на някакъв капитан Александрос Греку, който е бил и в Критското въстание.

От тия в Бесарабия, както и друг път казах, не ми са известни освен техния капитан Петър Ганчов. За тях ме разпита и руският консул в Галац Андреович.

Г. Македон[10]

10 март 1842

ТРИ СЪНЯ

I

На 2 марта 1851 в петок вечер срещу събота видох следний сон. Наядох се в нашта къща на Котел на дворът ни под асамата, израсло едно дърво с клони, на което клоните бяха повисóки от асамата, и на плета, що отделя нашта къща от Нюнювчината, на плета беше израсло едно друго дърво с клони такожде. На него дърво имаше на клоните кацнал един бюлбюл и други един на дървото, що беше израсло под асамата. Тие двата бюлбюла пеяха яко красно и струваха имтихани помежду си. Ние с майка ми и със сестра ми ги слушахме и се възблагодарявахме яко на това краснопевание на тия двата бюлбюли. Това видох и се събудих.

II

В 15 март 1851 в четверток вечер срещу петок видох следний сон. Едно птиче, като орел, като дива гъска, фърчеше нависоко, после кацна на една къща отгоре на кермидите, аз като го видох, зех щение да го хватя, това птиче пееше и хоротеше и се оплакваше, че кацнало долу и че се уморило да фърчи. Аз повече джахт сторих, за да го хватя и фърлих два-три пути да го ударя, птичето се отмести оттамо и влезе като в една врата, аз после забиколих нея къща и в една долня одая седяха троица-четворица турци и помежду им седеше това птиче, като да ги слуша що хортуват. Аз абие затворих вратата и хватих птичето и го прегърнах и беше много тяжко, зех го да го носим и исках да го вежим, а птичето ми се молеше да го не вежим, аз ми се виждаше чудно как едно птиче хорати като человек и му казах — не ща да те вежа, но ме е страх да не фръкнеш — и му хватих силно двата крака и го носех. На това отгоре се видох на конят си с тептил кърски дрехи и с оружие и отивах за в Болгария и сеизинът ми вървеше пеш след мене. Достигнах в Заара, в путищата имаше много человеци, разговаряха се един други на купища, като в тържествен ден, и управителя видох, кондисах на една къща, гдето ме възприеха сос страннолюбие, и се разговаряхме и за Алекс. фамилия. Птичето пак го видох,

дадоха ми го, но пера му паднали и леко изсъхнало, постало много, зех го и го турих на възглавницата си и питах защо е изсъхнало така? Белки не са го хранили, но пофатих му гушата и имаше вътре жито, яло беше. Това така.[1]

III

На верха на Стара горня планина,[2] гдето всегда вятър студен и здрав вее,[3] гдето извори живодатни изобилно извират, гдето разни и на...[4] цвета благоуханно воздуха наслаждават, гдето юнак храбро владее под дебели сенки, гдето крак невярнаго и иностраннаго земля не е посквернил. На това място τὶς εὐαγγελιας[5] се наишел и в една равна зелена поляна естествено от благоуханното цвете игликата насеяно, видял една много висока кула. В това удивително случаи неповинний българин, всегда по-буден от оная вкоренена в сърцето му жажда, запътил се към кулята и видял едни малки железни врата на дъното, които като с немалък труд отворил, начнал бедний с тежките си обкови железни на ногите, както беше в темницата, да се качува с голям труд на върхът на тая кула[6] и след много отрушение достигнал на върхът, гдето видял с голямо удоволствие на неповинната си душа един дом, който показваше страшна пустота и че отдавно време человечески крак не беше постъпил тамо.

Като поразгледа плахо-плахо принесен доволни минути насам-нататък в домът, както се случва на такива времена и места, абие дойде в себе си и съзре на една страна в домът един телескоп ръждясал и опрашен от времето, когото взе в ръцете си и като го изтри сос скутовете на врьхната си дреха, тури го в дейстие и начна да гледа и от едната, и от другата страна на Старата планина с толкова изкусност, щото от южната страна видеше с отличие всичките градища и села даже до Дуная, а от източната страна также даже до Стамбола. Градищата и селата бяха потемнели сос страшна мрач и ги беше прикрила една темна и гъста мъгла, нигде светлина не се виждаше, нигде глас человечески не се чуваше.

В това разстояние неповинний българин виде с душевно сожаление птици черни и грозни, коихто нападаха страшно в градищата и селата, με ἀκομιστήν[7] и коихто уподоби на диви гарвани. А сегаж-тогаж виждаше и от някои си села и градища да изхвръкват и някои си красни и питоми птици, коихто упо-

доби на исахани догани и голоби и се изгубваха дирята в доволна време и пак се завръщаха в градищата и селата, но с едно устремление и като че носеха една сила и светлост сос себе си. Това последува така в доволно време и първата мрач и темнина начна мало по мало да се разижда от селата и градищата и да се види тук-там една радостотворна светлина, която се умножаваше скоро-скоро. Неповинний българин, побуден от тия нови и нему сходни случаи, непрестанно държеше телескопа и гледаше с непримигвание на все и от двете страни, щото заборави и тежките си железни обкови, и че се нахожда в темницата, осъден за 7 години.

Абие виде да се умножат и двата вида на гореречените птици и да излизат от всичките градове и села на воздухът и да се сбият с такава една злоба и ярост, щото страшен вид показваше тая борба и страшни гласове грачеха гарваните с отчайване, на коихто исаханите голобите[8] храбро надвиваха, и след доволно време като погубиха много от грозните и дивите гарвани, остатните ги изгониха далеко.

ДНЕВНИК ЗА ДВИЖЕНИЕТО НА ЧЕТАТА НА Г. С. РАКОВСКИ

(18 ЮНИ — 8 АВГУСТ 1854 Г.)

(18 юни, петък) На 18-го юния 1854 тръгнахме в петък вечер и преминахме нощта в Бурасас кечи[1]: называемо място близо при ед/на/ мандра.... кемер[2]:....ги...н...на Боазкюю[3].

(19 юни, събота) В събота [цялия] ден пак на истото [място] преминахме, вечерта по 11 часа станахме оттамо — при пастиря — при едно кладенче префърлихме през буру [на] място [с] лозя покрай... в пътя та[м] излязохме в шумата над Бириндживкюю[4] и преминахме нощта, както на утринта в неделя поминах/ме/.

(20 юни, неделя) Неделя вечерта по 12 часа тръгнахме оттамо и /по/ баиря слязохме в Боазкюю в пътя и вър/вя/хме по пътя към Боазкюю, часа по 3 преминахме сред това село и пихме вода на горния край на селото. Оттамо все на десно въряхме към запад и влязохме в пътя на Теркос[5]. В пътя срещнахме камилари и нанататък коляри, от коих зехме мало хляб и кисело мляко и чесън, пихме вода. После мало вървение в пътя отбихм[е] се в гората, която [е] един час насам от Тосункюю,[6] гдето преминахме нощта. Тая гора се зове Кълкандере.[7]

(21 юни, понеделник) Такожде и деня тамо преминахме. Оттамо станахме, пихме вода на кладенчето срещу говедарката, близо гдето живяхме през нощта, и тръгнахме над ми север, отгдето зехме[8] хляб от едного турчина, що сбираше сено. Погоре от него отидохме връх 4 други българи шопи[9] за хляб, коихто абие вдигнаха косите противо нас. Ние се ополчихме и с едно пушкание разгонихме ги. Оттамо си изгубихме путя и вървяхме без пут. Достигнахме на осъмване близ до едно село в една мала гора, гдето преседяхме.

(22 юни, вторник) деня. Вечерта тръгнахме за Таукчиолу[10] между двете[11] Юржанлии [12] и Уклалии[13] и уловихме него пут. Минахме край хана Янак дермен,[14] гдето зехме хляб, вино и тютюн и проч. Тамо близо вечеряхме и после уловихме близо при него пут гората, гдето на осъмване влязохме, и през деня

(23 юни, сряда) поминахме със вино и ястие, и вода, и проч. (това е ден среда). Оттамо тръгнахме през дерето в пътеката вечерта по 11 часа и излязохме в пътя пак Таукчийски. На пътя запрехме се на хана Хасанаа хана или Каба Асан хана,[15] отгдето

взехме хляб, ракия, маслинки, чесън, цървули и проч., и се разговаряхме с ханджия, называемий Нено. Оттамо тръгнахме в пътяно на лева страна, побъркахме мало и отпредя ни се яви едно мало село.[16] Оттамо през дерето надесно пак си оправихме пътя и осъмнахме близо при Енихан.[17] В шумата се запряхме в четверток, за да поминем денят и проч., гдето

(24 юни, четвъртък) благополучно и поминахме деня и по 11 часа тръгнахме за Големия хан,[18] гдето воеводата се отби с две момчета, та зема хляб и проч. Оттамо настахме Вели меше[19] и вървяхме до голямата кория,

(25 юни, петък) гдето осъмнахме в петок и поминахме деня. Часа по 9 тръгнахме и приближихме до кладенчето, гдето вред пътя тамо близо вечеряхме и тръгнахме към Сарая[20] на Манука дереси.[21] Слязохме, пихме вода и поехме урвата над Сарая, през полето вървяхме, минахме и две дерета, намерихме пътя и влязохме пак в Таукчиолу. Вървяхме цяла нощ, минахме две села и като изминахме второто село, вървяхме колкото един час и

(26 юни, събота) влязохме в шумата и на осъмване в субота, гдето селата първото се зове Менгерек,[22] а второто Аз боа.[23] В 9 часа станахме оттам и вървяхме в пътя, стигнахме на едно дере[24] в пътя, гдето вечеряхме и преминахме в друго дере близо при една шума,[25] гдето и лежахме вечерта. В неделя излязохме от нея шума

(27 юни, неделя) и найдохме една мандра, гдето зехме хляб и бял мъж, после тръгнахме и минахме накрай Пунархисар[26] и край Яна, [27] гдето при воденицата пихме студена вода от Янянските извори. После поехме ръта и вървяхме към Юскюп. Близо при Юскюп[28] в едно сухо дере влезохме на осъмване, по-горе от моста,[29] що има, за да преминем тамо деня,

(28 юни, понеделник) гдето благополучно преминахме. Но между[30] дружината се роди мало...[31] по 12 часа тръгнахме за Юскюп и на тръгване кърага мина в пътя с 10[32] конници. Ми се тамо запрехме мало и пак тръгнахме. Достигнахме близо пред Юскюп на чешмата, гдето пихме вода и вечеряхме. Оттамо тръгнахме през лозята о/т/ долня страна на посукии[33] и след доволен вървеж пак излязохме в пътя за Кърк клисия. Вървяхме доволно и стигнахме до дерето,[34] гдето зафащат лозята кърклисийски. Отсам дерето влязохме в чигралакът,[35] за да поминем денят. Беше във вторник на осъмване на

(29 юни, вторник) Петровден. Него ден преминахме тамо и вечерта по 12 часа излязохме от шумата и близо найдохме

мандра на 40 клисиски господари. Зехме хляб и вечеряхме. Оттамо тръгнахме напосоки през две дерета и влязохме в лозята, на горната страна вървяхме все. Оттамо стигнахме на селото, което е над лозята по 2 могили.[36] Пихме вода накрай село и след мало ходене найдохм/е/ жадето[37] и вървяхме доволно, гдето срещнахме 4 зейбеци.[38] Отлъчихме се против и минахме, след мало йоще вървеж отбихме се от пътя и влязохме на осъмване в

(30 юни, сряда) сряда под една чиира,[39] за да поминем деня, за да помине/м/, отгдето тръгнахме за Ериклери,[40] побъркахме пътя, бъркахме пътя и зехме един старец овчар, който ни доведе близо до селото Кюхчас.[41] Тамо между две планини влязохме при един извор, за да поминеме деня.

(1юли, четвъртък) в четвърток, гдето поминахме деня. Оттамо зехме хляб от ед/ин/ говедар над Ериклери и тръгнахме за Коджа търла.[42] Вървяхме през нощта и осъмнахме в корията близо при Коджа търла.

(2 юли, петък) В петок поминахме тамо и на 10 часа минахме близо при Коджа търла и на едн/а/ мандра зехме хляб и вино от селото Коджа търла заминахме за Дерекюю.[43] Минахме през селото Девлетли,[44] (прегазихме) му реката и вървяхме за Дерекюю.

(3 юли, събота) На осъмване в събота 3-го юлия влязохме в шумата на дерекююския път; за да поминеме денят, гдето благополучно поминахме; часа по 9 тръгнахме и вървяхме, в пътя срещнахме двамина всадници турци, теглихме се в шумата, они не ни видоха и след два часа вървеж към Дерекюю стигнахме на един сват[45] овни Салих бегови от Едрине. Заклахме овен и направихме хляб доволен. Вечерахме тамо и след още доволен вървеж към Дерекюю

(4 юли, неделя) на осъмване в неделя отбихме в шумата, за да поминем. Часа по 10 в неделя тръгнахме към Дерекюю, близо до селото зехме хляб от една мандра; и тютюн и вино гетирдисахме[46] от селото, вечеряхме и тръгнахме, в пътя си минахме сред селото Дерекюю. После доволен вървеж минахме сред друго село, наживаемо Баялик.[47] След доволен вървеж

(5 юли, понеделник) в понеделник на осъмване влязохме в една чиира,[48] за да поминем денят, гдето благополучно поминахме. В 11 часа тръгнахме и след мало вървеж дойдохме близо при Попово село[49] и влязохме в корията близо до един коваплк,[50]

(6 юли, вторник) гдето осъмнахме във вторник, 6-го юлия,

и се запрехме, за да преминем денят. Вечерта по 11 часа излязохме при кованжия[51] во/й/водата[52] и байракт/арят/. Пратихме на Попово село там близко за хляб и вино и проч. Донесоха они, вечеряхме и тръгнахме към Бакаджика.[53] Близо при Боргужии[54] в корията

(7 юли, сряда) осъмнахме в сряда и остахме през деня там, за да поминем деня, гдето поминахме благополучно. Оттамо по 10 часа тръгнахме край селото; в Карнобашкия път над селото близо при чушмата слушахме един смешен разговор на двама пастири. После мало вървеж достигнахме близо до /една/ говедарка,[55] която е под Бакаджика,[56] и запряхме, за да минем денят тамо.

(8 юли, четвъртък) Това беше четверток, 8-го юлие. Тамо осъмнахме, видяхме человек с оружи/е/ близо до говедарката. На 4 часа през деня видох любопитен сън — дервиш,[57] що фъркаше на въздуха с чанта на гърба и с чалгири[58] в ръката, който ми даде и лек за фъркане и проч. Часа на 7 тръгнахме кам говедарката Салих бегова, там найдохме едного българина Петра, когото зехме; заедно тръгнахме към Келешкюю[59] — Халил пашов чихлик

(9 юли, петък) и осъмнахме близо до него село в шумата в петък, дето и преминахме деня часа по 8. Новия ни другар побегна. Ми тръгнахме към Джумалии,[60] излязохме при едного пастира от Джумалии, именем Велика, гдето и

(10 юли, събота) осъмнахме в дерето, за да поминем деня. Того пастира случи жално е — има — записване /?/ часа по 12 излязохме из дерето и тръгнахме през селото. Над селото найдохме пак того истаго пастира, който ни оправи в пътя на Келешкю. Но после зехме други турчин овчар, който ни заведе до одени/ца/та в дерето, от одеиицата зехме хляб и тръгнахме за Келешкюк. След доволен вървеж минахме едно село[61] и като отминахме доволно, запрехме се в една чиира над селото,

(11 юли, неделя) за да поминем деня света неделя — 10-го юлие.[62] Тази вечер близо до Джумалии изгубихме едного от другарите — Василия — и остахме 7[63] душ. От чиирата тръгнахме към Хажилари,[64] при воденицата излезохме. Оттамо оправихме пътя за Келешкюю, дето ходихме на къшлата,[65] та зехме хляб и кашер[66] и оттамо тръгнахме за Дуганжия,[67] гдето осъмнахме в една шума и остахме, за да преминем денят.

(12 юли, понеделник) В понеделник, часа по 12, тръгнахме през Дуганжи и вървяхме къде Сигменя.[68] На Сигменя влязохме през нощта и зехме...

... хме над Садово в корията. Оттамо тръгнахме през Пашовата планина, [70] вървяхме цял ден. Стигнахме над Медвен, излизахме при едни жътвари турци за хляб.

(16 юли, петък) В петък оттамо тръгнахме за Котленската гора. Близо при Плешевица[71] в едно дълбоко дере един от... е... х проклет... 2 да ме убие с кав... ке ветв. Байрактаря вървеше напред, аз, след него като крачех, едно дърво ме удари по главата отзад... паднах и пак повтори.Ази станах, после се уловихме за ръцете. Он се уплаши тогава да го не убия, ази го простих и го разпъдих. Него ден вървяхме из узунджийски път.[72] Стигнахме близо при Котел. Спахме в шумата.

(17 юли, събота) През деня зехме хляб от едни овчари. Него ден, в субота, седяхме в шумата. Завале дъжд, валя цял ден и цяла нощ. Накладохме огн.

(18 юли, неделя) На утре в неделя до пладне пак вале. Зехме хляб от други овчари и едно агне, та го пекохме сами. После тръгнахме за къде Скокът,[73] излязохме пред еднии овчари, найдох познайник — Юв/ан/. Зехме хляб и мляко, пратихме за цървули, котки,[74] дрехи, тютюн и проч.

(19 юли, понеделник) В понеделник приехме всичкото това... В неделя вечер на тръгването /ни/ на котленската мера към Върбица заклахме овен и хляб направихме, от Николовите х. Минови овци.[75] В понеделник вечер се известихме, че от Котел излезе потеря за нас от болгари. Теглихме се в шумата към Върбишки път, гдето преспахме и

(20 юли, вторник) вторника осъмнахме на святаго Илия.[76] Тамо него ден поминахме в нея страна. Вечерта по 11 часа тръгнахме към Скокът, през нощта вървяхме, близо до пътя в гората остахме до осъмване.

(21 юли, сряда) На осъмване в сряда найдохме пътя и чушмата. Вървяхме мало и се запряхме да вардим пътя. Минаха турци кираджии и кола, натоварени с аби и сол. Зехме хляб и се запрехме тамо, после мина един прост турчин без оружие. Вечерта, часа по 11, тръгнахме към Юруците[77] и зехме хляб, после се върнахме в шумата в едно дере при една вод/а/.

(22 и 23 юли, четвъртък и петък) В четверток преминахме на отарак,[78] също и в петок на истото място.

(24 и 25 юли, събота и неделя) В събота, 24-го юлия, пак на истото място волта[79] ради потерята. В неделя я видяхме с Ив/ан/ на Белите брегове.[80] Оттамо вечерта преминахме между Антончова и Данкова могила.[81] Вървяхме цяла нощ, стигнахме зад Сухи гял[82] до Кипиловскии път. Лежахме тамо.

(26 юли, понеделник) В понеделник сутринта приближихме до една студена чешмичка зад Сухи гял долу в Кипиловски път. През деня поминахме тамо, надвечер излязохме над пещерите при едни овчари х. Генови. Там зехме хляб, ягурт и сирене от овчари, вечеряхме и лежахме близо.

(27 юли, вторник) Сутринта слязохме в Сухойка[83] над пещерата, във вторник на святаго Пантелеймона, и преминахме деня в нея река. Надвечер тръгнахме към Разбойна,[84] найдохме две мандри — Панюва и Ненова Узуна, — зехме хляб, млеко и бял мъж, спахме вечерта в Разбойна.

(28 и 29 юли, сряда и четвъртък) На утре в сряда поминахме деня тамо, агне зехме и хляб, мляко, поминахме нощта пак във върхът на Разбойна срещу Котел, също и в четверток на истото място седяхме — срещу Котел над Долната кория.[85] Вечерта по 12 минахме край х. Саин/овата/ тепавица[86] на къде Коминчето,[87] вървяхме към Белите брегове и

(30 и 31 юли, петък и събота) осъмнахме в петък при кладенчето дядово Бяно/во/.[88] Него ден седяхме тамо; също и в субота заговявахме на истото място.

(1 август, неделя) В неделя си променихме мястото по-далеко.

(2 и 3 август, понеделник и вторник) В понеделник преминахме под Урушката страна[89] и седяхме него вечер близо при пътя Тичански, също и във вторник седяхме на истото място и гледахме пътниците, кой къде отива. Мина пощата и после зухурът,[90] вечерта по 1/2 часа дойдоха сигмените котленски близо до нас сос дебани да ни земат дирята, но ний ги видяхме и слязохме в дерето. Тии фърлиха пушки отгоре ни, ми се запрехме в дерето колкото 2 часа и ги слушахме като обикаляха пътя окол Кадийската чушма.[91] Преди да изгрее месеца, по 3 1/2 часа тръгнахме към Плаково [92] — байрактаря Младен и аз. Другите дружина бяха за хляб, раздвояхме се. Спахме в Плаково на могилата и осъмнахме тамо.

(4 август, сряда) В среда поминахме часа до 7 тамо, после тръгнахме през гората над Тичанската варда[93] и додохме над Скокът при чушмичката. Поехме урвата, излязохме на могилата близо при един овчарски егрек. Преминахме нощта тамо в един завуй.

(5 август, четвъртък) Сутринга пак се дръпнахме на тепето към Скокът към Страната.[94] По пладне в четвъртък зехме хляб от овчарите и се върнахме пак на пътя на Скокът. Вардихме него ден тамо — минаха много жеруняни амеле[95] с байрак.

Известихме се от овчарите, че дружината ни преминала него вечер, месихме си сами хляб на пладнището на овчарите и заминахме към Злостени.[96]

(6 и 7 август, петък и събота) Сутринта в петък додохме на Злостени при кладенчето, след мало дойдоха и дружината. Него ден седяхме тамо, также и в събота.

(8 август, неделя) И в неделя сутринта си преместихме местото в насрещната могила — към Скокът, за да преминем деня и проч.[97]

НЕПОВИНЕН БЪЛГАРИН

Част первая

В лето 1843 Неповинний българин, след тринадесетгодишно от любезното си отечество отлучие, привзет от естественото действие, което в душата на всякого благочувственаго человека вообще владее (спроти философа Плутарха οὐδέν γλύκειον ἐῶς πατριδος — (нищо няма по-сладко на света от своето всякому отечество), решил се беше да се върне в своето си отечество от Франца[1] и да се наслади от това пресладко наслаждение след толко важни и строги случая, коихто беше пострадал в тринадесетгодишното си уже скитание с добра цел, както напоследок ще се извести. В това, кажа, време, като приближи до своето си месторождение, какво сладко и неизказано удоволствие, с никоя друга мирска доброта несравнимое, возприе, като виде отблизо воздуха (оризонта), гдето беше първий път изгреянието на сълничната светлина видел и воздухна первия жизнодавния воздух; на това, кажа място, което природа от всяка страна с буйни хладни планини заградила като с крепки крепости и с изобилни пребистри и студени извори и с цветовни високи могили украсила, с воздух, който живот дише и здравие, като и мертвите че иска да съживи; това токмо всекий человек, който одавно време путешествува, може веществено и с опит на истаго себе си да опознае и да чувствува в подобни случая и времена.

Но лукавия и разорителния черния демон, който от тужна младост на того неповиннаго българина ополчил се беше да противодействува на неговите неповинни деяния и мисли и да покварва с немилостиво разорение всичките негови дела чрез невидима силна и непобедима ръка, тойзи немилостивий демон, негов страшний гонител, посрещна и неговото от толко време желаемое дошествие с велика жал и печал и урани в первия час неповинното и разпаленото му серце с напразната и предвременната смерт самаго и единаго брата своего, когото в отлучието от отечеството в тужна младост беше оставил, както на единоутробната своя сестрица, която также в пелените беше оставил и която едва в полумертвие можа да види, без да получи от нейните неповинни уста това братско целование, което безсмертна сладост и наслаждение чувствително на братската любов дава.

В такова печално състояние на неговото домородство Неповинний българин, без да се отчай весма, трудеше се с всяко едно средство, а най-паче чрез вярата, която е само и единствено утешение в такива времена, трудеше се, кажа, да утеши неутешимата си стара майка и стараго своего отца за тая нихна от демонска злоба голяма и неизцелима пагуба; и така се вдаде в една дълбока скорб и горчиво уныние в разстояние уже двемесечно в дома на отца своего, неимеющ никого достойноутешителнаго приятеля, за да съобщи своите сърдечни болки...

През месец януария[2] северовъзточний вятър силно вееше, като страшен гръм вихрушки непрестанно ечаха,[3] планини и черната земля със сняг засипваха, всичко видно като с вар се белосваше, темна мрач въздуха бе прикрила, небесните светила зрак не пущаха. Зимний мраз с кристални плочи ледени улици котленски гладко наслал беше. Множество народ — мъжие, жени и деца — трупаше се тържествено около управителский дом и по царската улица. „Закарват го — чуваше се глас между народа. — Отива горкий!“ Плачевно и жалостно благочувствените и богобоязливите жени помежду си думаха: „Клетата му майка!!! Горките му сестри!!!“ Ридание горко, плач и въпл велегласно чуваше се в дом, на царската улица лежащ. „Кого карат? Где го закарват? Защо го карат? Убил ли е? Не! Украл ли е? Не! Прелюбодействувал ли е? Не! Но защо това зло? От завист.“ Так се приказваше между слабий и разпалений народ от това ненадейно случай и жалостно позорище.

В лето 1844 роди се мълва смъртноносна в чутно село Котел между лукавите селски старейшини, от гръшка злоба надихани, и между слабий и неповинний народ, отяхчен от неправди и насилие, за някои си селски сметки, които с всяка една правда народ ищеше да придири и да познай, понеже котленските грекомани старейшини, в число петмина, на които гнуснавите имена гнуся се и да забележа, от няколко години зели бяха немилостиво под крак бедните сиромаси, жители котленски, и ги тъпчеха, товареха с даноци чрезвичайни и неопределени — против царската заповед — усвоили бяха симонически приходите църковни и ги разносяха за свои си особни ползи; овчарска от старо време събрана за обща селска нужда каса[4] погълнали я бяха съвсем.[5] Въкувски вещи и денги употребляваха, както е тям полезно и драго — затемнили бяха цветущите някогаж в Котел училища, като с безбожество разносяха кисат[6] и приходите, за да увардят мъчителската власт своя над народа; от предателство имаха влияние на временните управители и съдия

— щото с неправда и лъжосвидетелства отнемаха домове, градини и места от сиромасите. Затваряха в темници без правда и биеха, когото ищеха — с една реч правдата правиха неправда, а неправдата правда. Народа, който с всичката си немощ и слабост усеща неправдите и не търпи докрай насилието, търсеше олекчение и свобода от двойното си поданичество, сиреч искаше да се освободи от насилието и неправдите и единородните и единоверните си съграждани чорбаджии (име яничерско) и мъчители;[7] в крайното си отчайване прибягна при някого си съотечественика[8] и съжителя[9] — стараго, вернаго заслужителя Стойка Поповича, комуто доброто заслужение на отечеството в тридесет уже годишно разстояние познаваше и повнеше добре бедний народ.[10] А най-паче в лето 1825[11] в турското с руси сражение, когдато вишеречний Стойко показал голямо достойнство и родолюбство и не тъкмо съхрани село Котел от всяко едно нападение и разорения, както последува в много други соседни села, но йоще олекчи сироти с изобилие на храна, която изпроси от царските хамбари[12] от тогашного военачалника Рашид Мехмед паша; и други много добрини негови, които народа, мало и голямо, и до днес споменуват и с въздихание приказват. Стойко от няколко години оттеглил се беше от общи селски дела и в старините си живееше с благодарност и удоволствие от малий, но доволен нему приход на своя си блага, която беше със свой си труд и пот придобил от царска служба. Но народа припадна нему и го молеше като своего благодетеля и стараго отца да му помогне и да го спаси от това бедство. Той изпърво много се труди да отбегне това народско удължение, което му даваше смущение и труд в старините, а найпаче защото познаваше жестоките и безбожните сърдца на петимата лукави и хитри старейшини и нихните с гръшкото духовенство средства, което е готово всякоги да съдействува в най-безбожните клевети. Но народ надви неговата несклонност и го придума да се съобщи с них и да придирят вишеречните сметки. Глас народен, гняв божий, дума пословицата. Стойко, като стар и умен гражданин, постъпи так в това дело: представи се[13] като ходатай между народа и между старейшините и ги прикани да изпълнят желанието народско, представляющим, че това народско желание праведно е и неукорително е и те, като добрий старейшини, длъжни са не тъкмо в това обстоятълство, когато ище народ, но ежегодно длъжни са да показват общите сметки селски, приходи и разходи на народа и с братска любов да удовлетворяват своите единородни и единоверни съграждани

братия със своите си праведни и доброполезни общи дела, които се от народска страна извършили — да се трудят с искрена и евангелска[14] любов да олекчават обществото котленско от всяка една страна: да учредят училищата котленски и да ги украсят с добронравни и изкусни учители за обща полза и слава и благополучие; да отбягват по възможности всяко насилие на управителите и на съдията, а най-паче лукавото и развратеното влияние на гръшкото духовенство в общите селски дела, което, когато се не съотвещава от старейшините, никак не може некак да входи и да намери място между български род; да съставят помежду си закон, щото веднаж в годината да събират общи събор от всички еснафи[15] и благоразумни жители, по вишегласие да отбират старейшини ежегодно църковни и училищни наставници, человеци прави, достойни и разумни, а на заминалата година да им прегледват общо сметките на приходи и на разходи и да одобряват с похвала добрите и полезните им дела, а злите и вредителните да наказват с общо укорение, щото с тойзи начин да се прослави село Котел и за слава и чест на България да ражда добри и прочутни граждани българи, както е било някогаж, и всякой да живее със спокойствие, без да се повреждa никому правдата и особната полза. Такива совети им даваше покойний[16] Стойко, когото от завист с клевета изядаха тия безбожници и после смъртта му хвърлиха ждребие на домашните му съсуди и на дрехите му, при живаго наследника сина его, както напоследок ще сказа всичко това.[17] Тия старейшини никак не послушаха советя и молбата того стареца, но, напротив — с презрение и люти укоризни подсмиваха се на народа. Ако някои си свещеници българи им представляваха страх божий и грях, тии с безбожество думаха: „Где е тойзи бог? Какъв вид има божеството? Какъв шар има греха?“[18] О, безбожници лукави! Всичка твар ви показва[19] и вика кат с тръба велегласно, че има бог, създател на все; че тая тленная твар и ваши гнусни телеса и лукавите ви души, които се движат в них, не са произишли от само себе си — това е невъзможно; но е създадена от едно същество всесилно и това е бог — като всесилен непременно е и всесъвършен и всеправеден и ще въздаде всякому споти делата му; следователно грях съществува — и това е ваши несправедни и безчеловечни дела, които ежедневно несмислено и безсъвестно творите. Това ли ви са вдихнали гръчешките архиереи, при които сте прилепнали и сте станали оръдие лукаво на грабителството им и на скверните им страсти?

Народа, непослушан за праведното си искание и уничтожен

от тия, разпалил се беше и достигнал бе в гняв и ярост, щото можеше да прибегне за отмъстение и на други средства, което щеше да последува непременно, ако не бе ги въздържал и утешил покойний Стойко с благоразумнии свои съвети; от това последува, та решиха да прибягнат на правителството с молба да удължи вишеречните чорбаджии да предадат с добро и любов общите селски сметки на народа и ако ги намери виновати, да си избере старейшини други и наставници църковни и проч.; ако ли са неповинни, да ги възблагодари за вярното им заслужение. Народа умоли и удължи Стойка да стори това добро и труд и да иде да извести тогашному управителю видинскому М. пашу, отгдето зависваше котленското управление, народната молба и желание; който и отиде, съдружен с 5 от най-почетните граждани котленски с пълновластие от народска страна.

Но друго мислят чистосърдечните и правите человеци, а друго действуват със злоба лукавите и жестокосърдечните зверове.

В това разстояние, докле отиде Стойко на Видин, котленските 5-мина злодеи, за да уплашат народа да не търси сметките, а с неправди да владеят и да ядат обществото, съплетоха с безбожество клевета демонска само противу Стойка и сина му Г.[20], на която имаха съчастника и спомощника усърднаго гръцкаго преславскаго архиерея, безбожнаго Порфирия — клевета, която не само Стойковото домородство със смъртноносна отрова посипа и конечно разори, но и всичка България с това дадоха причина да впадне в подозрение от т. правителство. А най-паче лукавата гръшка Патриаршия намери[21] време да избълва отровни горчивите и злобливи укоризни против цял български народ, който бе почнал мало по мало да си попридирвя правди равномерните с гърците и да действува за поставление в България на природни българи духовни пастири и което без тая причина можеше да получи, в което време приснопаметний архимандрит Неофит и отец Иларион[22] приближили бяха да получат това многожелаемо от вси българи достойнство. Но бог за това от злоба котленска несполучие ще накаже котленските петмина злодеи чорбаджии и нихните съдеятели, а отец Неофитовите праведни клетви, които в петгодишно време в темница с глъбоко въздихание и с горест от гръцка зверска злоба почина, в железа обкован, в дълбините на една мрачна и влажна темнична кула в Света гора, нека да бъдат на главите на тейзи чорбаджии и на чадата им, които дадоха гръком тая (лъжовна) виновна[23] причина, та ги напразно с мъки заточи на

С. гора. Тая клевета от вишеречната причина сплетоха котленските чорбаджии, като призоваха само склоннаго на зло гръчкаго преславскаго арх. безбожнаго Порфирия да потвърди с архиер. печат писменото лъжовно укорение противу Стойка и сина му и му обрекоха по 6 гроша на венчило; и сина му, който от 10-годишно от любез. отечество в него време дойшъл беше от Франца. Прелюбез[ни] родители и сродници, като на место рождения своего,[24] и беше писана на три исти так — Високата порта едно, на Патриаршии — друга и на княз Вогориди — третя, който беше съчастник и на това гонение с котл[енските] чорб[аджии], защо ежегодно му проважд[а] и проважди дарби от сиромашка сълза и който отсвен зло в живота си никоги добро не е направил, отсвен предателство, види се, съдба че го е дал за лют бич на български род и съдържаваха следните:

„Ми, вернейшии и покорнейшии поданици Високою порту, известяваме покорно, че Стойко С.[25] и син его Г. Раковски мислят да подвигнат народа противу високого царство и син Стойков за това бе нарочно пратен от баща си по Франца и по други места. Тия человеци от толко години са лошави и бунтовници отстъпници и всичкото им домородство[26] с тоя дух е. Прежде няколко годин Стойков шуря — полководец руски Г. Мамарчов — подвигна в Тернов бунт[27], когато високото царство избеси за нея причина терновски и еленските чорбаджии, а него изпрати в заточение.[28] Затова и ми от вярност към Великото царство идем покорно да известяваме на правителството за Стойка и сина му като такива да ги накаже... и проч.“[29]

Подписани — най-напред петте безбожници и някои си лъжливи други печат, селските печат, потвердява истината и преславския архиерей, также и терновский архиерей (самозван да съдействува на злото, което докачи всичка България).[30]

Това писмено лъжовно клеветание като подтвърдиха с 30 хил. грош. селски сиромашки труд и от тогашнаго тернавскаго управителя Исмаил ефенди, а после — Адил паша, изпратиха го прямо на Високата порта, а другите две на Патриаршията и на кн. Вогориди, които се принесоха на В. порта от нихна страна като знак на нихното вярно заслужение и бодрост за царската сигоранца[31] откъм поданите християни. Стойко обаче с пълномощните от народска страна пътуваше по Видинската област, за да представи народската молба и желание на М. паша, без да знае бедний какъва черен облак с вихрушка се вей над глава му и каква тряскавица ще го с гръм и огн след мало

засипе в старината му с всичкото негово окаяно домородство. Всекий може да смисли какво въпечатление дадоха тия записки с тойзи демонски начин сплетени, на турск[ото] правит[елство] и какви строги мерки с бърза действителност възприе се за това. Високи повеления се издадоха до Андрианополскаго тогашнаго управителя, Тахир паша придири с бодрост по всичката си област за това несъществуемо отстъпство; войска се изпрати от Андрианопол по Източна България към Планината,[32] прегледачи (спиони) се поставиха навсякъде. Във Филипополската област дойде повеление царско с писмо, приключено от Вогориди, да дирят някого си Раковски и когато го найдат, тогава да се разпечата то писмо и да действуват спроти написаното в него.[33]

Редовна войска се изпрати в Тернов да стои там завсегда, также и съзидаха войнически дом и в София, и във Филипопол после-кули се направиха по пътищата в Балканите; оръжие без записка с емство запрети се тогава да се носи — строги мерки се възприеха, в една реч, за да предварят всяко едно противно случай от българска страна.

Това известие се съчести и на посланичествата в Царийград, и на другите сили. Терновското управление, от което зависваше и село Котел, отделиха от Видинската област и се даде на доростолскаго крайдунавскаго военачалника татарину Саид паша и му се писа и повеле от Цариграда да изпрати железообковани С. и сина му Г. Раков. А Мустафа паша видинскаго промениха, че не бодровал, който беше известил В. П. народското котл. желание и възприел беше тамо Стойка и пълномощните да изпълни желанието им, като приемне ответ. Обаче ответа дойде напротив — пишеха му променение тому и че народа, който го молел за общите сметки, не било то истината, но с тоя начин искал да земе юздата на управлението в Котел Стойко и син му, за да отстъпят от царството. Пашата, който познаваше Стойка отодавно и известен бе причината на тая лъжовна клевета, толко изрече на Стойка и на полномощните: „Идете си, синкове, в селото си, нашто правителство[34] не знай какво прави, а вашта работа бог да я оправи.“

Стойко се възвърна в Котел, огорчен от това противо случай, и чакаше като агнъц клането си. Въображавайше си с горест страшните следствия, които след мало ще нападнат над всичкото му домородство, понеже известил се беше за това безбожно клеветание. Но решил се беше ведно със сина си, що бъде, да бъде.

Месец януарие, ден светий трисветий, ден плача и риданию бе за Стойковото домородство, което се беше събрало в дом его и бяха постлали да обядват последний обяд. Вратата се изтропа, сегмени въоръжени викат Стойковий син на управителский дом (конак); смъщение плачевно възприе тържествений сроднический обяд, вместо веселию горест тлеятелна се разля в сърдцата на всичките, смъртта на сина си въображаваше майка му, вечното отлъчение единаго любезнаго брата своего преставляваха си с ужас и ридание сестрите му. Стойко, възмутен за това ненадейно случай на сина му, който никаква част не бе възприел в селските разпри, но като един гост беше дошъл в него време в дома отца своего, не знаеше що да каже. Но с утешение[35] прикани сина си: „Иди, синко, бог е милостив, всеправеден, имай упование на него, той ще те избави от мъчителски ръце.“ Стойковий син, комуто сърдцето се цепеше от това трагическо случай, с мъжество и великодушие, което бе природно преимущество в него, с краткоречие като утешаваше родителите си и прелюбезните си сестри, отиде на управителский дом, гдето бяха се събрали фарисеите и садукеите, Анна и Каяфа и чакаха да дойде το σφάγιον[36] — неповинната жертва, която щеха с немилост да предадат на человекоубийците, които бяха доишле от Терновскаго управителя със строго повеление да го закарат.

Огн бе натрупан в една стая на управителский дом, около когото се грееха четирима страшни турци, въоръжени от краката до главата с дълги ножове — като че чакаха някого си хайдутина. Чорбаджиите седяха далеч от огъня на колене наред, с фарисейска притворност и личемерие. Г. Раковский свободно възлезе в тая стая и ги здрависа; турците, с всичката си турска злоба, отвещаха на поздравлението му и го приканиха да седне до них, а фарисеите мълчаха и сърдечната им злоба страшно бе изобразена на гнусните им лица. После се обърна към турците и ги попита: „Защо ме сте викали?“ Они му подадоха писмено повеление от терновскаго управителя, което он прочете и разбра, че се иска от доростолскаго паша чрез тернавскаго управителя. Тогава он рече на турците: „Твърде добре, кога изволявате да идем?“ Они отвещаха: „Утре.“ Он им рече: „Ако обичате, заповедайте да пренощуваме със спокойство в дома отца моего, да ви нагостя пристойно.“ Турците се склониха на това. Но лукавите фарисеи извикаха вси велегласно: „Не бива, не бива, запрете го, запрете го.“ Турците като ужилени рекоха Раковскому: „Господине, твоите съотечественици и единоверни те възпират, греха на главите им да е.“ Фарисеите, като изпълниха желанието на черната си душа, разидоха се един по един, а Г. Р. остана възпрян при турците, гдето пренощува. През нощи, уранен от днешното случай, не притвори око, сън не го захваща, представляваше си жалното и скръбното състояние на домородството си, жестоките следствия, които го чакаха, но утешен от личната си невинност, ополчи се с мъжеско дълготърпение да претегли тихом всичко за своето отечество.

На утрешний ден подкараха Стойковий син за Тернов. А слабий народ какво безплодно движение показа през него ден и що говореха человеците помежду си в начало на това сказание, известихме.

На царската обаче улица около Стойковий дом на пътя купище народ, жени, деца и мъжие от домашни, сродници и съседи плачевно чакаха да прекарат сродника им, за да го видят и да му отдадат последното целувание. Понеже споти тая клевета всекий мислеше, че не ще се възвърне веке жив, но ще го убият, което можеше да стане непременно, както последува и в Тернов в лет. 1835,[37] ако не бе се сполучило с Тензимата.[38] Турците го караха, обградена от конници въоръжени, и не доизволяха никому да приближи при него. Сестрите и майка му с плач велегласно го посрещнаха на пътя при дома их и се приближаваха при него, но жестокосърдечните турци немилостиво ги оттласнаха, биещи ги с ножеве; а те сироти от големата жалостта си паднаха на земята като мъртви. Това беше честитото отхождане на Стойковий син и вместо „Иди си с богом“ и „Честито дохождане“ чуваше плач и ридание и горест и със сърдечна скръб виде премилите си сестри да се оттласнат и бият със строгостию от агаряните. Но в това състояния не можеше що друго да стори, отсвен да прегълта и с дългатърпение да смила в сърцето си тия отровни ядове.

Зимата беше люта, сняг се виеше от вихрушки през него ден, както изпърво казахме, щото пътуването им беше много трудно и нещастно, конието от стъпка на стъпка затъваха и се заринваха в дълбоките снежни пресипи, щото едва от сутринта до мрачна вечер достигнаха в село Кипилово — 4 часа далеч от Котел към северозападна страна в Терновский път, и след два дни достигнаха във Велико Търново, гдето тамошний управител Садик бей ненадейно показа едно отличително гостоприемство Раковскому, известив его, че Саид пашовото искание е за някои си особни негови добри мисли, затова на сутрешний ден повели на двамина негови си человеци да го съдружат до Русчук, както самаго себе. Което и последува — в петидневното

му до Русчук дошествие съдружниците му въздаваха му чест и всекий нуждeн спокой. Обаче терновский архиерей, чутен съдеятел на тая клевета грък содомист Неофит, дойде в управителский дом, гдето пренощува Раковски, за да види неповинната си жертва и да наслади гръцкото си злобливо сърце смрадливо. На Русчук пристигнаха по обяд и слязаха в една гостилница, отгдето след едно кратко обядване отидоха и се представиха пред негово сиятелство крайдунавскаго военачалника татарина Саид паша, който с намръщен поглед и с варварски глас попита Раковскаго отгде е и защо носи европейско облекло. А он му отвеща: „Аз съм от село Котел и защото съм живял в Европа и защото пак тамо ще ида, нося европейски дрехи." После му рече: „Имаш (даваджии) клеветници", а Раковски му отвеща: „Ваше сиятелство, имаш събор (меджлиш) и си поставен от царска страна да придирваш злото и доброто в тая област и да отдаваш всякому според делата. Повелей да дойдат тук моите клеветници, които са, да се съдим. Но аз съм неповинен, което и вам ще стане известно." Докле Раковски издума тия речи, варварски глас и поглед страшен повели и кимна на въоръжените пандури (каваси), та го повлякоха като хайдутина със зверска злоба и го затвориха сам в една мрачна подземна стая и след мало обковаха му ногите с дебели железни вериги, вързани с кружило от стената. И запретиха строго никой християнин да не приближава при него. В разстояние осемнадесет дни премина в това влажно подземие в най-големий мразний зимний студ, в това състояние; т. е. във вечна темнина и без огн, и питаеше се с мало черен и сух хлебец и вода, когото еднаж в двадесет и четири часа из разтугя му хвърляше като на пес темничар человекоубиец.[39]

На деветнадестий ден тежки кличове на врата издрънкаха. Вратата се отвори, множество въоръжени турци стояха, тъмничаря викна Раковскому да стане и излезе вън. На двора на управителский дом коние бяха приготвени, бедний старец Стойко, когото бяха вдигнали от Котел с истий начин и докарали в Рухчук, обкован в железа, стоеше при коните. Тъмничарят извади тежките вериги от Г. крака и му прикова други подобни[40] за на коня. Множество турци граждани изпълнили бяха двора — сачата (диванханата) беше почерняла от писари, които бяха излезли от стаите си, пашовски слуги, каваси, сегмени и гледаха това позорище и псуваха люто, като че бяха превезли някоя си нарочита крепост от русите. Старий Стойко, уничтожен от това състояние, със сърдечно великодушие издума следните: „Ей, татарино Саид паша, аз слугувах на отечеството си 30 уже години и на турската царщина в това разстояние вярно заслужих, с тебе няколко години имах търговско съдружество — това ли ми въздавате за награда в стариите ми? Но за тия ваши неправди и зверски злодейства ще дойде ден да ви се върне и отмъсти. Тогава ви ще плачете с кървави сълзи, както сме и ми плакали. Бог не ще търпи докрай вашите зли дела." И проч...

Коните се приуготовиха. Част от конници въоръжени съдружиха Стойка и сина му и ги караха обковани с железа за Царийград. Повеление строго имаха не тъкмо с никого християнина да не би да се разговорят в пъта, но и помежду си отец и син български да не говорят. От правителски на правителски дом, от темница в темница до Царийграда да ги откарат — което и вярно съхраниха конниците[41]. Всекий може да си въобрази и смисли какво е било това злочесто пътуване от Рухчук и до Царийграда в растояние 18 дни. Зимен ден същи — привързани на коните с железа през цял ден, а през нощите във влажни и студени темници, гладни и жадни, но невинността, или паче да речем, божието всесилие дава безправедно страждущому человеку дълготърпение и го укреплява с телесна сила предивно.

В 19-ий ден достигнаха в Царийград и слязоха на място, нарицаемо Катирга-лимана — под султан Ахмед, гдето беше дома на представителя (капу кетхудаси) Саид пашов, Ибрахим беюв, комуто като превручиха писмата конниците, абие отиде и извести Високата порта. След малко дойдоха више от 40 каваси[42] и закараха Стойка и сина му в темницата, която е в паша капуси. И ги затвориха в едно страшно подземия, здание от незнайни години остало. В дълбините на тъмницата; затвориха[43] им нозите в тяжко древотомрук нарицаемо турски, щото да не можат да мръднат от мястото си. Отец и син гледаха се жалостно с това ядско място и беднейшее състояние и не знаеха що да кажат за това строго и люто случай на съдбата; неповинни сущи обаче, утешаваха се, уповающи на божието всесилно правосъдие. Шест цели денонощия преминаха в това горко състояние; в 7-ий ден вратата се отвориха с гръм, каваси множество, съдружени от страшний тъмничара,[44] извадиха им ногите из дупките на томрука. Надежда радостию се възроди в уязвените сърца на страждущите. Но, уви, след мало тая добронадежда се претвори в по-голяма скръб и горест, понеже мъки многовременни и място по-страшно приуготвени бяха за них.

На лявата страна на Воспора, в Европейското крайморие в Царийград, нахожда се здание велико на един рът, Топхана нарицаемо, под което има подземие, дълбоко и мрачно, зрак светлости отнигде не прониквaше в него — влажно и запустяло от много години, глави и кокали[45] человечески се нахождат разсеяни в него. Види се, в старите си, по-варварски времена гурското правителство да е давило и убивало тамо тайно, както си има и сега обичай, словесни животни человеци, разни вредителни животни вселили се бяха в това пусто демонско място. В това адско мрачно подземие затвориха сама Стойковаго сина Г. Рак., като го обковаха с кьсове на дебели и ръждиви от кораблени котки железни вериги, като във вечна мъка. Лишението на свободата и на небесната светлина благочувствена душа рядко и много мъчно може да претърпи. Но человек, словесно същество същи и ожидаящ душевно естествено за бъдостност нетленна и изтъщена, в най-строгите и лютите случаи и приключения явил се е всегда силнейший и якшей от вси животни. Раковски, обикновен от предидущите случаи, не му даде толко чувствително впечатление това негово ново смъртноносно[46] жилище, надеяше се, че в кратко време ще се промени и удобри това негово състояние. Но излъгано бе на това негово добронадеждно размишление, понеже часовете и дните, които минуваха всякой един като цял век, умножаваха се с разтлеяние на неговите телесни сили.

Черножлъчна отровна мисла натиснала беше трезвената и дерзостната му душа. Крайно отчайване покрило беше чувствително всяка надежда свободу. Въобpажаваше си смъртта като ляк сладшейший и изцелимий на тая многовременна болест. Съмнението за положението на стараго отца своего, за когото нямаше никаква вест и което си въобpажаваше да е истото с неговото, даваше му голямо неспокойствие. За умножение на лютото му пострадание тъмничаря, който беше страшен и безобразен человекоубийц, никоги не отвещаваше на неговите молебни въпроси за отца своего, но с кървав поглед затласваше и затваряше желязната тежка врата на подземието, който в два или три дни донасяше му мало черен хляб и вода. „О, същество всесилно и преблагости, знайш человеком помишления и тайни их дела! Въздай всякому по достойности“ /.../[47] часто за утешение бедний Раковски. Человек естествено в крайната си отчайност прибежище достоутешително нахожда с удоволствие съществото, бога всесилнаго.

Шест цели месеца премина в това горко състояние. В течение седмаго месеца сред нощи вратата силно се поклати, светлина се блясна во очите на беднаго Раковски, примрачне му от това ненадейно и отодавно многожелаемо весело позорище. Радост и жал съвременно[48] се възродиха в извяхналото му сърце, телесните сили на ставите на удите му изтръпнаха и като упоен от силна отрова с колебаемо движение телесно трудеше [се] да стане прав. Темничаря като нощна сєва, съдружен от въоръжени каваси, извика със страшен глас Раковскому да го последува, „Ей, Раковски, думаше си сам в себе си бедний, тука ще те предавят и тебе тейзи человекоубийци, както са предавили и толко други бедни, на които гледаш главите и костите, разсеяни в това подземие. Това ще ти е сетнина. Клетата майка и сестри — кой ще ги утеши? Кой ще им подаде ръкопомощию между ония кръвопийци ястреби, които с непрестанна злоба ще се трудят да затрият от лице земли това семейство?“ Тъмничаря вървеше със свещта напреде. От двете страни крепки каваси стиснато държаха беднаго, други вървяха напред и други го последуваха и с мълчание го закарваха.

Видяхме в началото на тая повест с кой начин котленските чорбаджии вдигнаха Стойка и сина му и в какво печално и плачевно положение остана нихното семейство. Но за умножение на злобата безбожниците заплашили бяха не тъкмо вси жители котленски да отбягват от всяко снихождение с них, но и истите им сродници, приятели и съседи запретили бяха строго да не се приближават, за да им въздадат някак мало утешение и олекчение. Даже и огън да им не дават съседите им. И най-безчеловечното и безбожното е, щото и домашний свещеник възбранили бяха да не изпълнява катамесечното водосвещение в Стойковий дом и в домовете на дъщерите му. О, лукавщина человеческа до кой стъпен злобою достигва, когда намери неограничена власт! Бедното домородство Стойково само утешение имаше плача и риданието, както е природно на женский пол. А за изпълнение в църков на пречестната божествена служба, от която ги лишаваха безбожниците, в празничний дни ходеха в окрестните ближни села, а най-паче в старо село Тича и слушаха божествената литургия.

Над вишерченото подземие извишаваше се здание великолепно, направа стара. В това здание простираше се широка зала (диван хана)[49], послана с красни египетски рогозки. Свода на тая зала беше украсен със злато и с различни шарове — по азиатически начин. Осветлена беше с красни кристални лампи

по всичките ѝ страни. На средата положена бе дълга трапеза, с мноценно покрита покривало, на столове, великолепни, насядали бяха наоколо велики чиновници турци по европейски начин под председателството его сиятелства М. Ал. паша, зетя султан Ап. Меч., губернатор в срещната страна Цариграде — Пера Галата,[50] няколко четници улями с азийско облекло, с бели и зелени на главите привезки разпъстряваха това тайное и нощное съдовище; над трапезата куп писма, дневници, мастилници, пера и книги стояха на стола. Млади ганимедовци[51] прекрасни приносеха с многоценни илектри и с брилянти украсени ясимови и черешови дълги пръчки, с които пушеха с азитическа[52] разкошност дим (тютюн) тейзи нощни съдници. Със златни похлупки (зарфови) пиеха в бели чаши черно-сок от кафе и разновидни сладки сокове в драгоценни кристални позлатни чаши, накитени с бехценни камение,[53] двойни стражи вардеха наоколо тая осветлена зала.

Стражаха отвори вратата и кавасите с вишеречний начин въведоха вътре Рак, като от гроб изваден — с тежките му железни обкови. Всичките хвърлиха плах поглед на него и като се разидоха слугите и се даде повеление да затворят вратата и да не припущат никого без внътрешно повеление да влезе,[54] приканиха Раковскаго да седне на един стол на края на трапезата. Председателя с варварска гордост и безчинни телесни движения и с гневном сърдцем и яром оком стори начело на тая неповинна съжба с последний въпрос: „Познаваш ли ме и знайш ли ти, търговецо, аз кой съм! Знайш ли, че аз направям всичко человеку — убивам, заклавам, обесвам, удавям и във вечни темници затварям? И в мойте нохти който впадне, никой не може го извлече? Ми сме известни за всичко, що си сторил, кажи и ти право?“ Раковски отвеща: „Аз ви познавам кои сте и зная, че всичко направяте. Но от това състояние, в което ме безправедно с немилост и беззаконно докарахте, що повеч можете да ми сторите? Една живот ми остана в изнемощяло от лютите ви мъки тяло, които ми строго наложихте, без да попитате първо за вината ми и да ме осъдите! И нея с благодарение ще предам богу, а вие, що убивате тялото ми неповинно и безправедно — на бога ответ давайте. Ако са истински книгите и ваша ал коран, който казва че душите са безсмъртни и че ще има второ възкресение мъртвим и ще остане там правосъдний божий съд, аз тамо ще си искам правдата от всички вас, що се сега в тойзи събор нахождате, от скутовете силно ще се захватя там. Защото съм неповинен.“ Раковски произнесе тейзи

речи с толко жален и умилен глас, щото в ушите на четниците с белите и зелените привезки дадоха впечатление и им разпали суеверните и фанатическите сърца, щото вси едногласно с телесно движение издумаха: „Ми не поемаме нищо отгоре си — тиовбе истафорла[55] и наша коран е истина.“ Председателя промени ифос-вид и пое думата със следний начин: „Наша господар величайший султан е многомилостив и който изповяда сам погрешката си, или му от милосърдие прощава, или с умерена казн го наказва за мало време; затова ти изкажи си истината и ми ще ти въздаем чест, ще те възприемнем в царска служба, само кажи правото; понеже ми знайме всичко, с точно уверение.“ Раковски отвеща: „Когито знайте всичко, мене защо ме питате. Накажете ме, както се стои. Обаче аз съм неповинен и никому зло не съм сторил. Кажете ми вие що съм сторил и за каква вина ме съдите, да ви се отвещая подробно — ако съм убил или окрал, или лъжливи пенези правил, или прелюбодействувал, или лъжосвидетълствувал. Доведете тук клеветниците ми с основни доказателства да покажат; тогава с благодарение аз сам да подпиша подобната казън.“ Председател отвеща: „Ми не те питаме за тия работи; ми знайме, че ни едно от тия не си сторил; но друго, по-важно и по-голямо дело те питаме — него да ни кажеш.“ „Аз не знам защо ме питате да ви кажа“ — отвеща Раковски. Първий тогава Високою порту драгоманин Емин ефенди, който стоеше близо до председателя и забележваше изречените на книга, вдигна си очите и рече Раковскаму по турски: „Политика кефиети ичун сени суал едеюрус дживап вер — за политическо дело те питаме, дай ответ.“ Раковски отговори: „Аз политика що е не знам и не разбирам що ме питате. Политика[56] знам, че е комплимента, която отдават френците помежду си, а особно на жените; снемат си капелите с телесно кършене и ги поздравляват с ласкателни и сладки притворни речи, това наричат политисмо. Обаче аз, когито бях във Франца, стидно ми беше на жена да си снемам капелата и да си кърша тялото. Мъжеското ми честолюбие се повреждаше от това сложно и непотребно дело.“ Четници със смеслив поглед се изглядаха и намешком се засмяха. А председател с яростию, като се подвигна мало от столът си, като че ищеше него час със сабя да пресече Раковскаму[57], изрече следните: „Ти си лукав человек и аз ще те накажа — ще те убия! Ти си царски враг, ти си помислил да отстъпиш и царщината, кажи правото — що пръскаш очи тук-там: не ме ли знайш кой съм? Казвай скоро!“

Раковски отговори: „Аз никоги не съм помислил зло на царщината и ви, що ме клеветите за това, покажете ми с доказателство веществено, предложете отпреде ми делата ми, предивно ми се види въистина, вие, най-главните и високостъпенни чиновници, от които днес зависва управлението на султанската самодържава, без да придирите истината и без основна причина да се приносяте с ярост и гняв противу едного беднаго вашего поданика! Какви писмени доказателства за това държите? Какви войнически приуготовления уловихте? Колко оръжие найдохте? С колко конници и пехота сядах и ставах аз? Що ме за това клеветите? Това е стид на вас да подава причина да отбягват и истивят от вас ваште верни подани. Вие, вместо да им дадете законно правдадеяние и да ги затопляте да се приближават при вас, ви сами им давате противната наклонност. Ви сами ги струвате, та бягат в чужди държави и стават нихни подани — от насилие всекий отбягва от прелюбезното си отечество. Въистина всяка държава тряба да има пригледачи — спиони — на всичко, но когато те лъжовно наклеветат някого поданика, тряба да ги наказва правителството за това лъжовно клеветание, а не да им дава неограничена власт и да вярва с притворени очи всичко, що ѝ пристрастно предават.“ „Но когато си прав и неповинен, защо са те проводили тук?“ — отвеща председател, „Ви, що сте повелели да ме пратят тук, кажете ми, рече Раков., за коя причина сте сторили това!“

Председател позвъни със златна хлопчица, която стоеше отпреде му. Вратата се отвори и повеление се даде на стражарите и на человекоубийца тъмничаря да заведат Раковскаго пак в адското му жилище, гдето го затвориха и оставиха пак във вечна мрач. Преминалите пред мало случаи видяха му се като съновни видения. Сравняваше настоящето си местоположение с прежде мало време осветлената с разкошност азиатска украсена зала, зверското заплашване председателево и неговото варварско приносение с високочинния му сгъпен, безумните въпроси. Тия размишления занимаваха в част беднаго и в неизвестието на бъдущността му разлея се по всичките му телесни уди смъртна недвижност и изтупление на душевните му чувствителни сили.

На утрешний вечер, сред нощи, с истий начин изведоха из друго там близо подземие, като из гробно жилище, беднаго старца Стойка в полумъртвие и го въведоха в истата тая зала при събраний изново прежденощний събор — с тежки и ръждиви вериги обковани. И хитрий председател отвори заседанието със

следния начин: „Старче, ми се известихме за всичко подробно, що сте сторили ти и син твой — син ти изказа сичкото, зато кажи си и ти правото, да те не мъчим в стариите. Ти си стар и прав человек, кажи правото — ми ще те отпустим тебе.“ Стойко на тойзи ласкателний въпрос отвеща: „Аз не зная нищо от това, що ме питате. Ако ви е известил син ми нещо, аз ви обещавам с клетва велика да аз сам да стана убийц негов, като ми предложите с основни и веществени доказателства вината му, и сам на себе си аз да потегля обесилното въже. Обаче ми сме неповинни — и аз, и син ми. Ваше сиятелство, грешите пред всесилнаго бога, гдето ни налагате толкова строги и люти мъки, без да сторите милост на человечеството и на страната ми.

Председател с гневом изрече: „Син ти лукав, а ти по-лукав, о неверний (гявур)! Кажи скоро правото или ако не, аз ще те убия.“ Стойко отвеща: „Аз не съм неверний, понеже верувам в единаго всесилнаго бога — понюд (εἰς τό ἐξής) не се моля никому за един кривач кръв. Що ме ползува оттук нататък да живея, като ме ошутихте в стариите ми. Каква добронадежда ще услади бъдущният ми живот? Или въздеянието, което ми въздадохте за награда на вярната ми служба? Аз заслужих отечеството си вярно в 30 цели години и в това разстояние делата ми са явни и опознати от множество народ; изпитайте народа в Котел и в окръстните села — не тъкмо от християни, но и от съседите ни турци — и ще се уверите истината.“ Председател на това отвеща: „Съотечествениците твои зле пишат за тебе“ — и показа писменото клеветание, а Стойко рече: „Това е лъжовно укорение и ако имате търпение, аз ще ви докажа обстоятелствено всичко, що се случи в село Котел и за коя причина и с кой лукав начин сплетаха котленските петмина безбожници чорбаджии тая лъжовна клевета.“ Председател даде Стойку доизволение и он изказа от начало до конца тая смъртносна мълва и следствията ѝ. Събора[58] с внимание слуша всичкото — и внидоха в разни изражения между си и после едно дълго размисление, като приглядваха разни писма от България, решиха със следните речи пред присъствието Стойково: „Това на нищо не прилича — ми друго търсехме, но нахождаме чиста мълва и разпри между граждани, което е обичливо във високата османова царска държава.“ А Стойку казаха: „Старче, на бог ответ да дадат, които станаха причина на твойто пострадание.“ И абие повеляха тъмничарю да освободи Стойка от железата и да го въведе в една друга чиста стая, да не притваря и вратата ѝ, да му дава свобода да се разходи по двора и даже в търгът

Топхански — докле дадат рапорт Високою порту[59] и получат ответ за конечното[60] му освобождение.

На утрешний ден бедний Раковски, който не беше се съвестил от полмъртвието си, но лежеше като труп на истото място, гдето беше паднал, угади похват на жестока студена ръка, която се опираше над изнемощялата му снага, пробуди се от глъбокото си изступление и с потръсяние виде безобразнаго человекоубийца тъмничаря над себе си, който го зовеше да стане. Зрак сълничний осветил беше с дневни зари това мрачно и пусто жилище. Раковски с колебаемо движение, като махина,[61] последова тъмничаря, който го отведе на двор и му разкова обковите, въведе го в стаята, която бяха определили за отца его, и ги остави там. Отец и син стояха недвижими и се гледаха с принесен погляд в доволно временно разстояние, без да можат произнесат една реч. Чудеха се с какви удължителни и пристойни думи да възблагодарят всесилнаго бога, който след толкова строги случаи благоизволи, та се събраха пак живи. Гледаха си състоянието един други: брады и власи на главите им разрошени до пояса порасли им бяха, лицата им помъртвели, като из гроб извадени, нохтите им се бяха продължили срамно, дрехите им от подземната влага изгнили и позеленели бяха от мухля. Но чадолюбивата сърдечна радост представляваше им търпеливо това бедно състояние и търсеше възрождението и одобрението — телесно и душевно; изприказаха си вярно всекий един особното си пострадание във времето на отлъчието си и спроти обещанието на събора, на което знак действителен биде това съобщение нихно и полуосвобождение уже, чакаха с радостию ответ и от Високата порта.

Събора Топхански, както вище казахме, писмено извинение за Стойка и за сина му писа със следний начин и беше уверен за непременно освобождението им:

Рапорт (мазмата)

В 6-месечно разстояние, като наложихме най-строгите мъки и утеснения на котлените син и баща Стойка и Г. Раковскаго и като ги изпитвахме с най-остроумний начин и с най-проницателна[62] прозорливост, изпращахме и разни достойни приглядачи (спиони) в България, които разпитаха и придираха подробно, от всичко това ни една вина не найдохме в тия человеци, отсвен една мълва за селски сметки, която последовала помежди им. За това събор Топхански реши, че тия человеци, син и баща, като неповинни същи, тряба да се освободят и изпратят на

отечеството си — за това известяваме на ваше величество и оставаме ожидающи вашето всевисоко и всемилостиво повеление (ираде). Межлис Топхански.

Бедний Стойко и син его Р., и известни, и уверени на съборното решение, със сърдечно неспокойствие ожидаваха радостотворний ден и час на свободата си. Мало по мало обикновили се бяха в приятното ново си жилище, преминалите строги пострадания начнали бяха да заборавят, въображаваха си завръщанието на милото си отечество с радостию, нестърпелива охота за домородството си наслаждаваше уязвените им сърца.[63] Человек скоро забравя преминалото и всякога се лъсти с добронадежда за бъдущността и това е истинната причина, гдето человек с великодушие всичко претърпява. Всесилний и премъдрий създател вдихнал и вкоренил силно тая страст в словесните животни, щото и предивно мало едно улеснение и олекчение хвърля в забвение най-строгите, най-горчивите и най-лютите приключения и като че не са пресъществували никак.

Бедний отец и син мислеха, че това премежди се замина веке и че радостотворен конец го възприе. Но, уви, теглилката не била се йоще изпълнила, празно място имало йоще да се допълни с печал и горест, за да дойде в равномерна тежест на правдата. Вместо свобода високо повеление писмено дойде от В. П. за седем цели години да хвърлят тейзи бедни обковани в железа в най-лютата и тежка темница — Арсеналска (кюрека). О, какво горко ридание и плач възприемна възрождаемата прежде мало в сърцата на страждущите радост. Окаяний старец скубеше си космите от главата с плач и с горест нареждаше как ще претърпи и претегли в стариите си това строго и безправедно дълговременно наказание; бедний син с жалост възпоменуваше нежната си цветуща младост. Но насилието всичко покорява.

Председателя, топханский губернатор М. А. П.,[65] като уничтожен и повреден на фанатическото си честолюбие за това безправедно наказание, против това повеление за благополучие на бедните не ги изпроводи във вишеречната темница, нито ги веке в железа обкова. Но изпрати ги във Войнический дом в Топханата, нарицаемий Бирингджи къшла, в общата темница и даде повеление тамошному тъмничарю да ги държи с почест и със спокой; гдето им се определи за жилище една особна мала стаица, която се нахождаше сред тъмницата.

Това място биде позорище ново и незнайно дотогава за страждущите. Позорище на крайното развращение. Тая темница

беше пълна от разнонародни виновати затворени. Там се виждаше като изобразена всичката злоба и развратеност человеческому роду — убийства, кражби, прелюбодейства, блудности, содомства, лъжосвидетелства, творници на лъжливи записки и пенези и пр. Там виждаше человек син, който беше убил баща си, и баща, който убил сина си, брат, който убил брата си, мъж, който беше убил вярната си съпруга. Нощни страшни цариградски разбойници, които бяха съблекли много домове, църкви и джамии и търговски лавки — горски кръвопийци хайдути, множество арнаути, отстъпници царски, които тогава бяха докарали железообковани от Скопийската област — тъкмо двама по двама. Въздуха в тая пълна темница от множеството толко се беше сгъстил, щото человек не можеше в мало едно отстояние да съзре другиго, но с премрежен гляд очите му се удряха от люта въздушна влага, което му докарваше болезн; (смрад) ухание тежко и отровно осквърнил беше тойзи въздух. По-многото затворени бяха болни и катадневно умираха в обковите си; рой животни гнуснави пълзяха по земята и при всички това злоба звярска владееше помежду им, караха се и се удряха немилостиво и крадяха се един други, щото истия тъмничар не дръзнуваше да вниде между им. Чудесни хитрости и лукавщини на злоба приказваха се там с препирание. Тайни люти приключения — наддумваха се кой по-голямо зло извършил и имаха го за достойнство и слава помежду си. С една реч, искра на человечещина не съществуваше в това място на заблуждението — изчезнала и изгаснала беше всяка благодат в злобливите сърдца на тейзи человекообразни зверюве скотове. Тамо бяха известни всичките тайни цариградски — съдружниците на тейзи злодеи, които не бяха йоще влезли в клетката на полицията, приносеха от кражбите, които ежедневно изпълняваха; приносеха изобилие храна на затворените си другари и се нагласяваха там за нови злодейства.

Турското правителство, както е известно всякому, защото е оскудно от граждански закони, а най-паче от Code pénal[66] и от прозорлива и бодра полиция, пази това, но тъкмо във вънкашните си области. Но и в истий царствующий град владеят най-големите злодейства без наказания — и най-злото е, защото истите управители и нихните ὑπάλλιλοι[67] стават оръдие на злодеите и им спомагат на кражбите. Въобще в Туркия ни един чиновник учен и достоен за чинът си не може найде человек. Всичките са глупи и развратени человеци и вдадени в най-гнуснавите и стидните страсти и за изпълнение нихно вко-

ренило се в сърдцата им грабителството, щото ни един не заслугува[68] отечеството си с любов и искреност, с попечение във вътрешните му и вънкашните уряди одобрение и благообразование, но всекий гледа, за да се добие до един каков да е стъпен и да граби и краде. Всичките чиновници, от най-високостъпений до най-долний, са такива без изключение. Затова стават съдружници със злодеите и делят кражбите. Който откраднe голямо количество, след мало дни го отпущат и отходи с нея дерзост и свобода да открадне пак и по-много, щото много злодеи често влизат в тъмницата и излизат с радост и веселие, като че дохождат в някоя гостилница. Много от злодеите отрасват от млад възраст в темницата и станали дотолко изкусни в това художество, като че са се учили в някоя академия на всичките видове на развратеността и злодейството; това място може человек да нарече училище на развращението и злодейството.

От такова правителство управляем, бедний поданий народ какво благоденствие и благощастие може да чака и ожидава — нека смисли всеки благоразумен человек.

В това демонско обиталище нахождаеми, бедний отец и син гледаха и слушаха с удивление всичко това — сравняваха прежните си уединени подземия с настоящото място и нахождаха това по-нестърпеливо и тежко развращеностию ради и търсеха способ за освобождението си, което се надеяха да получат чрез сребро и злато, понеже гледаха това, че ставаше ежедневно на най злодеите. Затова начнаха и да действуват с тойзи начин, като рекоха простата народна пословица, бели дукати за черни дни, дай мило за драго. И като почнаха да изчерпват най-драгоценните си и най-нужните фонд на домородството си. Абие се явиха наоколо им приятели, които ги посещаваха ежедневно в тъмницата и показваха сердечна и душевна любов, съжеляющи ги за жалното им състояние, представляваха се като съотечественици и сродници нихни.[69] Среброто и златото имат уже всесилие на тойзи суетен свят. Тия са оръдие, чрез което всичко се свършва в Царийград. В тойзи превеликий град се нахождат человеци от всичките народи, които се занимават в това художество, сиреч изпълнители на всяко дело праведно или неправедно за сребро и злато. Стига да покаже человек тойзи метал с изобилие, и от всяка беда може лесно да се освободи. Това беше спасителното средство, на което страждущите прибягнаха.

Тейзи адвокати (мюзефири)[70] начнаха да удирват причината

и коренът на това лъжовно клеветание противу сын и баща и да доказват лесното им освобождение. И ежедневно се умножаваха невикани, като всекий се представляваше изпърво побуждаем от чиста, сердечна, братска, евангелска любов и доказваха всекий средствата си с цариградските велможи и чиновници и с истий султан. Кой думаше, че е султанов попечител в палатите или главний шивач, или часовникотворител, или готвар, или коромчии на малките ладии, с които ходи на разход царя и проч., и проч., кой се показваше на първий министр на вънкашнии и на вътрешнии дела, кой на военачалника, кой на Шехюл-исляма, кой на адмирала, кой на други разни паши, кой на царската майка, кой на други султанки, кой на черните вардачи εὐγοῦχοι[71], кой пък на разните посланици, кой на Патриаршията. Някои си безсрамливи гърци се показваха без стид предводители (пезевенци) на красни девойки и момчета на някои си високостъпенни турски чиновници.[72] И повечето почти и всичките бяха ласкатели и гледаха да грабнат едно число и количество от бедните запрени, които за умножение на бедството си, като изгубиха доволно количество напусто и без полза, защото, който падне в морето, прегърта и змията, научиха се и опознаха да употребят истинни средства за освобождението си. И размислиха так — за коя причина, догдето Топханский събор като ни една вина не може да найде в нази и ни беше уже освободил с писменото на В. П. извинение, за коя причина вместо свобода да се повелей 7-годишно наказание? Това не можаха да упознаят и като отхвърлиха всичките вишеречни ласкатели, начнаха сами да действуват с жалби чрез слугата си, който ежедневно тичаше подире им, и трудеха се първо да упознаят тая невидима ръка и тойзи покрит враг, който с демонска злоба разора съборното писмено топханско извинение.

В него разстояние приятел някой си донесе им дневницата измирска — „Амалтия“, — в която пишеше следните:

„От областта Преслава отец и сын, като бяха готови да отстъпят противу високата отоманска държава, негово всесвятейшие вселений патриарх Г., от вяра приносяем към държавната царщина, извести В. П. и понастоящему нахождат се осъдени тейзи железосвързани в тъмницата Топханска.“[73]

А чрез другиго някого приятеля получиха следното писмо на капукехаят преславскаго архиереа, което он беше найшъл по случаю в дома тогашному в Котел гръко-елинскому учителю:

„На наставниците и чорбаджиите в село Котел, чада в Христе нам любезни, молитви и благословения.

Радостно приехме вашето послание, чрез което познахме писаните в него, тоест охотата и ревността ваша за изтребването и от лица земли махването Стойково и сина его Раковскаго, и като се разпоразумяхме с негово всесвятейшие вселенаго патриарха, известно да бъде вам как всичките тейзи ще се изпълнят от нам и с най-голямото усердие. Но того ради нужда е от тридесет по крайни мери[74] тисещи грошове в брой (в чет) и без тия нищо не може да се извърши. Като приемнете убо настоящето наше, бързайте колко по-скоро да изпратите нам тейзи грошове, щото и ми, употребляющи бързота и усердие, неуморно да извършим затварянието във вечна тъмница на тейзи и вгуждането им в обкови.

Архидиякон и първий писар
негово всесвещенство архиерею
ефеск... — Кирил

Във Фенер в Патриаршиата, в лето 1844 10-врия“[75]

Ответа на това писмо от котленските чорбаджии какъв е бил разумява се от нихното безбожно дело.

Това писмо и вишеречната вест, виложена в дневница „Амалтия“, дадоха велико впечатление Раковскому и отцу его и като се размислиха по-надълбоко, разумяха, че Патриаршията е действувала и действува за нихното дълговременно без правда наказание. Затова трудеха се с всекий един начин да се известят точно, което и получиха с доволно иждивление, понеже в Цариград най-тайните дела и решения в правителските турски събори человек може да ги удири и да се извести, стига да знай чрез кои средства и начин да ги търси и изисква.

Котленските чорбаджии, като изпълниха това безбожно дело, поставили и удолжили бяха нарочно с тежка заплата едного гърка лукаваго търговца, за да действува непрестанно чрез Патриаршията и княза Вогорида да не би някак си Стойко и син му получат освобождението си. Затова като се известил тойзи лукавий грък освобождението нихно от Топханский събор, притекъл, та известил Вогорида и Патриаршията, която сроти Вогоридов повод дала с народския патриаршески печат следното известие Високою порту:

„Ми, милостию султан Абдул-Меджид и слуги его Величества патриарх гръческий и наставник подаником християном, ведно с честний и вернейший Високою порту църкве Архиерейский събор молим от страната на всички подани царски В. П.

да не отпусти и освободи дваминатa котлени отца и сина, защото са лукави и хитри человеци, и немаме никакво уверение на них, хотя и да не се е веществено нещо уловило в них хитростию ради нихну. Но те всегда злото на високата царска държава мислят и за спокой на поданите и на царщината тряба да погинат във вечна темница“ — и проч.

От негова страна и княз Вогорид като тайний турскою държаву съветник и предател, излеял беше отровните си клевети противу бедните. Та за тая причина високий държавний събор (ахкям-адлие) потъпкал беше писменото праведно извинение Топханскому събору и без да призове в присъствието си страждущите и да ги изпита и удири истината, тейзи височайшии съдия изрекоха следните: „Бир Патрик ве бир милет ялин сойлерми недерсанас ефендилер, дахи да Стефанаки бей епифахен ифаде едеюрю — еди сене кюректе, принко атълсан Бунлар, веджурнала ранда джунхалари ичюн патрик ханенин такрири язалсан“ („Патрик лъже ли цял един народ, що казвате, господарю, при това и Стефанаки княз с жив глас известява инди за 7 години да се хвърлят в железата тейзи в кюрека и на дневниците им да се напише патриаршеский рапорт“). Което и биде, как више казахме, а дневниците[76] пишеха:

„Мерсуман суй хал ве харакет етиклери ичун, рум патрикханенин такриринже, мемлекети джаниби тарафандан джелб алунарак, тербиелери ичоон еди сене мюдет ил вази пранга олунмуш прандан ишбу сенед едлерине итаа кълънмущар.“[77]

Това като се известиха, познаха бедните със сърдечна жалост, че имат да се борят борба неравномерна и тряба да надвият от глъбините на тъмницата крепки и всемогущи врага — Патриаршията и княза Вогорида, за да можат да получат свободата си — дело много мъчно и уже невъзможно за них. Но достойнството, управляемо с великодушие и с мъдрост, всичко съвършава и както дума френският списател „À tout mal il i a deux remèdes: la temps et le silence.“—[78] на всяко зло има два лекове: времето и мълчанието. Защото действуваха със следний търпеливий и кроткий начин от време на време, даваха молебни жалби на министра на вътрешнии дела и на министра на външнии, а някогаж и истому султану, и това изпълняваха чрез достойнаго и вернаго им слуга. Жалбите се приемваха и добронадежда се възрождаваше, а никакво действие за свободата им не ставаше, но се потъпкваха и под постелята влагаха. Това последува в цяла една година.

Приятелите Стойкови в Котел, които бяха от народната

партия страна, а най-паче незабравений и добродушний покойний Стоян Жекович, словом и делом действуваха за освобождението им и имаха известие за всичко, що се действуваше в Царийград, понеже имаха преписки всяка неделя с них. Они бяха направили писмени свидетелства към В. Пор., подписани от най-почтените жители котленски, които свидетелства съдържаваха Стойковата невинност и сина его и даваха емство, думающи как Стойко и син его не тъкмо никакво зло не са сторили никому, но и нето са помислили такова нещо; а всичката мълва е последовала за общите селски сметки, които и до днес народа желае и ище да придири с всичката си правдина. И молеха В. П. да отпусне и освободи наказаните им безправедно съграждани. Тейзи писмени свид[етелства] бяха подписани от някои си турци. Стойкови познайници от окръстените градища. В Царийград някои си родолюбци българи търговци, които бяха опознали тая лъжовна клевета, съжалили бяха бедните страждущи и искаха да им помогнат за освобождението им, а найпаче някои си европейци, в Пера обитающи, зели бяха част на това съжаление и многажди ходеха в тъмницата и утешаваха тейзи затворени. Приказали бяха и на едно посланичество това безправедно и безчеловечно случай, щото Стойко и син му найдоха време благоприятно и като съдружиха вишеречните свидетелства с една молебна жалба, изпратиха ги посланику, който се съжали на това и действителна част възприе и предложи тия записки на височайший събор В. П. не като че защитява свой си подани, но като от человеколюбие поощряем, искаше освобождението на тейзи безправедно наказани християни; като ги съдят първо в тойзи събор, имеющи пред себе клеветниците свои, и като не им се докаже веществено и с основни доказателства ни една вина, да се накажат вместо их клеветниците и да им заплатят иждивението.

Понеже беше известен точно за невинността им, великий събор беше склонил на това. Но лукавата Патриаршия и княз Вогорида, които бодруваха над всичките движения, които[79] ставаха за тейзи бедни, като се известиха за това, за да не им се открие покривалото на злобата и им се лъсне белилото, като се известят всичките велможи чрез посланика за лукавщината им, с която бяха излъгали събора и царщината, употребиха всяко едно средство, за да предварят тая склонност и решение съборно и извършиха, щото това решение се преобърна и изнамериха следните.

Чрез П. да се изпита това случай от Саид паша, дунавскаго

военачалника, а чрез Патриаршията от преславскаго архиерея безбожнаго Порфирия, та тогава да се реши. И двете тия страни на котленските жители трябваше да се облегнат, за да дадат ответ В. П.

Но това се сплете нарочно с тойзи начин от Патр[иаршията] и от княз Вогор[иди] за повреда на страждущите.

Повелението от В. П. за това изпитвание се изпрати дунавскому военач. Саид п[аша] , който найде време да напои жаждущата си душа с грабителство. Абие със строго повеление изпрати пандури и викаше с име и със заплашвание петминатa безбезноци на Рухчук, за да дадат ответ и да докажат с доказателства вината на Стойка и сина му. Единий от тейзи от страх се разболе, припадна му остреление (дамла) и се влачеше по земята като разлаблен... Всякоги шупливите сърца подпадат в това, когато се придирвят делата им; другите четирима отидоха на Рухчук и припаднаха тамошному чорбаджию, който имаше средствата с военачалника дун. и взаедно съблачаха сиротите в тая област със 100 тисещи грошове от сиромашка сълза. Усладиха лъжопритворното сърце татарину Саид паша и вместо да отпише истината, както му се повеле от В. П., он писа следните.

„Почтените котленски чорбаджии и жители думат, че Стойко и син его са лошави человеци, а писмените свидетелства са от долний и простий народ“ — и проч.

Безбожний же Порфирие, Преславский архиерей, връх когото бяха се вдигнали народа и го силеха да отпише истината, прибягна и употреби за средство вярата християнска и храм божий, за да покрие злобата и предателството си. Събра народа в църков божия и като им чете молитва на примирение с чорбаджиите, прикани ги да се лобзаят един други и да се простят и да вдигнат враждата помежду си, кълняющ се в Евангелието, че он ще пише непременно в Цариград на Патриаршията за освобождението на безправедно затворените. Но това беше излъгалка и лъст, понеже тойзи безбожник архиерей грък вместо това написа истото, както и Саид паша — съгласно с чорбаджиите. Такива са без изключение сичките гърци архиереи, които са наложени по България — всякоги употребляват пречистата вяра за средство на грабителството и злобата, ласкающи набожний и простий български народ!!!, който от невежество не може да си отвори очите и да познай безбожните им дела.

Високий събор на правосъдието (ахкям-адлие) с всичката си глупост хотя и да опозна, че това е лъжовен ответ, понеже нищо веществено за вината им не отписваха, но никакво действие не

възприе за това. Турското правителство в състоянието, в което е достигнало, прилично може да се уподоби на едно тяло, което е превзето от живенични болки и язви и се колебае да падне — и ако затвориш едната, друга се отваря и за конечно изцеление тряба това тяло да го закопайш в земята и да се възроди отново; или на едно древо, кому клонието са отвътре изяли черви, а отвън натиснали гъсеници, и почнало да изсъхва; това древо или тряба человек да го изкорени и на мястото му да посей друго, или да го пререже до дъното, за да покара други младочки...

И тая добронадежда на страждущите зарови се в провалите на отчаяността и престанаха за време от всяко действие, уповайщи на всесилнаго бога и на турските министерски непостоянни обстоятелства спроти утешението на писмото на посланике, което при другите имаше и тая пословица il vaut mieux tara que jamais — по-добре едно нещо късно, а не никогда.

Упознатий за в Европа възпитанието си и за гражданско образование Ращи М. паша в него време се определи министр на външкашний дела. Тойзи чиновник може да се изключи от другите турски чиновници като родолюбец и попечител за одобрението турскою държаву, на когото принадлежи и съставлението на несъществуемото общонародно управление от злоба и фанатизм турки. Към него прибягнаха страждущите и с молебна жалба известиха причината на безправедното си страдание. Он с добронадежда им отвеща, че след мало царя султ. Абд. Ме[джид] ще излезе на разходка в България ведно с министрите си, от които ще бъде и он един, и като разпита тая работа, на завръщанието ще изпълни желанието им.

Ново поприще за действие се отвори за бедните. Написаха по сичките си приятели и познайници в Тернов, Дростол, Шумен и във Варна, за да известят истината на царските министри бога ради, ако се попитат. Приуготовиха и жалби за истаго султана и за министрите му и го изпратиха нарочито с вярнаго си слуга А. Конковича от Ел. да ги занесе на село Котел и като съдружи Стойковата стара съпруга, да идат да ги дадат с плач султану, гдето им прилегне. Това се изпълни с доволно иждивление. Андон отиде чрез Андрианопол в село Котел и за да не се съмнят някак си чорбаджиите, слезе в една гостилница и щеше тайно да изпълни службата си, но гостоприемц — предател лукав, който днес проси милостиня из Котел — известил безбожниците, които в ден святаго Апос. Петра и Павла, вместо да идат в изпълнению божественою службу, отидоха в гостил-

ницата, гдето беше бедний Анд., с пандури въоружени и като го емнаха със зверска злоба, затвориха го в темницата, обкован в железа и на шията верига с кръжило железно, связано от свода на темницата, разграбиха и всичко едно друго с жалбите и като му зеха пътний пасош (тескере), написаха едно лъжосвидетелство с общий печат и с гнусните си подписки, че уловили того человека в гората без пасуш като хайдутин и че имал и друга дружина, които избегнали. С тойзи нач[ин] железообкована проводиха го на терновскаго управителя вишеречнаго Исмаил ефенди с доволни дарби, за да го накаже. А той с тейзи лъжосвидетелства го изпрати даже до Цариграда связана от темница в темница като злодейца и така уничтожиха спасителната надежда бедних.

АВТОБИОГРАФИЧНО ПИСМО ДО ИВАН С. ИВАНОВ

Кубей[1]

Господине Юване Степ. Юванов,[2]

Одавно[3] еще слушащ от наши единородни българи за ваше име, а най-паче за ваша дела, кто ви с ревност и родолюбие следвате за наш бедний народ, нахождаеми в служба Русии, коя може бити денес самая предстателка славяном и покровителка бълг., желаех да се лично видиме, но не имевш случай, желание сие изполняя денес писмено и желая отсега да постъпиме в междуособни дописки, ако е вам угодно. Аз одавно еще занимаящ се в народни наши работи, познавам добре днешное състояние българов и турков и мога да ви дам много любопитна изяснения за всекий предмет, относаямий на турская днешна държава, коя е достигнала плячка на европейская ласкателна политика, и между тем наш бедний народ се нахожда в голяма опасност, обкружени от разни папищашки агенти и протестантски пропаганди, неимеящ покровители. Известени же о днешному състоянию нашего народа, може бити да извършите нещичко добро за него чрез милостивое русийско правителство, за кое народ ще да оцени ваши заслуги.

За да се опознайме по-добре, забележвам ви вкратце част от моя страдания, коя се относят на наш народ, и що съм можал да извърша от няколко време, постъпив в литературно пъприще. Приятелю, страдание мое почва от 1841 лет. от ибраилския тогдашни български работи.[4] Ваш любезний отъч беше тогава тамо и познава ме добре, понеже имахме сношение тясно с него, и он сам като родолюбец разпален българин съдействува тогава за народное добро. Може бити да ви е разказвал за тях случки. В него несчастно време аз подир едно петмесечно страдание във Влашко отправих се за в Гръция, а оттамо във Франца, где живях година и половина. Но далеч от мое мило отъчество и от моя родители, тягостно ми беше странство, а най-паче неимеящ никаква известия о нашему отъчеству, реших се да се възвърна в България. Дойдох убо в Атина и после кратковременно тамо пребивание управих се за Цариград.

В Цариград не се бавих много, понеже родители мои желаеха с нестърпение по-скоро да ме видят. И тако от Цариград чрез

Адрианопол[5] додох си на месторождение мое в Котел, в дома отца моего и матери моя. Но уви мне бедному! Черни враг всезлодей докара общо разорение на наше цяло семейство. Без никоква виновна причина турско правителство нечайно откара ни железовързани в Цариград мене и стараго моего отца и хвърлиха ни в дълбоки и влажни тъмници! Тамо се след осем месеци известихме, че ни карат за отстъпители противу Турскаго царства! Патриаршия гръцка беше дала лъжовен рапорт за нас. При другия доказателства писмени, що имам, и при живия свидетели, що знаят добре това наше гонение от гръцкое свещенство, ето в него време що писа измирская газета „Амалтия“: „От Преславская област баща и син, като бяха готови да се подбунят противу отоманска висока държава, негово всесвятейшие/!/ вселенский патриарх господин Герман, верностия побуден към високое държавие, извести Високая порта и сега тии се нахождат железовързани в Топханское ъзилище.“[6] Тойзи лист го държа за възпоменание моего тогдашнаго страдания.

Три цели години и половина стояхме запрени в тъмница под най-строгия мъки турскаго свирепства. /За това наше страдание имам подробно написано списание под наслов „Неповинное страдания от гръцка злоба[7] отца и сина българина“ и ако му доде време благоприятно, ща го обнародвам./ В това разстояние отец мой разнесе все свое имение, кое се състоеше близо един милион турски грошове. Най-после се оправдахме и искахме да се накажат наши лъжовни клеветници. Но Високая порта ни се отговори, че сме имали грехове да теглиме и да молиме бога за султаново здраве, че не са ни убили!...

Отъц мой се управи в Котел, като изгуби свое имение и свое здраве. Това беше в лято 1847. А аз, неимеящ никаково средство да се заловя от търговщина и нетърпеящ да слугувам другиму, реших се да следвам авокатское пъприще в Цариград при турское правителство, кое лесно можах да сполуча, понеже познавах турский език еще от по-преди и в разстояния моего затворения бях се занимавал прилежно не само в езика, но еще и турская политика доволно бях изучил и опознал. Познал бях многи чиновници турци, даже и няколко от министров, кои показваха турско съжаление към мене, уж че съм пострадал неповинно и на права бога, и подпомагаха ми на моя работи, за да се ползувам нещо, като крадяха и тии от царския приходи... За малко време аз добих доволно количъство и, оставил авокатское пъприще, почнах да купувам десетини и други беглици от Министерство на финанция. В лето 1849 бях прикупил

Узунджовския търг /панаир/, а в лето 1850 Пловдивския интизап за 800 тисещи гроша. Но колико и да се обогатявах чрез тия[8] занимание, нямах никакво удоволствие, понеже опознавах вся страдания нашего беднаго народа и гледах, че от дън на дън пропадва в по-голяма угнетения. Негово просвещение се забраняваше от гръцкое свещенство, кое употребляваше всяко безчестно и лукаво средство, за да държи нашего беднаго народа в духовно робство и да уничтожи съвсем славянский елемент, като претопи и слее него в гръчество.

Това беше в мое сърдце станало язва неизцелима. Но нямаше що да сторя, понеже, от една страна, бях очернен пред турское правителство от вишепоменатая[9] причина, а, от друга страна, Патриаршия искаше всяко случай и средство, за да ме пак наклевети и погуби, както гони и всякого родолюбца българина. Того ради се реших да действувам посредствено за наш народ. И първо мое съдействие биде за допущение на съзидание българския църкови в Цариград. Смисли, приятелю, каква радост и веселие добих, когда се даде тойзи султански знаменит за нас, българи, ферман. Знаменит, кажа, че от колико фермани са се издавали за България от падение ей даже до него време, от коликое мне познато, ни един ферман не е писал българский народ, но римленский. Тоест рум милети. А тойзи пише „Булгар милитене рухсат вермиштар меджедетен клисе ихтас ве бена етмек аситаней алиеде Фенер дживаранда“ и проч., тоест „Българскому народу дава се доизволение отново да си състави и направи църкова в Цариград на Фенер.“

Приятелю, не мисли, че аз искам да ти се представа тук важно лице с тия моя исторически сказания и че не познавам колко е трудно да пише человек сам за себе си. Аз съм далеч от тая мисъл. На това мое действие, както и на други много, съществуват многи българи живи еще свидетели, а новая българска история, коя несумнено, че се опява, не ще умълчи истина. До 1853 лято живях в Цариград и съдействувах по възможностию за народния наши български работи. За кое разновидно с лична си пагуба пострадах. В него же време, когда дойде княз Менчиков, общий възтърг се запали в наш български народ и всекий българин с радостию чакаше и уже бе уверен за свое освобождение от турское иго. Вси българи се решиха да съдействуват с всекий начин на това. Ми, няколко българи в Цариград, съставихме жалба от страна българскаго народа и я принесохме князу Менчикову, кой ни се обеща, че ще я привручи де е удобно.

После, като се откри рат Русии с Турция,[10] ми се решихме няколко българи и съставихме едно тайно общество, цел кому беше да постъпиме в турска служба и с тойзи начин да действуваме, от една страна, да се не угнетява наш бедний народ във време размирия рата от злоупотребления турска, от друга же страна, да преуготовляваме народа всягда да бъде готов, щото в благовремие да действува съгласно с русийское напредванье в Турция. Нам бяха познати и раздадении прокламации в България от русийска страна, а именно от въеначалника Пашкевича.[11] Аз бях определен от Цариград от военнаго тогда министра турскаго Мехмед Али паша за първий тълмач /dragoment/ на главное военное турско станище за в Шумен, а оттамо се определих в Калафат и помощник мой беше Юван Бацов, кого от Видин отправих чрез Сърбия за Влашко, где беше руская войска, за да съобщи наше намерение де подобно. Аз же останах в Калафат даже до знаменитая битка при Чататя.[12] Мои съдеятели бяха в това предприятия многи българи по разни градове и села, а най-паче в Свищов, где беше управител на тия работи познатий родолюбец г. Апостол Конкович. Но, види се, неприятели неции да усетиха наш план и ни предадоха турком. Внезапу ме откараха от Калафат на Шумен пред главнокомандуящаго Юмер паша, кой иска да ме съди като руски шпионин и даже да ме застрели, както застрели многи неповинни българи. Но понеже аз бях определен от Цариград с ферман на тая служба, както предсказах, унужден беше да ме изпроводи в Цариград.

И така под строга стража ме управи за тамо, като писа твърде зле за мене. Аз знаех в Цариград каква съдба ме чакаше, тоест смърт, и така реших се да ища средство, за да отбягна, кое благополучно успях да извърша в пътя в наша Стара майка планина. Оттамо тайно непознат се управих в Цариград и като чух, че русийскии войски минали Дунава, събрах абие 12 избрани момци българи и като ги заклех в святое причастие чрез свещени български лица, тръгнахме от Воспора за Стара планина добре оборъжени. Цел моя беше да успех да се намеся с руския войски. За 12 дни едва стигнахме в Стара планина в Преславския гори. Оттамо изпроводих человеци да се известят за руси. Тии бяха под Силистра. Добруджа беше за нас напроходима, понеже се скитаха много турски войски, и така унужден бях да се запра във вишеречния гори, догде се еще приближат руси. В него време по планина ходих по разна места, а най-паче по българския наши манастири, и действувах, възбуждаящ на-

родное чувство. Но с жалостию се известих, че русийския войски се теглил назаде. Това зарази мое сърдце и ме докара в отчайност. Но нямаше що да сторя. Трябваше търпение и да се ище средство за отбягване оттамо. Есен настана и в гора веки не беше възможно да се живее с такава горска чета. Трябваше да разпореда моя момци на зимовище и аз сам да се оттегля в някое си безопасно място. Счастлив сполучих да разпоредих и изпроводих моя момци всякого де желаеше да се управи, като ги възнаградих за нихна вярност, с коя ми слугуваха. А аз се оттеглих в село Котел, месторождение мое, и тамо стоях почти 4 месеци съкрит, занимаящ се в едно българско народно списание, поема „Горский пътник“,[13] за кое по-долу ще говоря.

В начало на 1855 лето тръгнах от Котел нощия доброоръжен и с добр кон и се управих за Свищов, за да мина във Влашко. В Свищов имах добри приятели, родолюбци българи, кои ми намериха всяко средство, та преминах на Зимничи във Влашко и оттамо се управих в Букурещ. Тогава Влашко занимаваха аустрийски и турски войски и трябваше непознат да живея и тамо, ищах да мина в Русия, но нямах средство. И така се реших да живея в Букурещкое окръжие на едно село. Тамо се веке занимавах в книжевност. Рат се прекрати и Парижкий мир се приключи и наши български надежди изчезнаха като сновидения. В 1856 лето реших се да ида в Аустрия, а именно в Новий Сад в Банат, за да издам вишеречная моя народна поема. И отидох. Незабавно напечатах тамо една брошурка под заглавием „Предвестник Горскаго пътника“ и едно обявление за истий „Горски пътник“ и за българска една „Дневница“. С тия брошурки дойдох от Новий Сад до Галац и ги раздадох даръм по разни места в България, във Влашко и Богданско, а няколко изпроводих и в Русия, може бити да сте ги видели и вие. От Галац се завърнах пак в Новий сад и почнах да печата моя поема. Съвременно же почнах да издавам и български един вестник под именем „Българская дневница“ и други един любословен лист под именем „Дунавский лебед“. Но понеже нямах средство, за да положа узаконеное[14] количество в Аустрия за всякаго редактора, кой издава гражданский лист, нито бях аустрийски поданик, извърших да се издава „Българская дневница“ в редаксия г. Даниила Медаковича, кой издава „Сръбский дневник“ в Новий Сад. В разстояние 6 месец добих близо до 700 спомоществуватели от България, Цариград, Влашко, Богданско и даже от Сърбия. Следувах си редовно и с душевно наслаждение гледах откриваемая ревност за просвещение в серца на-

шему народу. Но черна съдба, види се, не търпя наши успехи. Един ден ме призоваха от полиция и ми обявиха, че по високая заповед тряба да ме отпратат за граница. Аз попитах: „За коя причина?“ Тии ми отговориха, защото съм мислил зло противу Турция и съм се старал за българская независимост. А най-паче защото съм напечатал „Предвестник Горскаго пътника“ и съм говорил противу Турция. Аз им се отговорих: „Колико за моя мисли противу Турция, ви не можете да знайте що аз мисля, а за напечатаная брошура то никаква вина аз нямам пред аустрийское правителство, понеже я напечатах в Новий сад, и изпълних вся формалитети, тоест представих я през цензурский комитет и с доизволение я напечатих.“ Моя праведни оправдания нищо не ми помогнаха, но искаха с насилие абие да ме изпратят. Молих се да ми дадат поне време да разположа моя вещи и книги. Но и то не ми се допусти. Известих телеграфом в Беч греческому генерал консулу барон Сину, но по несчастию моему он беше по него време в Париж и неговий писар не можа нищо да ми помогне. Така вселукавии немци абие ме отправиха от Новаго сада на Земуна и оттамо искаха да ме предадат на белградский паша. Аз протестувах на това в име царя им Франца Йосифа, че това е противу закона человечества да искат да ме дадат на турци, и рекох им, че по-добре е за мене да ме убият тии, нежели да ме предадат варваръм! Най-после им рекох, че нямат никакво право над мене, като грекоподаник, но да ме отправят вън от своя си граници и оттамо свободен да се отправя, отгдето съм дошъл, т.ест в Галац.

После голямо едно швабско мъдруване най-после м’ управиха на Рошава. Оттамо свободен дойдох в Галац. Но ожален смъртноносно за прекращение на мое дело, тоест на издаване „Българския дневници“ и „Дунавскаго лебеда“. Това гонение, приятелю, повреди ме близо до 1000 аустрийски жълтици. Тук веке се стопи вся моя надежда, като изгубих средства обдържания моего. Наши българи с голяма жалост видяха това дело и разумяха, че по-голям гонител е днес Аустрия нашего просвещения, нежели Турция. В кратковременно мое прибивание наклоних наши тамошни българи да съставиме в Галац едно народно учебно българско общество, кое да обдържава българско порядочно училище в Галац, и да съставиме и печатня, за да печатаме разни учебни български книги и един филологически повременен лист. Но за това трябаше да се обърнеме към молдавское правителство да ищеме доизволение, а най-паче в настоящее време, когда наместник Молдавскаго княжества е

природний българин и доброразположен към свой си български народ. Направихме убо едно общо прошение и отредиха ме галашкии българи да ида аз да му го принеса. Незабавно се отправих за Яш, где в него време беше и родолюбивий българин г. П. Аврамович, с кого ведно принесохме прошение принцу г. Николаю Богориди, днешному наместнику Молдавскаго княжества. Н. с. като българин прие ни благоволно и показа голямо съчувствие за българское добро. Но иска време, за да размисли тая работа. В него време дойдоха и пълномощни българи от остатния в Молдова преселения и тии с прошение от страна на вся колонии[15] да искат да им се даде доизволение да съставят в Болград средоточна гимназия. Ми трябваше да се споразумейме и да действуваме съгласно за българския работи. И така решихме по-първо болградская работа. Княз Богорид прие вишеречния българи с голяма радост и показа всяко благоволение за тия работи. Незабавно отправи прошение тяхно на Министерство просвещения и им се даде документа да открият в Болград гимназия средоточна, независима от Министерства просвещения, български език да е господствующий. Даде им се и църковний приход за тая гимназия, тамошния езера и проч. Това за кратко време извърши княз Богорид. При том ги пита, ако имат някой достоен българин измежду си, да им го определи управляещий! Тии се размислиха, че по настоящему по-удобно е да е странен, догде се поправят няколко еще недостатки. Но княз им даде повеление до управляещаго, щото без нихно знание и съизволение нищо да не върши! Приятелю! Гледай що значи българин княз в Молдова! Гледай народное съчувствие! Бог да го поживи и да му дава и по-големи успехи на свое пъприще! А моя радост смисли до кой стъпен възторга достагна, като гледах, че и за наш народ почна уже да просветва слънце надежди за просвещение...

Ежедневно се виждах с българския тия пълномощни и им давах по възможностию моя сърдечна българска наставление. Въистина видях в тях чувства благородна и мисли родолюбиви! Тии же, задоволни от мене, просиха ме да дойда в Болград, за да съдействувам, щото по-скоро да се положи в действие сие общеполезно българско дело. Аз с удоволствие приех това и като прекратих моя работа, за коя бях дошъл, тоест свърших я с други един начин съобразно с днешна обстоятелства, завърнах се в Галац, за да дам слово на тамошния родолюбци българи и оттамо да се управя в Болград. Но нечайно получих писмо от Болград, че тамо дошло тайно предписание за мене

от молдавское правителство според искание аустрийскому правителству да ме под арест отведат в Яш. Аз от предидущия случки в Новий сад усетих, че швабская злоба не се прикратила само до Рошава в свои си граници, но простряла се еще и във Влахо-богданская княжества. Но много чудно ми се видя какви правди има над мене, грекоподаника, швабское правителство да ме гони даже и вън от своя държава. Знаящ, че елинское консулато е слабо и никаква защита не ще може да ми даде, и желаящ да премина в благословеная земля Росии, покровителка болгарьм, реших се, та преминах в русийския граници и днес се нахождам в Кубей.

Приятелю! Като ми се отговориш и ме известиш, че искаш да встъпиш в дописки с мене, ще следувам редовно да ти опиша много важни работи за България. По настоящему доволно е толико, да се запознайме.

СЪДЪРЖАНИЕ НА ЖИТИЕТО МИ

1. Увод.
2. Месторождението ми.
3. Домородственото име бащино ми.[1]
4. Домородственото име майчино ми.
5. Кратко житие бащино ми.
6. Възпитанието ми от нежна младост.
7. Науката ми на български и на гръцки в Котел.
8. Науката ми на гръцки в Карлово.
9. Науката ми в Цариград на гръцки.
10. Тогавашното положение българскаго духа и проч.
11. Участието ми в народните работи тогава в Цариград.
12. Отец Неофит.[2]
13. Иларион.[3]
14. Княз С. Вогорид[4] и сношенията ми с него.
15. Пътешествието по България на Бланки (1840).
16. Напрасното ми отхождение в Браила.
17. Въстанието българско в Браила и моето участие.
18. Предатълството, що ми направи тогава руский консул галашки Симеонович[5] в Браила.
19. Михалаки Гика.
20. Отвождането ми в Букурещ под военна стража, затвора ми във Ворничията, осъдбата ми на смърт и проч.
21. Освобождението ми от тая осъдба и изпращанието ми в Цариград от еленското консулство.
22. Маврокордат, гръцки тогава посланик в Цариград, и Аргиропуло, велики терджуман, и проч.
23. Сретението ми тогава с баща ми.
24. Изпращанието ми във Франца от Маврокордата и проч.
25. Прибитието ми в Марсиля и проч.
26. Сношенията ми с Колети и проч.
27. Дохождането ми в Гърция в 1844.
28. Тамошните ученици и други българи.
29. Дохождането ми в Цариград и пътешествието ми оттамо по България.
30. Сретението ми с отец Неофита и с отец Илариона.
31. Преследованието ми от турското правитълство и дигването ни за в Цариград ведно с баща ми.
32. Предатълството от няколко си котленци и участието на

това преславскаго гръцкаго владика Порфирия и търновскаго Неофита.

33. Участието на Фенерската патрикана и на княза Вогорида.

34. Съдът ни и осъдбата на седем години в Кюрека.

35. Сетенцата ни.

36. Тригодишна и половина борба със съпърниците ни и техните подлости и проч.

37. Освобождението бащино ми.

38. Освобождението мое.

39. Занятието ми в Цариграда.

40. Участието ми в народните работи в Цариград, а особито за българската народна черква и проч.

41. Сношенията ми с поляците, а особито с Чайковски, потурчений днес Садък паша.

42. Ходението ми по България, гюмрюкчия и панаир-агаси на Узунжово и проч.

43. Бяганието ми от Пловдив за Цариград и проч.

44. Илтизамджилъка ми до 1853.

45. Встъпването ми в турска служба в 1853.

46. Пътешествието ми по България през Шипка, Габрово, Търново, Шумен, Рухчук, Свищов, Враца, Видин до Калафат на главното военно станище със служба баш терджуман при Ахмед паша и проч.

47. Делата ми в Калафат.

48. Битката с русите на Чатате.

49. Измамата на турците, що ме изпратиха до Шумен при Юмер паша, повторичното предатълство на котленските някои си турски духове при варненскаго митрополита пак Порфирия и проч.

50. Затворен в Шумен от Юмер паша.

51. Поляците в казашкий полк със Садък паша и проч.

52. Изпроводен железовързан от Юмер паша в Цариград.

53. Свободното ми вхождание в Цариград.

54. Съкрит в Цариград, съставям хайдушка чета от 12 души на 1854 и изхождам в шумата.

55. Изнамерение на средства за това горско воюване и проч.

56. Поп Христо от Оряховца и Реиз Янко и проч.

57. Мястото на изхода ни от Възпора и проч.

58. Горското ми пътешествие.

59. Зимата и разижданието на момците ми. Оставам сам в гората.[6]

60. Вхождането ми в Котел и тамошното ми прибитие и занятие до Коледа.

61. Отшествието ми от Котела за във Влашко.

62. Турците и немците във Влашко в 1855 л. и моето тамошно прибитие до мира Севастополски.

63. Занятието ми в творчество, а именно в списанието „Горск. пътника".

64. Началото и конечното ми решение за открита борба с турското правитълство през пресата и сабята.

65. Напрасното ми отлъчие от княжъствата Влашко и Богданско.

66. Пътешествието ми в Австрия, а именно в Нови сад.

67. Изданието „Предвестника Горскаго пътника" и обявлението „Горскаго пътника".

68. Пътешествието ми по Дунава.

69. Духа на нашите българи.

70. Метат ефенди[7] и гонение „Предвестника".

71. Връщанието ми в Нови сад и занятието ми в литературата и проч.[8]

72. Изданието тамо на „Българската дневница".

73. Сношенията ми със Сръбското княжъство в Белград и княз Александр Карагеоргювич.

74. Преследованието ми от австрийското правитълство поради една нота, която бе дала Портата.

75. Затворен в Земуна...

76. Освобождението ми оттамо.

77. Дошествието ми в Галац и тамошните ми действия с нашите българи и проч.

78. Пътешествието ми в Яш с Пантелакя Аврамович при княза Н.[9] Вогорида, който бе тогава тамо каймакамин.

ЖИТИЕ Г. С. РАКОВСКАГО

НАПИСАНО ОТ НЕГО САМАГО

(1866)

Увод

Най-мъчно нещо на света за едного добросъвестнаго чъловека е да говори сам за себе си, а йоще по-мъчно е да пише сам делата си или житието си. Защото пишащий сам делата си излага ги самоволно общенародному разсъждению, кое има пълно право да произнесе мнението си и съда си върху тях, без да пощади неговата личност. А никой на света не може има изискането, че неговите дела са били сé добри и полезни!

Никоги не бих се осъдил на такова едно нещо, ако описаните ми дела не биха имали една твърде тясна свръзка с отъчъството ми, което съм от нежна йоще младост пламенно любил и комуто целия си живот драговолно съм искал да посветя.

Читател не ще види в тая книга някоя си хубаво написана басноповест, сплетена с измислени от остро въображение случки, накичена с любовни и нежни приключения; нити пък някакви си големи и извънредни подвиги, представени изкусно и докарани близо до вероятности, не! Такива неща не съдържава тая книга. Тук се описват истинни събития, познати от голяма част очевидцев, и събития такива, които са имали голямо влияние на развитието народнаго ни духа, които вхождат в народната ни съвременна повестност.

Читател ще види при том: как се възражда народната любов от младости в сърцето едного чъловека, каква голяма сила има тя в него, когато съзрее и стане постоянно негово начало, предмет и цел. Колко же може тя да го охрабри, какви гонения, мъки, оскъдности и проч. може да претърпи един чъловек поради тая само свята любов и до де може го отвлече неговото в нея постоянство!

Любовта кам отъчъството превъзходи сичките световни добрини и тя е най-утешитълна мисъл за чъловека на тойзи свят. Тя, когито стане в него едно постоянно начало, прави го да презре сичко друго, що има на свят, и кара го да вхожда драговолно в най-големите и най-опасните предприятия. Каквото и друго занятие и да има чъловек, каквито и други добрини и жено наслаждение и задоволствие, както когито се занимава за

доброто на отъчъството си и успее да направи и извърши нещо си в полза негова.

Любящий истинно своето отъчъство готов е да пренесе ради него не само сичко, що има за най-драгоценно на света, но и самий си живот. Никаква люта мъка, никакво грозно страдание не могат отврати истиннаго любителя отъчъства от неговата свята цел, коя си е он предначъртал да достигне със заслугите на отъчъството си.

Истина, че в сичките чъловеци и животни действува една невидима тайна сила, коя ги кара да обичат месторождението си и привлачи ги към него, без да си щат, но тя сила, коей учените дават название естествен нагон, без да изтълкуват как се поражда той нагон и как естеството действува на животните, тя, казваме, сила, ако не се подхранва и подкрепя с доброто възпитание и с науката, не може да стане никоги в чъловека истинна любов отъчъства, но малко по малко охладнява, заборавя се и най-после се изгубва, както се случва в млого чъловеци, а въобще в безсловесните животни, когато ги отдалечат от месторождението им.

Месторождението ми

Месторождението ми е село Котел, лежащо всред гридата на Стара планина, коя започва от Чърно море, и нахожда се в положението между 42 и 43 стъп. северн. широчина и между 24 и 25 възточна дължина. Родил съм се в 1821 лет. от българи родители в оная страшна и ужасна повременност, когато, подир обесването на фанариотский патрик Григория,[1] са изпроводени от Цариграда в България три паличници (джалати) паши да оберат оръжието от българите и да изколят и избесят сичките български старейшини и знаменити людие по градищата и по знаменитите големи села! Тии паличници паши, отдето са поминали, пролели са млого невинна българска кръв без никакво си предваритълно изпитване и осъдба, но само и само че българите са едного вероизповедание с гърците, които направиха тогава познатое покушение за въстание против турското губитълско правитълство![2]

Освен зверските беснила, които изпълниха ненаказно изпроводените и отредените от султан Махмуда паличници паши, съдружени от знаменити числа войнства, появиха се съвременно

и млого чети и пълчища от кръвници турци, които нападнаха по сичките страни Българии и необуздано колеха и убиваха бедните безоръжни българи, грабящи имения им и обезчестяващи ги! Западна Европа, както и Русия никакво внимание не обърнаха на това, но оставиха кръвопийците турци да следуват зверское си дело, доде самите сé наситиха от християнска кръв!

Баща ми се е звал Стойко, а майка ми Руса; домородственото же име бащи ми било е Папазоолу (Попович) и Раковала (Раковски), а майчиното ми е било Мамарчовци.

Домородството бащино ми

Домородството ми откъм баща ми били са знаменити людие, преселци в Котел от стараго града Ракова, кому остатки се виждат днес в едно малко селце, сé под името Раково, четири часа далеч от Котела към западна страна, близо при пътя, кой отива за Сливен. Тойзи град Раково е бил отъчъство храбраго Бояна,[3] кой предвождал цар Симеоновое войнство под цариградските стени и е насилил цариградската стена откъм Златия врата крепости (Χρυσή Πύλη);[4] а подир бързото примирение цар Симеоново с византийците поради нападението от маджарите на българските граници Боян е бил избран от раковското общество на общенароден сбор за предводител на войнството, което е било изпроводено против маджарите. Боян е храборно победил маджарите и продрал е до чехите, отде се е завърнал с голяма слава, водящ и млого заробени. Раково е разорено от турците млого после от падението Българии и една част от жителите му се преселили в Котел, а друга в Сливен. По преданието, кое се е съхранило за Раково, е твърде живо, но от какви причини е разорен тойзи град не знае се, само толкова се сказва, че било голям град и имало четиристотин дюгени, в които се работило мед (бакърджийски дюгени). Поради това преселение бащиното ми домородство е носило за домородствено име Раковала, на турско окончание, е исто с Раковски. А защото предядо ми е бил свещеник, носеше и имеПапазоолу — Попович. Дядо ми се е звал Съби и е бил в тях времени знаменит търговец, който е търгувал с Брашово и с Цариград. Той е починал във времето на кърджалиите, като се завърнал от Цариграда и оставил едно голямо количество пари

и четири сина. Първия му син се е звал Дачо, вторий Матей, третий Стойко (баща ми), а четвертий Минко, отпосле призван Михал.

В тях кърджалийски времена народа в България почти сичкий е бил въоръжен и млого градища и големи села били са заградени със зидове и с окопи да се пазят от кърджалийското нападение. Кърджалиите же са били ведно с яничерите против султанская власт и тии не са имали никаква друга цел освен грабитълства и разорения да чинат почти сé равно и на българите и мирните турци граждани, които са държали султанова страна; но стократно вище от турците са претеглили бедните незащитни по малките села българи и млого опустели български села се виждат и досега по хубавите полета тракийски, изгорени от кърджалиите или преселивши се във Влашко и Богданско,[5] в Бесарабия и отвъд Днестра река в Русия!

Най-голям отпор против кърджалиите са дали българите и кърджалийското разорение, може се каза, е нанесено от българите. Но те, бедни, не са знаели да се ползуват от такива благоволни обстоятълства, при такава слабост на турската държава и при такива междуособни раздори на турците, да се освободят еднаж завсегда от турското иго и да изгонят азиатските зверове от Европа! Самото извинение на помняющите тях времена старци е, че тии не са знаели нищо за проминалата българска слава и независимост! Общо невежъство е владало тогава в България и името отъчъство и народност е било съвсем заборавено! Тогашний българин е бил упоен като с една билка, съставена от съвършеното незнайство за прошествието му поради изгорената му от турците и гръцкото духовенство стара въобще книжнина с друга, по-омаятълна билка от гръколудия, кое го бе докарало да мрази и самото си народно име българин и да иска да се казва грък! Третя, по-отровна за народните му чувства билка е била най-занесений вероизповеден фанатизм, в когото го е държало замаян и заплеснат гръцкото лукаво духовенство за пъкленатa си цел! Тогдашний българин е търпял сичко несвестно, утешающ се, че неговото спасение е на онзи свят и тамо той ще вниди в царство небесное. В неговите уши често е входил убийствений калугерски глас: Претърпен спасен! Покорявайте се власти, всяка власт е от бога! Цариете са помазани и наредени от бога да владеят народите! Отдайте кесарови кесарю, а богови богу! Ние теглим от греховете си и тъй щем ги изпати да наследиме вечного блаженство на онзи свят!... В такова

положение находящ се тогдашний българин, нити е можал сиромах да помисли за свобода и въстание против султанская власт, ако и да е имал сичката сила в ръце си и ако обстоятълствата да му са били най-благоволни и най-лесни! Той си е проливал кръвта и бил се е юнашки да освободи кого? Мъчителя и губителя си султана от своите турци мятежници и отстъпници кърджалии!

Фенерская патрикана е действувала като един непримигателен тат върху това омайване българскаго народа не само през разпространеното си духовенство по цяла България, но и често-често е изпроваждала по сичките епархии в България окръжни синодални (съборни) писма да ги чътат гръцките владици в чърквите. Следное писмо, отправено до тогдашний преславски грък владика, доказва нашите речи. (N.B. Текста на писмото да се напечати.)

Това писмо изобразява сичката тогдашна пъклена политика на фенерската патрикана върху вишеказаний предмет. Не може да бъде по-унизитълно окръжно писмо за християнството, нити по-убийствено за народните български чувства от това и най-паче в тях времена, когато българите трепереха само от името едного грька калугера да ги не прокълне! А камо ли да не послушат едно такова писмо, подписано своеръчно от тогавашнаго патрика и от цялаго му събора!

Подир смъртта на дяда ми Събя, която се е приключила в кърджалийските времена, както и више сказахме, името му са наследили двамата му по-големи синове, чичо ми Дачо и чичо ми Матей, а баща ми и чичо ми Минко, като невъзрастни йоще, остали са под тяхното надзиратълство. Баба ми же, която се е звала Нанка, успяла е, та е потулила само хиляда талира за малките си синове и за стариите си. Стриките ми земали живо участие в народното опълчение против кърджалиите, а най-паче чичо ми Дачо, който е бил един от главните предводители войводи; защото народното войнство е било разделено на няколко си отделения (чети), коих са предвождали избраните от народа войводи.

Народа в тях времена не е можал да се занимава в търговщина, защото сичкото му внимание и старание е било: как да се брани от нападающите го хищници[6] кърджалии, които непрестанно са бродили и числото им е расло от ден на ден. Млоги отделения са броили до седем тисещи всадника, защото между тях пешаци не е имало. Стриките ми, наследивши такова едно голямо имение за тях времена, впустили се в големи разноски, във военни великолепия, да яздят най-добри коние и да носят най-скъпоценно оръжие, издържающи и по няколко си войника и слуги наоколо си, щото за търговщина и нити са могли веке да помислят. В едно же кърджалийско нападение, когато Кара Феиз и Индже войвода са допрели до Жеруна, един час разстояние от Котела, със седем тисещи кърджалии, де са разположили войнството си по ближните села Градец, Медвен и Вечеря и оттамо са заплашвали, че щат нападна веке решително да разорат и ограбят Котела, чичо ми Дачо, избрав триста решителни юнака и съдружив се с двамина йоще храбри войводи, Аршинко и Макавей, нападнали са нощя на кърджалиите в Жеруна и избили са мложъство от тях злодейци! Кара Феиз и Индже войвода, видевши една такава неустрашима дързост от страни на котляните, оттеглили са се посрамени! Връху това събитие се е съхранила и народна песен, коя започва тъй: „Инджето Гочу думаше: „Гочо лю, жерунянино! Кажи ми, Гочо, кажи ми, отде се влязва в Котел? Отде се влязва, излязва? Има ли млого войски, имат ли котляни топове“ и проч. Котляните имали и четири топа черешови, тръби, и били съставили един доста порядочен военни ред. А главний управител е бил някой си достоен юнак мъж, именем Божил, кой неуморно е ходил ден и нощ по стражите и усърчавал е войниците с примера си, снабдяващ ги с храна и със сичките военни потребности. В Котел са правили тогава пушки, пищови, ножове и барут сами котляните.

Съвременно с кърджалиите бяха се появили и млоги други отстъпници турци против султанская власт в България. Главний же бе видинский Пазвантоолу, кой стоя против цялое султаново войнство и разби го конечно, поставш независим владетел Видина и цялой му области. Вторий же беше разградский Хасан ефенди, кого турците нарекоха Гяур-Хасан, защото той не само не мъчеше българите, но йоще ги и защитяваше от скитающите се тогава делибашии, сган от необуздани злодейци турци. Освен тия главни отстъпници, които имаха по-голямая част войнства си от избрани юнаци българи, всяк управител окръжия или града бе постанал независим господар за себе си и разполагаше с народа, както си щеше, и тии носеха име деребегове — независими господари! В числото на тях спадаха и изпъдените от Русия кърмски ханове,[7] коим беше се дало името султани и кои владееха най-плодовитите места по България, независни сущи от турското правитълство поради благородството на челядите си. Всяк же спахия беше достигнал

независим господар на мястото, което притежаваше, както и всяк малко по-събуден турчин! Народа български бе изложен на общий удар кърджалиев и на частните злодейства, които се твореха от бесните войници на отстъпниците, освен ония българи, които бяха се опълчили за отбраната си против кърджалиите, и ония, които бяха постъпили във военна служба на отстъпниците турци.

Кърджалийските чети и пълчища подир едно вързлувание на петнайсе близо години почнаха да умаляват и най-после се разориха, освен едно знаменито отделение, което успя, та премина Стара планина под предводитълството на Кушанцали[8] и прибягна при Пазвантооглу във Видин. Но остаха по сичка България вишепоменатите отстъпници турци дере бегове, които, ако и да не нападаха явно като кърджалиите на селата и градищата, обаче частните техни злодейства превъзхождаха кърждалийските, защото кърджалиите ходеха явно на пълчища, а народа бе зел против тях добри мерки за отбрана си, но против тия не можеше да бъде същое, защото тии бяха насякъде, размесени с народа, и нападаха тайно и изненадейно оттамо, отдето народа се не пазеше.

ИЗТУПЛЕНИЙ ДЕРВИШ ИЛИ ВЪЗТОЧНИЙ ВЪПРОС

Предговор

Многи европейци писатели са писали много и обширно под заглавием „Възточний въпрос“ и всеки от тях е давал свое о тому мнение разновидно. А някои си са предприели да пишат и писали са пространна турска повестност, именно же познатий творец господин де Ламартин написал е дълга и широка турска повестност на няколко си дебели свръзки![1]

Ние отчасти сме прочетали няколко от тях туркопривързаних писателех и познающе добре и отблизо техни любезни турци, голямо впечатление даде нам да гледаме на много места истина изкривена и с красноизречлив творчески слог и дух облечена с най-безстидни лъжи. И понеже той предмет се относи на наш български народ, то нам даде повод да кажеме и ние нещичко о тому от българска страна. А колко за г. де Ламартинова „Турска повестност“, ние другаде сме доказали, [2] че господство му не е писал по правилам повестности, тоест самая истина; но от привързаности към турци, или паче от користи за подареная му от султана Меджида земя в Мала Азия във времени пътешествия его във Възток, искал е да прослави турци в Европа с острое си твореческо перо и възвишил е нихни дела дотолко, щото негова „Турска повестност“ може чисто да се нарече „Басно-повест“. Германски учени са опровъргали с доказателства сие негово съчинение.

А колко за онези, що тълкуват възточний въпрос и разновидно мъдруват за турска в Европа държава, ние в отговор им обнародуваме днес настоящее списание под заглавием „Изтуплений дървиш“, в кое се описва с най-голямая вярност и тъчност днешное турско състояние и негово мнимо преобразование от времени султан Махмуда даже до смърти Рашид паши.

Читатели щат видя турски работи описани и изложени так, както се нахождат, а не както ги представят господиновци европейски писатели, кои ищат да заслепят цял свят и да представят турци просвещеному миру аки человеци, напредующи в образование, сходно днешному веку и съобразно желания

Европи, а с том да подбудят внимание сил за самостаяное обдържание турскаго царства!

От сего нашего описания читатели щат видя изобразени старий и новий дух турскаго народа, разтление народнаго и военнаго им духа. Крайная бедност, в коя е от лености достигнал глупавия предразсъдия, вечная непримиримост с християнам и непременное падение того гнилого тела, кое напусто се труди образована Европа да излечи и да въздвигне на пакост и злоба дванадесет милионов християн, живеющих в Европа под свирепое губителство того звероподобнаго народа! Сие наше невярно описание може би да извади християнски в турска Европа народи от хладнокръвное положение и от скотское търпение, щото да решат сами многоуплетений възточни въпрос, кой е толико занимавал и занимава образована Европа и стои като кост на сърце Англии и Австрии най-паче, кои най-много народи държат под желязное иго рабства! А защитници самосталности турскаго царства, учени европейци писатели, нека земат перо и нека опровергаят наше описание, ако сме изкривили истина, както тии в свои си съчинения.

Съчинител

На тракийско крайбрежие Възпора, на място, нарицаемо по турски Долма-Багче,[3] ест турско кафене, съзидано на висока веселовидна урва по азиатскому начину. Оттамо се види Леяндрови трон (Къз кулеси)[4] и плаваяще от Мряморно море кораби издалече еще се съзират като бели наперчени лебеди, рядъм носими от южнаго вятъра и постепенно приближающи се на цариградское тихо пристанище, простираемо даже до сладки води, залива Златнаго рога[5] зъвимаго, преставят едно благоприятно позорие зрителю! Разни знамени, носяще параходи; с гръмогласни екове на отпущаемая парна сила известяват запирание им във всемирное сие разтворено пристанище! Разновидни шайки[6], плаваящи по Възпора, низхождат и възхождат, непрестанно теглени от грябци, коим ясни гласове, прибиваяще се на обая страни възпорскаго крайбрежия, разносят приятен отзив! А причинаями бързел по азийско и европейско крайбрежие от просрещания и възпирания там Чернаго и Белаго моря, съставя чувствителному зрителю едно особно занимателно зрелище да гледа как посрещаема сила на двете морета се друже желюбно уничтожава и произходи разнообразний ток по оба крайбрежия Възпора!

Там, на него кафене, надвечер обично дохождат европейци от Пера[7], та преминуват време, наслаждающе се от лепозрачное позорие краснаго Възпора, де всегда вее животодавний тънки прохладен вятър. Един вечер стояха там двамина френци на столове с кръстосани крака и пушеха духан с дълги пръчки (чибуци) по азиатскому начину. Тии бяха влезли в разпален разговор за въсточний въпрос и за настоящее турско преобразование! Каждий от тях даваше свое мнение и с разни мъдрувания искаше да потвърди реченая си. Често же възпоменаяще име Рашид паша, с жалостно въздихание изражаваха своя сърдечна болка и скръб, думаяще, че той славний мъж и преобразовател турскаго царства напразно и без време починал и че турская държава изгубила много!

Там близо стоеше и един дервиш от Бекташийская секта[8] и теглеше и той свое арапско налгере замислен; но от време на време взорно погледваше тия европейци и злобно се подсмейваше, показаящ като че разбира по французшки и като че е готов и той да се намеси на техний разговор.

Европейци съзряха сие дервишово вътрешно движение, кое издаваше негово лице, и любопитни да узнаят коя причина го движеше на тойзи взор и злобний подсмех, обърнаха се към него и с французшко едно ниско телодвижение, кое тии наричат compliment, попитаха го, ако разбира французшкий язик: „Est-ce que vous comprenez le francais, monsieur le dervich?“ Он им отговорил: Oui, messieurs, je comprends“[9] „Ей, господа, разбирам.“ „Но защо се подсмейваш на наш разговор? — рекоха му дипломати френци. — Дали че, задоволен от наше мнение за въсточний въпрос и за турское преобразование, одобряваш говоримая ни, или от друга някоя си причина, молиме те, кажи ни?“

Дервиш почна свой разговор със следний начин: „Аз съм, слава богу, дервиш от Бекташийская секта и лъжа що е не зная! Понеже ме питате, да ви кажа право.

Чудно ми се види и удивлявам се ви, европейци, образовани и учени человеци, да мислите тако за турское царство и за Рашид паша, да му отдавате толико достойнство и заслуги, человеку, кой в сичкий си живот освен зло друго нищо не е струвал, и турская държава ако днес се е клонила и полита на падение си, главна причина е той гяурин (неверник)! Ако сте любопитни и имате търпение, аз ща ви доказа подробно.“

Французи с възхищение се склониха да слушат дервишово сказание и с удължителна тям обична телодвижения се приближиха до него.

Дервиш почна свое небесно откровение так:

— Аз преди една неделя, като се нахождах у едно уединено свято място, де бяхме извършили наши нощни тържествени вртежи и по обичая като се напих хашиш, оставих се на изтупление и така пренесен от хашишкая чудотворна сила, изгубих си телесная чувства и духъм се видях на онзи свят. Но смислете в какво удивление се найдох! Вместо да ида в рай, кой е всякому правоверцу мюсюлману отворен и де е приуготовлено всяко блажено увеселение, аз, обрезавшия се мохамеданци, според нашия свети книги, де требаше да видя веселовидни райски градини с най-изрядния плодоносни ветви и благоухания цветия, насадени за наслаждение на вся правоверци турци, де требаше да видя реки, текущи с мляко и мед, извори и източници от разновидни сладки сокове (шербети), млади прекраснейши девици като ясно слънце и сяйний месец, момчета хубави, определени за служба всякому мюсюлману, пеяние от сладкогласни птички, де трябаше, кажа, с една реч, да видя мюсюлманский рай, аз се найдох в един прострян небосвод, де зренник нито светлив, нито тъмен беше! Нищо от вишеречния не видох! Само няколко сенки човешки се движеха, едва съзрителни от мене. О, в каква жалост и скръб достигнах аз, правий и чистий мюсюлманин, кой изпълнявах през всичкий си живот в тъчност и с най-горящое усърдие вся мюсюлмански свети длъжности и обряди!

Миях се и кланях се по пет пъти в денонощие; говеех през Рамазана през всичкия си живот; ни вино, ни ракия не съм ни даже кусал; никому гяурину не съм дал селям; но според наший светий ал коран все, що не е мюсюлманско, презирах го и гонех го с най-голямая строгост! С една реч, аз съм изпълнил и седемтях турски шарти.[10]

Аз такъв правоверен и чист мюсюлманин да се найда в такова място нечайно, много тежко ми доде и чернозлъчна мисъл се разлея в мое серце! Тамо като стоях замислен и уже в смъртноносно униние нахождаем, исках да узная, за коя причина бог и пророк Мохамед ме казнят, мене, кой ни един грях на свят не съм сторил, но, напротив — всяка мюсюлманска длъжност съм усърдно изпълнил?! В това жалостно за едного мюсюлманина положение нахождаем, жалостно, кажа, според ал корана наш; понеже тамо е писано, че мъка и труд не е дадено за мюсюлмана, но всякая удихна и наслаждение мюсюлманин тряба да има, не само на тойзи свят, но и на онзи. И гяури са дадени на тойзи свят да му слугуват и робуват и

дан да му плащат; иначе тряба вси под мюсюлманска сабя да минат. В това неугодно мне положение ищах да зная отде произходи тая казн за мене, и като се обртах насам-нататък и се съзирах, за да позная нещо мюсюлманско, на един ъгъл (кът) движеха се няколко сенки и чуваше се разговор. То мне даде любопитство и като се приближих, гледах тия сенки човешки, но никакъв знак мюсюлмански нямаха! И следователно не можах да позная дали са мюсюлмани или са гяури! Приближих се наблизо, за да им чуя разговор. Смислете какво живо впечатление ми даде, като чух мюсюлманский език и какво съчувствие абие усетих в мое мюсюлманско сърдце, а най-паче защото желаех да узная за коя причина бог и Мохамед се изпроводиха на това неподобно мюсюлману място. Но за да не бъда пак излъган, понеже има и други гяурски народи, кои говорят турский език като: хараманлии, гагаузи и хайхуруми и про., дадох приложно внимание, за да чуя предмет нихнаго разговора. О, чудо неизказано и удивително! Тии сенки бяха: султан Махмуд, Юсреф паша, Хюсеин паша, Тахир паша, Фети Ахмед паша, зет му и Рашид паша, сват му, и кръгъм стояще, разговаряха се за османская държава и тамо даже противу святий ал-коран говореха за преобразование европейско и други много!!!

Сега, като слушах вас да се разговаряте о истому предмету, а най-паче за Рашида, чудно ми се видя да слушам глупости от европейски уста и затова ищах да се намеся във ваш разговор, за да ви докажа да се уверите, че сте излъгани на ваша мъдрувания за турское преобразование и за Рашидовое лъжливо достойнство и доде съществува мюсюлманская свята вяра, нищо не щете можа извършити.

Слушайте убо с внимание и уверете се добре, понеже това откровение мене се даде от пророка Мохамеда, за да го проповядам на свят, и разговор, който е бил на онзи свят, не може бити лъжлив! Тамо се говори всяка истина и лъжа не минува! Рашид же сам пред Махмуда изповяда цяла истина и вся своя дела открито повестява; понеже и никакъв страх от него всеки там няма, а най-паче и сега, като се сродиха и станаха сватове, добил е всяка дързост и откровено се разговаря пред него за държавния турски работи. Ето нихний разговор в тъчност.

Махмуд. Ей, Рашиде, и ти подир толкова старание за преобразование на османската държава, аки смъртен, отдаде и ти последная природе длъжност и пристави се тук, на онзи свят!

Ти знайш колко те аз обичах и в твоя еще младост се постарах да те изпроводя у Европа, отде изчерпа всяко знание, за да ползуваш наша държава. Ми тук, хотя и да сме вси равни и да няма измежду ни не величество, ни сиятелство; обаче аз като по-стар и бивший уже ваш султан-владетел, а особено благодетел твой, удължавам те да ми кажеш право как отива син ми Меджид, днешний владетел турскаго царства и наследник мой? Как отива наше турско царство? Напредва ли преобразование в наша османска държава, на кое с толикий труд, после смърти браточада моего султан Селима, дадох начало, като изтребих еничерская сган,[11] ония необуздани человекообразни зверове, кои по воля си убиваха вся чиновници и даже самия султани свалваха от престола и затваряха ги в клет под строгое наблюдение на грозния омразни черни скопци, а многажди ги и немилно давяха! Изтребих еще и много пустоверци улями (четници), кои бяха камен притъкнения на моя спасителни мисли за турское царство; изчистих и бекташийская мръсна секта, коя беше обладала най-плодоносния предели турскаго царства, като им разорих текета и многи от тях избесих, удавих и заклах; уведох европейский ред в наше войнство, като ги облякох в тясно одеяние, и ако смърт не беше ме преварила, многи полезни работи щях еще да уведа в турское царство!

Тук изтуплений дервиш прекъса свое сказание и като се страшно намръщи и опули, със заплашлив поглед изрече следния:

— Ах, той кръвник Махмуд! Колко мюсюлманска кръв е пролял! И на оний даже свят осъжда се да приказва своя безбожна дела!!! Той кръвник погуби Яничерский оджак, цвета масюлманства, кого Хаджи Бекташ Вели, родоначалник на бекташийская секта, е благословил с неговое непобедимо тяло, тогдашнии султани разшириха толико османская държава в Азия и в Европа — цял свят от нас трепереше! С тях яничери усвоили бяхме: Влашко, Богданско, Кърм, Маджарско и даже до Беча[12] (Виена), австрийскаго престолнаго града, бяхме достигнали! Цяла Европа беше покорна нами. В днешний Стамбол техни посланици обитаваха незнайни само в Цариград, на худая еще съществуема гостилница, Елчи хан називаемая, близо до Чемберли таш; биехме ги на хвалага и ги запирахме в тъмница на Седем тороня (Едикуле).[13] Ах, тогава цветеше османска държава и беше възвишена на най-високий стъпен сяйности и слави своея! Оттогава носи име Високая порта и великий господар, La Sublime Porte et la Grand Seigneur. Ми заповядахме на се-

демтех краля, кои бяха удължени да проваждат ежегодни дарове султану в знак покорности!

Ах, той муртатин Махмуд угаси тойзи славний оджак яничерски и уведе низам (редовное войнство) противу ислямская вяра; облече турци с тесни дрехи, кое и самий светий ал-коран забраня строго; и един мюсюлманин, облечен с тесни дрехи, а най-паче с панталони, не му е простено да влезе в джамия, нито даже да се кланя с таково гяурско облекло! Той въведе в наше войнство свирки и сега наши мюсюлмани, о, безбожество, играят коло със свирки, като невернии гяури, кога се събират на сватба! С една реч, той направи голямо зло в наше османско царство и от то почна да отслабва и да пропадва чувствително. Ах, то е божий гняв и наказание, защото се пристъпва ислямская вяра и защото се уведоха между нами гяурски неверни работи! Наша власт веке в тая места се свърши и трябва, според наши книги, ми веке да се преселиме на светия наши места Мека и Медина, де еще гяурски крак не е стъпил. Тамо щем чакаме, според нашия книги, нов защитител ислямския вери, кой ще поведе вся многобройна в Азия ислямска племена и победоносно щем завладя пак не само до колико сме владали прежде, но цял свят, и който не приемне тогава ислямска вяра, ще бъде жертва на наш острий меч!

Извинете ме, messieurs[14] — прибави изтуплений дервиш, ако съм прекъсал ред сказании моего; ужасное възпоменание за изтребление яничерскаго святаго оджака и нашего бекташийскаго свещенаго тела направи ме да прекъсам разговор си; но все едно, това ще даде по-голямо разяснение да узнайте що мислят чистии турци за преобразования, кои европейци се трудят да уведат в наша държава, за да я по-скоро уборят. Слушайте убо какъв отговор дава Махмуду лукавий Рашид.

Рашид. Царю честитий! Син ваш султан Абдул Меджид напредува добре! Поевропейчихме го! Уведохме в сарай все европейски обичаи; сега се готви там по европейски; яде се с набодки; вся домовни вещи се приносят от Европа по най-изрядний вкус и последная парижка труфа (мода). Султан Меджид ходи на позорище (театр); приема често въедине доброжелатели османскому престолу съветници европейци, а най-паче турскаго привързаника и благодетеля лорда Редклефа, англичанскаго знаменитаго посланика, кой от все сърце, като че с природний турчин, дава най-спасителная наставления за обдържания турскаго царства и за негово напредване! Млади чиновници турци изучиха се да говорят по французшки; труфят се и гиздят се по

европейскому начину; облечени са от пети до глава а ла франга;[15] само глави им са още турски, тоест носят фесове, но и тях като променят, щат стана цели европейци! Многи носят: очила, ръкавици и бастони; разхождат ее с европейски великолепни колесници. С една реч, европаизм напредува в наше турско. Многи же от новия преобразовани турци уведоха в хареми си и европейски игри, тоест учат женский пол на игри, на свирни и облачат ги по европейски; само еще що не смеят явно да ги извеждат навън; но и то може да се уведе полегка-легка, като се умали сила на наши ръждиви четници (улями). За малко време, царю честитий откак сме почнали турское преобразование, доста е толико напредвание! Други народи и толико не са успели из първо си начало просвещения!!

Махмуд. Ах, Рашиде, ти си се изменил: не ми се отговаряш, както в младост; но седиш, та ме лъстиш, като че имаш разговор с някого си от стария наши праотци султани, кои не знаеха що ще рече преобразование; но колико и да не ми се боиш никак тук, смисли обаче, че имащ разговор със султан Махмуда, от кого потрепера цяла османска държава и кой с толико дързост извърши важно едно таково предприятие, кое рядко на свят владетели са извършили и великое име заслужили. Кажи ми, Рашиде, право и подробно за все, що ща да те питам, и мисли, че имам и други преди тебе и после тебе дошли тук, както е обичливий мой министр старий Юсреф и зет ми Фети Ахмед, и ми се известили и тии нещо. Но аз ища да чуя от тебе за все; понеже подир моя смърт ти игра най-голямая роля в турское царство, както се известявам, и цяла Европа те опозна и прослави за дипломат новаго края.

Рашид. Царю Честитий, аз казах вашему величеству цяла истина, че ваш син и турское царство напредуват навсякъде.

Махмуд. Не, Рашиде, не тако. Ти остави тойзи световний обичай да се отговаряш с тъмни и угодителни речи: тук то не минува! Тук човек тряба да е искрено отворен и да говори всяка истина: тук се нищо не укрива! Вся световни тайни работи тук тряба да се явят! За то изкажи ми правичко за сичко; и ако си нещо и ти сторил, не бой се: то веке станало и не се връща назаде; а и изповядан грях не е грях.

Рашид. Царю честитий, разбирам добре що ми говори ваше величество, но мисля как да изкажа работи, които ще наскърбят сърце вашего величества като най-родолюбивий султан, от колико са царували в турская държава, коя днес се клати да падне и достигнала е играчка на европейская лукава дипломатика! А

може бити да обвините и мене за недостойнство; но що можех аз, бедний, сам да сторя, обграден от толикия остроумни и изкусни европейски дипломати, от коих всекий ищеше да потвърди свое влияние в турская държава и с всекий начин действуваше на то. А многажди и със заплашвание предполагаха работи истина много вредителни за нас и уничтозающе османское достолепие; но трябваше да прикляниме глава и да ги приемаме без никакво съпротивление като безсилни!

Махмуд. Ах, Рашиде, жалостна вест ми даваш за наша турская държава: аз мислех да чуя друга, по-благоприятна и радостотворна, понеже според какъвто повод ви аз дадох, трябваше досега турское царство много да напредува от всяка страна; а най-паче военния уредби да са добре устроени, щото всегда да може да се съпротиви на окръжающия неприятелски сили. За тая цел аз разорих яничерское неурядно тяло и въведох редовное военно устройство по европейскому начину, защо разумях, че само с тойзи начин можеме обдържа османское достолепие. А на това ми даде повод История Петра Великаго, русийскаго преобразователя, коя История с мое повеление се преведе на наш турский език (преведена е от някого си фанариота Яковаки). И затова както той, великий въистина мъж, е почнал изпърво от военное устройство, почнах и аз от нея главная и нужнейшая точка. Но виждам, че ви не сте следовали започнатое от мене спасително дело с любов и ревност към отечество! Аз желая, Рашиде, да ми изкажеш подробно найглавния и любопитния случай после смърти моея даже до настоящего времени, в кое се престави и ти на онзи свят. Но преди да внидеме в тойзи важний разговор, кажи ми какво станаха моя любезни робини жени, коя имах в харем си?

Рашид. Царю честитий, знайте, ваше величество, по мюсюлманскому обичаю подир вашая смърт дадохме ги в бракосчисление на разни чиновници, като ги обнаградихме пристойно; а остана в особно отделение сарая само любезная съпруга в.в.[16] мати султан Меджида с нейни верни робини. А султану Меджиду дадохме други по-млади и пресни. Тая длъжност изпълни усърдно и като по-стара сестра в.в. Есме-Султана, коя възпитаваше многи млади прекраснейши девици, робинки, от кавкашкое и гюрджийское красно племе. От истая тая прекрасна същества зе в бракосчисление и ваш син, наследник султан Меджид и по нашему закону всяка година му приносяме по една красна и неповинна чиста девица на празник Кадир-Геджеси,[17] както се твореше и вашему величество, щото в сарай

европейскому начину; облечени са от пети до глава а ла франга;[15] само глави им са още турски, тоест носят фесове, но и тях като променят, щат стана цели европейци! Многи носят: очила, ръкавици и бастони; разхождат ее с европейски великолепни колесници. С една реч, европаизм напредува в наше турско. Многи же от новия преобразовани турци уведоха в хареми си и европейски игри, тоест учат женский пол на игри, на свирни и облачат ги по европейски; само еще що не смеят явно да ги извеждат навън; но и то може да се уведе полегка-легка, като се умали сила на наши ръждиви четници (улями). За малко време, царю честитий откак сме почнали турское преобразование, доста е толико напредвание! Други народи и толико не са успели из първо си начало просвещения!!!

Махмуд. Ах, Рашиде, ти си се изменил: не ми се отговаряш, както в младост; но седиш, та ме лъстиш, като че имаш разговор с някого си от стария наши праотци султани, кои не знаеха що ще рече преобразование; но колико и да не ми се боиш никак тук, смисли обаче, че имащ разговор със султан Махмуда, от кого потрепера цяла османска държава и кой с толико дързост извърши важно едно таково предприятие, кое рядко на свят владетели са извършили и великое име заслужили. Кажи ми, Рашиде, право и подробно за все, що ща да те питам, и мисли, че имам и други преди тебе и после тебе дошли тук, както е обичливий мой министр старий Юсреф и зет ми Фети Ахмед, и ми се известили и тии нещо. Но аз ища да чуя от тебе за все; понеже подир моя смърт ти игра най-голямая роля в турское царство, както се известявам, и цяла Европа те опозна и прослави за дипломат новаго края.

Рашид. Царю Честитий, аз казах вашему величеству цяла истина, че ваш син и турское царство напредуват навсякъде.

Махмуд. Не, Рашиде, не тако. Ти остави тойзи световний обичай да се отговаряш с тъмни и угодителни речи: тук то не минува! Тук човек тряба да е искрено отворен и да говори всяка истина: тук се нищо не укрива! Вся световни тайни работи тук тряба да се явят! За то изкажи ми правичко за сичко; и ако си нещо и ти сторил, не бой се: то веке станало и не се връща назаде; а и изповядан грях не е грях.

Рашид. Царю честитий, разбирам добре що ми говори ваше величество, но мисля как да изкажа работи, които ще наскърбят сърце вашего величества като най-родолюбивий султан, от колико са царували в турская държава, коя днес се клати да падне и достигнала е играчка на европейская лукава дипломатика! А

може бити да обвините и мене за недостойнство; но що можех аз, бедний, сам да сторя, обграден от толикия остроумни и изкусни европейски дипломати, от коих всекий ищеше да потвърди свое влияние в турская държава и с всекий начин действуваше на то. А многажди и със заплашвание предполагаха работи истина много вредителни за нас и уничтозающе османское достолепие; но трябваше да прикляниме глава и да ги приемаме без никакво съпротивление като безсилни!

Махмуд. Ах, Рашиде, жалостна вест ми даваш за наша турская държава: аз мислех да чуя друга, по-благоприятна и радостотворна, понеже според какъвто повод ви аз дадох, трябваше досега турское царство много да напредува от всяка страна; а най-паче военния уредби да са добре устроени, щото всегда да може да се съпротиви на окръжающия неприятелски сили. За тая цел аз разорих яничерское неурядно тяло и въведох редовное военно устройство по европейскому начину, защо разумях, че само с тойзи начин можеме обдържа османское достолепие. А на това ми даде повод История Петра Великаго, русийскаго преобразователя, коя История с мое повеление се преведе на наш турский език (преведена е от някого си фанариота Яковаки). И затова както той, великий въистина мъж, е почнал изпърво от военное устройство, почнах и аз от нея главная и нужнейшая точка. Но виждам, че ви не сте следовали започнатое от мене спасително дело с любов и ревност към отечество! Аз желая, Рашиде, да ми изкажеш подробно найглавния и любопитния случай после смърти моея даже до настоящего времени, в кое се престави и ти на онзи свят. Но преди да внидеме в тойзи важний разговор, кажи ми какво станаха моя любезни робини жени, коя имах в харем си?

Рашид. Царю честитий, знайте, ваше величество, по мюсюлманскому обичаю подир вашая смърт дадохме ги в бракосчисление на разни чиновници, като ги обнаградихме пристойно; а остана в особно отделение сарая само любезная съпруга в.в.[16] мати султан Меджида с нейни верни робини. А султану Меджиду дадохме други по-млади и пресни. Тая длъжност изпълни усърдно и като по-стара сестра в.в. Есме-Султана, коя възпитаваше многи млади прекраснейши девици, робинки, от кавкашкое и гюрджийское красно племе. От истая тая прекрасна същества зе в бракосчисление и ваш син, наследник султан Меджид и по нашему закону всяка година му приносяме по една красна и неповинна чиста девица на празник Кадир-Геджеси,[17] както се твореше и вашему величество, щото в сарай

се умножиха пак жени, до колико бяха във време вашего величества, негли и повеч; понеже султан Меджид доволно галант се показа от тая страна, тоест уважава женский пол чувствително: повеч си време преминува в харем, де се весели от сладкогласни песни, игри и свирни на тия земни богини. Харемская уредба се тя истая следува, освен някои си изтъщени вътрешни обичаи; а то се относи повеч на женския труфи, на скъпоценни нови вещи, изобретени в Европа за увеселение. Харем пак се под строгое наблюдение на верния черни скопци (хадам-агалари) се нахожда; тии съдружват на разходки младия султанки, сѐ пак на великолепни коля, от волове теглими, се разхождат на обичливое място — Кигатхана (Сладкия води) и на украсеное днес френско отделение Пера. Харемски работи отиват твърде добре: само няколко милиона грошове се за тях разносят. Но тряба то така да следува според наша народна турска пословица: „Салтанат али османда, акъл франгистанда, мал хиндистанда“, тоест „Разкошное великолепие в османска висока държава, ум в Европа, имание, богатство в Индия.“

Махмуд. Сѐ истия работи гледам, както и в мое време; само що син ми много се е вдал в харем и няма време да се занимава в правление на своя държава; но той е още млад: до ще време да се насити от тия женски наслаждения и с друго, по-прозорливо око да проникне в устроение на свое царство. Младост е таково нещо, бори се от телесния страсти, но то не отива до гроб. Само от пиянство да се варди, понеже то като стане еднаж страст, веке няма лека, отива до гроб и привзятий от тая страст човек не е способен веке за нищо, понеже изгубва и телесния, и душевния своя сили; а най-паче един владетел тряба да се пази от това, защото от него зависят толико людие, коим за благоденствие он тряба неуморно да се старае и сам да обозрява вся вътрешния и външкашния уредби държави своея, ако ищие държавата да цветее и напредва. Слава богу, че син ми Меджид не е превзет от тая страст. Ей, Рашиде, така ли е?

Рашид. Царю честитий, какво да ви кажа? Султан Меджид от няколко уже време е почнал да пие вино и духовити пития, но не от турски вина: все, що се употреблява в сарай за питие, принося се от Европа, от най-изрядное качество, изкусно приуготовлено, кое употребляят такожде и други европейски владетели. Но разлика е между нами и ими, че ми, турци, искаме всяко наслаждение да го получаваме до най-високий стъпен, и тако и за питие: един турчин, доде се не напие хубаво, не казва, че е пил, тоест че е направил кеф, и заради тая естествена турска

наклонност за всяко изящное наслаждение можете смисли, че става малко злоупотребление в сарай и на това, тоест пие се хубавичко, а не, както в Европа. Що ще бъде от една, две или три чашки шампанско вино за телосложение едного турчина? Той с толкова нещо не може направи кеф и да се до насита наслади. Казано е, че турчину е прописано всяко наслаждение, и нему труд, оскъдност и занимание не тряба: мюсюлмана изет олмас![18]

Махмуд. Ах, Рашиде, ти ме оскърби с тая вест. Види се, син ми да е впаднал и в тая страст. Жално за турская наша държава, коя в настояще време има голяма нужда от деятелнаго, остроумнаго и прозорливаго владетеля не само за да ѝ самосталност обдържи, но и за да я сближи с голямое семейство европейско! Ах, Рашиде, ви не сте внимали над сина ми, кой в неопитна и нежна почти младост биде наследник мой; а най-паче в една държава, в коя бях аз почнал преобразование да въведа, дело най-важно и най-мъчно за един народ, неучен съвсем и изпълнен с многа пустоверия и предразсъдия, какъв си е турский наш народ! Рашиде, ви требаше да ръководствувате сина ми и да му давате нужная наставления. Аз подир смърти си оставих вас, стараго Юсрефа, зетя си Фети-Ахмеда и тебе, Рашиде! На вас беше ми вся надежда да следвате от мене започнатое важно дело и в добри успехи да достигнете. Какво слушам сега от тебе? Какви са тия работи, Рашиде?

Рашид. Извинете, ваше величество; да ви кажа, ваше величество, като дадохте начало европейскаго преобразования и уведохте първо военная европейска урядба и облекло, знайте, че бяхте изпроводили млади турци в Европа да се изучат; отворили бяхте свободен вход в Турско всякому же европейцу и ги възприемахте в служби и за да сполучи ваш големий план преобразования, ваше величество, сам бяхте се влюбили в европеизма и все, що е европейско, предпочитахте го с уважение и въвождахте го в турское царство, щото за малко време той дух европеизма духна в Турско; а най-паче в необразования глави на младия чиновници и министри влезе вятър легкоумия, извиняема с обичливая реч а ла франга (било какво било — свободно е, че е френско!!!).

Европейци наюриха от всяка страна да идат в Турско, като пчели на мед; но какви европейци дойдоха, сѐ шарлатани и престъпници изгнани, кои не можеха да живеят в Европа: ни един свестен не доде. Тии найдоха в Турско на царство не само

свободно прибежище, но и чинове! Многи же от особно користолюбие се и потурчиха и помесиха се между ни в държавния работи; тии, вместо да ползуват наше отечество, еще го повредиха, понеже въведоха най-развращената разкошност и безбожество. А наши млади турци лесно се вдадоха на това зло, понеже от самая вяра са склонени на разкошност и разлада. А человек по-лесно приемва все, що е угодно на телесния страсти, нежели оно, що се относи на нравственост (moralité). И така вместо успех на истинное преобразование, кое ваше величество готвехте за турская държава, уведе се развращенство, разкошност, разслаба, а най-зло и безбожество, на кое следствие ще бъде жалостно разорение и падение на османская некогда славна и крепка държава! Оттогава се е породило в наше царство, а най-паче в първенствующий град, нова вяра, диниджедидие, на коя са последници вси млади, днес образовани мнимии турци, министри, високостъпенни чиновници, велможи, писари, негли и многи от простаго народа! А тя вяра се състои да не вярват тии, нововерци или безверци, веке нищо — нито бога, нито пророка Мохамеда, нито се мият веке, нито се кланят, нито говеят през Рамазана; пият вино, ядат свинско месо, с една реч, все, що е забранено от мюсюлманская вяра, тии го струват без биение съвести, коя е съвсем изчезнала от тях. Свободное вхождание на европейци в наша турска държава и приемвание тяхно на турски служби, а най-паче в ислямизм. Това въведоха в наше царство вместо ожидаемое преобразование! А за поголямо зло и възвратившии се от Европа ученици, млади турци, не додоха по-свестни: и тии се завърнаха чисти муртати. Това же общо развращенство на младия чиновници, от коих се ожидаваше преобразование турскаго царства, даде повод простому турскому народу, кой се държи строго от наша мохамеданска вяра, да роптае противу всякое ново предприятие правителства и да противодействува на всяка полезна въведена новост. А негова силна подпорка на своя си предразсъдия е владеющое улямско тяло (турское духовенство), кои имат и гражданска власт по цяла Азия и турска Европа и в едно нихно окомигвание вес ислямский народ е готов да се възбуни и противу самаго правителства за вяра и да уничтожи вся до днес въведеная устройства, кои само в голи речи съществуват, а действително нищо се не изпълнява. Чиновници в'обще, вдадени в разкошност, трябваше да се вдадат и в грабителство и така от найвисокостъпенний чиновник до най-ниский вси без изключение грабят и най-големия злоупотребления творят, управляюще се

с народная наша пословица „Падишахан мала — дениз, емеген — домуз“ — „Царское имане е море, кой не яде, е свиня.“

Махмуд. Ей, Рашиде, както се види, зле отиват наши работи и турское царство току-речи, че е приближило на издъхвание! Напусто се аз трудих с толкова опасност живота моего и толкова кръв пролях с надежда, за да въведа европейское образование! Нищо се не изпълнило от моя желание, напротив, по-голямо зло последвало! Жалко ми е, че на мое семейство клони да пропадне османская държава! Но да дойдем на наш предмет. Кажи ми, Рашиде, рядъм по-главния случки и знаменития после моя смърт, но не обаче с притворност и изкривление истини.

Рашид. После смърти вашего величества случи се весма заплетена работа за турское царство. Ахмед паша, тогдашний адмирал, кой после се призова Ферари-Ахмед (беглец), като беше излязъл отвън Дарданеля с преуготовленая флота противу Мехмед Али паша, египетскаго отстъпителя, известив се о смърти в.в., имеющ силнаго неприятеля Юсреф паша, кой после смърти в.в. възприе кърмило турскаго царства, убоя се и вместо да се завърне в Цариград, както му се повеле, той се управи право в Египет и предаде цяла флота Мехмед Алию. Смислете, в.в., тойзи нечаян случай какво смущение даде Дивану! От една страна, султан Меджид, неопитен и млад владетел, от друга же страна, народ турский, задоволен от смърти в.в., ищеше да обори всяко нововъведеное образование и да въведе пак яничерский оджак; улямское тяло действуваше с всекий начин да впосее общое възбунение. В това отчаяно си положение Диван трябаше да прибегне на европейския сили, кои приносяха самоволно своя заслуги османскому престолу. И действително то се и извърши. Най-голямо съдействие показа Англия в него време и Австрия, понеже тия две сили най-много се интересуват за османская самосталност. За кратко време тия сили, като удариха Акянская крепост, унуждиха египетскаго отстъпителя да възвърне наша флота неповредна. Само военачалний корабл, кой носеше име в.в. „Махмудие“, беше малко пристроен. Оттогава тии две сили, а най-паче Англия добиха друго влияние в наша дипломатическа сношения. А Англии не можем и даже и досега да се отплатиме за разноски и в това Акянско бомбардирвание. За всяка бомба по толко лири стерлинги, за погибшия воини и офицери по толко, за нихни жени и деца по толко, набира се едно голямо знаменито количество! Англии се ищеше да земе остров Кандия за тия разноски; но ми, как

и да е, се утъкмихме да платим: малко давахме, а по-много се молихме.

Махмуд. Ах, той Мехмед Али! Голяма рана отвори на турское царство, като отдели знаменитая тая част Египта. Никоги не ще ми мине гняв на него, а най-паче за негова победа, коя он получи над нашия войски в Коня (Икония)[19] и улови жива даже и самаго моего везиря и военачалника Рашид Мехмед паша, кое докара голям срам на мое великолепие. Аз, Рашиде, умрях с отворени очи, че не можах да победя того невернаго отстъпителя, както наказах толико други: Тепе Делен Али паша в Янина, Гяур Хасана в Разград и други толики, коим глави се донесоха в Цариград! Но следвай твое сказание!

Рашид. Баше велич., бяхте дали повод и бяхте повелели да се състави вътрешно едно устройство правления, относяемо въобще на вся турци и подани християни в наша държава; а и европейския сили ищеха от нас това, като ни найдоха в най-голямая слабост. Ми трябаше да се съобразим с обстоятелства, а най-паче да извършиме завещание в.в. Така, като се събирахме много пъти в тайни заседания, решихме това спасително дело за наша османска държава и написахме Хатихумаюн, кого принесохме султан Меджиду и му доказахме необходимая нужда. Н.в. без никакво прекословие потвърди решеное нами и като се събрахме в гюлханский палат, пред присъствия на вся велможи, високостъпенни чиновници, министри, улям-шухул-ислям, стамбулкадиси, румели-кадиси-казармери, мюхтии и проч. А от страна на подания (рая) нихни милет-баши — народоглаватари, римогръческий патриарх — рум-милети-патритиги — арменский, арменокатолишкий, еврейский хакам-баши — прочетохме тойзи Хатихумаюн (високо повеление) и се заклехме за негово изпълнение. Това устройство назвахме Танзимати-хайрие, а пустоверци и правоверци турци-улями го назваха: Танзимати-гяурие. В тойзи Танзиматик Хатихумаюн главния точки бяха следния: (...).[20] После го обнародвахме по всичкая османска държава в Европа и Азия, а чрез народоглаватари наших поданих (милет-баши) и на нихни езици се обнародва чрез свещена им власт. Европа цяла чу за тойзи Танзимати-хайрие. Вси европейски вестници го обнародваха и похвалиха. Тойзи турский постъп в напредвание и преобразование много занима Европа; а особито аз добих голяма похвала от всичкия кабинети и дипломати, кои отдаваха това дело мене, и няколко сили ми изпроводиха ордени. Европа по следствие на това даде съвсем друго внимание на наше турско царство

и обърна други умилен поглед и взор и почна драголюбно да се сближава към нас и да ни дава своя наставления за напредвание...

Махмуд. То добро, Рашиде, но изпълни ли се тойзи Танзимат, тоест положихте ли в действие вся писаная и утвърдихте ли си клятва?

Рашид. Ей, царю честитий, ваше величество знайте, че турския работи отиват тежко, както за това има и народна пословица: „Мюслюманлар арабайле авлар таушана“ — „Турци с коля ловят зайци“! И друго, в наша държава царский ферман само три дни важи, после три дни остава бяла книга. Така и Гюлханский Хатихумаюн изчезна и вятър го занесе. Но между тем докара и голяма полза. Първо, че негово в. султ. Меджид не може веке да убива велможи паши и високопоставени чиновници и да им зема имание без никаква виновна причина, както ваше величество творяхте: избихте толкова паши, а най-паче знаменитаго Халет ефенди, кому даже бяхте дали и хат да го не убивате. Обезпечения живота, чести и имения се изпълни само за нас, велможи, министри и високостъпенни чиновници турци и ако не бе тая точка полезна нам, не щеше нито да се помене за Тензимат. Вторая точка — за даждие, кое плащат подани Турции народи, се пак толко се плаща, негли и повеч. Но сега се то събира от чиновници, определени от Министерство финанции, називаеми тефтердари и мал-мюдюрлер. Изпроводихме после обнародвания Тензимата разни чиновници под именем тефтишчилер (изпитници), кои наредих колко и как трябва да се събира царско даждие-бир; но тии бяха сѐ пак турци необразовани , а повеч от улямское тяло. И така в.в. може да смисли какви уредби учинили.

От друга страна, заслепихме Европа с това и толко години, даже до Севастополский рат,[21] за кого напоследък ща ви кажа, Европа, изключаема Русия, мислеше, че ми напредваме и сме дали равноправност и правдодаяние в наша държава, и всякоги противодействуваше Русия, коя само се интересуваше за подания в турское единоверние и християни и ищеше да им помогне и да ги олегчи. Ето каква полза принесе Тензимата! А колко за подания наши (рая), сѐ истий вятър ги носи, както и първо, тоест „ески тас, ески хамам“ — старо блюдо, стара баня.

Третая точка, като относяема на нас, турци, изпълни се, но не в тъчност, само донегде; за нея щем говори по-доле.

Понеже се обещах да кажа право в.в., казвам ви и следное важно: велможи и министри турскаго царства, като се обезпе-

чиха за живота си, вдадоха се в най-голямое злоупотребление и грабителство. Защото веке се не бояха от нищо: необуздано почнаха да ходят като в необрано лозе. Смърт няма за нас, казваха те, няма кой да ни съди за дела ни, и почнаха да играят на хойса в страшний прежде Диван. Султан Меджид достигна като една сянка, а негова увеселитна занимания не му даваха време да узнае що става в османская държава; а най-паче обкръжен в сарай си от угодители и ласкатели, поддържами от министерство, закриваше се от негови очи всяко злоупотребление и представяше му се, че все напредува и добре отива в негово царство! От друга же страна европейци, разни спекуланти, изпълниха Турция и със свои си лъскави производи изчерпаха все богатство. Сега в Турция сребро и злато не оста. Унуждихме се и ми да направиме бакноти (кайме), за кое много ропта и роптае турский народ, понеже е то противно на ислямская вяра да се удри царский знак (секе) на книга или на мед. Но ми и медни банове направихме; а защото нямаме веке нова мед, развваляме топове (пушки) и правиме си банове. А тейзи наши бакноти, като странно явление в Турско и противоислямско дело, не важат вън от Цариград нищо: не можихме да ги разпространиме, но само в първенствующий ни град минуват. Има правоверци турци, а най-паче привързани на ислямская вяра четници, кои отбягват даже и в ръка да ги земат. А колко злоупотребление става на наши пенези и на кайме — на това не мога ви изказа: врази европейци каждий ден правят лъжливи бакноти и съблачат народа; а ако се някой си улови, кое е твърде мъчно, защото нямаме полиция уредна, ми не можеме да го казниме: негово посолство, на кое он принадлежи, зема го от нас и изпровожда го бог знае де! Така е то, кога остане едно царство без сила и без закон! Всекий се подиграва с него по воля, доде падне...

Махмуд. Ах, Рашиде, неблагоприятни работи ми казваш и зла следствия провиждам за турское царство! Но следвай си сказание!

Рашид. Подир Тензимата много смутителни работи се случиха в турское царство: незадоволни от новое въведено устройство войнства, разни възбунения в Албания от самия турци-арбанаси. Тейзи смущения само временно се поуталожиха, но всегда сме унуждени да държиме около тях войски, за да ги подозряваме и вардиме; защото тии са всегда готови да се възбунят противу османская власт. Незадоволни суще от новое устройство редовнаго войнства (низам), и тии са по-опасни днес

за турское царство, нежели всекий другий неприятел. Незадоволни са в Босна также от босянския турци, в Шкодра, в черногорския граници; но все това се преодоля и в полза на наше царство се преобърна. В Азия от номадская ислямска племена кюрдове также станаха няколко движения, но все то се потъпка временно. Между тям много работи дипломатически се появиха в наш Диван, но тях повеч с перо извършиха самии европейски дипломати, като се надлъгваха един другиго с разни хитрости; а ми клатехме глава секиму. Но между нами най-изкусен и лукав дипломат се появяваше прочутий лорд Редлилих английский. Той всегда победоносно преодоляваше всяка дипломатическа приплетка. И днес той е достигнал кърмчий политичнаго корабля османския държави, носимаго по широкия вълнями води на европейская западна политика, коя от ден в ден успява в турско царство и свое користно влияние утвърдява. И ако отиде сè тъй, бог зна наши турски работи какъв конец щат достигна!

Махмуд. Рашиде, ти както приказваш, наша работа веке е свършена в Европа! Ах, защо съдбина османскаго царства толко безвременно прекрати мой живот! Аз бях решен всяко деятелно средство да употребя и да въздигна пак османское полумесечие на първа му степен сяйности. Ах, проклятая съдица,[22] напрасно прекъса нита живота ми! Рашиде, междуособни боюве и раздори между единоплеменни всегда са били предвестници разорения на най-силния държави; и то е било найглавния причини на тяхно падение. Ми знаем примери от завладаемия от нас държави: римогръцкая и българская, кои ако не бяха достигли в мълви, несъгласия и раздори, наши праотци — завладетели султани — не само в Европа не можеха проникна, но и в самая Азия щяха да бъдат ограничени и утеснени в непроходимия си пустини. Но понеже споменахме тейзи два народа, кажи ми, Рашиде, как отиват тии? Струват ли някое си движение за освобождение си, както беломорскии злодейци, кои в последное време се отцепиха и отстъпиха от наша османска държава и толика рана ѝ отвориха, де изтъщихме наши сили в седмогодишно люто кръвопролитие, а най-после посредствием на европейския сили потърпяхме конечное разорение на наша флота в Наварин![23]

Рашид. Царю честитий, колко за освободившия се гърци, тии непрестанно чинат разбойнически движения в наши граници, но без никакви успехи. Тии са народ отчаян и тяхна свобода им нанесе повеч несчастие оживления, нежели благоден-

ствие; тии са всегда в междуособни вътрешни раздори нахождат: всеки ден почти променуват министерство; техни приходи не посрещат разходи; земя им тясна; производи им малка съвсем полза; а даноци тежки съвсем им се наложени. Сиромашество там владее страшно. Тии са унуждени да живеят в странство повеч, а най-паче в турска наша държава: в Цариград са нахождат тисещи художници и работници елини. А най-удивително за тойзи гордий народ, че и женский им пол е унужден да странствува, и то в худо и нижно условие, тоест в райско. В Цариград почти във вся християнски домове слугини идат от свободная Гърция — елинки, а най-паче от Киклади и Споради[24] зовими острови. Тии слугуват в арменски, арменокатолишки, еврейски, даже и турски домове! Колко за тях свободни гърци, турское царство никак не им се бои. Сама Англия и Франца, и Австрия подозряват на тях с непримигателно око и не ги оставят да мръднат. Тии са задължели до уши и бог зна отде щат се изплати! Техни граници не се дадоха, какъвто в.в. бяхте подписали, когдато им припознахте независимост. Не. То съвсем другояче се извърши. Слава богу! Англия и Австрия, коя още в начало възбуни това, удължиха Турция, тии стесниха първоназначении пределы Гърции и ги ограничиха твърде много. Гърция днешна, може в.в. да си въобрази, че има пространство колкото един сялет. Но тии далеч от да познаят свое си вътрешно и вънкашно безсилие и да употребят други съвсем средства, сходни настоящему веку, за да привлекат съчувствие и съжаление на днешния владеющи сили, бълнуват и мечтаят големи сънища: завладение Цариграда, вся турска Европа, даже до Дунава и до Сава река гърчат мечтайно други многочислени народи и ищат смешно да им наложат елинизм! Техни изтуплени днешни списатели и поети са наследили старая гордост на своя праотци, кои наричаха вся прочие народи варвари, самите суще най-грубии варвари, и с том са навлекли на себе мързъст и презрение на цяла Европа! Тяхно име зло произношение има днес в Европа и тяхное само оживления главно средство мореплаване е отпаднало и отпадва съвсем от многа злоупотребления. Всекий европейц търговец отбягва да товари на техни корабли. Колко за тях гърци, царю честитий, тии нищо не могат повреди турско царство, а най-паче сега, като решихме да утвърдиме наше с тях пограничие с крепости. С тях имахме и няколко дипломатически сплетки, но ми ги играйме, както щем, даже и с презрение. Англия и Австрия особно внимание обръщат на того народа никак да не напредува. Англичани в

последно време за един евреин, англоподаник, държаха в блок няколко време Атини и удовлетвориха се, както искаха. А то не беше истинная причина за евреина, но за да оборят русийская партия там и да подкрепят своя си.

А за подания нам римогърци, коих ми назоваваме рум-милети, и тии сами себе назовават ρωμαίοι — римляни, а миру са познати под именем фанариоти, то за тях имам да говоря доволно в. величеству: тии са лукави человеци и те ако и много злоупотребления да са творили, обаче и голяма полза са принесли османскому престолу със своя спасителна за нас наставления. Тии из първо начало бяха се взорно устремили към освободившии се гърци и съдействуваха за тяхна полза; но естествъм лукави суще, скоро се свадиха с тях, защото имаха да уведат и в свободная Гърция лукавая си фанариотска политика. Тии са причина на първия несъгласия и междуособни раздори, родившия се в Гърция, кои и до днес тамо владеят. Но освободившии се родолюбци туземци гърци скоро опознаха тая лепка и проказа в свой си отечество, коя щеше да зарази тяхна свобода, с голямо похуление и безчестие ги изгнаха, като обнародваха обширно вся нихна злоупотребления. Тии, не имеяще друго прибежище, довлякоха се пак в Цариград и угнездиха се около Патриаршия; от тях бивали и са още терджумани, посланици, съветници; тии са ни откривали много тайни работи, кои са можали да повредят наше царство; въобще тии са имали и имат тясно сношение с нас. Всеки паша и чиновник има своего любимца фанариота гръка, а и техния жени имат свободно сношение даже и в сарая (Логафитова майка в сараи и Софица в Рашидпашов конак). Знайте, в.в., че и от Влашко и Богданско се изгнаха от времени гръцкаго възбуждения в лето 1820 — 1821 и в.в. издадохте високо повеление да се веке не приема от тойзи род княз във влахобогданская княжества. Тойзи род от начало още падения Византийския империи и до днес играе в наше царство и в наша гражданска сношение с Европа знаменит рол, и до днес еще тии, гоними от цяла Европа, намират прибежище в Цариград. Знайте, в.в., че тии са всегда прилепени били Дивану и действували са за полза наша: тии са внушили нам първо да обориме българския князи във Влашко и Богданско, кои наши праотци с условия бяха оставили независими. Тии истии внушиха Дивану да обори и българския йерархия в Търново и Охрид, коя такожде наши прадеди султани бяха оставили независима, и да я подчини фанариоту (Костаки Караджа, син княза Караджа и други) цариградскому патриарху. Това нихно

заслужение, ако и произхождаше от стара злоба и ненавист към български народ, обаче ми се ползувахме много от това. Той храбрий народ, кого наши праотци завладетели султани едва за 70 години са можали конечно да покорят, ако бе останал с първая нему дадени условни преимущества, отколе би се възбунил и би придобил пак своя свобода; а най-паче, ако във Влашко и Богданско би се съхранили князи българи, както би и съдейския, и църковний език български, скоро би се установило тамо българское царство и тогава бог зна що щехме ми, техни завладетели, да пострадайме!

Фанариотски нам заслуги не се ограничиха само на тия две главни точки. Тии изгориха и българския книги,[25] трудеха се да го държат в невежество. С това извършиха, щото тий храбри прежде и войнишкий народ достигна тако послушлив и кротък, като ни един други народ. А то произходи, защото си изгуби своя книжнина и забрави свое славно процествие. Народ, кой не знае нищо от своя праотци, известно впадва в недвижнато и в скотско дълготърпение. Тии фанариоти и в разни с Русия наши договори са действували в полза наша (за ханджарли, за гюмрука). Във време войни с Русия тии са били наши терджумани и чрез тях се е изпълняло всяко дипломатическо дело. Тии са били всякоги привързани и верни османскому престолу и на тях сме много длъжни ми.

Махмуд. Рашиде, ти много говориш за тойзи нижен род. Види се да си вся твоя дела управлявал по тяхна наставления и за то си нищо не завършил добро в наша държава, но приуготовил си и път падения. Аз ги зная тях фанариоти какви са: тии са един долен и худаго поведения народ; тии са лъскатели, угодители, предатели; тии сами себе си измежду си издават; в тях не съществува чувство честолюбия и народност; тии са безчестни и готови всякоги да изпълнят охота плътскаго похота всякаго мюсюлманина с най-безстидний начин само за особна си корист; тях колко да ги гони, пцува и обезчестя человек от една страна, тии от друга страна се увират безстидно и се прилепяват при него като лепки. Не знайте ли, Рашиде, колко от тях аз изклах, избесих в 1821 лято за преступление, кое тии извършиха във Влашко и Богданско? Ти, Рашиде, остави да ми плетеш за тях лъжливи похвали: аз ги зная добре. Кажи ми сега как се нахожда Патриаршия във Фенер? Забравиха ли обесений патриарх владици или повнят еще сие мое праведно наказание?[26] Но казвай ми право и искрено цяла истина: тук няма никой да те обвини за нищо: ми сме сега се равни, както ти предсказах из начало.

Рашид. Царю честитий, за да изкажа в.в. вся дела Патриаршии, то е дълго и широко и може бити да ви е досадно; но аз ща изкажа само по-главния точки. В.в. знайте, че султан Махмуд, славний завладетел Седмохолмия,[27] им пощади живот и им даде преимущества, като го посрещнаха на... и като упозна, че не един от тях не е дигнал оръжие противу ислямское войнство, остави ги свободни да си отберат патриарх по старому обичаю и тии, като се събраха, избраха знаменитаго тогда Генадия Схоларха, кой се е отличал в него време за мъдрец и е тълкувал надгробна писма за падение Цариграда и проповядвал, че всяко опълчение противу неприятели им е суетно; понеже било дошло, думал той мъдрец, време да падне Цариград под османска наша власт. Тогдашний завладетел султан Мохамед II, задоволен от тъков человек, потвърдил с ферман избор и го приел в Едрине и като го обдарил със златообуздан кон и със златен пастирски жезъл, изпроводил го сяйно и великолепно с провождание на Патриаршия. Жаловал му еще и по 1000 жълтици годишна платка и му повелял да бъде верен и да приведе в покорност и във вярност завладаемия християни, дал му и власт голяма над вся подания. Това исто се е изполнявало и на двама-трима от негови наследници патриарси, тоест с истая сяйна съпровождание са се определяли на патриаршеский стол и истое царско годишно жалование са добивали. (Първо, кога обориха фанариоти българская йерархия и чрез османская Порта бяха наредили владици гърци, защото българи се съпротивляваха да не им дават нищо, трябваше тии да прибегнат на Дивана, за да им се даде сила. И така Диван им даде ферман да земат по 11 дукати на венчило — онбир акче бехер ханеден тахсил етмек.[28] Тии фермани и до днес си по 11 дукати пишат! Но колко се събира!) Тии патриарси са прибрали около си избегшия от османскаго меча по-знаменити римогърци, кои са живели във Фенер, и сближили са ги при наш Диван мало по мало. А тии, като хитри и лукави человеци, знаели са да се ползуват от това обстоятелство: тии са давали разна наставления Дивану, а то е било предателство против своих едноверних, а най-паче против българи; тии са представляли всякога того народа опаснаго пред османская държава и показвали са средства за негово конечно уничтожение, кое и постепенно са сполучили. Оттогава е явно име фанариотин в политичное позорище. След троица патриарси патриаршеское седалище в Цариград достигнало яблока раздора. И окръжавшии патриаршии калугери и миряни почнали да употребляват разни ин-

триги, за да се добият до тойзи престол: калугери да станат патриарси, а миряни, за да положат от своя си партия патриарх и да се ползуват. Тогава вместо да приемват определеная от султ. Мох[амед] II заплата годишна, тии са се обвързали да плащат Дивану изначало по 1000 жълт. То количество се умножавало постепенно и достигнало даже до 20 000 жълтици, кое и до днес се тъй следува. Който наддаде повеч: той става патриарх. На всяко променение патриарха, кое твърде често става, разносят се близо до 2 милиона гроша; а това количество се събира от продаваемия епархии в Азия и в турска Европа от подания християни възточнаго вероизповедании. По епархии се изпроваждат фанариоти митрополити; тии зависват посредствено от патриарха: той разполага и продава епархии, както му е угодно. Отоманская Порта сама ги снабдява с фермани, берати (високи повеления до управляящии паши), за да им въздават всяка чест и да им дават изискаемая сила да събират свои наложения даноци, кои са разновидни и много; а най-смешное, че тии земат не само от живия, но и от мъртвия, то е гюмрюк — мито за души (ψυχομερίδιον)! Всякому митрополиту се заръча от Патриаршия да надзирава и наблюдава строго и остроzрително да не би някак си да се възбуни славянский народ в Турска Европа. Тии са наши там шпиони и слава богу на тях, че са добре пазили и пазят на това: тии имат власти да пишат свободно Дивану; това нихно полновластие са многажди тии докарали и в злоупотребление, тоест много пъти са писали и лъжи; но ми хотя и да познаваме това, но защото ни са нам нужни, премълчаваме си! Преди няколко години (1847—1848) се случи едно любопитно нещо, кое заслужи да чуе в.в. Във Велико Търново, столица некогда българскаго царства и седалище днес митрополита, кой носи наслов екзарх всея Болгарии, бе се определил някой си митрополит, именем Атанасий; той, защото струваше много злоупотребления, търновски старейшини, съгласно със сичкая област, изпроводиха тъжба Дивану и просеха да се промени той митрополит и намести от другиго. Той, като усетил това, писва до Патриаршия, че в Търново се уж преуготовлява тайно съзаклятие противу османская държава. Патриаршия, като съдружава негово писмо с надлежное изложение и от своя си страна, управя го министерству иностранних дел. Министерство трябаше внезапу да учини своя нужния постъпки в това важно обстоятелство. И така с извънреден скороходец изпроважда тия рапорти Хюсеин паша, видински многогодишний управител и крайдунавски военачалник. Хю-

сеин паша, смутен за това случай, от кого он нищо не е знаел, изпроважда абие двамина от своя шатари адютанти в Търново до тамошнаго управителя и му със строготия повелява да призове Атанасия и да го унужди да покаже тия съзаклятници; но не с голи речи само, ами с доказателства веществени. И като ги докаже, абие тии да се изпроводят железовързани у Видин, за да се накажат; ако ли Атанасий не може да докаже това, а то него да свържат и да го докарат във Видин. Като достигнали Хюсеин пашови человеци в Търново, слезли прямо у дома управляящего и му подали писма. Той абие събрал търновския старейшини българи и като им показал писма Атанасиеви и патриаршеский рапорт, попитал ги тихъм да докажат кои са тии Атанасиеви бунтовници! Старейшини отговорили: „Ваше сиятелство, това е лъжа и черна клевета противу нами и ето ни нас тук; ако е то истина, в.с.[29] можете да придирите добре и да ни накажете смъртию.“ Управляящий, знаящ добре, че това е лъжа и черна клевета, проводил да повикат Атанасия, кой е незабавно дошъл. Управляящий му показал писма и го попитал, ако ги познава. Негово преосвещенство не се отрекъл, но казал си право, че писмото е негово. Тогава управляящий му рекъл: аз имам заповед да ми покажеш кои са тии бунтовници, но да покажеш и знак веществен на това, що си писал; ако ли не, ти тряба да идеш вързан на Видин. Лукавий фанариот, като се найшал в отчайвание, неимеящ що да покаже, за да добие време, понеже било и надвечер, рекъл: „Твърде добре, аз ще докажа, но утре, зачтото сега е късно.“ Управляящий му рекъл: „Добре.“ Така си отишъл на Митрополия. През нея нощ негово преосвещенство, като мислил и размислял да скрои някоя си хитрост и като не можала фанариотская му глава да измисли лъжоизвинителна клевета, излязъл да се поразходи по двора, за да му поолекне и да си поразхлади разпаленое въображение. Сред двора в Митрополия има дълбок кладенец. Отишъл и тамо да се позагледа и като погледал малко, дошло му на ум, че в кладенеца вътре може да найде спасение, и така, като си изул черния чехли до кладенеца, шамбукнал се вътре! На утре тая вест се разнесла по цяло Търново и простодушний народ, смутен за това несчастие преосвещенаго Атанасия, окайваше го и окайва го и до днес, без да знае причина на това самоубийство. Правителство абие по закону приписало вся неговия вещи и наишло в брой argant comptant[30]. 800 000 тисещи грошове! От тях грошове Министерство иностранних зе половина, а другая половина — Патриаршия. И така тая работа се потъпка!

Махмуд. Рашиде, видиш ли вярност Хюсеин пашова? Ако беше други паша, той щеше да мъчи бедная рая и да ги глоби ненаситно, като се съгласеше с лукавий грък фанариотин, който можеше да заплати много, да се откупи от наказания. Но Хюсеин паша е сякоги бил верен на османская държава и той най-много съдействува на ужасное онова мое предприятие, когато изтребихме яничерская сган. Ей, Хюсеине, не ли е така?

Хюсеин паша. Царю честитий, аз изпълних моя длъжност към отечество и моя обязаност в.в. А колкото за тия фенерски попове, аз ги познавам добре какви са. Аз, преди да ме възвишите, в.в., на пашовский стъпен, бях прост яничерин воин и вардех на фенерская стража, тамо имах много случаи да ги опозная. Тии, от колкото подани имаме в наша османска държава, са най-лукавии человеци; тии с всякий начин се трудят да привлекат и омаят человека, за да добият своя користна полза; но то било и с каква да е жертва, чести, сѐ едно за тях: стига да има нещо полза.

Махмуд. Ах, тии били лукави человеци! Аз не знаех в живот си тия подробности за тях; иначе аз бих им светил масло. Струва ми се, че и в история Петра Великаго да се споменува такова нещо, да е имал и той самодържец работа с негово свещенство; но той бил счастлив и, сполучив своя цел, добил великое име! Но ти, Рашиде, следвай си сказание!

Рашид. Царю честитий, от колкото ви доказах за фанариоти, доста е да имаме понятие за тях. Сега трябва да кажа и за българи, понеже ме питахте; но преди да внида в него разговор, трябва да ви кажа първо за в Азия нахождаемия подани християни. Тии отодавно обладани от нас, почти повече са изгубили и матерний си език и говорят по турски. Многогодишное мюсюлманско поданство затъпило в тях всяко чувство народности и току-речи, че са се потурчили и сърдечно. От тяхна страна никоги не се е появило ни най-малкое движение за свобода: тии веке се сматрят родени, за да бъдат наши роби. Но за българи не е исто: тии са съхранили еще войнишкий дух и многажди се показали готови да се възбунят и да добият своя независимост; тии в разни времена са се явили в бойное поле других народ, а най- паче в русийския походи всегда са били многобройни чети от самоволно войнство и много са се отличили. В сръбское за независимост движение били са много старопланински храбри ускоци българи, кои са се съединили със сърби и храборно са се били с турци. Във време же отстъпителя

Пазвантооглу във Видин множество българи са съставлявали негова конница. В Гърция са били многи и почти най-славния витязи са били българи. Във време же на кърджалийское разбойниско опустошение българи многи са се бранили в села и градища с допущение на наше правителство. Горския хайдутски български чети, кои и до днес еще съществуват, показват съвсем войнишкое от старо време опълчение в многогодишно разстояние. Тии чети се предвождат от главатаря, кой носи име войвода, имат и знамени и знаменоносец. Ходят с най-строгая войнишка бодрост, обозряват места, поставят си рядовно стражи, нападат със старая военна хитрост и проч. То все е доказателство, че тойзи народ не е изгубил войнишкий си дух. Но ако не са нещо знаменито извършили, то причина тому е гръцкое над тях наложеное фанариотско духовенство, кое ги от било последува и издава нам. Но за чудо, в.в., тии българи в последная времена показаха няколко работи весма смутителни за турское царство (в Браил, във Видин, в Шаркюю, в Габрово и проч.).

Махмуд. Рашиде, ти не съдиш добре работи. Знайш ли, че крайное отчайване докарва и най-слабаго народа да се въздвижи в голяма предприятия? Ти не тряба да съдиш от старая времена как сме държали тойзи народ с най-голямая строгост в поданство: тия обстоятелства били други; защото наша държава тогда била силна — цяла Европа треперала от нас и никакво влияние нямали в наши вътрешни дела. Ами сега в което се състояние ми нахождаме, можеме ли веке държе тия народи със строгост и свирепост? Сега тряба съвсем други начин... В мое еще време в Търновское окръжие в един манастир бе се съставило едно страшно съзаклятие,[31] кое ако не бе предал тогдашний грък митрополит Иларион от Гирит (Кандия),[32] наша работа беше спукана; в него време, както бяхме отслабнали от последний рат с Русия (1828 лето), то беше свършено за нас. Тогава, мисля, избесихме напразно няколко старейшини в Търново; а един русийский полковник[33] беше техен предводител, кого Хюсеин паша изпроводи в Цариград с едного младаго българина писаря. Той беше награден с няколко ордени от Русия и за това го изпроводихме в Одеса, отде подир няколко време пак ни го изпроводиха назаде, като му зеха ордени. Но той беше юнак человек и с голяма дързост ми доказа и праведное им движение, вся страдания българ. То мне даде повод да се размисля за вътрешно едно добро устройство правления и олекчения поданих. А него българина изпроводих в заточение

Махмуд. Рашиде, видиш ли вярност Хюсеин пашова? Ако беше други паша, той щеше да мъчи бедная рая и да ги глоби ненаситно, като се съгласеше с лукавий грък фанариотин, който можеше да заплати много, да се откупи от наказания. Но Хюсеин паша е сякоги бил верен на османская държава и той най-много съдействува на ужасное онова мое предприятие, когато изтребихме яничерская сган. Ей, Хюсеине, не ли е така?

Хюсеин паша. Царю честитий, аз изпълних моя длъжност към отечество и моя обязаност в.в. А колкото за тия фенерски попове, аз ги познавам добре какви са. Аз, преди да ме възвишите, в.в., на пашовский стъпен, бях прост яничерин воин и вардех на фенерская стража, тамо имах много случаи да ги опозная. Тии, от колкото подани имаме в наша османска държава, са най-лукавии человеци; тии с всякий начин се трудят да привлекат и омаят человека, за да добият своя користна полза; но то било и с каква да е жертва, чести, сѐ едно за тях: стига да има нещо полза.

Махмуд. Ах, тии били лукави человеци! Аз не знаех в живот си тия подробности за тях; иначе аз бих им светил масло. Струва ми се, че и в история Петра Великаго да се споменува такова нещо, да е имал и той самодържец работа с негово свещенство; но той бил счастлив и, сполучив своя цел, добил великое име! Но ти, Рашиде, следвай си сказание!

Рашид. Царю честитий, от колкото ви доказах за фанариоти, доста е да имаме понятие за тях. Сега трябва да кажа и за българи, понеже ме питахте; но преди да внида в него разговор, трябва да ви кажа първо за в Азия нахождаемия подани християни. Тии отодавно обладани от нас, почти повече са изгубили и матерний си език и говорят по турски. Многогодишное мюсюлманско поданство затъпило в тях всяко чувство народности и току-речи, че са се потурчили и сърдечно. От тяхна страна никоги не се е появило ни най-малкое движение за свобода: тии веке се сматрят родени, за да бъдат наши роби. Но за българи не е исто: тии са съхранили еще войнишкий дух и многажди се показали готови да се възбунят и да добият своя независимост; тии в разни времена са се явили в бойное поле других народ, а най- паче в русийския походи всегда са били многобройни чети от самоволно войнство и много са се отличили. В сръбское за независимост движение били са много старопланински храбри ускоци българи, кои са се съединили със сърби и храборно са се били с турци. Във време же отстъпителя

Пазвантооглу във Видин множество българи са съставлявали негова конница. В Гърция са били многи и почти най-славния витязи са били българи. Във време же на кърджалийское разбойниско опустошение българи многи са се бранили в села и градища с допущение на наше правителство. Горския хайдутски български чети, кои и до днес еще съществуват, показват съвсем войнишкое от старо време опълчение в многогодишно разстояние. Тии чети се предвождат от главатаря, кой носи име войвода, имат и знамени и знаменоносец. Ходят с най-строгая войнишка бодрост, обозряват места, поставят си рядовно стражи, нападат със старая военна хитрост и проч. То все е доказателство, че тойзи народ не е изгубил войнишкий си дух. Но ако не са нещо знаменито извършили, то причина тому е гръцкое над тях наложеное фанариотско духовенство, кое ги от било последува и издава нам. Но за чудо, в.в., тии българи в последная времена показаха няколко работи весма смутителни за турское царство (в Браил, във Видин, в Шаркюю, в Габрово и проч.).

Махмуд. Рашиде, ти не съдиш добре работи. Знайш ли, че крайное отчайване докарва и най-слабаго народа да се въздвижи в голяма предприятия? Ти не тряба да съдиш от старая времена как сме държали тойзи народ с най-голямая строгост в поданство: тия обстоятелства били други; защото наша държава тогда била силна — цяла Европа треперала от нас и никакво влияние нямали в наши вътрешни дела. Ами сега в което се състояние ми нахождаме, можеме ли веке държе тия народи със строгост и свирепост? Сега тряба съвсем други начин... В мое еще време в Търновское окръжие в един манастир бе се съставило едно страшно съзаклятие,[31] кое ако не бе предал тогдашний грък митрополит Иларион от Гирит (Кандия),[32] наша работа беше спукана; в него време, както бяхме отслабнали от последний рат с Русия (1828 лето), то беше свършено за нас. Тогава, мисля, избесихме напразно няколко старейшини в Търново; а един русийский полковник[33] беше техен предводител, кого Хюсеин паша изпроводи в Цариград с едного младаго българина писаря. Той беше награден с няколко ордени от Русия и за това го изпроводихме в Одеса, отде подир няколко време пак ни го изпроводиха назаде, като му зеха ордени. Но той беше юнак человек и с голяма дързост ми доказа и праведное им движение, вся страдания българ. То мне даде повод да се размисля за вътрешно едно добро устройство правления и олекчения поданих. А него българина изпроводих в заточение

в Иконион, като му определих по 1500 гроша на месец жалование и като повелях тамошному управителю да го почита пристойно. От него търновско праведно движение аз познах добре, че тряба и нужда необходима е за наша турска държава да се устрои вътрешное правление, тоест да се въведе равноправност и правдодаяние всем поданикъм без изключения и народности, да се въведат разна художества, да се установят учебна заведения орачества и въобще всякаго изкуства, да се устроят и обезпечат пътища за улеснения на търговщина, с една реч, да се привлекат вся подания нам християни к отоманскому престолу и да се сближат и привързат к нему не от страха, но от любов; защото едно царство тогава е силно и обезпечимо, когда подании му народи се управляват с человекоподобно законодавие, а не със звярское губителство, както смеми до днес владели! Тия мисли и намерения аз бях решил да положа в действие и да обезпеча бъдущност османскаго престола. Но черна съдба, както и више сказах, напразно прекрати ми живот и те изчезнаха като сенки и сновидения, неоставивши никаква черта възпоменания. Рашиде, аз в последния минути живота моего имах поне едно малко утешение, че ви, единомисленици мои, щете ръководствува неопитнаго ми сина Меджида, наследника, и щете уделотвори мой план. Но то последвало противное: от колкото ми досега изказа, види се, че по-зло станало; и това начало преобразования дало причина на неотбежное падения отоманскаго царства!

Рашид. Царю честитий, не отчайвайте се! Знайте наша народна пословица: „Гюн догмадан, нелер догар“ — доде се роди ден, колко работи се раждат! И „Заман ичинде хак-таля заман халк едер“ — в едно тясно време бог създава благо време. „Аллахан хюкмети биюк тар, ким се билмез сонуну, кадер ней ся о олур“ — божа сила е голяма, никой не знай бъдущности, щото е писано, то ще стане!

Махмуд. Рашиде, аз ти казах, че ти си се изменил и говориш притворно: често се изразяваш като человек, кой е опознал добре днешная времена, а често като суеверец прости турчин. От това, а най-паче от твоя дела заключавам, че ти напусто си ходил в Европа и нищо не си се ползувал от толкова висока познайства, а то си имал благовремие да направиш като посланик турский; но завърнал си се в Турско нито турчин, нито европеец, като си се полъскавил отгоре с няколко европейски вънкашни и неполезни обичаи (етикети) и си дал на европейски дипломати да те мислят, че си добил добри понятия за над-

лежное преобразование Турции! А на последователи твои, наши млади турци, заслепил си очи с природно ти лукавство, да те сматрят като образ и източник на ожидаваемое преобразование нашия държави. И с том не само що си бил причина и препятствие, та не се е извършило нищо в разстояние на 20 години, но още си докарал турское царство в такова заблуждение, непостоянства и неустройства от всяка страна, щото и никаква надежда изправлении няма! Ти си се облягал и оставял на лъжовная и лукавая наставления лукавих фанариот, кои освен за зло за друго нищо не са дадени на свят. Тии с това си лукаво начертание изгубиха своя си силна и славна държава и подпаднаха под наша османска власт; а ти си се лъстил и си ожидал от тях спасителна и добра наставления! Срам тебе, Рашиде! Ти, духовит мюсюлманин и имевш случаи благоприятни да се образоваш в Европа, да не можеш да се ползуваш поне от самая наша турска история, де очевидно се виждат нихна дела в падения нихнаго царства. Не знайш ли, Рашиде, че тии от злоба и ненавист против българи, техни единоверци, движими, допустиха нас в Европа да смириме уж техни неприятели българи и тии сами бяха наши предводители в България, нам непознати предели, като бяха успели с хитрост и лукавщина да впосеят раздор в българское царство чрез сродство с царское българско семейство; не знайш ли, кажа, да размишлис, че тии ако противу своя единоверци се принесоха, пак какво добро ожидаваше ти от техни съвети? А после, като се ми учредихме в Одрин град и положихме наш османски престол в Европа и почнахме да действуваме да усвоиме и Цариград, не знайш ли, че тии и тогда еще, далеч от да провидат опасност и падение своего отечества, заслепени от междуособна ярост и раздори, вдали се бяха в непрестанни мълви и несъгласия и многи от тях съдействуваха даже нам? А тяхно свещенство беше в него опасно време открило религиозна безвременна борба със западния християни, кои можаха да им помогнат, ако бяха се принесли разумно и с миролюбив начин; но горди и лукави съще, пропаднаха сами в гибел и под чузда власт. Не знаш ли, Рашиде, в какво жалостно състояние найшал Цариград наш славний завладетел того града султан Махмуд II, когда нападнал на него и за кратко едно време го усвоил с всичкия тогдашни недостаточни наши военни хитрости и със сичкое най-доброустроеное в него време подкрепление того града? Народ, кой сам себе от лукавщина, развращенство и гордост навлякъл беда и впаднал в пропаст робства, а в негово бедствие не си опознал

погрешка, но следува се тойзи характер и до днес, каква полза може чака человек от него? Не знайш ли, Рашиде, че предателство тряба да обичаме, за да се ползуваме тъкмо от него, но предателя тряба да мразим и да презираме всегда като предателя, кой може и нас да издаде другим. Рашиде, ти си много виноват, но няма какво да ти сторя тук! Сказвай обаче ред повествования на по-главния случки.

Рашид. Царю честитий, какво да ви сказвам — по-добри работи не ща ви каза и така щете се огорчи повеч; но понеже ми повелявате, ще следвам. За освободившия се гърци ви казах вкратце, за фанариоти ви доказах доволно, за азиат. българи также ви казах доста. Сега остава да ви кажа за влахобогданская княжества, за сръбское княжество и за черногорци. Колко за влахобогдани, тии може да кажеме, че никакво за свобода движение нито са учинили, нито щат учини; тии си плащат редовно определения даноци и ми на вътрешния им уредби правления не се месиме: то нам Русия, както знайте, отне и устрои им регуламент, кого тии никак не следват. Но както се известявам, тамошний народ впаднал под голямо робство, угнетяем скотски от (поместчики) притяжатели земли, бояри зовими, и никоги не ще помисли да дигне глава. А бояри се вдали в най-голямая разкошност и нравственое заблуждение; тии никакво народности чувство нямат: увлякъл се и тамо европеизъм — civilisatione и вее заразителний вятър развращенства. Тии се разхождат по Европа и разносят своя доходи без мярка: сичко тяхно занимание е игри на карти и блудство. За тях се е родило сега въпрос в Европа, кой задава голяма грижа османскому царству; но надейме се Англия и Австрия да го извършат в наша полза — о тому ще ви говоря напоследък. Сега да дойдеме за сръбское княжество. Тии не са като власи и молдовани: тии напредуват добре, а най-паче нихни военни уредби мога да кажа в. в., че яко някак си наша държава се сбута с тях, не можеме изля на глава: тии са въобще вси военни. В нуждно време изеднаж става народное ополчение и могат 200 000 воини да оборъжат! Тях ми не ги закачахме никак, а най-паче защото са близо и един род с черногорци, онези горски ускоци, кои никоги не са припознали наша власт. И колкото пъти изпроводихме войски противу тях, сѐ ни надвиха и посрамени остахме! Тии горски ускоци имат музеум, де се съхраняват за възпоменение победи глави на наши в сражение падши паши, предводители и знаменосци, одрани и напълнени със слама и с надписи исторически! С том усърчават черногорци своя потомци. В последное време про-

водихме тамо Юмер паша, за да ги удари; но малко остана да падне и той в ръце им и да украси чудесний техен музеум с голямая си хърватска глава. И той се върна посрамен!

Сега, като изказах в. в. по-главния случки в наше Турско в разстояние 20 год., следува да ви прикажа най-знаменитий и главний случай, кой потърси цяла Европа и толика кръвопролитна движения за него станаха. То е последний бой в Севастопол. Но преди да почна да прикажа за него, нужда е да ви разясня негова предидуще причини. Въведение в Турско на новия уредби и случившия се разни преплетки, а най-паче наша слабост, даде голямо влияние на европейская в Цариград посолства, както предсказах, а най-паче на английское: тии почти почнаха да управляват турская дела. Аз изпърво, ако и да държах французшкая партия, но после се обърнах съвсем към англичани и бях тям привързан и предаден. Лорд Редклиф Кънинг беше мой ръководител и наставник; по негов съвет се вършеха почти вся турска дела в полза Англии. А Франца, вълняема от вътрешни си политични части промени, не имееше време да даде внимания на наши турски работи. Но и ако да се случваше да имаше и тя някаква си политична предложения Дивану, ми ѝ се отговаряхме и отбивахме ги по наставления англичанскаго посланика; но аз сѐ пак знаех да ги лъстя да ме мислят за техен. Това като следуваше така, трябваше русийское влияние в Турция постепенно да падне и даже да се уничтожи совсем, хотя и та да имаше най-големи права и най-добри и полезни договори с нас, като в разни победи над нас е завързала; а най-паче в Адрианополский договор (1828).[34] Английская дипломатика успя да обори съвсем русийское в Турция влияние и Порта почна да опровергава и отказва много праведни предмети, от русийска страна предлагаеми, даже и самия работи търговски на рускоподании с презрение и неправедно да се съдят в Диван, както се осъди Теликов и други. От това се съставиха две силни партии в Дивана: една русийска, а друга англо-французо-австрийска, на първая бе предводител старий Юсреф с няколко от стария турци Халил паша и други; а на вторая бях предводител аз и младии последователи мои турци. Старий Юсреф не можа с нас да излезе на глава; от една страна, натрегнат от старост, от друга же страна, непознаящ дух днешнаго века, нищо не успяваше да извърши в полза Русии. Того ради Русия трябваше да търпи и да варди време благоприятно да изпълни свое желание, тоест да потвърди тъчное изпълнение свои си уговори. И в доволно време тя мълчеше и оставяше Дивана да

върши, както му е угодно; а най-паче възбудивший се въпрос между папищаши и православни за светия им места в Ерусалим, в кое никакво участие не прие Русия, но остави Порта да разреши сама, както тя иска. И та реши в полза на папищаше. Но види се, че Русия таила и кроила друго нещо, тоест конечно разорение турскаго царства! Това поне показаха открити дописки импер. Николая със Сеймура.

Тойзи огнедишний вулкан, който се таеше в дълбини на петерсбурский кабинет, или паче в юнашкое сърце императора Николая, трябваше скоро да избухне и цял свят да разпали. Негов предвестник беше княз Меншиков, лице до него време непознато в дипломатическое европейско позорище. Него император Никол[ай] изпроводи извънреден посланик в Цариград, за да предложи следния въпроси..... Смислете, в. в., ако Турция можеше да приемне такова предложения, коя уничтожава турское царство, и преуготовляще му път конечнаго и скорошнаго падения: преуготовляваха Русии завладения Цариграда. Но що можахме ми да сториме в таково положение против Русия? Никакво преуготовление почти нямахме нигде, отъсвен няколко войска в черногорския граници под предводителством Юмер паша; сребро и злато нищо не съществуваше: съкровище в наши финанция, както ви предсказах, празнуваше святия безсребреници; простий народ противодействуваше на новое преобразование. Диван трябваше да дойде в недоумение и в отчаяние — тогава русийская партия найде време да действува в полза Русии, а най-паче Юсреф искаше да подпишеме и да дадеме Русии искаемая. Юсреф так изрече в съборище пред толкова мюсюлмани: „Ми ако не подпишеме и дадеме това, що иска Русия, щем умре от нападение дамли; ако ли дадеме, подпишеме това, тогава щем умре от охтика, коя може бити с време и да се излекува."

И то уже бе наблизо да се извърши, тоест да подпишеме и да дадеме искаемая. Но можехме ли да направиме това? Оставиха ли ни другия сили? Тии зеха живо и деятелно участие на това и като се гуди лорд Редклих над глави, почна да действува за съюз между тия две сили Англия и Франца, тоест съюз с Турция противу Русии. Тогава почна да се възражда една малка надежда за Турция. Но, от друга страна, по-благоразумнии турци съдеха и думаха: то добре съюз с Англия и Франца против Русия и ми щем ги пусна да минат Дарданеля и да влязат в Черное море; но Русия, съединена с Австрия и Прусия, ще им надвие и за нас никаква полза от тойзи съюз. Но да положим

и ако надвият Русии, ми в това слабое си положение, в кое се нахождаме, можеме ли извади тейзи две сили от наша държава, или щем пострада от истое, кое безумнии византийци пострадаха от нас, когато ни дадоха път през Калипол в Европа противу българи с надежда, че щем се би за тяхна полза; а ми ги излъгахме и им разорихме царство. То исто може да се последува и сега с нас от страна англо-французов, дали не щат ги съблазни наши веселовидни и плодоносни предели в Турска Европа, а най-паче прекрасное местоположение Цариграда? Такива и тям подобни мисли смутяваха наши турци, а най-паче четници, улями и наблизо бяха да се отрекат за тойзи съюз и да склонят Русии без никакво съпротивление; но достойнство лорда Редклифа преодоля вся сия затруднения и увенча го с най-сяйний венец победоносия над вся днешни дипломати. Той разумний англичански посланик с големи трудове извърши, та се състави тойзи съюз, като доказа лично султану, че от това зависва спасение османскаго престола. Англия и Франция за общое спасение Европи оставиха междуособная злоба, коя одавно имат, и съединиха се друголюбно да съдействуват противу общаго неприятеля. Император Николай не се надеяше никоги на това; но и ако да имаше някое съмнение, то, от друга страна, уверен, че Австрия никоги не ще да покаже неблагодарност към Русия за спасение си от нея в лето 1848, реши се противу нас съюзници да се бие. И така за малко време русийския войски усвоиха, зеха без бой, Влахобогданская княжества. Наше сърце тогава тупаше и боехме се много; защото, от една страна, съюзници нищо не бяха още приготвили; от друга страна, Дунав отнигде не бе заварден от нас. Ако в него време бяха минали русийския войски, можаха да достигнат до Стара планина, без да посрещнат никакво съпротивление от наша страна. Българи, сърби, бошнаци, черногорци бяха готови сички да се вдигнат противу нас. Гърци беломорци скърцаха зъби, както и се дигнаха, но Англия и Франция ги смири. Русийския войски, вместо да се ползуват от това благовремие, застоиха се във Влашко и Богданско. Император Николай издаде манифест, че далеч от да иска да завладее тия места, държи ги в залог, доде се даде исканое от княза Менчикова. Но, види се, Русия друга, по-тайна рана да е имала, а то биде, слава богу, австрийское двоемислие, коя нито с Русия, нито със съюзници щеше да склони, но явно се изпърво показваше неутрална, а тайно съдействуваше със съюзници противу Русия: Австрия и в него знаменито време игра обичливий ней рол, тоест с издателство се

върши, както му е угодно; а най-паче възбудивший се въпрос между папищаши и православни за светия им места в Ерусалим, в кое никакво участие не прие Русия, но остави Порта да разреши сама, както тя иска. И та реши в полза на папищаше. Но види се, че Русия таила и кроила друго нещо, тоест конечно разорение турскаго царства! Това поне показаха откритии дописки импер. Николая със Сеймура.

Тойзи огнедишний вулкан, който се таеше в дълбини на петербурский кабинет, или паче в юнашкое сърце императора Николая, трябваше скоро да избухне и цял свят да разпали. Негов предвестник беше княз Меншиков, лице до него време непознато в дипломатическое европейско позорище. Него император Никол[ай] изпроводи извънреден посланик в Цариград, за да предложи следния въпроси..... Смислете, в. в., ако Турция можеше да приемне такова предложения, коя уничтожава турское царство, и преуготовляще му път конечнаго и скорошнаго падения: преуготовляваха Русии завладения Цариграда. Но що можахме ми да сториме в таково положение против Русия? Никакво преуготовление почти нямахме нигде, отъсвен няколко войска в черногорския граници под предводителством Юмер паша; сребро и злато нищо не съществуваше: съкровище в наши финанция, както ви предсказах, празнуваше святия безсребреници; простий народ противодействуваше на новое преобразование. Диван трябваше да дойде в недоумение и в отчаяние — тогава русийская партия найде време да действува в полза Русии, а най-паче Юсреф искаше да подпишеме и да дадеме Русии искаемая. Юсреф так изрече в съборище пред толкова мюсюлмани: „Ми ако не подпишеме и дадеме това, що иска Русия, щем умре от нападение дамли; ако ли дадеме, подпишеме това, тогава щем умре от охтика, коя може бити с време и да се излекува."

И то уже бе наблизо да се извърши, тоест да подпишеме и да дадеме искаемая. Но можехме ли да направиме това? Оставиха ли ни другия сили? Тии зеха живо и деятелно участие на това и като се гуди лорд Редклих над глави, почна да действува за съюз между тия две сили Англия и Франца, тоест съюз с Турция противу Русии. Тогава почна да се възражда една малка надежда за Турция. Но, от друга страна, по-благоразумнии турци съдеха и думаха: то добре съюз с Англия и Франца против Русия и ми щем ги пусна да минат Дарданеля и да влязат в Черное море; но Русия, съединена с Австрия и Прусия, ще им надвие и за нас никаква полза от тойзи съюз. Но да положим

и ако надвият Русии, ми в това слабое си положение, в кое се нахождаме, можеме ли извади тейзи две сили от наша държава, или щем пострада от истое, кое безумнии византийци пострадаха от нас, когато ни дадоха път през Калипол в Европа противу българи с надежда, че щем се би за тяхна полза; а ми ги излъгахме и им разорихме царство. То исто може да се последува и сега с нас от страна англо-французов, дали не щат ги съблазни наши веселовидни и плодоносни предели в Турска Европа, а най-паче прекрасное местоположение Цариграда? Такива и тям подобни мисли смутяваха наши турци, а най-паче четници, улями и наблизо бяха да се отрекат за тойзи съюз и да склонят Русии без никакво съпротивление; но достойнство лорда Редклифа преодоля вся сия затруднения и увенча го с най-сяйний венец победоносия над вся днешни дипломати. Той разумний англичански посланик с големи трудове извърши, та се състави тойзи съюз, като доказа лично султану, че от това зависва спасение османскаго престола. Англия и Франция за общое спасение Европи оставиха междуособная злоба, коя одавно имат, и съединиха се друголюбно да съдействуват противу общаго неприятеля. Император Николай не се надеяше никоги на това; но и ако да имаше някое съмнение, то, от друга страна, уверен, че Австрия никоги не ще да покаже неблагодарност към Русия за спасение си от нея в лето 1848, реши се противу нас съюзници да се бие. И така за малко време русийския войски усвоиха, зеха без бой, Влахобогданская княжества. Наше сърце тогава тупаше и боехме се много; защото, от една страна, съюзници нищо не бяха още приготвили; от друга страна, Дунав отнигде не бе заварден от нас. Ако в него време бяха минали русийския войски, можаха да достигнат до Стара планина, без да посрещнат никакво съпротивление от наша страна. Българи, сърби, бошнаци, черногорци бяха готови сички да се вдигнат противу нас. Гърци беломорци скърцаха зъби, както и се дигнаха, но Англия и Франция ги смири. Русийския войски, вместо да се ползуват от това благовремие, застоиха се във Влашко и Богданско. Император Николай издаде манифест, че далеч от да иска да завладее тия места, държи ги в залог, доде се даде исканое от княза Менчикова. Но, види се, Русия друга, по-тайна рана да е имала, а то биде, слава богу, австрийское двоемислие, коя нито с Русия, нито със съюзници щеше да склони, но явно се изпърво показваше неутрална, а тайно съдействуваше със съюзници противу Русия: Австрия и в него знаменито време игра обичливий ней рол, тоест с издателство се

ползува от време и уничтожи русийский план. Но то не е чудно за нея — вся нейна история показва такова лукава действия! Ни едно славно дело с храброст и мъжество не е никогда извършила! Вся нейна дела са с лукавщина и издайство увеличена, но ще ли идат докрай? Бог зна! Австрия най-после явно доказа Русии, че ще съдействува със съюзници. И така русийския войски, част от коих бяха минали Дунав в Добруджа, унуждиха се да се възвърнат в Русия, а най-паче в Кърм, де съюзници бяха се приготвили да нападнат. Английская и французшкая флоти влязоха в Черное море и предстъпиха пред Севастопол, извадиха войски на сухо и почна това страшное обсаждение Севастополя, до него време непознат град почти миру. Никогда такова страшно опълчение не е бивало; никоги такова яростна битка не се е случвала на свят, толики съюзни сили да се опълчат противу една сама сила! Тогава показа Русия своя сила миру и ако бе преди изпълнила някакви си вътрешни недостатки, тоест железни пътища и военни някои си хитрости, бог зна що щяха да пострадаят съюзници — до един се издавяха в Черное море. Но и сега в разстояние едногодишнаго обсаждения Севастополя многи погинаха: от 75 тисещи англичани едва 14 тисещи са завърнаха здрави! А французи и от други съюзници колико погинаха, то е срам да се каже. Наши турци повеч от глада измряха, защото за тях нямаше в Севастопол работа; тии остаха като замаяни; тии слугуваха като скотове да приносят разни товари и бяха всегда под управлением французов и англичанов. Руси браниха всегда храборно и мъжески свое отечество, а най-паче морскии войни биха се най-отлично и показаха голямо юначество: техни предводители..... славно погинаха в бойное кърваво поле, браняще свое отечество. В него знаменито време напразно почина император Николай: работи трябаше да земат другий вид. Не след не много време почна да се говори за мир. С всичко яростно нападение на Севастополя съюзници не извършиха нещо знаменито: само една част Севастополя усвоиха, коя руси сами отстъпиха, като я запалиха, и се теглиха на северная страна того града, де местоположение им беше по-угодно. Никой не може да реши какъв конец щеше да получи тая страшна борба, ако се еще продължеше! Само толко е явно, че оба страни беше се обезсилили и изнурила вся своя средства; а най-паче съюзнии войски бяха достигли в най-голямая оскъдност от всяка страна. Руси потопиха сами в море малочисленая си флота и нихна сила бе се изтъщила. Ми успяхме в него време да укреплим крайдунавския места, а най-паче Шумен, но там

нищо почти знаменито не стана. В начало, когда еще русийския войски бяха във Влашко и Богданско, станаха между нами няколко сражения; но малки работи: на Олтенец, срещу Тутракан, на Чататя, близо до Калафат. Но пред Силистра стана доволно сражение, но то бе като играчка при севастополское сражение: руси, минавше Дунава, обсадиха Силистра и почнаха да нападат, да я усвоят. Но слава богу, че се случи да имаме тамо странни предводители воин: пруси, французи и поляци, иначе Силистра трябаше отеднаж да падне; но ако руси еще малко бяха следували нападение, то пак се щеше да падне; но тии в най-важное време се теглиха назаде и така оста Силистра непосрамена. Това руско оттягление назаде стана по причина, че Австрия изпроводи войски да влязат във Влахобогданская княжества и че съюзния войски излязоха на Кърм. Русия трябаше пак да постъпи и да следва обранителний бой.

Махмуд. А на наши войски кой беше военачалник! Слушам за някого си Юмера ренега-потурнак, що е за него и какво извърши той, скажи ми, Рашиде?

Рашид. Той Юмер е родом хърватин, кой бил на австрийска служба, страж-мастер, а като откраднал 500 флоринти сребр. от царския приходи и нямал да ги намести в каса, прибегнал в Турско, общое прибежище на вся европейски злодейци, и защото не можал с никакво друго средство да живее, а наша ислямска вяра приема всякакви мърди, дошъл на вяра, тоест потурчил се, и постъпил във военна наша служба, де като посъбуден от наши турци, постепенно за няколко години напредувал и достигнал до чина паша! Между слепия едноокий царува — както казва общая пословица. Той преди севастополский бой беше изпратен в Босна, за да умири тамошния възникша от турци смущения; около него бяха се прилепили многи бегунци: поляци, венгри и други европейски авантуристи-ветрогонци, кои съдействуваха или паче извършиха все в полза отоманския Порти; но Юмер като главнокомандующ прослави се, че уж той все извършил! И така: други тумкаха тъпан, а други бра парса. После го определи отоманская Порта и противу Черна гора; но тамо планове на европейския ветрогонци не минаха! Черногорци се бият решително и юнашки. А догде еще бе в черногорския граници, повеле му се да с' управи за Шумен, де трябаше да се събере главное военно станище турско. И понеже нямаше други по-достоен турчин за военачалник, определи се той. Тамо наюриха около му всякъде бегунци европейци и други даже и от Испания доде някой си генерал Прим; тии сички

станаха Юмерови съветници и всякий отчаяник, за да се добие до чин в Турско, изчерпваше свое знание и изкуство и даваше разни планове спасителни за Турция. Юмер се ползуваше от това и проваждаше тия планове в Цариград до съвета министерства военнаго; но продаваше ги като своя и от своя глава родени. Министерство военних дел, като гледаше такива високи мисли, трябваше да уважи Юмера и да му даде неограничено пълномощие. Тамо бяха и влахобогданскии бегунци 1848-го лета: генерал Тел, Илияд Филипско и други по-долни; тии крояха да съставят особен регимент от власи, съставен за противу Русия, и някои си бегунци войни от граничари власи и от роби цигани бяха почнали уже да ги упражняват в Шумен на военни науки! Това беше в лято 1853. А генерал Прим съдружва Юмера до Тутракан и когдато стана първое сражение на Олтенец, тии бяха на отсрещнии високи ртища тутраканьски и гледаха с далеглед. А бюлбюл Ахмед паша сам бе с турское отделение, кое се сражи с руси, и во време сражение бе се уврял в един дом от страха, де го обезчести един прост воин; в него сражение солдати, само от няколко офицери управляемии, удържаха русское силно нападение. И ако руси, като нападнаха на турци, не бяха изрекли „назад", то за 16 минути еще вси турци щяха да отстъпят от лагера и да бягат към Дунав; това русийско „назад" много пъти ползува неприятели им.

Юмер повеч в Шумен живееше с няколко наложници и правеше често увеселителни събати; а обсаденая в Силистра войска страдаеше. Юмер, под управление кого бяха в Шумен и окрест готови събрани воини близо до 60 тисещи, той можеше да изпроводи знаменита помощ в Силистра, но не го направи. После го изпроводихме в Севастопол, но и тамо никакво участие не зе; само голо име носеше генералисим Екреми — Сердар. От Севастопол го изпратихме в Азия, а имено в Карс град, кой бе обсаден от руския тамошни войски под управлением славнаго и храбраго генерала Моровеева и Бибитова, кои в настоящия битка въистина прославиха русийское оръжие и за малко време превзеха Карс с всичко, що имаше тамо — многи англичани командующе. И ако бяха следували напред, нямаше кой да ги посрещне! Скоро щяха да достигнат пред Цариград на азийское крайбрежие Възпора. Юмер, вместо да иде в Карс с 60 хил. войска турска, коя имаше, отишъл отдалеч и от други път, уж да заобиколи руси; но то е било друга причина: Юмер не щеше да мре и затова отбягваше всяко сражение. Това даде повод подозрения на Юмера от страна отоманская Порта и така се

призова в Цариград и трябаше да влезе под съд за дела си; но лорд Редклиф го оправда, защото Юмер във време войни, колкото злато и сребро откраднa от злоупотребление, изпроводил го в английский банкове през брата си Юванакя, кого нарочно за това он доведе от Яш, де беше домашний учител. Юмер си даде оставка и иска да иде в Лондон да живее; то не е чудно, защото наша пословица гласи: „Кърк илък Яни, олмас кяни", тоест четиридесетгодишен ювен не става Кюни (турск. собс. име), тоест турчин; това е все Юмерово достойнство; той знай няколко европейски езици, и с том наши турци го уважиха много, както и мене. Но как ги знай — то се не дири между турци, кои не знаят нищо: между им стига някой си да говори други и странни езици, а най-паче французшки, той е учен; след, той може да бъде и военачалник, и първий министр, и адмирал, и проч.

Сега, като изказах в. в. за Юмера, тряба да ви докажа и следствия на севастополский бой, тоест за нечаяное помирение. Но преди да кажа за него, нужда е да ви докажа за издадений Хатихумаюн и за гръцкая фенерска Патриаршия как се отнесе в него време! Доде еще следваше севастополский бой, наши привързеници фанариотски съветници научиха ни да издадем такъв един лист, като Гюлханский хат, за да прекъсаме път на европейския сили после рата, да не могат тии да направят въпрос за подания нами християни и да покажеме Русии, че ми знайме що тряба да чиниме с наши подани; а не тя да ни се меси във вътрешния работи. Това беше фанариотска дипломатика. Патриаршия, от друга страна, за да удължи отоманская Порта и да си покаже вярност, или паче обезпечимост за в бъдущност пак да владее, писа по всичкия християни подани да дадат прошения с подписки общества, препис на коя бе изпроводила Патриаршия, че тии са благодарни и доволни от турское правление и нямат нужда от никакво изменение; това подписаха само гърци подани в Турция. Българи нигде почти не подписаха, хотя и да ги прокливаха калугери и силиха през правителство да подпишат: тии се отговориха, че който ги завладее, него щат позна за господар. И арменци не подписаха: техний патриарх се отказа от това, като се извини, че не е независим патриарх, но има и другиго по-голямаго. Газета „Αιων" имаше статея за това противу патриарха.

Видите, царю честитий, фанариоти колко са полезни нам? Тии са хитри человеци с всичко, що са лукави. Тойзи лист се уважи от съюзнии сили и се обнародува, както и тензиматский,

а после се одобри и в Парижкое съборище и получи своя цел, за коя се издаде. Преди да ви изкажа съдържание му, трябва да ви кажа за прекръщение рати и за примирение, кое се уговори в Парис.

Като отстъпиха от южная страна Севастополя руси, не след много време реши се мир. На това посредствуваше хитрая Австрия. И на жалост Англии реши се тойзи мир да се уговори в Парис. Ето що се реши: (текст конференции). Сега като ви доказах парижкий уговор, тряба да ви кажа що съдържава Хатихумаюн: (текст Хат. хумаюна).

Махмуд. То добро, Рашиде, съдържание Хатихумаюна, но изпълни ли се и той, или остана и той бяла книга, както Тензимата?

Рашид. Царю честитий, само онзи член, що дума за войски да се земат от християни, той се изпълни; но не в полза християнска, напротив, в щета и вреда: ми решихме вместо войски да земаме сребро и злато и това даждие го нарекохме низамие!

Махмуд. Чудно нещо, Рашиде, ваши работи сѐ противно отхождат. Ви освен като не сте нищо изпълнили от него, той ви дал повод за злоупотребление.

Рашид. Царю честитий, то не е нищо, що заемаме низамие — да видите какви други злоупотребления станаха в Турско последствия на тойзи Хатихумаюн![35]

ПОЕЗИЯ

ГОРСКИЙ ПЪТНИК

(ПЪРВА РЕДАКЦИЯ)

Над планини, накитени с древеса ширококлонни,
с превисоки могили, с стръвно-равни поляни,
с стени каменни, разпоредни от естество крепко,
от здравец всезелен, украсени с цвете райско,
кукувица кукува и с пение свои нарежда,
естеству похвала дивна, всякому дава надежда,
гора се ясно развива, зима си тихо отходи,
а пролет радостотворна всичка твар находи,
яглика жълта цвети и чървенаа пероника,
поляни и равнища найдоха своя прилика;
пролетний зефир въздух с благост охлади,
с смин благоуха́нний, с тамянуга го услади.
Изворите като кристал светло се избистриха,
водите им като лед чудно се изстудиха;
въсе естество радостовидно се увъзвесели
и райска хубост в планини ти се въсели;
такава радостотворна и украсена градина
ръка человеку да насее та не може тленна.
То природа, матер всех, предивно е сътворила
с мъдрост непостижима въсе е украсила.

Славеи сладкогласнии в длъбока зора
кол приносно пеят в зелена гора;
создателя и творца славят неповинно,
с пение наслаждават смъртни умилно.
Пресладкий шум на пребистри потоци
животни в дълбоко унииние приноси;
водоскоци разни из превисоки стени

в дълбоки провали пръскат струи бисерни.
Млади пастири с росенови на чело китки
стада своя пасат, на пояс с свирки.
С кавали медни сладки пения свирят,
красота естественная невинно славят.

Над едно превисоко бърдо,
над ратище каменно, твърдо,
при високи и стари древеса,
извишени до сини небеса,
недвижим момък стояше,
и към гъстинака гледаше.
Обърнат бе към шумака,
съзираше се он в дрибака,
от голямо свое внимание
достигнал беше в униние,
гласа слишаше той отдалеко,
кто от място изхождаше глъбоко,
под сянка прохладна букова
излика кукувица кукава:
Тук е, българи, ваша надежда,
в златна, светла и красна одежда
събирайте момци юнаци,
вдигнете и ви стари пряпорци.
С душевно неспокойствие
желаеше от удоволствие.
С бодрост мястото вардяше
отгде гласът излизаше.
Тойзи момък беше млад,
с вид личен и благодат;
кротост личеше естествена,
възраст негово бе прилична,
пострадания он показуваше,

търпелив много се виждаше,
шествие му бе великолепно,
нужное юнаку и потребно
лично старобългарско облекло
светеше на него кат стъкло:
красна долама и златотъкана,
хубаво, пернато накитена,
шлем, покрит от тънка кожа,
на връх сплетен от ружа,
опинци на нози му напети,
ръкави на лахти запретнати,
оръжие негово лъщеше,
кат ясно слънце се святкаше,
кой от глъбина своя сърдца
яко же молеше бога творца
с глас съкрушен, умилний,
с сладостия изрече следнии:

Момок О, пиле златокрило, обичливо
и горским юнаком любливо,
кто с гласа твоего ти дразниш,
в буйни же планини зовеш;
ти яко же тръба войническа,
горским же момком разпалителка,
ти, что най-рано в пролет пяваш,
с гласа твоего хоругви развяваш;
храбри и славнейшии юнаци,
войводи, бързи хоригвоноxци,
твоего гласа докле н'услишат,
ничъсо же в гора не изхождат.
Яви ми се, пиле, аз да те вида,
разговор с тебе лично да учина,
имам да те питам много вещи,
право да ми кажеш ти ми обещи.

Западний ветрец хладно си вееше,
шумица зелена тихо се люлееше;
слънце златозарно с огнений разсвят
светло свое лице показваше на свят,
иззад планини с хубост се раждаше
и темнини нощни в пещери гонеше.
Утрения безценни, дребния росици
над полянки лъщяха кат ситни звездици,
животна красна из гнезда своя летяха,
с пения сладка добрий дън здрависваха.
Горский тайний пътешественик,
яко же нарочен верен посланик,
движение с удоволствие гледаше,
отгде пиле от клон на клон летяше,
към него в гостинака близо кацна,
разговор же между им следний начна:

Пиле Хой тебе, младому юнаку,
ти не личиш горскому момку,
что си пришъл сам в гората
без дружина в стръвна ръта,
что ме кликаш да ме видиш?
Что ти искаш да ме питаш?
Что ме ти клеветиш с горест
и кориш ме с притворност?
Еда аз дразна ваш'юнаци?
Еда аз събирам войводи?
Ти не знайш ли, млад' юначе,
в гора сия пръвий пътниче,
че род наш, дивна природа
в сия настанила отряда
най-рано и в пръва пролет,

докле други птици пропеят,
ми най-първи да запейме,
в гъсти дъбрави да живейме?

Мом. О, любезное мне, животно мило,
что се си толко много огорчило?
Не т' аз, мое, горчиво клеветя,
но т' истина непритворно говоря,
зане въси наши храбри юнаци
с високи свои зелени пряпорци
елики в гора лете ходят,
свободно же планини владеят,
през всичка зима с неспокойствие
то всякий знак има с търпение,
в твое име многи пеят песни,
с гласове юнашки, весели, ясни,
а то е за твоя вечна слава
и тако ти прилично подобава.
Понеже якоже в стари времена
изкуство всяко имаше святина (I.),
так нине горски момци теб имат,
в твоего гласа хоругви развиват.
— Но да оставим, мой, то прение,
време ни зове в одобрение,
кажи ми что ще аз те питам,
кто аз отодавно ожидам;

Ти, что си естество неповинное,
от темни же страсти непорочное,
ти знеш человеческая тайна,
кто владеят в род отчайна,
ти, кто живееш толко години
в планини и преширoки пустини —

с гласа твоего обаятелнаго
събираш юнаком славнейшаго,
кая нам добрая мисл имаш,
с кая бъдощността сия твориш,
кая е и где е сия надежда?
Кто показваш в златна одежда?
Где се е родила та добрина?
Еда ли я господ някому вдихна?
Състояние бо роду нашему
известно е то богу всесилному!

Пил. Аз ти казах и по-преди
зачто природа ме так' отреди.
Юначе, не ме ти задявай,
сърдце мое не събуждавай!
Ти не личиш на горско момче,
то и лице твое не го влече.
Я кажи ми пръво ти кой си?
Как се зовеш и отгде си?
Что търсиш сам си ти тука?
В сия превисокаа чука?
В сия ми буйни планини,
в моя широкия пустини?

Мом. Въистинна, пиле неповинно,
същество праведно и умилно,
ти обдарено с прозорливост,
и с мене си стори милост,
давно ми ти бъдиш утеха,
в добраго ме склониш успеха,
давно към тебе да найда
и на страст моя победа,

давно черна жлъчна моя мисл,
като от висока промисл
да впадне в крайно забвение
далеч от мое размишление
прегорчивая нейна влага,
коя вся с отрова покрива блага
тленния тела, люто затрива,
в вечна погибел их отдава.
Давно пресветлое горско слънце,
кое всякому весели лице
с ясни зари, разгони темнина,
бедним же покаже светлина,
гъсти като разпръсне димове,
кат услади горчиви ядове.
Удоволствие аз ще получа
и с радостия ще се отлъча,
достоверно аз ще прикажа,
страдание мое ще изкажа.

Пил. Скажи, скажи ти, о любезни мой,
усердний ще бъда слишател твой,
любопитное твое приключение
извести ми с подобно изяснение,
на място свободное и безопасно
не бидет тайно твое известно.

Мом. Аз съм роден в горско и планинско село,
кое от развалини стари горко поличело.
В старая времена крепости го ограничали,
коя праотци наше храбростия увенчали,
с планини и превисоки могили окръжено,
съхранили всяка свое старое име честно. (2.)

Породих се българима същима родителма
и отечъству нашему вернима заслужителма.
Покрестиша ме в студнаго и бистраго извора, (3.)
где девическаго с невинностия творят избора,
подояла ме българка мила моя майка (3.)
и в златна ме покривала и люляла люлка,
с пением юначком мило ме е приспавала,
слава нашим праотцем сладко ми е приказвала.

Ако питаш и за моего родословие,
приказвам ти аз кратко, без предословие.
От бащина ми страна въси мои сродници,
также от майкина, славни са били юнаци
и славно са за отъчъство наше починали,
печал и скръб в сърдце мое оставили.
Род же наш от невинност много проста
не знаел почитати их с почест доста,
а отец мой в сия усилна година
от скръб и печал в горест почина,
матер же моя наскоро го последовала,
горкое наше разорение кат оплаквала. (4.)
Сия е за мои прелюбезнии родители,
иже бяха ми в животе мили утешители.

А мене съдба так люто наказала,
в строгий же случай силно привързала,
чтото от нежнейша моя младост,
без да пожали никак моя слабост,
страдая аз на права бога и тегля,

в коя да се случа отдалечен земля.
Демон некий, черен и лукав,
с строго и злобливо сърдце немилостиво
опълчил се опърно, люто ме мъчи,
от отъчество мое всегда ме лъчи.
Гони ме той всегда с злоба непрестанно,
се с случай голямо и преизбранно,
с невидима, непобедима, силна ръка
в бедността люта ме хвърля черна, горка.
А да покваря вся моя добрая дела,
то го има и за голяма похвала,
от зло на по-зло лютии немилостиво
играй си с мене беднаго горделиво.

Утеха бедний нигде не получих,
спокой сиромах нигде не найдох,
не зная отнъд что аз да покажа,
управда коя с мъдрост да изража.
Сърце лошаво и лукаво аз нямам,
никого аз противно не наемам,
за добро се винаги сé аз старая,
но, напротив — сé аз люто страдая,
а на божие дивное правосъдие
с человеческо н'изтъщно любомъдрие
не мога безсъвестно да противокажа,
без от непостижима да се откажа.

Видиш ли и ти, о, обичливо пиле,
в пустиня сия друже мой премиле,
многолетное мое строго страдание
в какво ме докара жално ридание,

кое ме е толко лично оприличило,
с горчиви же и люти страсти бележило,
чтото на присмев ме и ти наричаш,
от отъчъство мое ти ме различаш,
че аз не съм личил на горско момче,
ти више тако мне с укорност изрече,
на мене, кой съм роден в планина
и в горска възпитан в младост добрина!

Пил. Юначе, не бой се, напусто не се грижи,
на божия висока промисл все принадлежи,
случае того мира такови се известно,
бог смъртни так изкушава пречудесно.
Но ти имат конец радостотворен,
кой докрай да търпи, их е доволен.
Кажи ми убо ти, друже, как се зовеш,
кое добро тук само нарочно търсиш?
То не би било тъкмо проста една разходка,
но, види се, явно да е мисл по-висока,
пришествие твое в сия буйни планини,
широки гъстинаци и прохладни пустини
показува ясно промислена бъдощност,
то ведомо е от твоя же наклонност.

Мом. Аз се зова неповинний българин,
много крати на смърт от предатели осъден,
разпален отодавно от любов народна,
коя е дарба человеку и всекиму природна.

Пиле О, аз прикъсах сказание на твоя дума,
пиле юнаку следнии тихом си издума.
То, драги пътниче, тайно твое наречие
явно показва твое жалное предъвестие.
Обаче нямай, приятелю, за то жалост,
не вдавай се и у суетная отчайност,
понеже всякому смъртному и не подобава
в толикое важное дело да се занимава,
предприятие толико чъстное да поема,
кое подвиг пресветлейший славн' обиема
преимущество прихвалное и драгоценное,
с величайшая почест преобдаренное.
Любов за отъчъство знайш ли що ще рече?
Понятие сие каква светла бъдощност влече?
Любов сия нест в человеци прост случай,
безчувствено всекий от нея да се далечай!
То е движение душевно, самопроизволно,
от природа в сърцах всех животних вкоренено,
въси человеци покорява с' свое влияние,
хотя и в светлое да стигнат състояние.

То е святое и всевеличайшее дяло
мъжие рядко много с слава е увенчало,
по-голяма в человецех то има сила
от нихна вяра, коя им е най-премила,
понеже егда та гонителям страдает,
в погибел же явен страшно се колебает.
Устремляят се тогда истинна вси человеци
и с великая ярост гонят друговерци,
обаче егдаже с набег и нападение
отъчъство всякиму и дом сат в обсаждение.

Тогда слабшейший же лъву се подобава,
в отчайвание престрашное се поощрява,
имение, живот, въся усърдно полага
за милая свобода домородска и преблага.
Истий женский пол мъжески се опълчава,
бащин' огнище, месторождение защитява,
вся общества человеческая, села, градища,
сия любов от начало им обеща, (5.)
в тол пречудна съвършеност я донесе
и вся улеснения изобил' им пренесе;
чрез нея изкуства толка, красная художества
мъдро се измислиха, изгониха невежества,
страшнейшии бранове и кръвопролития,
лютая отчайная зверская сражения
за любов отъчествена пламенно подвигнали
и в въси повести вечно се опомянали.
Человец' иже таковая дела предприели
пристойно да съвършат, мъжески се наели,
когдато они с благополучност сполучат,
знайш ли с какова слава их обличат!
Народи вечна памят им съхраняват,
с чест божествена их удостояват.
Кой от любов внишал в таково поприще,
трябва му уничтожати все противно сънмище,
с премъдростия юначъство свое правляти,
с великая дързост вся дела наставляти,
мъдро опознавати сърдца человечъская,
скор' отбягвати предателства неприятелская,
провидание с бодростия всегда имати,
обстоятелства же временная бърз' обемати.
Егда же иний деяния еще мислят,
тогда свършити ему дело съдеятелност.

Имение, живот, никаква блага да не жалит,
ако ищет истинна всем да се похвалит.
Напоследок в нози трябва да бъде бръзейший
и в сна от въси другии последнейший,
за да бъде войвода врагом страшнейший,
а приятелом обичлив и славнейший.

Мом. Премъдро, истина, ти, пиле, говориш,
юнака с прилична способност поводиш;
но когда такови не има съчастници,
да успее что може без спомощници?
Хотя он и да имат вся добрини,
в коя го ти пристойно више наклони!

Пил. Ничъсоже свършити он сам можит,
основаное добр' аще не положит:
съчастници верни с отбор да найдет,
тогда дело с задружност да поводет.
Побудени от истое чувствование,
разпалени от истое дръзнование,
въси общо с гореща любов народна,
с надежда предпочтъная и благородна
устремително в поприще да внидат,
с неотчаяна дързост да следуват.

Природа ви е подарила с храбростия,
съдружете я пристойно с мъдростия,
сътворила в земля ваша крепки планини,

направете их за непрестъпни твърдини,
ръка человеку не може сътворити,
подобна драгоценна дарба ви дарити.
Пример ви мъншии съседи народи
Сърбия вас на то юнашки поводи.
Чрез кого начина и с какова средства
свое отъчъство освободили от бедства,
от кое начало изпърво почнали
и одавно в благополучие стигнали,
желание свое с радостия добили
и с правдодаяние се сподобили;
оттласнали мъжеско всякое насилие,
питаят се от своя земля с изобилие,
с веселие живот свой поминават,
от народи просвещени се почитат.
Свобода им всякая блага принесла,
невежества от земля их изгонила,
народство свое изново придобиха
и праотцем своим с уподобиха.

Покажете се и ви чада пристойна,
на покойни ваши праотци подобна,
възживете българска кръв в ваши жили,
коя мъчители не са съвсем изпили.
Храбрейши есте ви их естествено,
то неодавно показахте вещественo,
в четеровечно робствено състояние
явихте се в сърби, гърци с устремление,
юнашки в поприща нихна бързо внидохте,
в Марсово поле вярно им заслужихте,
славнии полководци и военачалници
многи бидохте между сърби и хитри гърци,
храброст неизказана там показахте, (6.)

много се ви от них славно прославихте.
Ваше име приснопаметно и безсмртно
в повести нихни възпоменува се вечно.
Заслужете и бедно ваше отъчъство
освободете го от тяжкое робство.
Турци мъчители отгонете далеч,
варвари кръвопийци с остр меч.
Гъсти гори да бъдат вам прибежище,
глави агарянски да падат игралище.
Миру покажете се същий народ,
славни потомци на стар български род.
Кой явно пред четири уже века
славно е владеял от незнайни века
в сии прекрасни и прохладнии предели
с домове лепи в сянки най-дебели
с лов се той често занимавал
и зверници за разходка си съставял,
естествений живот предпочитал,
свобода за драгоценнейшее имал. (7.)
Мом. Право говориш ти, любезное мое пиле,
друже предраге, добро разговорниче миле,
от подобни аз юнашки славни примери
побуден, страдание всегда ме бори,
пламенно се сърдце мое те подвижили,
в поприще устремителное ме наклонили,
вдихнали ми страст непрестанна и душевна,
природна, силна, много сладка прелюбезна,
юнаци ми с вся слава та въображава,
с подвиги нихни близка... м' услаждава,
презрение ми налага в особна дела
за бъдощност друга, по-свръщена, светла,
с самопроизволна усердна наклонност,
без користолюбие суетно и гордост.

А най-паче пример вуйка моего,
в война русийска полководца славнаго,
кой в разная и страшнейшая сражения
биеше се юнашки и без сравнения,
с меч свой мъчителска кръв проливаше,
с яростия праотци наши отмъщаваше,
слава и чест много от руси придоби,
от царя русийскаго челенк доби.
В обсаждение же русом Дростолское
с' самоволно свое войнство блъгарское
турци победи и нечайно их удари,
с млади неколико момци юнаци българи;
устремително през твърдини се прекачи,
за награда втори челенк му се покачи;
полководец тогда той славно се нарече,
но за то от отъчъство свое не с' отрече,
Дростолское управителство му се подади,
сие завладение за време он да варди. (8.)
А той си остави чужда чъст и слава,
коя истиннаго родолюбца н' услаждава;
в търновскии предели ясно се обади,
идеже бяха престоли на наши прадяди.
Но наклеветен от гръчъшко духовенство,
предаден биде турком от них с безбожество. (9.)
В заточение далеч се изпроводи,
гдето живот свой с горест преброди,
в последнии же смърти своея часове
не има кого сродника себе да призове,
завещание свое на нам да остави,
на последна воля наследника да постави,
но с жалостия дух свой богу предал,
кат отечество наше честичко наричал.

Полководец славен бе и стрика мой,
но желание свое не получи и той.
Изпроводен с дарби от влашкаго княза
до царя Махмуда, без правда се наказа
за тогдашни русийски граждански приплети,
между руси, турци, влахи мир се прикрати,
по варварски обичай вси чужди подани
в Царийград в темници бяха хвърлени.
Между них и стрика мой, без причина
в темница хвърлен, от болест почина. (10.)
От сродников примери аз разпален,
от мое отъчъство скитам се отдален,
душа моя пламенно диша отмъщение,
отхвърлил съм всяк' особно занимание.
Отдавно в разна места аз нарочно ходя,
давно где желание мое да придобия.
Но трудих се суетно толико години,
драгоценно мое врем' изгубих от младини,
предателство всегда в беди страшни ме хвърли,
бедно мое домородство смъртно се прожали
от сквърни предатели, люҗи кръвопийци.
В темни, мрачни и дълбоки влажни темници
цвят младости моея тамо изгубих,
едва с божа сила живот мой съхраних,
от душевна ревност не видях родолюбци,
непритворни и истинни отъчъстволюбци,
вси в особна своя дела се занимават,
никак за отъчъство наше не смишляват.

А' богати наши първи, мними благородни,
хотя и българи същи, нам единородни,
от турска власт поставени старейшини,

давят нас немилно кат вълци гладни.
От сиромашка они живеят сълза,
а народу никакова приносат полза,
с гнусно предателство народ владеят,
между ни мълви, клевети, разпри ти сеят. (11.)
Сироти же, от вса страна тежко утехчени,
от железен же ярем горко съкрушени,
живеят в скотско и диво дълготърпение
без никакво за свобода, бедни, движение.

А млади наши по-много сат неучени,
от мали с мъчителски дух надихани.
Ако неций са с мал' образование,
без никакво са между народу влияние.
А мъдрии наши далеч са ти пръснати,
от чуждо духовенство с безбожество изгнати.

Духовенство гръшко с безбожество нас владей,
с душевна злоба като демон нас тлей,
якоже тат лош с око непримигателно
вся дела наша пригледува то непрестанно,
с бодрост демонска отблизо им последува,
турком с клевета немилно их то предава,
кръв неповинна да пролива за жертва г' има,
никой дела его д' изпита не поема.
Отодавно над нас с злоба наставено,
от дън в дне явява се по-развращено,
с предателство, грабителство, гордост, блудност
занимава се, непознав евангелска длъжност. (12.)
Докажи ми ти сега, о' същество праведно,
положеннию подобному что ест потребно,

как аз сърце мое нараненое д' олекча,
в буйния же гори с надежда да не тича;
колико аз душевно за то одавно тяжа,
не мога с слово пристойно да ти изкажа.
В подобно наш' отчайное положение
всесилия ръку нужно е нам движение.

Аз за някое уже пришедшее време
бях отхвърлил неволея сие бреме;
и трудех се с несходност мало по мало
в нещастно и омразно мне особно дело;
от вишеречни причини додеяло ми беше
от предателство и сърдце мое се гнусеше;
от душевна страст да отбягна се трудях,
в сърдце мое аз непрестанно се тужах.
Но сия тежка, люта и усилна година
и мене пламенно с добра надежда повдигна.
Чърни бог, Чарт зовими, начало злоби,
бога разорения Бедая он проводи,
мълва, клевети, ярост на свят да посей
с негови подчинни бездни духове злодей.
Марсовая тръба ужас на вси разпали
вес мир в страшно колебание хварли;
побуди моя първа неугасена страст силно,
живот мой аз предположих немилно,
пропаст, страх, смърт и мъки с тишина,
с дързостия уничтожих аз душевна.
Много же време обстоятелства размислих,
в многи же страни без полза се относих,
кому тайно моя с верност да отворя,
кому мисъл моя без страх да уверя,
съчастника, спомощника себе да найда,
кого с дръзост в поприще да призова.

В крайне мое жалостно отчаяние
горско пътешествие предприех с приключение.
Ти ми на ум в планина, пиле, дойди
с твои горскии момци и храбри воеводи.
Гласа твоего от планина аз чух,
с дързост голяма абие се ополчих,
към тебе се реших бързо да дойда,
гори и пустини особно да си преброда,
разговор с тебе пространно да си учиним,
много вещи подробно да те аз изпитам,
Того ради пришел в сии предели,
в сянки им се скитам аз дебели,
без много дружина сговорна и юнаци,
отличителни българи въси млади момци.

Пиле Добре ми си пришъл, мой, и добра ти среща!
Прощай ме ти, аз усердно ще ти отвеща.
Обаче прежде даже в разговор внидим,
приятелство между нами с знак д'утвърдим,
зане сие наше гражданское размишление
може бити българскому роду поощрение
и не тъчия групое правителств' отоманско
възприети може средство мъчителско и зверско,
но и съюзнии негови гладни спомощници
ще се яват кат мечки кръвопийци.
Они лъстят свят с притворно человеколюбие
свое докле не наситат користолюбие,
насилие свое с ласкателство налагат,
кому отпърво с любов се показват.
Добрини нихни са от змия отровен цвят,
развратили са они с безбожество цял свят.
Мом. Кой достоверен знак показати мога тебе,
как приятелство твое да придобия себе?

Народи с царство кълнат се в име царя,
за страх царск' имат и клетве своей вяра,
учении же и образовани человеци
самопроизволно биват они родолюбци,
отъчъство и свобода уценити знаят,
всегда же за одобрение его се стараят.
А подании царю беззаконному народи
с кой знак их може человек поводи?
Еда с клетва на нихно вероизповедание?
То от невежество стигнало в изнемощение,
чтото прости богобоязливи человеци
явили са се с немилост клетвопрестъпници.
Най-тленнотворная предателства сътворили,
светлая бъдощност народу са съкрушили.(13.)
Юнаци стари в оръжие се клели свое,
с вярност удържали слово обреченое;
горски момци при то пръсти свои прорязват,
за единодушие един от друг кръв смучат.

Пил. Любов и ненавист, две страсти противни,
една и друга владеят межда словесни —
кръгообръщат се в тленна тела чъловечъска
и управляват двоевидно вся дела мирска.
Първа е източник изобилн на вся добрини,
втора е корен и начало на вся злини.
Любов ражда съгласие и благополучие,
ненавист же раздор и злополучие.
А разумному да отберат подобает,
с любов дела же своя д' управляет,
като с теглилка права разум да тегли,
случаи же световнии с мяра да мери;
таковая душевна невидимая сила
в человека от природа давно с' е влязла,

зато от другая животна се отличава,
словесно же животно той се назовава,
подобие образ свой душа е нарекъл,
когда създател человек живот вдихнал.

Мом. Понимая что ми ти говориш,
человека словеснаго учиш,
яко без искреност душевна
нито една може бити добрина.
Знак убо моего приятелства
да бъдет тебе обстоятелства,
в коих аз всегда се явих
и насилие страшн' уничтожих.
Горское же мое пътешествие
друг яче то би било безчестие.

Но прикажи ми, драго мое, право,
изложи ми ти с навярност право:
има ли другочни в гора юнаци?
Българи отлични и млади момци?
Свободни, напети, горски момчета
нахождат ли се такова чеда?
Свободно тук да си воюват,
пряпорци свилени да развиват?
В сия буйни и хладни планини,
в сия широки и гъсти пустини,
в твои прекрасни зелени предели.
Коя всяком' очи не са видели,
хойса с пряпорци да играят,
песни юнашки сладко да пеят,
с китки здравкови на чел' обрядени,

в равни сия ягликови полени,
с великолепни и сладки погледи,
войвода хайса да си води,
големи събати да си струват,
от естество да се наслаждат,
гле сладък, хладен ветрец вей,
шумица зелена тихо люлей,
сладкогласн славей пей милно
и животни си весели приносно,
естество все живот и здраве диша,
с тамянуга, смин услажд' им души,
с горско многовидно прекрасно цвете,
кто в градини нямат князи и цари,
внушава свобода неограничена,
в юнашки души дързост прилична.
Душа же всякому то въздвижава,
в мисли дълбоки я поощрява,
представлява същество всесилно
и отдава му вся твар предивно.

Под сия прохладнейшая сянка
древеса гъстолистна и висока,
при студнейшии извори бистри
да си поядват агнъца пъстри,
руйно вино да си пийват
и стражи им бодро да вардат.

Както си едно време хождаше,
гора же сия той веселеше
Индже войвода с млад Коля,
Стоян войвода с млад Добря,

Рошава Рада, страшна войвода,
бяла Бояна и хубава Неда,
други же толко славни войводи,
кои наши споменават народи
что им се песни за помен пеят
и мъжеска им дела приказват. (14.)

Пиле О, юначе, приказвам ти сърдечно,
с печал душевна и жалостно,
че такови храбрии войводи
и гора вса ако щеш преброди,
не можеш за то получит утеха,
понеже се одавно изгубиха.
Вес мир стана много лукав,
стари мъже делом презърлив,
предатели на все сат множество,
владее по межда им безбожество,
чтото брат брата своего издава,
на смърт го с немилост предава.

Нинешнии наши горски юнаци
хождат по гора ти без пряпорци,
не сат ти отлична момчета,
не зная от какова са чета,
хойса по поляни н' играят,
нито големи събати правят,
тии са человеци отчайни,
от сиромашество онъждени.
Изхождат скришно тии по гора,
с чуждо облекло ходат в планина,
своеоднии свои събличат,
като гарвани на тел' им грачат.

Тати са същии без мъжество,
бягат от потеря без юначество.
Такови са сегашнии юнаци
и за то хождат без пряпорци.

А най-жално, мой приятелю,
на стари обичаи любителю,
откак се стари момщ' изгубиха,
друговерци турци време добиха;
хождат ти по сии наши предели,
много са люди българи избили,
българска неповинна кръв проливат,
земля сия чистая ти сквърнат.
В старая же оная времена
какова беше тук мила добрина,
когда онии юнаци хождаха,
в земля сия турци не стъпваха.
Вся гора и планина беше нихна,
откак се изгубиха, та извяхна.
Свобода се жално от нас изгуби,
изчезна вся благодат и се погуби.
Они тук самовластно владееха,
в гора сия свободно царуваха.(15.)
Но от две или от три години
яви се стар юнак в планини,
далеч оттука ходи към Рила,
много слава и чест го покрила,
един личен млада войвода,
дарила го с много дарби природа,
с седемдесет ходи юнака,
нигде му няма на хубост прилика,
от българско село Малишеюво,
приказват вси за него хубаво,

име му млад Стоян зоват,
причина того звания сказват.
Мила ему сестра турци грабнали,
чъст му с насилие повредили,
за отмъщение ней праведно
възприел он поприще пламенно.
Хвалят го люди много за храброст,
за телесна негова отличност.
Попски син и рожба го приказват,
с много тежки потери го гонят,
но он с мъжество чудн' их оттласвă,
сестра си с турска кръв отмъщава.
Крепко се в гора той завардил,
кратко свое царство там учръдил.

Мом. О, пиле, поздрави ми того млад юнака,
с сладкаго и умилнаго твоего звука
прикажи му мое же разпаленое сърце,
че аз жаля с него да се вида лице с лице,
но с то, что за сегашни юнаци приказа
и немъжество нихно стидно више доказа,
моя единствена самая добро надежда
смъртноносно и конечно с' угас' и повреждa.

Пиле Не, юначе, не се ти отчайвай,
в голяма жалост не се предавай.
Знайш ли ти година сия коя е?
Всемирная политика какова е?
Година е петъдесет и четвертая,
напред ни иде петъдесет и петая.
Сия времена сат най-отлични,
други не са дохождали прилични.
Вес мир впаднал в движение,

държави са в страшно устремление,
щастие же на многи бедни народи
радостно ще се отново възроди.

Мом. Но какова полза може бити за наш род!
Кой не показа, че бил независим народ
с никакво с оръжие движение свободно,
на славнии наши българи праотци подобно.
Кой ще смисли за нас българи окаяни,
кой ще ни и с милостиво око погледни?
Всекий за своя си особна полза желае,
кой зна кая силна ръка ще ни обладае
и както говори наша стара пословица,
от трън, та на глог; като клета вдовица
плодоносная наша земля като завладей,
ще наложи нам закони тежки и злодей
преселения же другoверская ще насели
на широки наши краснии български предели.
Суеверци, гонители на православна вяра,
папищаши, ще са тии врaги на наша вяра,
европейци, французи и свирепи инглези
в отдални страни влачат их корестни ползи,
еда ли наша земля свободна ще д' оставят,
без свое насилие над нас да поставят.
Отсега жаби, мишки, змии се изядоха,
откак нога нихна стъпи, все оскверниха,
с учение и изкуство они се прихвалят,
в отъчъство же свое сироти от глад мрат.
Най-голяма развращенства с чудна хитрост,
безбожество, лукавство, гордост, крайна блудност
в земля нихна и в градища силно владеят,
где сии народи что гледат тук, живеят.
Естествений живот в них не съществува,
притворно и гнусно там все от них се приструва,

в отъчъств' их вся земля е на мало богати, (16.)
а народ вес без изключение са сироти.
Пил. О, юначе, бог горделиви и силни наказва,
никому тайная бъдощност не показва,
друго царие земнии и людие мислят,
сила же и промисл божи с них си играят.
Знайш ли и то, че малая една надежда
абие устремителни и храбр' юнаци ражда?
Они не са се еще тук съвсем изгубили,
от насилие и беди временно се покрили.
Мало же едно бедним народом улеснение
в по-съвършеное подвига их движение.
Напротив же, отчаяние и насилие
принесли са много пъти голямо веселие. (17.)
Тоже известно ест от въси же повести,
че человек не търпи докрай и не се лъсти.
Познаваш ли ти състояние того народа,
триж окаянаго вашего българскаго рода,
от една и више тежка и усилна година,
откак Туркия война с Русия повдигна,
в какова тежка теготя бедний достигнал,
в сиромашество, в крайно насилие впаднал.
Убийства колико на българи са станали,
търговци и сиромаси колко са погинали?
Знаш ли българи бедни колко даноци плащат?
Претежки годишнини турци им налагат. (18.)
А сега безчислено множество хранат турци,
мъчители немилостиви, зли кръвопийци,
изпроводиха си потребни домашни съсъди
от непрестанния и ежедневния сия нужди.
Знайш ли колико девици турци насилиха,
села колико пръснаха, благ' им разграбиха,
где е било цар с безумство война да повдигне,
без в нещастие своим поданим да погледне,
без в съкровище свое злато и сребро да има,

но с лихва тежка от другии да заема,
като просяк от богати милостиня събира,
от сироти же помощ от кожи им отдира.
Българи с насилие твърдини да му правят,
българи брашно, масло, овци без заплата дават,
българи облекло, коние купуват за войска,
българи при то удрят се от турци с' злоба зверска.
За коя полза и за коя добра бъдощност?
За коя добра надежда сия днешна горест? (19.)
Да ги колят турци кръвници немилостивно, (20.)
да им безчъстят девици катадневно.

Но премежде сие не ще напусто да замине,
от неправди турская власт скоро ще с' изрине,
ще изгрее в България свободи светло слънци
ще изгони помрачнии насилия облъци,
ще дойде за българи ден радостотворен.
Ще се яви силному Светославу подобен,
български преславский престол да възнови,
правдодаяние и свобода да им подари
на българи бедн' окаяни, одавно покорни,
кат на свой славянски род единоверни.

Момък О, драге, с надежда сия радостотворна,
кто ми даваш от душа непритворна,
аз си отивам с удоволствие
да си чакам с' сърдечно усердие
в предълбокия и гъстия пустини,
в пещери топлия с каменния стени.
Там тихо зима аз да си премина,
петдесет и пета да чакам година.

Художество Марсово за време д' остава,
богини Минерве за мало да послужа,
старости рода нашего да си придиря,
тайна некоя си давно да открия.

А теб от сърдце с любов гореща моля
последная сия да м' изпълниш воля:
призови ти купно всего твоего рода,
събудете наша заспалаго народа,
якоже природа е вас отредила,
так от съждание мира поставила
зело рано в пролет ви да пейте,
юнаци български ви да разпаляте.

В сия година петдесет и пета
двойно да пейте, като с тръмпета,
лични храбри войводи събирайте,
старим же подобнии отбирайте
с българския стари златотъкани одежди,
с мъжество и с разум да бъдат вожди,
пряпорци зелени ми да си повдигнем,
гора и планина старая д' усвоим,
с бели над равное поле шатори,
при студнии и бистрии извори
гора и вся планина да се възнасели
и всекий пресладко да се развесели,
отъчъство наше да си освободим,
народство же старое да си потвърдим.

При том те моля, пиле обичливо,
бъди ми с удължение послушливо,

любов имам многогодишна
с девойка хубава, неповинна.
Сърце мое пламенно уранила,
с болест неизцелима уязвила,
не ми милост никак показа,
не зная зачто се так отказа.
еда ли причина бе страдание,
люто ми непрестанно падение?
Поздрави ми я мило и ѝ кажи,
че всесилний бедним ще поможи,
ако е вярна любов позната
и на искрено сърдце н' отвещала,
да смисли, яко време се изменует,
хубост, младост — вся се изгубват,
грозна старост накрай покрива,
все в черная земля си отива.

Оставай с богом, пиле, и прощавай,
горскаго пътешественика не забравай.

Конец

НЕПОВИННОЕ НЕЩАСТНО РАЧИТЪЛСТВО СТОЯН И БОЯНА

Весела пролет беше,
с цветя красни, разновидни,
вся земля се зеленеше,
наслаждааше вси животни.

Древеса развити бяха,
сладкогласния же птички
между листове крияха
високи, тънки тополки.

Пеят и се веселят,
обаятелн' им глас
зефири далеч разносат.
О, кая радост бе в нас!

Слънце ясни зари пръска,
естество одушевлява,
към въздуха ги ласка,
под небесна оживлява.

Долу земля се разпуща
с ней подобна гордост,
ухилно кам него гледа,
облича се с подобност.

Чучулига в въздух фърка,
лепо и прекрасно пей,
кукувица, птица милка,
гора вса с глас люлей.

Водопад струи пръска
и в провали предълбоки
ситни бисерни си ласка
под прохладния сенки.

Студени горски потоци
кристал подобни води
течение бистри г' относи
в цветни росни ливади,

лъкатушки разтворени
над зелени полянки,
с светлост слънца отгластни,
очи наслаждат умилни.

Тънки яворове младочки,
зелени прекрасни елхи
с клоние свои високи
сплели се с хубави липи.

С благоуханний цвет
усладил се приятно
ясносветл оризонт.
С място раю подобно!

В хълми, ратища, планини
приятни гласов ехтат,
по могилки, долини
момци, моми цвят берат.

С естествена невиност
по меки цветни полянки
дансуват с приятност,
с весели селски припявки.

Над горска червена ружа
пеперуди златокрилни
фъркат с припирка, с грижа
всяка с цвят да с' изпълни.

А умилний славей
развитие ружи чака,
неуморно весел пей
над трандафилова пъпка.

На въздух там близо седи
Венерино дете с лък —
Купидон с бодрост варди
с стрели д' урани лик.

Сърца млада да разпали,
любов д' им даде жарка,
майце си да се хвали,
богиня предстатълка брака.

Хубава млада Бояна,
крехка младочка отрасла,
Там се срещна с Родана,
радостна данса играла.

Надвечер на раззиждане
от росен китка му дала,
с душевное въздихане
сърдце свое заробила.

С веселие се срещнали,
с любов данса играха,
с сладък поглед се гледали,
двама се залюбиха.

Пресилно се ураниха
от стрелца Купидона,
рачитълство усетиха
в сърдца младая нежна.

Морфей не им разлее
влага сна пресладкаго,
цяла нощ бдяха д' изгрее
утро златозарно блага.

В градина да се срещнат,
сърдечна любов милка
радостно да прикажат
с сладка невинна целувка.

Красна ружопърстна, утринна богиня,
милая зорница и утра светиня
с светлая белочървена одежда,
коя пришествие слънца нам убажда.

С златия зари в легла на млади
с китка трандафил утро им обади.
Слънце лучезарно с огнений разсвят
светло си лице показваше на свят.
В златна колесница с светоносни зари
нощния темнини силно си одари.
Младая Бояна, бяла и чървена,
от свое легло с приятност стана.
С сладък поглед, с весело лице
беше прилична на пресветлое слънце.
Бяла, светла, облеч' одежда гиздава,
в хубост богиня надминуваше Ева.
Над роса коса венец си сплела
от червена ружа и в градина внишла.

Родана си там с неспокой чакаше
и сладка песен излака пеяше:

Градинчице ти зелена,
кое ми цвете разцвете?
Под дребна росица ситна
венец каков м' уплете?

Любе китка да накича,
с златна свила да я сплета,
кого сърдце ми обича,
любов да му известa.

Ружа имам доволно,
но моми всички думат —
то не е цвете любовно!
Росен босиляк дават.

С горов цвят, лиляка,
с смин зелено катраниче
и червена перуника
с лепо редовито френче.

Всезелений здравец,
на любов е той знак,
рачитълства е венец,
прекрасен му е зрак.

От вси тия ще сбера,
красна китка да накича,
с отбор да ги нареда,
с радост ще му я привруча.

Снощи на раззиждане
чъстна дума м' он даде

с мило, сладко въздихане,
че в градина ще да доде.

Слънце високо подскочи!
Време се много замина!
Ах, няма да се посочи!
Не мога да седя мирна!

Сърдце мое силно трепти,
не зная що так' играе?
В душа ми глас му ехти,
вся снага ми се люлее!

От охота се разжегва,
гори, гори непрестанно!
От снощи не угасва!
О, страдание пламенно!

Желание зле ме бори,
ах, да т' е мило за мене,
ти би дошъл отколи,
сега би бил при мене!

Любов да ми кажеш
с клетва, с драга вярност,
пламък да м' угасиш
с мила прохлада с радост!

Древеса с разношарни цветове,
с всезелени листокитни клонове
градина Боянин' украшаваха,
въздух с благоухани' услаждаха.
Птички сладкогласни с милко пение
зоват любезни в съединение.
Там над благоуханий цветник

от небо с колесарка доде вестник,
от красни тражема бели гълъби,
от по-хубави любовни лебеди.
Прекрасна Венера от въздух кацна,
над цветопокрита постелка седна,
над прекрасен цветокити замбил,
лале и благоуханни гарофил;
сина си Купидона либо милваше,
за негова вредност го прехваляше.
Любов на млади силно да потвърди,
с отворени бели хубави беше гърди.

Градинска врата с' отвори,
Бояни сърдце потрепна,
с радост в себе с' изговори:
Ей го на! Той стигна!

С поглед драголюбен,
с драгост прелюбезная
истина е залюбен!
О, радост мне сладкая!

В ръка си държи здравец
и от ружа чървена,
носи ми той венец
от душа залюбена.

С златотъкана одежда,
с багряна светла махрама (долама),
това е добра надежда,
заедно д' умрем и двама!

Родан Бояна с радост поздрави,
зелен здравец, венец ѝ подари.

Любов да бъде, моя драга, в нас! —
умилно с сладък изрече глас. —
Богиня Венера да бъде нам мила!
Коя младим присно предстатълка е била.
Сърдца наша с любов да изпълни
и благости своя сладко да ни вдъхни —
да се любим всегда с милка вярност,
да бъде нам веселие, радост!
С брачний венец светло увенчани,
жертва да принесем от души любовни!
В капище Венери гълъби пречисти
с цвети благоуханни, с зелени мирти!

Невиности шар красно се разлее,
Бояни лице от хубост огрее,
с девическа благодат цвети приела,
с приятност милка китка му дала.
— Прийми, любе, в знак любве моего —
изрече сладко с глас ангелскаго.

Както тая (лятна) китка
росна, (цветна) зеленей,
так любов милка
в нас всегда да цветей!

Бог нам да помогне
вярна любов искрена!
В сърдца наша да потвърди
сладка любовна добрина!

С веселие и радост
живот да н' увенчай,
в мила нам младост
сé драгост да владей!

Родан, изпълнен от любовна радост,
сърдечна своя так' извести драгост:
О, дън радостен, о, щастие сладко!
О, душо моя, весели се ти милко!
От златна ѝ уста любов слиша,
сласт животворна с благост вкушай.
Зелена росна цветна китка е в знак,
о, кол прекрасен е красоти зрак!
Богини Венери лепша си ти, Еви!
Красота твоя безсмъртни ще уязви.
Ест ли кто светлост слънца не хотяй?
Аз с приятност лишил се бих
красоти ради твоея от всих.
Кто из смъртних не любити может тебе?
Живот свой не предати за тебе?
Лучезарна слънца светлост на небо
темнота ест при твое лице либо,
природа с чъстолюбие велико
трудила се е с изкусност много
правило, образ красоти да сътвори,
с хубост съвършена да го дари.
В твое лепо лице го е сполучила,
кто с толика дивна хубост подарила.

От вчера как се видехме,
что ми е, либе, не зная.
Откак ведно играхме,
от огн аз горея.

Сé охкам и ми е мило
с тъга горчива, люта
сърдце ми се е покрило,
трепти всяка минута.

Снощи светл' изтече луна
над звездокитно небо,
с светлост кралица пълна
тъмна осея нощ либо.

Птички вечерни пеят,
привлекателни им гласове
зефири ги разносят
в оризонт с сладки екове.

Нощна прохладна влага
ветви зелени покрила,
родитълка мила блага
нова младост им дарила.

Сърце мое затворено
от нищо не се наслажда,
в чърна горест погружено,
любов от теб ожида.

Ах, не се ти противяй,
с вярна клетва любовна
уверение ми дай
от душа непритворна.

РОДАН

О, светло слънце, кто вселенная зриш,
животни же зарами ти веселиш!
Свидетел верности ти нам бъди,
богиня Лада из небесех проводи
да нас с вечна съедини любов,
с брачни увенчай венец лавров.

Родан Бояни дясна ръка подаде,
любов вечна с клетва се потвърди.
Ах, любе, как да вярвам?
Сърдце ми е ожалено,
не мога да се радвам,
в щастие мног' отдалено.

Строги противни случай
страшна ужас ми дават,
причина нас далечай,
времена нас забранат.

От юнашки мисли изпълнен,
събрал е сговорна дружина.
Родолюбец, от врем' ожален,
достигна бързо в Стара планина.

Слънце лучезарное зайде,
нощна темнина настана,
дневная власт вечери придаде.
Млад хоригвонесец достигна,

весел войвода поздрави.
Добра ти стига, наш войводо,
се добро се с богом изправи.
Дружина нас чака над бърдо,

кто в Белградска гора с' извишава,
близо при черноморски вход,
где грък Босфор назовава —
място подобно за наш поход.

Войвода трезвено прав стана,
с радост хоругвоносца прие,

любовно му от сърце отвърна:
Добра среща бог да ти даде.

По знайни им вървища тръгнаха,
напосоки сé прямо вървяха,
от небесни звезди се водили,
догде на мястото достигнаха.

Светла луна изтекла беше
над звездокитно ясно небо,
темна нощ осеяла беше.
Над листокитна висока гора
равна се простираше полянка,

насред гора бърдо високо,
на́ връх разтворена полянка,
приятно юнаком бранище горско,
окръжено от гъста дъбрава.

Войвода лозинка издаде
дружина да се съединят
и стража се абие обаде,
готови вси да се поклонят.
Войводи ръка целуват
с радост, с клетва юнашка
вярност вечна м' обещават.

Войвода им отговори:
— Ой ви, млади момци, юнаци,
ето, нам път се отвори,
стегнете на опинци ремици,

пряпорец високо вдигнете,
променете на пушки кремиди,

трезвено вси наред вървете,
за вяра да умрем юнаци.

На Бакаджик скоро да стигнем,
там има кладенци студени,
тлъсти агнета да поядем
при Инже войводи томруци.
Доста сме бедни горко теглили
от поганско турско насилие.
Откак сме подвластни станали,
нямаме никакво веселие.

С братия много ще срещнем
по буйни високи планини,
юнаци наши ще найдем
в старопланински горски твърдини.

Достигнахме в размирна година,
безчъстия, убийства всегда
умножават се в наша родина,
търпение скотское докогда?

По-добре смърт с юнашка борба,
нежели живот безчъстен.
По-добре една минута в свобода,
нежели век жизни рабствен.

Кат зеленчица, что есен пада,
когда сняг вали, вдухната от вятър,
ах, млад мой живот сега угасва
и години мои млади вхождат в гроб.

ГОРСКИЙ ПЪТНИК

ПОВЕСТВИТЕЛЕН СПЕВ

Ум царува, ум робува.

ПРЕДГОВОР БЪЛГАРСКОМУ НАРОДУ!

Храбри в старост ти, народе,
тяжко носиш днес иго!
Свобода т' изчезн' отиде,
турско те налегна зло.

Царски с' изгуби престоли!
Слава твоя потъмня!
Турчин сяйност т' оголи,
небо твое помрачня!

Светло слънце теб' е мрак,
в бедности покрит мъгла,
в поле ти извена злак!
Черна гони те Веда!

Пъклен враг всезлодей
горко теб' озлоблил,
грък духовник чародей
с татул те напоил!

Скверни хулници владици
книжнина т' изгорили!
Гнуснии фенерски гърци
в' недра ти с' угнездили!

Пият твоя кръв немилно
усойки змии зли!
Лъжат в' бож' име безстидно
турски четници софти!

Да затрият цял народ
фенерлии лукави,
проклет и безчестен род
ищат гърци злобливи!

Чада в странств' ако седят
от предателств' изгнана!
Майце венец плетат
от цветя всезелена!

Приймми, любезни роде,
първий трудец сей,
знак любовен нека бъде,
сърца ревност кто грей!

За народно общо благо
много е претърпяло!
Всяко мирско мило драго
радостно прежаляло!

На вся моя недостатки
добросклонен ми бъди!
С' речи искрени и милки
дело мое осъди!

Друга аз не ща награда!
Твоя само успехи!
Вечна моя са наслада
дни весели и тихи!

Време иде, време бежи,
векове са крилати!
Полза има кой можи
с разум да се захвати!

С чистая любов народна,
с постоянство, с решенье,
мъжка душа благородна
всяко махв' угнетенье!!!

Мъдрост с храброст задружно,
два качества велика,
всяко дело мъчно, важно
лесно вършат от века!

Человеци кто с' успели
с вежество и юнашство
дела да са управляли,
слава имат в потомство!

Мъдреци са храми двигли
с чест божествена стари.
Торка бога са славили
вси народи ратари!

Вечно са непобедена
мъдрост с храброст в едино
дружество съединена!
Слави се то предивно!

Благое не губи време,
правда твоя си ищи!
Друго да не доде бреме
и надежд' осуети!

В Новий сад, 30 мая 1857
Съчинител

Пият твоя кръв немилно
усойки змии зли!
Лъжат в' бож' име безстидно
турски четници софти!

Да затрият цял народ
фенерлии лукави,
проклет и безчестен род
ищат гърци злобливи!

Чада в странств' ако седят
от предателств' изгнана!
Майце венец плетат
от цветя всезелена!

Прийми, любезни роде,
първий трудец сей,
знак любовен нека бъде,
сърца ревност кто грей!

За народно общо благо
много е претърпяло!
Всяко мирско мило драго
радостно прежаляло!

На вся моя недостатки
доброклонен ми бъди!
С' речи искрени и милки
дело мое осъди!

Друга аз не ща награда!
Твоя само успехи!
Вечна моя са наслада
дни весели и тихи!

Време иде, време бежи,
векове са крилати!
Полза има кой можи
с разум да се захвати!

С чистая любов народна,
с постоянство, с решенье,
мъжка душа благородна
всяко махв' угнетенье!!!

Мъдрост с храброст задружно,
два качества велика,
всяко дело мъчно, важно
лесно вършат от века!

Человеци кто с' успели
с вежество и юнашство
дела да са управляли,
слава имат в потомство!

Мъдреци са храми двигли
с чест божествена стари.
Торка бога са славили
вси народи ратари!

Вечно са непобедена
мъдрост с храброст в едино
дружество съединена!
Слави се то предивно!

Благое не губи време,
правда твоя си ищи!
Друго да не доде бреме
и надежд' осуети!

В Новий сад, 30 мая 1857
Съчинител

Част първа

Весела красна пролет беше,
с цветя благоуханна всешарна,
лепо земя се вся зеленеше,
милко наслаждаше вся животна!

Сластно развити явори бяха,
разни же сладкогласния птички
в листове кичести си гнездяха
в тънки високи, гладки тополки!

Вести предраги на веселие
с гласове сладки, любни, чаребни
с пеянье даваха в поднебие!
Пролет е! Радуйте се, смъртни!

Слънце претопли зари си пръска,
бледн' естество то одушевлява,
светло към въздух зрачни ги ласка,
скоро си землеродн' оживлява!

Долу земля се дивно разпуща
с' сяйна подобна ней гордост,
ведро си небо радостно гледа,
светла облача се с подобност!

Блестен водопад светло с' излива
в каменни предълбоки провали,
бисерни струи бързо пролива,
с' сладко шуштение душа движи!

Кристаловидни горски потоци
в цветни зелени росни ливади
течение лъкатушно г' относи
с' зраци приятни светят им води!

В цветопокрити равни полянки
с' скачанье езера съставят,
плодове разни носящи сладки,
ветви зелени хладно росят.

Весело либаво позорище
природа дивна живо представя!
В път! В пришествие! В друго пъприще!
Смъртним веществено та наставя!

В хълми, ратища, в планини хладни
гръмни приятни гласов' ехтат!
В цветни долини и красновидни
момци, девици цвети берат!

С нежна естествена невинност
по меки цветни равни полянки
млади ликуват с приятност,
с весели селски сладки припевки!

В пролетни цвети в румена ружа
златния пеперуди всешарни
летят с припирка, с охотна грижа
всяка любезно с цвят да с' изпълни!

А сладкогласни славеи мили
шипца разцветие в зора чака!
Весел' умилно рано си пей,
бодро зелена му гледа пъпка!

Но воля губи от сна преварен!
Како цвети? Не види се шипц!
Сладко тогда пее ожален
в птици изряднейший певц!

Край море стои разпален,
взорно недвижим, север си гледа,
в мисли високи же пренесен
българин един млад войвода.

Излека он си преговаряше
старо преславное прошествие;
весело с драгост нареждаше
българско горско воюване!

„Хой обичам в гора да ходя
с вярна сговорна мила дружина;
млади юнаци славно да водя,
българи храбри, наша родина!

С старо народно облекло лично,
блестно оръжье да им се свети,
слънце пресветло как сия' ясно,
момци да бъдат тии напети!

С пушки на рамо, дале биящи,
с двойка гръмовни скъпи пищове,
с' златни полазки светло светящи,
с остри на пояс дълги ножове.

Войвода аз напред да вървя,
храбри след мне хоръгвоносец,
в Стара планина да ги заведа
с' свилян зелен злат пряпорец!

Горский где юнак воюва
в хладни широки шумни предели,

свободна си хоръгва развява,
кто всяком' очи не са видели!

Сиви сокол юнашка птичица
в необорими каменни стени
гордо живей с своя породица,
с орли, живущи в снежни висини!

Облаци горски върхи крият
в снегопокрита стръвна ратица,
силни порои се зачеват,
в цветна се те проливат равница!

Тънки где яворови младочки,
красни зелени къдреви лепи,
с крехки и цветни вейки високи
любно се сплели с хубави елхи!

С благоухание свое цвети
там усладили се преблажено
ясний въздух светли пречисти!
Място прекрепко юнаком сгодно!

Ах! Боже силни, ти помогни ми!
Тамо с юнаци моя да ида,
в тия години непоносими
българи братя мили да вида!

Що седят тако морно заспали!
Що чакат бедн' и се прозяват!
Кой ще други да ги пожали!
Ако не сами те се мръднат!

Там! Там скоро тряба да ида,
съдба отечества мене зове,

лесища, планини ща д' обида,
наша свобода там ще с' основе!

Храбро потомство ще се въздвиже!
Многи ще се юнаци явят!
Слава прадедна ще се покаже!
С' светла победа ще с' увенчат!

Любя да ставам рано у ютро,
у първозрачна пролетна зора!
Буйни да гледам планини взорно,
се листокитна зелена гора!

Как лучезарно слънце изтича!
Нощни тъмнини светлост как гони!
Земля се огнезрачно облача,
с' зари пресветли буди животни!

Дребни росици как се блещят
в равни и цветокитни полянки,
светли звездици ситни лъщят,
с влага прохладна живеят билки!

Тънки прохладни вятър там вей!
Смин, тамянуга въздух услажда!
Здравец зелен в камен зеленей!
Росен, горов цвят, тамо се ражда!

Багрена лиляка благуханна
между гори разпъстрила краски!
Иглика с перуника червена
с цвети покрили красни полянки!

Кладенци бляскат под всяко древо!
Бистри студени води изливат,
с цвети накитни рядом окръжно
животоносни ги проливат!

В всяка долина извори бистри
светло извират и неизчерпно,
в гъсти хълмовни гори прохладни
стичат потоци те непрестанно!

С сладки на сън мамещи шумове
кротко клокочат в бели каменье,
сластно разносят тихи екове,
живо наслаждат слух чувствени!

Птички же разногласни пеят
в цветна и гъстолистна древеса,
милко любовни своя викат,
гласов' им се разносят в небеса!

Съединяват се неповинно
с весело и чаребно пение;
творца си славят непрестанно
с нощно обаятелно бдение!

А ранопойка птичка любица
в първа си пролет пее умилно!
Стара юнаком мила сестрица
род свой та зове велегласно!

Пиле юнаком то бе любливо,
аки же тръба тям войнишка
кръв им разпаляше горделиво,
в глас ѝ хоръгва вдигаха горска. (I.)

Млади се отбор българ' юнаци
песни ѝ пеяха с гласов' ясни,
бързи отлични хоръгвонохци,
храбри войводи великолепни!

Над сминоцветни горски полянки
хойса с пряпорци си играеха
в хладни и листокитни дъбрави,
турков държави се ругаеха! (2.)

С потери тежки тях си гонеха
турци мъчители, зли кръвници,
но стар' юнаци храбро г' юреха
българи славни победонохци!

Тии са, ах, били славн' юнаци,
искрена старобългарска чада,
старим же достолепни потомци,
всеки гонил поганци хиляда!

В места лесовна свобод' искали,
турско губителско насилие,
мъжески в гори се отласкали,
живели са живот с веселие!

Чиста ги българка породила,
с девическо нескверно мляко
храбро от младости подоила,
мъчителство гонили далеко!

Кръв свободна мъжеска жарка
в жили им с' е кръгообръщала,
в славни успехи в пъприщ' юнашка
тях пламенито е побуждала!

Турско губителство са казнили
с хитрост юнашка, с ревност народна!
Славни витязи се показвали,
страст е владяла в тях благородна!

Стидно безчестие не търпели,
с крепки и отмъстителен меч
плем' агарянско те са требили,
свобод' им била най-сладка реч!

Сродническая кръв неповинна
скъпо са им поганци плащали,
с пагуба люта горка стократна
тако са стари тям отвръщали!

Всегда гори, планини са били
спасно прибежищ' от мъчителство!
Стари юнаци тамо живели,
турско мразили са губителство!

Ах! Нели е майка родила,
стари витязи такови момци?
В студн' извори г' е в нежност къпала,
мило ги е люляла на ръци.

В росна да г' е трева приспавала
под ведро небо без покривка!
Песни юнашки българск' им пяла
с' сладка и неповинна цалувка!

Ясни звезди и сяйни месец
нощна светила да им са били!
Тънки да е креплял тях ветрец,
птички да са г' от сна събуждали!

Природа свобод' им внушавала,
в сяйна славна светла бъдност
тях е от младости накланяла,
миру г' е даровала с храброст!

Песни преславн' им люди пеят,
чудно юнашство тяхно мъжество
стари за спомен нами сказват!
То н'е погубило мъчителство!

Где са такови сега юнаци?
Да се съединиме сговорно,
свободни да повдигнем пряпорци,
време е дошло сега подобно!

Стара планина да усвоиме,
наши мъчители, зли кръвници
храборно и ми да победиме
мръсни неверни диви поганци!

Тежко губителство да изчезне!
Сводни и ми да се появиме!
Злоба да махнеме на неверни
правдодаяние д' утвърдиме!

От наши българския предели
зверская тяхна власт да с' изрине!
Доста сме бедни в горест живели!
Тяхно бесовск' име да погине!

Гъсти гори да бъдат нам
силно необоримо жилище!
Турски глави да падат там,
скверни им трупове игралище!

Кръв ми д' отмъстиме неповинна
праотцем нашим достоподобно,
турци коя от злоба безсловна
зверски пролели немилостивно!

Светини наши д' освободиме,
великолепни светли храмове
отново да си ги осветиме,
викат от гроби наши дядове!

По-добро време не може бити!
Мир вес е в общо колебание,
тряба и нами в пъприще внити
мъжески с жарко устрабление!

Правда народна наша ищеме!
Кой може да се нам съпротиви?
Ако юнашки се въздържиме,
Запад нам ще се умилостиви!

Север же помощ ще нами даде!
Братска любов ще нами покаже!
Дълг свещени го на то зове,
никак от нас не ще се откаже!

Народ, кой своя правда желае,
мила свобода и прелюбезна,
тряба с оръже да я добие,
с жъртва голяма и скъпоценна!"

Слънце си бе зашло светозарно,
дневна вечерю власт си придаде;

спустило светлост у море бездно!
Тъмни го мрак веке наследе!

С разширна крила нощ мраконосна
земно полкръжие покриваше!
Мъртва тишина беше досадна!
Мълч чернозлъчна все владееше!

Само прохладни тънки вятър
чисто въздух си ублажаваше;
морски талаз же кротки бистър
тихо крайморие си биеше!

В домы ж' отдавно век' опустели
в' въспорски висини тракийски,
князи где горди гърци живели,
нощний вран, друг самодивишки, (3.)

тъжни заглъхнат глас он издава,
в нирища с' уви, те притворили!
Нощна ги сова сам' обитава,
стара си сяйност загубили!

Млади хоръгвоносец достигна,
весело войвода поздрави,
вест добра и радостотворна
с' слово възтъргно он му прибави.

„Добра ти стига, наш войводо!
Се добре с божа помощ с'изправи!
Чака дружина наша на бърдо,
кажди оръжен тамо с' управи.

В белградска кто гора с' извишава
близо при черноморский вход,
Въспор кое грък назовава;
място приятно за наш изход.

Кто днешни гърци певци пеят
с глупо смешливо въображенье,
гордо превзетие сънуват
разходки с' златобуздани конье!

Българско те до Дунав себат!
Стар Константинов престол преславни
гърци легк'умни си бълнуват!
Дали не ще им то поприседни!“ (4.)

Трезвено войвода прав стана,
хоръгвонохца с радост си прие,
от сърдца му любовно отвърна:
— Сряща добра да тебе бог даде!

В' вървище си постъпно внидоха,
в реченое кто Бърд' отвождаше,
назорки в посоки те вървяха;
мрачна бо тъмнина владееше.

Синьо се небо скоро разясни,
светли небройни звезди с' явиха,
нощна се тъмнина поразведри,
местоположенье, храбри, познаха.

Нощно светило, луна изтече
на звездокитно ясное небо,
гора им листокитна посоче,
очима бе позорие любно!

Сред гора бе високое бърдо,
разтворена на върха полянка,
бранище сходно юнаком твърдо
с гъста окръжено бе дъбравка!

Войвода си лозинка издаде
да се дружина съединят,
бодра се стража бързо обаде,
готови вси да се поклонят!

Златна зелена светла хоръгва
с една страна „Свобод' или смърт"!!! —
страшни вид лъвов изобразява,
с друга страна „Бог с нами напред"!!!

Над остър я маждрак извишиха
в росна зелена красна моравка,
с пушки възтъргно я поздравиха,
начало на свобода пресладка!

Кръгло юнаци вси наредени
голи ножове в ръце държаха!
От любов свободна разярени,
клетва безсмъртна се заклеха.

— Тако ми светло сие оръжье!
Тако ми майчино сладко мляко!
Тако ми святое име божье!
За вяра в поле д' умрем юнашко!!!

Ръка войводи вси цалуват
с радост и вяра твърда юнашка,
вечна му вярност обещават,
искреност всесърдечна премилка.

Вяра подобна с клетва отдаде
от своя же страна войвода,
с братска притом любов им обаде
нужна последна мъдра беседа:

— Ой, дружино вярна, сговорна,
знайте ли какви звери са турци?
Вяра поганска люта враждебна
како тя казни горски ускоци?

С мъки нечутни безчеловечни
смърт им налага люто немилно!
Тежко му, кой в ръце им впадни!
Чака го кука, кол и бесило!

В пъприще наше нужн' е бодрост,
хитри постъпки с дебня разумно,
мъжество, дързост, силна храброст,
смърт да умрем' юнаčески славно!

Всеки желая вярно да скаже!
Коя неволя г' е наклонила
в пъприще наше да се покаже,
съдба коя г' е черна гонила?

Всеки страданье да си повести
свободно с братско уверение,
месторожденье да си извести,
свое сърдечно намерение!

Нужда е да се разпознайме
дали сме вси равно наклонени,
в пъприще преди трудно внидиме,
дали сме вси наверно решени?

Млади Драгой първи беседи:
— Храбрий, воля твоя да бъди!

Село Вървица м' е отечество,
стара Гериловская област;
весело място за орачество,
била е там блъгарска крепост! (5.)

С лесове плодни, с браниц' окръжно,
с цветни веселовидни долини,
с хълмове наслонни друголюбно,
виждат се ливади красновидни!

Но люта наша съдбина черна
в ръка губителска ни хвърлила!
Мъчи ни отодавно немилна,
горко живот е наш озлоблила!

Ханска породица зла татарска
в наше пребедно владее село,
с злоба свирепа зверска бесовска
мало разплакал' е и голямо!

Име султанско звери носят!
Безчеловечна дела безбожна
с неограничена власт те творят,
от цариградски двор неизпитна!

Цяла година тям робуваме!
Кръв наша тии пият немилно!
Карани силом, се работиме
робство претежко, много усилно!

Тежко и горко на оно село,
где ги е Черни бог избълвал,
в жалост погружено поличело,
чест, имот, всеки е изгубил!

Бракове силом мръсно скверният!
Безчестят неповинни девици!
Силом невръстна деца турчат,
мъже въздишат в тъмни тъмници!

Черни живот живейме бедни!
Ням' ясен ден весел за нас!
Ах, никой не ще да ни погледни,
грозна ни обколила напаст!

Млада н' оста в село девойка
в скотско им щение да не впадне!
Мене гризеше змия усойка
злоба султанска да ме не стигне!

Аз имах за все сестра едничка,
сама тя ми беше утеха,
бедно сираче мене миличка!
Наши родители починали бяха.

Нямаше нигде ней прилика,
светло бе слънце, сяйна звезда;
криех я аз' от злоба поганска,
но не отбягнах горчива беда!

Гергювден светли празник беше,
на селище ся стор' игровод,
мало, голямо там се береше,
стекъл се беше вес народ.

Мило и моя жали сестрица
с дружки любезни на лик да иди,
млада беззлобна чиста девица
сълзи почна с молба да рони!

Глупав се бедни аз придумах,
с' сърдце неволно и наскърблено
на лик самичък я съдружих,
дело извърших ах, несмислено!

Всичко се коло с чудо обърна
моя сестрица всеки да види!
Глас се всеобщо в люди потътна:
„Видите, хубава Златка иди!"

На сърце мене нещо устрели,
страшно предчувствие усетих!
Скръб Зловестница ми възвести,
сълзи горещи си пороних.

Вещица бе се век' опълчила
с' злоба изпоздна, с гнусна скверност,
хитрости мрежи беше оплела,
теглеше в жертва невинност!

На игровод се хвати и Златка,
с невинности шар на бяло лице,
с румена лепозрачная краска
светло прекрасно осия слънце!

Само три крати бе обколила,
те черн' омразни грозни арапи,
врагове живи, страшна плашила
проклет султан роби си проводи!

Удрят немилно с остри ножове
зверюве бесни, лик разпръснаха,
бяга плашливо всеки да с' избаве!
В сарай сестрица ми отвлякоха!

Небо се над мне блестно разтвори!
Мъртъв несвестен долу паднах,
аки гръмонос силно м' удари,
мрачно покри ме тъмни въздух!

Среднощ се у дома посвестих:
„Мила ти моя душо, сестрице! —
страшно отчаян възгласих, —
где си, любезно ти мое сърдце!

В ястребови кръвнишки, ах, нохти,
в сквърна ръка поганска пропадна!
Бесни враг чест безценна ти сили,
птица беззлобна и неповинна!

Боже всесилни, ти, милостиви,
доколе угнетени с неправда,
доколе люти враги злобливи,
доколе черна горчива съдба!"

Пак се пренесох заборавен,
но скоро трезво се пробудих,
стреснат от лошав сън страшен,
яростно смущен аз треперех!

Ястреб кръвник злата ми гълибица
в кървави нохти си държеше!
Късаше жива мила ми птица!
Жално без помощи тя пищеше!

Ах, мила сестро, Златке, где си!
Душо! — извиках. — Кой ще т' избави
от нечестиви ръце султански?
Вила в сърдце ми сила настави.

Дързостна храброст жарко усетих,
страст отмъщения се в мне роди,
светло оръжье си запасах,
Торк, бог юнашки, ме изпроводи.

В равни султански ускочих дворове,
пусти остали му небройни стаи!
Спяха от мъртваго сна вси зверюве,
где да нападна да случа край?

Малко се поразмислих разумно,
нужда измисля хитрост подобна!
С мъдрост приготвих вещество пламно,
старо изкуство ми в то помогна.

Огън запалих отвсякъде страшен,
близо оръжен се добре затулих,
силен червен избухна пламен,
смътен бесовски скоро глък чух.

Общо смущения се раздаде,
яростно звяр султан плахо вика!
Нико' от глота не му с' обаде,
суетно помощ против огн' иска!

Бяга уплашен всеки как може!
Страшно заплашванье роб презира,
никой губителю в беда не поможе,
тежко си бреме той разбира!

Кат гълъбица из клет излетя,
Златка от пламен оттече трудно!
Бледна в градина в цвети полетя!
Мрачно ми око é съзря взорно.

Бързо се тамо аз притекох,
в недра любезна братска премила
мила сестрица си прегърнах,
горска поемнах шумна могила.

Скоро достигнах в гора зелена,
стъпки и диря хитро скрих.
Драг' усърчаваше ме измяна;
бързост крилата аз придобих!

На планина висока и стръвна,
с гъсти покрита дъбове китни,
каменна ест стена извишена,
момком познат е Луми дял чутни!/6./

Там природ' е пещера създала
с равен простор и с объл свод гладки,
с бистър студен я кладенец дарила,
кто от стена извира с шум сладки!

В бездна провала струи си крие,
място прекрепко и безопасно!
Слънце го първозрачно вне грее
с' свое пресветло лице възточное.

Хитра десница человеческа
тамо угладил' обиталище.
Злоба са бягали губителска,
бедним е било то прибежище!

Черти се виждат там изкопани,
знакове по стени си личат,
тъмни съвсем и нам непонятни
стара приключения таят!

Мила Зорница бе забеляла,
светла Деница мрач си гонеше,
слънична светлост зраци спустила,
разсвет в поднебие си готвеше.

Над зелен здравец Златка сложих
пред пещерско входустие драго,
сладък разговор тихо почнах
от сърдце братско мило преблаго.

Не бой се, душо! Не бой се, сестро!
Тука сме свободни, безопасни.
Горско усой крепко е място!
Злоба султанска не смее да вникни.

Ръка юнашка много извършва!
Сънмища турска гордо ръгае!
В гора зелена момък царува,
сладка свобода тука владее!

Промисъл божа нам е дарила
крепостни твърди планински стени,
напусто не ги е съзидала!
В бедности тука сме непристъпни!

Но радост моя скоро изчезна,
на мъртво тяло говорих, бедни!
Горка отчайност мене привземна,
облак прескърбен ме прикри тъмни!

Весел' очи не ме погледват!
Сладки не ми се глас отговаря!
Сили душевн' от печал тлеят!
Тежка над мне се гора стоваря!

Сълзи горчиви почнах да роня.
Ах, сладка сестро, брату продумай!
Жалостно викам, отчаян моля!
Мила, любезна, мене погледай!

В недра гореща я прегъртам!
В красно си лице бе побледнела!
С' сълзни реки го аз обливам;
смъртна го бе студеност превзела!

Румен ми шипц извенал беше!
Пролетна крехкая зеленчица,
духната вихром, паднала беше!
Нежна излетяла бе душица!

Горе мне! Как ща, бедни, претърпе,
люта печал и горка скръб!
Кой ще м' утеха мила принесе?
Смърт! Смърт отчайности е лек.

Слънце почнало бе да заходи,
светли си зари веке криеше,
високопарни птици соколи
всяка в гнездо си драга летеше.

Горска животна в заво' идеха,
в тиха вечеря с' своя любезна
весело милко си играеха
двойка премила и неразделна!

В жалост погружен аз ридаех
над мъртво тяло сестрино мило!
Горко си неутешно плачех,
сърце мое се бе уязвило!

В' вървище тясно чу се пристъп!
Ронеше се песък от постъпки!
Дебни разносеше се там хръст!
Кършеха се настъпвани вейки!

А, люто яростно въздвижение-
силно ми се в душа, хой, породи,
иде ми, рекох, с отмъщение,
Черни ги бог Бедай проводи!

Златкино тял' отнесох в нирище,
бодро на входа се опълчих,
храборно чаках аз бойлище;
но български умилен глас чух!

Дръпнах се по на вне затулен,
да ме незнайни не видят,
да ги съгледам неизвестен
с черна измама да не дебнат!

Свилен зелен се знамен подаде,
храбрий го млад момък носеше.
В лице приличен бе войводе,
кой наспоред с него идеше.

В златна одежда беш' облечен,
светло оръжье г' украсяваше,
с поглед великолепен, страшен
в стас се от други отличаваше!

Млади се момци, лични юнаци,
от дълъг път виждаше с' идеха;
всеки си пушка държеше в ръци,
бодро се разпоредно запреха.

Сам се един отдели момък,
към пощеря се той управи,
място прегледва бодър ускок!
То е юнаком закон първи!

Близо до устие си достигна,
долу с оръжье аз посочих,
остро юнак ме страшно погледна!
Жалостно, милко му продумах:

Братиме, наша вяра християнска,
бог те е при мене проводил!
Аз страдая от злоб' агарянска,
бедному мне з' утех' управил!

Мъртво му тяло аз показах,
сълзи горчиви ронящ н'утешно,
люто му приключенье сказах,
турско насилие незнабожно!

Ярко юнак разярен въздъхна,
нищо не м' отвеща, нит' изрече.
Черна му коса страшно настръхна,
скоком се войводе затече.

Бодра се стража окол постави,
момци в завой се разпоредиха,
войвода к мне се хитро управи,
тиха ми даваше он утеха.

Златен от пояс тул си разпаса,
лекове извади духовити,
Златка остала беше без гласа,
трудеше се да я дигн' от смърти!

Проходница звезда зайшла беше!
Свет живота угаснал бе веки!
Тяло животен дух не движеше!
Светлости слънце прошло в' веки!

Черни осъмна ден за мени!
Между две елховия младочки,
кичести, тънки, красни, зелени,
гроб изкопаха момци девойки!

Клетва юнашка вяра сториха
Златкина смърт да си отмъстят!
В чета избрана мене приеха,
местни пътеки да с' известят.

Цяло си лято окол ходихме
в гора преславска и гериловска,
люта кръвника зверя вардихме,
хитр' е породица зла татарска!

Бодри стражари крепко постави;
грозна помагаше му Вещица,
в злоба свирепа горше настави
стара богиня се злотворница!

Други подобни нему чистихме,
иста порода поганско племе;
пукалу ги поклон приносихме.
Да ни олекне от тежко бреме!

Красное лято скоро пройде,
шума зелена веке извена,
весело естество си побледне,
падаше гъста слана упална!

Люто се беше Вихр разярил,
тихий пре въздух вълнееше,
силно го беше он устремил,
вся поднебесна се люлееше!

Ветрове бурни силно вееха,
облаци черни на ведро небо
зима студена възвестяваха,
бягат овчари в поле на топло.

Шарци в планина век не блеят
и радостливи хлопк' ускоком
веке по гора не се звонят,
светли се зренник скрива мраком!

Време е веке за зимовище!
Купно упътихме се дружина,
мирно е Цариград пристанище,
крие ускоци момци мнозина!

От северна страна Цариграда
в равно плешиво поле безлесно
турска владее гнусна порода
в малка села сé едно до друго. /7./

Близо се бяхме там приближили,
дебнахме криви тайни пътеки,
в леси оръжье бяхме съкрили,
ратаи се престорихм' убоги!

Светла зора ни тамо настана,
в ситна се драка ми примъкнахме,
кратък за нощ ни път век' остана,
слънце да се привие чакахме.

Турчин ни проклет ходжа съзрял!
Потеря тежка се нам подигна,
окрестна бе села известил,
силен в въздух гръмонос потътна!

Бесни поганци в поле викаха,
више от пятстотин агарянци
с пушки на нас в драка пушкаха.
Зли са на слабо място турци!

Нямаше в поле що да сториме,
впаднали бяхме беднии в клет!
Свято оръжье в брана нямахме,
чакаше безоръжни нас смерт!

Живи ни до един изловиха,
с връзани ръце бедни н' опако
двама по двама ни наредиха,
в Цариград караха ни жестоко!

Сънмища люди купом събрани
по цариградски улици сборно
гледаха ни в вериг' обковани!
Бягаха деца от нас страшно.

Мъдрехме се кат млади невести,
с тежка накитни грозна дрънкала,
долу земя си гледахме клети,
чакаха ни колове, бесила!

В здание много дълго, широко,
где въоръжни множество турци
гъмжаха кат мъртвило зъминско,
пред паш' уведоха ни поганци.

Съдба за нас си беше готова,
коли, въжа, железн' остри куки!
Тако владее турска управа
с безчеловечни прелюти мъки.

Но тихом се войвода помоли:
— Пашо честит, не сме злодейци!
Никого ми не сме погубили!
Бедни убоги сме работници.

Идехме в Цариград безоръжни
за придобивка да работиме.
Поданни царски сме всепокорни,
даждие царю вярно плащаме.

Имаме дребна нежна дечица,
на тях си, пашо, милост стори!
Не ги на клет' оставяй вдовица!
На права бога смърт ти не твори!

Чудно се турчин в милост придума!
— Вечна тъмница вместо бесило! —
страшно намръщен он издума.
Грабна ни звярско диво беснило!

В залива Рог зовими златний,
кто се до Сладки води провлача,
где е създан Арсенал турский,
стара обграда там се отлича.

С зиди високи, много дебели
насред премрачно е подземие,
где люди многи горко с' изгнили
от турско звярско пустоверие!

Сълнични не прониква там зрак,
влага отровна, смрад же ядовна!
Вечно владее смъртний мрак,
мъка бесовска прелюта поздна!

В тежки вериги бедн' обковани
цели години девет черняхме!
Голи и боси! Жедни и гладни!
Живи умрели горко мъртвяхме!

Десета бе настала година,
нови се зидове заправиха
на Сладки води в царска градина,
в двойка вковани там н' отведоха,

в тежка подвада с други мнозина
тамо запрени братя ускоци,
от тринадесят вярна дружина
само пет бяхм' остал' единаци. /8./

Двеста ни войни здраво вардяха,
здание селско беше там ближно,
вечер ни рано вне затваряха,
пазеше врата стража прилежно.

В най-отчайно състоянье
ест и спасителная надежда!
Много извършва тъчно решенье,
хитрост разумна храбраго вожда!

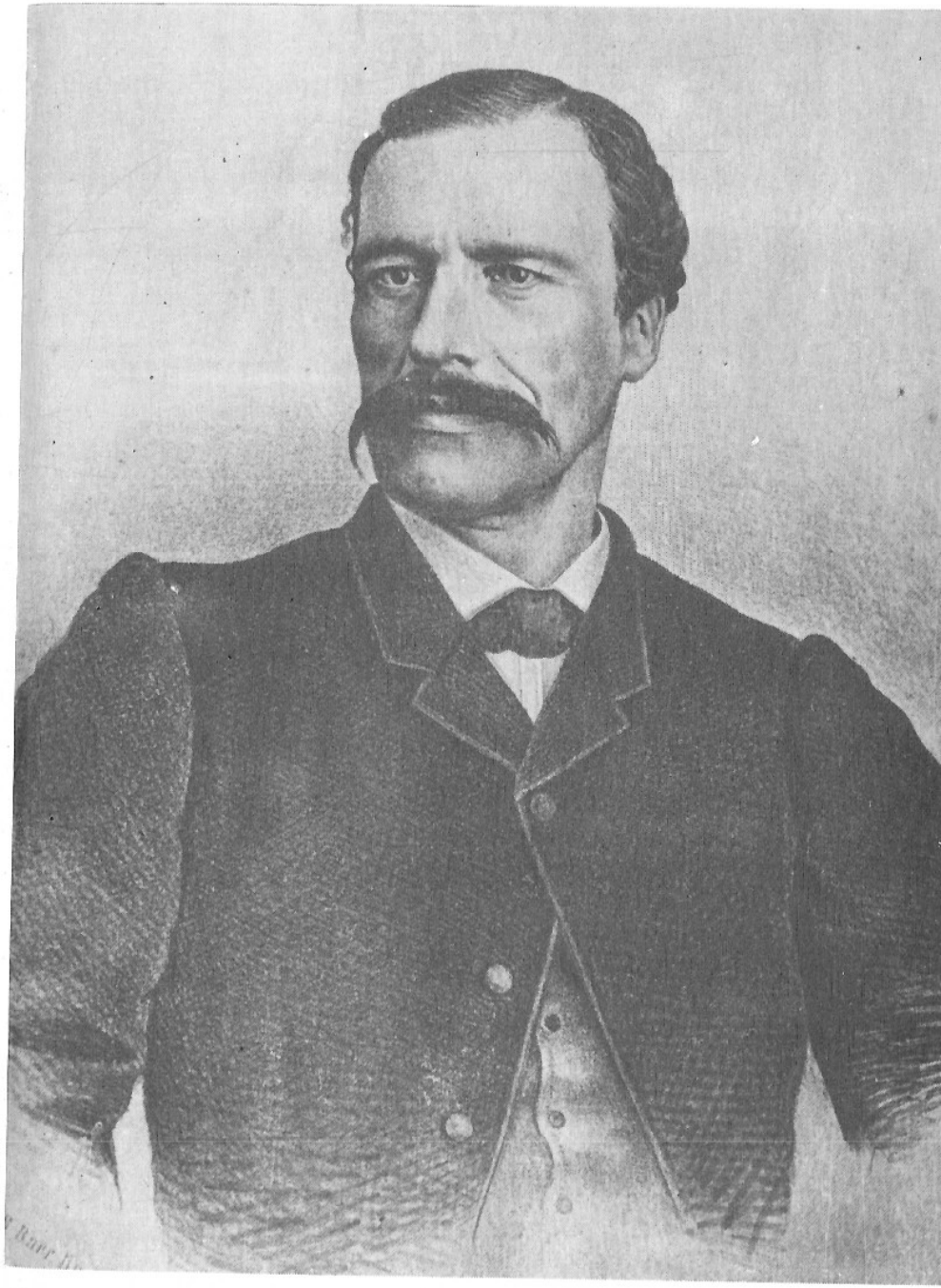

Г. С. Раковски

Родителите на Раковски със сестра му

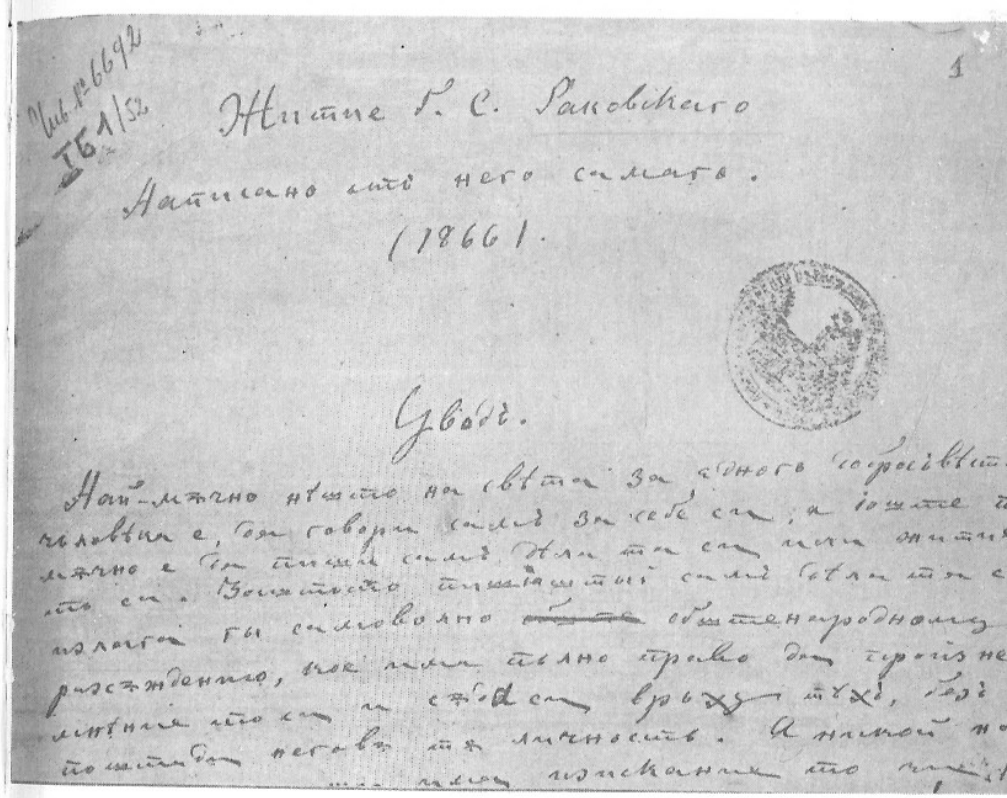

Ръкопис на първата страница от „Житие“. 1866 г.

Горскый пжтникъ

Спѣвъ

списана от Г. Раковскаго

Въ Планинѫ на мѣсто нарицаемо

Орлѣ.

близъ при Старо Село Котелъ мѣсто

рожденія его

въ лѣто 1854

Ръкопис на заглавната страница на „Горски пътник“

Часть втора

Спѣвъ. 3

Народ. Библиотека-С

Надъ планины накытены, с дрѣвеса ширококлонны.
съ прѣвисоки могили, съ стрѫвно-равни полѣни,
С стѣны каменны разтерзаны отъ естества прѣпико,
отъ здравецъ вызелень, [illegible] цвѣте райско,
Кичевица кичѣвѫ, и [illegible] нарѣждѫ,
Естеству похвалѫ дивнѫ [illegible] давѫ нарѣждѫ.
Гора са лѣтно развивѫ, Зима си тихо отходи,
А пролѣть радостотворна, всичкѫ тварь находи.
Аглика жълта цвѣти, и червенаа пиронипа,
Полени и равнища, наирохѫ своѫ приликѫ:
Пролѣтный Зефиръ възрочхѫ с благость одухори,
С смѣнъ благоуханни, с таманѫгѫ го услади.
Изворы ти като крусталь, свѣтло са избистрихѫ,
Води ти имъ като лѣръ, чорно са истоудихѫ:
Все естество радостовидно са [illegible] възвесели;
и райска та хубость въ планини ти са всели;
таквѫ радостотворнѫ, и украсенѫ страннѫ
рѫка человѣкъ, да насѣе та не може тамина.
то природа матерь всѣхъ, прѣдивно е сътворила
съ мѫдрость непостижимѫ все е украсила
Славии, сладкогласніи въ лъбовнѫ зорѫ,
Коль приносно пѣятъ въ зеленѫ горѫ;
Создателя и творца, славятъ неповинно
съ пѣніе наслаждаватъ смертны умилно.

Ръкопис от първата редакция на „Горски пътник“

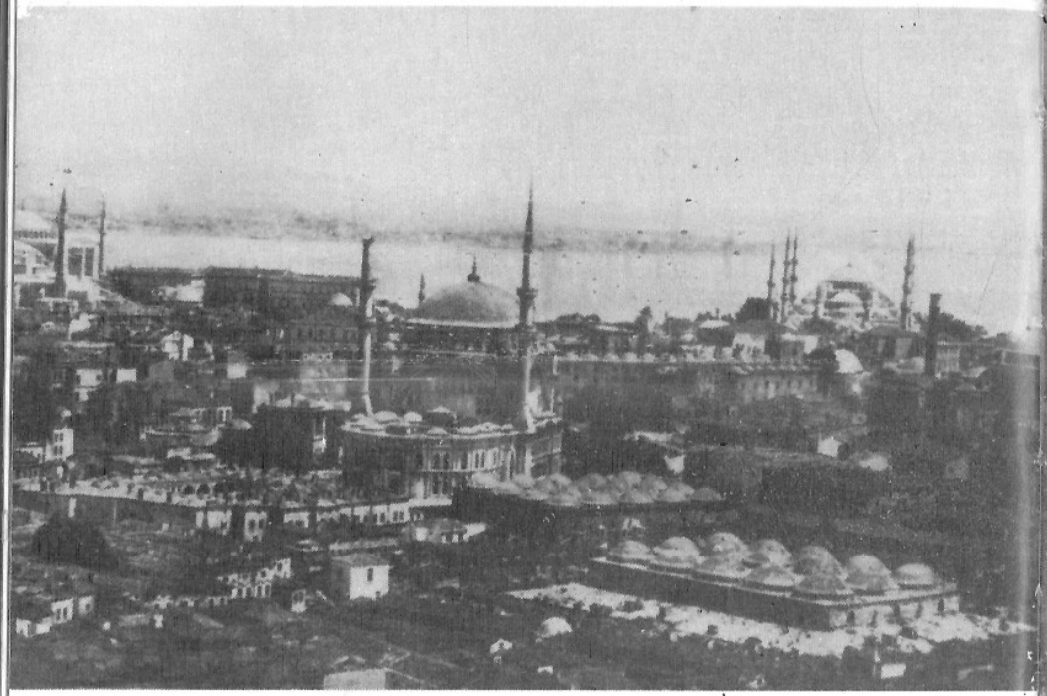

Изглед от Цариград. Средата на миналия век

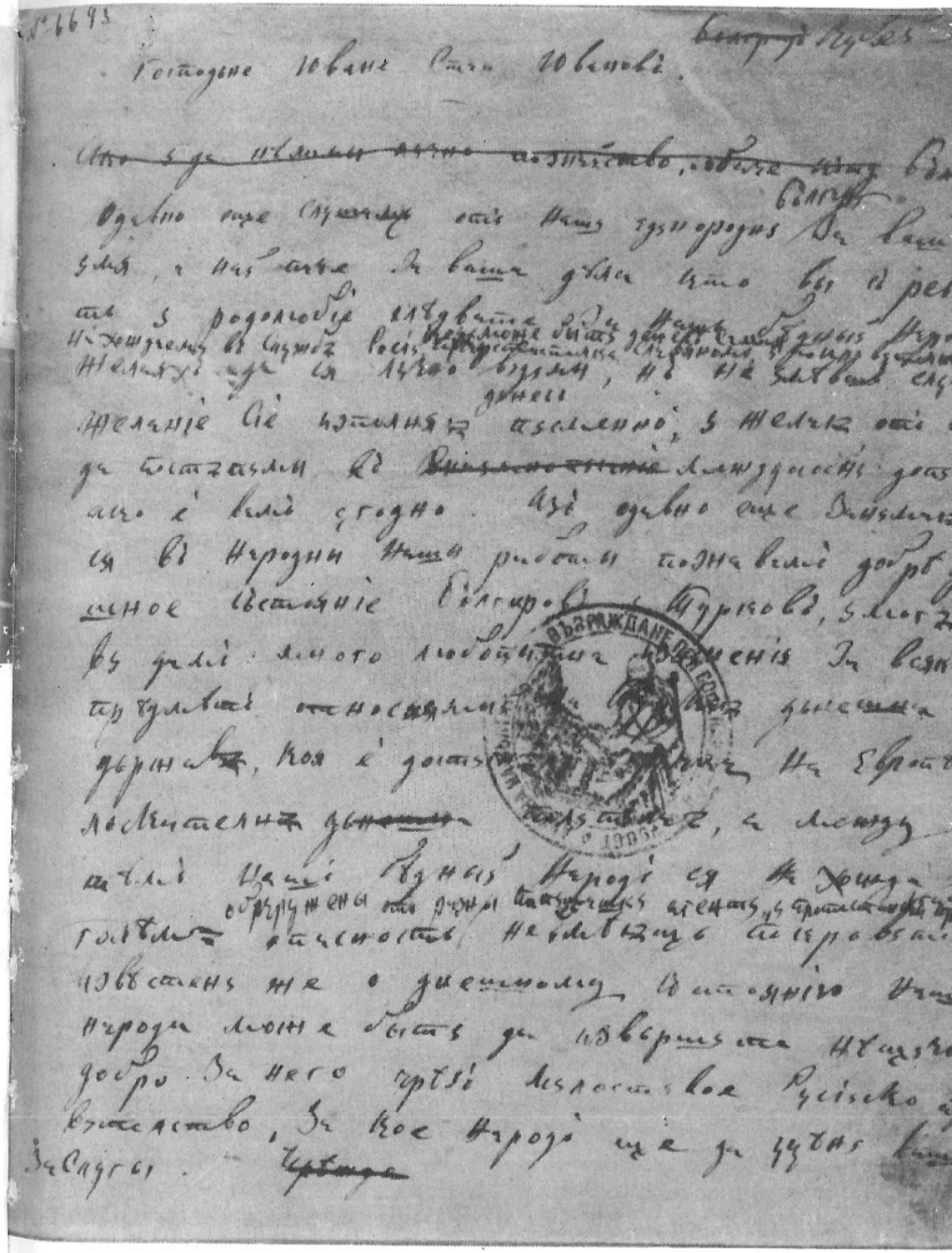

Част от писмо до Ив. С. Иванов

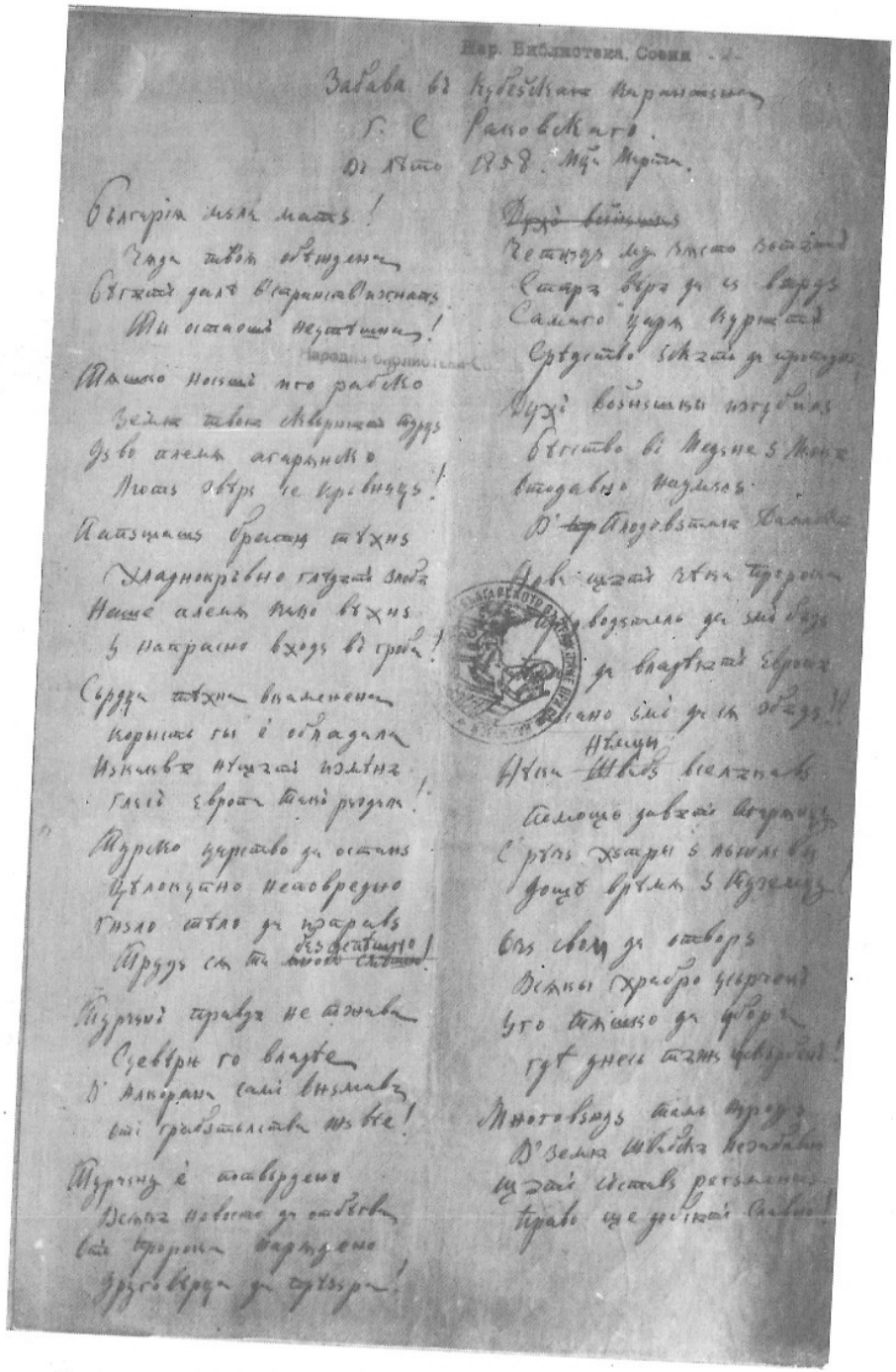

Ръкопис на стихотворението „Забава в Кубейская карантина“

Петко войвода тихо беседи:
— Ой, дружино, вярна, сговорна,
мене се нещо на сърдц' обади:
от мъки не ли в' още дотегна?

В черна си жалост ми остаряхме,
мършава, гнусна чака ни смърт!
Везани же в железа поличахме
в люта тъмнична отровна смрад!

Красна видяхте ли моравка?
Като се драго тя зеленее,
с пролетна румена перинка
слънце любезно как топло грее!

Цвят благовонни дух услаждава,
с светла одежда земл' украсена,
сладост блажена миру раздава,
бял свят сияе в' вся поднебесна!

Мене е наум Стара планина,
там с' е сега развило лесище!
Хой, каква е мила добрина
храбро да умреме там в бойлище!

Турска е стража глупа, ленива,
мъжеско мъдро нападение,
водимо с хитрост, славно успява,
време не губим! Усърчение!

Тихо ми полунощие беше,
други запрени, трудом уморни,
всеки несвястно мирно си спеше,
бодри, ми гледахме врата дворни!

Свобода наша сложно решихме,
тежки окови, поганско робство
да съкрушиме ведно смислихме,
сходно се нами появи средство!

По-добра е смърт маломинутна,
нежели дълги рабски живот!
В мъка османска безчеловечна
полза нямаме от наш имот!

В тежки окови преугнетени
доколе стидно ми да търпиме!
От диво племе уничтожени,
доколе несвястно да стоиме!

Еда човек за робство е създан!
Кам от праваго разума полза?
Скотски да стои се обуздан,
везан живот да си прегризва!

Силна в неволя храброст добива
душа, решително усърчена!
Страх же губителю тя задава,
изненадейно устраблена!

Дървени врата с ключове тежки
над нас затворени отвън бяха!
Нямахм' оръжье освен мотики!
Турци стражари тамо се бдяха.

Силно отвътре я подлостихме,
с гръмно пращенье се изкъртиха!
Стража оръжна си наюрихме,
турци от мотики се разбягаха! /9./

Докле се сбуди войнство главно,
ми се от тъмна нощ ползувахме,
бързо поемнахме бърдо хълмно,
до свети се шумак ми добихме!

Тежки строшихме пусти вериги,
рядом по драки тях накачихме,
в стари управихме се пътеки,
в гора зелена си достигнахме!

Наша надежди звезда осия,
мрачно живота небо разведри!
Радости цвят в сърдца ни разцветя,
сили душевни наши ободри!

Спасно пристанище нам с' отвори,
в радости море веке плавахме!
Вълни му Белий бог побори,
драга любезна бъдност чакахме!

Светлое слънце зари свободни
ясно на глави наши разсипа!
Облаци робства дале разгони!
Радост блажен' е свобода свята!

Вечно незаборавим ден сей
мисли високи мене внушава,
воля по-друга в мене си владей,
в пъприща трудна ме поощрява!

Горести пламен от сърдц' избухна,
праведно ищеше отмъщенье!
Сънмища си враждебна погълна,
страшн' е дълговременно търпенье!

В път си добихме нужно оръжи,
дебнехме турци с стара хитрост,
ленно, повлачно ходят без грижи,
лесно се мамят с малка бодрост!

Време е друго да сторим чудо,
деветгодишни д' осветим мъки!
Гнило да хвърлим' облекло худо,
с месо поганско да гостим сврaки!

Давно се беше язва явила
в тяло християнско горка отровна,
в недра му силно бе се вдълбила,
тлееше него с ' злоба враждебна.

Дивии питомци ал-корана,
голи дервиши зверообразни,
чета враговска, ведно събрана,
мъчеха българи безоръжни!

Турчеха силом деца невръстна!
Земя прекрасна бях' усвоили,
даден' им бе власт неограничена!
В плодни предели се угнездили!

Явно оръжни злодеи ходили!
Кръв неповинна християнска
зверюве немилно проливали,
движим' от злоба мохамеданска!

Турско правителство тях сматрало
аки ревнители ал-корана,
паче е тях то поощрявало
в дела свирепа и беззаконна!

Долу в подножье в гора факиска,
близо при черни чутни кладенц,
змия ядовна, лют' усойка
чуваше се дервиш злодейц! (10.)

Гъсто лежи на поле бранище,
там кръвопиец бе съзидал
турско теке, мръсно бесовище,
страшни кръвници беше събрал.

Бедни християнин там не смееше
денем да мине, ни да проникне
благо, живот горчиво губеше,
пътища бяха там непристъпни!

Зверюве люти хитеха люди!
Българска села окрест себеха,
колеха стари, скверняха млади,
овци, говяда стадом грабеха!

Села определена тям бяха
дан всегодишна да им плащат,
люто, немилно бедни глобяха,
нямаше камо да прибягнат!

Място сие свърталище беше
на зли кръвници, множество турци!
Мало, голямо от тях пищеше,
тамо беснееха волно поганци!

Там непозиблен беш' убиец;
мръсно кръвнишко прибежище!
Всеки приемнат бе злодеец
в турско дервишко гнусно капище!

Там живи вълкодлаци живяха!
Пиеха кръв немилно чловешка,
окрестна места затмели бяха,
узница беше тамо бесовска!

Но люта им дошла бе кончина,
Черному богу даже досадни,
нами се даде сходна причина,
миру от тях поне да олекне.

Тъмна, премрачна нощ владееше;
в стая широка около гроба
блестни се свет от прозор светкаше,
с' глъкове вълча виеше глота!

Кръгло обиколили се бяха
вери дервишки питомци диви;
бясно запенени се вртяха,
коло играеха самодиви!

Свиреше свирка грозни дервиш,
падаха долу сѐ побеснели,
тътнеше зданье от силн вртеж,
вси се несвястно бяха принесли!

Време доде да развеселиме
тяхно бесовско нощн' игралище,
с пушки гръмовни да поздравиме
пъклено ядно злобно сънмище!

Гръмнахме прямо в сънмище бясно,
па си потеглихме остри ножове,
в бясно поганско купище смутно
режехме тлъсти турски вратове!

Никой не можа да с' отбегне,
остро г' изяде наше желязо,
само да беше кой да погледне
капищ' Алиюво в кърв' обляно!

Двама на страж' остави войвода,
в ризница с други он сам отиде,
светло оръжье, златна одежда
с много жълтици скоро изваде.

Момком ги равно раздели братски,
огън от вся страни си подпали,
пътек' емнахме старопланински —
ни лук яли, ни на лук дихали!

Цели години три четувахме
в Стара планина, майк' ускошка,
в Доброжа равна зиме живяхме,
свободни в дива села татарска. (12)

Чистехме гора от зли кръвници,
помощ, олекченье приносехме
на наши братя бедни клетници,
турско губителство ми гонехме!

Но на четверто лято несрящно
в тръновска планина кипиловска
завардиха ни в' вървище тясно
турска редовна множество войска;

Българи предводител' им бяха,
от вся страни окръжн' обколени,
пушки враговски в нас изтрещяха,
падна дружина вси умъртвени!

Ранен, аз ножа си дочепах,
дебня една насилих яростно,
много си турски глав' отсякох,
в гъсто притекох мяст' усойно.

В горская една хижа християнска
при една бабичка се спасох;
стара с любов ме тя прие милка,
рани си там добре извързах.

В Цариград бях дошъл незабавно,
с други обаче чин присторен,
хоръгвонохца срещнах недавно,
в пъприще внидох задоволен.

Втори говори Велко юнак,
лични витяз, в храброст единак.

Аз съм роден в подпланинско село,
где румен шипц в пролет се ражда,
все естество сияе засмело,
въздух се благовонно услажда!

Наше е село чисто от поганци,
име же носи цветно и красно,
многи показало е юнаци,
то е за турци доста ужасно! (13.)

Не си родители заповних,
в нежна ми мягка младост премила
бедно сираче клет' останах,
милостна ме ръка възпитала.

Но съдбина злоблива и люта
в слабо седмогодишно ми лято
сред път остави ме непокрита
паки сираче клето, несретно!

Милост християни ми не сториха,
да ме при себе кой приемни!
Три се години тъкмо минаха,
горчиви дни прекарах се тъмни!

От къща в къща в бож' им' исках,
черна земя постеля ми беше,
хладна покривка небо имах,
сърце от гладости ме гризеше!

Напусто се сираче молех,
в художество за хлебец слуга
сълзи да ме приемнат ронех.
Съдба по-люта чакала друга!

В село съседно бягам турско,
ища неверна милост поганска,
сам си наложих, ах, тегло робско,
в клетка аз впаднах лют' агарянска!

Девет години там слугувах
в силна злоблива ръка османска,
неверну турчину робувах.
Проклета вяра е отоманска!

Кози и овци в Стара планина
с искрена му прилежност пасох,
с божествена преблага добрина
стадо небройно м' отвъдих!

Друга настала беше година,
веке поисках да се отлъча,
и аз от робство да си почина,
сам же за себе да се помъча.

Верни заслуги да ми заплати,
число от овци да ми отлъчи,
с радост господска да ме изпрати,
веке оскъдност да ме не мъчи!

Но турчин без неправда не бива;
калугер без лъжа, притворност,
с лукавство грък неверен успява,
дадена е чифуту завист!

Турчин заплата моя с' отказа,
силом поиска да ме потурчи!
Строго ме, ах, с безбожност наказа,
в влажни тъмници он ме заключи!

Запрян години три в тъмница,
слънце светливо аз не видях!
Дотегнала ми беше душица,
кървави сълзи сѐ проливах!

Мъки безчеловечния разни
мохамеданци ми налагаха,
тяхная вяра те безсловесни
да изповядам сѐ ме силеха!

Четници диви и суеверци
идеха често в моя тъмница,
лъстяха ме тии пустоверци
пророка вярвати женолюбца!

Нямах отнигде добра надежда,
в турское село в узница скрит,
строго обколен с турская вражда,
черна покрила беше ме сет!

Горести пламен мен обемаше,
сърце мое се бе уязвило!
Помощ от человека нямаше!
Окръжен бях от турско мъртвило!

Строго с' отричах от отоманство,
самому богу се надявах!
Ищех избавити с' от поганство,
средство д' отбягна сходно търсех.

Смърт ми решили бяха поганци,
жертва невинна да принесат
своему пророку агарянци,
с христянска кръв да го насладят!

От тежкосърдия принесен,
в горко спустил се бях униние!
Долу лежах всезаборавен,
следное гледах сновидение.

Близо при мне стоеше старец,
в бяла облечен светл' одежда,
в ръка държеше златен палец,
сочеше в лице благонадежда!

С поглед умилен мене изгледа,
с глас же владически ми изрече
следная кратка сладка беседа:
—Чадо, дерзай, мъка т' изтече!

Скор' от несвястност се пробудих,
радости цвят в сърдце ми се роди!
Боже всесилний! — възгдасих.
Еда от тебе вест ми с' изпровени?

Близ' у съседно село християнско
имах едного сам приятеля;
владаше в нас състрастие братско,
искрена го знаех любителя.

Пастирско имаш' и он звание,
в планина бяхме се опознали,
най-мило бе ми то познание,
братски се бяхме задружили!

Стада си заедно ся пасяхме,
свирехме двама с медни кавали; (14.)
в горска завоя се веселяхме,
ведно д' умреме бяхме решили!

Турчина беше он умолил,
свободно за да му се допусти,
бе се нарочито наканил
мене в тъмница за да посети.

Празник света неделя си беше,
врата подземни се отвориха!
Пролетно слънце въздух блажеше,
зраци в тъмница ми проникнаха!

Одавно светлост очи лишени,
отпърво с озаренье затмяха,
огнени искри разпространени
в стая тъмнична въздух лъстяха.

Верний мой друг ожален
нищо не смееше да продума.
Беше от турчина съдружен,
тежко от сърца само въздъхна!

Хляба подаде ми цяла пита,
врата се паки тежко затвори!
В хляба пила беше остра съкрита
с клято желязно, кто камен бори. (15.)

Бягания знак то за мен беше.
С пила обкови мои опилих!
Сърце от радост живо трептеше,
зидове с клято си проломих.

Първи си зраци слънце сипваше
по листокитна гора зелена,
шумица росна светло святкаше,
бляскаше гора ак' осребрена!

Свободен веке стигнах в бял свят,
богу помолих се на моравка;
загазил съм, хайде, напред!
Смърт се реших да умра юнашка.

Наум ми доде отмъщение,
тежкия мъки си представях,
гора ми даде усърчение,
против се турков разярявах!

Вървище горско бе ми познато,
имах надежда, за да сполуча;
беше приятно красное лято,
майки исках да им разплача!

Оскъден же от нужно оръже,
хитрост от нужда следная измислих,
тъчно решенье много то може!
Скъсан се аз слепец престорих.

Дрянов' избрах корава тояга,
лице забулих мое прилежно,
те турчин иде и се напряга!
Ходи оръжен в път безгрижно.

В тясно му място се препречих,
лесно се турчин глупав превари,
милост умилно му поисках,
златна си пазва всадник отвори

бедному да даде милостиня!
Време подобно не загубих,
с моя коравая дряновкиня
мъртва си го от коня сломих!

Глава му бързо аз отрязах,
над остър камен аки на змия
яростно я строших и наказах!
Беше добре оръжен делия. (16.)

Светло м' оръжье аз разпасах,
двойка пищови, сребрена пушка;
турска одежда си облякох,
сабя запасах остра дамаска.

В шума зелена се затулих.
— Горо зелена! Ти, мила майко,
ускока храниш ли — възгласих, —
чета юнашка в усой дълбоко?

Между им най-сетен да бъда,
вяра поганска да поколиме!
Турска неправда, звярска набеда,
да тях кръвнишки ми погониме!

Цели три месеци самичък
в гора се разхождах и скитах,
с хитрост юнашка аз едничък
хляба присторно много заемах.

Черди говеда и стада овци
в горска хладнища бяха доволна!
Блееха сладко ваклести шарци,
дале относяше отзив звона!

Бедни овчари в гора покорни
очи не смеят да подвигнат,
нужда тях кара да са послушни,
храна приносат и не питат

за коя правда то им се ищи.
Правда по-силнаго там владее.
Не са ступани на своя вещи,
всеки по воля тамо беснее!

Братия тии мне известиха,
в гора че ходят наши ускоци,
техни успехи ми повестиха
българи храбри, отбор юнаци!

Голъб юнак, млад войвода,
със дванадесет вярна дружина,
загорска славна мила порода;
изхода бе любовна причина! (17.)

Бе си безчестие отмъстил,
многи же турски потери тежки
храборно беше он съкрушил,
люти задал им беше он мъки!

Славно се бе прочул он далеко,
глава му бе се скъпо продала,
плащаше я правителство турско!
Заповед строга бе се издала.

Пловдивски паша бе отредил
силна избрана чета сегменска,
страшна билюкбашия настанил
дива породица арбанашка!

Голъба войвода да си хвати
паша му беше заповядал,
билюкбаши жив да се не врати
в име пророка бе се заклел. (18.)

Вест сия мене люто огорчи!
Голъбу аз смислих да помогна,
кръв своеродна в мне се разяри,
жалба природна и благородна.

Рекох да се еднаж опитам:
хитрост що може и юначество?
Можно ли е да се ползувам
от преизрядно сие качество?

В диря им мъдро постъпих,
в криви и тесни горски пътеки,
цели недели три подебнах
в хладни и росни букови сенки!

Веке желаеми час достигна
сгодно, приятно благовремие,
в нощ ги придебнах една тъмна.
гора д' очистя от сквернение!

Турци голям огн бяха наклали,
бесни, върла ракия пияха,
ваклести овни бяха заклали,
сами на огня те ги печаха.

Турче безъсно им заливаше
с грива голяма сребрена чаша,
всеки грубиянск' от нея лочеше,
аки осли търкалят се в паша!

По що се мало поизнапиха,
че са в юнашка планина, турци
от памет своя го изгубиха,
почнаха зла вечеря поганци!

Шкямно се близо там приближих
в сгодно невидим положение,
техни вини си въобразих,
невинно българско стенение!

Майки колко сте разплакали!
Кръв же християнска неповинна
реки сте ви всегда пролеяли!
Не сте пощадили деца дребна!

Колко сте жени обезчестили!
Бедни търговци кротки пътници
колко невинни сте ви избили,
явни султански ви злодейци.

Бедная села кански пищят,
чети разбойнически ваши
благ' им пилят, явно ги горят,
скверният се гнусно домове наши!

Яростно разярен, помислих
мое желание да изпълня,
богу се от сърца помолих
да м' укрепи ръка в' беда силна!

Остър у зъби нож ухватих,
два самокреси же смъртоносни
билюкбашию в гърд' упалих,
спустих на земя победоносни.

С ръка дочепах остър нож,
бързо затекох се между турци,
надясно се засуках еднъж,
седемнадесет затрих поганци!

Трупи грамада им направих,
капище бе м' огнище поганско,
жертва Мехмеду ги проводих,
наслада му ухан' отоманско!

Тихо с' оттеглих в ближно лесище,
от отмъщенье задоволен,
при едно пастирско дойлище
мирно преминах благодарен!

По вся гора се вест поразнесе,
че ходи сам-самичък ускок,
Голъбу гласонос се принесе;
горски на то се зарадв' юнак!

По вървища поставил бе знаци,
по бели камени знаменити
черти изрязал бе и пряпорци
в черное поле лъв знаменити!

Скоро овчари ми известиха,
с мене че жели да се състави,
с клетва юнашка вярн' увериха,
белег же между нам се постави.

О, драга радост, сладка, блаженна
лица състрадателн' усещат!
Движи безсмъртна сласт сърца тленна,
за свобода когда с' управят!

Истинна се любов тогда ражда,
блаженна бъдущност им представя,
мила цвети зелена надежда,
в пъприще сяйно ги наставя.

Пламен приятелства жарко грее
в душа юнашка и благородна,
топла преславно с' юнак кръв лее,
жертва принося я скъпоценна!

В дела юнашка го устраблява
отечества възпоменание,
с храброст чудесна го поощрява
свобода за месторождение!

С братска любов се прегъртахме
храбра войвода, вярна дружина,
за здравье се юнашко питахме
момци избрани, наша родина!

Голъб войвода тихо беседи:
— Братиме Велко, хвала ти славна,
ти от поганци гор' освободи,
твоя дела би щат незабвена!

То е от бога нам подарено
да се в гора съставиме, братко;
на теб е, храбри, то отредено
в пъприще наше трудно велико

славен войвода ти да бъдиш!
Чета юнашка вярна, сговорна
ти да успехом мъдро водиш!
С радост душевна аз ща пристана.

Аз му смирено благодарих
за славна чест, за светло войводство,
хоръгвоносец се отредих
с братско сърдечно ми задоволство.

Славно си в стара наша планина
девет години ми воювахме,
горска видяхме мила добрина,
мъжески свободно поживяхме.

Тайно н' оста горско вървище,
ни знаменити студни кладенц,
ни старо чутное бойлище
да не здрависат наш пряпорец!

Тъмни, дълбоки буйн' усои
свободно си ги ми ходихме,
цветни прохладни дивни завои
с тайни знаци забележихме. (19.)

Коя звезда отгде си изтича,
луна пресветла колко сияе,
коги засяда, отгде си изтича,
кой вятър тъчно отгде се вее,

цветове красни кои коги цвети,
цвети и скоро си прицветява,
въздух с' блоговоние си блажи,
горски юнаци си наслаждава.

Изкуство изучихме природно,
дивни изрядни за рани билки
естество посадило изворно,
чудно лекуват язви юнашки!

Стар' усвоили планини бяхме,
турчин не смееше да беснува,
племе кръвнишко там не търпяхме!
наше се им' еще поменува!

Лете в гора се ми веселяхме
в шума зелена, в росни поленки,
вино пиехме, агънц' ядяхме,
в сластни прохладни блажени сенки!

Зиме же в цариградски дворове
всякому драги и добри гости,
пръскахме сé жълтици дарове,
от гърци слушахме сé ористи! (20.)

Трети приказва мъдри Момчил,
кой е случки стар' изучил.

Отечество м' е село Дряново,
четири разстоява пъприща
от старославна града Търново,
стара са били там седалища!

Български наши скъпи древности
виждат се около тъмн' остатки,
сринати пуст' от турски напасти
варварства знаци, черти погански! (21.)

Ах, ще ли се роди и в Българско
древности мъдрий любител!
Днешно да махне он невежество,
роду да бъде мил учител!

Тъмна завеса да нам' открие
многогодишно же покривало,
наша де древност одавно гние,
коя губителство в ров' отдало!

Българско слънце светло да светне,
стара ни слава миру да кажи,
сяйни успехи мили прадедни
стара основа пак да положи!

Селяни наши с' отличавали
в храброст и в свободна художества!
В старост са землемерци те били,
славни в изображенье изкуства! (22.)

То по предания днес следват,
опитъм са землемерци изкусни.
Храмове, доми съзидаят,
многи са живопихц' остроумни!

Окрестна селска земя е тясна,
нужда е нами ходити в странство;
храниме се ми с ръка изкусна,
нами прадедно старое средство!

Радостно нам е пътешествие,
двойна полза ми добиваме,
с' сладка печалба, с удоволствие
в наше отъчество се връщаме.

Виждаме учени человеци,
почнаха те да се явяват,
българи наши и родолюбци
старая наша слава сказват!

Първое наше мило битие,
наша прадедна чудна храброст,
коя цял свят юнашки завладя,
многими же съкруши гордост!

Како сме после ми пропаднали?
Кая е била главна причина?
Царство защо сме си изгубили?
Сяйност наша како загина?

Не сме ми в Българско ту преселци,
како пристрастно блещуряват
неции списатели германци,
с разна ж' имена н' укоряват!

Писменост ми когда сме имали,
они са били чисти дивляци!
С жълъд са се по гори питали,
били са те съвсем безкнижници!

В Тракия гръци нас найшли,
стара повестница то показва,
в първо когда преселванье пришли,
име възпорско явно доказва! (23.)

Вражда из първо еще начало
силна между им се породила,
кръвопролитие се владало,
страст отмъщения ги движила!

Част едни част други надвивали,
вражда дълбоко се вкореняла,
в пропаст несвястно са шествували,
римлянска власт г' е завладяла!

Прадотци наши с храброст чудесна
с римляни се дъволно борили,
многажди гордост и мисъл тяхна
славно юнашки съкрушавали!

Цари же византски римогърци,
властолюбиви люди опърни,
под наши минали са пряпорци,
подани били са нам покорни!

Никой век не ще изтрие
римлянско худо понижение!
Никакво дело не ще покрие
тяхну Атилу поклонение!

Византски горди императори
в съсретенье цар Симеоново
пред златни светлия му шатори
даждье давали господарюво!

Вяра християнска ги помирила,
сродство сватовско после имали,
за време г' е в примирност държала.
Но гръци сé лукави са били!

Злоба пристрастие са хранили,
българскаго царства падение
всегда лукави гръци с' искали,
тяхно е било то намерение!

Во време же Ювана Шишмана
българско царство се простиряше
даже до града близ Византина.
Славний той цар владеяше

все черноморско крайбрежие,
Малий Самоков и град Чорла.
Плащаха нами гърци даждие,
Епир, Тесалия, наша била.

Даже до Драча все Македонско
българи славно си владеяха,
Кърмска земя, все Влашко, Богданско
българи князове управяха! (24.)

Горди же гърци впаднали бяха
в блудност, в разкошност, в гнусно содомство,
страсти развратни тях си владяха,
всякое бе изчезнало чувство!

Сили своя съвсем изтъщивше,
наблизо бяха горко пропасти,
всяк несмислен първенство ище,
водими скотски от гнусни страсти!

Образа всякаго правления
крайно бяха пренебрежили,
приходи царскии в грабления,
воини в разслаба бяха се вдали!

Сам император мир купуваше
скъпо, безчестно, ценою злата!
Войнство в празности пребиваше,
тягостна бе народу срамота!

Славнии прежде предводители
в празности, в лов се занимаваха,
общаго блага те грабители
увеселения сам' ищяха!

Диво же, лукаво духовенство,
кто всегда просвет' е опърност,
в силно достигнало развращенство,
от скверна дишаше безбожност!

В гнъсна дела потънало беше,
приходи главни то усвоило,
в дервишко заблужденье мръхтеше,
съдба народна бе озлоблило!

Прежде цветущая училища
паднаха в мрачное забвение,
празним иноцем за седалища
просвета прие развращение!

Бедний народ водими сляпо,
примери техни той следваше,
тичаше в пропаст тъмная глупо,
бъдощност своя не провиждаше!

Сребръм молитви им купуваше,
чакаш' от тях душеспасение,
живи светци ги той сматраше,
смешное диво заблуждение!

Турци ж' от дълбини азийски,
от малое почнавше начало,
в предел стигнаха византийски,
скор' учръдиха царство голямо!

В Бруса престол си поставиха
общи злобливи врази християнства,
варвари гръкъм повеляваха,
слава изчезна гръцкаго царства!

Общаго же врага присъствие,
кто разорителност им носеше,
гръцко не збуде заблуждение,
друга враждебна страст ги движеше!

С турци побратими те станаха,
гърци безумни и несмислени
противо нами съюз везаха,
в гибел те впаднаха безчувствени!

Знаяще положение местно,
по сух' и по море с войска силна
в българское нападнаха царство,
люто кръвопролитие почна!

Турком бяха водители гърци,
проходи горски им показваха.
С том сé успяваха те поганци,
отечество ни разораяха!

О, заблужденье человеческо!
О, преизпоздна злоба враговска!
Сърце злобливо гнъсно гръческо
водеха турци в земя християнска!

В братска си кръв те ръце скверняха,
братя в Христа нам единоверни
наша невинна деца коляха
заедно с агарянци неверни!

Праотци наши храбро се били,
мила свобода и отечество
крепко и мъжески са бранили,
дивно показали с' юначество!

Наши же светли цари последни
в страшни са битки паднали славно!
В многа сраженя били с' опърни,
царство обаче било разделно!

Злобное несъгласие гърци
давно между впосеяли бяха,
многи родили се властолюбци,
наша държава люто деряха!

Гръцко съседство, тяхно же сродство
мълви, раздори вмъкнало беше,
наш' отечество, българско царство
горко безвластие си гризеше!

Многажди гърци истия жени
в злоба лукава употребляли,
хитри угодници те гъркини
български цари в пропаст хвърляли!

Болест отровна, заразителна
гърци им бяха вне прилепили,
владаше вражда междуособна,
силна държава бях' удвоили.

Мащеха зла гъркиня царица
беше причина того раздора,
цар Александровая вдовица
Видин отцепи, силна подпора!

Вещица грозна в дом Шишманов
отровно несъгласи' избълва!
Злобе помагаше тя гръков,
вместо любов растеше мълва!

Турско оръжье силн' успяваше
в места раздорна и несъгласна!
Внешна му мълва подпомагаше!
Движеше се от сила изпоздна!

За седемдесет цели години
кръвопролитна битка е била!
Предел бранили българи силни,
хотя и мълва да г' е двоила!

Три агарянски царе с' убили,
бащин' огнище, мила свобода
лесно агарянцем не са те дали,
доста са клали турска порода!

Злобно обаче несъгласие,
мълви, раздори, кто бе впосяло,
носеше горко разорение,
суетно е юначество било!

Част от Българско зех' агарянци,
в Одрин се град тии учредиха,
силни постаха злобни неверци,
сталност в Европа веке решиха.

Скоро с презрением се обърнаха
против несмислени римогръци,
гордо губителски им рекоха:
Ой, лукавии ви простаци!

Хайде сега да с' огледаме!
Визянски град вами не прилича.
Слава османска щем положиме
сяйно тамо да се отлича!

Не сте достойни, предатели,
краснаго местоположения;
единоверним ви издатели,
раби бъдете угнетения!

Възпор н' е веки за вас, гърци!
Подани бъдете нам убоги!
Царство всемирно има щат турци,
тако глаголят нашия книги!

Всеки предателство си обича,
полза догде от него изчерпи;
грозно предателя скор' облича
люто, немилно горко го казни.

Наскоро Цариград' обколиха
по сухо и по море войски.
Турци безумни гърци стесниха,
скъсаха те съюз приятелски!

Тисещи осемдесет иноци,
празни от пота другим живущи,
черни калугери, сé слепоци,
дебеловрати, гоени същи,

кто оръжье носити можеха,
вяра заслужити отечество,
в зимници църковни се криеха,
старо тълкуваха пророчество!

Сил' изтъщяваха те воинства,
кто цариградски стени бранеше,
с дива видения, с пророчества
страх всеобщий гърци владаше!

Вторий месец турци град зеха,
в робство подпадна седмохълмие,
краснаго Възпора усвойха,
грееше турское полмесчие!

Слепци калугери н' изгубиха,
техен пощадиха живот турци;
платка условия те добиха,
срещнаха с тържество агарянци!

Власт им се даде неогранична
първо над свя подания гърци;
имаха сила тии владична,
давеха народ кат гладни вълци!

Многи от тях се изпотурчиха,
станаха гнусни мохамеданци!
Турци на злоба поощряваха
прежде Христови черни иноци!

Те са всегда предатели били,
с горко конечно разорение
бедна България с' озлоблили,
турци подбуждали в гонение!

После падения Цариграда
мног' ещ' оръжни българи бяха,
бранеха храбро своя свобода,
крепости горск' опърно държаха.

Турская тамо власт не стигаше,
а в условием превзети градове.
народ оръжен се живееше,
можеше той паки да с' отърве,

сънмище ако гръцко духовно
Селиму не бе съветовало
с сърце лукаво, злобно безбожно
общо му разоренье вдихнало!

Тогда е било страшно риданье!
Колко невинна кръв с' е проляла!
Църкви в ужасное разоренье,
скръб, плач, жалост обща е била!

Здания е пожар погълнал!
Българско царство с' е изгубило,
варварин в мрачност го заровил,
слънце свободи с' е потъмняло!

Българка бедна тогда гледала
мило и́ чадо клано да трепти!
Люто без помощи е пищяла,
кой можал е да я утеши!

Красни беззлобни нежни девици,
силою невинн' обезчестени,
грозни са влачили тях поганци,
зверюве яростно разярени!

Книжнина наш' огън е изял,
учени са избиени били,
турчин в забвенье я отдал,
гърци лукав им то научили!

Българско нашее духовенство
гърци конечно долу хвърлили,
с пъклено бесовско безбожество
власт са владична над нас добили!

С истий начин и днес следват,
вечни са наши врази враждебни,
те просвященье наше гонят,
злобно плетат лукави лъжи черни. (25.)

Истая стара вражда владее,
гонят ни тии непрестанно,
горко отечество наше тлее
сънмище скверно гръцко духовно!

Гърци, познати фанариоти
от цялаго изгнаний света,
били са страшни искариоти,
тях има братя духовна чета!

Тях истии же свободни гърци
стидно от сво' отечеств' изгнаха
аки злобливи неверни турци,
около патриарха с' угнездиха.

Турско провителство играят
по своя воля користна злобна
власт те духовна обдържават,
роду християнскому язва отровна!

Хитри, лукави са клеветници,
скверни усърдни изпълнители
плътскаго похота на вся турци,
гнусни в обще са предатели!

Човешко начертанье нямат,
вси безобразни угодители
чест домородства си продават,
в турска да бъдат служб' издатели.

Страшн' е патриаршия мъртвило,
сбирщина от ядовни змии,
род е християнски горк' озлоблило,
негова ненаситно кръв пий!

В Азия и в Европа владее
бедни зовимия православни,
с тъмное тях невежество тлее;
светли не ще ли тям ден осъмни?

Злато и сребро само събира,
в блудност, в содомство се занимава,
в мегки постелки тяло простира,
блудници фенерски обдържава!

Бедни възточний християнин
нека за тях уморен копай!
Доста м' е, что е православен,
тии щат го уве право в рай!!!

Главна причина нашего робства
тии безбожници са, ах, били
в нашего разорение царства
турци неверни те са водили!

Коя чувствителна душа нежна,
разсипи стари наши гледаща,
наша възпоменания славна,
не ще се смъртн' уязви плачаща?

Всяко изгубихме веселие,
мила свобода, правда законна,
впаднахме под турско насилие,
тлее немилно нас ръка злобна,

кръв неповинна наша пият
бесни, немилни звери поганци,
чест те предрага наша скверният
люти злобливи мохамеданци!

Бедни ми! Ка' имаме радост?
Стенеме от горкости ежедневно,
в черна погружени ми жалост,
плачеме, биени непрестанно!

Ах, кой може мил' отечество
сърце нечувствено да покаже
с тъпо несвястно, с дивое чувство
стидно от тебе да се откаже!

Всяко же да не сам' ище средство
язви дълбоки да т' излекува,
тебе от тежко д' избави робство!
Свой живот да принесе в жертва?

Злоба познав мръсна калугерска,
скитам се отодавно аз в странство,
дале от наша земля българска,
ища за отмъщения средство!

Младост, живот съм си прежалил,
кръв си юнашки аз ща пролея!
В пъприще трудно съм се склонил,
свободи врази да одолея!

Нека и други брат се прикаже
коя причина г' е наклонила,
вярна събития да си скаже,
нужда какова г' е ту довела?

Тиха беседа почна Младен,
жално приказва, долу наведен:

В село Елена, старий град
близо до града славно Търново,
първий живота видях свят,
в царство създан цар Ясеново.

Светла царица го съзидала,
славнаго того царя съпруга,
именем своем го назовала,
мисли високи помен подига!

Сяйни ту са домове били
мъжа великаго цар Ясеня;
наши предели часто гледали
Римскаго царства победителя!

Съдба всемирна с' е решавала
в славний тогда сей предял,
поданна нам империя била,
български цар вес мир е владял!

Нямаме тамо турци жители,
българи наши управляват,
горши са те от тях мъчители,
тии народ тежк' угнетяват!

Име яничерско те носят,
окрестна села са разделили,
с гордост чорбаджии се зоват,
народ зароблен са усвоили!

Тамо ми двойно робуваме —
турчину же неверну и тям,
даванье тежко, бедни, плащаме,
подани техни сме, щем — не щем!

Тии прибират наши даноци,
никой да попита не смее,
страшни, злобливи са изедници,
всеки по воля над нас владее!

Плащаме лихва и върху лихва,
наша се главна длъжност н' изплаща,
всеки задължен горко издъхва,
син и унука стар дълг посряща!

Тлъка работиме като в'Влашко,
платка нити им се споменува,
кой не иде, казнят го тяжко,
тяхная злоба турци минува!

Никой не смее свой трудец
странному в тържище да продаде,
в наша села не иде купец,
нужен е всеки тям да го даде!

Разлик' от странни панов' имат
в том, что за страха те султанова
да ни продават сам не могат,
бащини роби син ги наследува!

Мирище наше е украсено,
селянин горски не е ленив,
лесище красно е разсадено,
в'обще народ е трудолюбив.

Ходиме лете в Руменско поле
в жетва, в коситба и в гроздобер,
в Доброжа равна до Черно море
с трудове наши храниме звер!

Женский пол не с' изключава,
млади девици в странство ходят,
тежки ги труд бедн' угнетява,
многи безчестн' от турци страдат!

От вишеречна злобна причина
напусто се мии беднии трудиме,
наша е област най-сиротиня,
в двойно робство тежко тъжиме!

Притом владее и гъркоманство,
на търновски же гърци владики,
дишащи блудност, гнусно содомство,
те им с' оръдия и подпорки! (26.)

Страшно предателство се там яви
в тридесет трето знайное лето,
Българско тогда горко с' озлобли,
аз съм тогдашно сираче клето!

Беднаго моего отца турци
в Търново са поганц' обесили
с други невинни българи старци!
Светла са бъдущност зачернили. (27.)

Жив е предател даже до днес,
на гърди носи турски челенк;
брат му с' обеси, бутнат от бес,
в злоба помогна владика грък!

Турчину предателя представи,
все преуготовянье изказа,
много притворн' от себе прибави,
Юд' от Христово стадо с' отказа!

Славно мое тогда домородство
в крайно достигна разорение,
свобода прие тежкое робство,
име му впадна в забвение!

Бащино зданье м' е опустяло!
Бягам далеко, бедн' от жалости,
горко сърце мое с' озлоблило,
няма за мене ден радости!

Аки же птица немощна, нежна,
ястреб когда в гнездо ѝ нападне,
мили родител' ѝ кръвник грабва,
клето сираче бедна остане.

в места незнайна заблуждена,
лета по други дале въздух,
в месторожденье си устрашена,
горски кто често гледа пастух,

скитам се тако, бедни, далеко;
всякому странен и непознат,
в чуздо поднебие ми немилко,
от мил' отечество, ах, изгнат!

Нигде не получих аз утеха!
Възпоменание родителско
сладк' отмъщение ми то вдъха
за изтребление мъчителско!

Тежко ми е дотегнало странство!
Ища причина вечния смърти.
Турско свирепо ми е поданство,
люти прекарах живота части!

Смърт е конечно изцеление,
вечни спокой бедности лек,
свобод' от съвестно гризание,
природен всякому е то дълг!

Мислех одавно в гора да ида,
време приятно ми се показа
Стара планина сега да вида,
моя причина в кратко с' изказа.

Сказваше после храбри Радой,
живости пълен млади герой:

Бяла ми е рождения място,
красно положена на два хълма,
Янтра г' облива около сластно,
тихо текуща в равнища цветна!

Стари остатки там се виждат,
древности разсип' едва познати!
Българска слава тъжно сочат,
в вечно забвенье горко покрити!

В турско нападанье на град сей
народ условием се предал,
стиснат от силня плен на злодеи,
правди от турци времен' искал.

Мъжески пол на глава драм сребра
плащали стари за все даждие,
първая турска подан' уредба,
свободно било всем оръжие.

Имали са и договор с турци
в бойлища да съвоюват,
с том са успели толко поганци,
села и днес то име носят. (28.)

Бяла н' отколе е показала
ёдного славнаго пълководца,
сяйна победа го увенчала
в битка маджарска победонохца!

Турци Михал-бег го са назвали,
български полков' управлявал,
тии разделн' от турски са били,
знамен особен тях е водил.

Бяла в награда му султан дал
главно правленье над войници,
княжество свое там учредил.
Тако примамвали тях поганци!

Но злоба турска не е търпяла
българин в слава да се възвиши,
лесно с отрова смърт му е дала,
пазила свобода да не внуши

чувства и мисли независности!
Мало по мало първ' условия
впадала в люти злобни горести,
следвала тежка угнетения!

Храбри войнишкии главатари
турком избиени са те били,
страшни впосеяни са раздори,
многи же вяра турска приели. (29.)

Данок постъпно с' умножавали,
всяко ж' условно дадено право
в звярско мъчителство притворяли,
чувство народное с' изгубвало!

Всеки е бил в опасност лична,
в странство спасение са искали,
бягали, бедни, от земя плодна,
в чузди пустини са се вселили!

Где са изгубили народност,
мила же вяра наша прадедна,
тъжат в християнск' иго с покорност,
нямат з' освобождения надежда! (30.)

После же смърти Михал-бегови
синове му са се потурчили,
били са те неверци злобливи,
селяни наши люто мъчили!

Тяхна и днес порода живее
с'стара спахийска условия,
в търновска села бясно владее,
нами са камен притъкнения.

Горши са от татарски ханове,
кто брат Драгой више изказа,
люти грабители са зверюве,
злоба не мог' обширно доказа!

Плодна места все опустошиха.
Прежде цветуща села българска
от гнусни цигани с' усвоиха.
Силна е зла ръка злодейска!

Бяла притворили в худо село,
българи лични се разбягали,
дале от сво' отечество мило,
в разна места се преселили!

Мой покойний родител
вардеше мил' огнище бащино,
старим же верен ревнител
в гостоприемство нами природно

сладък живот си проминуваше,
всякому дом му бе отворен,
гости любовно си дочекваше,
всеки бе странник задоволен.

Сама наслада он с' имаше
кажди ден гости да изпроважда,
богу се за то само молеше,
често да му ги он проважда!

Нямаше много той богатство,
здрав' от орачество се държехме,
наше работеше домородство,
млади ми стада овци пасехме.

Трудове бог ни благословеще,
спор и всякое изобилие,
в наша къща благодат беше,
владаше радост и веселие.

Но естествъм злобливии турци
ни благодетел наша търпяха!
От суеверия пустоверци
с даванье ежедневно ни глобяха.

Грабеха нашее иманье,
ниви, ливади все усвоиха,
искаха наше разоранье,
овци, говяда си споделиха.

Всяко прекъсаха нами средство!
Прежде цветущий наш дом
впадна в оскъдност, в крайно бедство,
кат от небесен погина згръм!

Два мила брата ми те заклаха,
плачаше горко старая мати!
Здания наша вся изгориха,
в село съседно бягахм' изгнати!

Отец от старост изнемощял
чакаше жизни следний час.
Но добродетел не бе 'згубил,
богу благодареше пред нас!

Съдица ножици в ръка бе зела
жизни д' отреже тънкая нита,
нейна сестра кто бе изпрела,
негова воля без да попита!

Наскоро си кончина усети,
мене при себе близо призова,
свитък от записки стар' извади,
с клетва отеческа ми заръча:

— Чувай, синко, чадо любезно,
тук съм записал стара збития,
тайно тях да пазиш прилежно,
с време видя щеш одобрения!

То тебе да ще добър повод
бедном' отечеству да служиш,
не ще остане тако наш род,
свеѣли ти ден ще да видиш!

Сия ми в час последен издума,
богу се тих' от сърца помоли,
кратко наслонен, скоро издъхна,
вечности дух творцу се предаде.

Мати же моя скоро почина,
люто наранена от жалости,
все домородство наше погина,
в мене остана язва горести!

Светло мне прежде месторожденье
мрачно съвсем омразно постана,
в чувство усетих аз заблужденье,
странство пред очи мило мне падна.

Но в неопитна нежна младост,
лишен от всяко нужное средство,
чакаше мене лют' опасност,
грозно горчиво всегдашно бедство!

Силеше нужда следвати съдба!
Спустих се в тъмна нейна воля!
То е отчайности уредба,
немах кого за помощ да моля!

В Търново прямо в град отидох,
в простор се запрях на тържище,
никого, беден, не познавах,
странно за мене бе позорище!

Народ навалица се стичаше
от окрестная села подгорска,
всеки за продан тамо носеше
се производи и местна стока.

Глъчки и разпри се разносяха,
турци митари, страшно оръжни,
силою тежка глоба земаха.
Плащаха, бедни, нижно покорни!

Надвечар сбор се веке разиде,
гнойще смътно в простор сам' остана,
весело всеки в дом си отиде,
тихая нощ тъмна настана.

Трудъм уморен, аз съм заспал
в йъгъл един на черна земля,
дете невинно, сред път остал
без покривало и без постеля!

Страшен и грозен сън гледах —
в море широко, смътно талазъм,
силно с' от бурни вълн' относях,
стреснат се аз пробудих викъм!

Тежка ръка на мене изпадна!
Турчин омразен силно м' удари,
остро ме зверски той погледна,
в тъмна тъмница бичъм м' управи!

В тясно, премрачно сводное зданье
стая дълбока се простираше,
стълпъм подпряно беше подземье,
сълничен зрак там не проникваше!

Множество люди легнали бяха,
купъм натрупан' един връх други,
горко изнемощели мъртвяха,
други же тъжно стенех' от мъки,

кто им налагаха с' немилост
люти мъчители, зли поганци,
искаха винение от невинност
безчеловечни зверюве турци!

Някому с клещи зъби вадяха!
Что не бе сторил, бедни, казваше!
Другиму борина забиваха,
в нохти му огнем месо гореше.

С тежки же каменье на гърди
нецим черва из уста вадяха,
с нажежено желязо на глави
мъчаше тях, немилно питаха.

Тисящи мъки, сими подобни,
творят се в' всяка турска тъмница,
българи бедни страдат невинни,
бясна ги тлее злобна десница!

Насред стоеше дебела клада,
многи в нея заклещени бяха,
в нози затекли месо им пада,
страшно от болест бедни пищяха! (31.)

Други в'вериги тежки вковани,
в двойка влачеха се те трудно,
неци' от шия с гривни желязни
вързани висяха от свод провесно!

Врата затворени сѐ стояха,
влага отровна в очи удряше,
гнусна животна рой пълзяха,
смрад нестърпелива там владаше!

Животодавен нужден въздух
ядно се беше все омърсил!
Губеше всеки животен дух,
сили телесни бе окончил!

Мъртва тела по три дне стояха,
ещ от желязо неразковани,
мъртви и живи ведно лежаха,
в тежки вериги бедни вковани!

Страшен паличник, грозн' убиец,
циганин черен в три дн' идеше,
тъмничар беше кръвопиец,
мъртви оттамо он износеше!

Рядко граждани хляб доносяха,
от милостиня вси затворени,
бедни, прехрана чакаха,
тлееха гладни, ненахранени!

Съжба, изпитванье там нямаше!
Многи невинни бяха хвърлени,
нико' усъдба не познаваше,
тъжаха горко вси отчаяни!

Турчин убиец не запираха!
Само християнско беше казнило,
него поганц' еще награждаха,
тако владее турско беснило!

Месеци цели шест там стоях!
Тяло ми беше изнемощяло,
чаках си смърт, душа берех,
живота чувство бе с' изгубило!

Сватба султанска беше станала,
българска милостива десница
време приятно бе сполучила
бедни д' избави нас от тъмница.

Толко е било тям допустено
само невръстни да им се дадат,
тежко и скъпо златъм купено,
други же бедни тамо да умрат! (32.)

Ключове тежки дръннаха тътно,
вратен с' облон силом отвори,
кървав показа се палич страшно,
с сипкав продран глас он изговори: (33.)

— Млади, невръстни вси да изидат
свободни век' из тъмна тъмница,
бога за турски цар да молят,
силна да м' укреплява десница!

Чакаше вън белобрад старец,
българин с калпак черен на глава,
в ръка държеше честен палец,
тъжно въздъхна от турск' управа.

Мълчешкъм кимна и ни поведе
в улици тесни, тъмн' обиталища,
в църква една ни той отведе,
тамо християнска са седалища.

Рядъм раздаде свещи вохчани
пред свят' образи да запалиме.
Струваше он пред двери поклони,
бога прикани ни да молиме;

бедни християн' от турци д' избави,
български род от тежки мъки;
с речи умилни притом прибави:
— Чувайте, чада! Мали, велики!

Турци са врагове непримирни,
губители са мохамеданци,
звери на кръв са настървени,
вяра не имат диви поганци!

Тии са веке зло намислили
наша порода д' изкоренят,
многи народи так са силили
гнусна си вяра да разширят!

Нямаме друга спасна надежда,
само на бога милостиваго,
той всесилно всичко провижда,
казни неменно горделиваго!

Сила християнска почна д' успява,
тии са нами единородни,
наше страданье до тях доспява,
мъки са наши теми известни.

Тряба за нас скоро да смислят!
Турска неправда и насилие
в Мека далеч мечъм д' изгонят,
до ще и нами то веселие!

Ви есте млади, щете дочека
свободно време, ден радостлив,
не ще владее злоба до века,
турчин ще падне нечестив!

Сия изрече честен старец,
ръчник из пазва своя изваде,
с радостлив поглед родолюбец
всякому сребреник един даде.

После с' от нас той отлъче,
весело задоволен отиде,
нами же ту да чакаме, рече,
докле назаде он пак доде.

В двори църковни окол седнахме,
надвечер лете красен ден беше,
бога от сърца благодаряхме,
гробове нови цветье красеше.

Временно живим утешение,
мъртвим последня мирска красота,
жалости сродним олекчение,
тамо изчезва всяка суета!

Място самотно умислително,
пред мало живи — в хладни камени!
Душа побужда то чувствително,
мисли внушава ѝ безчислени!

Само един се гроб там виждаше,
с мрямор богато бе украсен,
следний надпис г' отличаваше,
той от други беш' отдалечен:

„Люди, на бъдност не надейте се!
Всякому то е тайно, тъмно!
Младости же не надейте се!
Цвят ѝ извѐнува незабавно!

Жизън е аки влага зорница,
коя у ютро пролет си пада,
слънични зраци бяга росица,
в зренник невидима си отхожда!

Дух живодавец так' изчезва,
тяло недвижно с' остава тленно,
в места незнайна той отива,
никому жилище му н' е явно!

Самая наша добродетел
помян остава нам после смърти,
жив е отечества бранител,
паметник му въздвигат над кости!"

Време вечерни беше молитви,
идеха старци в божий храм,
тъжни се виждаха жиловити.
Где влада сила, радост нест там!

Между с' отличаше наш спасител,
с поглед умилен он ни поздрави!
Великодушен благодетел
в църква в молитва ни пак управи.

Кратки молитви се изчетоха,
отпуст вечерни веки се даде,
в стая църковна вси отидоха,
старец познатий нам с' обаде:

— Следвайте, деца, мила, любезна!
Щастие ваше ми реши щем,
люто страданье ваше изчезна,
всякому дело предели щем.

Всеки едного в дом си отведе,
старци побожнии милостиви
аки любезно чадо поведе.
Българи са богобоязливи!

Мене же вишеречен старец
милко погледна, сладко ж' изрече:
— Синко, аз ти съм веке отец.
Чадо свое ме той нарече!

Беше безчаден и без наследник,
стара живееше му съпруга,
честен черковний нагледник
всяка оставил бе грижа друга.

С радост ме прие стара бабичка,
в недра ме прегърна милостиво,
аки природна моя майка
сърце показа чадолюбиво!

Сладко блажено възпоменанье!
Любов родителска е пречестна!
В душа ми породи изтупленье.
Мили отец! Мати любезна!

Сълзи пороних от душа нежна,
мое прошествие помислих,
трепна ми сърце, силно въздъхна,
вся благодетел си представих!

Нови родители в училище
дадоха мене книга д' изуча.
Умно душевное дойлище
люди от безсловесна отлича!

Учител беш' един загорец,
деца държаха в ръка дъхчици,
дървен и дълъг показалец,
пишеше им на тях он уроци!

Нямаше книги тогда в Българско,
учеха писмо трудно с мъчност.
Причина бе свещенство гръчско,
книжнина бе в голям' оскъдност!

Български книги то изгорило!
Попове наши гръцки четяха,
гръцко тъмнило бе повеляло
българи бедн' от нужда търпяха!

Черти и сег' еще се виждат,
българи многи и в сие време
с гръцка слова български пишат,
гнусна остатка в нашее племе! /34)

Цели години пят се учих!
Вежество мое с' отличаваше!
Бързо прочитанье научих!
Мрачно затмение тогда владаше.

Доде ми на ум бащина клетва,
записки негови аз пастрях,
давно горях аз от любопитства,
ясно, понятно тях прочитах.

Ето что нам е забележил.
Как са страдали наши дедове,
в обще и кратко е записал,
от злобни азиатски зверюве.

Во време цар Селима третаго
турское царство впаднало беше
в воля свирепства яничерскаго,
мало, голямо от тях пищеше!

Плен от злодейци кръвопийци,
всякая власт силом усвоили,
пръснати в цариградски улици,
всяка неказно злоба творили!

Кръв неповинна текла християнска,
злобно от тях реки проливана!
Вълча глутница, сбирщина звярска,
яростно е била в кръв' опълчена!

Общо безвластие там владяло,
самаго же царя османскаго
сънмище тяхно е давило!
Власт трептяла царства турскаго.

В бедна България же владяли
многи тогда мъчители турци,
в' обще християни люто страдали,
бесни са били всички поганци!

Всеки е град имал губителя,
кой по воля звероподобна
клал и бесил мирнаго жителя!
Дела творили безчеловечна!!!

Всеки е чакал смърт отчайно
и разоренье притежания,
зло нападение ежедневно
облак покривал сетования!

Глоти и сбирщини от кръвници
явно от града в град са ходили,
клали християни, бедни клетници,
села, градища наред горили!

Даже от Азия нападали
сънмища от манафи, делии,
наше отечеств' опустошили
аки ядовни усойки змии!

В него же време злобно с' явило
кърджалийско диво сънмище,
сган от злодейско пленило,
страшно е било то бесовище! /35./

Многи години явно бесняло
по вся България, земя бедна!
Плач и ридание до неб' ехтяло,
радости слънце тогда заседна!

Текла невинна кръв отвсякъде!
Млади девици в робство влачени!
Мило спасение отникъде!
Бедни под турски меч подложени!

Градове и цветуща селища
турци от азийски пустини
в черни притвориха гробища!
Скверно им разораха светини!

Разсипи пусти с' еще виждат,
лобода, див бурян г' обрасъл,
кървави сенки жално тъжат,
нощний вран се там заселил.

Грозная сова с жалостен глас
пътником плачевно известява
люта тогдашна турска напаст,
всякому сърце горк' уязвява!

Наскóро рат с Русия почнали
турци по него нещастно време,
българи войски техни хранили,
друго, по-тежко паднало бремé!

Турком е било паки простéно
всяко бесовско злотворение,
българска пили кръв ненаситно,
следвало горше разорение!

Стидно ж' от Русия победени,
села горили, гради робили,
звери са връщали разярени,
гняв си са от българи вадили!

В оное време многи българи —
тисяща бедная домородства,
в север са в пустини преселили,
бягали иго турскаго робства!

О, бедно страждаща България,
кой пристойно да т' оплачи!
Где е на свят други Еремия,
твоя страдания да назначи!

Мила надежд' отнигде нямаш!
Чада любезна не си родила!
Немощна в тъмна мрачност тъжиш!
Мъжа спасителя не си добила!

Светло ти небо се потъмняло!
Слава твоя одавн' изчезна!
Слънце свободи век' изгасняло,
силна ти ръка тежко налегна!

Веке толики, откак страдаш,
помощ отнигде не си приела,
турско иго откак ти теглиш,
не си приятеля ти видела!

Всеки минува по твоя земля,
с корист наситен гордо с' отива,
огън с оръжие си запаля,
кървави сълзи народ пролива!

Черти разорни в диря оставя,
зверска се ярост подига турска,
горше тя турчин угнетява,
вяра беснее тогда поганска!

Никого другиго сърце не боли,
нашая бедност не ще да знае!
Всеки се гледа нас да оголи,
своя си само полза желае!

Гола е ближнаго любов реч!
То е измама за прости люди,
острий днес владее меч,
силнии сматрат нас за луди!

Нест в силни человеколюбие,
то е притворно слово насъщно!
Върши всяк за користолюбие;
все, що е нему в полза угодно!

Тии не сматрат нас за словесна
божа изрядна съзидания,
в вечност определена небесна
казват да са сия мечтания!

Сродност сътворения нашего
никаква внътрешна длъжност
в сърце не побуждава силнаго
нам да помогне с братска милост!

Всекий гледа кука да качи,
в нашая земля да се ползува,
с малка цена производи да влачи,
после стократно нам да продава!

Наше невежеств' им е радостно,
ищат те в вечна мрачна тъмнота
ми да живейме непрестанно,
полза да имат от наша слепота!

Аки беззлобни н' овци доят,
често подстригват нас и до кожа,
с време и нея ще д' одерат,
ако допусти промисъл божа!

Векове златни си пройдоха,
правда народна где се делеши,
други години веке додоха,
правда по-силнаго закон върши!

Всеки, що може себе да стори,
нека от другиго да не чека,
свой живот ще да притвори,
не ще сполучи нищо до века!"

Сия написал бе покойни,
в горест почив мой родител,
речи основни и всеистинни!
Нашему роду бе любител.

Често четях, прегорко тъжах!
Сърце мое си силно тупаше,
ярко душевно ранен плачах,
тягостен ми живот се виждаше!

В нежная младост придобих страст,
всякоги исках сходное средство
противо злобна турская власт
свобода от претежкое робство!!

Нови родители мне любезни
скоро починаха от старост,
съдица почна пак да ме казни,
хвърли ме, черна, в друга горест!

Сина наследника те нямаха,
малое тяхно притежание
турски вакуфи до шуш грабнаха,
сродни лиших' от достояние. /36/

Мерзост душевна противо турци
беше се веке в мне вкоренила,
грозни не можах гледа поганци,
ярост в мне жарка бе се родила!

Звярска държава исках д' отбегна,
в свободна места да поживея,
тамо, где правда има законна,
доста от младости да линея!

Странство далечно си наумих,
слушах за свободния народи,
в Западная Европ' отидох,
ревност учения се в мне роди.

Мое желание изпълних,
с тъчно решение и постоянство
всяко препятствие прескочих,
на все успява душевн' юнашство!

Сяйно науки там цветяха,
множество заведения учебна,
весели люди всегда там бяха.
Лична свобода, тишина мирна!

Пастири дневници прочитаха,
нямаше злоба турска враждебна,
равно се пред закон почитаха
дружества, общества прелюбезна!

Дивно бе вся земя украсена,
първи държеше чин орачество,
лесища в полза вся нарядена,
всяко цветеше там художество!

Природ' изкуству се покорила,
с трудове неуморно гладима,
плоди стократни там е дарила,
хотя да се движи невидима! /37./

Благополучно там живеят
под равноправност суще жители,
на всяк' изкуство те успяват,
в обще са просвети любители!

В мисли високи аз принесен,
тяхно гледах благополучие,
тъжах от сърца горк' ожален,
мислех си наше угнетение!

Ах, нашая земя плодовита,
лесища питома, равно поле,
до когда в невежество покрита!
До когда плач и горкое „оле"!

До когда тежкое мъчителство,
чести насилие от злодейци!
До когда варварско губителство,
кръвопролитие от поганци!

Свобода странним вместо утеха
горше тия ме разяряваше!
Надежда нест' от чуздаг' успеха
сърце ми више огорчаваше!

В грозна отчайност достигнах,
от всяк' оскъден мила удихна,
сладкий си живот презирах,
жалост владееше ме всегдашна!

В поле широко често ходех,
весели где жетвари жънат,
сълзи горчиви беден ронех.
Млади търговци си пътуват!

Всеки в познана места отива,
в места незнана аз замръквам,
свободно весел в дом си почива,
аз же ужасъм всегд' осъмвам!

Време прошедше мисли побужда,
добра надежда за мене нест!
Видно мечтание ми се вижда
мрачний сен! Видение лест!

Мила родина когда си смисля,
дом же отечески опустял,
тъжа н'утешно и себе жаля,
никой да го двигне не смислил!

Чувство народно е изчезнало,
общо невежества затмение
наше отечество затъмнило,
смъртно владее недвижение!

Рабски покорен дух давно вее,
светла народност с отровна влага
люто, немилно ядний тлее,
гони далеко свобода драга!

Често си аз въображавах
жално народно състояние
бедних моих единородних;
варварско турско угнетение!

В мило отечество да се върна
мислех си аз всегда непрестанно,
в българско място сладко д' издъхна,
време яви се сгодно, приятно.

В чутна сия размирна година
Торкови тръби си заехтяха,
цяла Европа в бой се подигна,
тисещи пълкове с' упълчиха.

Битка престрашна ще да настане,
даже досега не е чуема,
черная земя в кръв ще потъне,
за бъдност движи се невидима!

Многи народи чакат свобода,
радостно вхождат в чужда пъприща,
сладка си ожидават победа,
храброст показа щат в бойлища!

Само България, земя бедна,
никаква няма добра надежда,
обиколена с' сила враждебна,
в черна облечена тъж' одежда!

Жално позорище грабления!
Ново я чака страшно премежди,
тежка свирепства угнетения,
всеки от нея подига вежди!

Клета остала бедна вдовица,
всяком изложена на ловитба,
гордо презрян' от своя сестрица,
тлее под сила чузда неверна!

Вярна ѝ чада дале изгнана,
скитат се в странство без отечество!
В недра ѝ дела необуздана
творят с' от гръцкое духовенство!

Народ достигнал в скотско търпение!
Тежко насилие, невежество
докарали г' у недвижение,
люто н' усеща он губителство!

Стара си живост он изгубил,
славно прошествие си не знае,
свободна чувства си затъпил,
робски го дух веке владее!

Плаши го всяко размирье страшно!
Мир и тишина има ли, пита!
Тежко иго си носи несвястно,
бъдност м' остава в яма съкрита!

В Цариград додох непознат,
нашему роду за да помогна,
съдбе предложих немощен врат,
Велко ме брат по случая срящна;

Славно ми предприятие каза,
сходно за настоящое време
мене се то прилично показа
натяжаемо д' олегча бреме.

Следня беседа почна войвода,
жарко разпален, он говореше;
вярна дружина, храбра порода,
мъжеско слово милко слушаше.

— Ой ви, храбрии соколове,
ви сте дарени с силн' юначество,
достойни за вожди на полкове,
вечно да славите все потомство!

Вашая дела славна витяжка
помян в народи остави щат!
Слава прилична, чест же юнашка
българи храброст вам пея щат.

Друга обаче цел благородна —
вечная слава, име безсмъртно
мъж обожава великодушна,
освобожденье общонародно!

Кръв ви е движил' отмъщения,
свобода лична ви сте искали,
бягали сте турск' угнетения,
време же драгоценно губили!

В разна приятна обстоятелства
сходно е било благовремие
хомот да съкрушим губителства
нашему роду в заслужение! /38./

Коя по-сладка смърт може бити,
разве за свобод' общенародна
в пъприщ' юнашко славно умрети?
Коя наслада по-благородна?

Свобода бранещ с пламен меч,
крепк' изтуплен с блажена радост,
душа предати с възтъргна реч,
то е небесна божа сладост!

Всякая душа няма то чувство
сие д' усети наслаждение!
То е юнашко сам благородство
храбро умрети в нападение!

Мършава душа то не познава,
бои се смърти, тишина ищи!
В дела безчестна тя се предава,
в тлени световни се държи вещи!

В смрадна постеля смърт тя чака,
ищи д' отбегне тя безчуствено
съдба, наложена всем от века!
Нами природно дел' естествено.

Мъжеско само храброе сърце
в пъприще вхожда с устремление,
с' радостно, светло, весело лице
свобода ище с изтупление!

Момци са име обезсмъртили!
Чест им божествена отдават,
вечна са слава тако добили!
Люди за храброст' им ги славят!

Всяко потомство спомен им движи,
великолепн' изображения,
с примери техни народ се снажи
в нови успехи с устремления!

Бъдем подобни с наши праотци!
Тяхна народи слава сказват,
тии са били храбри юнаци,
тяхная дела странн' описват! /39./

Време е веке в път да тръгнеме,
мило отечество зове нас!
В Карновска гора да достигнеме, /40./
жалостен слушам повсегде глас!

Прочай же остали дружина
другаде сбития щат приказа,
полнощие понеже премина,
милая се Зорница показа.

Ви есте млади момци-юнаци,
славен се вами път отвори,
стягайте упични ремъци,
с радост ходете аки на сбори!

Знамен високо си въздвигнете.
Пушки изпитайте наверно,
трезвени вси урядно вървете,
за вяра да умрем достолепно!

Дивно ни чака шумно лесище,
тамо са бистри хладни студенци —
българско старое бойлище,
там да се веят наши пряпорци!

Стара на връх се вижда крепост,
праотци наши где са вардили,
славни юнаци с чутна храброст,
гърци когда им подани били!

Тя борави все Задгорие,
природни има гриди високи,
до черноморско крайбрежие
вървища горска, стари пътеки!

Кратко равнище я разделява
с Стара планина, наша надежда,
коя след мало ще да развява
светли пряпорци, златна одежда!

В старое време тя е била
бранище силно и непристъпно,
българска слава когда цветяла,
племе славянско, славно коляно!

В древност имала е пет входове,
първа са имена съхранили,
природни я обемат зидове,
българи миру страшни са били!

Здания по върши се виждат,
лютое време не я изтрило,
нашая стара слава сочат,
в пъприще ни зоват премило.

Прокоп Юванов първо начало,
той забира от Черно море,
в едно преславско отводи село,
Момина крепост е там по-горе.

Врата желязна втори е вход,
в старий град Котел отвожда,
где се извишава камен зид,
бърдо високо се там вижда.

Крепост на върха днес съществува,
храбри юнаци са я вардили!
От котлени се то поменува,
предстражия преславска са били.

Главная стража там е била,
окръстни планини то показват,
здание Вида мома сградила,
славна ѝ песен и днес пеят. /41./

Българка, храбрая амазонка,
полкове гръчески там разбила,
славна Карановая потомка
княжеска дъщи светлая била!

Трети е вход близо до Сливен,
него Асенов прокоп сказват,
где е Асеница бил град славен,
разсипи му се еще виждат!

Турци поганци го разорали,
огнем го съжегали конечно,
жители вся немилно с' избили,
нежна дечица безчеловечно!

Там били други железни врата,
в път, кой води у град Търново,
близо до село Старая река
било е здание цар Асеново.

Днешни м' остатки съвсем развални
сочат да е иношки дом бил,
прежде България да пропадни,
турски меч кто е опустошил.

Четверти вход е при село Шипка,
де цар Юванови са могили,
в равна една наслонни полянка
тии са цели сам съхранили!

Там н' е имал бесен поганец
кръв неповинная да пролива,
тях е пощадил кръвопиец,
тайна то място многа покрива!/42./

Силно там станал' опълчение
против неверния агарянци,
страшно ужасное сражение,
многи са паднали славн' юнаци!

Старим обичай тогда било
царски шатор, где с' е простирал,
на все же храбро велможно тяло
знамен в вечна помен се трупал.

Село Троян е петий вход,
жители му са храбри юнаци,
място приятно за наш изход,
тии са горски добрии момци!

Горскии все въобще жители
мъжеством са природно дарени,
българска кръв те са съхранили,
жарко души им са разярени!

В пъприщ' усърдно ще да внидат,
в бойно поле устремително
мъжи отечество ще служат,
вернии праотцем достойно!

Многи събратия ще да срещнеме
в гъстия наши крепки планини,
тамо юнаци ще найдеме —
в старопланински горски твърдини!

Доста сме, бедни, горко теглили
турско поганское насилие!
Подани тям откак сме станали,
нямаме никакво веселие!

Ето размирна доде година,
безчестие, убийства всегда
в наша се умножават родина,
скотско търпение докогда?

По-добре смърт с юнашка борба,
нежели живот сѐ безчестен!
По-добре свобода минут' една,
нежели цял век жизни рабствен!

Що е живот наш в сие робство?
Нест ли всегдашна тежка тягота?
В люто поганско всегдашно бедство
коя имаме мила доброта?

До когда, братя, ми да търпиме
лют' угнетение да ни тлее?
До когда бедни ми да стоиме,
нас хладнокръвие да владее?

Българская кръв да се пролива!
Братя в окови да издъхват!
Българка сълзи да си пролива!
Деца невинна да страдаят!

Славно славянско име носими!
Праотци наши юнаци били!
Много са в старост те прославими,
име сие са мечом добили!

Храбрий Александр Македонски
тях спомощници он е имал,
с техния успехи же войнишки
Гърция, Азия завладал! (43.)

Цари пресилни и самодържци
недавн' имехме и ми премноги,
римляни чутни, гърди же гърци
подани бяха нами убоги!

Славний, прехрабрий Боян
в' врем' императора Юстина,
великий, силний Каран
в'врем' императора Михайла,

били не само победители,
даноци же земали от гърци,
но и учения любители,
славно прославими родолюбци!

Българско царство тогда е било
най-силно и най-славно в Европа!
Всяко изкуство е там цветяло,
ах, сегашна ти съдбо свирепа!

В време великаго Владимира
наше пресветно слънце сияло,
на всего же славянскаго мира
светлия зари то е греяло!

Тии са били златни векове!
Наша тогда е слава цветяла!
Имала България синове!
Миру закон е та раздавала!

Силний Ясен победител,
римлянска гордост съкрушив силно,
неуморний просветител
книжнина разширил е той дивно! (44.)

Сия изрече млад войвода,
светли си знамен Велку подаде,
в път се управи храбра порода,
всеки възтъргно глас си издаде:

— Божа десница нас ще води
турци неверни да съкрушиме!
Тайна сила нам ще проводи
храмове свети д'освободиме!

Небо бе ведро, луна светеше,
сяйна звезда — ясна зорница,
красен се миру ден показваше,
светлости пълна лепа кралица!

Момци из бранище излязоха,
с вяра юнашка, слово възтъргно
в пъприще мило те с' управиха,
в Стара планина едносговорно!

Напред вървеше млад войвода,
храбър потом хоръгвоносец,
носеше он зелена хоръгва,
крепък избран знаменоносец.

Бързо умерено постъпваха
весели, с'сяйна вси надежда,
бодри, задружно те прохождаха
с'стара народна лична одежда.

А войвода отличаваше
златотъкана светла одежда,
блестно на него тя светкаше —
нуждна красота храбраго вожда.

В шумна ми гора без път идеха,
в гъста планинска стара вървища,
звезди небесни в белег имаха,
знатна юнашка са водилища.

Светлое слънце век осияло,
зреник поднебна разблажаваше,

дивн' естество беше просветляло,
радост блажена живим даваше!

На планина висока, прохладна
цветна моравка се зеленееше,
горска добрина мила, чаребна,
там природа посяла беше.

Цвети разновидни благовонни
тайна ръка бе разсадила,
с билки же всякому непознани
дивно я беше та нарядила!

Рядом же древеса гъстолистна
място сие окол' окръжваха,
с върхи в небеса горд' извишена
с красота своя се припираха!

Тук-там же студни кладенци
тихо от корени извираха;
вода безсмъртна — горски пътници,
пияще тамо, да е мислаха.

Прохлада вееше непрестанно,
сладък чаребен шум разносяше,
с благоуханье много приятно
сластно животния наслаждаше.

Птички же разновидни летяха,
с гласове сладки, обаятелни
дивни небесен грай пеяха
с песни пресладки, обчарателни!

О, дивно място, раю подобно,
радостно възгласи войвода:
— Наше пристанище ту е днешно,
весела, светла е вся природа!

Насред забийте светла хоръгва,
бодрая стража окол поставете!
Свободно нека се тя развява!
Тихо от път си ви починете,

хлопка овчарска звони далеко,
хитро два момка тамо идете,
ако е стад' от овци болярско,
тлъста два овна ви заколете;

пастирю дайте две жълтици,
пресна нам пита нека замеси,
за дванадесет горск' ускоци
кисело мляко нека подкваси;

свободно можеме ту д' обядваме
при студни бистри горски потоци,
от дългий път да починеме,
навуща да мяниме в опинци.

В място сие н' е турчин стъпил,
див агарянин ту он не смее,
неверник не го е осквърнил,
в горски предел да бесен владее!

Малое тук число от юнаци
дружество добр' избрано съгласно
с множество бийват се поганци,
сънмища им разбиват силно!

Вървища тясна непроходима
каменни твърди стени природни
крепка места са непобедима.
Суетни са войски ту редовни!

Ту тръба войнишка не може
полкове цели единстремително
бързо, с един глас само да движи!
Ново изкуство е ту суетно.

Свирка не може да разиграва
множество за купно нападание!
Топ отдалеч люди да затрива,
трябва ту друго ополчаванье.

Тясна обсада тук не успява!
Божа гора е много широка,
земя не може да подкопава,
с огнем прах люди в' въздух да мятка!

Нощно едно нападан' юнашко
полкове цели осуетява.
Горско е място от природа крепко,
цял неприятелски стан смутява.

Тук трябат гърди силни, юнашки,
крепкая мишца сабя да върти,
горски гръмовни огняни пушки,
всеки отблизо на смърт да върви!

Имаме пример многи народи,
кои противо силни държави,
топли любители за свободи,
храбро се бранят в гъсти дъбрави!

Славни прехрабрии черногорци
турско иго не са те видели!
Дивно прехвални всегда юнаци
отечество си славно бранили!

Сия изрече храбър войвода,
в цветна полянка наслонен;
слушаха момци чутна беседа,
всеки от слово задоволен.

Момък ж' един от стража доде,
прямо при войвода с' управи,
следния речи кротко м' обаде,
трезв войвода скоро с' изправи.

— Там долу дале в едно усой
женски се глас из дълбини чува,
жално ридание, горко „Охой!",
страшен се писък в гора прибива!

Мъртво пред жена тяло кърваво,
дете невръстно, младое момче,
бледно, бездушно лежи ранено,
ръка му в небо жалостно соче!

Богу си отмъщение оставя!
Бедна му мати горко се къса,
плаче отчайно и приговаря,
в земя се тръшка, скубе си коса.

Турци поганци нежно посекли!
Дири се виждат ещ' от постъпки,
в срящная планина са повлекли,
нам са познати нейни пътеки!

Вървища при се тамо деляха.
На планина полога и стръвна
в кръгло равнище се единяха,
тамо е чутна Черна поляна.

Дале на пушкомет же гръмовни
храсти дебели я окръжваха,
многи изяла момци безумни!
Бодри ускоци я отбягват.

В'вървище всяко трима проводи
люти злодейци д'издебнат,
сам войвода други поведи
при жена отиде запретнат.

Бедная жена тяло прегърта,
кървави сълзи горко си рони,
мати за чадо земя разгърта,
гора зелена от плач й вени!

— Ах, мили мой, любезни сине,
ах, сладка моя, мами душице,
майци първородни едине,
твое где мама види ще лице?

Ах, зли изядоха те поганци,
черная тебе кръв, синко, облива,
младости не пощадиха турци,
майка ти тъга черна покрива!

Ах, мило чадо мо', изгори ме!
Няма за мене веке бял свят!
Горко си почернях, уязви ме!
Румян изгубих красний цвят!

Моя надежди звезда заседна!
Весел за мене, ах, няма ден!
Радост моя внезапо изчезна,
сърце покрива черная сен!

Красн' отвори очи, погледай
твоя любезна клята майка!
Сладки отвор' уста, продумай,
мил' утеши твоя родителка!

О, беззаконници ви, поганци,
сребро и злато в откуп искахте,
о, лют' изедници, зли кръвници,
все незабавно от нас добихте.

Овци, говеда — все продадохме
в откуп за мило чадо едничко,
вами количество донесохме,
защо м' убихте дете миличко!

Что ме лишихте от мое чадо,
кръв му проляхте, зли, неповинна.
Дете убихте нежное младо! —
Тако ридаяща, в земя падна.

— Рожбо миличка! Само едничка! —
Беше последня жалная реч,
чувств' й в отчайност люта, горка
черна г' отровна заляла злъч!

Войвода близо приближи само,
искаше да принесе утеха,
жена примряла лежеше тамо!
Всуе се трудеше без успеха.

Вървища при се тамо деляха.
На планина полога и стръвна
в кръгло равнище се единяха,
тамо е чутна Черна поляна.

Дале на пушкомет же гръмовни
храсти дебели я окръжваха,
многи изяла момци безумни!
Бодри ускоци я отбягват.

В'вървище всяко трима проводи
люти злодейци д'издебнат,
сам войвода други поведи
при жена отиде запретнат.

Бедная жена тяло прегърта,
кървави сълзи горко си рони,
мати за чадо земя разгърта,
гора зелена от плач й вени!

— Ах, мили мой, любезни сине,
ах, сладка моя, мами душице,
майци първородни едине,
твое где мама види ще лице?

Ах, зли изядоха те поганци,
черная тебе кръв, синко, облива,
младости не пощадиха турци,
майка ти тъга черна покрива!

Ах, мило чадо мо', изгори ме!
Няма за мене веке бял свят!
Горко си почернях, уязви ме!
Румян изгубих красний цвят!

Моя надежди звезда заседна!
Весел за мене, ах, няма ден!
Радост моя внезапо изчезна,
сърце покрива черная сен!

Красн' отвори очи, погледай
твоя любезна клята майка!
Сладки отвор' уста, продумай,
мил' утеши твоя родителка!

О, беззаконници ви, поганци,
сребро и злато в откуп искахте,
о, лют' изедници, зли кръвници,
все незабавно от нас добихте.

Овци, говеда — все продадохме
в откуп за мило чадо едничко,
вами количество донесохме,
защо м' убихте дете миличко!

Что ме лишихте от мое чадо,
кръв му проляхте, зли, неповинна.
Дете убихте нежное младо! —
Тако ридаяща, в земя падна.

— Рожбо миличка! Само едничка! —
Беше последня жалная реч,
чувств' й в отчайност люта, горка
черна г' отровна заляла злъч!

Войвода близо приближи само,
искаше да принесе утеха,
жена примряла лежеше тамо!
Всуе се трудеше без успеха.

Охканье тежко само слишаше,
бедна в несвястност паднала,
смъртни минути кръв ѝ тупаше,
сила душевна бе побягнала!

Люти ж'убийци, злодейци
в Черна поляна достигли бяха,
хитници, звери кръвопийци,
седнали насред, плячка деляха.

С кървави очи грозни, омразни
всеки се беше в сребро втрещил!
Че са в Поляна черна погани,
всеки от памет бе г' изгубил!

Гледаше кажди више да грабне,
остро намръщен зъби скърцаше,
лакомо сърце сребром д' изпълни,
вещица мълва между им сеяше.

Наблизо бяха нож да теглят,
всеки неправеден искаше дял!
Бесни между си да с' изгубят,
в кожа им беше черни враг влял.

Храбри ж' юнаци, бодри ускоци,
в тясна вървища хитро дебнеха,
с пушки готови опитни момци
в Черна поляна близо идеха.

В дебня добре се те нарядиха,
в вървище всяко по три юнаци,

хитра пресяда си заградиха,
дадоха определения знаци.

Гръснаха гръмоноснии пушки
в купище смутно турско, поганско
от непознатия тям пътеки,
всеки от плячка дял доби жарко!

Что зърно смъртоносно не случи,
храбра мъжеска силна десница
с остър юнашки нож го пресечи.
Так'е кръвнишка смърт от Съдица!

Вест войводе скор' донесоха
с няколко глави турски кръвнишки;
сребро ж' обретено предадоха,
нанизи разни, красоти селски.

Много грабили бяха поганци —
сребренни сажби, гривни дебели,
златни сукаи, скъпи обихци
от бедни селци бяха пленили!

Трудом прехрабрий войвода
жен' от напразна въздвигна смърт,
охкаше бедна, в сърце уязвена,
чувство ѝ черна покрила сен!

Очи си беше в дете встълпила,
сълзная влага веч не течеше,
от плач се беше тя изсушила,
принесена несвястно, мълчеше!

Чудно пресилное впечатление
глави злодейски ѝ докараха,

сладко е праведн' отмъщение,
чувства внезапо й се възвърнаха!

Яростию тях остро гледаше,
горко свое наранено сърце -
временно бедная наслаждаше,
пламенно бе й румено лице!

— Вишний боже, справедливий,
никой съдба твоя не отбягва!
Казниш виновни ти, всесилний,
нищо от тебе не се укрива!

Аз си отивам веч задоволна
чадо любезно там да съдружа,
не ща да бъда ту неутешна,
тамо е, казват, се правда божа!

Сия изрече бедная жена,
очи прихлупи, падна на земля!
Нежна й душа скоро излезна,
следка е смърт от добра воля!

Слънце си беш' уже подскочило,
светло си лице в гори криеше,
време се с облаци наежило,
знаци дъждовни въздух даваше.

Момци не бяха ещ' обядвали;
в първа моравка си пак додоха,
пастири заповед извършили,
в лесище едно с гозба седяха.

Печен овна два се донесоха
седнаха гладни храбр' ускоци,
в шума зелена ги разкъсаха,
нямаха вино тамо юнаци.

Здравица бистра вод' изпълняше,
скоро юнашки обяд престана.
Всеки наокол бодро гледаше,
то е ускошка мярка законна:

всякому очи да играят,
на вся страни добро да гляда,
в дебня враждебна да не впаднат!
Строга е горска момска уряда.

Само на стража не с' уповава,
всякоги е ускок сѐ готов,
на свое мъжество се надява,
нужда го сили да е прозорлив.

После ж' обедванье призоваха
едног овчаря, по-разумнаго,
пред войвода го доведоха,
двама представиха беззлобнаго.

Войвода с глас умилен му изрече:
— Слушай, братиме, млад овчарко,
светло се слънце веке затече,
вечар настана, време юнашко.

В окръстна села скоро да идеш,
от хитри старци благоразумни
посеченом' отца да изпиташ,
битка кажи им наша с поганци.

Паметни люди тук да додат,
само троица избрани старци,
мъртва тела да си дигнат.
Хитро да додат на гора селци!

В общо дърварско селско вървище
излегка тихо да поминат,
н' едно да не довождат женище,
нека се нищо веч не боят.

Никому друго да не кажеш
за наша горска българска чета!
Чувай мълва да не сториш,
мама ни после плака ще клета!

Горски юнаци с добри пастири
братски живеят в божа лесища;
тии от века са побратими,
равно си мразят турска сънмища!

Но за предателство тях казнят
праведно с тежки, горчиви мъки.
Късъм немилно тях си режат,
меса им качат в трънния драки!

Дневно светило бе заседнало,
тихая нощ му власт приемваше,
всяко животно в гнездо легнало,
нужна удихна своя ищаше.

Гъсти шумак се близ простираше,
тясно, непроходимо усой,
небо се тамо от очи криеше,
сходно юнашко тихо завой.

Дърва дебела едно до друго
с кичасти вейки свод съставили —
място самотно, юнаком драго!
Грана прохладни сенки спустили!

Нощна си роса где не прониква,
сладко почива тамо ускок,
зорная влага не го смутява
спи тамо безопасно юнак.

Мека постеля, шума настлала,
природа своя недра любезна
тамо ускоком милко е дала
жилище мирно на вся животна.

Тамо внидоха добри юнаци,
входна си диря хитр' изгубиха,
кръгло разпоредиха се вси момци,
в ближна легла се вси наслониха.

Сам войвода мало далеч,
на дясна си ръка наслонен,
даде спокойна момкъм реч,
първа си стража вард' умислен.

Мисли горчиви занимаваха
негово живо въображенье
българи бедни му представяха
жалостно тяхно положенье.

Как ежедневно бедни теглят!
Диви злодейци агарянци
деца невинна злобно колят!
В ниви да идат не смеят селци!

Турско правленье не ще да знае,
еще злодейци усърчава,
с мохамедански дух се владее,
правда чловешка то не познава!

Вдадени в злобно пустоверие,
българи черни роби сматрат,
с всяко неказно угнетение
векове толко се тях мъчат!

Колят, съблачат, грабят, бият
звери азийски, люти кръвници,
българска кръв немилно пият
турци злобливи мохамеданци!

Западна Европа то не познава,
с' силни войски оръжье движи,
турци неверни тя защитява,
царю же беззаконну помага!

В пусти африкански пустини диви
свободън д' утвърди ищи закон;
правда народна там да постави,
користън е то нейн нагон.

Сама дела то нам казват.
Друго се дума, друго се върши!
В робство народи ново впадват,
всеки подмилква се, догд' излъжи!

Много изпърво обещават
равност и человеколюбие!
Образованье проповядат
за особное користолюбие.

Техни са добрини отровн цвят
от смъртоносна ядн' усойка.
Ищат да завладеят цял свят
с хитра ласкателна политика!

Наша свобода от нас зависва!
Наше отечество ще да види,
всякому роду съдба прописва,
искрена чада, храбрия люди!

В мисли подобни в сън се предаде,
време же беше за втора стража,
знаменонохца от сна пробуди,
тихо тогда си легна без грижа.

Тишина мирна на все владаше
в място самотно уединено,
всяко животно си почиваше,
в сянка дълбока бе безопасно.

Излегка хладен вятър вееше,
движаше вейки на талази,
шума зелена сластно клатеше,
сладко шуштенье в слух се относи!

Птичешки гласове в сън приносни
с пеене сладко зор' известиха!
Рано у ютро пееха любни,
бели Деници вестници бяха.

Слънце же зреник веч у светило*
с' златния зари в гора святкаше,
шумица росна бе посребрило,
светлост любезна тихо спущаше!

Разни му краски в свод проникнали,
шипове красни там представят!
Влага въздушна си ошарили,
очи животни с' зрак с' услаждат.

Войвода с' от сна сладко пробуди,
окрестна места да прегледат,
двама избран' юнака проводи
вървища бодро вся д' обидат.

Тихом се върнаха прегледачи,
радостни вести си донесоха,
изход из гъстинака с' изречи,
момци з' изхожданье се спретнаха.

На гърбинака в планина стръвна
каменна стена с' извишаваше,
горска твърдина крепка природна
дале оттам ускок виждаше.

Кладенци бистри я окръжваха,
в цветна древеса, в кичасти явори,
кристоловидни вод' изливаха
в камени бели, бързи извори.

Хитри постъпки там управиха,
светла хоръгва Велко носеше,
богу молитва си отдадоха,
всеки към изток се кръстеше.

Войвода извади скъп далегляд,
гледаше вся отдална вървища,
окръстн' обозря места наряд,
вся же опасна горска пътища.

В тясно дърварско вървище селско
кротки тройци идеха селци,
войвода ги съзря отдалеко,
българи белобрадии старци.

В ръка тояга всеки държеше,
нужная старим подпорка,
срящная планина си сочеше,
виждаше се там хижа овчарска.

Млади герой долу си слезе,
назорки момци го следваха,
напреки в път затулен запазе,
старци безгрижни прямо идеха.

С горско юнашк' едно подсвирванье
в тясно усойно планинско място
в път се запряха в окомигванье,
знак се ускошки слуша чевръсто!

Хитро пред тях си яве излези,
с поглед любезен, с весело лице
радостно старци мило поздрави,
доде им на място стреснато сърце.

В лесище шумно тихо г' отведи,
седнаха на зелена моравка,
желостно почна да им беседи
следная истинна разговорка:

— Аз есм брат ваш, чадо българско;
черна ме съдба лют' ожалила!
Мразя правителство губителско,
власт, коя род наш е озлоблила!

Бедно ми домородство погина,
люти поганци го угасиха!
Моя от тях надежда загина,
зданье отеческо м' опустошиха.

Пъприще трудно с ярост приех,
сладък живот, младост любезна
в жертва голяма уничтожих,
сърдце ми движи страст благородна!

Всяко щ' употребя благо време,
нашему роду за да помогна
тежко д' отхвърлим турское бреме,
в гори непристъпни ще си дебна!

Радостно кръв моя ще пролея
до следня капка за отечества!
Не ща в мъчителство да живея,
стидно е мне иго губителства!

Не търпи робство достолепие,
нижна покорност и чузда власт,
мъжеско живо честолюбие,
злобна всегдашна горка напаст!

Бедни ви, в села как живейте
в тая размирна тежка година,
доколе робство ще да теглите?
Веке не ли в' от мъки дотягна!

Старец един се жално обади,
дребни по лице сълзи ронеше,
тъжен от сърца глас си издади,
следное слово тихо сказваше:

— Видиме, синко, добре знайме,
тежко е нами даже до смърти.
Нямаме, бедни, що да сториме,
зле от предатели обиграти!

Градски старейшини изедници,
българи наши, с турци са ведно!
Владици — беломорски просяци —
пият кръв наша ненаситно!

В техни сме ръце, бедни, везани,
даждие те по воля берат,
нами от власти са наложени,
села играят, както си щат!

Кървав ни пот глутници храни,
всеки от нас граби своеволно,
нашая правда никой не брани,
време настанало много злобно!

Многи години тежки са били,
черен прекарали сме живот!
От баба сме, от дяда слушали
многажди да са губил' имот.

Днешно обаче люто примежди
все, що е било, го надминува;
земат с' от нас за войски одежди!
То се досега не споменува.

Двойно даванье ми платихме,
овци, говеда сé без заплата,
сиренье, масло, брашно давахме,
голи остахме в земя проклята!

В тежки подвади волов' измряха,
празни седиме без добитък,
ниви без жътва в поле остаха,
нами живот' е веке кратък!

Гладна щ' умрат нежна дечица!
Де що имахми г' изпродадохме;
зърно н' оста в село, пшеница,
силом за турци я сé дадохме!

Заобиколени ж' от злодейци,
не можем вън села д' изидиме.
Пазят ни сган от убийци,
каждий ден братя губиме!

В дом си не смейме у вечар
от страха да починеме, бедни!
Нити в огнище палим огън,
в дупки завираме се подземни!

Аки же скотове в гори шумни
бягат от горски гоними ловци,
чакаме тако наша смърт ядни
от разярени зверюве турци!

Грозни манафи, гол' арбанаси
от села в село яве ходят,
люти латини, диви бошняци
грабят, обезчестят, убиват! (45.)

Никой злоба им не възпира!
Българска села мног' изгориха,
кажди ден нова сган се събира,
нашая земя опустоших!

Сега минуват войски други,
нит им език ми разбираме!
Дървян' обущва носят на ноги,
нит' от каква са вяра знайме!

Казват се тии, че са християни,
но никоги не се прекръстат!
Бият се, слушаме, с агаряни,
грабят и тии и не плащат!

Гадове мръсни, жаби и мишки,
какво е то човешко пленило!
Мъртви ядат вонящи кокошки,
карат наред все, що с' е смрадило!

Божий гняв нападнал на нас,
за наши негли тежки грехове.
Горша не е бивала напаст,
давят ни человеци зверюве!

Слушащ внимателно войвода
селско невинно, жално сказание,
люто страданье своего рода,
с тежк' отговори им въздихание:

Ваш' угнетенье ми е познато,
всякое средство съм изкусил,
не съм пожалил сребро и злато,
воля обаче не съм случил!

Истинна ревност, любов народна,
твърдо решенье и постоянство,
мъжеска душа и благородна
турско не търпят тежко робство.

Български бедни днешен народ
векове толко под турско иго
горше от африканский роб
тъжи недвижно, н' усеща зло!

В студно униние зле впаднал,
гръцки духовник в робство г' убавя,
просто му пустоверье вдъхнал,
звярско иго в божи гняв му притваря!

Често му казва он: „Султаново
дайте султану! Богу богово!
Кой докрай търпи, ще се спаси,
царство небесно ще се сподоби!"

Хитри владици речи Христови
в користна полз' употребляват!
Книжници фарисеи лукави
горше от турци г' угнетават!

Слово Христово оръж' имат,
сребро да земат и чисто злато!
Стадо му тии вълци давят,
всякому е то веке познато.

То не е божий гняв, мой старче,
турско свирепое губителство
злоба е то съвсем другояче,
звярско безчеловечно варварство.

Нити за тежки теглим грехове!
Люти раздори, вътрешна мълва
робство докара в толко векове,
кто несъгласие злобн' избълва!

Люди от века в страст са родени,
злобно се между си се бият!
Битки им са добре повестени,
благо един от другиго грабят!

Кървави реки са проливали,
користна страст ги на то движила!
Силни държави долу паднали,
полза особна мир озлоблила!

Исто теченье и днес следува.
Разлика сам' е от него време
по тому, что мъдрост напредува,
мир же по-тежко наляга бреме!

Тогда владала храброст, мъжество,
днес хитрост и гнусна лукавщина!
Всеки се ползува от невежество,
так е склонена человещина!

В днешна же битка няма ту вяра!
Видиш християни мрат за турци,
сребро и злато тяхна е мяра.
Скъпо ще стане то за поганци!

Вяра християнск' от тях изчезнала,
тамо владее светская мъдрост,
братска любов се е изгубила,
слави се войнишка хитрост.

Грешен е, старче, кой е прост,
от робство не знае да с' отбрани,
скотски търпи неправедна власт,
тъжи в' всегдашни ядния рани!

Сия изрече млади герой,
слушаха старци все задоволно,
вардеха момци в ближно завой,
време бе веке в път внити сходно.

— Явно е вам з' убиено дете,
турци поганци кто са посекли.
В срещная яма прямо идете,
докле тела не са гад' отвлекли.

Бедна му мати от плач почина,
моя утеха суетна беше,
за мило чадо млада издъхна,
жалостно ядна, лют' охтеше!

Обир же сей ви приемете,
турци поганци кто са пленили.
Каждому свое цял' отдайте.
Вчера глави са те изгубили!

Богу молитва старц' отдаваха,
млада юнака от душа милка
с добрия речи благославяха
в светли успехи, в слава велика.

В пъприще бог да му помогни!
Вечния врази он християнски
праведно смъртию да си казни,
шумни предели д' усвои горски!

Бедному роду силна защита
с десница да си подаде крепка!
Кой юначеств' еще почита,
само подобна да види прилика.

Так благославяще, добри старци
в речена яма за погребенье
беднии се управиха селци,
тихо настана' мълчанье.

Размислен войвода стоеше
на дългая си наслонен пушка,
сърце му разговорка гризеше,
селско страданье даде му мъка!

Пламен г' обемаш' отмъщение,
очи м' ярости искри дишаха,
общо строеше ополчение,
вся планини го не събираха!

Мисъл сия в' възторг го притвори,
в бъдущност славна, в дело велико
сяйно пъприще му отвори,
с радост изрече слово високо:

— Общо ни средоточие тряба,
все е възможно от съгласие,
Марсова нека заехти тръба,
всеки щ' уничтожи насилие!

Походни знак се момком подади,
шумни планини бодро емнаха,
вървищ' ускошка, горския броди,
дебняще хитро, заминуваха.

В пъприще мило да достигнат
в стара юнашка наша планина.
Българи братя да си видят,
бедним да додат в помощ в тишина

Конец първия части.

ЗАМЕЧАНИЯ ПЪРВИЯ ЧАСТИ ГОРСКАГО ПЪТНИКА[30]

(I.) Позната е всем птица, коя обично българи назовават кукувица, а по някоя си места я наричат и любица. Простий народ с голяма радост слуша в първа пролет неин глас и многи от пустоверия, кое е устало от баснословнаго века, броят, когда я изпърво чуят да кукува, колко пъти ще покукува и мислят, че толико години щат поживя. Та може и до сто пъти понякогда да продължи засобно свое кукувание. Обично дохожда в Стара планина посред априла месеца.

Горски юнаци най-много я обичат и догде ѝ не чуят глас, не изхождат в шума. То птицезрение или от старо време са наследили ускоци (хайдути), или за то, що когда тя се появи в планина, тии знаят, че планинский въздух се е веки ублажил и шумак доста е, за да ги закрива. Много юнашки песни се пеят по България в нейно име, както и в соколово име.

Понеже възпоменахме баснословний век, не ще да е излишно да кажеме няколико речи в'обще о баснословие, а особено за българско баснословие, изчерпаяще то от някоя си остатки от народа нашего проповедамия.

Человек, собствено сматраям, ражда се с чудесни умствени сили на тойзи чудесний свят и между всем животним сам той е неизчерпний източник на много голяма и чудесна изнамерения. Но тии умствени сили в негово детинство и младост затъмнени са от глупавое въображение и не могат пристойно да действуват, догде постепенно с неговая възраст мало по мало с наука и образование не се осветлят и източат.

Постепенно се освобождава человек от първая своя дивота и глупост и добива истинна понятия на обиколяящия его разни предмети. Въображение же, под владением коего в младости е бил и кое го е заблуждало да мисли и слави много крива понятия, изчезва, а правий разум възприемва негово място, води и учи го да упознае истина и да управлява своя размишления по на високи предмети и сили своя да употреблява на определени мисли. Истое то се случава и въобще за един цял народ.

Истая разлика, под коя се отличават в каждий человек разна състояния устроя ума и сърдца его, трябва да се варди и в каждий народ.

Първо начало състояния всякаго народа е дивота, в коя нахождаем, нито себе си, тоест по-високия своя сили и предопределение познава, нито знае да разсъждае право за обиколяящия го твари и свят, где он живее.

Колко по-тъмен е человеческий ум, негово вътрешно свещено светило, и колко тъпа му е словесност, сиреч изтъщение и развивание, но болше умствения сили, толико най-много изрядно тогда действува мечтайное въображение. Незрелий дивий человек, чувствуящ да се обиколява отвън от безбройния вещи, имеящи, аки крепшейши, влияние на него, какова са явления природи, разсмотряящ же да он не е бил причина нихнаго съществувания, унуждава се да управи сам себе следний въпрос. Отгде произхождат вся сия, кто аз гледам? Кой производи сия?

И колко по-малко е в състояние да разреши сия недоумения, толико по-много чувствува свое безсилие.

Неопитная негова умствена сила не му прощава да вниди в разяснение взаимносъдържания вещех; неучений негов ум отрича му се всякое средство и начин, за да постигне в правое за тях разсъждение, в'опознание, коя могат да изпълнят негово любопитство. И тако спущаят се в свое мечтайно въображение и чувстуящ внътрешно по-високая някая си сила, от коя са пройзишли вся вещи, устроява в себе си по-високая сия същества по человеческому крою, въображава си тях въплощена и отдава им вся человеческая способности и сили, по височайший обаче стъпен, отколико се нему явяват.

Сътворение въображение его, колко по-пъстро се украсява, толко повече почва да го благодари; и не познаящ отникъде свое заблуждание, лесно вярва все, що мечтае, и сматра за истина сътворения самаго своего въображения.

И понеже обиколяящий его предмети са разновидни и природи сили под многовидна явления се представят, дивий сей человек, що е един път сътворил, то всегда и навсякъде твори и мечтае следователно не само едно същество по-високаго естества, но многа, отдаваящ каждому колко слави тях голяма и светла, или по-долня и не толко достопочитаема, разна почитания и достойнства. Любящ убо и почитаящ человек сия от него обожаваямая същества, взаимно ище и от тях да се люби и благоволи и да се предстателствува в опасности.

Того ради движи на чест тяхна капища, съзидае храмове, приноси жертви и посвещава самаго себе в служение тяхно.

От таково начало, тоест от незрялое състояние старих народ, родило се е баснословие, тоест недостаточна понятия имели са

тогдашни человеци за бога, за създания мира и за видимая в него.

Вси народи са имали свое особно баснословие, сиреч свое богослужение. Но колико сношение и ближност е имел един до другиго, толико и сродство има тяхно баснословие. Повестница то нам ясно доказва.

Гърци са умножили свое баснословие, както и начало учения приели от египтяни и финичани. Римляни же от гърци са взаели доволно. Завладевше же римляни многи народи, разпространявали са и свое баснословие между завладаемим.

Славяни, както и други прочеи народи, имали са и тии свое първобитно[31] богослужение, а колико са се помесвали с други народи, толико са го и тии умножавали, претворяли и другим свое предавали.

Но най-после благовествувания[32] истина озарила е и извадила е от дълбокаго заблуждения тия народи и показала им е истинний път богослужения.

Римляни и гърци, приемше християнская вяра, не са толика ревност и топлота показали из първо, щото не само своя стари книги са съхранили, но и много кумири (идоли) неповредни са оставили. За то им е явно и обширно познато днес баснословие. Българи, тоест славяни, приемше благовествувания истина, толика ревност и топлота са показали к християнской вере, щото не само своя кумири са конечно съкрушили, но и книги своя са съвсем изгорили. За да са имели българи и прежде кръщения своя писменост и книги,[33] ми другаде щем доказа обширно. По настоящему представяме само следное доказателство.

Наблизо кръщения преславскаго двора във време царя Бориса българи, незадоволни от гръцкия свещеници ради злоупотребления, управил е цар Борис посланици при папа римскаго Николая,* за да му проводи римляни свещеници и да му развързи няколко въпроси, относяеми на християнская вяра. Между другим бил е предложен и следний важен въпрос. „Що да сториме с нечестивия наши книги, кто сме приели от сарацини и имаме ги в нас си?“ Отговор папин е бил следний: огнем съжегати непременно, тоест да ги изгорят!!![34]

На какъв ли език са били писани тия книги? Ако са били писани на сарацински език, тоест староарапски, то българи не са знаели да ги прочитат, нито са си служили с тях и следователно не е било нужда да питат папа за тях.

* *Responsa ad Consulta Bulgarorum, ecl. Hardonin, Acta Consiliarum, V, 353, 386.*

Ако днес не е остало нам никаква си остатка от тия стари книги, не е чудно; понеже видиме еще от начало българскаго кръщения преславскаго двора каква съдба ги е налегнала и колико повеч напоследък християнская ревност се е вкоренявала в български народ, толико повеч са горили и требили сами своя древности, аки езически. А и при толиковременни кръвопролитни и разорителни боюве, кто са имали непрестанно българи с римогърци и с други народи, конечна разорения на градове, седемдесетгодишна борба с турци, кои са опустошили огнем и мечъм цяла България, после же падения българскаго царства гръцкое злобно свещенство, кое непрестанно е горило и самия божественаго писания наши старобългарски драгоценни книги, и днес еще непрестанно то исто безбожно дело твори.* При такова, кажа, противна обстоятелства каква остатка е могла да се съхрани от наша драгоценна стара книжнина, коя сме имали и прежде християнства, нека всекий благоразумен съдник размисли и каже. Но при том ни н'изгубваме наша благонадежда. Откри ще време нещичко!

Да дойдеме убо на наший предмет за българское баснословие. Ми преди да забележиме някоя си остатки днес поменуеми в България, коя е била глава славянскаго народа и найсилно и най-разпространено царство в стара времена в Европа, и где се е първо благовествувания истина между славяни появила и оттамо аки от огнезрачнаго светила вес славянский мир се е усветил, преди да внидиме, кажа, в сия изяснения, щем назначи вкратце що е св. Димитрие Ростовский за славянско баснословие забележил мимоходно.

В първих, казва, поставили са били славяни началнейшаго кумира (идола) именем Перуна, бога грому, мълний и облаков

* *Не пред много години в Загара, като се е увело веки в българския църкви богослужение на гръцкий език в България, тамошни жители колко старобългарки ръкописи са имали църковни и други, понеже в падение българско църкви са им веки били и за книгохранителници най-безопасное място, събрали ги били и завардили в една църковна стайца. Тогдашний търновски митрополит грък, който е веки бил, видев по злу случаю тия драгоценности, абие намислил е с лукавщина да ги изгори и във вечна незнайност отдаде. И тако е събрал църковния надзиратели добродушни и богобоязливи българи, и им предложил със следний начин: „Знайте ли ви, благочестивии, какво се върши по закон божий, когда се просипе негде святое причастие?“ Българи му отговорили: „Изгорява се в огън тая дреха или вещ, где е капнало святое причастие.“ „Е, то исто тряба да се извърши и на тия книги, понеже се е изпълнявала на тях божественая служба, и голям грях е да стоят тако“. Българи тогдашни прости человеци склонили са на неговия лукави речи и тържествено присъствиящу ему изгорили са сред църковний двор*

дъждевих. Тяло негово било от дръва с хитростию изсечено, глава имал изляна от сребра, уши златени, нозе железни, в ръце държал камен, по подобию Перуна пилаяща, украсен бил с драгоценни камения; а пред нему огън всегда горял. Ако ли по нераданию жреческому би се случило да угаснее огън, казнили смъртию онаго жреца, аки врага богу своему.

Вторий кумир е бил Волос, бог скотов.

Третий бил Позвид, или Похвист, или Вихром, бог въздуха и безгодию.

Четвертий кумир бил е Лада и син ѝ Лел, бози веселия и всякаго благополучия. Рачителства жертви им приносили готовящий се к браку, помощия их мняще себе добро, весело и любезно житие да придобият.

Петий кумир бил Купало (Ярило), кого са мняли за бога на земския плодове и в начале жетви приносяли му са благодарение.

Шестий кумир е бил Коляда. Бог, кому са тържествували 13 декември.

Отсвен тейзи кумири имали са и други многи: именем Сляд или Осляд, Корша или Хорс, Дашуба или Дажд, Сриба или Стрибов, Самаергля или Самаргл, Мъкож или Мокож, коим са въздавали жертви и хваления аки богу.

От други списатели се споменуват и следнии славянски богове.

Белий бог — бог всякаго блага и доброти и проч., он е имал и свои добри духове.

Черний бог.

Той е бил върховно същество над прочеи зли бози и вър-

грамада от старобългарски разни ръкописи. В село Тича близо 2 часа до Котел пре няколко години после Танзимата тичани си развалиха старая църква и създаха на истое мъсто друга, по-голяма и по новий крой. Колкото стари книги е имало в църковная стара скривалища, събрали ги били и наместили в една църковна стайца. На освещения новаго храма преславский владика, отгде зависва Тича, днешний варненский митрополит Порфирия, или Герасим днешний светий Деркон в Цариград (се едно, от тях един извършил това зло), дознаел е за българския тия книги и без да попита селяни, повелял, та са изкопали в църковний двор дълбок трап и погребал тия мъченици български стари ръкописи. Но тамо, казват тичани, било велико количество. След няколико време найдох 3 стари църковни ръкописи в истое село, писани на кожа, кои са отбегали смърт от злобливаго сърка владика.[35] *При том м'известиха някои си старци, че твърде много ръкописи имало тамо, и че някой си богобоязлив българин именем Данкоолу, отнесъл един цял товар стари български книги у Ерусалим, за да ги съхранят тамошнии гърци калугери!*

ховний княз тъмноти и лошавих вълшебствах. Представляли са го обично във вид лъва. За умоление, когда са го мислили, че е разлютен, само кървава жертва е могла да г' умири и когда му са приносяли жертва, посвещавали му са и пълен кюп с вино. Когда е щял да мъчи человеци, проваждал им разна ужасна страшила (духове черни).

Хукас, или Гуслан, бил музикалний вълшебник.

Цирнитра, или Цир, знаменит бог вълшебства.

От више поменатия стари богове поменуват се днес в България Перун, Коляда, Лада, Лело, Вихр, Ярило,[36] доколко е мне даже досега познато и ето с кой начин. Последная песен Перуну не само се пее по вся почти България, но ежегодишно се твори баснословнаго века остатно тържество във време бездъждия и суши.

Пипи́руда злата
пред Перуна лята,
лята и пролята
по поле ся мята
и Богу ся моли:
Дой Боже дъждец!
Да израстат ниви,
ниви и ливади!
Бари, бари води!
Блата, блата вина!
Всяки глас и тъгар!
Всяко гребло тягло!
От коряна кошница
по всяка лозица!
. . . . . .
. . . . . .

Накичват една девойка с разни цветя и зеленчуци и съдружат я няколко жени и водят, пеящи горняя песен от къща в къща по поле и ниви и от село на село и проч.

Коляда веки е общо познато име в България и слави се еще в ден Рождества Христова, но по другая смисъл; само име, що е остало Коляда. Разни песни се пеят Коляди и днес мали и големи по села колядват. По много места не казват Рождество Христово, но Коляда.

Лада и Лел. В Котел на мое време през Връбница млади девойки се събираха край някой си поток или водовада и съ-

ставяха венци, оплетени от върбови вейки, и всяка, забележваща свой венец, спущаха ги у поток пеящи: ой Ладо, Ладо, момиче младо, и проч.

Гледаха и замечаваха какво управленйе ще поемне всекий венец и тълкуваха то на добро или на зло.

Лелю се пеят такожде много песни, а най-паче любовни.

Вихр и Вихрушка казват в България, когда вее силън вятър и се размъти и потъмнее въздух: бягайте, че иде Вихр, или Вихрушка, думат.

Ярило казват в Котел жени, когда щат изражи някое си женско събрание увеселения ради или пиршества: „то беше Ярило“, тоест веселихме се, пяхме, играхме, викахме, смяхме се, все то значи Ярило беше. А в ден святаго Василия на Нова година събират се по всяка улица девойки и наливат в един чист медник вода, всяка спуща свой пръстен в него и окръжно обиколяящи се, поставят го посреде, а една мала девойчица, нарочито избрана за то, стои близо до медника. Потом почнат задружно да отпяват по една кратка отпявка, н. проч.

Злата тояга из село ходи.
Седни, булка, подай пръстен.

Девойчица се навожда и изважда по случаю по един пръстен от медника. Всякая от девойки гледат с нестърпением да видят дали е нейний извлачений пръстен, после отпеяная отпявка, коя тълкуват за нейно щастие о бракосчислений. Вишеречная отпявка се тълкува: бирнишкий син — тоест, че девойка, коей принадлежи извлечений пръстен после тая отпявка, ще да се ожени с бирнишкий син. А злата тояга нам показва, че в старое време бирници (человеци, кои са събирали царское даждие) носили са злати тояги. Всекий пръстен се спуща до три крати в медник и се отпяват разни отпявки, като:

Царвул влачи, през дол бяга,
седни, булка, подай пръстен.
То значи ускок (хайдутин).
Клон босиляк църква мете,
седни, булка, подай пръстен.
Значи попский син,
или в' обще служителя църкви.
Свито куче на камиче,
седни, булка, подай пръстен.

Значи просяк.
Коня язди, сокол държи,
седни, булка, подай пръстен.
Значи войник, благороден.
Позлатен топор врата бие,
седни, булка, подай пръстен.
Значи богат.
Бяло книжье, черно мастило,
седни, булка, подай пръстен.
Значи учен на книга.[37]

И други много тям подобни отпявки са пеят и тълкуват. На сие неповинное девическо представление присъствуват и жени и спущат и тия в медник пръстени, наречени на своя синове, за да им изпитат щастие о женитбе.

Покойний Венелин възпоменува, че славяни са славили два начала божества, тоест добро и зло, под именем Черни бог и Бели бог.[38] В Котел жени, а най-паче стари баби, укори някого си злотворца, казват Чернило, а когда щат се изражи за добро нещо, казват, видях бял свят или, напротив, не видях бял свят.

Възпоменува се и Вещица или Вещерица — когда щат изрази укорени противу някоя си грозна или злотворница жена, казват: Пуста Вещице, „Омразна грозна“ Вещерица!

Вила се възпоменува в една приказка за ленива жена, коя не е щяла да работи и плашила мъжа си да не ходи в гора да ѝ сече мотовилка за прежда, че ще го накаже Вила със смърт на жена му. Мотовила Вила, кой сече Вила, жена му умира. Дали е било някой си дърво, посвещено Виле? Както са имали елини посвещена дървеса на горския нимфи (невести)?

Пукъл — казват в Котел за человека мълчеливаго и намръщенаго. Что гледаш такъв като Пукъл? Дали не е Бог пъкла? Или елинский Харон? Обаче той се възпоменува под истое свое име. Слушал съм еще от младости да плашат жени малая деца, когда плачат или не мируват. Мълчи, че Харо иде да те земе! А виждал съм стари баби да гуждат в уста мъртвецу по един бан (пеняз), с кого го погребват, и една свещица му турят в ръка. Това исто са творили и стари елини. Гуждали са в уста всякому мъртвецу по едно дукато (οβολον), за да плати Харону подвоз у пъкъл, а за свещ казват българи да му свети на онзи свят. Известно, че в пъкъл мислят.

Кук. Казват в Котел за див человек — що гледаш като Кук? Сиреч като див. Сърби казват за дива и неразумна жена ку-

кавица, а за мъж кукавец. Римогърци, в България живеяще, казват под истая смисъл: Τί κυτάζης σαν κοῦκος? Η νά σε παρη ὁ κουκος.[39] Дали не е бил Кук бог диводи? Понеже както са имали стари Черни бог, и Бели бог, богиня мъдрости, богиня рачителства и проч., то несумнено да са имали и Бога глупости и диводи.

В България играят по някоя си села Кукури:[40] игри съвсем диви. Скачат безчинно, облачат се с вехти парцалетини и пеят глупави песни. В Котел стари баби еще празнуват Куков ден, то е първий понеделник великаго поста и в Котел рядко человек в мое време е бил да каже чистий понеделник книжевно. Но Куков ден се обично казваше той понеделник.

Змеюве, Змеици, Самодиви. Многи от народа еще в България вярват, че съществуват същества (духове) по человеческому образу и подобия, обаче всякому не са видима. Същества сия мечтае народ, че живеят по гори, реки, кладенци, гробища и развалени разсипи. Делят ги на женски и мъжки, на чисти и нечисти духове, тоест на добротворни и злотворни. Отдават им почти божествана сила. Казват, че тий духове били прекраснаго вида и са многажди залюбвали с мирски мъжки и женски людия и любовна сношения имали. Многи человеци понякогаше сбхтвали. Прелест сия е обща у арапскаго народа, а най-паче у бухарски дервиши, под именем пери, джин и дев, и д. т. п. Четници някой си арапи дервиши толико са прелъстени в тая пустоверия, щото изгубват свой живот и се трудят ден и нощ с пост и четения на някакви си обаятелни уж речи, за да усвоят някой си от тия духове. Между нашия българи нахождат се многи мъжие, здрави и крепки юнаци, кои от вишеречная причина, уж че сбхтвали тии духове ноще человеци, боят се и не смеят нощем да идат на някой си кладенец или река, а най-паче в гробища и развалини.

Той страх произхожда, понеже тии прости людие от младости са напоени от таковия баснословни приказки, коя дотолко са се втълпили и впечатлили в тяхна въображения, щото никой не може да им извади то предразсъдие из глава. Само учение и доброе възпитание ще да успее да изтреби и изчисти сия глупости.

За Самодиви, кто нарачат и Юди, приказват се много приказки, че играли ноще по поляни, че ги виждали людие и д. т. п. Самодива се пее и в многи български народни песни, представя се тя като защитителка и предстателка на юнаци в най-отчайна и опасна обстоятелства, то исто се вижда и в сръбски народни песни за Вила.

От вишеизложения за Змеюве, Змейци и Самодиви види се ясно колико сродство има българское баснословие с елинское, кои са вярвали также под именем нимфи (невести) разни духове обитаяще в гори, потоци, реки, кладенци и проч. Вярвали са ги за добротворни и злотворни, отдавали са им най-съвършеная красота, приписват им и рачителства с человеци, както исто и някои си от простаго нашего народа днес вярват. От сия, кажа, и от Харонов спомен, що више поменахме, и от други многи еще остатки види се ясно исто почти елинское баснословие. Дали са българи прежде кръщения приели сие баснословие от елини? Или от истия други азиатски стари народи, от коих са и гърци свое баснословие умножили? То оставяме да решат наши учени. Обаче ми толико можеме каза с точностия, че българский народ прежде християнства имал е и той не само свое обширно баснословие, но и своя писменост и книжнина, добре развиена и пространна, но черна съдба тако е отредила да пропадне и да с' изгуби негова драгоценна древност!

Български сватби и погребления почивших.

Преди няколико години в Котел носеше девер пряпорец на сватба, на върха бе затъкната позлатена яболка. Между елини в старо време яболка е била знак брака и красоти. В народни наши песни се споменува яболка в истая смисл. А пряпорец що ли значи в български сватби? В сватба се представяха няколко лица: кум, девер, старий сват, свахи, зълви, заложник и пр., речи сия да не са от християнскаго века остали явно е от следное. Заложник, преди да идат за девица, носеше в ръка само бъклица, пълна вина, а у дом девичин продаваше му се петел от девичини дружки и една китка красно накичена, обично у есен, от чимширови зелени вейчици, коя наричаха ела. На врата петлов закачено бе кравайче, вързано с румен копринен кончец. Заложник, у една си ръка държащ петла, а у друга ела, съдружаваше сватба, носещ сия церемониални дарове и даже в църква, где венчаваха младоженци.

Обичай е еще и днес в България после съхранения мъртвеца да струват пиршество, тоест да ядят и да пият в дому умершаго и да възпоменуват вся прочей почившия. Всякому без изключения е простено и свободно да участвува в сие пиршество. То се продължава за цяла година, третини, деветини, шест недели и проч. То е остало от най-отдалная славянска древност. Тако е съхранен великан Атила с военна церемония и с великолепно пиршество, на кое са яли и пили.*

* *Види Le Beau Бел. на Рак*

Вкратце да кажеме, най-древния черти на старославянския обичай, както и език, съхранили са се в разна места по България у днешни българи.

Да живеят съвокупно в един дом цяла домородства, да са покорни и послушливи едному старцу, кой управлява не само домашния работи, но сматра се и аки свещено лице, тоест изпълнява място свещеника в някои си стари и нови обичаи, като коги си кадят жертви (курбани) на Гергювден, на Никулдън и проч. Он прикадява и причита някои си молитви. То особно има всяко домородство, а и всяко село се управлява от таковаго старца, нарицаемаго старейшина, княза и кмета и проч.

А гостолюбство и гостоприемство, кое е най-прехвалное качество славянскому роду в България, се изпълнява с най-голямое благодарение и ревност в'обще от вся българи. Вси пътешественици засвидетелствуват едногласно о тому.

Много полезно би било за наша народна повестница и книжевност да учени наши българи, кои имат счастие да живеят днес в България в учителско звание, пожертвуват неколико часове и подробно да опишат обичаи, песни народни, проповедки, приказки, с една реч, все, що се относи на старина. Колко изяснение от тях за наше прошествие ще се открие и колко странни списатели, кои пристрасно или от незнания дават ни татарско поколение, щат онемя и престана да дрънкат!

Всекий учен добре може да разсъди колика важност имат за нас сия изискания, а най-паче в днешний век, когда веки и други народи са устраблили взор на наш народ и описват, ако и мимоходно, негова стара история и днешни негови нрави и обичаи. Ми, чада того народа, треба ли да стоиме хладнокръвно? То е срамота за нас и потомство не ще да н'устави без горко осъждение! Ако в разна времена учени българи, кои са били доста, но за наше несчастие прилепвали се при гърци и са списвали за гърци и на гръцкий език, или при други народи, яко, кажа, всекий от тях би бил начертал нещичко и за наш бедний народ, въистина, че и ми днес имали бихме доста известия о нему, не само прежде що е и какъв е бил, но и после падания царства его, знаели бихме що е бедний пострадал и не би бихме толко в дълбокий сън невежества остали, но наишли бихме и ми лека спасения и олекчения страдания нашего.

(2) Не е еще пройшал половин век, откак се скитаха по българския планини и воюваха храбри юнаци българи явно с пряпорци народни, и чудесно се бореха с турское правител-

ство.[41] Живеят еще старци, кои помнят та славна времена българскаго юначества. А и народни наши песни повеч са за такови юнаци пеели и пеят еще от народа и до днес.

Гори и планини, дълбоки пещери, усойна непроходима места всегда са били необоримо прибежище против губителства и насилия. Сие горское воюване еще от стара времена е остало в България. Име войвода, войнишкая рядовна урядба, хоръгва, знаменоносец, коя са се съхранили в горския чети, доказват ясно негова древност.

В старая времена, когда народ отчасти не е бил задоволен от свои царюве, управители и проч., противная та част прибягвала е в непристъпния планини и оттамо е защитявала своя свобода. Но то горское воюване, както и всяка друга нъравствена работа,от гражданско движение мало по мало в свой несполучай притворяло се е и на разбойничество. Примери вишеречних имаме в наша народна история следния.

Във време императора Петра Симеоновича, царя българскаго, част от народа, незадоволни суще от неговое правление, кое е водило България в погибел и пропаст недвижности ради того недостойнаго царя болгарскаго, многи са били отстъпили и в гори отвлекли. Тии са искали оръжием да го свалят от престола и да наместят брата му Бояна (чутен български стихотворец). Понеже народ е помнил еще сяйния победи отца его славнаго и великаго Симеона, и сам Боян, Петровий по-малкий брат, е бил в светлая оная битка под цариградския стени предводител българския войски;* но Сурсовулова злобна греческа политика препречила е всяко народно праведно движение и найпосле докарала е жалостное падение в него време българскаго царства за многи години. В истое време е живял и св. Юван Рилский в пустиня Рилския гори. В негово житие се споменува, че налетели на него в гора, где е първо живял, разбойници и го унуждили да се премести на друга страна и проч. Ето черта разбойничества по гори еще от старая времена. Но корен и извор горскаго воювания, както рекохме, било е незадоволствие от правления. Вторий пример имаме пак в наша история Лагана,[42] кой е свалил от престола царя Константина жека Шишмана, внук Петров, брат царя Асеня Калимана. Лаган, кого някой си казват, че бил уж прост и пастир, бил е предводител незадоволнаго народа от цар Костандиновое разкошно прав-

* *Види Симеоновая песен в първое число „Дунавскаго лебеда", коя народ е пеял Симеону за славная му победа над гърци.*[43] — *Бел. на Рак.*

ление, кой е имал также жена цариградска княгиня гъркиня Мария и бил е вдаден съвсем в увеселения по обичаю цариградскаго двора, принебрежаяще свое царство и проч. Народная партия се е устроила и накътнала в Стара планина и оттамо, водима от Лагана, нападнала и на престолний град Търново и успяла е да сполучи свое желание и цел.

И до днес еще, когда домъчнее някому българину за нещо си, възгласява: Ах, шумо, шумо...

О падении того царя се пее от народа следная песен:

Царица царю думаше,
царю ле, господарю ле,
лошав съм сън сънувала,
страшни работи гледала:
слънце си бе потъмняло,
месец слязваше, възлязваше,
черни го кърв обливаха,
царска врата заливаха
и дребни звезди летяха.
Цар стана, в църква отиде,
с девят си сина напреде.
Голям са събор събрали,
лошав сън да разтълкуват.
Тълковали и претълкували,
никой го н' изтълкувал,
най-малки му син отговаря:
Бащичко, мой бащичко!
Къту с' идим у дома,
ще ни посекат, убият,
столнина ще н' отъмнат.
Къту си у дом отхождаха,
девят му сина посякоха
и самаго царя на стълба
. . . . . .

Та же се пее истому царю Константину:

Извади си цар Константин,
извади си врана коня
да го пои, да го зоби.
Веседна си врана коня,
че припусна врана коня
при белянка край полянка.

Малки моми платна белят,
а вдовици ризи перат.
Изтърва си врана коня.
Отговаря цар Константин:
— Хой ви вази, малки моми,
я прострете бяла платна,
та хванете врана коня. —
Простряха си малки моми,
простряха си бяла платна,
та хванаха врана коня.
Цар Константин отговаря:
— Коя платна, коя мома
улови си врана коня? —
Убидоха малка мома,
малка мома Теодора.
Улови я цар Константин
за ръчица, за десница,
уведи я цар Константин
у в Търново в сарай си,
че ся венча цар Константин
с малка мома Теодора.

(3) На много места на възпорский бряг от тракийска страна виждат се развалини от стара здания, где са били великолепни увеселителни домове на гръкоримския горди и разкошни велможи. Но днес ги е обрасла дива лобода и обитава ги нощная сова![44]

(4) Гръцкии днешни изтуплени списатели и стихотворци бълнуват и мечтаят големи сънища. Завладение седмохълмия! Разходки по възпорско крайбрежие със златообуздани коние! Азиатска увеселения по красния му градини! Византийский стар престол, кому граници да се простират от Цариграда до Ефрата река, до Ираклеюви стълпове (Гибралтар) и после чак до Дунава и до Сава река и проч., и проч., и проч. За българи и за сърби нищо не оставят, нито щат да ги споменат. Ми от наша страна им молитствуваме добри успехи!!! Но приказваме им и следния две кратки приказки, и една басна, пак ги оставяме да отберат коя им е най-подобна. Едного циганина поискали едно време да го направят цар; но той попитал, ами хляб кой ще ми доноси? Тий му рекли: Ти коги станеш цар, хляб ще ти доходи с кола! Он же отвещал: аз не ща царство! По-добре да карам кола с хляб[45]. Друга: Във време султана Селима бил е

в Цариград някой си чутен пиянец Бекри-Мустафа, глумец султан Селима. Той Бекри-Мустафа, като се напил добре един ден, тръгнал по цариградски улици и гръмогласно викал: „Продавам Цариград!“ Султан Селим, известився о тому, повелел да го доведат тутакъси пред себе си и му гневъм изрекъл: „Бре пезевенк! Как смееш ти да продаваш Цариград?“ Бекри-Мустафа, при все що е бил чутен пиянец, бил е и живаго духа глумец и за то абие е отговорил султану: „Падишахам! Аз зная, че никой не ще купи Цариград, та за то го и продавам.“ Това глумление се допаднало султану и с насмейване сторил сиктир Бекри-Мустафа. Басна: Една кокошка, като гледала, че гъска сноси големи и едри яйца, поревнило се и ней да снесе и тие голямо яйце. И така придържала в утроба си яйце два дни; на третий ден напнала се да го снесе; но яйце било пораслотолико голямо, щото бедная кокошка изпродрала си дирница.

(5) Герлово или Герилово. Малко днес окръжие от 30 и више турски села, лежи между Преслав (днес Ески Стамбул или Стамболук по турски), Осман пазар и Котел. Жители му са сѐ турци потурнаци от старо време. Обаче език говорят турски. Тии се отличават от правоверци турци трудолюбием, кое се състои на орачество, дърводелие и овчарство. Помежду си жени им се не крият как прочии турски жени, нито дават другиму турчину от помежду си девица на бракосъчисление; пият в'обще вино без никакво турско предразсъдие. Турци ги назовават казалбаши. Тии нямат истий турский злобен дух, живеят же със свои съседи българи миролюбиво и земат-дават почтено. В това герловско окръжие само едничко знаменито село българско се е съхранило, Върбица, настрана от тия села турски. Жители му християни имат една църквица и живеят повеч от земледелие. На весело и разтворено място е разположено сие селце и жители му са доста остроумни человеци. Но черний дух Бедай осъдил ги е да подпаднат отколе и под второ еще губителско насилие на татарския къръмски подметнати днешни ханове султани назоваемии, изгнании от Русия във време на победоносния походи императрици Катерини. Тии коноядци владели са и владеят тамо, както и в многа друга българска села с неогранична власт и творят безчисленая угнетения. Цариградский двор им отдава по стара чест голямо почитание и плаща им годишна платка, сматраящ тях от царскаго поколения, и того ради им отдава насловие (гитул) .султани. Тии отсвен като съблачат бедния българи и ги карат силом да им работят като черни робове, турчат им с насилие невръстная деца. А особито красни млади

девици грабят ги по воля си. Обезчестят бракове, колят, бесят, убиват без никакъв зазор от страна правителства! Тии са крадливоприемци (газди, ятаци) на разбойнически и злодески турски чети; явно ги закриват и защитяват в свои си дворове! Турско правителство отсвен като не дава никакъв милостив слух на тъжния жалби бедних българ, еще ги и казни за това, ако дързнаят да се оплачат от тия человекообразни зверюве! Зато и не смеят, нито помислят веки бедни да с' оплачат; но научили са с горест и търпение плачевно да прекарват многострадалния си живот.

В Гериловский предел има знаменити остатки старобългарски, развалини от стари крепости, подземни стари пътища и скривалища и проч. Но кой да ги придари? Смей ли някой си българин да с' осъди в таковое за наша древност полезно дело? Абие би изгубил глава!Предел сей от природа е украсен с веселовидна лесища и с цели дъбрави от разна плодовита овощия. Има и доброплодна земя. Но в какови е ръце!

О разорении града Герилова, от кого носи днес това малко окръжие име Герлóво, приказва се от старци и пее се в Котел песен на следная смисл:

Петли пеят в град Герилов,
църкви клепят н' общонародн збор,
протогири викат по високи могили:
Събирайте ся сички, големи и мали.
Кой има деца некръщаня, да кръща!
Кой има моми сгудени, да ги венчава!
Мъжие, братя, крепко са убуръжете!
Жени, дечица, а ви са богу молете!
Немилостиви турци на град нападнаха,
Царството ни тии разораха и привзеха!
Доде си светла звезда Деница изтече
и нощ своя власт разсвету придаде,
къту с тъмън облак град ся прикри,
грьм, трясък от уръжье в синю неб' ихти!
Къту порой турци всичко изтребиха.
Къту стримници мечки кръв си пияха!
Мъжие, стари жени, дечица изклаха,
девици и млади невести поробиха!

(6) Село Върбица[46] граничи с Котел към югосевер с планина Луми дял, място непроходимо. Само горскии юнаци го посе-

щават, има тамо съвсем романтична местоположения и дълбоки пещери, коя изгледват, като че е съдействувала някогаж человеческа ръка, за да ги пооглади за по-сгодно обиталище или прибежище. Що ли значи това наименование Луми дял? Не ми е познато. Там близо наоколо има други планини и всяка носи име свое. Орън, Зло стение, Бели брегове, Свинир, Козяк, Плеживица и проч.

Без причина человеци не им са дали тая имена, коя и до днес са съхранили. А никаква татарщина, нито гърщина не носят. Чиста славянска имена са. Господиновци странни изискатели на древная българска история могат ли да покажат нам някое си място в България, кое да носи от старо еще време (не от турское завладение) някакво си татарско име? Както мъдруват, че Кубратово военно отделение било от татари, та завладяло уж славянская племена, кои са живели в горня Мизия и проч. И като се сляло в тях, приело и език славянски, а остало му само име българи, кое е исто славянско имя.[47] Смешно мъдруване за учени глави!

Завладаящий и победител народ да с' изгуби език съвсем и да приемне език завладаемому от него народу и робу си, то нито е било, нито ще бъде! Ми гледаме в история сè противное да става. А имаме жив пример турци, кои са дали език си на доста завладаеми от тях народи, като караманлии и гагаузи, негли и други. Вероизповедание им ги показва, че не са били турци, нито има да се спомену́ва в някоя си история да са се някогаж цели области турци похристиенили. Имало, казват, в Кубратово войнство татарска имена на предводители и чак до Симеоново време се възпоменуват такова имена, мъдрува един нов историкописател русийски в своя си писма за българская и сърбская история. Та няма ли днес в русийская войска толико татари чиновници и други народи? Е да, за това щат каза потомци, ако се някак си изгуби история, и останат остатки на имена, че русийский народ е татарскаго поколения? И тако за Аустрия, коя има от толики народи в своя си военна и политична служба. Еда стара България в него време не е била силна и пространна, ако не колико е днес Русия, а то по крайней мери наполовина? То стари арапски истории доста разясняват. Ми о тому предмету щем доказа на подобное място. Обаче писмо писателю толико имаме чест да му кажеме, че е писал без разсъждение праваго разума, или паче пристрастно. То се види от негово изражения в тех периоди от щила, кто употреблява с речи укорителни, но ми го сматраме не за чист и

искрен рус славянин, то негово име го показва, че влече от другий род. Негово мъдрословие, превождаящ реч по реч византийски римогръци историци, види се да е изчерпал и се е напоил доста от техний слог. Понеже от тяхно перо, колко се относи на наш народ, както и на други народи, добро нещо рядко се е написало. Все диша пристрастие и изкривление истини.

(7) Близо до Цариграда на 5—6 часа разстояние в кокошарский път (таукчи-юлу)[48] на плодовити равнини разсеяни са няколко турски села близо едно до друго. Те са Тосун-кьою, Демирджилер, Сазлабосна и проч. Между тия села преди 15 уже години се е случило това събитие. Горская чета, водима от Петка войвода, връщала се е у Цариград на зимовище. Но черна им съдба издала ги е, та са впаднали в клет робства. Вся окръжная турска села събравше се, с тежка потеря и с голяма глъчка и викове обиколили са 13 безоръжни горски ускоци на една равна могила, покрита с рядък дребак. Юнаци са били съкрили на друго еще място свое оръжие и ишли в Цариград, престорени на ратаи, носяще по една тояга само у ръка. Никакво съпротивление не са можали да учинат без оръжие и противу толико бесни турци в поле. Тамо храброст и хитрост не е имала никаква работа. Най-паметно е било да се предадат и да играят рол своего преобразования. Това са и учинили.

(8) Единак значи тук отбран, крепък, храбр, устрабителн. Реч сия се употреблява от овчари, кои са я зели преносно от единак вълк. Сказват овчари и горскии ловци, че вълк, кóги се окучи, не държи само на едно място своя вълчета, но отделя едно настрана в друго скрито гняздо. Ако са случи да налетят ловци на гняздо му и избият му чада, да остане съкритое. Това уединено вълче казват овчари, че ставало много по-голямо и по-стръвно и силно от другия си братя. То се разумява защо. Понеже се храни повеч и възпитава се усамлено. Казват, че той единак вълк никоги не се съдружавал с други вълци, но всегда сам ходил по ловитба и твърде хитър ловец бил на елени (рогачи). Варди ги, като се запасат на някое си стръвно равнище, где са високи стени и рътища от една страна, и впуща се ненадейно на тях. Тии, като се подплашат, наскачат и хвърлят са от най-високая стръвна места и тако някой си си строшава си крака и падва недвижим. Тогава хитрий единак спокойно отива да го изяда.

(9) Това е такожде исторично. Пет храбри ускоци българи в железа обковани опълчиха се с мотики на више от 200 войници

турски стражари и отбягнаха и утекоха в Стара планина, де четуваха до 1854 лето. Но Петко войвода и няколко от вярната му дружина юнаци погинаха в търновская гора от предателство и черна измама!

(10) Дервиш[49] значи по наш език убог, сиромах, просяк. Казва се и факир, и гариб, кое значи исто. Дер по арапски език значи врата; негли оттамо произходи и реч дервиш, человек, кой ходи от врата на врата, та проси. То исто творят в Индия факири и в турско дервиши, коим се от Индия тегли начало. Казват четници турци, че дервишки секти са 12, а всяка секта е разделена на 12 разна изповедания (ереси), носят же имя руфаи, мевляви, накшибен, сурани, бекташи и проч. Нам е позната най-добре бекташийска* секта на коя е бил родоначалник хаджи Бекташи Вели. Техний патрон е Алия, и от того се назовават и Алеви. В най-голямото си отчайване бекташии възгласяват и зоват на помощ Алия. Я Али! — викат гръмогласно.

Тии се делят на два вида: истински и лъжовни бекташии. Първии вярват едного самаго бога и уничтожават вся световни обществени работи, с една реч, отбягват всякая мирска суета. Вся народи и вероизповедания сматрат едно, тоест без никакъв ислямский фанатизм. Не промишляят, за да си приготвят богатства за много години, месеци и недели. Но днес за днес, утре за утре гледат да проминат. За то си имат и пословица „бир локма, бир хърка“ — един залък, една връхна дреха. Добро творят, колко им е възможно. Никоги зла реч не излиза** от уста им и зло да им каже или учини някой си, не отвръщат му. Но думат: еваллах яхо, тоест благодаря ти, человече! Това тайно днес в Турско тяхно вероизповедание няма никоя си обща и политична цел, нито се стараят да привлачат и умножават с последователи бекташиова секта. Тии се трудят и мъчат само за своя си личност. Нямат игри, безчинно скакание, видение, както другия секти дервишки, по свои си текета. Мохамеда не вярват за пророка, нито се кланят, казват, че хаджи Бекташи Вели се кланял един път за тях, и то им доста, ядат и пият все що, както и други свободни народи. Приемат свободно всякого, кой ищи да стане последовател на тяхное вероизповедание без разънствия народности и вери. Имат по разни места шехове, но тайни, пред коих се представя всеки питомец, за да добие негова наставления. Наставления сия са следная. Шехове опре-

* *В текста — бексашийска. — Б.р.*

** *В текста — излила, — Б. р.*

деляват всекиму рочище изкушения, тоест за толико години да се скита по света скъсан, гол, бос, гладен, жаден и проч. и все то да сматра с равнодушие, както казват, хош гиормели. И после това определено му рочище изкушения вярват, че шех му, при кого е добил дервишкая тайна, ще му се яви в подобно време и ще му подари и възнагради с някоя си чудотворня сила. На един обаче вид, кого он избере, и така изкушивший се пристойнно ще опознае свят и ще види и самаго Бога, и друга същества, коя вярват тии, че живеят в тойзи свят, обаче невидима от неизкушени человеци, и тогава вярват еще, че негово тяло ще да стане друго що изтъщено и не ще усеща нищо световно. Такови са истинскии дервиши бекташии. Но тии са твърде рядко нахождат, както приказват турци четници. Тии са ходили и по боюве и турци, кога са имали такови чудотворци светци във войнство си, мислили са уверително, че победа е неотменно тяхна.

От истая секта и под истое име са втории лъжливи бекташии. Тии не вярват нищо на свет, нито бога, нито пророка. Все, що е зло и развращено на свят, творят го без съвест, коя не съществува в тях. Крадат, убиват, изпълняват гнусни и скотски страсти, кто не могат се описа; с една реч, тии са человекообразни скотове и зверове. Тяхно е число голямо в Турско не само под притворное бекташийско одеяние, но и между турский народ в свят живеещии мохамеданци. Третая част са сега такови и имат тайни бекташийски знакове, за да се разпознават помежду си.

После падения Българии установили са се по най-красния предели дервишка текета и усвоили са най-плодовитая земля. Окрестная села били им черни роби и творили най-лютая угнетения и безчеловечная злоупотребления. Той демонский бич се е простирал до конца 18 века. После того разстояния достигли са досадни и самому турскому правительству, съединени с яничери, кое ги е изтребило постепенно, а най-паче султан Махмуд им развалил и разорал конечно текета. Казвали ми са някои си четници[50] турци, че следная гнусна причина е дала най-много повод турскому султану, за да ги изтреби.

В Карновское окръжие (Карнобат) умряла е една петнадесетгодишна девица, дъщи едного татарскаго султана. Той е пожелал да се съхрани там в едно ближно бекташийско теке. Вечерът дервиши са изровили из гроба мъртвое девичино тяло и натопивше го в тепла вода в една бъчва, изполняли са гнусни страсти... Тамо в него теке били заробени две млади българчета.

Тии, като видели това враговско дело, наишли време, та избегнали и отишли право при султана и известили го о тому.

Султан се е подигнал с неколико человеци от окрестная села и нападнал е истая нощ на дервишкое теке, де е заварил тия пъклени бесове, че вършат воистина оно, що му са отбегналая деца известили. После това султан се е упътил у Цариграда и изявил е самому царю сия противоестественая дервишка злоба.

Факийска гора е близо до Черний кладенец (Карапуннар). Малко окръжие, кое граничи с карновско окръжие. На изхода в подножие на тая буйна гора в едно страшно бранище (кория) има и днес подновено дервишко бекташийско теке; но съвсем худо. Няма първии си приходи и явная угнетения и злоупотребления над българская окрестна села. Обаче колко се относи на турское разбойничество и злодейство, сѐ пак е тайно прибежище. Наоколо му са 2—3 турска села от истая бекташийска секта. В лето 1854 минах оттамо преобразован в турско одеяние ради временная обстоятелства, съдружен от троица деброоборъжни българи, и отбих се при шеха да го поздравя като турчин и бекташия. Он, без да ме познае, че съм християнин, приемна ме гостолюбиво и почна да ме запитва как отиват военни работи. Аз по моему положению, в кое се нахождах, трябваше да му хваля и да се съобразя с неговий фанатически дух и кату му доказах, че отхождам да се бия с гяури за ислямизм (правоверство), зарадва се много и изказа ми, че и он от своя страна непрестанно се бие с гяури, тоест проважда тайно всекий ден злодейци турци да проливат християнска българска кръв по пътища и около села! Чистя, каза, неверния кучета!... Нека н'останат!... Това исто вси мохамеданци мислят и делом вършат по България. Нека европейски пътешественици плетат лъжливи похвали турскому народу, за да украсяват с человеколюбиви речи своя списания. То само парижкия нежни госпожици щат повярва.

Кой е живял в Турско или е имал прилика да пътува тамо, знае как се въртят по текета дервиши като бесни, догде им се завие свят и попадат на земя полумъртви и със запенени уста. Глъчка и безчинни викове, що издават, приличат, като коги са събере негде вълча глутница и вие. Тии въртежи и виения ноще повеч стават. Наши някои си българи вярват, че и самодиви играли ноще по гори и скачали и се въртели твърде силно. Да не чинат дервиши тая церемония на невидимия тия духове, кои те вярват?

(12) Някои странни учени, непознаяще добре българская земя

и слушаще да съществуват татари в Добруджа днес и в старое време да се възпоменува Мала Скития то истом място, мислят, че тии татари са българи, от старо време остали. Но ми им казваме да чуят, че тии татари са бегунци от Русия в разна времена, когда е имала бой с Турско, а най-паче в Катеринино време.[51] Тии са мохамеданци и говорят свой си татарский език, кой няма никаква прилика с българский. Разлика имат от турци само що ядат конско месо. И сега еще в последний севастополски рат преминаха доста и ги насели турское правителство в Добруджа, като усили бедни българи да им направят цял град, като че са българи виновати за тяхно изгнание от Русия! Тии не плащаха даждие турскому правителству, но във време рата даваха особен полк войска, и то всадници. А за старо време, що се е звало то място Мала Скития,[52] то от гърци вся славяни са се звали скити и то място, аки обитаемо от славяни, тоест българи, гърци са го назвали Мала Скития. Тамо са живели българи еще преди Христа. Славний римлянски поет Овидия, кой е живял у Сулми, Сулмона, в 711 години после зидания Рима, тоест 43 години прежде Христа, бил заточен в Добруджа на някой си град Томи, близо до Варна.[53] Научил се език на тамошний народ, гети, и писал на гетский език стихотворение. Ми знайме, че стари гречески историци и списатели назовават на много места българи гети и масагети.

Матий Стриковский, каноник самойтский, дей славянских хронограф достоверний, в четвертой своея хронологий кнезе пише, че Овидия, славний латинский поет, в свое заточение между сарматских народов навикнал се съвършено на нихний език и за чистое, красное и любоприемное негово изречие писал стихове на тойзи език.

(13) Село Шипка лежи в подножие на Стара планина, 2 часа далеч от него е град Казанлък, в поле близо до река Тунджа*. Главний вход старопланински за Търново минува сред село Шипка. Жители му са вси българи храбри юнаци. Види се да ги одушевлява старопланинский чист и своден въздух. Тии се не боят твърде от злодейци турци. Стара майка планина им помага. Тамо наоколо не смеят поганци да беснуват ненаказно...

(14) Кавал — дълга свирка, коя има налик на арапски неи. Вси български овчари са природни свирци и пасат си стада, свираяще народни сладки граюве (мелодии). В стари наши народни песни се споменува меден кавал. Види се от того да са

* *В текста — Пунджа. — Б.р.*

имали наши праотци свирки от мед и да са имали добро понятие от музика. И досега се събират овчари по няколко си заедно и свирят задружно една и истая отпявка.

(15) Клято е желязо от стомана направено и калено добре, с кое подкопават* каменни зидове юнаци в отчайно време и отбягват в шума.

(16) Делии се зовяха азиатски всадници турци, кои носеха на глава високи калпаци (зюмрета) черни, щото, като минуваха от някое си мало ниско място, трябваше да се навождат надолу. Тии и във време мира минуваха от Азия в България множество полкове и се скитаха от града в град и от село в села по години, да мъчат бедни българи. Тяхно отделение се назоваваше зюмре оджаги, както яничерское се зовеше, еничери оджага. Тии съществуваха еще до 1828 в тогдашни бой с Русия. Султан Махмуд ги махна и тях. Ходеха по България, като ядяха и пиеха, земаха и диш-хака (за зъби си платка, що са се трудили да ядат!). Заробваха и много млади момци и ги отвличаха в Азия. Никой не смееше да им се съпротиви. Самое тогдашно правителство ги е поощрявало на то, за да уничтожават българский народ. То е било турска политика даже допреди Тензимата[54], от време на време да провожда по България такови кръвопийци зверюве под разна имена: делии, кърджалии, капусъзи и най-паче голи арнаути.

(17) Голъб войвода е бил не отколе родом от село Умарюво (Умарджа), близо до Нова Загара. Он е живял в Стара Загара, де се е залюбил с една красна загарчанка именем Станка. Тя го е изневерила и оженила се за другиго. Он, неможавш да търпи това безчестие, събрал е чета юнашка и отишъл в шума. Една нощ дошъл сряд Загара да посече неверная си годеница, но само баща ѝ посякъл; понеже тя се е скрила. Той е воювал много време по Стара планина и много потери са го гонили, но нищо не са можали да му сторят. Най-после се е оттеглил у Влашко и тамо си е скончил живот. От истое село Умарюво бил е и прочутий Кара Колю, Индже войводин хоръгвоносец (байряктар), кому се пеят толко песни днес от народа и кой е толика чудеса учинил в Бакаджик (Зренище в старо време), гора висока близо до Карново, коя се простира до Черно море и има на върха седем студени кладенци, кто и днес ускоци наричат Индже Войводини кладенци. Най-после е и той, Кара Колю, отишъл у Влашко. Негов брат живееше еще в лето 1854 в

* *В текста — подкапават. — Б. р.*

село Умарюво, старец осемдесетогодишн,* висок на стас и здрав в лице като двадесетпетогодишн момък. Он сам ми е изповядал, че е единоутробний брат Кара Колюв.

(18) Турское правителство, неимеяще никаква вътрешна уредба в подобная обстоятелства, гуждало е на уцена ускошкия глави, кое произхожда от слабости, и с клетва на пророка заплашвало е ония, кто е отряждало да гонят горския ускоци, че ако би да ги не уловят живи или да им не донесат глави, ще да посече тях. Но то е било само гола клетва; никоги не е наказало смъртия някого си билюкбашия или кърсердаря за такова работа. Турска клетва се разваля лесно: малко хляб като надробят на ленивия кучета, кто се нахождат доста по улици им, вярват, че с том си освобождават съвест от натежаемая ги пророку си клетва!

(19) По Стара планина на много места има разни знакове, в разна времена забележени от горския юнаци. Имена и порекли на древеса, изрязани с летосчислением. По камения изкопани с желязо пряпорци, ножове, пушки, змии, мечки и проч., по негде копани овчарски с лъжици наоколо. По някоя си древеса виждат се забити големи железни гвоздеи. Само на едно място видях лъв, изображен със старий на глава царски венец, и то в Луми дял на едно усойно място, кое не мога д' опиша. За тия знакове приказвали ми са стари ускоци, че по тях места наоколо стари са съкривали разни ствари, а най-паче сребро и злато. Другий един весма любопитен знак имат ускоци, когда щат съкри нещо, за да не може другий да го найде. Забиват една тояга на определена мярка и в определено време, ден и час сияния слънца и гледат колко и накъде се простира сянка от тая тояга, тамо изровят трап и скриват що имат за криение. Това показва голямо остроумие старих българ!

(20) Цариградски днешни римогърци (Ρωμαῖοι) са сбирщина от разни народи. Тии народност, чест и честолюбие що е не познаят. Тяхна лукавщина е прочута на свят, а особито фанариотска. Стара злоба и ненавист са съхранили противу българи, гонят ги с всекий начин и присмейват им се всякояче. Но когда усетят някого си българина да има светливи жълтички, прилепяват се при него с най-безобразное ласкателство и угождение. Водят го в къщия си, като че им е бащин син, без да го попитат нито откъде е, нито каква работа върши. Угостяват го, постилат му мегки постели и... пеят му увеселителни сладки

* *В текста — осемдесятогидишн. — Б. р.*

гречески песни красни привлекателни млади гъркинки, доде го омаят. Ако се зове Драган или Петко, прекръщат му име, като му прикачат и едно челеби, н. пр. челеби Димитраки, челеби Петраки и проч. Все то вършат, догде му изядат жълтички. После с презрение фанариотско го отдалечават от себе си и преструват се, като че не са го никоги виждали! Това го имат за достойност римогърци и гордеят се, че били остроумни на лукавщина и на морално развращение!„ἄξιος, πολιτικος εἶναι ὁ πολίτης! πηραμεν τοῦ παλαιόβουλγάρου τά γρόσια“[55] казват, без да ги бъхти съвест за безчестие. Това исто чинат и на многи други народи, кои живеят в Цариград; понеже повечая домородства с тойзи начин живеят, а особито в прочутий Фенер (Φαλαριον).

(21) За голяма наша жалост турци са съкрушили конечно и в незнайност отдали вся наша старобългарска здания! Ни едно не се е съхранило целокупно, доколко е мне познато. Само няколко църкви са остали в Търнов и Средец (София), негли и другаде, и то претворени на джамии. Остатки развалини от стари крепости нахождат се по много места, както в Търнов, в Загора, Никопол и проч. В Търнов се вижда и опустелий царски палат Трапезица, но само сринати зидове, засипани от многогодишна пръст! Прежде няколко години бяха изкопали близо до Преслав (Ески Стамбол) старо здание, заринато отколе под земя, с мряморни красни стълпове и разни доброиздялани камения, кои са отнесени в Шумен и употреблени за шуменская крепост. Но не зная дали е било някакъв си надпис над тях. Приказва се за много древности по България, но няма кой да ги дири![56]

(22) Прежде падения българскаго царства, да е цветяло в България всяко изкуство и художество, ако и да не е нам оставила то досегашна издирена наша история съжегания ради нашия книжевности от гръцкое най-паче свещенство, знакове обаче и доказателства са остали веществено на многа места по България, а най-паче в търновская област, коя е населена само от чисти българи. В нея област ми гледаме многи изкусни землемерци, кои, от прадедно само попредание научени, зидаят по разна места не само прекрасни домове, сияйни храмове християнски и турски джамии, но и даже царския крепости около Дунава и във Варна повеч от българи землемерци по правилно размерение устроени са. Живопихци се нахождат такожде изкусни в истая област, кои в' обще се занимават в това художество, и не само по вся България вся църкви са украсени със

свети образи от българска кичица изображени, но даже и във Влашко и Богданско и в Сърбия, негли и другаде. То не е ли явно доказателство, че българи са били прежде падения си образовани человеци и занимавали са се не само в изкуства, но и свободная и красная назоваямая художества била любезна българскому роду? Може ли някой да предположи, че после падения са научили от турци или от гърци, или от някоя си европейска академия? Ми знайме добре, че турци нито в художество се занимавали, нито в изкуства, какови ги гледаме днес, такови били са всегда, а и гърци в тия области български не са проникнали, отсвен злобни калугери и за зло, а и тии са били прости, както и до днес в Турско обитаяще гръци са в'обще прости и неучени. Колко за Европа, че не са се оттамо учили те българи, веки е знайно. Може да каже някой си, че начало на вся художества и изкуства се е появило из първий път в простия народи. Да! Но не съвършенство до някой си стъпен и на всекий струк, както гледаме днес в български народ. Защо нямат турци това начало? Защо го нямат татари? Защо го нямат арнаути? Защо не са го имали французкии и германскии народи преди образование си? Защо го нямат и днес простии им народи без помощи учения и науки? Защо най-после го няма русийский простий народ? И проч. Ми видиме еще в Симеоновий век да се е породила тая ревност к учению и образованию в български род, както и в Асеновий век. От того можеме да заключиме на здраво, че всяко учение и образование напредило и умножило се е споразмерно с тогдашния векове и обстоятелства в България даже до жалостно й падение.

А колко за търговщина, че са имали българи еще в найстарая времена доста разширна и в старая България, то нам история свидетствува, и разни търговски уговори са имали с византийци и заради тях много пъти са отваряли боюве с римогърци. Колко за днешное време, познато е, че българи, доколко им допущат обстоятелства, имат разпространена търговщина навсякъде.

В истая област търновска, а особито в Габрово, нахождат се и доста ,изкусни железоделци. Разни прекрасни платове се тъкат по България. Коприна се работи и д. т. п. То все не показва ли, че българска индустрия е била цветела также в него време, когда еще днешна просвещена Европа е била еще във варварско и диво състояние? А земледелие българско не може ли се сравни с многа прихитрена изнамерения европейска, коя с толики трудове и иждивления Европа е добила? Българи, само

от природа водими и от прадедное попредание, не добиват ли изобилний плод своего труда? Тако и за овчарство, и скотоводство в'обще са българи доста изкусни.

България може да се гордее за розовое (шипцово) масло, кое не зная ако излиза и другде? Колко се относи за градинарство, във Влашко, Богданско, в Сербия (в Шабац и в Белград), даже и в Аустрия в Рошава по-голямая част от градинари са българи и толико са изкусни, щото многи немци, кои са се учили в училища и академии изтъщено земледелие по толики години, гледаяще такови безкнижници прости българи да успяват добре, зяпат и се чудят, а най-паче за оная леснина, що имат българи да извождат вода за поение на земя, де им е нужда. Тии българи са повеч от Лясковца и от окрестная села търновска.

Нека говорят за българи европейски пътешественици, що им е драго, кои дохождат в България изпроводени или сами от себе си, за да опишат българский народ, и като прецапат мимоходно през нея, без да познават народний език, връщат се в Европа и списват мечтайна поетическа въображения и басни от тисещи и една нощ. Такови има доста, кои са чернили бяла книга!

(23) Германское изкуство, дума Cyprien Robert*, напусто се труди да ни представи славяни аки преселци в Европа. Славяни са исто тако преселци в Европа, както са и гърци. Тии са били тамо преди готи, отци на германци. Може тъчно да се каже, че Германия се е установила от разчленения на славянская стара правления (regimes). Понеже във време Карла Великаго славянская земя се е простирала до река Райна (Rhin). Днешная Аустрия била е тогда славянска земя и в Прусия до шестнадесетий век преселци са били германци, кои не са съществували тамо другояче, но като васали на Полско.

Ми еще в най-старая времена видиме в троянский бой да се възпоменуват от Омира в турская днешна Европа жители други народи, като дардани, пеяни и проч., кои не са били гърци. В първое еще преселение гръцко в Мора[57] възпоменуват се такожде други народи, кои са гърци тамо найшли, пелазги и проч., кое именование никак не е греческо. Гръцкий най-старий историци и списатели под именем „Σκύθαι“** са познавали вся

* *Les Slaves de Turquie — Бел. на Раковски.*

** *Σκύθαι каи βαρβαροι зовали са стари елини вся славянски народи, около Понта (Черно море) живеещи. А в Тракия, Македония, Епир и Тесалия, даже до Дунава — варвари, тоест народи, неговоряще елинскаго езика. А отвъде Дунава в отдалная и тям непозната места давали са им общо име, Σκύθαι Σκύθης на елински език не значи нищо, нито е елинска реч. На славянски език скит значи пустиня, отгде и глагол скитати се, тоест ходити от едно място на друго*

Всекий народ си е дал сам свое име или от някое си място, или от некого си силнаго главатаря, или от някое си дело и проч. Дали не са назовали сами славяни ония измежду си скити — скитници, кои са ходили от едно място на друго за преселение или за пашство на своя стада? Както и днес еще българи наричат част от куцовласи (цинцари) — скитници, онии, кои нямат постоянно място, но лете се скитат по Стара планина със стада си и домородства си, а зиме по равния и топлия поляни около Бяло море. То именуване в старо време не е било никак укоритело в славянска уста. Понеже вси народи са били изпървоначало скитници, тоест ходили са и преселвали са се от един предел в други. Кой народ из първо си начало не е бил скитник? Вси са били такови без изключения. Кой народ може с достоверна доказателства да докаже свое първо отечество и своя първобитност? Еда днешни французи, германци и англичани из първо си начало не са били скитници? И самии стари елини, кои с презрение и укоритлност наричат славянския народи „Σκύθαι“, не са ли били и тии сами скитници? Скити с' всичко си скитство не са ли били такови диви, какови ги гърци описват, и то име не е било тям укорно. Тии са имали такови добрини, кто и днешни образовани народи нямат. Показали са многи славни мъжие на свят, а и няколко философи в стари времена, кто сами гърци споменуват, отсвен они, кто тяхна гордост е погърчила и утаила.

Варвари гръци са звали в'обще вся народи, кои не са говорили елинский език, но другий, тям непонятен, сиреч всекий народ матерний си свой език.

Πυρρος ὁ Ἠπειρότης. Пир, див арнаутин, кого римлянска история назована вагабонец (avanturier), какъв си е и въистина бил, когда е с няколко голи арнаути отишъл на помощ на тарантинчани в Италия противу римляни, в първое сражение с тях, казал философу Кинею (Κυνέας), кой е бил ведно с него писар и съветник, думат гърци историци. „Тейзи варвари не са достопрезрителни, тии се бият урядно и проч.“ Пир, арнаутин безкнижник, назовал римляни варвари!!! Римляни, кои са били образовани и имали са закони, правление установлено, консули и проч.

Гърци, както казахме, с тия имена са зовали вся славянска племена без разлика от татари. Понеже не са имали никакво тъчно знание, нито за език им, нито за народност им. А то име що значи, видяхме. Ми от наша страна, читаяще техни стари истории и спасители, а най-паче Тукидида (Θουκυδίδης), в отговор на днешния гърци, кои са наследили прадедна си гордост, и в днешная им списания се той дух владее, какво име тряба да им дадеме в древност, сами техни историци ни доказват и учат: грабители, разбойници, непостоянни, неблагодарни и содомци (Минос, кандийский мъдрец, е издал закон и допустил това противоестествено дело, кое в славянский род не е познато, нито се възпоменува).

Истое начертание (характер) са съхранили и днешни им славни потомци, а най-паче неблагодарност на своя благодетели и освободители руси славяни. Кой е прочитал с внимание тихна стара и нова история, такови ще ги найде всегда. И ако са нещо славно извършили, то е било от крайна отчайност и от благовременная обстоятелства случено, но следствие било е всегда горко разорение и междуособни мъльи, кто произхожда от тихно природно непостоянство.

славянска племена, межку коих са месили и татари, неимеюще добра знания за тия земи и народи.

В последная времена, във време Филипа Македонскаго и Демостена* , славнаго вития в Атини, възпоменуват се тии народи под разна имена. Демостен счисляе в първое си Олинтическо слово в Тракия народи, с коим е имал рат Филип. Илири, пеони и някого си царя Αρύμβας (Яриб славянски). Он ги числи като странни и не гърци.

Това Ливаниюво оправдание, вместо да докаже Ескиновое укорение против Демостена лъжавно, потвърдява го още. Он казва, че уж баба му била от Понта доведена в Атина от дяда му Гилона. После казва, че Демостен бил естествено повреден в език си (пелтек) и с прилежание поправил това. Други казват, че гуждал песок в уста си и с том си оправил произношение и че преписвал Платоновая списания и учил науст, за да се ползува от Платоновий език и проч. Ми сега питаме най-мъдрия человеци. Първо: коги е някой си естествено повреден на език си и не може чисто да произноси, може ли с прилежание и с песък да поправи тая естествена погрешка, а най-паче на едно такова нежно телесно място, както е език в уста? Второ: защо Демостен, атинейчанин същ и тамо възпитан и учен, да се труди да изучава Платонова списания науст, за да се ползува от неговий език? Елинский език, на кого е Демостен проповядал в атинейское съборище, бил тогда жив и говорим от народа език. Трето: как да се съхрани истое име на село „Кипус" във Възпора днес на турский език — Бахче кьою? Ми знайме, че турци са прекръщали на свой си език градове и села и гори, както са ги назовавали народи, от коих са ги отнели. Ми тойзи въпрос го разрешаваме тъй. Скити, тоест славяни, са живели във Възпора и преди гръцкая преселения и даже до време Демостена и Есхина имало ги около Понта и на Възпорска тракийска крайбрежия. А Демостен не е бил естествено повреден

* *Демостен, най-славний вития еллински (ῥητωρ), живял е във време Филипа Македонскаго царя и после смерти Александра Македонскаго, сина Филипова, в лето 323 преди Христа. Он е бил най-голям неприятел македонски. Съвременник негов, такожде славен вития, бил е Есхин. Тии са били противници един другому и съдили са се много пъти пред атинейское съборище, а най-паче за „златний венец" имали са голямо прение. Есхин при другия укорения към Демостена казва явно и повествително пред атинейское съборище, че Доместен не бил родом елианин, но скитис варварос, от Възпора от село Кипус — градини (днес съществуемое на тракийско крайбрежие Бахче-кьою по турски, кое значи „Кипус"). Демостен на все се е отговорил съпротивнику си, но на то нищо не е казал.*

След много години после Христа вития Ливаний, оправдаящ Демостена за това укорение от Есхина, казва: [Следва дълъг цитат на старогръцки — Б. р.][58]

на език си, но като славянин от Възпора, доведен в Атина, не е можал да пройзноси мегко буква Θ и δ. Както изпърво всекий славянин, когда почне да учи гръцки, произноси тия букви твърдо. И Платоновая списания за то е учил науст, да се ползува от негов слог. Да дойдеме сега на име. Возпорос, отгде е добило това наименување? Гръцки филолози мъдруват баснословно, че уж някога преплавал един вол тамо море от една страна на друга, та от това го нарекли от πορος и βοος — βόσπορος; порос значи минуване, а βοκς, βοος — вол. Ми им казваме, че то няма никаква вероятност и че стари народи първа имена на места и гори и морета давали са паче от природа водими, нежели от басни. Възпор е чиста славянска реч — от възпирати — Възпор, както и от простирати — простор, и проч. Ми видиме и днес еще, че тамо става един възпор (възпирание) на Черное море, посрещаемо от мряморское море, и той възпор в тихо време причинява течение на водная повърхност на азийское крайбрежие от горе на долу, кое и днес турци, арменци, и гърци гребци (каикчии) назовават катафор — от κατω —φερεσθαι — а на отсрещная страна, тракийская, бива тогава течение от долу на горе, кое гребци казват, анафор — от ἄνω — φερεσθαι. То е истинно и достоверно, че славяни, най-първии жители тамо също, дали са това именување, а не както баснословят гърци, че преплавал вол и от това го нарекли Βοσπορος.

Недалеч от възпорско крайбрежие на тракийска страна съществува днес малък градец, Бялград. Жители му говорят гръцкий език, но отгде то българско име Бялград на Възпора? Дали не е остало еще от старо време?

Въобще история сказва нам, че вси народи от Азия са се преселвали в Европа и по други страни. А никой историк не може да докаже тъчно в кое време и в коя година. А особито за славянский род никой историк не е доказал тъчно в кое време са се преселили от старое си отечество Азия първо в Сармация, после в Тракия, Македония, Тесалия и в истая Мора, где се виждат преди гръцкая еще преселения. Причина того е, че начало истории всякаго народа е тъчно и почти баснословно, а в' обще вся стара събития, кто са написана в истории, повеч са без доказателства и нагаждания коя по-вероятна коя не. Ако съдиме по днешнии примери и по правий разум, това само знайме добре, че вси народи, умножаяще се временем в своя първи пределы, унуждавали се да се преселват на друга, пошрока и празна места, или вси, или част от своеродних си

изпращали са другаде. Често са притискали и други многочислени народи и отнемали им са земя. Тако са чинили стари елини, римляни и проч. Тако исто чинат днес англичани и французи.

По достоверное доказателство на стари арабски и арменски историци явно се вижда, че българский народ еще у Азия обитаящ, бил е твърде многочислен и зато е учредил после простряное и могущественое царство около Волга, столнина кому е било Българ град, и имал е под своя власт покорни и подани многи други народи и царства. То старобългарско царство еще в незнайна времена е разпространило своя преселения в Европа, а особито в днешна турска Европа, когда не е еще имало тамо други народи, нито еще са съществували гръцкая преселения в крайбрежие Белаго моря, и на днешний Цариград (Византион, по старо Виза), и в отсрещний азийский бряг Χρυσούπολις (днес Юскюдар). Той български народ, преселивш се в тая места, хотя и едноплемен, управлявал се е обаче от разни богати, князове и цари (βασιλεῖς) по духу тогдашному веку; и много пъти са имали и междуособни боюве, както и други вси народи.

Даже до време Филипа Македонскога толико много подробности нямаме о тому народу. Но в него време се види от гръцки историци и списатели, и то мимоходно, че и с Филипа са се били българи, и със сина му Александра, кой ги за спомощници наклонил. В Александрово време веки званично почва име славяни.[59] Падение македонскаго царства дало е свободно напредвание на римское после основано силно царство и с римляни са имали славяни победоносни битки, но най-после римляни са завладели и славяни, и гърци. Християнство е раздвоило римлянское силно царство надве. Основало се е новоримлянское византийско царство от Констандина, завладаемии гърци, и славяни от римляни, християни суще, съединиха се в това новоримско царство под именем римляни (ρωμαῖοι), кое и днес еще носят под турская власт съще гърци; а турци зоват вся сия народи гърци, българи, арнаути, бошняци „Рум-милети", римлянски народ. Но не са вси славяни покръстени били. Една част от тях са били езичници и тии не са никак припознавали новоримское царство във Византион, но живели са независими в старопланинска непроходима места и вардили са се в старопланинския естествено крепки входове, кто и днес носят име Железници и Железни врата. Граници техни са били Стара планина и равное поле до подножие старопланинско се е звало Ρωμανια, кое и днес еще се зове от българи Румания, и романци

казват старопланинскии българи и тамошния жители. С една реч, междустение било е Стара планина на новоримское царство и на независимия българи езичници еще съще.

Съединившии се българи с новоримлянская империя повеч са живели в днес назоваема Македония и от тях са възлазили на царский византийски престол някои си, и славни полководци са били над византийския полкове*. Тии хотя едноплеменни и единородни с независимия българи, обаче гражданское им положение, а най-паче християнская вера причинили са измежду им мерзост и ненавист непримирима. Непрестанно са се били с тях и византийский двор е искал да ги завладее. Но местоположение тяхно, Стара планина, защитявала ги е, а най-паче в тогдашно време, когда не е било еще изнамерено огнен прах, пушка и топ и всяка тогда непозната военна хитрост била е суетна против непроходимая съвсем в него време Стара планина; понеже по-многии днешни нейни пътища в последная времена са отворени и прокопани**, а най-паче в турско време. Тамо е имала работа самая снажна храброст. Но многогодиш-

---

* *От ръкопис, кой носи насловие:* ІСТОРІѦ ВКРАТЦѢ Ѡ БЪЛГАРОСЛАВѦНСКОМЪ НАРОДѢ, накрая има бележено следное

КЕСАРИ Ѡ БЪЛГАРОВЪ.
МАѮІМЪ МЧНКЪ ИЗ- АНДРІѦ НАПОЛИ.
ІѸСТИНЪ ЦРЕ ГРДСКІИ ИЗ АНДРІѦНОПОЛИ.
ІѸСТИНЪАНЪ ВЕЛИКІИ Ѡ ОХРИДЪ.
ІѸСТИНЪ СЕСТРИЧНИКЪ ІѸСТИНІАНОВЪ.
ІѸСТИНЪ МЛАДЫИ Ѡ ОХРИДЪ.

От полководци възпомянуваме славнаго Белизария.[60]

** *За котленский вход, кой носи име на турци „Демир-капу боази", вход на Железни врата, приказват старци, че някоя си Домна, коя е ишла от Цариград за Търново, проправила го е първий път, за да могат да минуват коля.*

В Котел се пее следная песен Домни:

Зачу ся Домна кралица
от Констандинова града,
Че с'отхожда царица
в Търнов, в светла Трапезица,
с девят златни колесници,
с сребро и злато пълни,
отгде помини, път отваря,
богати дарове раздава.

нии и непрестаннии тии боюве отслабвали са независимия тях българи и нужда им е било да прибягнат за помощ на своя си братия около Волга еще живеящих българ, де е било еще цветяло старобългарское царство, то са и учинили. Аспаруховое военно отделение и Кубратово после[61] било е тая проводеная помощ, а не татари, както казват някои си историци. Татари са били по него време покорени на волжеския българи. Но твърде естествено е да е имало и войници, и вожди татари в това отделение, като подани българом или като съюзници, то истое се случва и върши и до днес от големия държави Русия и Аустрия. В техни полкове има от разни народи и войници, и вожди. А най-после имена, коя Г. Енгел[62] сматра за татарска, доказано е от покойнаго Венелина с твърда доказателства, че са славянска. Види се, че Г. Гилфердинг, аки е единородец Енгелю, следувал е негово криво и дебелоглаво понятие за старобългарское народопоколение. Оттогава почнаха българи да задават страх на византийская империя и да имат по-друга работа с тях. И оттогава говорят и византийскии историци за тях, но водими от стари историци, наричали са ги скити и варвари, а най-паче βολγαροι или βουλγαροι, аки дошавше от Волга. А българи име е почнало и приело се преймуществено над вся славяни, кто са освободили волжанскии им братя и учредили веки царство и престол в Преслав и другаде от престолний град Българ. Както и цариградскии римогърци вместо народное си име употребляват в'обще местное име „ἐγώ εἶμαι κωνσταντινοπολιτης“ или само ἐγώ εἶμαι πολίτης“.[63]

(24) В последное си време България прежде падения владала

От Пантаклий подир ѝ тръгнали
Шайтинови девят синове,
в гъста гора я приварили,
злати колесници ѝ възпрели.
Домна царица им ся моляше,
Живот си скъп' откупуваше.
Пятстотин секиму константинати
жълтици им дала стари кръстати.

Приказват, че та Домна пренущувала в Котел един вечер и подарила домовладика с драгоценни менгуши, от кои един, казват, че се съхранял еще до времени Божила чорбаджи в Котел преди 50 години.

А в село Тича казват, че она е съзидала тогда за спомен църква. Близо Разград и днес съществува мост, кого назовават Домнин мост.

Приказва се, че и Чалакавак — назоваемий старопланински път, кой отводи от Адриянопол в Шумен, не отколе е прикопан от турское правителство.

е до Чорла град, 18 часа близо до Цариграда. Все Черноморско крайбрежие даже до Възпора и малий Самоков, Македония, Епир и част от Тесалия. Гърци са били покорни и плащали са даждие българом, и того ради са призовали турци от Бруса на помощ против България. Влашко, Богданско, Басарабия били са българска княжества. Влашко е управлявал в него време Димитрий Загорский от Видин, родом българин.

Последний българский цар се е подписвал „Юван Шишман в Христа бога благоверний цар и самодържец всем българом и греком“. То е нам съхранила стара грамота, дадена Рилскому монастирю от того самодържца.

(25) „ꙗко тръбѫ възнеси гласъ твои и възвѣсти людем моимъ грѣхи ихъ; аще же не възвѣстиши беззаконникъ въ беззаконїи своемь ѹмѣртъ; кръвь же отъ рѫки твоеѭ взищѫ“. исаїѧ.
„горе мнѣ, аще не благовѣствѹѭ! „апостолъ павел.
„стражѫтѧ поставихъ есьмь домѹ ізраилевѹ іезекїил.
„свѣтѹ ѹгасѧѭщемѹ, настаетъ тма, начѧлникѹ злѣ житіе провождаѭщѹ, како не заблѫдетъ овцы? аще свѣть тма, тма кольми? тимот.
„сїѧ глаголеть адонаї господь: ѡле, пастыри ізраилевы! еда пасѫть пастыри самихъ себе, не овець ли пасѫть пастыри? се млѣко ѣдите, и вълноѭ одѣвайте сѧ, и тѫчное закалаете, а овець моихъ не пасете. изнемогшаго не подѧсте, и болѧщаго не ѹвраѹевасте, и заблѫждеиаго не обратисте, и погѹбщаго не бзыскасте, и крѣпкое ѹскьрбите трѹдомъ, и властїѭ наказѫастеѧ и нарѫганіемъ. ѧи разсыпашѧ сѧ овцы моѧ понеже не имѣѭхѫ пастыреи, и бышѧ на изаденїексѣмъ звѣремь сельнымъ: сіѧ глаголетъ адонаї господь: се азъ на пастыри взищѫ овець моихъ от рѫкъ ихъ!“

В настоящое време, когда веки и наш българский народ от дълбокаго сна невежества се пробуди и почна да усеща и той всяко безбожно гръцко владишко угнетение и злоупотребление, нужда е да обнародоваме и всякому известно сториме, с кой хулние начин се избират днес в Цариград тейзи безчестни гърци фанариоти владици, кои бедно наше отечество, аки зверове ненаситни яростно с кървави нохти късат и злощастнаго народа съблачат, вънкашна власт употребляяще!

Ужасно е да приказва и да слуша человек и такова похуления православнаго свещенства не трябаше миру да откриваме. Но

длъжност към наше мило отечество и към наш любезен народ е нам най-свята и най-драгоценна и иначе грешили би бихме тающе истина.

Ми щем изложи цяла истина и без никакво пристрастие аки самовидци. А тяхно всесвещенство нека се отговорят и нека поправат наши погрешки, ако сме нещо заборавили!

Два вида людие се отбират вьобще в Цариград за митрополити. Едни наричат вънкашни, а други вътрешни. Вънкашни са они, кои, гоняще епископско достойнство или епархия (област), предполагат се отвън от някого си силнаго, аки паша, каймакама, непосредствено чрез неговаго в Цариград представника (капу-кедхудаси) или от другаго някого от цариградски силни отомани посредствено, или от някого си знаменитаго в турска служба гърка, или пенежника арменца, чифутина, или търговца и художника, кои са прилепени при някого си от могъщия върховни чиновници, под покровителство коих вишеречнии действуват и продават и тии разни чинове, а най-паче владишки. А най-стидное, че тии многажди действуват чрез сарайския черни омразни скопци (хадамагалара), чрез наложници пашовски гъркинки, арменки, и чрез чибук-оланлара (слуги красни млади момци гърци, арменци, кои всеки турски чиновник употреблява в своя служба...)

Чрез таковаго средства добиваяще епархии, назоваят се от святая патриаршия талипидес—купувачи. Тейзи купувачи раздразняят охота сребролюбия на вишеречния представници (телали) всеки с по-изобилно и по-голямо количество сребра и злата.

Тук няма евангелска цел и мисл за разпространения Христоваго учения и олекчения словеснаго негова стада! Тук няма апостол Павлово правило епископства! Тук няма никаква съборна законна уредба! Днешная святая великая Христова назоваемая православна възточна църква в Цариград достигнала е и се е уподобила на турское здание попечителства финанции, де се продаят годишния даждия от десетини митарства и д. т. п. Тамо кой има средство някого си силнаго и кой наддаде, той може да купи, хотя бил кой бил; тамо се не изпитва, нито издиря за негово прежно наравно поведение, доста е да даде повеч. Исто то съществува и във фенерска продавница на епархии, коя днес безстидно наричат Патриаршия все вселеная! Днес чибукчии, сутре дякон, в другий ден архидякон, протосингел, след мало епископ, митрополит, и всесвятейший патриарх новаго Рима, всевселений!!!

Днес банкрутирал безкнижник някой си грък и толики търговци онеправдил, Патриаршия го задячва, запопва, само тряба да се съгласи и да плати, ето ти го после владика!

Днес свирач или играч по кръчми и кафени (кючек), Патриаршия го приема за певц, облача му черни шапка (σκοβφον), дълг биниш (ῥάσον), визтени томана (гащи), слугува всесветейшему в звание кафеджия и добива негово благоволение, ето ти го търновски митрополит!!!

Тяхно всесвятейшие могат да предположат прихитрено, че от нужди са усилени да приемват всяко вънкашно налаганое тям повеление от страна турских върховних чиновников; обаче ми познаваме добре, че турско правителство отдавно има дадено право с Хатихумаюн, кое от всякого султана се потвърдява, да се никак не меси на вътрешния църковни уредби, и всякоги е на то честно пазило. Но сами тии кръвопийци владици са причина того кръчмарского заблуждения! И за да потвърдиме с доказателсва наши речи, излагаме кратко историческо повествование, изчерпано от самия гречески техни списатели, не само от падения Цариграда, но и много еще прежде, какови са били!

После църковное разделение на възточна и западна във време Михаила Кирулария константиноградскаго и Лъва IX папа римскаго в 1051 констаниполский първосвещеник, приемш именување вселений патриарх, сматраше се аки глава възточния или гръкоримския църкви, както папа западния или латинския.

От него време еще византийска история е пълна от междуособни калугерски раздори и мълви. Нека всеки любопитен обширно чете, ако не го е гнус, за да се увери! Всяко звание и свещенский чин със сребро и злато се е купувал! Прокливали са се един другиго и псували са се с най-безстидное безобразие! Всяко благонравие чувство било е изчезнало и в общо заблуждение и развращенство достигнало!

От престрастна вражда и словолюбие движими, апостолскии наследници кажди ден са променувани правила и закони! Самии византийскии императори били са достигнали смешно игралище на калугерска лукавщина! Кой от обичлив императору или царице скопец, кой от красна наложница велможах защитяеми и предпоръчаеми добивали са свещеная звания и чинове! Тии са били присвоили и главния приходи империи, и с разкошност разносяли общое благо! Училища притворили на седалища празних и безполезних иноцех! Главная же причина падения Цариграда не само тии безделци са били, но еще помагали са неприятелю на то! Във време обсаждения

Цариграда било е калугерска сган тамо 80 тисещи дебеловрати и от пота народов добре нагоени иноци, кои вместо помощ да дадат бедному народу и вместо да го усърчават, тълкували са стара пророчества и надгробна слова и проповядали народу, защо всякое опълчение противу неприятеля са суетна, понеже казвали, че било веки дошло време да падне Цариград! Притом и всякое предателство са употребляли. В то исто време обсаждения Цариграда някой си калугер именем Йов избягнал е от града и отишъл в Мохамедовий стан, где е приел мохамеданско вероизповедание и станал е дервиш. В едно же страшно сражение, где е и он бил предводител турскаго войнства, погинал е. Турци му са съхранили тяло и са го прославили за светец! Кой и днес еще се слави от тях извън цариградския крепости в джамия, коя носи негово имя, Еюп-джамиси. После же падение Цариграда гръцко свещенство е посрещнало Мохамеда II с възклицание и тържество от Патриаршия изивше, коя е била на място, где е днес джамия султан Мохамед: в лето 1453.

Султан Мохамед, задоволен от тяхна заслужения и вярност, не само живот им е пощадил, но и свободни е оставил тях да отберат измежду си патриарха по своя обичая. Калугери и озлоблений народ избрали са някого си Генадия Схоларха, кой се е по него време отличавал аки мъдрец и е най-добре тълкувал старая пророчества за падения Цариграда!!!

Новий завладетел седмохълмия с голяма сяйност го е приел на одиенция (диван) и отпратил го на патриаршеское седалище, даровав ему златообуздана коня и скъпоценен пастирск жезл! Съвременно му е определил и годишна заплата 1000 жълтици. Дал му е и неограничена власт над безоръжения веки гърци християни, за да своя пастирска власт изпълнява, царю же верен да бъде.

Негово всесветейшие е събрал първо фанариотско змийско мъртвило, кое отрова своя е бълвало непрестанно над вся възточнаго вероизповедания в Турско живеещи подани християни, и даже до днес се тая истая змийска сган владее!

Троица негови наследници са имали истая чест да султаново лице видят и негов глас чуят, вишеречная же заплата да приемват.

Немирний калугерский дух, кой за малко време се е бил утешил страха ради султанова, мало по мало пак се е възбунил!

И всесветейшии патриарси, вместо да с'отбират от народа или поне помежду си от калугерская сган във Фенер, по-

чнали са да употребляят всяко укорително и хулно средство, за да се добият до патриаршиское седалище.

Първий е бил някой си Симеон, кой е употребил симонизм чрез своя сродни потурнаци, кои са били в царский палат на турска служба. Освен що е подарил царю 1000 определения от великодушнаго султана годишно жълтици, обещал е и се обвязал да всяка година същий патриарх плаща по 1000 жълтици султану! Други е умножил количество сие 2000; други на 2500; други на 3000; и даже до 20 000 тисещи жълтици е достигнало според греческаго летописа. То е количество вероятно понеже и днес се разносят по един и два милиона гроша за всяко патриаршеско променение. Аз зная то добре.

Количество сие тогдашнии фанариотски патриарси, както и днешнии, нито от бащино свое достояние, нито от трудом добиваемое свое притежание са плащали, но от пота беднаго народа! А най-паче от България. Нека православний възточний християнин жаден и гладен копай и оре, за да плаща тям! Тии щат го уве право в рай! Тако сказва святое евангелие! Тако се утвърдили апостоли Христови и светий отци православна наша вяра! Да съблачат народа и да му земат и последний залък из уста негови духовнии пастири.

От него време турско правителство вдигна всяко почитание и чест от тия безобразни калугери и в определение патриарха, вместо да ги пред султана изваждат и с дарове и съпровождение сяйно отпращат, представяха ги само пред великаго везиря, кой им даруваше по една врьхна червена дреха (биниш), коя им облачаше яничерски главатар, и ги връщаха назаде с неколцина голи яничери до Патриаршия съдружно.

Първая обаче власт на вся туркоподани възточнаго вероизповедания християни и условия, коя им беше дал Мохамед II такожде и да са в истий ден подтвърдяват на свое седалище със султанско повеление (ферман), все то се и до внес уварди.

Пощо се въведе пак из ново и после падение гръкоримскаго царства особная корист — поддавка (рушвет), узакони се в избрание патриарха веки посредствие на най-хулния калугерски лукавщини, а най-паче влияние на могъщества.

И неции патриарси се отбираха чрез непосредственаго помествания на турски велможи. Други же чрез ходатайства своеродних своих християн, кои добиваха благоволение турско и имаха познайство с тях, и други чрез женския лукави постъпки.

В лето 1764 възлезе на патриаршеский стол лукав и проклет един патриарх, родом от Фенер, именем Самуил, коему сред-

ници бяха в турска служба. Той лукавий фанариот не само умножи и угнезди фанариотска разбойническа чета около патриарха, но и до толико озлоби бедна България, щото много векове не щат ѝ излекува рани! До него време българи имаха своего своероднаго архиепископа в Търново и в Охрида, независими от гръцкое свещенство. Той проклет Самуил ги свали долу и ги намести от фанариоти, както и по други вся български епархии, где бяха остали българи митрополити, изместиха се от лукави фанариоти! Потом повеля, та изгориха вся български книги и забрани строго не само в църква български да се не служи и чете, но и вес народ гръцки да учи! И за тая негова преизподна цел повеля, та се съзидаха и съставиха по всекий град и по всякое знаменито село метохи (калугерска обиталища), где нареди да се изпроваждат от Атонска гора безкнижници гърци просяци калугери таксидиоти (кое и днес следува); от една страна, да съблачат беднаго народа, а, от друга страна, да учат български свещеници и народ да прочитат гръцки, без да разбират що четат! Тии черни калугери са пазили аки пъклени духове да се не разпространява български език и народное чувство! В него време се е развратил наш български говорими език и са се вмъкнали толико несвойствени нему изречения, а най-паче неправилно и разновидно употребляемии днес членове,[64] кои са чист гъркизм, или по подобия разглобленаго простогръцкаго езика вмъкнати в наш български език от вишеречния простаци черни злобливи калугери.

Тии, обитаяще между българскому народу аки духовници, не само са непрестанно горили наши старобългарски книги и със злоба враговска требили наша премила драгоценност, но еще са имали голямо влияние над народа; и знаяще добре найтайная дела и мисли негови от неповинное изповедание всякаго българина, кое му православна вяра налага да уверява духовному отцу, водили са лесно простаго народа по своя воля и многажди са издавали и негова дела, коя он по християнскому дългу им изповядал и душеспасение искал!

Тогдашна гнусна остатка и до днес се е съхранила в България, где многи стари българи пишат еще с гръцки букви български език, без да знаят нити една реч от гръцкаго езика! В Сливен не пред много години слушал съм някои си безкнижници и прости българи, кои вместо „добро утро“ и „на добър час“, здрависват се по гречески: „кали мера ре“ и „ора кали ие“ и вместо „Христос възкръсе“ казват неции и до днес „Христош анещи ре“ и проч. То исто гъркоманство и другаде се беше

съхранило и днес еще има негде остатки! Колко драгоценни наши книги се изгорили и еще и днес горят! Колко са озлоблили наш народ и еще го днес озлобляват тии безбожници черни калугери! Всяка благочувствена душа българска може чувствително с въздиханием размислити и неутешно плакати!

Съвременно вишеречний Самуил със своя фанариотска чета успели са с лъжи и клевети да свалят във Влашко и Богданско българския князи,[65] кои после падения българскаго царства с условия бяха остали в тейзи старобългарски области и не само свое народно правление, но и печатня имаха, где се печатаха разни църковни книги и съдейскии език е бил български. Тях щом изместиха лукави фанариоти, мало по мало изгониха и български език и вмъкнаха римогръцкий.

Избор на патриарси, както и на князи за Влашко и Богданско, постана тогава ловитба на тогдашни лукави фанариоти; и толико често се струваше патриаршеский набор, щото в разтояние на 388 години от 1453 от падения Цариграда даже до 1847 140 патриарси са се избрали и за користни ползи едного и другиго променили!

Какова злоупотребления са се чинили във великая назоваемая православна възточна църква в Цариград даже до 1821 лет, не могат се описа! Срамотно е помислити, нежели говорити! А и в последное време не са били по-добри всесветейшии тейзи отци!

По смърти Григория с т. една жена худаго поведения (називаема Емфеджидина — бурновопродавачка), имеяща сношения и познайства с някои си отоманци, възкачила е на патриаршеский стол Евгения.*

Някой си лукав предател фанариот именем Комис хром не пред многи години въздвигна на патриаршеский стол едного съвсем безкнижника гърка Антима, прежде гребца бивша едного паша! И от последния даже до днес патриарси ни един не се е поставил на патришкое седалище с честен и узаконен начин и без разноска на два и три милиона грошове! Всяк е имал своего изедника защитителя и предстателя!

Досега доказахме вкратце за вънкашния талипидес, как се избират за владици и за патриарси, за кое лъжливо и безстидно

---

* *Каменная къща, коя с други богати дарове е добила Емфеджидина в знак благодарности от божию благодатию поставшаго патриарха Евгения, вижда се срещу Патриаршия на Фенер. Тая Емфеджидина красна гъркинка после падения Евгения била е изгнана и заточена в Калоферский женски монастир, кой е в горне отделение того села.*

се оправдаят простому народу, че вънкашна сила, турско влияние велможах и не зная друго що унуждае тях да разносат и с тойзи проклетий начин да добият свещена звания! Нека видиме обаче и вътрешнии от тях назоваемии с кой начин се отбират и ръкополагат за митрополити. Тяло вътрешних се съставя от дякони, архидякони, архимандрити, протосингели и д. т. п. Кои са достигнали на тия чинове от слуги кафеджи, чибукчии, готвари и проч. — както више рекохме, на тяхно всесвещенство във Фенер обитаяще владици старци назоваеми, от коих е съставен светий събор цариградский. Тии съборнии старци, освен що има всеки един по една от най-знаменития и богати епархии, коя кажда година всякому приноси редовн приход милион гроша или више, споделили са осталия епархии и представляят тамошния владици в Цариград, носят и име капукехаи. Тии имат по няколики писари, каси, земат-дават, като търговци полици, записки и т. н. Всеки вънкашен владика е удължен да плаща редовно годишно количество своему капикехаю старцу и члену светаго цариградскаго събора. Освен това и колика друга количества за извънредни измислени нужди и разноски! А то все от пота беднаго народа се плаща!

Вси вишепоменати от безкнижници слуги на свещена звания достигше гърци назовават се достойни вътрешни талипидес от светаго цариградскаго събора! Никакво друго преуготовление тям не е нужно; стига само да покажат, че имат готово сребро и злато или че могат лесно да найдат да платят за коя се епархия наддават, и ръкоположение е готово!!!

А лукавии лихоймци, между коих са и неции старци, членове светаго цариградскаго днешнаго събора, знаяще добре новчана сребрена тежест на всякая епархия и неизчерпния извори богатства, кто могат да добият и упилеят от народа владици от симоническа злоупотребления, коя под разна имена изполняват. — βοήθεια.помощ, φιλότιμον — честолюбие, εμβατήκιον — дипломи за попове и калугери и др., τεσσαρακοντολητουργον— четиридесетодневна служба, προσθεσις, παρρησια— чтения на молитви за сребро, ψχομερίδιον — душевни дял (гюмрюк за души после смърти), αγιασμόν — освещение, χειροτονικὸν, δικαίομα — ръкополагателное право и проч., и проч., и проч. Знаяще добре, кажа, тия извори богатства, лихоимци абие приносат талиплию грошове с най-тежка лихва! Без сребро и злато нищо не става, нито се върши; понеже тако заповедат сегашна божествена и свещена правила!!!

Опразни ли се някоя си епархия или от естествена смърт,

или от приуготовлено свалване и изгнание негову тамо пилеящу владику? Епархия тия се сматра аки пъприщна добивка оному, кой има повеч преимущества на лукавщина и кой повеч наддаде и превари! Кой се е случвал в Цариград на Фенер в такова време и е присъствувал на избор някого си талиплия, зная добре биваемая тамо! Отваря се пъприще! Почва борба! Припкат телали! И тии са най-ближнии на благоговейнейшия старци съборни членове и на силния граждански.

Представят се лица от разна вишеизложенная звания. Определява се количество патриаршескаго честолюбия — φιλοτιμον τοῦ πατριάρχου мирскому началнику патриархии фанариоту (той е великий називаемий λογοθέτης — словолъжец; ο μέγας λογοθετης/, съборному τοῦ σονοδικοῦ. Не са забораят и истии телали. По евангелско правило се определява всем заплата! Дава се емство за все то от страна лихоимца. Съгласиха ли се вся мнения? Сега е нужден Калхас чародей, за да налучи кому талиплию се е потвърдила опразненая епархия! Кой е щастливий да се нарече достойний и верний наследник почившему или изъгнаному епископу и достоин всякаго първосвещенства сана според божественая и свещеная правила!!!?

Тако убо бива в Цариград днес избор владишки, такови людие се избират и ръкополагат за митрополити и епископи и тойзи е сам и вес техен изпит! Какъв и да е талиплия, безкнижник, пиянец, безчестен, злонравен, имеящ силнаго защитника, християнина православнаго или иновернаго отоманина, или чифута, и могъщ да найде сребро от лихоимца и да даде повеч, абие се избира и ръкополага митрополит! Божий благодат слезва на вишедавшаго. Стиднейшее кръмчарство, от кое съпричаствуват и всесвятейший и всесвященейшии, и благочестивейшии миряни!

Тако става избирание на митрополити и епископи днес в Цариград от гръцкое фанариотско свещенство, подобно и исто според божественая и свещеная правила!

От вишеизложения всеки може да си въобрази и да се увери какова злоупотребления и грабителства вършат такова безчестна лица и с такъв начин изпровождаеми в България гърци владици, или паче кръвопийци вълци. А най-паче имеяще благоволение правителства, аки верни и привързени ему, и надзираяще над български народ, за да се не побуни, кое съмнение се лъжовно тии сами гърци вдъхнали правителству, за да държат във вечно духовно робство того беднаго народа!

Многи от наши българи, а най-паче странни, не познаяще

фанариотское пъклено сънмище около свещеная назоваемая власт, могат да кажат: Как е възможно Патриаршия и обиколяещий я святий синод да могат да противодействуват противу праведное искание едного цялаго и многобройнаго народа българскаго? Ето как. Първо оръдие тяхно е лъжа и клевета. Тии всякоги са предполагали турскому правителству и сега еще го лъжат, че ако се допусти българскому народу да си възобнови негова йерархия, коя и сами султани са оставили независима после привзятия българскаго царства, българи щат отстъпи противу турское правителство ... Ако им се не хване тая лъжа и клевета, защото и сами турци веки познаят, че то е прекословно слово, тогава фанариотское лукаво свещенство прибягва на друго крепкое и всесилное на свят оръдие, то е злато и сребро, кто имат изобилно.

И ето отгде. Патриаршия има в ръце обща каса, коя се пълни от купувачи на епархии /владишки/; болница, за коя се събира повеч от чернокалпаци българи, а един българин не е приемнат тамо без заплата; има от всяка православна църква по България и по Азия приходи; има власт да налага извънредни даноци над християни в Турско, когда ѝ се прище под разна лъжоизвинителна имена; има най-после толико митрополити, епископи, манастари под власт си, и може всегда да наброи милиони, за да препречи всякое праведно българско народно искание. А бедни българи що имат? Самая правда, коя са нигде не слуша гола в Турско. Откак се е заработило за установение на българско свещенство, има близо до 20 години. В това разстояние Патриаршия е заточила няколко просветители българскаго народа свещеници, родом българи, от коих и един издъхна в желязо обкован на Атонская гора в дълбоко и влажно подземие на един торон! Той е приснопаметний и незаборавимий отец Неофит, родом от Котел[66]. Първа нам позната жертва неповинна на фанариотская калугерска злоба. Втора жертва е дякон Дионисий, такожде родом от Котел[67], кого отровиха в Патриаршия, защото се реши от Високая порта по представлением видинскаго Хюсеин паша да се ръкоположи покойний за митрополит във Видин. То се случи в лето 1839 във време злобливаго патриарха Григория, родом фанариота, кого после англичанско в Цариград посланичество свали за злоупотребление от патриаршеско седалище.

В 1843—4 лето пропъди злобний Неофит търновский митрополит отца Максима, игумена лясковскаго манастиря[68], чрез Патриаршия и ако не бе побягнал нощем разпалений родо-

любец българин отец Максим у Сърбия и оттамо у Влашко, бог знае де щяха сега да му гният кости! В лето 1854, във време севастополскаго рата, Патриаршия найде време, та проводи нечайно в заточение в Азия на Трабезунт без никаква виновна причина г. Ковачовича[69], кого пред мало беше ръкоположила за митрополит без епархия само за българская народна в Цариград църква. И него не можа да търпи гръцкая злоба! И ако г. Ковачович не бе аустрийский поданик да г'освободи негов консулат, бог знае колико щеше и он да пострадае! И колики други учени българи родолюбци е пропъдила с клевети и в странство прогнала далеч от мило им отечество, кое могат да ползуват нещичко! Прочеи же родолюбци българи търговци и учени, кои са остали в Турско и трудили за просвещение българско и за възобновение българския йерархии, заплашвала ги е Патриаршия със заточение и с вечна тъмница!

Тяхна калугерска злоба не може я сравни человек с нищо, що има зло на свят. Тя надминува всякое зло, кое може да измисли най-развращена и врагу предадена душа. За да се опишат подробно вся нихни злини, тряба много време и цели книги да с'изпълнят и пак ще остане много нещо неописано!

Нека сега българи се размислят добре с какви человекообразни зверюве имат работа и да действуват непрестанно един час напред да ги изгонят и изтирят от България с какъвто могат начин. „Звяр се с мамение не гони, нито магаре без тояга се кара." Само тряба съгласие и съгласно да се върши и все могат сполучи с време. Не може веки народний дух да с'угаси в България, тряба да постигне своя цел!

/26/ За правление българскаго царства в последная му времена, с кой начин се е управляло, нямаме еще обнародовани подробности, за да знайме дали е съществувала аристокрация между народу.

Вси български царе, от колко се види от история, владали са самодържавно, хотя и да са имали съвет, съставен от боляри, тогда назоваеми велможи. Но от частая народодвижения и свалвания и убийвания на многи цари види се, че българский народ не е търпял самопроизволная монархия, аки от древност еще необикновен на тойзи начин правления, кой се е вмъкнал в България по подобия византийскаго двора, най-паче после кръщения преславскаго двора.

Днешни черти о тому, кто виждаме между народу в'обще в България, паче се относят на най-старая времена, нежели после кръщения двора ѝ. Днес българский народ няма измежду

си гордост на суетна насловия благородия, остатки среднаго века, коя съществуват еще в Западна Европа и другаде. Вси българи се сматрят помежду си равни и никакъв суетен титул изключително не отдават никому измежду си, хотя и бил най-богатий и на каква да е чузда служба. Всякаго назовават от звание и занимание му. Най-големий и общий титул между българи е ваша милост, но то се отдава всякому без никакво изключение богатства и достойнства. Слушал съм и многи да думат в разговор си с простосърдечие и моя милост, и наша милост.[70]

Днес български народ, хотя и подпаднал под турское иго, обаче свободно и без никакво препятствие си избира във всяко село кажда година по едного старейшина (коджа-баши по турски, кое значи буквално исто със старейшина/ и по едного бирника (капза-мал — бирник). Едного избират, за да управлява селския обществени и правителству относяеми работи, а втораго — за да събира от народа царская бир-даждие. Тии старейшина и бирник нямат по малкая села никаква заплата, но слугуват рядом общества ради по година. Най-сиромах селянин има това право да се избере на тая обществена служба, стига да е почтен человек. Исто то се е творило и по всякий град изпърво. Но в големия градове и села мало по мало достигнало в злоупотребление и избираемии старейшини се развратили и почнали сами тии да гонят това достойнство, употребляяще всекий укорителн начин, за да го постигнат.

Тии, освен като се плащат добре от народа, чинат и голяма злоупотребления, тоест грабят от своя братия, а най-паче от бедния прости селци. Даждие селско се определява в главния градове окръжия, де обитават турский управители и гръцки владици грабители, не споразмерно на народонасселение, но по воля на турския управители и на речения старейшини. Бедни селци плащат, колико им се натовари, без да знаят, ако то количество въистина е от султана определено.

Такови злобни чорбаджи /яничари/ има доста по бедная България, кои, освен като грабят, стават и злобно оръдие на турския управители и гръцкия владици, за да съблачат бедний народ!

Тойзи начин правления е вобще по вся България, до колико е мне познато. В търновское обаче окръжие съвсем друго нещо съществуе, кое не зная отгде е приело свое начало.

Шест часа разстояние далеч от Търново е село Елена — до 1000 и повеч къщи. Жители му са вси българи и управляят се

от няколко си старейшини свободно, без никакво чуздо влияние, само що имат едного турчина за знак от страна правителства субаш. От Елена зависват повеч от 6000 челяди (домородства), наоколо живеяще в малка селца българи, кто назовават колиби и колибари. Тии бедни колибари, ако и да не живеят в прости колиби (хижи), както ги наричат, разделени са обаче от еленския чорбаджии /яничари/ по 100, по 200 и даже по 600 домородства и зоват се рая хаджи Николова, хад. Христова, хад. Йорданова и проч., тоест два пъти рая — и султану, и на вишеречния чорбаджии, кои приплащат всекий вид даждия в Търново за без' оръжием усвоена си рая. После събират, колко им е по воля. Беднии селци никоги не се отплащат от натоварений им безправедно дълг. От година на година повеч задлъжняват. Тии еленскии панове не припущат в тая селца ни едного купца, за да купи от селския тамо производи нещо, кои производи са коприна, вълна, овци и проч., но земат насила труд бедних с долня и побиена цена. Селци им работят тлъка като влашки цигани без заплата на лозия и другаде, де имат потреба. Носят им без заплата сиране, масло, кокошки, прасета, агнета по длъжност и по няколко пъти на година. С една реч, употребляят ги като роби, само що не могат да ги продават. Но син наслежда бащина си рая и никоги бедни селянин не може да с'отпише от това двойно поданство. Тии еленски панове имат голямо влияние и в цяло търновско окръжие и коги не им е по воля някой си управител търновски, абие събират от всяко знаменито село того окръжия, като Бибрева, Трявна и Дряново и др., по едного тям подобнаго старейшина и отиват в Цариград и с голямо иждивление го променуват и довождат техен си, а разноски плащат съгубо бедни селци, за коих се води нов мъчител![71]

В последная времена еленчани показаха най-безчестное начертание (характер) и доведоха от изгнания пак на търновское митрополитско седалище злобнейшаго фанариота Неофита, кого други търновци бяха свалили или от родолюбие, или от особнокористие. А на второе сегашно праведно народодвижение противу истаго Неофита, кое и цяла Европа чу, тии безстидния неродолюбци панове показаха се топли защитители того изедника и гонителя българския народности и просвещения.

Жално е да гледа человек такова безстидна и безчеловечна дела, творима от българи над своя събратия! Такови губители не само стават препятствие и камен притъкнения българскаго просвещения и олекчения беднаго нашего народа, но еще и тии истии го угнетяват и дерат му кожа. Дали не ще дойде ден да

дадат слово за своя безчеловечна дела? Един от тях панове се обеси сам пред не много години. Види се да се е сам опознал, че не е достоен да тъпче черная земя и да гледа световная светлост.

/27/ Български народ после падения си и ако да е имал някаква си движения, за да придобие пак своя независимост, не е обаче нам явно подробно. Понеже никой българин не е нищо писал о тому. Може бити да е някой си забележил нещичко, но и то не е еще окрито. От народно попредание и от стари песни виждат се такова движения за свобода от народа в разна времена после падения българскаго царства.

Странни же списатели са обърнали взор към тойзи народ най-паче от победоносния походи русийски с турци в последная времена и по негде си споменуват нещичко мимоходно и о тому заборавеному народу. В течение же 19 века даже до днес почнаха европейци, а особито французи, да говорят о тому, а някои си нарочно да пътешествуват по България. Но незнаяще народний език и за кратко само време пребиваяще в българския предели, ничто почти достоверно не са описали. Тяхна пътешествия повеч са писана или с поетический мечтайни дух, или с народно им пристрастие; народно им пристрастие, кажа, понеже тии пътешественици, за да подбудят внимание на своя си правителства, все, що се е случило знаменито в България от самаго народа, отдават го Русии. Тии, бояще се от Русия, страх той им въобразява разна влияния Русии над българи, разна побуждения русийски мисионери и проч. съвсем несъществуема неща в България. Г. Сиприян Роберт, кой е писал в лето 1852 „Les Slaves de Turguie"в своя си тамо изложения за българи: Livre cinquieme — Les Bulgares, описаяще нрави и живот български мимоходно и повеч криво, ище да им даде и политичнаго живота мисли и движения, полагаящ от незнания си начало тому от 1779, когда Аустрия и Русия имаха съюзний рат противу Турция. Он полага основа на своя о тому исторична доказания отстъпителя Пазвантооглу, кого нарича половина българина и половина турчина! Хотя и ми да слушаме в народни наши песни, че в незнайно еще нам време после падения някой си Извол и Измет и някой си Стоян и други многи одавно еще са се трудили в Рилска планина за освобождения България и нападали са и на самии град Средец /София/. Он обаче ище да основе начало побуждения народнаго чувства от отстъпление Пазвантооглу и кърджалийско, кому съвсем друга смисл дава, отколкото ми знайме, що е бил Пазвантооглу и кърджалии, кто

допреди няколко години еще живеяще старци в България помнеха. За да докажеме, че г. Syprien Robert е писал пристрастно и без никакво истинно понятие много нещо за българи, привождаме с неговий текст оний знаменитий случай в Търновская област в лето 1834,[72] кто он решително отдава на русийско побуждение, и излагаме истинний той случай и негови причини, кои се теглят еще от друго що, а не както мисли и си въобразява г. Syprien Robert. Ето що дума он, почнавш после андрианополский мир:

„Une démoralisation si complète des Ottomans exalta au plus haut point les espérances des Bulgares. A peine s'était-il écoulé quelques années depuis cette guerre qu'une vaste association s'ourdit silencieusement en Bulgarie, propagée par les didaskales, hommes lettres et pédagogues des villages.

a) Cette mistérieuse hétairie bulgare, dont l'Europe n'a point eu connaissance, tenait ses délibérations dans les couvents et les forêts gui avoisinent Ternovo. b) C'est la que les conjurés se rendaient de toutes parts, sous prétexte d'assiter aux fêtes de la Panagia (vierge Marie). Le jour ils parsouraient les tentes des paysans, la douce slivovitsa coulait versée par les jeunes filles, on portait le na-zdravie (toast) á l'avenir du peuple, on etonnait des chants patriotiques. c) Lekolo, danse du cercle, où tous les bras unis représentent l'irrésistible force d'une volonte commune, exaltait l'enthousiasme de la muititude. La nuit venue, les unitiés se réunissaient dans les cimetières des couvents; ils y priaient, ils y ruevaient les nouveaux convertis qui juraint, la main sur les tombes des aieux, de mourir pour leur patrie. d) Le matin, guand l'aurore éclairait ces lieux funébres, qui couvrent d'ordinaire le versant oriental des collines, toute cette jeunesse saluait le soleil levant avec des cris d'espérance. Telles étaint, de 1834 à 1838, ces nuits bulgares, nuits ignorées gui n'ont point eu d'historiens, mais gui saront glorieuses un jour."

После, говорящ за султан Махмудово пътишествие в България, почва пак за тойзи предмет:

„L'hétairie de Ternovo, composée de l'élite de la nation, achevait d'ourdir ses plans, lorsque le vieux Hadji Jordan, du village d'Elena, prés de Ternovo, voulut initier à la conspiration un de ses parents gui habitait le village: celui-ci, avant de signer, demanda à lire la liste des conjures, et courut, aussitôt apres l'avoir lue, faire sa dénonciation au pacha, qui la communiqua au sultan. e) Un Bulgare de Sofia, qui était protomastorou kalfa — bachia, premier ingénieur dans les forteresses de Bulgarie, où il faisait tra-

vailler et soldat sur la caisses impériale deux mille raias, nayau de l'armée insurrectionnelle, périt a la potence avec le vieux Hadji-Jordan et Jovanitsa, riche marchand de Ternovo. Quant au traître qui les avait dénonces, la Porte l'Nonora d'une récompence. L'un des plus ardents hétairiste, Antonio, tsintsar d'origine, didaskale de Ternovo et auteure d'une grammaire grecque-bulgare, fut condamné aux galeres, et amené dans le bagne de Stambol, où l'ambassade russe obtint plus tard sa grâce. f) Un Bulgare au service de cette ambassade n'avait pas peu contribué à exalter les esprits par la prommesse de l'appui du tsar: il fut également saisi; mais, s'étant echappe, il se réfugia à Stambol à l'hôtes de l'ambassade russe, que l'on n'osa violer. g) Le reste des conjurés, amené devant les jugebturcs. h) Subides tortures dont les suites coûtèrent la vie à plusieurs, notamment au vieux igoumène d'un petit couven près de Ternovo. Pressés par la question, ces malheureux dénoncérent comme un de leurs complices le métropolitain octogénaire de Ternovo, Hilarion; le prélat; effrayé protesta, les mautt dit er alla jusqu'à demander leur mort. i) II est peu vraisemblable que ce vieux fanariote eût trempe dans un complot formé par la jeune genération du pays; il paraîtrait plutôt que les accusés voulaient donner le change aux juges et sauver par leur déposition les vrais patriotes en chargeant les prélats étrangers à leur patrie.[73]

(а) В него време, тоест после андрианополский мир, нито дидаскали (учители), нито педагоги (децовъзпитатели) такови са съществували в България, за да съставят и учинат таково съзаклятие!

(б) Това е измислено от негово французшко въображение.

(в) В България, и най-паче в Търновская област няма сливовица, нито заливат млади девойки, както си мечтайно представя Г. французшкий пътешественик.

(г) И това е измисленно от г. S.R. Българи ежегодишно ходят по своя светини и чинат тойзи попредан им обичай.

(д) Предател не отиде прямо при паша, но при търновский митрополит Иларион, кой го абие отведе нощем при търновский войвода (до него време нямаше име паша в Търново, но управител носеше име войвода, и в истия турски фермани се пишаше „Търнова войвода си") и съвърши това гнусное предателство. Войвода търновский не извести султану, но абие без никакъв съд избеси предадения му старейшини, та после извести за смърт им в Цариград. В него време вси управители турци в България имаха власт да бесят и колят само с кадийско едно изволение. А многи не питаха нито кадия.

(е) Той Андон, кого казва от цинзарски род г. S. S. Robert и че уж той най-много действувал в тая работа, нам е съвсем другояче познат. Он е бил прост слуга игумена Сергия в Капиновский манастир, де се е тъкмила най-много тая работа и де е уловен капитан Г. С. Буюклу Мамарчов. Капитан Георги е защитил Андония като негов си слуга. И Андон биде отведен ведно с капитан Георгя, кого заради русийский му чин не смея да обеси търновский войвода, първо на Видин пред Хюсеин паша и оттамо в Цариград. Както щем сказва обширно по-долу, Андония не освободи от тъмница русийское посланичъство, но княз С. Богорид, или паче негова милостивейшая стара майка.

(ж) Той мечтайний Робертов българин не е бил в служба на русийское посланичество никоги, нито е прибягвал на русийское посланичество, отгде не можали уж турци да го земат, то е лъжа опашата. Той българин е бил сам капитан Георгий Буюклу Мамарчов, за кого щем сказва обширно.

(з) Турски съдници в него време не са били отсвен един кадии. г. S.Robert описва работа, като да е била пред французшко съдовище. Тук веки господство му сънува за българское състояние в Турция и ищи да покаже турци, че имат уредена съдовища!

(и) Обвиняемии не са нищо таково казали, то е лъжа и сам владика Иларион, да утеши народа и да съкрие свое гнусно предателство, е измислил това и разпространил между разгневеному народу.

Български народ, и под тежкое иго нахождаем, никоги не е изгубил народное си чувство. Он всегда е с възторг свободи име произносил и многажди е покушавал за своя независимост. Горское воюване нищо друго не е било, но непрестанно покушавание за освобождение; за несчастие обаче не е успяло да се съсредоточи. Главна причина тому несъсредоточию било е всегдашное предателство гръцкаго свещенства!

Доказателства необорима имаме да български народ не е изгубил народное чувство и свободний си дух, че в разни походи русийски с Турция цели полкове са били от българи самоволни воини, кои без никаква заплата са ишли на бой. Самая сладка надежда, че ще се и тяхно бъдно отечество нещичко уреди, движила е тях усърдно в бойное поле других народ. Тисещи българи се биха с най-отличителная храброст в Гърция за свобода своих единоверних грък с истая надежда и цел за свое отечество. В гръцкая за независимост седмогодишна битка отличаха се многа българи юнаци и храбрейшии витязи се по-

казаха, а именем безсмертний Марко Божар* от Водина, хаджи Михал от Коприщица,** хаджи Христо от пловдивская села, Семко от Велико Търново и днес еще живеящ славний полководец Хаджи Петър. И толики други, кто гръцка лъжлива и престрастна история е умълчала. В сръбское освобождение вси Карагеоргюви дружина най-храбрии юнаци били са българи ускоци от Стара планина, коим име се е помесило и изгубило международная сръбска имена аки единородним същим и едного езика имеящим. А първи витяз, кой е заслужил най-много и дал е Карагеоргю удобний план за усвоявание белиградския крепости и сам е влязъл, та отворил крепостная врата, бил е някой си именем Конда Болгарин, родом от Сливен, кому се пее песен до днес еще в Сливен за негово отхождание с кърджалия.

От такъв първороден си дух български народ подбуждаем, всегда е ожидавал своя свобода от разна благовременна обстоятелства между своя единородни и единоверни съседи, коим местоположение е било по-угодно, за да своя независност добият. А най-паче негова надежда се е хранила със сяйна бъдност във време русийския победоносни походи с Турция.

Във време же Дибича Забалканскаго, в лето 1828—9, беше предводител на самоволное военно отделение, съставено от българи, Георгий Стойков Мамарчев Буюклу[77] капитан, родом от Котел, кой в Доростолское обсаждение показа голямо юначество, де с българское само отделение пресякъл бе Дунав и вардеша да не премине ни един турчин, нити ладии помощ на обсаждения в Доростол. А в едно нападение на Доростолская крепост он се прикачи откъм Дунава с триста от своя избрани

* *Марко Божар е бил родом българин от Водена. Он е прибягнал в Сули в Епир от някои си причини със свое домородство и служил е и под Али паша, даже до гръцкое въздвижение. В лето 1843—4 негова съпруга живееше в Атини и не знаеше да говори гречески, но само български и арнаутски. Гърци присвояват себе все, що е славно на свят, погърчили са и Маркобожарово име.*[74]

** *Он е първий уредил и настанил конница в Гърция, коя е била съставена все от българи и коя под негово разумно предводителство с чудесна и неизказана храброст ополчила се противу тисещи многочислени турски войски с най-сяйния и най-славния победи. После же хаджи Михаля стъпи на негово място предводител на български полк, а и няколко пъти се определява главний военачалник над гръцкое войнство славний и храбрейший х. Христо, кому дела сам гръцкий народ с възторг проповяда. Хаджи Михал за неговая храброст и хитрост биде отреден от гръцкая тогдашна община военачалник и изпроводен в остров Кандия (Гирит)*[75] *с 400 момци, за да подигне на оръжие тамошния гърци противу Турско. Но изневерен от кандийския гърци, биде абие забиколен от 12000 турци и после*

българи в крепост и обвладав един от най-главния крепостни логури (табии), обърна топове на град. То беше най-главная причина, коя унужди обсаждения турци в Доростол да се предадат на руси. За това негово витяжко дело проводи му се орден св. Анни и скъпоценна сабия от русийскаго царя Николая. Той капитан Буюклу бе заслужил и в 1812 лето с русийския войски пак предводител на самоволния българи и за храброст бе му се дала еще от него време други орден у хоръгва светаго Георгия.

Дибич Забалканский премина Стара планина и управи се за Андрианопол, а Мамарчов, смислил, че време е веки удобно да помогне и своему отечеству, заради кое е служил с толика ревност в русийския победоносни походи, управи се с 500 воини българи и доде в село Котел. Негова цел и намерение беше да съсредоточи окръстная села и град Сливен и да с'управи на Велико Търново, где тържествено да поздрави и събуди одавно заспалаго българскаго лъва под народний знамен и с радостная свободи тръба. Он разположи своя войска в окръстная малка села и за да покаже Русии, че он се е оттеглил от русийска служба, кое всегда бе му свободно аки самоволен войник, ожени се в Сливен и почна да действува за свое благородное дело. По-първии българи се съединиха с него и дочакаха го като от бога проводен тем спасител. Работа напредваше добре и общий възторг владееше между народу. Това намерение се съобщи и на отделна места в България. Но между тем внезапу достигна в Сливен едно казашко отделение от 200 людие, изпроводено от Дибича, и отведе капитан Георгя под стража на главное военно станище при Дибича. А на прочеи българи послал беше Дибич русийски чиновници да кажат следния:

едно упорно кровопролитно тридневно сражение реши се славний витяз мечом да нападне на турци с малочисленная си остатна дружина и тако да си проправи и продири път. Но не можа да сполучи и в последний си час, като посече рядом осем страшни турци, отзад го посече и него един турчин, кого посече други един арнаутин, за да земе х. Михалюва глава и да я за награда отнесе турскому военначалнику. Вторий турчин биде посечен от третяго, и третий от четвертаго, за х. Михалюва слава! Най-последний же изгуби глава от самаго паша, защо не му е уловил и докарал жива х. Михаля. Вся негова дружина е почти погинала в това страшное и отчайное сражение, кои са били повеч българи. Събития сия ми е сказвал някой си самовидец грък, именем Никола от остров Спечия. Он е бил в това сражение и лежащ ранен между мъртвая телеса, гледал е последная храброст х. Михаля. Гърци славят х. Михаля равно с най-славния си нови юнаци витязи.[76]

„Българи! Стоете си мирно, че ще обърна аз топове да ви избия!“ И така българская възраждаема уже надежда изчезна и се изгуби с лишение единороднаго им предводителя и с Дибичовое заплашване! Народ колико лесно бе дошъл във възторг, толико повеч падна в отчайване. Но някои си от поблагоразумния българи в Сливен и в Котел събраха се и после едно дълго заседание решиха да се напише една жалба от страна народа и с няколко пълномощни миряни и свещеници да с'изпроводи Дибичу. Та жалба се писа в Котел в дом Стойка С. Поповича[78] от покойнаго Г. хад. Атанасия Т. Беровича[79] и съдържаваше следния:

Милостивому господарю Дибичу, военачалнику русийскаго войнства и проч.

Ми, единороднии и единовернии ваши братия бедни българи, откак сме подпаднали под турское губителско иго, що сме бедни пострадали и що страдайме ежедневно, не може се описа за много време и в много книги. Толико само явяваме вашему Сиятелству, нямаме никаква свобода да изпълняваме наша пречистая вяра, да зидайме нови църкви, нито даже да подправяме и подкрепяваме стария. Наш живот е всекий ден изложен в най-голямая опасност; колят ни и бият ни турци непрестанно като дивий лов. Наша драгоценна чест се жертвува ежедневно на скотская похот поганска. Наши светини и църкви сквернят се от агарянци. Деца наши невръстна силом турчат мохамеданци, грабят ни, разоряват ни къщи, села азиатски разярени зверюве; даноци плащаме претежки. А най-паче сме страдали във време рата Русия с Турция; понеже, от една страна, земя наша се тъпче от русийския войски, добитък губиме, жетва, лозия, все се разорава и разграбва, от друга же страна, храниме небройни войски турци и теглиме най-голямая свирепства в това разстояние, когда най-много беснее турско зверство разярено, что рат с наши единоверни руси братия. А пощо побеждени се завръщат за Азия и другаде, разпръсват се по всея България и тогава е голям страх и ужас за бедни българи. Отгде поминат, колят, горят, грабят и робят! Тии зверюве от нас, бедни българи, искат да си извадят гняв и да си отмъстят за изгубеное бойно поле в сражения с руси. И сега ни чака истая тая черна съдба. Того ради молиме покорно милостиваго господаря военачалника Дибича, в име негов. велич. царя Николая, да освободи наш брат и съотечественик капитан Георгя С. Мамарчова и да остави нас, бедни, свободни да изпитаме и ми в това благовремие наше счастие с турци.“

Това е съдържавала жалба българска и била е подписана с много подписи и печати.

Преди да кажеме какъв отговор е дал Дибич Забалканский на българския полномощни, замечателно е да кажеме следное.

Доде еще се уговаряше андрианополский мир, мина през Сливен и през Котел един знаменит англичанин, кой проповядаше явно българскому народу: „Българи, станете! Сега е време удобно да с'освободите и ви от робство. Англия ще ви помогне. Ни нямаме никаква друга цел и мисъл за ваше отечество, но ищеме да бъдете и ви слободни; само за да бъде едно междустение на Русия и Турция, а най-паче на Цариград от ваше освобожденое отечество Стара планина.“ Того англичанина руси усетиха и гониха го казаци до Осман пазар. Но он отбягна в търновское окръжие, где не владееше русийска войска. Руси запираха и няколко българи в Котел и питаха ги що им е говорил той англичанин.

Да дойдеме на Дибичов разговор с полномощния българи. Негово сиятелство военачалник Дибич прие благоволно българския пълномощни и като прочете жалба рече им: „Бедни българи! Де сте били, преди да се заключи мир? Сега веки европейци представници се разидоха и нищо не можеме извърши за вас.“ Българи му отговориха: „Господарю! Ми не знаехме, че ще се заключи мир, нито можехме да се известиме о тому, обградени от всяка страна от неприятели.“ Дибич им отговори: „Важная дела, бедни българи! Но седете си мирни във ваше отечество! Доще време и за вас! Сега се говори за Влашко, Богданско и Сърбия само, а на повтор ще бъде реч и за вас.“ Българи му отговориха: „Господарю, как можеме да живейме веки в тая земя? Ваши войски щом се оттеглят, турци щат почна да ни колят рядом! Много от наши българи зеха участие във ваша война, както ви е явно, и ради того щат пострада вси прочеи българи!“ Военачалник на то отговори: „Не бойте се! Сега веки ще се издаде ферман за амнистия (всеопрощение); никой не може да ви докачи; то се уговори в андрианополский мир.“ „Каква амнистия, казвате, господарю? Турци не слушат своего господаря султана, они не щат нищо от това да знаят.“ „Но що ищете да сторя с вас?“ — отговори военачалник. „Ми молиме да ни оставите свободни да вършиме и ми що знайме!“ Он же отговори: „Българи! Стойте си мирни, че ща обърна топове да ви избия аз! Ми имаме с Европа уговор ни един народ турскоподаний да се не подвигне на оръжие.“ Българи отчаени му рекоха: „По-добре, господарю, ви наши

единоверни и единородни братия да ни избийте, нежели да ни бият и деца ни да турчат и обезчестят турци!“ Дибич, съжален на тойзи отговор, каза им да чакат, догде изпроводи жалба им в Русия, и тогава да им даде тъчен отговор. И така ги въздърже близо до 40 дни на Ахило, где беше се отеглил на зимовище. После 40 дни вика ги и им рече: „Бедни българи! Ви тряба да чакате за повтор; а кой не ще да седи в Туреко, Русия ще ви даде коля и корабли да се преселите в нейна земя. Аз обаче от моя страна ви кажа да стоите на отечество си; защо догде идете в Русия с дребна дечица и необикновени в море и на тамошний въздух, щете измря половина. А и тамо като идете, еда ще идете у бащини си? Гия речи чувше български пълномощни, разплакаха се и не знаеха, що да рекат! Най-после замолиха Дибича да остави поне едного консула русийскаго в Сливен и в Котел да ги защитява от турское нападение. Дибич абие отписа за това в Русия и то се изпълни. Но дошавший консул в Сливен г. Вашенко не бе за тая работа способен. Он беше съвсем студен и намръщен северний человек и сматраящ тракийския и старопланинския българи за сибирци или калмуци, не знай да се обходи по духу народа. И така след мало учини раздор и мълва между съграждани, употребляящ своя власт на вътрешния техни селски уредби, кое българи никак не търпят, а най-паче докара незадоволствие неговий тълмач арменокатолик, някой си именем Павел, кой докачаше вяра и чест българска, кто тии, хотя и под турское тежко иго нахождаеми, имат за най-драгоценна прадедна добрина. И тако българи сами са оплакаха от негово злоупотребление в Цариград и русийское посланичество го премести за консул в Белград в сръбское княжество.

Българскии пълномощни, ожалени и с наскърбена сърца върнаха се от Ахило и приказаха народу отговор Дибича Забалканскаго. Народ же, лишен от самаго си достойнаго им предводителя в него време капитан Г. Мамарчова, за кого нито реч възпомена Дибич, впадна в чернозлъчна отчайност. Много от народа отидоха, съдружени от казашка отделения, и преселиха се във Влашко, Богданско, а най-паче в Бесарабия.[80] Остали же страдаеха ежедневно, от разярения турци колими немилостивно. Народное обаче чувство се таеше под тежкая въздихания и горчивия сълзи угнетения.

Капитан Георгя изпроводи Дибич Забалканский под казашка стража даже до Букуреща, де беше Киселев,[81] за да се даде под съд. Как се е тамо оправдал той родолюбец българский витяз,

не ми е познато; обаче след няколко време он се определи за Доростол градский управител и дойде с домородство си тамо. Знайно е, че Русия доволно еще време после андрианополский мир държа Доростол под залог, догде ѝ се отплати султан Махмуд за уговореная военна иждивления. В това негово пребивание в Доростол он се е споразумял с търновския приснопаметния старейшини Велча, Юваница, игумена Сергия, хаджи Юрдана стараго от Елена и Юванаки от София и с другия, кои отбягнаха турское бесило, та и он остави свой чин в Доростол и свое домородство и доде на Капиновский манастир, де се е решавало в него незабравимо време за българская свобода. Все е било преуготовлено и уредено за славное и свещеное народно пъприще, само желаемий и уречений ден и час се е с нестърпение чакал. Но Черний бог и негове злобни духове не търпяха да видят възживена удавенаго от мохамеданизм златовенчанаго лъва българскаго и абие изпроводиха грозная злотворница вещица, за да впосее мълва и с кървави неповинни жертви да разори сие народоспасителное българско дело! Почитаемий и разпалений родолюбец старий х. Юрдан от село Елена, желаящ да учини съчастника съдетеля на това общонародно дело и ближнаго си сродника младаго х. Юрдана от истое село, съобщи му народное намерение и отведе го в манастир Капиновски, за да положи и он народное съзаклятие. Он отиде и найде тамо най-главния съзаклятници и като положи клетва в име всесилнаго и всевишнаго бога, извести се вся подробности и вся знаменита лица, кои бяха се решили да съдействуват след мало за освобождение народа от тежкое агарянско иго. Потом здрависа се с тях и като им отдаде юдовая предателска целувка, отлъчи се уж да си иде у дома си и да се приуготови. Но он проклетий черн предател Юда, вместо да иде в Елена, управи се прямо в Търново до тогдашнаго гърка Илариона, от остров Кандия родом, и издаде му все, що е видял и научил. Безбожний той грък митрополит абие поведе и отведе го нощем при търновский управител и изказа ведно с него все. Управител истая нощ незабавно събра множество въоръжени турци и проводи ги да обсадят Капиновский манастир и да уловят тамо находящия са българи. Турци, разярени като азиатски люти зверюве, скоро достигнаха в манастир Капиновски и найдоха там само капитан Георгя, игумена Сергия и негов слуга Андония. Тях свързаха и отведоха в Търнов, а за старий х. Юрдан и за другия изпроводиха отделения да ги тако исто докарат в Търново. Агарянци разграбиха през нея нощ вся манастирски твари,

оскверниха святая църква, избодоха очи с ножове си на светия образи и друга много зверски движения учиниха! Пощо доведоха предадения българи в Търнов, после най-свирепия и безчеловечния мъки без никакъв съд избесили ги. Тии български за свобода мъченици бяха старий х. Юрдан от Елена, Велчо и Юваница от Търново и Юванаки от София, негли и други, а бедний Сергий, игумен Капиновскаго манастиря, претърпя найголемия мъки турски. Извадиха му зъби с клещи един по един! Забиваха му борина под нохти и го гориха жив! Вадиха му очи и други неизказани мъки му наложиха невернии поганци! Той е достоен да се счисли в ряд на светия великомъченици, понеже издъхна под такови мъки за вяра и за отечество. Вечна ти памет, родолюбче Сергие! Доще време да ти въздвигне български народ храм. Гнусний предател Иларион осъди се и даже сам да ищи смърт неповинних. „Възми! Възми! разпни его!“ викаха фарисеи за Христа Пилату. А новий Юда, младий хаджи Юрдан от село Елена, кой е и до днес жив, получи орден от султана, и преимъщество, за да не плаща никакво даждие, доде е жив. Брат му Милан преди няколко години се обеси сам. Не зная, ако е и он съчаствувал на това гнусно предателство.[82]

Капитан Георги, понеже беше с руская униформа облечен и познат русийский полководец, не смея търновский войвода да го обеси, но изпроводи го ведно с Андония, кого защити аки слуга си капитан Георги, у Видин до Хюсеин паша, кой го управи абие за Цариград. Турское правителство изяви цариградское русийско посланичество о тому, кое се отказа от капитан Георгя и рече: „Не познаваме человека.“ Султан Махмуд, любопитен за да види того българина, повеле, та го доведоха пред него и го сам попита, за коя причина е щял да подигне България? Капитан Георги, кой знаеше добре турский език, отговорил е султану с най-голямая дързост, че докогда се турский народ приносят тако свирепо и безчеловечно с българи, не щат отбягна турци от това зло. Султан Махмуд, благоразумен владетел, отговорил е на това: „Аз съм добре познал това и ради того мое старание е да преобразя моя държава и да въведа равноправност“... После е повелел да се изпроводи капитан Георгий на заточение в Азия на Коня (Иконион), где му се определи обиталище, прилично на неговий чин, и ежемесечно платка за иждивление по 1500 гр. на месец и особно препитание (таип), както се дава едному чиновнику турчину на неговий степен. Он свободно си носеше и в заточение скупоценна сабя и войничко одеяние и разхождаше се всадник. Великодуш-

ний султан Махмуд бе повелял строго тамошному управителю да му се отдава всякое почитание. Това мне е съобщено от истаго капитана Георгя в лето 1841, с кого имах часто дописи.[83]

Достазамечателно и чудно е за нас, българи, че русийское в Цариград посолство, преди да се откаже от капитана Георгя, изпроводи го в Одеса, де, като го разжаловаха, тоест като му зеха ордени, кои он с кръв си и с жертва живота си бе за храброст добил, предадоха го турком!

Сие българско движение в Търново дало е повод султан Махмуд да побърза за установление Тензимата, но за несчастие не бе жив да го положи в действие.

Капитан Георгюва съпруга после того жалостнаго случая управи се от Доростола в Букурещ и оттамо дойде в Цариград ведно с първородное си чадо Марийка. Тамо же с помощия някого си сродника капитан Георгюва управи се в Азия на Коня и отиде да съучаствува горчивое заточение любезнаго си съпруга. Тамо обитаяще, зародиха и четири еще чада. А после няколко години она дойде пак в Цариград с цел и намерение да се потруди за освобождение капитан Георгюво от заточения. И понеже се бяха минали няколко години и тая работа бе се уже заборавила в Турско, лесно можа това предприятие да се сполучи. Она, водима от едного сестрича капитан Георгюв, успея да получи желаемое си намерение и Порта реши да освободи заточенаго; но с том условием, да живее вън от България. Сие радостотворное известие се съобщи капитану Георгю и он радостно прие условие и приготви се да иде да живее във Влахобогданская княжества.

Но черная съдба не била еще изпълнила своя злоба и друга, по-горка, е чакала българина витяза, да не може да постигне свое благородно решение. Фанариотская Патриаршия, коя с непримигателно око злобно следува вся дела българска, и познатий княз Богориди, известивше се о тому, съветуваха Порта да не отпуща так свободно того храбраго българина ни във Влашко да живее! Но да го предаде Самошкому тогда князу, истому Богориду, да го он държи тамо под свое хитро наблюдение! Капитан Георгий нямаше що да стори и на жалост своя склони се на то. Он се изпроводи тамо пак като заточеник, где отиде да го съдружи верная му съпруга.

В него време беше наместник княза Богорида на остров Самос един худаго рода гъркоманин българин,[84] кой, спомогнат от родолюбци българи, бе се образовал в Карловское Райново училище, после в Цариград и после в Париж, преуготовляящ се,

за да бъде учител в Котел и да ползува свое отечество, за коя цел му се и помагаше; но он скоро заборави человеколюбивая благодетелна ръка, и показавш най-голямая неблагодарност, прилепи се като лепка на фанариотская гнусна политика и живот и освен що изгуби всякое уважение между благочувствения родолюбци българи, затвори си сам и свое от младост еще отвореное в българска литература поприще, за кое се виждаше доста способен, и има чест да се спомене от покойнаго и приснопаметнаго Ю. И. Венелина за един кратък си превод „Мъдрост добраго Рихарда“ и продиктува басна от гръцки.[85] Он, видял себе на турска служба, смисли да е то голямо нещо и заборави свое начало; и така се изпълни на него общая българска пословица: „Не видяла вяра магаре, видяла, та полудяла.“ Младий той господар изискаше да употребляе тамошния гърци като роби и даже унуждаваше старци да му цалуват скутове и ръка и да стоят пред него с кръстосани ръце! Догде веки догнусе на самошкия жители от това негово варварско азиатское поведение и го изтириха оттамо. Той биде причина, та се освободиха самиоти съвсем и от княза Богорида, под губителству коего одавна тъжаха и искаха си другиго княза и управителя от отоманска Порта. Той неблагодарний к роду си българин иска да употреблява и капитан Георгия с истий варварски начин. Но капитан Георгий, възпитан във войничка служба и отличив се за храброст в толики битки, носи же на гърди русийски ордени, с юнашка кръв добиени, не можеше никъде да търпи сие понижение, а най-паче от едного единороднаго и съотечественика си, кому худий род познаваше твърде добре и за то не щеше нищо да знае от негова изискания, но даже го и презираше. Он же за отмъщения и доколко имаше заповед да го държи в подозрение, умножаваше строгост и докара беднаго юнака в отчайност! В отчайност, кажа, понеже капитан Георгий, обиколен от съпруга си и четири нежна невръстна си чада, нямаше какво да стори! Черная фанариотска душа прекрати и определеная ежемесечна платка за препитания заточенаго и остави человека без никакво средство обдържания! Турци, както рекохме више, даваха капитану Георгию 1500 гроша на месец и проч. А християни, фанариотски духове, прекратиха му и найнужное количество за обдръжание! Капитан Георгий се унуждди да изпроводи свое бедно семейство на Котел при сестра си, а он сам, както може, да претърпи тая бедност, понеже видя, че няма да се освободи от такови мъчителски ръце!

Многи самошкии морски капитани гърци му предлагаха да

му подадат средство да отбегне в свободна Гърция, но он не приемна, с надежда, че Русия ще г'освободи един ден, а найпаче защото имаше преписки с някои си в Одеса обитаящи българи, коим беше изпратил списък с доказателства на вся своя подвиги в русийския с Турция походи в лето 1812 и 1828. Но оста си бедний с пуста надежда и отчаян под такова мъчителско угнетение! Капитан Г. С. Мамарчов Буюклу великодушно скончи свой скъпоценний за българи живот на остров Самос в лето 1846, ч. в шестдесетогодишний си възраст.[86]

Негова съпруга живее и днес в най-голяма оскъдност с четири бедни сирачета. Тя ходи в Русия и дава прошение, за да ѝ се помогне нещичко на бедния сирачета от русийское милостиво правителство; но нищо не получи и така се върна назад по-бедна и по-огорчена. Понеже изгуби и самая надежда, коя оттамо имаше. Жално е за нас, българи, да гледаме такови примери от Русия, на коя взор и надежда цял българский народ полага аки на единородни си и единоверни си братия! Познато е веки на цял свят, че българи най-голямо съчувствие и привързаност имат на Русия, и то не за друго що, както мисли Западна Европа и нейни пътешественици по България, но само ради единоверия и единородия, съюзи, кто никакво противно обстоятелство не може разруши! Нагон сродства е почти равносилен с естествений нагон.

Нека всекий сега сравни с вишеизложенная онова, що е писал г. Cyprien Robert за търновский случай в лето 1834 и 1835, и да види колко е далеч господство му от историческая истина! От това можеме да заключиме свободно следное: ако днешни просвещени европейски списатели и академически професори, при живи еще свидетели, пишат такия лъжи, кто представят с красноизречлив си слог миру за историческа истина събития, какво ли са убо писали византийски римо гърци историци в стара времена за българская събития, кои са имали непримирима ненавист против българскаго народа заради непрестанния с тях боюве?! Странни обаче днешни историко-писатели и писмописатели черпят сляпо и безразсъдно от византийски истории и списания буквалное все, що са они пристрастно и изкривено писали за нас, българи, а въобще и за вся славяни, и искат господиновци тии учени да покажат с том, че са извършили и принесли нещо важно и любезнателно на литературное всякому отворено и свободно пъприще! Такъв писмописател е и Гилфердинг, кой е писал „Писма об истории сербов и болгар“, за кое и другаде говорихме.

Понеже сказахме за Дибича Забалканскаго, не е излишно да кажеме и следний замечателни случай. Пощо влезли победоносно Дибич в Адрианопол и разпореди си войски, призови адрианополскаго тогдашнаго митрополита Герасима и му каза да изпроводи писма по знаменития градове в България, за да изберат българи пълномощни, да ги изпроводят в Адрианопол, догде се еще европейский представници тамо, та да се реши и за тях нещо добро. Митрополит обрече Дибичу, че ще изпълни това дело; но нищо нигде не писа! Като приближи време да се заключи уговор, Дибич попита митрополита: где са български пълномощни? А он му е отговорил, че българи са задоволни от турское правителство и нямат нищо да предложат! Тойзи злобний фанариотин, пощо се заключи мир, тръгна по Адрианополская област и доде в Сливен, де бяха се събрали много българи въоръжени от разни страни и наговаряха се да се дигнат, както казахме више, и почна да им хвали турци и укорява руси. Сливнени го изгониха с похуление и неции самоволни щяха да го убият близо до Ямбол. Той лукавой фанариот игра рол лицемерия: от една страна лъжеше руси, от друга страна турци, с една надежда да се награди от две страни по фанариотски, затова дойде в Одеса, да му се определи месечна заплата за издивления. Но фанариотская лукавщина не му помогна да излъже Русия, за да го награди с блескателни ордени и големи платки! Но живееше, без да му се отдава някоя си особна чест, где и умря. В последний же Севастополски бой фанариотская Патриаршия насила караше българи да подпишат, че са задоволни от турскаго правителства и че не щат никой отвън да им посредствува за права, кто султан отодавно им дал, тоест от Танзимата и проч.! Безбожнии фанариоти отодавно еще имат съзаклятие да гонят беднаго нашего народа и наследствено следват и полагат в действие пъкленая си злоба във всяко благовремие, кое се явява в полза българскаго народа! Но не ще ли доде ден да им попеят и българи последное цалување?...

(28 и 29) Многогодишная кръвопролитна и упорна борба българскаго народа с преминувшии от Азия турци, коя се е простирала и продължала частно на седемдесет и више уже години, после падения престолнаго града Велико Търново, де е станало най-ужасное сражение и кого турци са усвоили с нападением, разни же други крепости и горски твърдини, кто са българи еще държали, браняще храборно своя свобода и мило отечество, дали са повод турком, да употребят условни дого-

вори с български еще непокорим народ. То от турци употреблено средство успяло е да вся България под полмесечием покори и златовенчанаго им лъва умъртви! Многи градове и горски места предали се с условием.[87]

Първо же условие било е да плащат българи даждие на турци само по един драм сребро на глава мъжескаго в зрелий възраст пола, харач по турски названо. Друго никакво даждие не е било изначало, нити бир, нито десетина, нито мит и проч. То все отпосле е вмъкнато мало по мало. Понеже в него време турци са били съвсем прост и див народ, никакъв ред правления неимеящ, но стремил се е от една страст завоевания и обладания на земя и разпространения мохамеданства! Тии, обладаваще разни народи, обирали са и грабили са им съкровища и трупали са ги в йехшимал-хазнеси, народно съкровище, кое е било под неограничная власт султанова и от кое са изпровождали по вънкашния места за държавния потреби. В многи наши песни се пее за това, че горский български юнаци са усвоявали царски хазни, кои са ишли от Цариград за в България. Турци до времени съставления еничерскаго тела не са давали никаква платка на войници си, но всекий се е опълчал самоволно и на свой счет, кое е било грабление от завладаемия народи. Тяхна възтъргна реч била „Гиделимкавгая дини бир уруна ве пегамбер ашкана — идем на бой в име едная вяра и любов Пророка“. То еще и до днес съществува в турци. Във всякое военно време против християн турский народ се движи и опълчава с тойзи възторг за вяра и за Пророка. Тии войници днес носет име баши-бозуци — развалени глави или нередовни войски.

Второ условие било е да носят тии българи свое оръжие свободно, както и турци; но да са обвързани да съвоюват с турци във време рата противу других народ. Таковия с условием предани градове и села назвали са турци войник куралери, тоест войнишки села. Тии войници се управляли от единородни свои предводители, коим турци са дали име беюве и кое значи князи на български; войници имали са свой особен знамен и отделен пълк. Такъв бей е бил Марко Кралюович от Прилепа града, управител в Битоля, и някой си Константин бей в Серес. Както и Георги Кастриот, названий от турци Скендер бей, бил е изначала бей в Кроя. Тии съюзници турци съвоюваха със султана Баязида на Влашко против Мирча Воевода българскаго, управляща Влашко и непризнаяща турская власт. Но Марко Кралюович и Константин, понеже не щяха в това сражение да про-

ливат кръв своих единоверних и единородних българ, Баязид повеле, та ги съсякоха на място, називаемое Калугерен, близо до Букуреща. В лято же 1596 прослави се други един български предводител на съюзници българи, Михал бей от Бяла, днес малко село близо до Търнова. Он е съвоювал с турци против маджари и се е отличил сяйно в нея битка. Бяла, коя е била в него време знаменит град, даде му се от султана за награда. Но турци след мало са го отровили и негови синове са потурчили. От техни потомци еще и днес владеят в Бяла и в Летница, село в търновское окружие, със стара преимущества под именем чарибаши, кое значи събирачи на съюзния българи войници; но не веки за воюване, както по-изпърво, но за друга худа царска служба, както по-долу щем сказа. Турци мало по мало умножиха първое даждие харач и разпоредиха го на три разряда и почнаха турци да го събират, изпровождаеми от Цариграда; прикачиха и прибавиха на харача и особно друго даждие и изпенч-параси, кое бе достигнало до 60 пари на глава мъжескаго пола на възраст. То даждие-харач от драм сребра достигна, първий чин 60 гроша, вторий 30, третий 15 гроша, кое се казва Аля, ефсат, една, тоест избран — богат, вторий и долен — сиромах. Уведе се после десетнина на земни производи и разни други днес съществуеми даноци. А българскии войнишки беюве и главатари турци са почнали постепенно да уничтожават смъртию и с лукавщина, да ги тровят, подюряеми от фанариотов. Многи от тях се потурчиха, а многи се оттеглиха в гори под именем войводи, имеяще и народний знамян, и предприеха горское воюване и бранеха се в непроходимия горски места, покушяяще се за общонародное освобождение; но и тях усилившии се веки турци в България мало по мало ги уничтожиха. Такови горски чети под предводителство на войводи и със знамен съхранили са се даже и до днешная времена. Но не веки с мисл за общонародное освобождение, а от частна страст отмъщения или грабителства движими се преприемат от горския повеч българи тайно. Турци са обрали оръжие от народа и вместо да ги имат съюзници войници, както изначала, употребляваха в други царски худи работи и подводи, а особено в пролет да им извождат коние на пашлство, да ги чешат и гледат; но са под именем войници! Такова войнишка села управляха се веки тогава от потурнаци, потомство на първия християни главатари, под именем чари-баши, или от спахии. (Спахии са били отличившии се турци във време завоевания България, коим в награда се е дала земя празна, или села за

собствено им притежание.) То преимущество чарибашилък не се даваше на други турци. Тии чарибашии даже до Тензимата и еще по-после съществуваха и в пролет събираха българския веки словом войници и отвеждаха ги в Цариград да чешат и пазят царския и велможанския коние на пашство в ливади, както рекохме више. Тии имаха в последная времена никаква си преимущества, различаеми от другая рая (рая значи народ, кой положив долу оръжие, предал се е турком с условия); не ги караха в сяка царска подвала (айгария), не плащаха изпенч-параси, имаха свобода да носят шарени дрехи, кое на други българи не бе простено, освен черна шапка на глава и черни прости дрехи! Както и на добр кон не смееше българин да язди и когато всадник срещаше турчина, хотя и най-простаго, или даже циганина мохамеданца, трябваше да слезе и да му се поклони, иначе губеше живот! Белисана с вар къща да има българину не бе допустено, нито бяха слободни в дружество за увеселение явно да се събират и проч. Тии войници българи, карани насила всяка година от първа пролет в Цариград за реченая конска служба, изгубваха си цяло лято не само без никаква заплатка за труди си, но еще и за препитание си разносяха сами. А ниви им и друга замледелна занимания оставаха в крайна оскъдност. Вместо първия им главатари и беюве, кои са ги водили в старо време в марсовое поле, водеха ги вишеречнии чари-баши в зеления ливади да пасат коние!... Вместо стараго си знамена златовенчанаго лъва носеше един от тях на червено платно изображен мохамеданский полмесец!... Того же знамененохца не присмех наричаха чауш по турски, кое значи знаменосец. Он имаше на глава си шапка от лисича кожа рунтава, от коя висяха и три цели лисичи опашки за украсения! Народная гайда и разни свирки ги съдружаваха и на всякое запирание да си починат захващаха българский троплив игровод (хоро) и играеха толко силно, като да се търси земя. Тии български войници и до днес еще ходят в Цариград, карани на тая служба, и войник куралери се е съхранило.

От Михал беюво име спомени са остали следния. В Ихтиман, окръжие малко, от няколко български села близо до Горний Самоков,[88] нахожда се и до днес едно спахийско турско домородство, михалбеювци назваемо, види се, че са потомци потурнаци поменатаго Михал бей.

В Секаф — калеми в Цариград (министерство задужбинах), де са записани и събират приходи от подарения в разна места Турции притежания джамийска, имаретска и проч., има

в тамошния архиви и Михал бей вакуфу, тоест принесено нещо и завещано за задушие от Михал бея.

В Одрин град (Едрене) съществува камен мост на река Тунджа (по български Яворица), кой носи и до днес име Михал бей кюпрюсю, тоест Михал беюв мост. Близо до моста напреки към север съществува джамия, имарет Михалбеюв, задушие Михалбеюво, коя има свои приходи, определени от Плевен град, недалеч от Бяла. Негови наследници се питаят от тая задушбина и земат определана платка. И всекий четвъртък им се дава пилаф и зерде, според турский обичай. През рамазана же всеки два дни им се дава тая обичлива гозба. А в година еднаж им се дава ашуре, размесена варитба от жито, сланутък (нохут), леща, бял боб (фасул), ориз и проч. Всеки же три месеци им се дава газилер-халваси. Халва е гозба от брашно, мед и масло; газилер, множествено от гази — витяз. Това все се твори за негова душа.

Попечителство того имарета е било управляемо от по-ближнаго сродника Михал бея по наследствие. От приходи му се подправля вишеречная джамия и мост. Имарет е правил вишеречения гозби от следное определено количество на всякое варене.

10 оки мед за зерде
45 оки ориз за пилаф
10 оки месо овнешко
5 оки сланутък
10 оки масло

Газилер-халваси се е готвила така:
20 оки ирмик-семидал; маная крупа по руски,
първое смляно брашно, кое излази по-едричко от сърца на пшеница.

10 оки масло
10 оки мед
5оки мляко вместо вода.

Любопитно би било да се придирят стария берати — документи — на такови имарети и спахии. Много нещо може се изчерпа за наша българска повестност.

Третое условие било да имат българи неограничена свобода на свое вероизповедание и своя си йерархия независима в Търнов и в Охрида, както си е било в стара времена.

Колко за българская йерархия, турци сами от себе си никакво препятствие не би били учинили даже и до днес, ако непримиримии врази български, лукавии фанариоти, не бяха ги

с клевети и лъжи поддули да я славят и притворят на гръцки фанариотски епархии! Коги и как са оборили гърци наша йерархия, тук не ми е предмет да пиша обширно. То на свое място ще бъде със самия турски грамоти доказано.

В България живее народ от именем помаци, кои говорят българский език, а изповядат Мохамедовая вяра. Име помаци що значит, следующая българска песен доста разяснява.

Ходил юнак, ходил помак
на пуста войска татарска.
Ранило го, стрелило го
триста дребни пушки,
три стрели татарски.
Падна юнак, падна помак,
у в дълбоко долье,
под дърво зелено (2).
Юнак пищи, юнак пищи
под дрво зелено (2),
на дърво му, на дърво му
пиле соколово (2).
Отговаря, отговаря
пиле соколово:
Умри юнак, умри помак
да ти поям, да ти поям
твое бяло месо (2),
да ти пия, да ти пия
твое черно кървье (2).
Отговаря юнак яралия,
юнак джирлия: (2)
Хой тя тебе, хой тя тебе,
пиле соколово,
не мя струвай (2)
да развърза триста рани,
рани, три стрели татарски.
Отговаря, отговаря
пиле соколово:
Мълчи юнак, мълчи помак,
ща ти поям (2)
твое бяло месо,
ща ти пия (2)
Твое черно кървье.
Разсърди ся (2)

юнак яралия.
юнак джиралия,
повлече ся, повлече ся
но люти си рани.
Улови си, улови си,
своя дълга пушка.
Чи удари, чи удари
пиле соколово.
Падна пиле, падна пиле,
у в дълбоко долье.
Пиле пищи, пиле пищи
от дълбоко долье.
Чи ся чува, чи ся чува,
до синьо ми небо.
Отговаря юнак яралия:
лежи пиле, лежи пиле
двама да лежими!
Пищи пиле, пищи пиле
двама да пищими!
Умри пиле, умри пиле
двама да умреми!
Дотягна му, дотягна му
в долье да си лежи
с пиле соколово.
Провикна ся, провикна ся
юнак яралия,
юнак джиралия:
Хой тя тебе, сестро самодиво!
Де си, сестро, доди, помогни ми!
Зачула го, зачула го
сестра самодива,
чи отишла, чи отишла
у в дълбоко долье.
Извадила, извадила
юнак яралия,
юнак джиралия;
изцери му, изцери му,
триста дребни рани,
три стрели татарски;
подаде му дълга пушка,
проводи го, проводи го,
на татарска войска:

войска да отърве
царя да поведе.[89]

Наши народни старобългарски и нови песни са повеч исторически, а не художествени и измислени мечтайно. По духу же века и по състояния народа представят и доста поетически високи изражения, основаеми паче на събития исторически. Старобългарския наши песни украсява и народное баснословие на многа места. Тии могат бити нам най-изобилний източник на наша старина. В тая песн видиме юнака и соколово пиле, разговоряще се; сокол чака смърт на раненаго юнака да му изяде месо и изпие кръв и проч... То не представля ли злобливаго, и с мършава и немъжествена душа человека, кой се ползува в беда другиго да го онеправди и повреди в безсилие му? Или неприятеля, кой ищи да убие едного юнака, нахождаемаго в утеснения и немощ телесна? То не показва ли старобългарски юнашки, мъжески и великодушни характери? И че тии наши стари юнаци не са нападали на ранен и безсилен человек да го убиват? Както мохамеданци са творили и еще днес във време рата творят, убиват ранени, болни и немощни человеци, а най-паче нежний женски пол и беззлобна дечица! Той старобългарски характер не е ли по-похвален от днешний характер на просвещения англичани, кои във време завладения Индии, а и в последная времена показаха зверска свирепства и избиха толко безоръжни людие, че ищат да си освободят отечество!!! Да вързват человеци на уста на топове и да ги хвърлят живи, то с какво може да се сравни?[90] Кой други народ е правил това безчеловечие? Тии народи само, коих англичански учени и просвещени мъдреци назовават варвари и безчеловечни, а тии сами творят дела варварски и безчеловечни!

Сокол е бил в старо време скъпоценна птица за българи, коя всекий болярин и богат е имал опитомена за ловитба на дребни птици. Освен това била и симболическа на юнаци, тоест с него се изражавали преносно юнаци. То се често пее в наши песни за юнаци „Ой ви мои храбри соколове". Юнак в своя отчайност призовава на помощ сестра самодива — невеста (нимфа) горска, предстателка юнаком и пастухом в българско баснословие, и с нейна помощ убива помак неправеднаго си неприятеля, зломисленика и нападника сокола. Разговор юнаков със сокола и със самодива, коя му подава пушка (кое значи сила от бога), то са красна поетическа въображения по духу старого века!

Ранений юнак се изцерил от сестра самодива, та му подава дългая му пушка и проводила го на татарска войска, войска да поведе, царя да отърве... Коя ли е тая войска, коя повожда помак? То е известно, че не е отишъл помак да отърве българскаго някого си царя, защото, кога се появи име помак и помаци, тогава веке не съществуваха български царие; тук ходил помак на татарска войска и проводила го на татарска войска, тряба да се разумее против татарска войска, а войски да поведе и царя да отърве, тряба да се разумее — турски войски и турскаго царя. Помак бил първо на татарска войска и го стрелили и ранили татарски стрели, то значи, че той е бил в противная на татари войска, тоест в турская. А коги е било то? — Ето коги.

Илдаръм Баязид, завоевател Българии, в едно кърваво сражение с татари в лето 1402 биде побежден, конечно и заробен от Тамерлана, татарскаго хана, близо при граду Ангира (Енгюри днес) в Мала Азия, кой го затвори в желязна клет, като зверя, и го том умъртви, както и самии турски историци свидетелствуват. Види се от тая песен, че наш помак е бил предводител на българския съюзници войници помаци и е съвоювал с Баязида Илдаръма в това страшно сражение, де се е наранил от татарския стрели. (В него време татари не са имали еще пушки или твърде малко.) После, като се изцерил, отишъл пак да поведе войски и да отърве царя, тоест Баязида, заробленаго от Тамерлана; известно е, че във второе голямо всеобщо турско опълчение противу татари, после няколко години. Цар казват българи и до днес и за турский султан и за всеки други владетел, н. п. цар французки, немецки и проч. В него турско опълчение противу татари били са и сърби под предводителством някого си Стефо бей, кои са били так же покорени на турци с истая условия, както и българи войници* днес потурчени! Сега е питание, дали са били в него еще време помаци потурчени, както ги гледаме днес? — Не! В него време са били еще християни. Понеже турци отведнаж не почнаха да газят и тъпчат първая даденая условия. То е почнало в по-последная времена, когда турци, завладевше и Цариград, почнаха да се водят от съвети на лукавия гърци фанариоти, от коих турци приеха и разкошност, а най-паче извънестествена развращеност содомства.

В лето 1596 българскии войници и помагачи, коих е пред-

Captivos cremus interrogavit: unde putatis vestrum ducem et totam gentem periisse? Suid. voc. abar. et Bulgar.

вождал противу немци и маджари Михал бей, били са християни. Турци мохамеданци отстъпители против султанова власт, еще в последная времена са имали много българи, помесени в свое войнство. Пазвантооглу, вов Видин владеящ, в лето 1806 имал е своя избрана конница, от българи юнаци съставена. В кърджалийское тяло в истая времена били са с Кара Феиза такожде многи българи, коим предводител е бил Индже войвода и Черни Колю, както другаде обширно щем говори за тях българи. Някой си Хасан ефенди от Разград, кой е после Пазвантооглу отстъпил противу султана, и имал е повеч българи войници и за то го нарекоха турци Гяур-Хасан. Той Гяур-Хасан уловил няколко делибашии, кои са в негова област мъчили народ и земали диш-хак (платка за зъби си, що са яли!), извадили им зъби с клещи и ги проводили вързани султану. Въобще вси отстъпители турци, турски деребегове, имали са повече българи във военна служба. Но тии българи за несчастие не са веке имали народное чувство, нито са помислили за своя независимост. Ах ти, черно невежество, каква си времена пропустило и какъв век си изгубило!

Тако са поминали и живели с условием предадени наши праотци. А градове, кто са превзели турци с военно нападение, разорили са ги почти конечно. Жители, мало и голямо, немилно изклали и заробили! Църкви са осквернили и преобърнали на джамии! Книгохранителници изгорили, вся стара здания съкрушили и в прах и пепел претворили! На многи стари градове и светини наши нито място им се познава днес де са били!!!

Казахме, че Михал бей е бил в лето 1591, той е бил в царствование Мохамеда третаго, кой е имал битки с австрийци и маджари, според турская повестност. Последни записки, от наши българи писани, доказват в какво състояние се е нахождала България в тех времена и какво е бедна страдала от агарянци. Често же възпоменуват бой турков с маджари. От ръкопис, писана на книга и съдържаяща 152 листове, Трипеснец църковний, на кого са служили попове и коя се нахожда днес в Котел:

ПИСАХЪ А҆ЗЪ ГРАМАТИКЪ ДРАГТА ЗАОУЧИХЪ КНИГА М҃ЦА
НОЕМВРИѦ Ꙁ҃. ДЬНЪ ОУ ПЕТКЪ ОУ ЛѢТО ТИСѦЩ. †З҃Р(1593)
ЕГДА СѦ РАСТИРИ ВЛАШКА ЗЕМѦ ПРИ МИХАЛА ВОЙВОДА
И ХОДИ СѸЛТАНЪ АХМЕДЬ НА МАДЖАРИ †ЗРД 1597).
ДА СѦ ЗНАЕ ЕГДА ВѢ ЗИМА ХѸБАВА ОУ ЛѢТО †ꙁРМ. ПРИ
ЦАРА МѸРАТА: (1633).
†ПИСАХЬ ПОП ЛЮЦКАНЪ ОУ ЛѢТО ТИСѦЩ†Ꙁ҃Р. МЦА

МАРТА·О·ДНЬ. ТОГИЗИ БѦШЕ ЗИМА ХȢБАВА ВЕЛИКАѦ БѢДА ПО МИРЪ. ТОГИЗИ ОТИДЕ СЕЛЕМАНЬ ПАША НА МАЧАРЕ. ТРЬНОВСКИ МЕТРОПОЛИТЬ ДЕСПОТЪ АТАНАСІЕ. ПИСАХЪ ОТЦА ЕОДОРА И МАТИ КЕРАНА ПОМѦНИ ГИ ГДН ЕГДА ПРИИДЕШИ ВЪ ЦАРСТВИЕ ТВОЕ: ПИСА НЕРЕН ЛОУЦКАНЬ Ѡ СѢЛО ПЧЕРѦНСКО. ОУ ТОЮ ПОСТРАДАХЪ ОТЪ БЕЗАКОНИ ВРАЗИ ТȢРЦИ И ГРЕЦИ.
†ПИСАХЪ ГРАМАТИКЪ ТОДОРЪ. ПИСА ОЦА СВОЕГО ЛЮЦКАНА ПОМЕНИ ГО ГОСПОДИ ВЪ ЦАРСТВО НЕБЕСНОЕ. †ЗРМЗ. (1670)
ПАК ПИСАХЪ АЗЪ ПОПЪ ДРАГТА. МЦА МАРТА ЕІ ДНЬ У СȢБОТА. ДА ЗНАЕТЪ СЕ ОТЦЕ И БРАТИѦ КАКО МЕ НАИДОХА ТРȢДИ И БОЛЕЗНЬ НА СТАРИНѢ: ГОДИНИ ИМАХЪ ЛѢТ: (90) ПРИ ЦАРѦ МȢРАТА: У ЛѢТО ЗРДЗ (1630) ПОМЕНИ МѦ ГДН ЕГДА ПРИИДЕШИ ВЪ ЦАРСТВИЕ СВОЕ.

А следная любопитна записка се нахожда на един Требник, посреде на едно празно място писана.

ДА СѦ ЗНАИ КЬГА ХОДИХȢ БЛАГОУЬСТИВИ ХРИСЧАНЕ ОУ ЦАРА АГАРЕНСКОГА НА ЛОВО КОЛИКО ТȢГА КОЛИКО НЕВОЛА БЕШЕ ТЪГА И ЧЛВЦИ ПРАВОСЛАВНИ ХРИСЧАНЕ ПОГНИȢХȢ МНОГО И АЗЪ ГРЕШНИ ХОДИХЪ ѠУРЪНИ-ВРЬХЪ ГРАМАТНИКЪ ЛȢКАНЪ НИКОЛА КОИКИНЪ РАДОСЛАВЪ ТОДОРЪ ТОРНИ СИМОНЪ ОЦИНЬ ТОМА І СТАНЪ НЕДЕЛЧО ОХНИ МИЛКО ІѠАНЪ ТОРЪЛКЪ ВЪ ЛЕТО †Ѕ ТИСѦЩО РОЕ (1668).

Тая записка е любопитна, защото се относи на една такава повременност, каква е била на султан Мохамеда 4го, кой се е нарекл авджи-ловец и знаменитих министров от Велес (Кюпрюли). Тук се види, че жители от село Черни връх ходили на лово у царя агарянскаго, тоест на лов и погинали много. Но какъв ли е бил той лов да погинат человеци? Да не бъде да са ходили под Виенския стени ведно с турци и даже до Виена достигнаха да ловят немци? Защото в нея повременност турци много нападваха на Австрия, а Черни връх е село близо до Белковец и Лом, 12 часа разстояние.

Друга записка, съвременна на тая, разяснява повеч тогдашни събития. На ръкопис Евангелие без леточислением писано е следное:

ПІСА ПОПЪ ГЕРМАНЪ Ѡ СЕЛО БОУЧАНЪ КОГІ БЕШЕ ВРЕМЕ НȢЖНО И ГЛАДЪ ВЕЛІКЪ ПО ЗЕМЛІ И БЕШЕ НȢЖДА Ѡ ГАРЕНИ ПО ДОУНАВЪ КАРАХȢ ТȢМБАСИ НА ВОІСКА ЛЕШКАѦ ЗЕМЛѦ ТА ПРАВЕХȢ МОСТЪ НА ДȢНАФЪ ВЪ ТО ВРЕМЕ БЕШЕ ЖИТО СКАПО ПРОСОНО БРАШНО ПО Г. ОКА А ЧИСТО ПО Д. А ВІНО ПО. Н ОКА. ЛȢКЬ ЧЬРВЕНЪ ПО Д. ИМАЛЪ ВОЛЪ ЗА†А Ф. А БИВОЛЬ†В ф. ВЪ ЛЕТО †Ѕ ТИСѦЩНО. Р. Н. П. (1673).

Село Бучан е във Видинское окръжие. Тумбас, казват българи за по-богатия между си; но какво значи тук тая реч? Тумба человеци вместо множество человеци, казват по негде си. Тумба казват и за голям товар свързан. Тук тряба да разумейме множество. „На лешкая земля на войска и по Дунав правеху мост.“ Тук се се разбира, че и на войска ходили българи и на подвода да правят мост. Лешка земля е Полша.

Турци са минали от Азия в България вси почти неженени, тоест без семеиства, бекяри, сѐ войници, и привзявше я, зели са силом за жени най-хубавия девици българки и са ги потурчили. Затова се отличават на лик (в краска на лице) в Турска Европа живеящии турци от азиатски турци чувствително, защото са се измъстрили (природили). Тии са усвоили най-красния и разтворения места по България и са се населили по плодоносния нейни предели, де ги гледаме днес. А беднии българи са се стеснили и населили по каменития и непроходимия гори изначало, а после се разпространили по други по-равни и плодоносни места, коих са изначала били оставили. Повеч села, кои се днес нахождат по равния места, са нови и скорошни. Турци в първо си нашествие в България не са имали, нито са знайли никакъв ред правления. Тии са живели, както живеят днес техни братия в Азия юрюци, кюрдове и други, от коих твърде малко се разликуват и сега в България живеяще турци. Тии са зели повод от българи и са наредили вътрешное устройство правления. Преди да кажем нещо за първа им уредба правления, нужда е да кажеме нещо за българское тогдашно вътрешно правление.

Вътрешное правление въбще българскаго царства, наблизо прежде кръщение им, било е следное. Народ бил свободен да избира царие във време незадоволствия от настоящаго царя. Царский наслов (титул) бил „царю честитий“ или „Царю господарю“; вси българи са били свободни; роби не съществували между им от български род. Възпоменаеми между им роби били са пленници във време рата, коих са употребляли българи да им работят. Това са имали и спартияти под именем илоти, уловени в бой. Около царя е имало велможи от боляри или от богати, кои са управляли вътрешни и вънкашни дела; тии са били и царски съветници; цар е бил сам военачалник и ходил е в главния битки; вси българи са били войници; най-високий стъпен после царя е бил воевода. Във време мира воеводи са управляли окръжия и области, а малкии градове и села са се управляли от старейшини; бирник е брал бир, царское даждие.

Той е носил злата тояга. Били са и боляри, или богати зовими, отличаеми от другий народ по състояния; първое произходи от боле бити — боляр; а второ от бог — богат, человек, кой е имал много богове в дом си, тоест кумири (идоли) във време езичества, а после достигнало за человека, кой е имал сребро, злато и проч. Вси българи са имали земя, коя била обща, но боляри и богати, като с повеч средства, имали са и по-голямо пространство, а най-паче увеселителни полски и лесовни домове, де са се занимавали повеч в лов. Тии боляри не са имали никаква власт да усилят народ да им работи; тии не са имали и никакъв отличителен наслов (титул) благородства; общий наслов за всякаго българина е бил Ваша милост без изключение и за оба пола; жени са звали свои мъжие стопани, както и мъжие свои жени стопанки.

Българи са имали и граждански закони порядочни отдавно еще, но обширни подробности еще не са се открили. Доказателство Крумовое законоустановление.

Сказват многи историци, особно Суйда*[91], че великий и славний Крум, цар български, пред кого потрепера Константинов град в лето 814, като възживи и въздвижи пак Атиловая държава под именем Българско царство и име Хун и Аварин предстало веки да се слуша, аки един и той род същe с българом. Той великий и мъдрий мъж, като се размислял философически, тоест искал да узнае от какви причини и пороци е пропадвала прежде та силная и миру ужасная държава и да се ползува от прежния погрешки своих предков, събрал четирма от най-мъдрия и най-опитния старци между народу, кого е той съсредоточил под една власт и под едно правление, и отправил им следния въпроси:" На какви причини тряба да отдадеме падение вашего главатаря и народа?** Старци са отговорили: „Първа причина е клюка, коя отдалечаваше от наш Хакан цар*** верни и праведни съветници, направи, та падна правителство в неправедни ръце. После развратност съдников, кои бяха определени да правосъдят народа, като се съдружиха с лицемерци и крадливци. После изобилие вина нанесе пиянство; авари изгубиха чувство, като си изнежиха тела. Най-после лакомство в търговщина съ-

*Captivos cremus interrogavit: unde putatis vestrum ducem et totam gentem pertisse? Suid. voc. abar. et Bulgar.

**Крумов въпрос, ваш главатар и народ е, че българи под именем авари прежде владееха.

***Хакан от хакам, глагол насилвам, насилник, владетел, цар, както и старогрецкое — Túpdros прежде се е земало в добра смисъл вместо цар.

върши наше разорение. Авари станаха търговци, лъжеха един другиго и брат брата своега онеправдаваше. Такъв беш, княже, жалостний и плачевний източник на наши беди."

Повестност сказва, че Крум, като слушал тейзи причини и като провидял, че ако не поправи тия работи, и негово царство ще пропадне, решил и съставил закони, коих е потвърдил народ, като се събрали на общенародно заседание. Тии закони съдържавали следния, от колико е нам съхранила византийска повестност: „1. Да се развалят лозя по сичка България; 2. Да се даде всякому просеку обдържание и ако таковий се улови пак да проси, да го продават като роб; 3. Всеки българин, кой наклопа някого си, да се гужда в железа, доде се изпита истина; и клюкар да губи глава, а крадливому да трошат колена." Тейзи закони историци назовават с отважност: „Les Institutiones du roi Crum — законоустановление цар Крумово". Дали ще време открие някой си паметник на наш език! За престъпление или метежи било е непременна казн смърт. За по-малки виновни работи, а най-паче за безчестни било прописано бой, рязание носове и уши и изгнание вън от отечества. За волно и неволно убийство, творимо в пиянство, за блудство сè имало закон. А най-строги закони са били военнии: напр. във време рата, който не е бил добре приуготвен или който е бягал и не отхождал в сражения, били са смъртно казнени. Граници са били вардени с голяма бодрост и строгост; ако по нераданию на стражари би отбягнал някой си, или свободен, или роб, стражари са били казнени смъртию. Въобще за всеки вид престъпления имало порядочни закони писмени, но все то изчезло от разорения и проч. Може бити време да открие някой си паметник. Българи са имали и рудокопи и кузници, де са правили пенези; най-изобилнии и богатии рудокопи били в Бистрица близо до София града;[92] имали са и самокови за желязо, кои и днес еще съществуват в разни места, но в турски ръце.

Във време християнства българское вътрешно устройство правления и гражданскии закони постъпенно се изменили съобразно с духу християнства. Срождение с византийски двор изменило и народний дух; вмъкнала се в България заразителная разкошност и много други рабски работи; тогава се виждат села, дадени на манастири да работят! Но те са били изключени от друго даждие; тогава се вмъкнали в преславский двор, а най-паче в търновский, нови титули; оттогава почнал и български народ да пропадва постепенно!...

До дойдеме пак на наш предмет за турци. Тии, взявше повод

от българи за устроение правления, поставили са в привзятия градове турци управители, изпървоначало сѐ под именем воевода, или даже и от самия с условием покорившии се българи. То име воевода съхранило се е отдаваемое на турския управители мохамеданци и даже до последная времена, преди да се явят под именем аени, паши, каймаками и проч. управители. А в Търново даже до Тензимата и после еще управител носеше име Търнова-войводаси, и в истия султански фермани тако се пишеше. Достозамечателно е, че и в самий Цариград еще до днес управител Галата носи име Галата-войводаси! А по вся почти градове в България домове управляющих сами турци наричат войвода конака. Старейщини по села турци са назвали с истое име коджа-башии, также и бирници капзамал, тоест тълкували речи буквално и оставили са ги даже до днес да управлят села, зависими от окръжния турци управители.

Най-първая звания на турски велможи и чиновници окръжающии султанов престол, изначала били са следния. Имрихор-агаси първий царский конюжник. Но то достойнство било и във Византийски двор ἀρχυίππокώμος и български князи Борис и Роман, отведени в Цариград от Цимисхия, имало тойзи сан коняркитни. А в Манасиин летопис се възпоменува от преводчика κώμης — конско понечение. Касапбаши, заповедник на месопродавци, кой във време рата се е грижил за нужное количество меса за войни, а съвременно е изпълнявал и длъжност военачалника. Екмекчи-баши, заповедник на хлебопродавци. Субаши, заповедник на водоводители; това име са носили много време и селския управители турци в България. Бостанджи-баши, кой е вардил царски градини, где са сеели лубеници и дини за султана; той е изпълнявал и длъжност управител полиции в Цариграда и съдил е малки разправи. Но тук не тряба да разумяваме редовна полиция и сега еще в турско царство не съществува такава полиция. Такови са били високостепеннии чинове изначала в Турция! Сядовища са били управляни от Шех-ул- исляма, от кого зависвали и зависват даже и до днес вси прочии съдници — кадии и мюхтии — законодавци. Тии съдят по Алкорану, по Абобекирови фетви, по Алиюви, по Имам-Азамови и проч., а най-паче от свои си глави, както им скимне, или който им наддаде, нему отдават правда; техни съдебни решения са неразрушими от гражданския управители; сматрат се за свещени и изпълняват се със строгост от изпълнителная

власт. После са се явили еничери и техен главатар е носил име еничери-агаси, кой е имал и разни чиновници, чорбаджии, одабаши и проч. А име паша, садир-азам или везир — първий министър и прочии днешни наименования чиновников тии са веке последно преобразование турков.

Турци не са имали на свой говорим татарски език писменост и книги. Тии са имали и имат арабская писменост и книги им са написани на староарабски, съвсем непонятен тям език, освен няколко книги в последное време, що са писали на турский език, и то не чисто турски, но помесено с арабски и персийски. От тая причина голяма рядкост е била в турско знание писменности, както и даже до днес. Простому турчину, когда четеш някоя си стара книга или документа, или записка, той не разбира нищо, то е исто като коги читаеш българину староеврейски! Тии невежи варвари още и неимеяще никакво понятие от статистично и земеописно учение, после завоевания България описали са тая земя тогда съвсем тъмно и недостаточно. Тии, за да опознаят колко земя имат под владение си, изпроводили са такови невежи описатели, кои ходили от село на село и описвали колко часа разстояния има от едно място до друго, само по който път са ишли на дължина, няколко кладенци и реки и пътища, кто са срещали, назначили и друго нищо! И то не въобще по вся България. Имена и градове и села в това първо описание оставили са ги, както са се звали по български език, а някои си отпосле превели на турски. Тии стари записки се нахождат днес в прах потънали и пренебрежени в Цариград на тефтер-хане, или кютюк-хане називаемое здание на Ат - мегдан. Възпоменува се, че в първоначално турскии султани издавали много фермани на български език. Известно, че таковия фермани писани са били от потурнаци, кои са стъпили в турска служба, или гурское правителство е било унуждено да има и българи християни за тая служба. В село Градец близо до Котел не преди многи години живееше някой си войнишки чарибашия Ариф ага, кой знаеше твърде добре да пише български, и негов род се теглеше от Белянския чарибашии, тоест от Михалбеюви потомци, за коих више сказахме. Он прочиташе и тълкуваше и свещеное благовествување и твореше много добро на християни. Турци го сматраха за бекташия. Он преди смърти си завещал да го не закопаят нито в турския, нито в християнския гробища; но на особно място.

Господин de Lamartin, славний французкий поет, написал е в цели связки многобройни листове, съдържащи история

Турции. Негово остро поетическо перо и въображение родило и измислило много прекрасни и забавни басни и мечтайни приказки за турци, кои само на парижкий легкоумни свят дават някое си вероятно впечатление. Но господство му има си правда. Султан му е подарил в негово пътешествие в турско земя притежание в знак уважения и благодарности! А за написаная басно-история може да е получил и орден от султана и бог зна колко сребро и злато е добил.[93] Тая история е критикувана от германския учени, кои я сматрат за неважна и лъжовна.

(30) Във време турскаго нападения в България българи, изгубивше по-голямая част, а най-паче престолния си градове, многи же не търпеяще да пропаднат под турскому игу, прибягвали са във Влашко, Богданско и в Бесарабия, тогда български княжества; и за пообезпечимост и безопасност бягали еще по-далеч в Северна Русия, где са се преселяли и временем изгубивше матерний език и народное чувство, сливали са се във власи, молдовани и в руси! По предание се приказва в България, че в него несчастно време едно само отделение от 500 тисеща домородства преминало Дунав и разсеяло се по вишеречни места, а най-паче в пространная Русия. От Македонска же България неции прибягнали и даже до Черная гора, а другии и в самая Западна Европа отишли. В Мора и в седем Йонийски острови, где еще се възпоменуват стари български домородства, както Конте Вулгарис и проч. В разни же други по-последни времена многобройна домородства минували и бягали бедни от свое мило отечество! А най-паче в последния години във време рата знаменити числа от бежанци във време русийския походи с Турция отхождали са ведно русийския полкове и населвали са тамошни пустини. В лето 1812, 1828 число на преселци българи във Влашко, Богданско и Бесарабия може да превъзходи вишеречёное прибягналое число в първое облаждение турков Българии! В последний еще Севастополски бой в лето 1854 вси почти окрестни села Доростола отидоха и прибягнаха пак ведно с руси в Бесарабия; но тии наскоро се пак завърнаха в свое отечество.

На много места по България се виждат и до днес селища, опустели от тях времена, и остатнии разсипи тъжно сочат да са някогда от человеци обитавани! Близо до Разград се вижда цял град, Арбанашко село назваемо, по турски Арнаут-кюю, кое руси изгориха в 1812 лето своего похода, унуждени да се върнат назад, и други много села и градове български запалиха в него време казаци и отвлякоха жители!

В Австрия, в Банат, има села от самия българи населени, а най-паче около Темишвара.[94] Тии са изгубили своя прадедна вяра, а с том и своя мила народност! Език говорят български и имена порекли от турско време еще съхранили са, като Узуноглу, Караникологлу, Карастояноглу и проч. Турский разорителний меч разгонил и разпръснал е навсякъде множество бедних българ, кои прибегше при други народи, слели са се в тях и изгубили си народност! Многи такива домородства са в Сръбское княжество, де и днес еще каждий ден прибягват. В Срем и в сръбско назваемо Войводство в Австрия по-първия търговски къщи са родом българи. Но тии са веке заборавили свое народопоколение и прилепили се при други народи, а най-паче при гърци. Такови неколко домородства съществуват в Пеща (Будим) богати търговци, повеч от Свищов преселени, но тии казват, че са гърци или сърби! В Новий сад так же има няколко семейства, кои се казват гърци, но гръцки ни́ реч не знаят. Тии са повеч от България минали в разни времена с неколцина гърци, с коих като се помесили, погърчили се! В Темишвар има гръцка църква и читалище, но душа грък няма. Вси обдържающии сие заведение са българи, на една плоча мраморна видях следний надпис: „Εσύστησε Ζλάτκος φιλογενής έλλην άπό Γάμπροβον“ („Съставя Златко родолюбец елянин (грък) от Габрово“). Чудно нещо Златко име и от Габрово да бъди елянин — грък!!![95]

В лето 1690 когда патриарх Арсений Чернювич е преминал в Аустрия с толико множество народ сръбский,[96] знаменита част от того народа са били и българи и затова днешний Карловецкий патриарх носи еще насловие „Патриарх всем сърбом, българом и влахом“. Българом тук значи над българи, кои са се преселили в Австрия във време патриарха Арсения Черновича, и в разни други времена и кои са остали в православна вяра. Ми знайме добре от история, че сръбски патриарх никоги не е бил припознат от българи, нито е владал над българи. Тии са имали своего патриарха в Търново и Охрида не само даже до падения, но и после падения българскаго царства за много еще години, както е доказано. Исто и наслов „влахом“ значи, че над православни власи живеяще в Аустрия, и то в Сръбское в последная времена названо Воеводство. Понеже никоги влашко свещенство не е зависвало от сръбское, но всегда от българское, както и кръщение и святое писание са приели от българи и изполняла се е божествена служба на български до наместение на влашкое княжество от фанариоти гърци. По всяка

църква и манастир във Влашко и Богданско еще и до днес се пастрат старобългарски църковни книги, хотя и да четат сега на приведенния влашки. Сръбская в Ипек патриаршия била уничтожена няколко години преди българская, коя фанариоти уничтожиха чрез турская власт. Следная записка, коя се находи на една ръкопис Евангелие, найдено във Видин, показва еще нещо за нея:

СѢЦІѦ НАМЪ Ѿ ЗЕМЛѢ ДІОКЛІТІАНСКІА ВЪ СТРАНАХЪ МАКЕДОНСКІИХЪ Ѿ ГРАДА МЕДВНА Ѿ ПРОВІНЦІИ КАКАРДСКОН Ѿ СѢДЯ ЖЕ И СЕРБСКІИ ЦАРЕН ПРОНЗНІІАН ПРІШЕДШІЯ НАМЪ ВЪ ГРАДЪ ВНДІНЪ И ПРЕБЫВШІЯ МИ ВЪ МНТРПОЛІИ ВНДІНСКОН 14 ДНІЙ ПРИ ГОСПОДІНОУ ЄПІСКОПѢ РЄСАВКОМЪ И СЕРВІІНСКОМЪ КУРЪ ГЄРАСІМЪ СЪ ВСЯКОЮ ЧЄСТІЮ ПРІІЧЄКАНЪ И ѲУДОКОЛЄНЪ ДА ЄМЪ ДАСТЬ ХРІСТОСЪ БОГЪ ВЪ НЕБЄСѢ И ЗЕМАН РАДОСТЬ И ПРІЛОЖІТЪ КЪ ЛЄТОМЪ НЄСТОРІЄКІІМЪ ПОДЪ ЛЄТОМЪ ГОСПОДНІЄМЪ А ѰЗ Г. (1763) АПРІЛІА 17. СОБСТВЄННОЮ РЯКОЮ.

ГРІГОРІЇ ДРЄХАЛОВНІЙЪ Ѿ КАСТРІЇ ТѢ АРХІІМАНДРІТЬ ПАТРІАРШЄСКІІИ.

Колко за старовременния ония преселения, тии наши събратия българи могат бити оправдани; понеже тогдашний век, потъмнен от религиозно суеверие силних, насила ги е накарал да променят своя прадедна вяра и с том да изгубят и народное чувство! Но в последни времена преселившии се във Влашко и Богданско, где не е било такова насилие за променение на своя вяра и имеяще части сношения със свои в България оставше събратия и сродници, а най-паче напредовавше в търговщина и в прилично образование и могуще да помогнат свое бедно отечество, каково оправдание могат има тии наши братия българи да се влашат и молдованат и да презират своя народност? Еда име влах и молдован е по-славно от име българин? Еда не е доказано, че Влашко и Богданско са били български княжества даже до конца седамнадесетаго века и после еще?[97]... Римогърци и турско завладение истая съдбина е осъдила да се разсеят и тии по разни странни места; тии обаче навсякъде почти са увардили своя народност и на многа места в Аустрия и другаде малък съвсем брой от такови преселци толико пазят своя народност, щото имат устроени църкви, училища и чи-

талища, где се храни матерний им език. На многи же места, хотя и да са се сродили с други народи и се веке изродили, изгубивше свой матерний език съвсем, обаче държат еще съставения общества от свои праотци и почитат за свещено това народности спасително средство!

В Букурещ три части жители са българи повлашени; такожде и по вся градове влашки и богдански; вси знаменити търговци, притежатели и арендаши (закупнуци на села) по-голямая част са българи; многи от тях еще говорят матерни си български език, но освен в Галац, дали са помислили на друго място да установят училище или църква, или читалище, да се обучават на свой матерни си език? Плоещ почти все българи обитават от Сливен преселци, но и сами техни свещеници четат и пишат на гръцкий език, без да разбират реч като папагали! От колико ми е познато тамо, рядко българин да пише с български букви български език! Кой им е препятствувал на тия наши събратия българи да устроят общополезни народни заведения във Влашко и Богданско? Кой ги е забранил или кой ще ги забрани?... Тии имат всякое средство за това святое дело. Многи са стъпили в служби и добили са всякое уважение и всякая равноправност. А и такова заведения никак не са противни на влашкое и богданское правителство. Когда и самая Аустрия допуща и плаща еще то на многи народи, живеяще в нейна държава и под нейни закони, то за власи и молдовани нито реч остава да проговорят.

Спасително дело би било за България поне отсега да почнат да мислят и да действуват за свое народно образование. Тии наши събратия нови преселци, догде еще не са изгубили матерний си език във Влашко и Богданско, кое съединено сега с Бесарабия знаменита част от българи съдържава. Тии имеяще всякое средство и най-паче свобода за образование и изучения, скоро могат устрои цветуща училища, де да се предава български език и всяко друго за българи полезно учение и где аки в съседна и ближна места лесно щат прихожда от България многи млади любители учения и просвещения.[98] Истий начин са употребили гърци, преди да добият своя независимост, несравнимо по-малочислени от българи суще, и тяхно ново просвещение в странни места се е възродило изпърво и желаемий плод роду си принесло. Дай боже да и наши българи последуват техний пример на това.

(31) Все, що е казано за турския гъмници и за разни безчеловечни мъки, кто употребляят турци над бедния българи, истина е. Тии за всякая вина в една само тъмница запират

людие и тя е едно тъмно и влажно подземие, где се вижда труп от словесна божия създания, страшни и отчаяни гласове и охкания от мъки издаящ! Тамо са затворени все равно людие за кражба, за убийства, за дълг, за малки сваждания или и за каква и да е малка и невинна причина! Стари, млади, българи, турци, чифути, арменци, арапи, цигани, даже и невръстна десетгодишна деца сѐ на едно място ги трупат, в една и истая подземна стая, коя стои затворена и денем, и нощем, и твърде рядко е той подземний пъкъл да има една малка дупка, отгде да прониква денем сълнечна малка светлина! От нея дупка се вижда да изходи сгъстен и омърсен отровен въздух като вряла пара, коя от сълнечна светлост се святка! Турски тъмници са пълни повеч от неповинни християни и никаква прехрана не им дава турское правителство! Ако имат беднии средство, купуват си само сух хлебец и живеят; ако ли не, гладуват, доде умрат и се скапят тамо! Милостиви християни приносят бедним по некогда нещичко, и то ако им се допусти! Тамо кого черная съдба увлече, рядко излиза жив и ако по случая се освободи, не живее много на свят. Съд и присъд тамо няма. Изваждат ги само кога щат ги погуби или освободи. Наша реч се относи повеч преди Тензимата какво е било; но и сега твърде малко разлика имат турци на свои уредби правления. Нека се никой не лъже от оно, що са европейци писали за Турция. Тии от време Тензимата почнаха да се скитат по България, и то мимоходно и незнаяще нито турский език, нито българский, а прежде Тензимата не смееха нито да проникнат. Аз съм запомнил в Цариград преди 20 години, кога минеше някой си европеец с висока шапка, от Пера на среща в турски отделения (махали) и самия цариградски кучета, кто с изобилие лежат по цариградски улици, втурваха се и лаяха того тям непозната госта; а на другия народи турски нищо не струваха, ако и да ги настъпваха лежаще; и самии турски пси не бяха научени да търпят преди 20 години днешни турски приятели и съюзници![99]

(32) Във време въздвижения на престола новаго султана или някоя си султанска сватба и порождение на царче било е обичай понякогаж да отпущат затворения; но не българин! Тая милост се е простирала само на мохамеданци убийци, кръвопийци, кои се случваха затворени, и то пак за убийство някого си мохамеданца; за гяурин то нито ги държаха повеч от няколко дни! Милостиви българи ползовали са се от такова времена и откупували са с доволно злато и сребро няколко затворени, и то млади и невръстни, кои са невинно били затворени!

(33) Турци даже допреди Тензимата са имали на всекий град по еднога паличника (джелатина). Той обично е бил циганин или турчин. Той истий бил е и тъмничар, тоест на негова ръка е било предадено бесовское яъзилище. Той е отварял и затварял и извлачал от тъмница преди три дни уже умершая телеса и запращали са ги на гноища, отгде боголюбиви християни нощем отай са ги вземали и са ги погребвали! А многи са погребвали гарги и пси. Той е бесил и клал или на кол забивал, или на железни куки окачвал осъдения на смърт, кое всякий ден се случвало; понеже тогдашная осъдба е била твърде кратка и лесна за християни. Без никакво изпитвание, без никаква доказателства, само с лъжовно свидетелство едного турскаго сегменина (пандура) или чиновника, или обще коего и да е турчина и турскаго циганина изреквал е абие управител и без да види многажди обвиняемаго: „Асън“ или „Кесин гяуру!“, тоест обесете или заколете неверника! И то абие се извършвало. После кадия е писал лъжливий илям (сетенца) и казвал е, както му е дохождало на ум. И то кой им е придирвал илями! Лъжа е на турци природна, а най-паче на техни съдници кадии; зато и постанала е българска пословица: „Турчин без лъжа не бива и калугер без гозба и притворност!“

Той кръвник паличник извождаше невинная жертва от тъмница, человека связана с ръце наопаки и развождаше го в тържище пред християнски лавки (продавници), силеше го удрящ да клекне тамо и почваше с широк остър нож, кого зъвеха палюш, откъм врата да го удри и кълца, без да му отсяква глава изеднаж! Бедний узник пищеше и викаше страшно и жалостно от болести! Многи умираха еще в първое клеквание от страха. После, като му отсечеше глава, носеше я кръвник от лавка на лавка и полагаше я пред християни, и земаше силом кан-параса — заплата за кръв! Тако обикаляше все тържище и глобеше бедни християни! А когда имаше да обеси някого си, водеше го пак от лавка на лавка и искаше да го обеси от облона (кюпенк) на християнския продавници. Християни му се молеха и плащаха му знаменито количество да го не беси тамо. На кол обично набиваха людие на кръстопът вън от града. Свалваха го долу легнат настрана и отзада му чукаха и набиваха изострен кол, кой проминуваше през гръбнака му. После го изправяха и забиваха го на земя. Бедний натъкнат на кол живееше понякогаж и по цяла неделя, ако се не случеше да му се не докачи дроб отвътре. Забранено беше строго никой да му не даде водица, за коя бедний пищещ се молеше! На железни куки закачаха

със следний начин. На четири забити сухи приковани бяха отгоре греди наблизо, по кои имаше набити изострени железни куки (ченгели). От една страна със стълба възкачаха осъденаго и бутваха го гола на тях куки! Ако се случеше да се закачи от слаби места, скоро умираше; ако ли се закачеше на здраво и дебело място на снага си, пищеше и он по няколко дни тамо жив!

Такови са били преди 20 години. г. Де Ламартиновии турци, кои и сега твърде малка разлика имат оттогава. Нека господство му упражнява свое поетическо перо, за да ги представи европейскому миру человеколюбив народ! Само кой не ги познава отблизо, той може за време да повярва господину Де Ламартину.

(34) Римогръцкое свещенство, лукавии фанариоти, както доказахме в 25 замечание, после падения Цариграда прилепиха се при турци и почнаха да действуват против българское независимо наше свещенство, да го оборят и подвластно себе подчинят. Именно же познат български озлобител е бил проклятий Самуил, кой в лето 1764 добивш се до патриаршеское седалище чрез своя сродници потурнаци, кои са били в турска служба, извърши това злобно дело![100] Той убори българская Патриаршия в Охрида и Охридское архиепископство намести фанариот митрополита и по вся прочеи български епархии нареди гърци митрополити и епископи. Него Самуила в патриаршески фанариотски такове хвалят гърци, че разпространил фанариотизм много по България! Тяхна фанариотска цел е била да претопят българи в гърци или да ги държат във всегдашно духовно робство и да ги доят и подстригват като овци! Тии врагове първо изгориха вся църковния старобългарски ръкописи, ведно с коих и всяка друга стара наша драгоценност във вечно незнайнство погружиха! Второ съставиха по всекий град и знаменито село метохи, где се изпроводиха от Атонская гора по един и више черни гърци калугери да надзират като татове всяко българско движение, да горят непрестанно български книги и да силят българи да говорят гръцки! Ето как сами гръцкии списатели и историци свидетелствуват това тяхно съзаклятие, съвременно же показват нам що са мислили и самии им учени преди еще освобождения Гърции. Атанас от Стагира, професор елинскаго езика в кесарская Виенская академия, в лето 1819 издал е в него време книга или история под наслов „Ηπηρωτικα" в Беч. Он в страна 352 на тая книга дума:*

* *Текстът е даден и на гръцки. — Б. р.*

„В източное крайморие Македонии, где е било място, назваемо Халкидики, назвават се еще малки градове и села, гори и други такови с български имена: Извор, Стан, Ново село и проч. Съхранили са се и няколко речи и песни на елински (простогръцки) език, съдържаящи имена българ; нахождат се и имена древних жителях българ. Обаче душа българину сега не съществуе тамо, както се нахождат около Солун и другаде, нито другий народ, нито език, освен няколко латински μανίκια (ръкави), κολίγας (другари) и други. От того убо вижда се да са били тамо българи обитатели, но поелинили се (погърчили се), унуждени най-паче от църква (патриаршия) и от тамошния закони; понеже не са имали нито свещеници, нито черковни книги на свой си език (защото им убориха свещенство гърци, а книги им изгориха!), а закони народни (църковни) извършаят се тамо с голяма дързост и свобода; а най-паче защото е Святая гора близо (черна и проклета за българска книжнина и народност!) и не са се отдалечали никоги, нито се отдалечават оттамо църковнии отци (ненаситнии слепци и просяци!), духовници и учители християнства."[101]

Ето как сам изповяда грък, как са требили българская природност Великая църква с все свое враговство черно сънмище, а най-паче чрез нехранимайковци светогорския беломорски просеци калугери! Не е нужда ми да доказваме више о тому. Так исто и с по-голяма безстидност пише и познатий елинист Неофит Дука в свои си издания, учи гърци как да уничтожават славянское племе и език; кой е любопитен, нека чете негово предисловие на издание му Демостена. Когда преди освобождение Гърции техни тогдашни учени са мислили тако против българ, както се види да е мислил академииский професор Атанас от Стагира, то се разбира лесно днешни свободни гърци колко повеч се трудят да разпространят елинизм и не имеяще где другаде, защото ги вси народи намразиха и изтириха, налегнали са на българи, ползуяще се от тяхно невежество! Но дали не ще огрее и наше просвещения слънце да разгони странная сия явления помрачнения в наш българскии зренник!

Ми гледаме днес еще в цяла Македония д'обитаят сѐ българи, такожде в Епир, Тесалия, многи от първая времена нахождат се обитаяще. Колико за Тракия, тамо веке римогръцкое число е съвсем малко, и то само наблизо около Цариграда в няколко селца и в Беломорски крайбрежия от Цариграда до Солун нахождат се градове, где се говори римогръцкий език; но и в тия градове знаменита част от жители са българи. Тии

градове са: Силиврия, Ираклия (Ерегли), Ганос, Авраха, Калиполис, и други до Дарданеля (Елиспонт), Кардия, Енос и Кишан (где се влива Марица река в Бяло море), Макри, Марония и проч., даже до Солуна весма мадонаселени градове са; а окрестна тяхна сухоземна села са почти вси чисти и непомесени българи. В Морея от стара времена нахождаемии българи одавно веке са изгубили матерний си език и с том и народност. Само имена на няколко села, гори, реки и места съхранили българско название, и то повеч изкривено на гръцки. Колко за тях некогда бивших българ, ми нямаме що да кажеме, но за вишепоменатия, кои са отдалечени от средоточия България и обиколени от неприятели нашия народности гърци, дали не ще ги изнароди гръцкое лукаво свещенство и новая пропаганда елинизма, ако се ми не събудиме?... А то наше събуждение състои да се потрудиме в развитие на наша книжевност; да разпространиме народни български политични и любословни вестници и проч. Тогда всекий българин, като чуе сладкий народен глас, абие ще се обърне към милая своя майка България. Ми имаме жив пример на това. Преди 20 години, колко българи криеха своя народност! Но щом се възроди малко и наша книжнина и почнаха и наши млади българи да се учат в просвещена Европа, абие се и народни дух възживя и многи потаени прежде българи с радостний глас се обадиха. Българская народна в Цариград църква с вся свои ограничности много подействува за развития българския народности и многи изгубени от народност българи в покаяние докара![102] Просвещение млади българи, просвещение на всякая добрина и благополучие е коран! А невежество на всяка злина и всякое злополучие е извор!

(35) Турское царство после рата с французи в Египет в лето 1794 във време султан Селима, наследника Абдул Хамида, почна да мисли и то за преобразования своего правления и тогава почна и негово разчленение и пропаст. Турский народ въобще неучен и тогда, както и днес, и превзет от най-безчувственое суеверие и простоверие, сматраше тия мисли за преобразования най-безбожни и опълчивши се против тия реформатори, биеше и даваше даже и истия си цари турски султани. Най-голямо подкрепление и защита найде беснуещий от фанатизма народ в яничерское страшно тяло, сган от разни злодейци турци. От Селимовое време турский народ се раздели на две противни страни, на преобразователи и на староверци; но първий бяха твърде малко и слаби да извършат таково важно дело, хотя и да имаха и самаго султана на своя страна. Войнство турское,

кое се състоеше тогда от самия яничари, беше ведно с народа. По България еще нямаше паши по него време, нито управители от Цариграда послани, но владееха поместнии турци под именем аяни, спахии и чарибашии. Тии незадоволни от султана и от негови съмисленици нови преобразователи отстъпиха навсякъде и усвоиха всекий окръжие и област и никак не припознаеха султанова власт. Тии се назваха дере-беюве. Найзнаменити от тях бяха Мустафа Байрактар от село Терсиник по турски, а по български Тръстеник близо до Русе (Русчук), кой владее русенское окръжие. Учредив своя власт в Русе и като подчини себе сички други окръжни дере-беюве отстъпници, подигна се и отиде в Цариград с разни войски от България, между коим са били и българи, кабадаи зовими, и свали от престола султан Мустафа, наследника Селимова, кого еничери удавиха. Той Мустафа Байрактар стана великий везир в Цариград, но и него после изгориха жива еничари там, защото се бе съединил със султана и търсеше способ да ги изчисти. Вторий беше страшний отстъпник Пазвантооглу във Видин, кой разби многобройна султанска войска при Видин и установивш своя власт във Видин, направи и пенези пазванчета зовими (сфанци в немския кузници изковани); негово войнство, а най-паче конница му, било съставено от българи ускоци, между коим е бил и храбрий хайдут Велко. Третий беше Мехмед Али паша от Кавала, кой усвои Египет (Мъсар), и четвъртий Тепеделен Али паша в Янина.[103] Тии по-главни четирима дере-беюве име паша мечом добиха и голяма рана зададоха турскому царству. Султан от нужда ги припозна за паши. А особно и всекий аянин и татарски хан постана в свое окръжие и село независим владетел. В него време се яви в България кърджалийское страшно тяло. Тии кърджалии се явиха първии път в Хаскюю близо до Узунджова, в Драма и окрестная села. И днес еще тамошнии турци назвават се от българи кърджалии и даалии, кои се скитат по България и продават памук, платно и духан; а не както казва г. Cyprien Robert, че се назвали от Кърч и Бърза села в Стара планина, кои били уж дадени Юмерю Пазвану, че изгонил аустрийския войски от Сърбия със свои самоволни българи. Слово кърджали значи на турски език скитник по поле. То исто са творили и кърджалии, събравше се под предводителство някого си Емин Ага Еминджик от Хаскюю, после са се разсеяли по разни места, пилеяще свят. Та злодейска сбирщина се е умножавала и до 25000 тисещи и разсеявше се по разни места на отделения глобили. съблачали и горили са села и градища; много же народ посекли

и поробили! Тии са били подпомагани от яничерская страна и то пъклено беснило е траяло в България близо до 20 години! Турское правителство, тоест султан и негови съмисленици преобразователи не са можали да победят това бесно сънмище; понеже цял турский народ е бил съгласен с тях злодейци, а най-паче разделившии България дере-беюве подкрепляли са сие безвластие, да се ползуват от смутное време. Турское правителство успяло е да изпроводи по негде си от своя страна управители и да измести някои си дере-беюве. Тии нови султански управители се наименуваха паши и придобиха на своя страна част от турскаго народа, да се опълчат на общое безвластие и да действуват на полза правителства, а най-паче против кърджалии, коим злодейство се простираше без изключения и на турци, и на българи. Но то число не бе доволно да докара общий мир и уредба в Турска Европа. Того ради султанскии управители оборъжиха и вся почти знаменита села и градове български, и съединивше се турци и българи, почнаха да се бият обранително с кърджалии и даже да нападат на тях. Село Котел беше обградено с камен зид и на кратко разстояние по зида бяха съзидани крепки стражарници (табии) с вириди (мъжгали) да пушкат оттамо във време нападения неприятеля; имаха и гърмила (топове) от черешово дърво и тръби. Кърджалии са били вси конници и не са имали гърмила; тии са водили и много със себе си блудници жени, а най-паче циганки, кои са били облечени с мъжки дрехи, оборъжени и всадници; а и много българки насила грабили. То злодейско сънмище мало по малу почна да умалява и конечно най-после се разпръсна и погина. После султан почна да покорява и отстъпители дере-беюве с разни начини, тоест кое с бой, кое с измама, като подигаше един другиго да се бият между си и като ги уж прощаваше, а после им режаше глави. Тако се устрои днешное редовно войнство, като изгребиха в Цариград и яничерское страшно тяло. Между кърджалии имало и знаменито число от българи под предводителство на Индже войвода. То число се съставило със следний начин. Познатий в уста българскаго народа Индже войвода е воювал и преди кърджалии със 70 дружина, както и други многи горски чети имало в него време под предводителство на разни други войводи, кои се ползуваха от общое безвластие. Кърджалийскии главатари турци, като ищяха да умножат своя сган, прибираха секиго без изключения народности, стига да е склонен на злодейство. Тогава Индже войвода е съсредоточил около си 500 българи и смесил се с кърджалии

и бил и той един от главния главатари. Черни Колю от село Умарюво при Загара бил му знаменосец. Индже войвода е бил висок, хубавец и юнак человек, родом от Сливен, по свидетелству на някои си старци, кои го повнят. А други казват, че бил от Попово село срещу Зренище (Бакъджика). Той водил и жена си ведно, коя также била от Сливен попска дъщеря. Казват, че като родила жена му едно мъжко дете, той зел да го милва и като го подхвърлил с една си ръка на въздух, с друга си потеглил сабя и го пресякъл на две! После хладнокръвно изрекл жени си: „Хайдутину дете не тряба." Смърт Индже войводина се случила така.

Едно станище кърджалийско било на село Гуюмли в Невайско окръжие на летовище под шатори, кому главатари били Кара Феиз, Дели Кадир и Индже войвода; всеки от тях имал по 500 войни. Индже войвода пускал кликачи да викат: „Който се надява коню си и ножю си, с него да иде на плячка." А он сам се е управил при вишеречния главатари да се здрависа с тях. То е било срещу Св. Троица. Кара Феиз и Дели Кадир му рекли: „Недей ходи утре на плячка, защото е ваш голям празник и може да ти последува нещо зло." А он им отговорил: „Аз съм ходил толкова години по гори и нищо не ми се е случило." Тако се е управил с няколко войска на село Урум Еникюю, близо до Айтос, да го уплени. Тамо е достигнал рано, догде еще народ е бил в църква в ден Св. Троици, и като е нападнал, заградил народа в църков и упленил ги. После се е разположил по къщи им с дружина си, да тършува и обира. В къща, в коя е он отишъл, ишло едно свинарче българче и носило къса една вехта пушка на рамо си, с черешови скоби стисната. Он почнал на присмев да пита нещо си свинарче и да му иска пушка; то се е съпротивило, като му с поруганием изрекло, че не си дава пушка никому! Индже войводи то било стидно и погнал да гони свинарче с коня си, кой е бил бял. Свинарче бягало и се въртяло из двора, доде му дошло на прав удар, и като запрегнало, ударило е Индже войвода иззаде в плешка и смъртоносное зърно излязло от лява му мама (цица). Индже войвода е паднал от коня си, а дружина се затекли да убият свинарче; он обаче им извикал да го не убиват, но да му го докарат живо. И така като му го докарали, казал е: „Аз съм много майки разплакал, а ти моята майка! Блазе ти!" После му е дал дар 500 гроша и повелял е дружина да го не убиват. Дружина са отнесли Индже войвода в село Гуюмии и са га закопали там; а други казват, че в манастир Свят. Троици, кой е в Адрианополский път близо

до Новай; тии думат, че Индже войвода по обичаю отишъл в празничен ден на игровод в село Урум-Еникюю с няколко дружина, а един грък, като се заключил у тях, хвърлил през прозореца си пушката, та го ударил.

После смърти Индже войводи остал е Черни Колю главатар на българи. Но тии веке не са ходили с кърджалии, както прежде, но разделили се на войводства, по 70, 50 и по 12 момци всяко войводство, тоест чета горска; и ходили лете по гори за плячки, а зиме са седели в Хаскюю около Емин ага Еминджик, кой е бил газда и главний управител кърджалийски и кому са приносили плячки. То е следовало так няколко години, догде от Цариграда изпроводеная войска от султана и събраний нефрем — помощ от сяко село и турци и българи — отишли противу Емин ага в Хаскюю, кой е побягнал оттамо и се затворил в село Гидиклии, де е имало крепост; тако стеснен от царски войски, уловен е жив и му е отрязана глава. Тогава се е век конечно развалило кърджалийское гнездо и се разпръснали по разни места. Едно знаменито отделение от тях е ударено и развалено близо при Стара река на търновский път от Сливен в буйния гори, от котленци, жеравненци и други. Няколко чети са успели и са отишли във Видин при Пазвантооглу, между коим са били и много българи. А Черни Колю е отишъл във Влашко или в Сърбия, де повеч от вишепоменатия български чети са отишли и са съвъговали със сърби за независимост им; но сръбская история мълчи и не казва нищо о тому! Индже войводина жена е живяла много време после негова смърт в Сливен.

(36) В Турско преди Тензимата, а може бити и сега, когда человек не е имал наследници синове и дъщери, правителство е усвояло после смърти негово имение. Негови сродници нищо не са могли да наследят. И самая му съпруга е била лишена от наследия; давали са ѝ от 8 едно! Това се е изпълнявало от кадии и зъвало се е касем параси, кое се е уж изпровождало в Пехтимал Хазнеси! Освен това касем параси, кое и днес еще са зема, било е и ест най-неправедное даждие: когда умре человек, кой и да е, абие му са запечатвали домове преписвали вся движима и недвижима притежания; после оценяще на грошове, земали са кадии колико им е съвест допущала. То количество е достигало и више от 50 тисещи гроша, според състояние умершаго. И най-сиромаху земат касем параси по 100, 200 и проч. То исто творят и гърци владици, кои земат насила чрез правителства за всякаго умершаго българина по 1000, 500,

300 и проч., най-сиромаху до 50 гроша и наричат го „ψυχομέριδιον“ — гюмрюк за души! Брахмани!

(37) Ако и да се движи природа невидима и никому не е явно как оживлява вся растения, обаче изкуство е достигнало в просвещена Европа и самия природи да даде друго течение, колико се относи на земледелие. Художествени покрити и с огън отдоле топлими градини дават свой плод не обично както вся природа, оставена на само себе си, действува, но когдато человеци щат, причиняват чрез изкуство безвременно разцветие и плодоносие на разни ветви. Такожде и за да увардят някое си място да не пада тамо клин грам и проч. Наша България е еще лишена от изкусно земледелие, художества, както и от много други!

(38) Многа благовременна обстоятелства е изгубил наш български народ и еще губи. Но тому причина е било невежество и неучение!

(39) За наш български народ най-много възпоменания се нахождат в разни старовременни списатели. Освен арапи, перси и армяни, що са писали о тому народу, най-много са писали византийци и латини. Понеже тойзи народ, живеящ от незапаметни времена в Европа, зауземал е знаменита действия във всемирное позорище гражданскаго бития; а най-паче с византийския силна и горда държава, коей гордост и великолепие многажди мечъм и кривакъм е съкрушавал и в поданство държал, имал е много работи даже до последное си падение. В лето 593 еще Великий Боян си играл с византийская тогда силна държава, и ето негов посланик какъв език е употреблял към силнии и гордии римляне:

„В него време, като били римогърци приготвени в Доростол за бой с българи (кои са владели тогда във Влашко), дошло едно посолство от българска страна, кое е имало едного ученаго вития именем Кочу. Главний управител на римогръцкое санище Приск приел го между свои чиновници и българин почнал да говори с тойзи начин: „Бози! Що е това? Тейзи, кои се показваха, че почитат светиня на клетви, насилят ги и ги пристъпват днес безсъвестно; римогърци тъпчат под крака си обязаности мира; тии хвърлят на вятъра уговорная сол; тии не почитат веке ни слово си, ни богове си. Въистина Дунав гледа днес едно добро позорие: тойзи истий Приск, кому ми подарихме живот, е тук на оръжие противу нас! Главатарю Приске, поддръжай убо человещина, с коя ми се пренесохме към тебе, и мисли, че ми искахме да пощадиме едного бъдащаго приятеля, а не едного

неприятеля... Ох! То сте ви римогърци, кои, образувахте ва вари на лукавщина! Ми никога не бихме пристъпили договори, ако не бяхте били ви наши учители на лъжливое изкуство. Ви, кога правите бой, творите го с неправда; кога правите мир, правите го да го докарате непостоян и горчив; но чакайте час отмъщения; онейзи, кои ни са длъжни благодарност, щат се научи що добиват да нападнат на нас дързостно." После (казва французкий списател), като се обърнал с олицетворително презрение към отсъствующаго императора, българин следувал: „И ти кесарю, ти си крив, като употребляваш лукавщина и лъжа за приуготовления рата; това е едно стидно нападение, работа еднога злодейца, а не еднога княза. Тряба ти да свалиш от глава си царский венец или да престанеш да го обезчестш".*[104]

(40) Карновска гора е високая планина близ града Карнобат, коя носи име Бакаджик по турски, а в старо време се е звало то място Зренище; защото тамо на върха имало крепост и стража, коя е гледала окрестния места в Руманя. И до днес еще се виждат нейни стари развалини крепостни и зидове от четироъгли издялани камъни на върха на тая планина, но никакъв надпис на тях. Тя се простира даже до Черное море, но той връх, кой носи име Бакаджик, е най-висок. Там има много студени извори, кои стичат бистри прохладни потоци и росят плодоносния окръстни равнини. Мене са познати седем такива кладенци на него връх; тии носят имя „Инджевойводени кладенци". В наши народни юнашки песни се често възпоменува тя планина под именем Висок Бакаджик и че тамо се събирали горски чети. Причина тому е, че вси горски стари юнаци са я имали безопасно прибежище и оттамо може да се иде до Белград, село близо да Възпора, сѣ по горски вървища. А Карнобат в книжевний турски език се пише Кариин-Бат. Бат по български значи възвишено нешо, отде и батю по-голям брат, и въобще всеки по-голям и по-силен человек, и преносно юнак, както си казват българи: Той е батю тоест юнак. Реч бат има сродство и с французкое batir — стройти, възвишавати. А карин е изкривеное в турски уста каран, Каран-бат убо Каранов град То се доказва еще, че в окрестная села българи казват, за тойзи град Карново, съкратено от Карановo, кое има сходство с именования по българское свойство Търново, Габрово, Садово и проч., де се подразумява село или град.

* *Histoire d'Attila et de ses successeurs, tom 11, page 28,* M. *Amédée Thierry.*

ОТЛОМЪК ОТ ВТОРАЯ ЧАСТ ГОРСКАГО ПЪТНИКА

В равное поле радостотворно
славен Каранов вижда се град,
място чаребно, весело, плодно,
в хълмно подножье сходно създат.

Пъприца четири разстоява
в северна стръна към Чърно море;
планина в небо се извишава,
старая крепост вижда се горе.

Кладенци седем, бистри, студени,
горди й върши те прохлаждат;
стичат потоци в равни полени,
поле зелено сластно росят!

В старо се време звала Зренище,
румянско поле дале обема,
главно е било там боилище,
друга прилична й гора нема.

Много е майки тя разплакала,
млади юнаци, горски ускоци
с мили, любезни е разставила,
в чърно облякла нежни девици!

Долу в подножье иде вървище,
близо до мало село Попово,
рядко лежи си тамо лесище,
бранище селско, китно храстово.

Светла си луна беше затекла,
синьо си небо звезди красяха,
бяла Зорница светла утекла,
птички да пеят почнали бяха.

Селски петли се дале слушаха,
пастири млади около село
с медни кавали сладко свиреха,
водяха стада в дневно плоднило.

Мамеха си другари, пси верни,
с милки имяна називаящи,
гласов' ехтяха в планина тръбни,
отзиви дале прибиваящи!

В речено горе бранище селско
посреде хълм се извишаваше,
място приятно ускокам, високо,
пътище всяк' оттам се виждаше.

С весела насадена яглика,
равна на върха му се простряла
цветна зелена, дивна полянка,
лиляка сянка сластна покрила!

Китен бръшлен, сад друголюбен,
с хубава бе се приплел калина,
своди уплели бяха чаребни,
имила тях придружаваше красна.

Злати гнездили там гълъбици,
с гуцанье сладко храна носяха,
хранеха драги немощни пилци,
слободни тамо си обитаваха!

Бистър клокочаше си кладенц,
лееш' от върха вода студена,
зелен го увенчава здравец,
вся красота там бе настанена!

Природ' одушевлена цветеше,
с цветие благовонно небесно
ясние въздух сластно блажеше,
в недра си мами живи любезно!

В ютрена зора въздух спущаше
дребни, прохладни, злати росици,
ветви зелени с жизан ръчеше,
горски кога там стигнах' юнаци.

Хитро в завои се разпорядиха,
в кичасти вейки, в шумни сводове,
бодра си стража окол настаниха
по вси опасни ближни бродове.

Доста си гори бяха минали,
криви пътечки, доли дълбоки,
нигде не бяха си почивали,
бързаха за в планини високи.

Светло ми слънце с огняни зраци
мрачни разгони тъмнини нощни,
наши развеселиха с' юнаци,
пеяха птички тям сладкогласни.

С момък един иде войвода,
бодър д' извърши позор спешно,
окръстни места да си разгледа,
бе положенье аки опасно!

В място засечно, непроходимо,
тръвни се видяха в просторище,
с хитрост добре бе то затрънено,
селско съкрито общо пчелище.

Настрани бе заградена колиба,
пчелохранител в коя пазеше
благословена пчелишка рожба,
тясна пътечка тамо водеше.

Прямо в колиба се управиха;
беше настлана шума зелена,
две се чловешки легла виждаха,
пушка стоеш' от свод закачена.

Кожи ладинки с огнян прах,
медно свирило, старо ускошко,
жилище сочи свободни дух,
в ъгъл завито облекло горско!

В стража съдружника си остави
бодро да варди тясна пътека,
он же в колиба се позабави,
чакаше хижна домовладика.

Страшен юнак от шумак идеше
с рунтав колпак от вълча кожа,
бъкъл вода на ряце носеше
прямо управен в речена хижа.

Връхна му дрехи от чърна мечка,
с горски опинци, добр' уплетени,
дълга на рамо имаше пушка,
два вамокреса в пояс сръберни.

На вси страни играяха м' очи,
в хижно входустие си достигна,
трезвен внезапу бързо подскочи,
бъкал на земя долу си тръшна.

Пушка запрегна на войвода,
с гръмен му глас остро изрече:
— Ей ти! Каква и да си порода!
Съдба коя те чърна довлече?

Многи съм майки разплакал,
твоя ще, хой, днес да разплача!
Никого ту не съм пропустил,
жилище миру не ща посоча!

Никóй ту неказно не иди,
в тайно ускошко мое жилище
живота слънце скоро заходи,
в мъжъско вън излез боилище!

Войвода тихо му се отговори:
— Пушка юнак юнаку не запряга,
в бойно поле мечом се бори,
белег се в знак между им полага.

Остър с' изтегли от пояс нож,
явно пред него в поле с' изложи,
пушка си свали умислен мъж,
искаше нещо да му докажи!

— Мисля да ми си Хубян войвода,
мой побратим, горски другар,
българска вяра, храбра порода,
в време подобно ту си успял.

Чърти познати на твое лице
виждам с голямо удивление,
мъжъско гледам юнашко сърце,
старо ми блазни ум познание!

В Цариград, мисля, да се познахме,
в Въспорско весело крайбрежи
горское воюванье гласихме,
наши юнаци где плетат мрежи!

Лете по гора страшни ускоци
Стара планина си веселат,
зиме покорнии риболовци,
худо художъство те търпят!

— Ти ли си, брате, Тихол войвода!
Сладка е среща ненадейна!
В шума живее храбра порода!
Весела е и планина буйна!

Радостно м' отговори герой,
братски се по уста целунаха,
седнаха в тихо шумно завой,
сладко за здрав' юнашко питаха.

— Шеста година, мисля, настана,
следваше да говори герой,
наше съставян' откак пристана,
горски кога тъкмяхме устрои!

Твое юнашство на ум ми беше,
всякоги сé разпитвах за тебя,
на сърце ме зла грижа гризеше
да не си бедно погинал негде!

Де си, кажи ми, тако летал?
В дълго ми сие разстояние
в странни ли места си се скитал,
твое последно приключение?

— Братиме Хубян, мой любезни!
Мои са случки дълги, широки.
Нямам време за речи празни,
място е тясно, части са тежки!

Четири силни кърсердари
тежка са потеря подигнали,
турски сегменски те главатари,
горски са вървища завардили!...

В Попово село се събират
с четиристотин гол' арнаути,
зренище сутре ще пребродят,
сички щ' обходят гори познати.

Имаш ли добри момци, юнаци?
Имаш ли вярна отбор дружина
битка да обдържим с неверци,
всеки да гони от тях стотина?

Гора зелена д' освободиме,
братя ж' орлове високапарни,
с месо поганско да си гостиме
гарвани грозни, лакоми врани!

Хубян му тихо отговаряше:
— Имам дружина, стари ускоци,
вчерашна битка му приказваше,
как си придебнаха в гора турци,

кои невино дете убиха!
Бедни же селци бяха пленили,
в Чърна поляна как ги затриха,
българи много бях' озлоблили!

И с тейзи щем се поизпита,
ако бог нам юнашка да́ среща.
Сънмища тяхна би щат разбита,
само мисли да ни нахраниш

с топла погача, с ройски мед,
с руйно вино да почърпиш,
що се видяхме живи на свет!

Меден си Тихол рог извади,
тръбно три пъти свирна засобно,
в лесище се юнак други обади,
воля да му извърши усърдно:

— Чувай, брате мой, Богдане!
Хляб да замесиш, топли погачи,
за дванадесет момци да стигне,
мед да приготвиш в два прегнячи.

А в село Живко хитро да иди,
вино да купи цели три мери,
бодро сегменски сгани да види,
нека разпита що се говори.

Горе на върха все донесете,
в Лилякова багрена дъбрава,
господски обяд пригответе,
ялова купете от село крава.

Хубян войвода да нагостиме,
негова вярна, храбра дружина
весело днес да развеселиме,
горски юнаци сме вси роднина!

Тия изрече Тихол войвода,
емнаха бързо към юнаци,
кои, разпорядени на върха,
чакаха бодро нужни им знаци.

Остро се първа стража обади,
знак за познайства им поиска,
дневна лозинка Хубян издади,
вярна дружина мило здрависа,

с речи възтъргни и радостливи
момкам представи вернаго друга,
храбра юнака лично похвали,
почна беседа нужная друга.

— Ой дружино, верни, сговорни,
доста сме планини пребродили,
гори зелени, лесища шумни,
с сряща добра сме се проминали.

Първа си битка благополучно
с светла победа увенчахме,
дело поганско, безчеловечно
мечом пристойно отмъстихме.

Хитра обаче то бе играчка,
тяхна помогна на то глупост,
лакомо тяхно сърдце за плячка
в гибел ги хвърли в вечна пропаст.

Сега различна чака ни битка,
друго, съвсем ново пъприще,
няма ту дебня, нити преседка,
нужно е разумно боилище!

Хитро измислено опълченье,
храброст и постоянство с мъжъство,
доброразмерно разположенье
старо войнишко е достойнство!

ПОХВАЛА СЕЛА КОТЛА

Село Котел сред планинско
жилище беше старобългарско.
Радуй се ти, радост голяма,
древност старая — обема
прохладния високи планини,
на върхи с крепости, с твърдини,
где стражари бодрии вардили,
знакове в Преслав давали.
От полудна страна град Вида,
планина превисокая Грида,
где хубава Вида е вардила,
мома гърци там победила.
Нейно име се съхранило,
лютое време не го изтрило.
Откъм полунощ Разбойна,
гъста гора, висока, буйна,
Гръшка страна же име та носи,
кой зна с какво се относи.
Откъм пладне лежи Сухи дял,
где цар Симеонов син живял,
планина много славна, висока,
на връх има провала дълбока,
где княгиня Райна укрила,
от бедност далеко я вардила.
Изпод нея студен извор извира,
оттам Мала Камчия забира.
Откъм полунощ Нирец, Илиници,
монастир бил на българска царица,
светая Елена го зовали,
досега развалини остали.

ПОСТЪП БЪЛГАРСКИ

Братя, мили българи,
време веке дойде,
поприще ни с' отвори,
Север повод ни даде,
Чъстний кръст ни води.

Четверовечно турск' иго
юначки да съкрушим,
отъчъство мило, предраго
храборно да с' освободим.
Род наш да се възроди.

Зелени златни пряпорци
да въздигнем високо,
в Марсово пол' юнаци,
да внидем бързо, жарко.
Купно напред да вървиме.

Народна наша хоругва
лъва, отдавно заспала,
да събудим в дъбрава,
да добийме похвала.
С слава да го венчайме.

Природа ни подарила
с естествена храброст,
наука ни говорила
да я съдружим с мъдрост.
Сег'е време драгоценно!

Сътворила в наша земля
крепки, високи планини,
да направим с добра воля
крепости там непристъпни.
На това място безценно!

Мъчители, кръвопийци
да отгоним далеч,
свирепи варвари турци
с остър пламен меч.
Свобода ищим прадедска.

Гъсти гори да бъдат
силно нам прибежище,
турски глави да падат,
трупове нихн' игралище.
Да оттласнем сил' отоманска!

Кръв неповинна праведно
праотцем ми нашим
д' отмъстим пристойно,
предели да с' отемним,
да бъде нам радост.

Миру же да покажим,
яко бил' есми народ,
делом да потвердим
потомци на славен род.
Да с' изрине турска власт.

В кърваво устремление
да внидем с песни стари,
с гласове ясни, с пение,
аки древнии българи,
нарекомии пеяни.

Древле так' се наричаха
от стари народи с чъст,
това име им даваха;
за нихна чудна храброст
Александр ги рече славни!

Самодържци, цари силни
имехме и ми премноги,
тогда гърци и римляни
бяха нищи и убоги.
То вси повести сказват.

Богу Марсу бе угодно
за време рол да пристане,
оръжие наше славно
под чужда власт да впадне.
Так' се народи казнат.

Но под покрива рускаго
Николая самодържца,
благодетеля нашего
и прелюбезнаго отца,
славна славянска племена

щ' играят миру всему
всемирно рол преславни
ще покажат всякому,
че са били всегда славни
в обстоятълства подобна.

Папищаши, враждебници
православни наши вери,
ще пропаднат, суеверци,
под силни славянски мери,
цял свят не ще ги сбере.

Стад' едно, пастир един —
самодържец Николай,
от бога нам послан,
мир вес щ' обладай,
гордост нихна ще разоре.

Славянскому всему роду
правдодаяние ще дари,
под иноверних тъжещу
народство нихно щ' одобри,
бог за то ще му помогне.

Оръжие ще м' укрепли
против враждебников,
успех ще му благослови
над сънмища франков
безбожество да изгоне.

Щ' изгрее и в България
свободи светло слънце,
ще изгоне насилия.
По мрачнии темн' облаци
ще доде дън радостен.

Яви се нам Николай,
силен самодържец,
своя милост щ' излей
благодетелни отец,
Светославу подобен.

Преславский стар престол
той ще да ни възнови,
отодавно беди' опустял.
Преславно с венци лаврови
той ще да г' увенчай!

Ще въздвигне нас окаяни,
българи — род славянски,
днес немощни подани
от ярем мюсюлмански.

Жив да бъде Николай,
вес мир д' обладай!!!
Силен самодържец!!!
С безсмъртний венец!!!

НАПРАСНО ОТЛЪЧИЕ ОТ ДАКИЯ
10-ГО ЮНИЯ 1856

Лучезарно слънце бе заседнало,
одавно власт своя нощи придало,
дълбоко мълчание цареше,
отнигде глас се веке не чуваше,
животно все под сянка почиваше,
зефир тънко шумица люлееше,
когда пътник наш достигна,
от коня много уморен слезна.
Едно пъприще близ до Букурещ,
на път, кой отводе в град Плоещ,
над равно поле лежи гъста дъбрава,
где близо се вижда стара направа.
Развалини пусти старовременни
показват зиди немногогодишни;
палат е бил там Ипсилантов,
где се решила свобода гръков.
Там близо млад момък стоеше,
обуздана коня плахо държеше,
з'оръжи в ръка носеше тояга,
от нужда се виждаше как бяга.
Съжален от това старо здание,
изрече следния с въздихание:
О, съдбо, съдбо! Что ме ти гониш,
горчиво, люто сѐ ме ти казниш?
От младости горко аз страдая,
да ида веке где аз не зная.
Пройде време, минаха години,
погружен в жалост от мои младини,
по странна места скитам се немилно,
все от случаи гонен пресилно.

Достигнах в отчайност грозна,
оскъден от всяка мила удахна.
Дотегнал ми е и живот сей,
всегдашна жалост да ме владей.
В широко поле уплашен ходя,
горчиви сълзи непрестанно роня.
Жетвари жънат и се веселят,
търговци млади драги пътуват,
в познана места всекий отива,
свободно весел в дом свой почива.
В незнайна места аз замръквам,
а в по-незнайна страхом осъмвам.
Прошедше време мисли ми побужда,
се видно мечтание ми се вижда,
надежда добра никаква нямам,
телесна сила нещадн' изгубвам.
Родина мила когда аз смисля,
въздишам неутешно и себе жалія.
Отъчески дом опустял седи,
да го въздвигне никой не иди.
Печал и скръб на все слишам,
без полза отдалеко въздишам.
Поганска злоба, звярско насилие,
впосели се велико размирие.
Народство немило потъпкано,
отъчъство бедно тежко угнетено.
Невинни девици, обезчестени,
живот свой плачат отчаяни,
дечица, лишена родителом,
ридаят с гласом сърдцецепителом.
Кръвопролитие... оскверпило,
в България все се е затъмнило.
О, боже вишний и всеблагий!
Ти видиш всичко, о всесилний!
Бъди и нам бедним помощник,

разбий всесилно наш съперник.
Четири века, откак страдайме,
под чуждо иго откак теглиме,
отнигде помощ не сме приели,
отнигде приятеля не сме видели.
Минува всякой по наша земля,
с оръжие свое огън запаля,
наситен с корист, гордо с' отива,
народ наш кървави сълзи пролива.
Еда ми не сме твои люди вярни,
еда ми не сме народ православни?
Доколе угнетени да теглиме,
доколе потъпкани да бъдеме?
Съседи своеродни се казват,
за нас добро нищо не думат —
за своя полза всякий старае,
земля наша гледа да обладае.
В петдесета и третая година,
когда Европа разбой подвигна,
народи с надежда се изпълниха,
свобода своя с радост чакаха.
Особна своя дела отхвърлиха
и много в Торково поле внидоха.
Страдание претърпяха велико,
погинаха и юнаци колико,
търговци изгубиха свои блага,
з' отъчъство и за родина драга,
что напусто бедни стараха,
с голяма жалост вси г' опознаха.
Вместо спокой размирие владей,
вместо неопасност на все злодей;
вместо закон и правдодаяние —
неправда тиранска и насилие.
Невинни кърви до небо викат,
спасение, боже, от теб чакат.

Християнски сили, вси европейци,
нестидно обдържават агарянци.
Показваха человеколюбие,
но то било все користолюбие.
Особна своя полз' основават,
с грабителство се наслаждават,
ругаят се с наш народ бедни,
земля иска всекий да превземне.
Султана подиграват они смешно.
Безумни! Ще се каи неутешно!
Прилагат му нов' образование!
Разкошност! Френско развращение!
Изкуства, високи техни науки
оръдия са й, отровни билки
народи беднии д' огнетяват,
ярем железън да им налагат.

ОТЛЪЧИЕ ОТ БЪЛГАРИЯ ЕДНАГО РАЗПАЛЕНАГО РОДОЛЮБЦА БЪЛГАРИНА В ЛЕТ. 1853

Оставае с богом, бедно отечество!
Прощавае, ти майко, аз отивам
далеч от тебе, мила моя, в странство,
в голямо пъприще ожален вхождам!

Дотегнало ми е веке сѐ робство турско!
Не мога веке да гледам насилие,
убийства, неправди от плем' агарянско,
отчайност, бедност и безчестие!

Събратия мои претежко угнетени!
Девици в черна облечени жалост,
светии же храмове наши потъпкани
от турска поганска звярска невярност!

Поминах снощи край град Преслав,
народска премила древност ме побуди,
разпален, там близо коня попрях,
развалени стари съзрях там зиди.

Дълбоко съжаление ме люто превзе,
горчиви сълзи начнах да роня горко.
Всесилний създателю, ти, что си везде,
кажи ми, моля те от сърдце жарко!

Еда тук е бил престол преславски?
Еда тук е цар Богор царувал?
Всемирно прославил род български,
еда тук е он кръщение приял?

Прехрабри Симеон, син Владимиров,
маджарска и гръцка гордост кто смирил,
престрашен победител е бил гръков,
България он много е разширил!

Империя гръцка подана била нему.
Конечно мъдраго Леона победил,
известна е слава негова миру всему.
Ровестници гърци сказват свой гибел.

Изкусни и храбри полководци гръцки
заробил е он в сражения премногы,
тържествено в преславний град преславски
народу своему привел ги нищ' убоги.

Сие ли е място жилище било красно
на тол преславни самодържци български?
Ничтожно днес, щуто, пусто, ужасно!
Еда ту е бил престол великопреславски?

Уви, мълчание страшно на все владее!
Пустия грозна все място е обладала,
отровно мое сърдце от жалости тлее!
Ръка агарянска съвсем го опустошила!

България бедна, где е твой престол?
Свобода твоя как конечно изчезна?
Величества твоего знак не е л' остал?
Пресветлост сяйна съвсем заседна?

Народа н' едного съдба н' е наказала
с прегорко опустошително разорение,
България както е мрачно затъмнила.
Надежда няма, бедна, за удобрение!

Борисе, где са твои палати сяйни?
Народе славянски, где е твой стар рол?
Борисе, где са твои прекрасни градини?
Немили варварин все е изгорил!

Начало християнства между вси славяни
в предел сей с ревностия се породи:
изпърво тук се появиха християни
владетели царие в славянски народи!

Изкуства, художества, словесност славянска
цветяла е за много време благуханно
в Преслав, сяйна тогда столица българска!
Раздала е плода християнства пространно.

Тогда днешна хитра Европа просвещена
затъмнена била в дълбоко невежество,
славяном православном покорена.
Покрита е била съвсем от варварство.

Остатки свидетелства имаме доволна,
и днес доказателства съществуват;
списания стоят наша старовременна,
европейци кто с прилежност пастрат.

В Евангелие, чистръкопис български,
безценна драгоценност наша древност!
На него клели са се вси цари французшки
с велика набожност и дълбока верност!

Когда кралевский венец са приемали,
народу то е било общ' одобрение,
правление без клетва н' им са предавали.
Ръкопис български в каково почтение!

Уви нами бедними! Погина все добро!
Поганско тиранство над нас владее!
Немилно събира силома злато и сребро,
родина наша от печал и скърб тлее!

Свобода наша безчеловечно отнело,
закон наш и мило правосъдие
в корана Мохамедов преобърнало,
владее злодейство и суеверие!

Словесност наша в незнайство погружена!
От злоба гръцка турци хитро побуждени,
отдадоха в огн мила наша книжнина!
Изгубихме светла наша древност, бедни!

Народ български, народ окаяний!
Ти си претеглил и сѐ още теглиш
от два неприятели злобливи, силнии!
И от ден в дне в по-зло пропадваш!

Граждански владетели свирепии турци
владеят над тебе с строгост немилно,
духовни твои пастири, злобливи гърци,
затъмнат тебе с невежество безбожно!

От турска ръка древности кто с' утаила —
за бъдущност твоя стар да имаш знак,
усърдно с внимание, бедна, си пастрила,
отдал ги в огн злоблив духовник грък.

За мила свобода ако си ти смислила,
предатели владици, лъжливии гърци,
издали са те турком, бедная мила,
невинна кръв твоя проливали поганци.

С горчива тъга оттамо с' отлъчих,
с прескръбно, жално душевно чувствование
до Търново угнетен аз пътувах,
владееше в мне горкое впечатление!

Позорие того старославнаго града
умилност надеях се да ми даде,
остатка старобългарска исках да вида,
с възторг в пъприще да ме въведе.

Но проклета наша съдба немилостива
изтребила е българска мила древност!
Ръка отоманска все е изкоренила!
И ту н' оставила наша драгоценност!

Претворила наши светии храмове
в нечестиви турски погански джамии!
Съборища на четници Мохамедове
в дворове им гъмжат като зли змии!

Вса царска великолепна стара здания
конечно варвари поганци разорили,
не виждат се нигде възпоменания,
без надписи мъртви камение с' остали!

Народ, лишен от славная старина,
живее в скотское дълготърпение!
Не мисли за никаква прадедна добрина,
отбягва всякое свободн' устремление!

. . . . . .
. . . . . .

Кого аз за слава наша да попитам?
За Търнов он навярно да ми повести,
коя за най-драгоценна предпочитам
събития стара да ми милко извести!

Отчаян и оттамо с' отлъчих,
разля се в сърдце мое чернозлъчна влага,
ожален при река се аз приближих,
попитах я от душ' умилна блага.

О, стара Янтро, ти, что сред Търнов течеш,
развалина днес крепост Трапезица
разкошно с пребистри води я обливаш,
преславна царска наша българска столница!

Кажи ми что си великолепно видяла,
владетели български, цари самодържци,
в позлатни враници когда си ти носила,
придружни от верни любезни храбр' юнаци!

С златотакан' одеяние украсени,
с оръжие много светло и скъпоценно
всесребрени щитове велик' и всезлатни
свобода са защитявали мъжествено!

Юнашки нихни изходи ти си гледала,
на гаври храбри кони златообуздани
тогдашна племенитост гордо е яздила,
за всадници изкусни били с' упознани!

С песни весели в бойно поле вхождали,
устремителни били са в нападение,
Победа над врази! Слава наша! — викали,
отечества, свободи, вери в защищение!

. . . . . .
. . . . . .

Но моля те тъкмо славна дела повести!
Раздори разоритегли не приказвае,
душа моя слава старобългарска сласти
с междуособни битки не м' огорчавае.

Кажи ми, Янтро, когда е цар Асен
грабители византийскаго престола
конечно при Андрианопол победил,
каква е сяйна парада тогда била?

Когда он Балдвина в робство е привел
в престолний сей град Велико Търново,
народ с какова чест го е срещнал?
Пресветло е било то вхождан' Асеново!

С грабителство прогласен, император
зароблен в Търново да се отведе,
то било е въистина велик притвор!
С пристойни речи не може се поведе.

Прехрабри той български самодържец
предели българскаго царства разширил,
разпален же, същий родолюбец
учебна заведения е съзидал.

Македонска, Сер, Солун, Тесалия, Тривали,
Далмация даже до Драча вся арванитска
под български меч вси покорни са били,
свидетелства съществуват в гора Атонска.

В них же епископи и митрополити
благочестиви поставе българи родом.

В славней Лавре светли его грамоти
език български четати велят гръком.

До царствующаго града вся покорил
и самий град крепко повоевав,
грабители римляни далеч изтирил,
конечно нечестивост нихна поправ.

Но свое величество е он показал,
когда великодушн' и некористолюбно
Цариград гръком е без вреда възвратил.
Великия души дело сему подобно!

О, прескърбно и лютое претворение! —
възгласих аз от дълбини сърца моего. —
Человеческо уязвява то зрение
всеконечно разорение царства нашего!

Какова ли е уже пребила причина
на падения сея крепкия държави?
Кто толики векове в свобода примина,
да се толко жалостно сега заборави!

Из река се тайний глас издаде,
умилно и с въздихание жалостно
причина падения иска да м' обаде,
изрече ми следния той яснословно.

Черни бог, Чарт зовими, начало злоби,
бога разорения Бедая проводи
мълва, клевети, ярост да посее
с негови подчинни вси духове злодее.

Но аз, незадоволен от тейзи речи,
прикъсах му баснословно сказание,

от кое се просвещени мир век отречи,
падение наше доказах с ридание.

Догде цари наши стар' обичаи държаха,
живот естествен без сластолюбие,
юнаčески без гордост поминуваха,
дела нихна шествуваха в одобрение.

Догде неуморни, трудолюбиви, бяха
далеч от развращена разкошност,
народу же добрий примери даваха,
България бе силна и в неопасност.

Свобода же своя та храборно бранеше
и от вси народи страхопочитаема,
преславна тогда, велико име носеше!
В щастие нейно бе непоколибаема.

Но нейни съседи лукавии гърци,
от завист злоблива побуждаеми,
тогдашни императори византийци,
от ближних разорения наслаждаеми,

узрок България завладят' искаха.
Но българи храбрейш' их тогда същи,
юнашки отечества свобода бранеха,
владетели цари достойни имащи.

За много же време битки победоносни
над гръков славно тии обдържаваха,
в нападение же бяха гърком престрашни,
покорни им гърци горделиви бяха.

Годишни даноци плащаха редовно,
но мисл лукава из глава н' изваждаха,

против българов разположени ядовно,
прехитро средство най-после измислиха.

Прекрасни девойки, млади царски щерки,
приносяни бяха на български наши цари —
в разкошност възпитани гиздави гъркинки,
с велики и скъпоценни сяйни дари.

Срождение сие с византийски цари,
в разкошно увеселение пребиваящи,
постъпно падения път им отвори,
подобно гръком сили своя изтощивши.

Но слушам! Марсова тръба наблизо ехти,
край Дунав, окол стари град Дростол,
топове гърмят, страшно вся земля трепти!
Повестно място! Там е бил стар престол.

Велики и храбрий княз Светослав
лукави гърци там в старо време победи,
конечно гордост нихна силний поправ,
България славно от робство освободи.

Потомци негови, храбри северн' юнаци,
събратия наши, славяни православни,
за вяра се бият устремително с турци,
свобода и нам ще дадат своеродни!

Свещени дълг и мене зове да ида
в юнашко пъприще жарко, с устремление,
за вяра храборно д' умра и за свобода,
тиранско да отхвърлиме угнетение!

Аз зная, майк' оставаш неутешна,
но богу се моли победа да нам даде,

против тиранов борба щастлива, славна!
Спроти зла дела скоро да им отдаде!

Ужасний час веке се той приближи
да мене далеч от тебе растае!
З' отечество славна смърт мне надлежи,
пламти възторгно кръв моя, играе!

Когда ти чуеш да съм погинал,
да не плачеш, майко, ни да ридаеш
за славно дело, что съм юнашки свършил,
но гроба ми прилежно да издириш.

От мрямор камен знак да ми въздвигнеш,
слова златна надпис за вечна помен
над него с следния речи да надпишеш:
„За вяр' и за слобода погина славен!"

СПОМЕН МЕСТОРОЖДЕНИЯ

В нежна, мила младост
отлъчих се от роднини,
с горчива люта жалост
достигнах в старини.

О, сладки млади години,
изгубих ви в младини!

Где воздух чист владее
по гори високи, цветни,
здравец зелен зеленее
буйни хладни планини!

О, сладки млади години,
изгубих ви в младини!

Где студни вод' извират,
кто бързи бистри потоци
в Мала Камчия вливат
от високи водоскоци!

О, сладки млади години,
изгубих ви в младини!

Где млади, здрави пастири
с медни кавали свирят,
всеки стадо весел пастри,
ясни гласов' им ехтят!

О, сладки млади години,
изгубих ви в младини!

По сминоносни могили
небройна своя стада
по зеления долини
запладнат в прохлада.

О, сладки млади години,
изгубих ви в младини!

Под липови сластни сенки
за моми хурки строят,
с горски естествени билки
красно, лепо ги шарат.

О, сладки, мили години,
изгубих ви в младини!

Милки разновидни птички
пеят им непрестанно,
с гласове много сладки
тях веселят умилно.

О, сладки, мили години,
изгубих ви в младини!

Живот весел поминуват
в естественна добрина,
творца невинно слават
в нежна, мила младина!

О, сладки, мили години,
изгубих ви в младини!

Где храбри момци вардили
окръжни с крепости силни,

когда предстражи там били
на преславски престол славни.

О, стари славни твърдини,
кой ще да ви въздигни!

Где се възвишава Вида,
бърдо так називаемо,
висока чудесна грида,
и до днес прославимо.

О, стари славни твърдини,
кой ще ви въздвигни!

На върх е стара крепост,
коя и днес съществува,
българска драгоценност
от котляном се помянува.

О, стари славни твърдини,
кой ще да ви въздвигни!

Главна стража е била,
здания еще стоят,
кто мома Вида сградила,
слава нейна показват.

О, стари славни твърдини,
кой ще да ви въздвигни!

Храборно ак амазонка
крепост там вардила
княжеска преславна щерка,
гърци конечно разбила.

О, стара славная времена,
оставихте наша племена!

Там долу, над равнище,
люта е станала битка,
где Вида разби съмнище
гръков неколико полка.

О, стара славная времена,
оставихте наша племена!

Място то гърци нарекли
Корис-ники. С стидност
българи букви отвлекли,
корник го думат в кроткост.

О, стара славная времена,
оставихте наша племена!

Там близо има дол,
Гръцки дол го наричат,
гробнина гръцка е бил,
так старци нам сказват.

О, стара славная времена,
оставихте наша племена!

Котляни песен пеят,
с Видина славна победа
в субати се веселят,
го й остало в награда.

О, стара славная времена,
оставихте наша племена!

От гора на гора с знаци
вести в Преслав давали —
българи, стари юнаци
телеграф таков имали.

О, стара славная времена,
оставихте наша племена!

То се ясно показува
от окръжния планини,
върхи коих увенчава
стара направа с твърдини!

О, стара славная времена,
оставихте наша племена!

До Преслав на посоки
вся планини съхранили
по върхи свои високи
разсипи стари крепостни.

О, стара славная времена,
оставихте наша племена!

АХ ТИ, ВРЕМЕ...

Ах ти, време, люто и всесъкрушително,
колко си на световная дела вредително!
Без число животна с твой сърп жънеш!
В забвение вечно здания им хвърляш.
Държавна царства с немилост си разорало,
закони, книжнина в невежество отдало,
свобода българска удари с силна ръка,
словесност нихна погуби с ярост горка.
Но писмено художество, твой съперник,
от бога нами явил се е застъпник!
Възбуди се род български от дълбоки сън!
Възапей стара, твоя слава с глас тръбен!
Начало словесности на вси славянски народи
между вами изпърво с християнство се породи.
Литература у вас е за много цветяла,
благоухание своеродним развеяла.
Поезия ж' от природа вдъхната в народех,
в начале бог проводи я смъртним из небесех.
Стихотворство с художество подава ѝ тяжест,
украшение прибавя и приятна сладост.
Гуслана стараго твоего бога ти призови,
в дъбрави цветокитни с драгостия го въведи!
Стреличкаго Торка той ще скоро да въздвижи,
внезапу же Мъдрица тамо ще да се приближи.
Твоя многолетная пекна тии щ' изтият!
Старо твое име и чъст тии ще възживат!
Урок о предидущих благоразумно отбери,
в бъдощност благополучна път си отвори!

АЗ ОТИДОХ НА КЛАДЕНЕЦ ЗА ВОДА...

Аз отидох на кладенец за вода,
там заварих Първана войвода.
Млади момци рядом прави стоят,
дълги пушки сребрени в ръце държат.
Сам войвода седи при кладенец,
где се вее зелен свилен пряпорец.
Златна чаша той в ръце държеше,
вино руйно хоригвоносец заливаше.

О, СТАРА ЯНТРО...

О, стара Янтро, ти, что сред Търнов течеш!
Развалина днес крепост Трапезица,
преславна царска наша българска столница,
кажи ми что си великолепно видяла
владетели българи, царие самодърци,
на позлатни вълни когда си ти носила,
с пребистри твои води разкошно обливаш,
съдружни с свои любезни храбри юнаци.

Приближи се веки час ужасни той,
кой нас навеки разтае.
Опрости, стърпи, ах, на твои уста
сърце последно сбогом ти вели;
кратки, но сладки били са радости,
како сенки они пройдоха,
вечита тайна безконечни
полюбци твои мене дадоха.
Надежди лишен тебе паки,
то е моя скръб так ужасна.
Ничто друго от бога желим ти,
кроме задоволство да он теб да.

ЗА СУЕТА СТИХОВЕ

Черни сяйни власи изпадват,
бели бисерни зъби, светла кожа
се набърчи; младости и красота
вене и изчезва, дни наши
прихождат и ми с тях
с тялом ко гробу.
Тяло смръд и чърви изидат
и кости с време изтляват!

ЗАБАВА В КУБЕЙСКА КАРАНТИНА

България, мила мати!
чада твоя обеждена
бягат дале, в странств' изгнати,
ти остаеш неутешна!

Тяжко носиш иго рабско,
земя твоя сквърнят турци,
диво племе агарянско,
люти звери, сѐ кръвници!

Папищаши, братя техни,
хладнокръвно гледат злоба
наше племе како вехне
и напразно входи в гроба!

Сърца техна вкаменена
корист ги е обладала,
никаква не щат измена,
глас Европа так раздала!

Турско царство да остани
целокупно, неповредно,
гнило тяло да изправи
труди се ти безуспешно!

Турчин правда не познава.
суеверйе го владее,
в алкорана сам внимава,
от грабитълства живее!

Турчину е потвърдено
всяка новост да отбягва,
от пророка наредено
друговерца да презира!

Четници му часто четат
стара вяра да си варди,
самаго царя корят,
средство искат да пропадни.

Дух войнишки изгубили,
бягство в Медине и Мека
ототдавно наумили,
в плодовитая Дамаска.

Нова щат чака пророка
предводител да им бъде,
пак да владеят Европа,
писано им да се сбъде!

Нека немци вселукави
помощ дават агарянцу
с речи хитри и лъжливи —
до ще време и туземцу!

Очи свои да отвори,
всяки, храбро усърчен,
иго тяжко да обори,
где днес тъжи оскърбен!

Многовидни там народи
в земя швабска незабавно
щат състави регименти,
право ще добият славно!

Старославно племе наше,
отодавно угнетено,
свобода прадедна ище,
време чака само сходно!

Дух народности си вее,
сърца тяхна усърчава,
не ще в робство да живее,
бъдност славна ожидава!

Нек французи легкоумни
гонят самодържца царя,
в пропаст идат те, безумни,
с народоподвижна мяра!

Де петли пеят многи,
скоро тамо не се съмва!
Де владеят люд' убоги,
там беснее люта мълва.

Глад прегорко народ движи
често в кървави походи,
там за корист всеки лъжи,
време в полза си находи!

Англичани горделиви,
ненаситни господари,
с речи човеколюбиви
много люди обладали!

По-свирепи от татари,
кръв сѐ пият човешка,
те отчаяни морнари
съдбине са днес играчка!

Язва предълбока, люта
в тяло им се породила,
пребогата им Калкута
сърца лордска заразила!

Женолюбец султан
в дом си стои, вино пие,
силен прежде той хан
пръсти кърши, очи трие!

Ахмед—Стефан-Садик — Чайка,
Гика-Артин — Бооз-Пани,
турско царство от тях вика!
Такови са там негов' избрани!

А ла франга дух ги вее,
нова вяра протестантска
млади турци днес владее,
вяра пада мусулманска!

Няма бога, ни пророка,
казват тии нововерци,
все простено, без порока —
бъдем и ми като френци!

Европейски шарлатани —
землемерци и лекари
в турско царство са избрани,
кат пред камили магари!

Само име да менят,
Осман — Хасан — Ахмед
да се тии призов
платка дават им безчет!

Спекуланти от цял свят
стекли се в турско царство
като пчели на мед,
чърпят му все богатство!

Подани му, обеждени,
викат с жален, милен глас,
от зло в по-зло погружени,
вхождат в гибел и в напаст!

Никой не ще да слуша
жалостно риданье, плач,
прегорчива тъжба наша.
Сърдца ни отровила злъч!

Всеки полза своя гони
земя наша д' обладае,
възхищен на то клони,
всяковидно се старае!!!

Самая добра надежда,
коя облажава нас
и в сърца ни се възражда —
православна руска власт.

Коя отодавно знае
наше лютое страдание
и за нас се внимае,
ще ни даде олегчение!

Силен нас съюз сближава,
вяра една, род един!
Тясно чувства наша связва
сродства сладкий нагон!

Вседържител бог благий
славна дела и успехи
незабавно ще открие
на избрани си пастухи!

Православна наша вяра,
на крепк камен утвърдена
от създанье еще мира,
не щ' остане побеждена!!!

ВЪЗПОМЯНАНИЕ СТАРОБЪЛГАРСКО НА РАЗВАЛИНИ СТАРОСЛАВНАГО ГРАДА ЧЕРВЕНОВОДА БЛИЗ РУХЧУКА

Давно заседнало свободи светло слънце,
силна държава, ах, изчезла!
Робство мянило веселое земи лице,
турска ръка все поразила!

Тишина мъртва обладала днес владее
в красний тойзи предел,
весел любезън глас се веке не пее,
турчин ужасън страх задал!

Славен недавно тук е български град бил,
святи великолепни храми.
Българин де всесилнаго славословил,
тайно днес то място нами!

Разсипи тъжно сочат стара наша слава,
горко остатки разрушени!
Веселовидна гъста кичаста дъбрава
гроби покрива потрошени!

Жилище мъртвих спокойно, вечън сън!
Спомян прошествия ни дава,
българину показва миналия с/в/ят,
мисли за бъдащност му внушава!

Непостоянное течение световно,
черния съдбини удар
вижда се тук всезлобнаго врага ужасно,
опустошение кто задал!

Тука Каранове потомци храбри, силни,
свободен са живот живели,
място прекрасно мъжески бранили славни
миру престрашни те са били!

Свобода им пресладка, скъпа била реч,
мило отъчъство, родина
с пламян и острий бранили са те меч.
Ах! Слава наша как погина!

Черному богу мъжество отиде жъртва,
силни юнаци изгубиха
многогодишная кръвопролитна битва,
звери поганци обладаха!

Весели цветни предели, могили красни
мрачно ги засени затмение,
светлаго лъва турски знак го затъмни,
полмесец нанесе угнетение!

Сборища, тържества са тук ставали светли,
по цветоносни полянки
храбри юнаци са врани кони яздили,
млади играли са девойки.

Сладки народни песни люди са тук пяли,
празници наши де народни
сяйно са прадеди наши празновали,
сички са били благородни!

Славни народни тук позорища имало,
мъжество и телесна сила
главное занимание тяхно е било,
воиина позната хитрост била!

Щитове сребърни и остро дълго копље
българи всадници юнаци
тук са опитвали, ломили, в това поле,
венец бил за победонохци!

На бой когда отхождали войници,
с песни народ ги спроваждал,
славно когда се връщали победонохци,
девишки лик с песън ги срещал!

По поди цвети разновидни постилали,
мъжество всякий ценил!
Царю же лиляка отлично отдавали,
род наш образован е бил!

Ще л' ах, изгрее наше пак свободи слънце,
турски полмесец да зазари,
облаци робства да разгони то далече,
българска земя да разведри!

Свобода сладка пак между нам да владее,
правда народна, закон свят,
секи доволен в отъчество да живее,
коран да падне веч проклят!

Покажем миру, че сме пре били народ!
Независим и самостален!
Славно коляно, чада на славянски род,
кой се показал в бранех славн.

Доста сме бедни в горест живели покорни,
турска да съкрушим власт
нека се и ми праотцем явим подобни!
Доколе в рабска напаст!!!

Млади юноши! Ви, поколение днешно,
България от вас чака
в пъприще славно ви да внидите сговорно,
племе удрете лъжепророка!

Знамен азийски долу да падне ниско,
лъва да вдигнете венчана,
миру да се провикнете и ви високо:
Живи България пак славна!!!

АКРОСТИХОВЕ

1.

КРАЙСТРОЧИЕ

И-зток слънца колко ясно да си грей,
р-адост толка то не може да разлей!
И-нежная сърдца с любов да услади,
н-ебо звездокитно мир то сам не краси!
А-ко светла хубост не го заозари!...
Р-адост моя само тогда ще да бъде,
а-ко сладък приятен глас ми с' обади!
к-ак ме слуша нежно, милко да ми каже,
о-т моя же любов да се не откаже!
В-ечно аз горещо ще да го любя,
с-сърце мое, с душом жъртва ще му бъда,
к-олко аз ще да му съм всеудължен
и-в целий си живот на все склонен!

2.

РАКОВСКИ

Род български скоро счастлив ще бъди,
ако учени девици между си види,
кои нежнаго пола да възпитаят,
отъчества любов да му внушаят.
Всяк е длъжен много да се старае,
спешно женски пол да се образовае,
колко полза тогда за нас ще проникне!
И просвящение на всякъде ще да бликне!

3.

ВЕЛИКАНУ АТИЛУ

Волга и Райна реки граници ми бяха,
една и друга величъство мое видяха!
Латинско царство аз скоро завладах
и даждие многогодишно сребро, злато земах.
Кой може да изчисли мои славни победи,
Азия, Европа пред мене глава покорно наведи.
Никой против мене юнашки не можа да стои,
ум римлянски с ужас и страх се напои.
Ах! Ако женска в гроб не бе м'увела измама,
тяжко щеше да плаче на цял свят мама!
И Черному богу жъртви десница би ми принесла,
Леля бога ако красна Лада не бе пратила
у сърдце ми люта да забие любовна стрела.

4.

ЕЛИСАВЕТИ РАКОВСКИ

Една е главная добродетел на свят,
любов вярна благороднаго сърца цвят.
И целомъдрие увенчава красота,
слави се много нежнаго пола доброта!
А телесна хубост с младост скоро изчезва,
в черна земя все немедлено отива!
Едно слабо възпомянание между люди
то остава, вярна любов в любовни гърди!

И целомъдрие же награждаят боги...
Радост моя само тогда ще да цветне,
ако твое лице умилно ме погледне.
Как чувства мои се внезапу промяниха!
Очи твои нежно ми сърце уязвиха!
Всяка минута душа моя тръпти силно,
само твое лице ище, плаче умилно!
Как, ах, люто почнах от любов да страдая
и ищо друго на свят веке не желая!...

5.

БЪЛГАРСКОМУ ЛЪВУ

Българ някогда родил ме е славен град,
людие принесоха ме и предводител Кубрат.
Гори старопланински сяйно да крася,
а мягкошави гърци ужасно да страша!
Райна река ме е многажди виждала,
силна ужас миру сянка ми е задала!
Колко места съм аз славно тогда владял,
о, аз много съм работи на свят имал!
Мене увенчаха с златен българи венец,
огромная им държави аз бях творец.
Люта рана ми полъмесец в сърце зададе,
време до ще и мой глас пак да се обади,
у старопланински лесища страшно да ревни!!!

6.

НЕПОСТИГНАТАЯ ЛЮБОВ

Бях залюбен в красна невинна девица.
Ах, в поглед бе великолепна царица!
Любов найне тлеяше ми сърце,
гледах уязвен светло нейно лице.
Ангел небесни на земя слезъл беше,
роб си всеусърден направил ме беше
и по своя воля много ме той влече!...
Я погледай противен случай да м' отвлече!...
Много аз желая и умирам за нея
и кръв си ища един дън да пролея!
Любов сърце мое люто уязвила!
А отнигде утеха аз нямам мила!
Много жално отдалеч я, ах, слушам!
А без успѣха всяко средство искам!
Тамо пак аз свободен да си ида
и любезна моя милко да си вида...

7.

ЗА ЛЮБОЧЪСТИЕ

Писмо твое с разум съчинено,
а то показва сърце умилено.
У бащини прелюбезни недра
нежна съдбина те погледна.

И с награда милка настанила,
целомъдрие като ти дарила
и родителем в утеха подала!
Радост България ви ще бъдите,
ако ум ваш с наук' източите!
Колко може д' извърши нежни пол!
Отъчеству образование он е дал.
Всяки на то единодушно е съгласен
сила каква има глас матерен,
колко може мати образована
и пристойно га е възпитана!...
Душа младим матер образува,
ум и разум та им умъдрува.
Младо сърце подобно се вае,
аки венец крой му се отдае!...

8.

РАЙНА КНЯГИНЯ БЪЛГАРСКА

Райска хубост Преславски светли дворове
ангел небесен проводиха силни богове.
И красота, и целомъдрие го красеше,
небесна дарба българом то беше,
а българско царство тогда в опасни минути
клатеше се да падне, да се преврати.
Никой не бе в състояние опасност да превари,
яма пропасти открила се бе от раздори.
Глад престрашна България гризеше
и гръцка мълва земя изпълнила беше!...

Нямаше в Петра силна и държавна ръка,
яко сърдце и велика душа юнашка
българское великолепие д' обдържи славно,
а неприятелю да покаже воинство силно,
любов народу си той владетел да внуши!
гръцкая гордост юначъски да съкруши!
А Симеонов славен да обдържи престол,
равна Руманя как он цяла обладал,
с слава и с цвети да го срещнат девици,
както него срещнали с песни и с венци!
А войници му обдарили мягкушави гърци!...

9.

ГАТАНКА

Ум, разум, живот, душа нямам,
гладко тяло недвижно се виждам,
людска чувства аз съм съвсем лишен,
една само доброта съм дарен.
Да вся животн' и вещи гледам ясно,
а отличния лица твърде често.
Любов голяма жени имат с мене,
очи им са почти всегда към мене...

10.

КРУМ

Кой може да изчисли твои велики дела?
Роду българскому ти преславная похвала!
Умно развитие самосталност славна държавна
мъжески показа България миру славна.

11.

СИМЕОН

Силен български самодържъц нами яви се
и византийска горда власт нему поклони се!
Милост просиха от него покорнии гърци,
един той прослави българския пряпорци.
Он многими съкрущи гордост необуздана,
наша българска голяма слав' от нег' остана!

12.

ЯСЕН

Ясно изтече пак българское слънце,
силно зазари гърци, учърни им лице!
Емнаха се пак българи войници,
нова свобода добиха си юнаци.

АКО БЕШЕ ЛЮБОВ ТЯ ПОЗНАЛА...

Ако беше любов тя познала,
не би против мене нищо казала!
Аз съм всегда любовни бягал сплетки,
неотбежни хитри Ладиния клетки.
Но несчастна та за мене минута,
горест нанесе ми тъга люта!
Ах! Не ми се ти, душо, противяй,
сърдце мое ти веке не уязвявай!
До ще ден да помислиш по-разсудно
и към мъне да погледнеш благосклонно!...

ВЪЗХВАЛА НА НИКОЛАЙ I

Ще дойде за българи ден радостотворен,
яви се Николай, силному Светославу подобен,
преславски престол ще он ще да възнови,
правдодаяние свобода ще им подари
на българи бедн' окаяни, днес немощни,
като на свой славянски род единоверни.
Жив да бъде Николае самодържец,
с безмъртний — славний на глава му венец.

НАДЕЖДА ЩАСТИЕ В МНЕ СЕ ПОРОДИ...

Надежда щастие в мне се породи,
бог из небесех ми я проводи.
Стани, стани, възбуди се, любезна моя,
в естествена добрина дъбрави сея
/освобож/дение сладко да добийм...
Птици сладкогласни умилно пеят,
с пение любезни свои си зоват;
древеса набъбнали ще се развият,
зелена моравка с сянка ще покрият;
росен горов цвят гора разпъстриха,
с лиляка чървена въздух усладиха;
студени извори бистро си извират,
с обаятелен шум на сън приносят,
водоскоци от превисоки стени
в провали пръскат струи бисерни.

БЪЛГАРСКА НАЙ-СТАРА МЪДРОСТ

Една точива сила движи цял /свят/,
небесно слънце земеродн' оживля/ва/
от семена растат, цветят цв/етя/,
зреят, презряват, всяко остарява.

От малки частици почват и стават
животни, растения, телеса сички.
На определено време назад се връщат,
не ще на това мъдрост, види го всеки!

Не губи се, н' умалява на свят нищо,
природна става времянна сам' измяна.
Преражда се всяко нещо,
световна уредба так' е предивно настанена.

Ако едно се вижда, че с' умалява
и някой си мисли, че то се губи,
то друго се другде умножава,
земя по разновидни начин се плоди!

Сама природа омъдрила човека
д' узнай, че една сила сичко движи
по неизменяем закон от века,
без коего да съществуе свят не можи!

Искал първи човек д' утеши себе,
начало же света с име да назначи;
обърнал си око и взор към небе,
видял небесни светила и лучи.

Рядовное превръщенье слънце и луни
притеглили особно негово вниманье,
узнал от тях годишни измени,
на тях си основал първо мъдро знанье.

Яра-мъздо назовал дневно светило,
Райко и дядо Месечко луна,
причина начала света, казал, то било,
помислил, че те са причина световна!

Със време олицетворил светилата-небесни
и за божества Сива и Сур име им дал,
повярвал, че от тях зависват световни
и тям е сички добри качества отдал!

Разтление, естествеая измяна на сички твари,
мъчили му съвест, мислил ги неправедни,
помислил, че противно начало ги бори,
искал на друго нещо да се облегни.

Измислил противно друго, зло начало,
отдал му лично име Ахаран,
казал, че сичко зло от него приходяло,
а с друго име нарекал го Сетян!

Име Ярамъзда и Ахарана претълкувал
Бял бог — Светозар, Чърнило — Чърни бог;
с други, по-нови имена ги назовал.

НАЧАЛО ЛЮБВИ

От вчера, как се видяхме,
что ми е, любе, не зная,
откак ведно играхме,
от огъня аз горяя!

Сѐ охкам и ми е мило
с тъга горчива, люта
сърце ми се е покрило,
всяка то трепти минута!

Снощи светл' изтече луна
над звездокитно небо,
светлости кралица пълна
тъмна осея нощ любо.

Птички же вечерни пеят,
привлекателни им гласове
зейири, ветрове тихи, ги разносят
в оризонт с сладки екове.

Нощна прохладна влага
ветви зелени покрила,
родителка мила, блага
нова младост им дарила.

Сърце мое затворено,
ах, не се ти противяй,
в черна горест погружено,
от тебе ляк желай.

Бог да убие рачение,
ден и нощ ме бори;
от преголямо стенение
снага моя люто гори.

. . . . . .

все естество се весели,
по полянки и по гори
райска хубост се всели.

Древеса вся напъпиха,
птички пресладко пеят,
вейки си с цветъм покриха,
любовно се веселят.

По полянки, по градини
моми с млади момци ведно
с гласове ясни, радостни
пеят весели невинно!

Само мое жалко сърце
не ще то да се весели,
цветно, красно земли лице
не може да го умили.

Вси с благодарение
животна се наслаждат;
тлея аз с охтение,
болести не м' оставят.

В гърди ми огн гори,
от любов издъхвам,
ужас страшно ме бори,
аз надежда нямам.

Ах, линея катадневно,
не ща веселие веки,
тлея и съхна душевно,
слъзни проливам реки!

Светлая на небо луна,
вечерния звезди ясни
без милая тиха удихна
горести ме давят черни.

Зефирна нощна хладина
сладко въздух услаждава
с росна влажна добрина
землеродна оживлява.

Любов мене люто тлее,
с влага отровна ме мъчи,
душа моя горко линее,
нещадно ще да с' отлъчи.

Нищо не гледам с радост,
плача само с мълчение,
в жарка горчива жалост
в пусто уединение!

Ням' ясен ден за мене,
моя изгубих светлост,
огн и горко желание
мъчат ме с отчайност.

О, Съдице ти, прелюта,
где си ти, та не додеш
жизни да приключиш нита,
от живи да ме земеш!

В земля да ме хвърлиш,
от мъки да се отърва,
не сякай, че аз мисля
на свят веке да живея.

Полза каква имам,
все ми е криво, противно.
Колко в живот оставам,
боже, какво мяст' омразно!

По-добре смърт напрасна,
нежели наказание
от любов нещастна
с отровно въздихание.

Не ща! Не ща да живея,
красна лишена аз лица.
Не ща веке да линея,
дотегнала ми е душица.

ЩО СЕ ЛЮЛЕЙ, БЕЛЕЙ

Що се люлей, белей?
Народен глас ли се пей?
По дунавско крайбрежи
тихая вода се движи.

Дали е ладия нова,
коя[1] за първи път плава,
ели е дунавска веда,
любезна някоя звезда?
Предрага вест ли нам носи,
на що ли ход й с'относи?

То не е ладия нова,
коя за първи път плава,
нито е дунавска веда,
ни чрезвичайна звезда,

най ми е млад[2] Лебед,
в рожденье си заради трепет,
от немски Дунав прифръкна,
край Черно море си кацна.
Сладки ще песни да пей[3],
българска слава да скажи.

БЕЛЕЖКИ

НЯКОЛКО ДУМИ ЗА НАСТОЯЩОТО ИЗДАНИЕ

Активното книжовно творчество на Георги Раковски продължава малко повече от едно десетилетие — от първите записани сънища непосредствено преди Кримската война до преждевременната му смърт през 1867 г. За тези броени години неуморимият родолюбец развива учудващо по разнообразието и обема си книжовно дело. Редят се книга след книга, вестник след вестник, статии, възвания, обръщения...

Опитите да бъдат събрани и представени на едно място трудовете на Раковски започват преди около шестдесет години. Първият значителен опит в това отношение прави Михаил Арнаудов, който през 1922 г. издава внушителен том „Съчинения на Г. С. Раковски", придружен от кратки обяснителни бележки и характеристики. В изданието са обхванати сравнително голяма част от основните творби на Раковски. Много от публикуваните произведения обаче са представени непълно — съкратени са редица съществени части и други дялове само се преразказват накъсо! Изоставени са и трудове, които са от голяма важност за творческия облик на великия възрожденец. Като се вземе пред вид и обстоятелството, че този том е отдавна изчерпан и се съхранява само в големи библиотеки, може да се каже, че той днес не е в състояние да задоволи културните нужди на съвременния българин.

След Девети септември нов опит в тази насока прави Андрей Цветков, който през 1946 г. публикува кратки извадки от „Избрани съчинения", придружени с малки бележки. Това издание е съвсем малко и не представя дори и най-важното от творчеството на Раковски. По-късно някои от трудовете на Раковски бяха поместени и в крупното академично издание „Архив на Г. С. Раковски", т.I—IV, където бяха представени главно писмата от и до големия български възрожденец. Последен опит да се представи разнообразното творчество на Раковски направи Георги Боршуков, който в един том, издание на „Български писател" от 1967 г., представи част от неговите трудове. Изданието е грижливо подготвено, снабдено с бележки и речник на езика на Раковски. Включени са и някои писма, които характеризират отделни страни от разнообразното му творчество. Скромен опит да бъде представено най-характерното в творчеството на Раковски направи и Военното издателство, което през 1972 г. издаде малка книжка с откъси от творби на големия родолюбец.

Както се вижда, въпреки значимостта на книжовното творчество на Георги Раковски то и до днес не е представено цялостно. Тази празнина запълва настоящото четиритомно издание. Изданието обхваща всичко значимо, излязло под перото на неуморимия български патриот.

В том първи са поместени прозаичните и поетичните творби на Раковски,

от първите му книжовни опити преди Кримската война до последните негови трудове преди смъртта му. Тук са поместени и автобиографичните му творби и дневници.

Том втори включва публицистичното творчество на Раковски — от 1853 г. до последните му творби от този вид през 1865 г. Представени са поместените в „Българска дневница", „Дунавски лебед", „Бъдущност" и „Българин" статии, както и други публицистични трудове, обнародвани в други издания или останали по една или друга причина непубликувани, но запазени в ръкопис в неговия архив.

Том трети обхваща историографското дело на даровития българин: отделни негови самостоятелни трудове и статии, бележки и коментари с историческо съдържание.

В четвъртия том ще бъде събрано творчеството на Раковски в областта на фолклора, езикознанието, етнографията и други области на знанието.

Към всеки том има критична статия за творчеството на Раковски в съответната област, бележки и указатели, които подпомагат читателя при запознаването му с разнообразното творчество на великия българин.

От изданието са изключени само някои по-дребни материали, които не допълват с нищо представата за човека и твореца Раковски или се повтарят в други обнародвани трудове. Не са дадени и всички редакции на един и същ труд. Не се обнародват и писмата на Раковски, включени сравнително пълно в появилите се вече академични издания на „Архив на Г. С. Раковски", т. I (С., 1952) и „Георги Стойков Раковски. Възгледи дейност и живот", т. II (С., 1968).

За първи път се публикуват и редица неизвестни досега творби, които разкриват нови съществени черти от дейността на незабравимия син на българския народ.

В настоящото издание е проведена следната нормализация на езика и правописа на Раковски:

Голямата носовка Ѧ се предава най-често с Ъ и в някои случаи с А и У.

Йотуваната голяма носовка Ꙗ̀ се предава като Я.

Етимологичната малка носовка ѧ се предава с Е (у Раковски Я).

Примерно време вм. время или времѧ, име вместо имя или имѧ. Местоименните форми ме, те, се вместо мя, тя, ся или мѧ, тѧ, сѧ. Ь се предава с Е или Ъ.

Ѣ се предава според съвременния правопис и изговор.

Запазва се непоследователността, която Раковски проявява в изписването на акцентуваните гласни на думите. Примерно Оръжие и Оружие. Редукциите на гласните се запазват само в случаите, когато римата се опира на тях.

Принципът звучност беззвучност е решен в съгласие с днешните правописни норми.

ШТ се предева с Щ.

Двойните съгласни се предават в съответствие със съвременните норми. След Ж, Ч, Ш, се пише само А и У, а не Я и Ю.

Съюзът НО, записван от Раковски като НЪ, в изданието се предава като НО.

Групите ЪР /РЪ, ЪЛ/ ЛЪ се предават според съвременния изговор.

ИЙ като окончание на прилагателните, причастията и местоименните форми за им. пад м.р. ед. ч. задължително се запазва, когато означават членна форма.

Запазва се изпускането на В във формите СЕКИ, ТРЯБВА, СЕ.

При съществителните от м.р. в дат. п. мн. ч. и в тв. п. ед. ч. в изданието се запазва последователно употребяваната от Раковски до 1860 година форма ЪМ. В по-късните съчинения на автора окончанието се предава като ОМ, съгласно законите на старобългарския език и съгласно практиката на Раковски.

Езиковата нормализация на текста е подготвена със сътрудничеството на проф. М. Янакиев.

*

Художествените произведения на Раковски са издавани досега непълно. Като по-важни могат да се посочат само четири издания: „Съчинения на Г. С. Раковски. Избор, характеристика и обяснителни бележки от М. Арнаудов." С., 1922; Архив на Г. С. Раковски. Том I. Писма и ръкописи на Раковски. Събрал и подготвил за печат Г. Димов. С., 1952; Георги С. Раковски. Българийо, майко мила. Подбор и редакция Г. Боршуков. С., 1967; Г. С. Раковски. Автобиографични трудове. Съставителство, увод и обяснителни бележки д-р В. Трайков. Изданието на М. Арнаудов е първото по-цялостно представяне на Раковски като писател, но стремежът към обхващане въобще на цялото му книжовно дело е довел до христоматийност, т.е. до представяне не на целите му творби, а на откъси от тях, като това, което е останало неотпечатано в изданието, се преразказва от редактора-съставител. Важна стъпка в стремежа към по-пълно представяне на художественото творчество на Раковски е т. I от неговия архив, в който бяха обхванати голям брой поетически произведения и почти всички негови автобиографични съчинения. След излизането на това издание научната критика посочи редица фактологически грешки, допуснати в него. Изданието на Г. Боршуков има в по-голяма степен антологичен характер, а това на В. Трайков обхваща само мемоарните му произведения. То се отличава от всички останали с подробния исторически коментар към публикуваните текстове.

Предлаганият т. I от настоящото четиритомно издание на съчиненията на Раковски представлява най-пълната засега сбирка на художествените творби на видния възрожденски деец. В първата част са включени произведения, които имат мемоарен характер, а също така и прозаичната му творба „Изтуплений дервиш". Автобиографичното произведение „Неповинний българин" се публикува по последната му редакция, а текстът на показанията на Раковски пред

следствената комисия по Браилския бунт, който доскоро се издаваше по превода от френски, се публикува по направения от В. Трайков превод от оригинала, открит във Ватикана. Във втората част на тома са включени почти всички запазени поетически творби на Раковски, като някои от тях се публикуват за пръв път. Всички текстове — и прозаически, и поетически — са сверени с оригиналите в архива на Раковски или с първите публикации през Възраждането, като са поправени допуснатите в някои от предишните издания грешки, допуснати при печатането или пък при разчитането и тълкуването. Бележките към „Замечания първия части Горскаго пътника“ са направени от В. Трайков. За компетентното съдействие при изготвянето на речника към тома изразявам благодарност на турколога от Софийския университет доц. Емил Боев.

Кирил Топалов

I

АВТОБИОГРАФИЧНИТЕ ТВОРБИ НА РАКОВСКИ И МЕМОАРНАТА ЛИТЕРАТУРА ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО

Автобиографичните произведения на Раковски носят редица съществени черти на цялата ни възрожденска мемоарна литература — с актуалността си, с връзката си с най-парливите обществено-политически проблеми, с отражението на качествата на новия ренесансов човек, с възможността за съкровена изповед. Появата на тези произведения, както впрочем и въобще разцветът на мемоарната литература през възрожденския период се обуславят преди всичко от засиления интерес към човешката личност, станал идейно знаме на хуманистите още в самото начало на тази велика епоха в живота на европейските народи. Преодолял в голяма степен духовната опека на църквата, ренесансовият човек на старата Европа обръща погледа си към земния, реалния живот и вижда, че именно той е центърът на живота, всичко е от него и за него, и издигайки себе си в култ, противопоставя това ново съзнание на господствуващата феодално-църковна идеология, превръща го в едно от основните оръжия на борбата срещу нея. С изповедния си характер автобиографията се явява едно от най-подходящите средства за изява на това ново самосъзнание, за страстна защита на правата на личността. Този романтичен бунт на възрожденците, имащ за основа един нов, реалистичен по своята същност мироглед, запазва своя характер дълго време. В епохата на Просвещението той се превръща в стремеж към художествено изследване на душата на простия, обикновения човек и не случайно във встъплението към своите „Изповеди“ Русо заявява: „Колкото и да е скромен и неизвестен моят живот, ако аз мисля повече и по-хубаво, колкото кралете, историята на моята душа е по-интересна от историята на техните души.“ Просвещенският реализъм налага своя категоричен нравствен критерий, който всъщност е логическо продължение на възрожденския идеал — полезна за обществото е мислещата, дейната личност. Този критерий обуславя в голяма степен и искреността, с която се пишат автобиографиите: от една страна, всяка личност е изтъкана от противоречия и реалистичният поглед към света налага те да бъдат отразени в техните сложни взаимоотношения; от друга страна, новият мироглед оценява стойността на човешката личност единствено по ползата, която тя може да допринесе за обществото — всичко друго е несъществено. Затова и Раковски заявява в увода към своето „Житие“: „Никога не бих се осъдил на такова едно нещо, ако описаните ми дела не биха имали една твърде тясна свръзка с отечеството ми, което съм от нежна йоще младост

пламенно любил и комуто целия си живот драговолно съм искал да посветя." Искреността, с която се пише възрожденската автобиография, се явява в голяма степен и като противодействие на фалшивата лицемерност на средновековната църковна догматика, израз на смелия, независим дух на новия човек.

Класическите образци на мемоарната литература разкриват най-добре основното качество на личността на този нов човек — неговата обществено-политическа активност и нравствена жизненост. В непрекъснат конфликт с консервативността на общественото устройство и официалния мироглед са не само хуманистите и просветителите. Усиленото развитие на новите капиталистически отношения през XIX в. с все по-задълбочаващото се противоречие между изискванията за свободно развитие на личността и обективните обществени отношения довежда до гигантския сблъсък между личност и общество, при който именно активността и жизнеността на тази личност са залог за нейното съхранение и победа. Обществено-политическата активност на личността обуславя нейните най-важни качества, намерили особено ярко отражение тъкмо в мемоарната литература — смелост, упоритост, честност, последователност в преследването на набелязаната цел, готовност за саможертва в името на нейното постигане, широта на духовния кръгозор и т.н. Изобщо мемоарите поради своя изповеден характер са най-доброто средство за изучаване личността на писателя или обществения деец. В тях, когато са написани искрено, личността се разкрива в своя естествен, неподправен вид, с всичките си преимущества и недостатъци.

Всестранното разкриване на личността е един от основните елементи на познавателното значение на мемоарната литература. Но тази личност се намира в сложни взаимоотношения със заобикалящата я обществена действителност. Тя се бори за или в повечето случаи против тази действителност. Това определя другия, не по-малко важен елемент на познавателната стойност на мемоарите — преките и затова много ценни исторически и политически сведения за времето на писателя. Тази страна на познавателното значение на мемоарите придобива още по-голямо значение, ако се вземе пред вид, че най-значителните автобиографии са създадени в епохи, наситени с богато обществено съдържание, във време на най-напрегнати стълкновения между силите на новото и старото, когато личността се стреми да осмисли своя живот, да намери своето място сред хаоса на събитията, разрешавайки и за другите, и за себе си проблемите на епохата.

Стойността на историко-документалната мемоарна литература се определя както от значението ѝ на исторически документ (чрез нея историкът изучава не само фактите на миналото, но и неговия дух), така и от нейните художествени качества. С редица свои белези възрожденската мемоарна литература се доближава до белетристиката, което прави особено интересно изследването на нейната жанрова специфика, на връзката ѝ със старата литературна традиция, с по-нататъшното развитие на литературата и т.н. Характерната жанрова отлика

на автобиографията — поставянето в центъра на изображението на един главен герой (самия автор), който се превръща в средоточие на обществените тенденции, противоречия, на психологическите особености на дадена класа и т.н. — обуславя в известна степен и връзката на автобиографията с жанра на романа. Тази връзка се определя и от някои други фактори, като синтетичното съчетаване автобиографията на епическо, лирическо и драматическо начало, нейния понякога дидактичен характер, линейна композиция (характерна и за ранния западноевропейски роман), съчетаване на възвишеното, героичното с повседневното в живота на героя и т.н. Художествената стойност на автобиографията се определя в много голяма степен от характера на типизацията на вложения в нея жизнен материал. Това именно прави възможна голямата амплитуда на нейните жанрови граници — от обикновен документ (напр. автобиографията на Иларион Макариополски) до истински художествено литературно произведение (трилогиите на Л.Толстой, М.Горки и др.) и определя приемствеността между старата класическа автобиография и разцъфтелия в ново време автобиографичен роман.

*

Въпреки че в България Възраждането закъснява с няколко века, въпреки специфичния характер (ускореността) на литературното развитие обществено-историческите закономерности са едни и същи (в сравнение със Западноевропейското възраждане) и именно зараждащата се буржоазна идеология, характерният за ренесансовия мироглед интерес към живия човек, към неговия пълнокръвен вътрешен живот, стремежът на самоосъзналата се личност да направи обществено достояние своите мисли, настроения, преживявания, да изрази своето отношение към всичко, което я заобикаля, обуславят оформянето на автобиографичния жанр в българската литература. От друга страна, възможността на автобиографията да решава някои от най-важните задачи на времето чрез агитация, полемика, личен пример нравствена, просветителска или революционна проповед и т.н. я превръща в необходимо и силно идеологическо оръжие.

Пишейки своята автобиография, възрожденският писател живее с твърдото убеждение, че тя ще бъде поучителна и затова полезна за читателите. Този стремеж на възрожденския деец да изтъкне своя живот като положителен пример за подражание е може би най-главната подбуда за написване на автобиография и най-главната задача, която тази автобиография преследва. Това е ярка проява на разкрепостяването на личността, на новото, ренесансово съзнание на тази личност. Старобългарският писател почти винаги прави някаква мотивировка на написването на своя труд, проси извинения за писателската си несръчност, стреми се да принизи до краен предел своята личност. Възрожденският писател също прави понякога мотивировка на написването на своя труд.

Но разликата е огромна. Чувството за малоценност, така характерно за старобългарския писател (макар той да е съзнавал много често обществената значимост на своя труд), се заменя от съзнание за обществената значимост на своята личност, за пълноценността на своя живот. И възрожденският писател не се стреми да скрие това свое съзнание. „Дълго време се колебах и нито бих писал, ако не бях уверен, че биографиите са доста полезни книжки" — заявява Пърличев в началото на своята автобиография, имайки пред вид „биографиите" именно на личности като самия него. Същата задача — да дадат пример за подражание — си поставят и авторите на жития в старобългарската литература. Но това сходство е само формално — примиреният, обезличеният, отреклият се от живота човек се заменя като идеал в епохата на Възраждането от политически активната, волева и напълно земна личност, която чувствува себе си като основен фактор и двигател на живота.

Някои мемоарни творби се пишат с познавателна цел — да дадат сведения за робските условия на живот, за етнографията, фолклора, икономическото положение и т.н. Такива са „Записки за България и за българите" на Л.Каравелов, „Неповинний българин" на Раковски, предговорът към „Български притчи или пословици и характерни думи" на П.Р.Славейков и др. Автобиографията на Иларион Макариополски и може би донякъде „Житие и страдание грешнаго Софрония" са написани за оправдание. Не на последно място стои и влиянието на чужди образци като подтик за написване на автобиография. Разбира се, това групиране на подбудите за написване на автобиографиите в българската възрожденска литература и задачите, които те преследват, е твърде условно. В повечето случаи тези подбуди и задачи се преплитат и образуват сложен комплекс, специфичен за всеки писател. От своя страна това многообразие на подбуди и задачи определя в голяма степен и разнообразието от форми на съществуване на автобиографията: литературно-публицистично произведение, често с полемичен характер (автобиографията на Партений Павлович, „Житие и страдание грешнаго Софрония", „Разговор с един бесарабски българин" на Н.Бозвели, „Житие" и „Неповинний българин" на Раковски, предговорът към „Притчи и пословици", „Автобиография" на П.Р.Славейков, „Моето пътуване по Стара планина" на П.Хитов, „Записки за България и за българите" на Л.Каравелов, автобиографиите на Гр. Пърличев и Р. Блъсков, автобиографичното писмо на Раковски до Ив. С. Иванов и мн. др.; приписки по чужди или свои книжовни трудове — многобройните приписки на Партений Павлович, в известен смисъл послесловът на Паисий към „История славеноболгарская" и др.; документ — автобиографията на Иларион Макариополски, на Иларион Ловчански, „Вярно изложение за българското дружество" (показанията на Георги Македон) от Раковски и др. Своеобразна автобиография представлява състоящата се от 14 стихове и няколко прозаични реда епитафия, която Кирил Пейчинович е издълбал сам на надгробния си камък и в която е нахвърлил бегло някои по-важни моменти от своя живот.

От автобиографиите, създадени в българската литература до средата на века, Раковски е познавал най-вероятно само една — Софрониевата, която той издава за първи път в „Дунавски лебед" и по подобие на която озаглавява с името „Житие" и своята автобиография. Но преди да стигне до идеята за написването ѝ, той създава няколко други мемоарни произведения. Веднага след излизането си от цариградската тъмница записва три свои съня, които, макар и кратки, дават възможност за интересни наблюдения върху психическото състояние на прекаралия тежки години в затвора млад човек. В първия сън той се вижда в двора на родния си дом в Котел, сред семейството си, във втория пътува на кон към родината си, а в третия наблюдава от един връх на Стара планина цяла България. Централен момент и в трите съня е присъствието на птици — факт, лесно обясним с психическото състояние на затворника или на лишения от възможността да види скоро своя роден дом. Анализът обаче на използването на образа на тези птици може да ни помогне да съзрем някои интересни черти на писателската нагласа на младия Раковски. В първия сън се разказва за два славея, които се състезават по „краснопевание", кацнали на две дървета в родния му дом. Във втория има едно странно птиче, „като орел, като дива гъска", което говори с човешки глас и се появява на различни места — ту на покрива на някаква къща, където се оплаква, че се е уморило да лети, ту в една „долна одая", където седи сред „троица-четворица турци", слушайки техния разговор, ту пленено и молещо се да не го връзват... На края на съня птичето се появява отново, но „пера му паднали и леко изсъхнало, пустало много", въпреки че е нахранено добре. В този сън — независимо дали е записан от Раковски буквално, или пък в някои пунктове е досъчинен — наред със своеобразното пречупване на спомени за лично преживени неща се срещаме и с елементи на определено художествено метафорично мислене.

Особено интересен по отношение преосмислянето на образа на птиците е третият сън, който вече цялостно представлява една малка притча, една чудесна белетристична миниатюра. Началото ѝ напомня много за началото на „Неповинний българин": „На върха на Стара горня планина, гдето всягда вятър студен и здрав вее, гдето извори живодатни изобилно извират, гдето разни... цветя благоуханно воздуха наслаждават, гдето птици сладко и дивно преносено пяват, гдето всичко живот диша, гдето юнак храбро владее под дебели сенки, гдето крак невярнаго и иностраннаго земля не е посквернил..." Изкачил се на върха, „неповинний българин" намира един стар телескоп, с който обглежда цялата българска земя: „Градищата и селата бяха потемнели сос страшна мрач и ги беше прикрила една темна и гъста мъгла, нигде светлина не се виждаше, нигде глас человечески не се чуваше." От селата и градовете, над които връхлитат приличащи на черни гарвани „птици черни и грозни", излитат „красни и питоми птици", които, след като се изгубват за известно време, отново се връщат по родните си места, носейки „една сила и светлост сос себе си", от която „първата мрач и темнина начна мало по мало да се разижда от селата

и градищата и да се виде тук-там една радостотворна светлина, която се умножаваше скоро-скоро.“ Постепенно броят и на едните, и на другите птици се увеличава и между тях се завързва ожесточена битка, завършила с блестяща победа на красивите птици. Тази малка притча е написана твърде поетично и твърде художествено организирано, за да бъде просто записан сън. Очевидно с по-голямо доверие можем да я приемем като един сън наяве на разпаления патриот, чието въображение е превърнало едно действително или не сънovидение в литературно произведение със стройна композиция и съвсем определено идейно и художествено внушение. Още тук съзираме едно от най-съществените качества на Раковски писателя, намерило изява в по-сетнешното му творчество — способността за метафорично художествено преосмисляне на важни обществено-политически явления и проблеми, за умело, органично вплитане на автобиографични елементи при създаването и на мемоарни, и на чисто художествени, и на публицистични произведения.

След излизането си от цариградския затвор Раковски написва и автобиографичен спомен „Неповинний българин“, който обаче заедно с произведението му „България страждуща“ се изгубва в Цариград. По-късно, през 1854 г., криейки се в Котел, той възстановява по памет част от тези спомени под заглавие „Част от списанието „Неповинний българин, разпален от любовта на отечеството“. В тях разказва главно за патилата си в затвора през 1845—1848 г., където е хвърлен заедно с баща си. Картините на нравствени и физически страдания в тъмницата са нарисувани просто и непретенциозно, но живо, с дълбок психологически реализъм, с драматизъм, който се подсилва особено от контраста между нечовешките условия в подземието и блестящата зала, от съзнанието за невинност и необходимостта да се понесат най-страшни мъчения.

Раковски е оставил и два автобиографични документа. Във „Вярно изложение за българското дружество“ — показанията, направени пред комисията за разследване на Браилския бунт през 1842 г. — той разказва накратко за дейността си в Гърция и за участието си в браилските събития. Много по-голяма стойност има писмото му до Иван С. Иванов, написано в Кубей през 1858 г., в което той дава сведения за най-дълъг период от живота си — за многобройните си скиталчества, за престоя в затвора, за живота си в Цариград, за похода с хайдушката чета, за престояването си в Котел, за изпълнената си с многобройни премеждия и трудности журналистическа дейност в Нови сад и т.н. Едва към края на живота си той решава да напише своя пълна автобиография и съставя план — „Съдържание на житието ми“, — който съдържа 78 точки. От малкото, което е написано, и най-вече от краткото „съдържание“, може да се заключи, че ако бе завършено, „Житието“ би било една от най-интересните автобиографии в българската литература. С автобиографичните си произведения Раковски е целял да остави ярко изобличителни свидетелства за обществените порядки в Турската империя и най-вече да даде на своите съвременници, а и на следващите поколения своя пример на беззаветна и безкористна служба на народа. В увода към „Житието“ си той пише, че иска да покаже „как се възражда народната любов от младости в сърцето едного человека, каква голяма сила има тя в него, когато съзрее и стане постоянно негово начало, предмет и цел. Колко же може тя да го охрабри, какви гонения, мъки, оскъдности и проч. може да претърпи един човек поради тая само свята любов и до де може го отвлече неговото в нея постоянство“.

Изследването на автобиографичните творби на Раковски, както и на цялата ни възрожденска мемоарна литература, води до извода, че като правило композицията на възрожденските автобиографии почива на хронологическия принцип. Писателят разказва накратко за детските си години, понякога проследява родословието си (Раковски, Шапкарев, Славейков), след което излага фактите на своя живот в тяхната естествена последователност. Хронологическият принцип се налага от самия характер на автобиографията като разказ на един живот. Съзнателно и обмислено разпределение на отделните части обаче е налице само в плана на „Житието“ на Раковски, в плана за автобиография на Славейков от 1884 г. и в автобиографията на Пърличев. Останалите автобиографии са написани твърде нестройно, без предварителен план. Своя „Неповинний българин“ Раковски създава също без никакъв план и подобно на Бозвели подчинява разказа си на обзелите го чувства на мъка, негодуване и ненавист, а това засилва още повече композиционната нестройност. Автобиографичното си писмо до Ив. С. Иванов той е написал в по-голяма степен фактологически, като се е стремял на няколко листа да изложи колкото може повече моменти от своя живот, разказвайки ги в тяхната естествена последователност.

Хронологическият принцип е свързан тясно с тематическия. Вътре в отделните теми епизодите се свързват психологически, по място или просто хронологически. Например „Житието“ на Софроний би могло да бъде разделено на няколко тематически цикъла: детство и юношество, свещеничество, епископство, а автобиографията на Пърличев може да се раздели на четири главни тематически цикъла: детство, студентство в Атина, учителстване, арест. В този смисъл „Неповинний българин“ на Раковски може да се разглежда като отделен тематичен цикъл от ненаписано по-голямо автобиографично произведение.

В центъра на изображението стои по принцип един главен герой — самият автор, чийто образ е ярко индивидуализиран. Тази индивидуализация е най-тясно свързана с новото самосъзнание на личността. На мястото на трафаретното изграждане на образа, характерно за старата житийна схема, идва откровеното саморазкриване на богатата възрожденска личност, отразила в себе си духа на новото време. Съзнателна, „литературна“ индивидуализация тук едва ли ще намерим. Тя не е търсена и може би тъкмо затова е така естествена. Несъществените, дребното в техните характери, това, което няма пряко отношение към изобразяваните събития, е или поставено на втори план, или изобщо изоставено. Автобиографиите на Раковски, Софроний, Бозвели, Славейков,

Пърличев са сякаш автопортрети на големи художници, нарисувани с едри щрихи, грубо, по силата на първото вдъхновение.

Успехът на индивидуализацията е в най-тясна връзка с психологизма на разказа, възникнал в резултат на засиления интерес към човешката личност, към вътрешния живот на човека. Особено дълбоки и точни са психологическите наблюдения в мемоарите на Раковски. „Неповинний българин", въпреки някои моменти на непреодолян описателен психологизъм, представя верен разказ за мъките на бащата и сина в турските затвори. Проникновено и майсторски Раковски разкрива вътрешното движение на преживяванията, на естествените човешки реакции. Докато в „Житие и страдание грешнаго Софрония" силно драматичните сцени при опита на бостанджиите да обесят Софроний, при преминаването на Искъра нощем, при премеждието с шехларския султан и т. н. са предадени, макар и картинно, без особено задълбочени психологически анализи, то в „Неповинний българин" — особено там, където се рисува откарването на Раковски от Котел в студения зимен ден, срещата на бащата и сина в Русе, смяната на мрачното подземие с блестящата зала и т. н., драматизмът вече е обусловен от един задълбочен психологизъм. Тук особено важна роля играе умението на Раковски да изгражда драматичен диалог — да си припомним първия разговор в „Неповинний българин" и особено диалога между окования затворник и председателя на турския съд. С проникновение и вещина Раковски е успял да внуши и безнадеждността на собственото си положение, но и целия трагикомизъм на тая сцена, в която си дават среща азиатската свирепост и човешкото благородство, безсилието на несправедливия и стоицизмът на убедения в правотата си, неправдата и истината.

Като една от най-съществените художествени особености на автобиографията наред с индивидуализацията се явява и способността за по-обобщено, синтетично мислене. Тази способност се обуславя от новия поглед на възрожденския писател към заобикалящата го действителност, към промените, които настъпват с развитието на обществото. Той търси връзката между отделните явления, ясно схваща социалната детерминираност на човешкото битие, има вярно чувство за същественото и несъщественото в живота. Затова в повечето случаи подбира „върховите", главните моменти от своя живот. Те изпъкват в съзнанието му най-силно поради своята по-голяма наситеност с лично или обществено значимо жизнено съдържание. Подобно на Софроний Раковски пропуска всички несъществени моменти от своя живот и се спира предимно на страданията си, на непрекъснатите си сблъсъци със заобикалящата го действителност. Така, излагайки най-характерното от своето битие, той рисува една типична картина на страданията на българския народ през оная епоха.

Най-често писателите, имайки пред вид агитационния, публицистичния характер на своите автобиографии, се стремят да подберат и отразят главно онези факти и обстоятелства от своя живот, които отговарят най-добре на задачите, поставени за разрешаване. Затова тежестта на разказа пада обикновено върху

определен период или върху определена тема: Партений разказва главно за своите скиталчества „за вяра" и свързаните с тях премеждия, Софроний — за своите „страдания", Бозвели — за невинното си заточение и мъките, които търпи поради злобата на фанариотите, Раковски — за страданията си в тъмницата, Шапкарев, Блъсков, Пърличев и Славейков — за мъченическото апостолство на първите народни будители, П. Хитов — за дейността си като хайдутин и т. н. Сякаш всеки от тях запалва по един факел, за да покаже мъките на своя народ във всеки един от кръговете на действителния, земния ад на робството: своеволията на селските господари-турци, идиотизма и злобата на фенерското духовенство, нечовешките условия в турските тъмници и пр. Така типизацията на автобиографичния материал се извършва естествено, произтича от характера на поставената задача и от начина на нейната литературна интерпретация.

Като главно действуващо лице, двигател и обект на тези типични обстоятелства, образът на писателя също придобива в голяма степен типичен характер. В това отношение особено интересна възможност за наблюдения предлагат на изследователя мемоарите на Раковски, в голяма част от които той говори за себе си дори в трето лице, наричайки своя герой „неповинний българин". И наистина, читателят, който не познава биографията на Раковски, би възприел тази творба като художествен разказ, пресъздаващ едно типично за епохата явление — брутално потъпкване на човешката свобода в условията на едно тиранично, беззаконно държавно управление. Тази типизация на образа се явява непреднамерено, тя произтича естествено и необходимо както от характера на типичните обстоятелства, така и от сполучливата индивидуализация. И Раковски, както и Софроний, Бозвели, Славейков, Пърличев и др., изпъква в съзнанието на читателя като ярка индивидуалност, със своя характерна физиономия на отделна личност, но и като определен тип обществен деец. „Неповинний българин" ни убеждава отново как характерът на типизацията определя в много голяма степен отношението на автобиографията към чисто художествените жанрове. В определен момент, когато автобиографичният разказ придобие предимно обобщителен характер, той напуска границите на мемоарната литература и започва да се превръща в белетристично произведение.

На смяна на средновековния книжовен шаблон възрожденският писател идва със свой подчертано личен литературен стил. Донякъде свързан със старата книжовна традиция е само стилът на Партений, Софроний, Агапи и Шапкарев. Понякога разказът им придобива библейско-летописен тон, в духа на старата летописна традиция са предадени и лаконичните им, но точни съобщения за някои исторически събития. Но не елементите на старата традиция определят облика на техния литературен стил. Софроний е много по-близо до фолклорния, устно-поетичния начин на мислене, неговото „Житие" прилича по-скоро на естествен, увлекателен устен разказ за преживени патила.

Изповедната същност на автобиографията обуславя и лирическия характер

Пърличев са сякаш автопортрети на големи художници, нарисувани с едри щрихи, грубо, по силата на първото вдъхновение.

Успехът на индивидуализацията е в най-тясна връзка с психологизма на разказа, възникнал в резултат на засиления интерес към човешката личност, към вътрешния живот на човека. Особено дълбоки и точни са психологическите наблюдения в мемоарите на Раковски. „Неповинний българин", въпреки някои моменти на непреодолян описателен психологизъм, представя верен разказ за мъките на бащата и сина в турските затвори. Проникновено и майсторски Раковски разкрива вътрешното движение на преживяванията, на естествените човешки реакции. Докато в „Житие и страдание грешнаго Софрония" силно драматичните сцени при опита на бостанджиите да обесят Софроний, при преминаването на Искъра нощем, при премеждието с шехларския султан и т. н. са предадени, макар и картинно, без особено задълбочени психологически анализи, то в „Неповинний българин" — особено там, където се рисува откарването на Раковски от Котел в студения зимен ден, срещата на бащата и сина в Русе, смяната на мрачното подземие с блестящата зала и т. н., драматизмът вече е обусловен от един задълбочен психологизъм. Тук особено важна роля играе умението на Раковски да изгражда драматичен диалог — да си припомним първия разговор в „Неповинний българин" и особено диалога между окования затворник и председателя на турския съд. С проникновение и вещина Раковски е успял да внуши и безнадеждността на собственото си положение, но и целия трагикомизъм на тая сцена, в която си дават среща азиатската свирепост и човешкото благородство, безсилието на несправедливия и стоицизмът на убедения в правотата си, неправдата и истината.

Като една от най-съществените художествени особености на автобиографията наред с индивидуализацията се явява и способността за по-обобщено, синтетично мислене. Тази способност се обуславя от новия поглед на възрожденския писател към заобикалящата го действителност, към промените, които настъпват с развитието на обществото. Той търси връзката между отделните явления, ясно схваща социалната детерминираност на човешкото битие, има вярно чувство за същественото и несъщественото в живота. Затова в повечето случаи подбира „върховите", главните моменти от своя живот. Те изпъкват в съзнанието му най-силно поради своята по-голяма наситеност с лично или обществено значимо жизнено съдържание. Подобно на Софроний Раковски пропуска всички несъществени моменти от своя живот и се спира предимно на страданията си, на непрекъснатите си сблъсъци със заобикалящата го действителност. Така, излагайки най-характерното от своето битие, той рисува една типична картина на страданията на българския народ през оная епоха.

Най-често писателите, имайки пред вид агитационния, публицистичния характер на своите автобиографии, се стремят да подберат и отразят главно онези факти и обстоятелства от своя живот, които отговарят най-добре на задачите, поставени за разрешаване. Затова тежестта на разказа пада обикновено върху

определен период или върху определена тема: Партений разказва главно за своите скиталчества „за вяра" и свързаните с тях премеждия, Софроний — за своите „страдания", Бозвели — за невинното си заточение и мъките, които търпи поради злобата на фанариотите, Раковски — за страданията си в тъмницата, Шапкарев, Блъсков, Пърличев и Славейков — за мъченическото апостолство на първите народни будители, П. Хитов — за дейността си като хайдутин и т. н. Сякаш всеки от тях запалва по един факел, за да покаже мъките на своя народ във всеки един от кръговете на действителния, земния ад на робството: своеволията на селските господари-турци, идиотизма и злобата на фенерското духовенство, нечовешките условия в турските тъмници и пр. Така типизацията на автобиографичния материал се извършва естествено, произтича от характера на поставената задача и от начина на нейната литературна интерпретация.

Като главно действуващо лице, двигател и обект на тези типични обстоятелства, образът на писателя също придобива в голяма степен типичен характер. В това отношение особено интересна възможност за наблюдения предлагат на изследователя мемоарите на Раковски, в голяма част от които той говори за себе си дори в трето лице, наричайки своя герой „неповинний българин". И наистина, читателят, който не познава биографията на Раковски, би възприел тази творба като художествен разказ, пресъздаващ едно типично за епохата явление — брутално потъпкване на човешката свобода в условията на едно тиранично, беззаконно държавно управление. Тази типизация на образа се явява непреднамерено, тя произтича естествено и необходимо както от характера на типичните обстоятелства, така и от сполучливата индивидуализация. И Раковски, както и Софроний, Бозвели, Славейков, Пърличев и др., изпъква в съзнанието на читателя като ярка индивидуалност, със своя характерна физиономия на отделна личност, но и като определен тип обществен деец. „Неповинний българин" ни убеждава отново как характерът на типизацията определя в много голяма степен отношението на автобиографията към чисто художествените жанрове. В определен момент, когато автобиографичният разказ придобие предимно обобщителен характер, той напуска границите на мемоарната литература и започва да се превръща в белетристично произведение.

На смяна на средновековния книжовен шаблон възрожденският писател идва със свой подчертано личен литературен стил. Донякъде свързан със старата книжовна традиция е само стилът на Партений, Софроний, Агапи и Шапкарев. Понякога разказът им придобива библейско-летописен тон, в духа на старата летописна традиция са предадени и лаконичните им, но точни съобщения за някои исторически събития. Но не елементите на старата традиция определят облика на техния литературен стил. Софроний е много по-близо до фолклорния, устно-поетичния начин на мислене, неговото „Житие" прилича по-скоро на естествен, увлекателен устен разказ за преживени патила.

Изповедната същност на автобиографията обуславя и лирическия характер

на стила. „Неповинний българин“ на Раковски представлява една драматична импресия за преживяното в турската тъмница. Искрени и развълнувани са още първите редове, в които борецът изповядва любовта си към отечеството. В тази творба спокойният тон, лиризмът или драматизмът са най-тясно свързани със съдържанието на разказа и темперамента на писателя. Драматизмът на изживяването налага и съответната форма — изреченията стават по-кратки и по-експресивни, емоционално-драматичният тон на разказа се подсилва най-често от многобройни възклицания, риторични обръщения, преки обръщения към читателя, ругателни епитети и др. Силно емоционални, наситени с гневен патос обръщения и възклицания използува Раковски почти винаги, когато споменава за своите предатели или тъмничари: „О, безбожници лукави!“, „О, лукавщина човеческа, до кой степен злобою достигва, когда намери неограничена власт!“, „О, същество всесилно... Въздай всякому по достойности“... Понякога Раковски се обръща към читателя за съвет или съчувствие и това придава още по-голяма непосредственост на стила, приближава разказа до формата на жива беседа. Разговорен характер на стила придава и често срещащият се композиционен похват на предсказване, загатване за някои събития, които ще се извършат по-късно и за които ще се разкаже по-нататък.

Повишеният интерес към действителността, към конкретно битовите условия на живота на човека налага и една друга особеност на стила: широкото използуване на подробностите. Те оживяват разказа и свидетелствуват не само за реалистичния поглед, но и за богатото въображение на автора. В много случаи изпълняват ролята на характеризиращи белези при индивидуализацията на образите и рисуването на картините. Софроний проявява завиден усет за главния, най-характерния детайл. Съобщава, че намерил децата си „голи“ да седят на една „рогозина“, че сиромахът турчин ядял „повише кукурузи хляб“ и имало само „мало зелье армеа“, че стигнал веднъж в едно село, а „то се разбягало, не има ни един человек, не има хляб, не има древа, а студ люг, нощ долга, по декемврия месеца“ и това е достатъчно да даде представа за мизерията или за картината на студената декемврийска нощ. С малко, но характерни подробности рисува и Раковски блестящата, по азиатски разкошна съдебна зала, внушавайки по-силно контраста с мрачното подземие:

„На лявата страна на Воспора, в Европейското крайморие в Царийград, нахожда са здание велико на един рът Топхана нарицаемо, под което има подземие дълбоко и мрачно зрак светлости от негде не проникващи в него — влажно и запустяло от много години глави и кокали человечески ся нахождят разсеяни в него. Види ся в старите си по-варварски времена турското нравителство да е давило и убивало тамо тайно, както си има и сега обичай словесни животни человеци разни вредителни животи въселили ся бяха в това пусто демонско място. В това адско мрачно подземие затвориха сама Стойковаго сина Г. Рак., като го обковаха с късове на дебели и ръждиви от кораблени котки железни вериги като във вечна мъка.“ Също така само с няколко детайла

(„бради и власи на главите им разрошени до пояса пораснали им бяха, лицата им помъртвели като из гроб изваяни, ногтите им се бяха продължили срамно, дрехите им от подземната влага изгнили и подзеленели бяха от мухля“) той успява да обрисува окаяното състояние на двамата затворници.

В автобиографиите за пръв път се обръща внимание на пейзажа. Символичният, условният пейзаж на житийната литература се заменя още в автобиографията на Софроний от едно малко примитивно, но естествено и живо чувство за природата, за нейната първична сила и мощ. Природните картини на Софроний са сякаш платна, рисувани с най-груби, едри и сурови линии: „Нощ темна, време беше дождевно, а планина стръмна, висока.“ Пластично и силно драматично е нарисувана и нощната картина на преминаването на Искъра. В повечето случаи природните картини са свързани с душевните преживявания на автора или се явяват по естетически съображения. Драматичната сцена на откарването на арестуваният Раковски от Котел е нарисувана на фона на също така драматична природна картина: „През месец януари северовъзточний вятър силно вееше, като страшен гръм вихрушки непрестанно ечаха, планини и черната земя със сняг затрупваха, всичко видно като с вар се белосваше, темна мрач въздуха бе прикрила, небесните светила зрак не пущаха.“ Зимний мраз с кристални плочи ледяни улици котленски гладко наслал беши.“ Майсторски обрисувана, почти осезаема зрително и слухово е нощната картина на Балкана, при бягството на Славейков от „дукяна“ на баща му и минаването покрай страшните „кръвнишки“ турски села.

Езикът на автобиографиите илюстрира в голяма степен процеса на създаване и развитие на българския книжовен език. Първата автобиография — на Партений — е написана предимно на черковнославянски. Софрониевото „Житие“ обаче с голям скок напред — в неговата основа лежи говоримият народен език, а черковнославянизмите са употребени по силата на авторовите книжовни навици. С употреба на архаизми се отличава езикът на Бозвели, Раковски и Агапи. Бозвели и Раковски, имайки за основа говоримия език, създават свой специфичен език, отговарящ на драматичния им темперамент и стил. Използуват стари или изковават нови думи, които най-добре да отразят отношението им към това, за което пишат. И двамата страдалци на една благородна идея, и двамата еднакво непокорни, те са безкомпромисни в своята омраза и ругателните епитети и сравнения, които използуват, им се струват винаги недостатъчни, за да изразят яростта, насъбрана в душите им. Предателите и гонителите на българската народност са „сатанински“, и „трепрокляти“, техните дела са „пребеззаконните, безбожни и безчеловечни противни работи“, „обществаутровни и душепагубни“ (Бозвели). Раковски нарича своите предатели и мъчители „фарисеи и садукеи“ , „человекоубийци“, „жестокосърдечни“, лицата им са „гнусни“. Неофит е „содомист“ със „злобливо сърце смрадливо“ (типично фолклорен синтаксис), злобата им е „звярска“ и т. н.

Автобиографията на Шапкарев е написана напълно на говоримия български

език, а следващите писатели пишат вече на новобългарския литературен език. В езика на автобиографията (още от Софроний) навлиза в голяма степен и фолклорната поетика (синтаксис, епитети, сравнения, пословици, поговорки и др.). Най-подчертано този процес е изразен в автобиографичните произведения на Славейков. Езикът им е изпъстрен с народни мъдрости, типично фолклорно обрати на речта, сравнения и епитети. В езика на автобиографиите намира широко място и християнско-религиозната образност, което е израз не толкова на връзка със старата литературна традиция, колкото на желанието да се придаде на авторовите разсъждения по-голяма тежест.

*

Поради изповедния си характер автобиографията дава на писателя извънредно голяма възможност да изяви своята личност. Новият човек на Възраждането открива красотата и многообразието на живота, който го заобикаля, разбира, че той е центърът на този живот, че всичко зависи от неговата воля, че самият той е носител на една цяла вселена от чувства, желания, мисли. Човекът осъзнава своята стойност. Софроний чувствува огромното си превъзходство над простите попове и макар да си навлича много беди, не им се покорява. Един друг духовник — монахът Агапи, — забравил всички норми на църковния канон, заявява: „поразия щях да бъда, ако да бях по-учен". А Пърличев е още по-категоричен: „Съвършенство или смърт!"

Българският възрожденски писател е далеч от олимпийското самочувствие за неповторимост и избраничество на някои европейски възрожденски дейци. „Най-мъчно нещо на света за едного добросъвестнаго чъловека — споделя Раковски — е да говори сам за себе си. а йоще по-мъчно е да пиши сам делата си или житието си. Защото пишящий сам делата си излага ги самоволно общенародному разсъждению, кое има право да произнесе мнението си и съда си върху тях, без да пощади неговата личност. А никой на света не можи да има изисканието, чи неговите дела са били сè добри и полезни!" И както Софроний не премълчава нито един момент на безпомощност, уплаха или отчаяние, така и той най-искрено изповядва мъката и отчаянието си при вида на мрачната тъмница, в която го хвърлят: „Черножлъчна отровна мисла натиснала беши трезвеннъта и дерзостната му душа. Крайно отчайвание покрило беши чувствително всяка надежда свободу. Въображаваши си смъртта като ляк сладшейший и изцелимий на тая многовременна болест. Съмнението за положението на стараго отца своего, за когото нямаше никаква вест и което си въображаваши да е истито с неговото, даваши му голямо неспокойствие. За умножение на лютото му пострадание тъмничаря, който беши страшен и безобразен человекоубийц, никоги не отвещяваши на неговите молебни въпроси за отца своего, нъ с кръвав поглед затласващи и затварящи желязната тяшка врата на подземието, който в два дни или три дни донасящи му мало черин хляб и вода."

Пред читателя възрожденският деец се изправя и със своето силно чувство за дълг пред народа. Софроний страда не за това, че е пренебрегнал задълженията си към бога, а за това, че е изоставил своя народ, онези хора, на които е бил учител и утешител, за които е претърпял немалко страдания. Бозвели скърби, че е като орел с отрязани криле и не може да се впусне в битката, не може да бъде полезен на своя народ. Раковски се гордее със своя баща и със своите чичовци не заради техните богатства, а за това, че са били закрилници на сиромасите; само в служба на народа вижда и своето място: „Любящий истинно своето отечество готов е да принесе ради него не само сичко, що има за най-драгоценно на света, но и самий си живот. Никаква люта мъка, никакво грозно страдание не могат отврати истиннаго любителя отечества от неговата свята цел, която си е он предначертал да достигни със заслугите на отечеството си." Пърличев се отказва от бляскавото си бъдеще на виден атински литератор, за да помогне на събуждането на своите братя, по същата причина и Славейков, и Блъсков обричат живота си на скиталчество и мъченичество. С други думи писателят не е безстрастен наблюдател на изобразяваните събития, той взима най-дейно участие в тях, намира се в техния център. Неуморим, изпълнен с енергия за борба, той е винаги в конфликт със заобикалящата го робска действителност, безкомпромисен и готов на всякакви жертви.

Новият възрожденски деец осъзнава себе си не само като личност, но и като част от нещо по-голямо, към което той принадлежи, с което е неразривно свързан — народа и отечеството. Своя патриотизъм Партений и Софроний не демонстрират пряко. Народностното чувство на Партений е тясно преплетено с религиозното, за него славяните християни са едно цяло, еднакво потискани и измъчвани от „безбожните" агарянци. Патриотичното съзнание на Софроний намира израз в грижите и страданията му не толкова за неговата вяра, колкото за неговия народ, когото той твърде категорично отделя и от турци, и от гърци Но по-късно, със задълбочаването на черковната, просветната и революционната борба патриотизмът се превръща в основен, най-характерен белег на личността на възрожденския деец, в главен двигател на бурно развиващите се събития. Това ще даде увереност и на Раковски да заяви: „Любовта към отечеството превъзходи сичките световни добрини и тя е най-утешителна мисъл за человека на тойзи свят."

*

Както се вижда, автобиографията, като един от най-ранните жанрове в новата българска литература дава свой определен принос в развитието на художествената проза и въобще на художественото съзнание през Възраждането. Участието на Раковски в този процес е особено характерологично. Подобно на

Софроний, Каравелов, Пърличев, Славейков и др., той не описва живота си безразборно — с всичко съществено и несъществено в него, а търси дълбоката връзка между отделните явления, стреми се да проникне в техния скрит смисъл и подбира само най-важните от тях, извършвайки по този начин кога повече, кога по-малко съзнателна индивидуализация и типизация на образи и обстоятелства. Вглеждайки се в себе си, той открива един цял свят от мисли, чувства, впечатления и се стреми със средствата на художественото слово да разкрие сложността и богатството на човешката душевност. И в „Нѐповинний българин", и в някои от другите си мемоарни произведения, както и в памфлета „Изтуплений дервиш" (където, както във всичко, писано от него, автобиографичният момент присъствува осезаемо) той се домогва до чисто белетристични психологически анализи, постига удивително точна художествена пластичност на рисунъка, приближава се до изграждане на живи характери. Ето защо на тези творби трябва да гледаме не само като на мемоари или на публицистика, а и като на художествена проза с определено изявени белетристични качества, допълваща с извънредно важни черти образа на Раковски писателя и имаща свое място в развитието на възрожденската ни художествена литература.

Кирил Топалов

КОМЕНТАР

ВЯРНО ИЗЛОЖЕНИЕ ЗА БЪЛГАРСКАТА ЕТЕРИЯ

През 1841 г. сред българите в Браила и някои други румънски градове се създава революционна организация, която си поставя за цел въоръжено навлизане в България и започване на борба за освобождението ѝ. Раковски, който по това време учи в Цариград и заедно с Иларион Макариополски полага усилия да организира тайно Българско революционно движение, научава за назряващите събития в Румъния и се отправя на север. Включва се в подготовката на втория браилски бунт, но поради настъпилия провал през февруари 1841 г. е арестуван. (Вж. за тези събития Константин Велики. Браилските бунтове. С., БАН, 1968.) Доскоро показанията на Раковски пред следствената комисия в Букурещ, направени на 10. III. 1842 г., се публикуваха по френския превод на колежкия асесор Кола, драгоманин при руското генерално консулство. Тук предаваме тези показания така, както са разчетени от Веселин Трайков по оригиналния гръцки текст, намерен в архивите на Ватикана. (Вж. Георги Стойков Раковски, Възгледи, дейност и живот. Т. II, Документални материали. С., БАН, 1968, с. 7—18).

I. За ходене на Раковски в Атина преди браилските събития в науката има противоречиви становища. М. Арнаудов допуска дори, че младият ученик е посетил гръцката столица два пъти — през 1839 и 1840 г. (Вж. М. Арнаудов. Георги Стойков Раковски. Живот, дело, идеи. Посл. изд. НИ, 1969, с. 26.) Според В. Трайков „Твърдението му, написано в показанията, явно е целяло да придаде политическа окраска на Браилския бунт, за да отбие опитите за приписване криминален характер на деянието. С българчетата в Атина Раковски е поддържал само писмовна връзка — от нея той е знаел за духа и настроенията им, за намерението им да използуват готвените гръцки движения, за да се вдигнат и те на бунт. (Вж. Вес. Трайков, Георги Стойков Раковски. Биография. С., БАН, 1974, с. 66—67.)

2. Има се пред вид гръцкото революционно движение за освобождение на Крит и Тесалия, с което Раковски поддържа връзки.

3. Иларион Макариополски, най-близкият съратник на Раковски в създаването на „Македонско дружество"

4. Нишкото въстание, потушено жестоко от турците.

5. В Цариград Раковски живее с помощта и под наставничеството на княз Стефан Богориди, негов сродник и висш турски сановник, който му подготвял кариера, подобна на своята.

6. Първият Браилски бунт е бил провален на 13 юли 1841 г. Гемията, с която отрядът е трябвало да премине Дунава, е била предварително пробита

и започнала да потъва, в същото време румънската армия започнала да стреля и се завързало кръвопролитно сражение.

7. На 10 срещу 11 февруари 1842 г.

8. Предал се доброволно в ръцете на властта, за да поеме отговорността, Раковски се стреми да помогне на другите арестувани и създавайки лъжливо впечатление, че иска да сътрудничи на следствието, прехвърля вината върху избягалите.

9. След установяването в Браила, Раковски работи като учител по френски, гръцки и турски език.

10. Тук за пръв път се появява името Георги, което Раковски приема по името на вуйчо си Георги Мамарчов. Очевидно „Македон" има връзка със създадената от него тайна революционна организация „Македонско дружество".

ТРИ СЪНЯ.

Трите съня, от 1851 г., са между най-ранните литературни опити на Раковски. Записани са наскоро след излизането му от цариградската тъмница (БИА, Б I — 214, 215).

1. От „зех гу..." до края е написано отстрани на листа.

2. Бележка на Раковски: „Горната планина се отличава, понеже Стара планина се разделя на долна и горна планина. В долната планина летен ден се нахождат многу стада овци, куих изкарват българити, и всегда се пречи от человеци, а горната за височината си; рядко се нахождат человеци, отсвен някои си войводи пусии."

3. Редът на думите във фразата „гдето всягда вятар студен и здрав вее" е уточнен допълнително с цияри отгоре. Било е „гдето всегда вее студен и здрав вятър".

4. Отгоре е написана нечетлива дума.

5. Евангелско (гр.)

6. Отгоре е написано „няколко векове".

7. С нехайство (гр.).

8. Отгоре е написано „исиханите".

ДНЕВНИК ЗА ДВИЖЕНИЕТО НА ЧЕТАТА НА Г. С. РАКОВСКИ

Дневникът на Раковски, обхващащ времето от 18 юни до 8 август 1854 г., е рядък по своята стойност документ — той отразява движението на неговата чета, състояща се от 12 души, от Цариград до Котел. Обхваща 47 страници от бележник с размери 8,5 на 14,5 см, като отначало е използуван молив, а след това острие, очевидно по липса на друго средство за писане. Поради

изгубване на няколко листа липсват данни за 12 юли (отчасти), 13 юли (изцяло), 14 юли (изцяло) и 15 юли (отчасти). Заличените поради повреда на хартията или пропуснати от Раковски букви и думи се добавят в скоби. Означението на часовете на денонощието е дадено от Раковски по турски — залезът на слънцето се приема за 12 ч. През юни това означава 20,15 ч., през юли — 20 ч. и през август — 19,45. За пръв път дневникът е отпечатан изцяло в „Архив Г. С. Раковски, т. I". Там е снабден с подробни географски бележки от Иван Стойчев, които използуваме в настоящото издание (БИА, I Б — 648).

1. Реката Ташласу се влива в Златния рог. Тя има приток Кият хоране, идващ от околностите на града Пиргос. На 3—4 км. югоизточно от Пиргос, на левия бряг на р. Кият хоране, има развалини Бурнусуз. Навярно за тях става дума.

2. Навярно Бургаз кемер.

3. Богазкьой, на 12 км северозападно от Пиргос.

4. Пиринджи, на р. Али бей, 42 км югоизточно от гр. Деркос.

5. Град Деркос.

6. Село Турсун, на р. Таш дере, 12 км южно от град Деркос.

7. Неозначена в картите.

8. Първата дума от този ред не може да се разчете.

9. Думата „шопи" е полузачертана.

10. Този път не е известен на познавачите на Източна Тракия у нас; той не се споменава и в старите пътувания. Самият Раковски не го описва подробно. Той пише в заб. 5 към „Горски пътник": „Близо до Цариград, на 5—6 часа разстояние, по кокошарския път (Таукчийолу), на плодовите равнини са разсеяни няколко турски села едно до друго. Те са Тосункьой, Демерджилер, Сазла босна и пр." А като се проследи дневникът му, Таукчийолу се споменава около с. Юржали, Оклали, хана Янък дермен, хана Хасан ага, Ени хан, Вели меше, Сарай. Пътят ту се следва, ту се напуска от четата, та не може да се очертае ясно, но остава определено впечатление, че той е следвал отблизо сегашната жп линия между станциите Кабачка и Черкезкьой.

По разпити на Георги Попаянов се набелязва друга част от Таукчийския път между Сарай, Виза и селата Пинека и Ятрос и оттам по Странджа планина.

11. Навярно в епохата на Раковски с. Юржанли е било разделено на две села.

12. Юржюню, Орджанла, също Юрджунлю — 9 км североизточно от гр. Чаталджа.

13. Уклали — 5 км западно от Юрджунли.

14. Не се намира на картите.

15. Означен в австр. карта 18 км северозападно от гр. Чаталджа — „Хасан ага".

16. Може би Синекли.

17. Неозначен в картите.

18. Бююк хан, 18 км югозападно от гр. Странджа, на жп линия между Черкезкьой и Синекли.

19. Вели меше е чифлик по пътя Чорлу — Сарай, 15 км северозападно от Чорлу.

20. Става дума за гр. Сарай, но той не е на р. Манук, а на Галата дере.

21. Реката Мануксую е приток на р. Еркене, минава в югозападна посока от гр. Сарай.

22. Менгерет, развалини, 6 км южно от Виза; също Межерет.

23. На седем км югозападно от Менгерет; Азбаг, Азбуа.

24. Навярно р. Соуджак.

25. Навярно гората по левия бряг на р. Карагач.

26. 26 км югоизточно от Лозенград — Бунархисар.

27. 22 км югоизточно от Лозенград — Йено или Яна.

28. Също Скопо и Скопие.

29. Навярно на р. Манастир, между с. Яна и р. Юскюп; непосредствено до моста има гора.

30. Тази дума е написана с молив върху думата „вечерта“, която е написана с острие.

31. Целият ред е написан направо с молив между два реда, писани с острие, и остава изолиран по съдържание от тях. Това вмъкване с молив с почерка на Раковски може да служи за доказателство, че сам той е повтарял с молив ред други страници, писани първо с острие.

32. Този ред е повторен с молив, тъй както се дава; под него се чете писаното с острие „си мина в пътя“.

33. Така е написано; може да се чете „напосоки“.

34. Буюкдере; тече източно от Лозенград в южна посока.

35. Множество и обширни ливади; от турската дума „чаир“ — ливада.

36. Навярно с. Каракоч — 4 км северно от Лозенград; може да става дума и за Балабан баба, непосредствено северно от същия град.

37. Тоест шосето — „джаде“ на турски.

38. Особено тюркско племе в Мала Азия, войници от което често пъти са идвали в България.

39. Вж. бележка 35.

40. Село на 17 км северозападно от Лозенград.

41. Ковчас, на 25 км северно от Лозенград.

42. Коджа Тарла, на 11 км северозападно от Ериклер, 28 км северозападно от Лозенград.

43. На 60 км югозападно от Бургас; сега с. Воден,

44. Село Девлетагач, на реката Текесу.

45. Място, гдето се изпращат стадата за угояване, преди да бъдат клани.

46. Донесохме, докарахме.

47. Отнася се до с. Малък Боялък, 6 км североизточно от с. Дерекьой, сега Малко Шарково.

48. Вж. бележка 35.

49. На 13 км североизточно от Елхово, сега със същото име.

50. Пчелник.

51. Пчелар.

52. Ако пропуснатата буква се сметне „й“, ще излезе, че Раковски е ходил с байрактаря си в Попово село, а ако се сметне, че е „з“, ще означава, че пчелникът е бил близо до вода. Тъй като на стр. 21, ред I се казва „донесоха“, това може да се изтълкува, че съмнителната буква е по-правдоподобно да се чете „й“.

53. Явно е, че става дума за Малкия Бакаджик, или Войнишки Бакаджик, гдето се намират Инджевите извори.

54. Бургужикьой е на 32 км югоизточно от Ямбол; сега с. Поляна.

55. Раковски така нарича говедарника — място за нощуване на стадо рогат добитък.

56. Вж. бележка 54.

57. Член на духовно братство, основано от хаджи Бекташи, който благословил еничарите в XIV век (те приели организацията и нравите на бекташиите). Самите бекташии поддържали вярвания — смес от ислямски и шиитски доктрини със стара персийска теология, останали от учението на Заратустра.

58. Музикален инструмент.

59. На 17 км югоизточно от гр. Карнобат; сегашно име Трояново, Бургаско.

60. На 20 км южно от Карнобат; сега селото се нарича Житосвет.

61. Вероятно Дуваларе, сега Черково, Карнобатско.

62. Раковски греши, като пише, че неделя е на 10, вместо на 11 число от м. юли 1854 г.

63. Тази цифра се чете и като 4.

64. Селото Хаджиларе е на 10 км югоизточно от гр. Карнобат и сега се нарича Хаджиите. Южно от Карнобат и северно от Джумали има село Ачларе.

65. Турска дума — място, гдето зимуват стада, в случая; със същата дума се означава и казарма.

66. Пресен кашкавал. Следва един нечетлив ред.

67. Село Дуванджа е на 8 км източно от гр. Карнобат; сега се нарича Соколово.

68. Селото и сега носи същото име и се намира на 40 км северно от гр. Карнобат.

69. На това място дневникът се прекъсва. Липсват няколко страници, а случайно думата „зехме“ от края на предишната част съвпада по окончание с първата дума от следващия откъс и мисълта като че продължава логично.

70. Пашова планина няма, но има познатия Царевец, чиито палати се наричат още Пашови или Паша аляса.

71. Масивът Плешевица (с едноименен връх) е по левия бряг на р. Котлешница, почти на еднакво разстояние от гр. Котел и селата Медвен и Жеравна; по североизточния край на Плешевица минава р. Калугеришница, а от изток — р. Орловска.

72. От разглеждането на картата е ясно, че този път следва по склоновете на Плешевица. В Котленско има още Доганжийски или Соколарски път, който се смятал за по-къс и следвал от с. Медвен по източните и северните склонове на Плешевица, а после през Жилкова кория се спускал към Котел от югоизточната страна.

73. Скокът е водопад по пътя от гр. Котел за с. Алванларе (Ябълково) — на р. Енгечли (Ракова). Има и друг Скок — на р. Орлишка, южно от Нокова бачия.

74. Особени железни приспособления с шипове, които се привързват към обувките, за да се пречи на хлъзгането при ходене по скалиста, заледена или наклонена местност.

75. Направените опити да се съберат сведения от стари котленци за Никола х. Минов и неговата кошара не са дали резултат. Вероятно е била по пътя за с. Върбица и около Злостен.

76. На 20 юли по стар стил е денят на св. Илия.

77. Става дума не за местността Юрушка стена, а за група овчари-юруци.

78. По-точно е „отурак", което на турски значи седешком. Едва ли се отнася до местност.

79. В бележките на Ив. Стойчев пише при тази дума: „Думата е ясно написана, но значението трябва да се гадае. Правдоподобно е да означава в случая въртене на едно място — волт, обикаляне около една точка". На гръцки „волта" значи разходка.

80. Североизточно от гр. Котел.

81. На 12 км от Котел, по пътя за с. Тича, западно от този път.

82. Северозападно от гр. Котел.

83. Отнася се до р. Суха, наричана още Сухойка или Стара.

84. Тази местност (с едноименен връх) се намира югозападно от с. Жеравна, почти на равно разстояние от тези две селища.

85. Под това име Раковски ще е разбирал познатата сред населението Рядка кория — югозападно от града, над която е Гъстата кория.

86. Намирала се е в устието на корийския дол, на около 2 км от пътя за Градец.

87. Скалиста местност източно от Котел с едноименен връх.

88. Северозападно от Котел, в дола по пътя за в. Бели брегове.

89. Северно от Котел, източно от пътя за с. Тича.

90. Пратеник — вестоносец.

91. По пътя Котел — Тича, северно от Андончова могила и западно от Юрушка стена.

92. Малка река, която тече западно от шосето Котел — Тича и минава през това село.

93. Под това име се е разбирала една малка къщичка, служила за подслон на турския пост, по пътя между Тича и Котел, северно от Кадийската чешма, на 12 км от Котел.

94. По този начин Раковски обозначава съкратено Юрушка стена или страна.

95. Означава товар. Изглежда, че поради войната жеравняни са били вземани като прислуга на турската армия, и отивайки на север, са носили на гръб дрехите си, наричани „амеле". Без наличието на група не би било обяснимо присъствието на байрак.

96. Обширна скалиста местност североизточно от Котел, южно от линията на селата Филаретово и Крайгорци.

97. Тук дневникът прекъсва на средата на страницата. Очевидно Раковски се е отказал от по-нататъшното му водене. На някои от следващите страници Раковски е водил на гръцки бележки за свои дългове и вземания.

НЕПОВИНЕН БЪЛГАРИН.

От тези мемоари на Раковски в архива му са запазени две редакции. Първата, по-кратката, е озаглавена:

Част от списанието „Неповинний българин, разпален от любовта на отечеството".

Составленая от част на пострадането си в Цариград — 1 сън, виден веществено в темницата от того българина в лето 1843 в Стамбол, от 1 проста песня по древному българскому обичаю, и от 1 кратко двамесично тайно пътешествие в България в лето 1854 по древному обичаю сос няколко юнаци българи.

Част первая

Сън, веществено виден в темницата от неповиннаго българина, разпалина от любовта на отечеството. (БИА, ІБ—280).

Втората, по-пълната редакция, е озаглавена:

Част от списанието „Неповинний българин, разпалин от любовта на отечеството"

Оглавление

Част от пострадването си в темницата в Цариград в лето 1843, което последува от безбожното клеветание на няколко от първите в Котел.

Сън, вещественно виден от того българина в темницата в Цариград в л. 1843.

Утешение, писано в л. 1854 в планината Котленска в югосервената страна на място, нарицаемо Оран, срещу гериловските села, близо при едно бистро и студено кладенчи и пр...

Путишествие тайно в Болгария в лято 1854.

А главното списание „Неповинний българин" и другото списание „Болгария страждуща" нахождат се в Цариград, несовершени йоще, в Я. Р.

Котел — 1854, 7 врие 13-го. Г. С. Раковски
(БИА, I Б—280).

„Неповинен българин" е между първите литературни трудове на Раковски, започнати още по време на престоя му в цариградската тъмница или веднага след излизането му оттам, когато се занимава с търговска и адвокатска дейност. Както става ясно от „оглавлението" на втория от запазените в архива му варианти, имало е една най-ранна редакция на тези мемоари, писана заедно с едно неизвестно по жанр произведение „Болгария страждуща". Тези две свои творби той оставя в Цариград у търговския си съдружник поляка Ян Рудницки. Първата от запазените в архива му редакции (обхващаща 22 страници) е писана в Балкана, по време, когато води хайдушка чета. Езикът е пълен с турцизми и твърде архаичен, пунктоацията е объркана, нанасяни са много поправки. Втората редакция е написана в Котел, когато след разпускането на четата Раковски се крие известно време в къщата на сестра си Нанка. Ръкописът обхваща 47 страници. Името на Г. С. Раковски в края на заглавието е изписано като подпис.

По въпроса за годината 1843, посочена от Раковски в заглавията и на двете запазени редакции, в науката има различни становища. Преобладават мненията, че той греши, посочвайки 1843 вместо 1844 като година на връщането си в родината след престоя в Марсилия. По-убедително ни изглежда обаче тълкуването на В. Трайков: „Съществуват обаче данни, които ни карат да допуснем, че той е поел обратния път към родината още през 1843 г. Наистина в „Житието" си Раковски бележи 1844 г. като година на завръщането си от Франция. „Житието" обаче е писано през 1866 г. Много по-близо до събитията стои „Неповинен българин", първата редакция от който е писана в Котел през 1854 г. Там Раковски отбелязва, че се е върнал през 1843 г. (вж. Архив Г. С. Раковски, с. 444). Във втората редакция той отново бележи годината 1843. Ако се приеме тази година, то тогава става разбираем и пасажът, писан от Стефан Пенюович Ахтар в писмото му от 23 февруари 1847 г., че Раковски е излязъл от затвора

през 1847 г. Известно е, че той е прекарал там три и половина години, т.е. ако се е върнал през 1843 г., а е арестуван през януари 1844 г., то тогава три и половина години се навършват точно през 1847 г. (вж. Архив Г. С. Раковски, т. II, с. 53). Дори и автобиографичното писмо на Раковски до Иван С. Иванов има данни, които говорят за 1843 г. като за година на връщането му от Франция. „Три цели години и половина запряни стояхми в тъмница под най-строги мъки..." — пише например там Раковски (Архив Г. С. Раковски, с. 490). Същевременно малко по-долу той добавя: „Отъц мой ся управи в Котел, къту изгуби свое имение и свое здраве. Това беше в лето 1847 г." (т.е. така, както пише Стефан Пенюович Ахтар!). Против подобно допускане идва следващото вписване на Раковски в „Житието" му, където под т. 30 пише „Сретението ми с отец Неофита и с отец Илариона". Известно е, че Неофит Бозвели се е върнал в Цариград през 1844 г., т.е. Раковски не е могъл да се срещне с него през 1843 г., — тогава Бозвели е бил в Хилендарския манастир. Той обаче може да се е срещнал с Неофит след връщането на Бозвелията в Цариград през 1844 г., когато е бил посещаван от него в затвора. (Вж. В. Трайков, Георги Стойков Раковски. Библиография. С., БАН, 1974, с. 83.)

1. Осъден на смърт заради участието си в Браилския бунт през 1842 г., Раковски (осигурил си предвидливо гръцко поданство) е трябвало да бъде откаран в Гърция, където да бъде извършена екзекуцията. С помощта на гръцката дипломатическа служба той е откаран тайно във Франция.

2. „През месиц януария" е написано с по-едри букви, като заглавие. Над него пише: „Ако е вредително и укорено да ся от несъгласие вмести и наложи в една царщина правителство под правителство, колми паче е по-люто губителство на губителство".

3. Най-напред е написано „ихтяха". Оставени са и двете форми.

4. Над думата е написано „количество".

5. В полето е добавено: „В Котел не съществува въкув турски, както по други места в България, но въкува християнски. Старите жители котленски съставили (Отгоре е написано „упредили" — б. р.) това за обща полза селска, за училището."

6. Над думата е написано „майката".

7. В последното изречение има много думи, написано над редовете. Даваме разчитането по смисъл.

8. Написано в ръкописа „съотечестеника".

9. Раковски се е колебаел между „съжителя" и „съгражданина". Оставени са и двете думи.

10. Един от богатите местни първенци, бащата на Раковски дълги години е вземал дейно участие в ръководенето на общинските дела в Котел.

11. Годината е сбъркана от Раковски. Става дума за руско-турската война от 1828—1829 г.

12. Над думата е написано „житохранителници".

13. Над думата е написано „пуказа ся".

14. Под влияние на гръцки език, където дифтонгът „гг" се чете „нг", Раковски навсякъде изписва думата „евангелски" по този начин.

15. Отгоре е написано „художествени общества".

16. Над реда е написано „старъц".

17. Скрит в къщата на сестра си Неша, Раковски е наблюдавал как котленските чорбаджии са изнесли и разграбили покъщнината на бащиния му дом. Преследван от властите, той не е имал възможност да излезе и се намеси.

18. Към този текст в края на страницата е добавено: „Тии безбожни словеса много люди чуха от скверните им уста безбожнически и са живи свидетели и ду днес; който любопитен, ся извясти от котл. граждани".

19. В текста е „покозва".

20. Георги Раковски.

21. След колебание между „намери" и „найде" Раковски е оставил и двете думи.

22. Неофит Бозвели и Иларион Макариополски.

23. Над думата е написано и „лъжовна".

24. Разчитането на текста от „противо Стойка..." не е абсолютно сигурно, тъй като е вписан между редовете.

25. Буквата „С" е изписана на латиница.

26. В ръкописа „доморотсво". Тази дума Раковски изписва понякога и като „доморотство".

27. Над думата е написано „метеж".

28. Става дума за Велчовата завера, един от главните организатори на която е Георги Мамарчов. През 1835 г. революционен заговор обхваща Търново, Трявна, Елена, Габрово, Горна Оряховица, Дряново и др. Център на Велчовата завера е Плаковският манастир. Поради предателство съзаклятието е открито, а повечето от организаторите избити и избесени. Названието на заговора е дадено по името на другия главен организатор Велчо Атанасов Джамджията.

29. Известен е и друг текст на този донос, запазен благодарение на Кръстю Тарпански, зет на Раковски: „Девлетли ефенди, тук в отечеството си имаме един човек, именуем Стойко Папазоглу. Много хора е привлякъл на своя страна. Всяка вечер 5—10 души посреща и изпровожда. На този човек аслъ характерът му е такъв. Неговият шуря, на име капитан Георги, в 1828 г. на Руско-турската война, начело на триста доброволци, във време на предаването на Силистра, влезе в нея и обра на Мехмед паша атовете, оръжието и други работи. На него характерът му е еднакъв със Стойковия. Той, ефендим, и в Търново подигна едно движение. Осем души търновчета бяха обесени. Капитан Георги бе изпратен в Цариград, а оттам го заточиха в Нигде, а оттам го върнаха и го изпратиха в Самос и там, ефендим, го затвориха в клозет, където и умря. Сега, ефендим, Стойко има едно момче, на име Сава. Ходил по Европа, а сега дошъл,

ефендим, тук ат да язди, калъч върти и псува турците, рода и вярата им. Тъй като градът не може да поръчителствува за тези хора, ние не искаме да ги имаме помежду си. Това донасяме до знанието ви, девлети ефенди, за да не пострадат сетне нашите деца и нашите имоти. Отървете ни от тях." (Вж. Георги Ст. Раковски. Възгледи, дейност, живот. т. II, С., БАН, с. 428.)

30. За измамата, с която са си послужили котленските чорбаджии при изпращането на доноса, разказва пак Кр. Тарпански: „Съчиниха две мазбати (прошения), една тайна [и] една явна, против Раковски и баща му Стойко, защото хранеха вехтата вражда. Явната мазбата пишеше, че Стойку уж щял да направи в Котил фабрика за влачени вълна — дарак — и с това щял да отнеме работата от ръцете на бедното население и не ще може населението да намира работа за препитанието си, и просят висшето началство да възбрани на Стойку да не прави тази фабрика. И населението виждаше в тази мазбата, че ще действува за негова полза и добро, и биде благодарно. Вместо тази мазбата да подпишат и подпечатат населението, чорбаджиите извадиха и разнесоха за подписване тайната мазбата." (Вж. Г. С. Раковски. Възгледи, дейност и живот, т. II, С., БАН, С. 397.)

31. Над реда са написани няколко нечетливи български и гръцки думи.

32. Стара планина.

33. Забележка на Раковски под линия: „Живи свидетели има на това — П. Куртович от Пловдив, който като старейшина в Пл. в него време известил ся беши."

34. Оставена е и формата „Правителството наше".

35. Над думата е написано „великодушие".

36. Жертвено животно; жертва. (гр.)

37. Раковски е написал само първите две цифри на годината.

38. Бележка на Раковски под линия: „В лето 184 — турците съставиха общеполезно законоположение и го нарекоха Танзимат, нъ само името съставиха, а действително нищо — убийствата пак убийства, грабление, неправди, насилие, ярост, злоба, даннъци, от година на година по-тяжки и проч. Тъкмо нашите ся освободиха от да ги коли явно султ. с джелати и да им граби името, сега ги убиват тайно с утрова и ги давят нощем в морето." Думите от „и ги давят..." до края са леко зачертани.

39. „Человекоубиец" е написано над „тъмничар".

40. Оставена е и думата „по-легки".

41. Отгоре е написано „всадници".

42. Отгоре е написано „пандури".

43. Отгоре е написано „приклещиха".

44. Отгоре е написано „человекоубиец".

45. Отгоре е написано „кости".

46. В ръкописа „смъртноносно"

47. Нечетлива дума, вероятно в смисъл на „казваше си".

48. Същевременно.

49. Отгоре е написано „сайвън".

50. Европейският квартал на Цариград.

51. От името на героя от гръцката митология Ганимед — красив младеж, създаден от боговете.

52. Азиатска.

53. В такъв словоред е най-логичното разчитане на това изречение, в което много думи са написани разбъркано между редовете. (Приемам разчитането на „Архив Г. С. Раковски", т. I.)

54. Отгоре е написано „вниди".

55. Моля да бъдем извинени (тур.).

56. Раковски съзнателно смесва думите „политика" и „политес" — учтивост.

57. Може да се чете и „Раковскаму".

58. Съдът.

59. Отгоре е написано „писменно извинение на тоя случай".

60. Отгоре е написано „съвършенното".

61. Машинално.

62. Под тази дума има друга, която е нечетлива.

63. Най-напред е било „сърцата им", после Раковски е прибавил над реда „уязвените им", но е забравил (както при него се случва често) да нанесе налагащите се поправки, в случая — да зачеркне члена и местоимението. Ние извършихме тази поправка, защото Раковски не би оставил съзнателно „уязвените им сърцата им", както го срещаме в досегашните публикации.

64. Редът на последните пет думи, които са написани объркано, може да бъде и друг.

65. Мехмед Али паша.

66. Наказателен закон (фр.). В ръкописа „Code peinal".

67. Чиновници (гр.).

68. Дадена е и думата „заслужава".

69. Една такава среща описва в спомените си Панайот Хаджидобрев: „Дверникът ни поведе и ни заведи до вратата на темницата, отвори вратата и каза на Г. Раковски: „Излезти да се видити, като сте биле съотечественици." Понапред се подаде дядо Стойко и излезе до прагът на вратата, но аз не зная как да опиша тъзи сърцераздирателна картина, която ни представи дядо Стойко! Човек стар, обтрупан с железа, по една риза и вътрешни гащи като мушами черни, кирливи. Човек и каменно сърце ако би имал, пак не ще можи да въздържи сълзити си. После излези и Г. Раковски, и той в същето положение. Нам се нажели, като ги тъй в страдание потънали видехми, но великодушний старец, както и Г. Раковски тъй хладнокръвно и весело ни приеха, щото вместо ний тях да поутешим, тии нас утешаваха. Най-напред ни попитаха радват ли се неприятелити им за добрата сполука. А ний им отговорихми, че като неприятели можи и да се радват. Г. Раковски се позасмя и каза: „Но аз се много

повече радвам и им благодара и ще им съм признателен до гроб, защото станаха причина да се одостоя да вляза в академия, която ме учи и ще ме изучи много неща, които в същата академия ако бих бил, не можах се тях неща научи. Ний сми тук почти 200 человеци в тъзи тъмница. Всеки от нас е обвинен за различни злодеяния или справедливо, или несправедливо. Деня, нощя се критикуват обвиненията и извиненията им. Аз, доколкото зная турский язик, правя прошения и много пъти се е случвало да земна до 30—40 гроша на ден от прошения и тъй се улеснявами. Седем години са определени, за да стоим в затвор, но надявам се с божията воля после две години да се усвободим. Има още и милостиви человеци на светът, слава богу! Много се бяхме оплашили, докато бехме разделени и под иследование, защото много ни строго държаха, а сега, като вече излязохме на бял свят и като можим да продумами, ще се намери някой си бащин и майчин да ни послуша и помилова. Имами и факт, с който да се оправдаем. После ще го чуете." (Вж. Г. С. Раковски. Възгледи, дейност и живот, т. II, С., БАН, 1968, с. 436.)

70. Отгоре е написано „кига-каваси".

71. Евнуси.

72. Изречението е добавено отстрани на листа.

73. Текстът на дописката е даден и на гръцки. Раковски го публикува в „Дун. лебед," бр. 20, от 7. II. 1861. В. „Амалтия" излиза в Смирна.

74. Поне.

75. И този текст е даден първо на гръцки.

76. При тази дума има забележка на Раковски: „Дават на усъдините с печат написани малки книжици с денемесечието, което наричат журнал, за да знай всекий времето на наказанието си".

77. „Поради извършеното престъпление и действия, съгласно гръцкия патриаршески рапорт, привлечени от държавните власти към отговорност за поправянето им — да се хвърлят в окови за седем години" (тур.)

79. В ръкописа френският текст е с грешки.

79 Отгоре е написано „гдето".

АВТОБИОГРАФИЧНО ПИСМО ДО ИВАН С. ИВАНОВ

Писано вероятно през март 1858 г., когато, спасявайки се в Русия от австрийските власти, Раковски престоява известно време в Кубей. (БИА, I Б — 23)

I. Първоначално в горния десен ъгъл на първия лист е написано „Болград", но после е поправено на „Кубей". Вероятно писмото е било започнато в Болград.

2. Иван С. Иванов.

3. Раковски е започнал първото си изречение така: „Ако и да нямами лично познайство, обаче кьту българи...“, след това го е зачертал.

4. Става дума за браилските бунтове от 1841—1842 г. Раковски всъщност взима участие само в бунта от 1842 г.

5. Одрин.

6. Това съобщение на измирския вестник „Амалтия“, дадено в текста на гръцки, Раковски цитира и в „Неповинен българин“ (откъдето взимаме превода). Отпечатва го с малки промени в „Дунавски лебед“, бр. 20 от 7 февруари 1861 г.

7. Редът на първите четири думи на заглавието може да бъде и „неповинное от гръцка злоба страдания“, както и „Неповинное страдания от гръцка злоба“, тъй като три от тези думи са написани над реда.

8. Разчитането на тези думи не е сигурно.

9. В ръкописа „вишепонатая“.

10. Кримската война (1853—1856). В навечерието на войната княз Меншиков пътува с дипломатическа мисия до Цариград, за да представи руските искания, чието отхвърляне довежда до избухването на войната.

11. Командуващият Дунавската армия по време на Кримската война княз Паскевич отправя позив към християнското население в Турската империя, с което ги подканя да подпомогнат освободителната мисия на настъпващите руски войски.

12. Известна битка на руските войски със силите на Турската империя при румънския град Чататя. За тази битка Раковски е възнамерявал да разкаже по-подробно в автобиографията си, защото в плана на „Житието“ на нея е посветена специална точка.

13. Тогава Раковски пише първия вариант на „Горски пътник“ (Разговорът на юнака с горското пиле).

14. Разчитането на думата не е сигурно.

15. В ръкописа „конии“.

СЪДЪРЖАНИЕ НА ЖИТИЕТО МИ

Този недовършен план Раковски написва вероятно след завръщането си от Русия през 1866 г. Тогава той решава да напише своя системна и подробна автобиография, от която обаче успява да развие само началото. „Съдържание на Житието ми“ обхваща 78 точки и достига до 1858 г. Наред с известното за живота на неуморимия революционер тук срещаме и загатвания за редица неизяснени или неизвестни на науката факти. Обещание за ценна информация се съдържа особено в точките 7, 11, 14, 20, 25, 29, 30, 40, 41, 43, 45, 47, 52, 53, 54, 55, 56, 63, 73, 75 и др., чието изпълнение би изяснило въпроси, свързани с ученичеството на Раковски в Котел и Цариград и участието му още в юношеска възраст в обществено-политическия живот, с отношенията му с княз Стефан

Богориди, Неофит Бозвели, Иларион Макариополски, Михаил Чайковски, Александър Карагеоргиевич и др., с гръцките, сръбските, румънските, австрийските и руските власти, с перипетиите в живота му около времето на Кримската война, с организирането на четата, с която излиза в Балкана, с написването на поемата „Горски пътник“ и т. н. (БИА, IБ—22.)

1. В „Житие Г. С. Раковскаго, написано от него самаго“ тази точка е малко променена. Там тя гласи „Домородството башино ми“.
2. Неофит Бозвели.
3. Иларион Макариополски.
4. Стефан Богориди.
5. Известен и с името Андреович.
6. Второто изречение е написано допълнително, в края на реда.
7. Мидхад паша.
8. От „и занятието ми...“ до края е написано допълнително.
9. Буквата е написана на латиница.

ЖИТИЕ Г. С. РАКОВСКАГО

Автобиографията си, наречена „Житие“, Раковски започва да пише през 1866 г., в края на живота си. Тежките условия за живот, болестите и на края смъртта му попречват да довърши тази творба, която би осветлила най-важните моменти от живота и дейността му. Ръкописът се състои от 12 страници голям формат. (БИА, I Б — 1.) Текстът на „Житието“ е преписан на чисто в подготвен от Раковски сборник с народни песни, озаглавен:

Старобългарски народни песни
Сборник Георгия С. Раковского
1857

Следва едно обръщение към читателите:
Млади българи! Приносям вам сей сборник
българския древности и повестност' източник.

След текста на „Житието“, обхващащ лист 199—303, има бележка: „До тук е преписано на чисто. В първообразното е на пет листа.“ Вероятно Раковски е подготвял печатно издание на автобиографията си или поне на написаната част от нея, защото към заглавието, поставено на първата страница (заглавната), „Житие Г. С. Раковскаго“ със звездичка е направено пояснение: „Това е написано вън на кората“. (БИА, I Б — 343.)

1. Когато избухва гръцкото въстание през 1821 г., замесеният в организацията фенерски патриарх Григорий бил обесен от турците на портата на патриаршеската църква във Фенер. Това събитие станало на Великден, 22 април 1821 г.

2. В отговор на започналата през 1821 г. гръцка национално-освободителна революция турските власти започват масови и жестоки репресии срещу населението в останалите поробени области на империята.

3. Боян Магьосникът, най-малкият син на цар Симеон.

4. Златна врата (гр.).

5. Влахия и Молдова.

6. И в първообраза, и в преписа на „Житието" думата е така — „хитници", а не „хищници", както я срещаме в досегашните публикации.

7. Татарските кримски ханове, заселени в Североизточна България, които са подлагали населението на насилия и грабеж.

8. Халил Гушанцали (Гушанцалъ), кърджалийски главатар.

ИЗТУПЛЕНИЙ ДЕРВИШ ИЛИ ВЪЗТОЧНИЙ ВЪПРОС

Тази творба е писана през 1858 г. в Одеса. Има две редакции, между които съществуват малки (предимно езиково-стилови) различия. В първата редакция след заглавието е написана думата „Баснословест", но после е зачертана. За пръв път се издава (по втората редакция) от сестрата на Раковски Неша през 1884 г. в Пловдив. В „Изтуплений дервиш" откриваме редица черти на белетристично художествено виждане — изграждане на жив, често и емоционално наситен диалог, пластичност на рисунъка, загатване на човешки съдби и характери. Тази „баснословест", по определението на самия Раковски, споделя една типична особеност на цялата ни възрожденска литература — доминиране на публицистичността във всички нейни жанрове.

1. „История на Турция" от Ламартин, издадена през 1855 г.

2. В първая част „Горскаго пътника", бележ. 33. — Бележка на Раковски.

3. Местност, където се намира султанският дворец, носещ същото име.

4. Момина кула. Построена върху скала в морето.

5. Залив в Цариград.

6. Каик, който се движи с помощта на платна, привързани на един или два дирека. — Бележка на издателката.

7. Европейският квартал в Цариград.

8. В първия част „Горскаго пътника", бележ. 10. — Бележка на Раковски.

9. „Разбирате ли френски, господин дервиш?", „Да, господа, разбирам." (Фр.)

10. Следва обширна бележка на Раковски за седемте мохамедански тайни:

„Турское главное изповедание ся състои на следния речи: „Ля ил аллах — Мохамед — ресул аллах", тоест „Бог е един само и Мохамед е негов пророк". А шартове, тоест тайни нихни, са следния: първа е сюннет — обрезание мъжескаго пола, кое трябва да ся изпълнява в девятое лето възраста или в тринадесятое.

Второе — къпанье, кое турци строго пазят, и ако някой си по случая умри неумит, вярват, че той отива грешен, тоест джинабет; и турчин без абдест, неумит, не може да влези в джамия, нито даже да ся кланя — намаз кълмак. Нъ какъв и да е грях и да стори, къту ся умие в баня и къту стори абдест и намаз, вярват, че всеки грях ся учистя. И така творят всяко зло, и телесни извънестественни похоти изполняват и чистят си грехове с миянье!!!

Трета е ибадет, молитва, коя ся твори по пят пъти в денонощие, тоест: сабах намази — утреная, юйлснъ намази — на пладне, икинди намази — пред захожданье слънца, акшам намази — вечар и ятси намази — един час и половина после мрака вечери.

Четверта е садака — милостиня на сиромаси чловеци, нъ отлично на турци; тия милостиня ся простира повеч на скотове, тоест да изключават стари коние от употребление (себап), а най-паче да хранят множество мършави и крастави кучета, от коих им са пълни улици и дворове! С кучета правоверци турци развалят и големи клятви, що ся сторили и ся са зарекли за нещо си да го не вършат веки. То ся казва: „Шарт бозмак". А то творят и следний начин: купуват хляб количество доволно и ходят на някоя си улица, де лежат много от тия скотове, разломят там хляба и ги нахранят и после того отхождат с улегчена съвест от натяжаема тях голяма клятва! Да видят някого си християнина, че удари куче, бият того злочестника и многажди ся е случвало и да го убият!!!

Пято е хаджилък, тоест посещение на Мохамедовий гроб, кое всякий мюслюманин е обязън по священна длъжност да иди поне един път в животът си; там ходи и женский пол, нъ не твърде в млада възраст. Ако ли по случая жена някоя си е вдовица и има средства да иди, тия не може оти на святое място без никях, тоест без мъжа; нъ за да изпълни предписаное от закона им, къту ся приближат на граници на Халеп, Дамаск, зема си временно с никях едного арапина мъжа, за да я съдружи на Мека, и къту ся завърни, разтаят ся пак! Нъ, разумява ся, че тойзи временний мъж тряба да изпълни брачния дължности къту законний мъж!!!

Шесто е никях, тоест бракосчисление, а то става по следному начину: от корана е прописано, че един турчин къту види една жена и пожелай да изпълни плътская си охота с нея, коя и да е, тя тряба да му ся придаде. Мюслюмана изет олмаз, сюнете кърши дурмамък, тоест муслюманину не тряба мъка, и на обрезание насряща не трябва да ся стои! Това, за да отбегнат мохамедовии последни тълкуватели, измислили ся намехрем, тоест женский пол да закрива свое лице и вся плътска голота. За тая причина никой мюслюманин преди бракосчисление си не можи да види своя бъдущая съпруга, нъ оставя ся на

счастие; сродници жениха могат да я видят; нъ някой си, ако няма такови, тогава ся оставя на самое сляпо случай: тя може да е грозна, сляпа и хрома. А никях става тако: събират ся сродници, приятели в дома жениха и викат и имама (попа им) отделения (махалски) и жених назначва количество, според състояние си, от 5 000 гр. до 25 и даже до 10 гроша, ако е сиромах. Имам написва законная записка, че жених, според закона, а обвязан, в случаи, когда поиска да ся разтави от съпруга си, да ѝ плати това количество за девството ѝ. И така всякий мюслюманин е свободън да остави жена си без никаква виновна причина, като ѝ заплати упределений никях. Нъ това трябва да ся изпълни на съдовище — мехкеме — и де да ся напиши разтавителная записка — илям. Един мюслюманин може да земи седем жени с никях (!), а наложници и робини може да има до колкото ще и има средство да храни! Брачная же церемония става със следний начин: като ся изпълни никях, вечерта една стара жена, коя наричат енге-кадин, увожда младая невеста в стая, да ся приготовлява брачная постеля, и стои тамо, догде доди жених; нъ пощо доди он, тя абие угасвя свещ и му я придава в тъмнота. Той е длъжен да примини нощ с нея в тъмнота, без да я види. Сутре, като съмни, невеста е длъжна да му полее да ся умие и да попита мъжа си, кому тряба да ся вижда, тоест да си не крие лице? Понеже от мъжа зависва, ако ѝ даде дозволение да ся явява даже и брату му или ближному сроднику его. Един беден мюслюманин, кой не е имал сродници, за да видят отпърво бъдущая му съпруга, уженил ся по сляп случай. Сутрента, като му поляла да ся умие млада му невеста, попитала го: „Коджаджим, киме гюрюнейм, киме гюрюнмейм", тоест „мъжичко мой, кому да ся явявам, кому не?". Он же като я погледнал в лице и видял едно умразно, грозно плашило, рекал ѝ: „Бана гюрюнме, да киме гюрюнурсан гюрюн", тоест „Мене ся не явявай, та кому щеш другому явявай ся!" Един мюслюманин може до три пъти да напуша жена си и пак да я зема, нъ като подновява никях, кое казват никях тазелетмек; нъ ако ся случи някой си до три пъти да е напушал жена си и да иска пак да я земи и на четвертий път, не може я зе, ако не ся изпълни следная смешная церемония: по всяко отделение в Цариград има от емирское поколение (от Мохамедовий род) турци, кои ся сматрят за священни важни лица, тях назовават хюлляджи. Тии имат особна стая, горня и долня. Тряба тамо да заведат тая жена, коя ща постъпи и четвъртий път в никях, и в горная стая тряба тя да изпълни плътское сношение със священное лице хюляджия, а мъж ѝ непременно тряба да чуе и действие!!! И така, после тая свещенна им тайна, допуща ся свободно да ся земат и на четвертий път с никях!!! Ако ли ся допадни хюляджию невеста, той я задържава за себе си и за това хюляджии ся отбират се по-стари лица.

Седма тайна е уруч, тоест пост през рамазана; той ся простира 30 дни. Правоверци тогава денем не ядат нищо, нито пушат, нито вода пият, нъ спят до пладне и по-късно, а после, като станат от сън, разхождат ся намръщени, като че им длъжен цял свят. Тогава най-много бият и псуват християни поддани

и често приговарят следнии речи: „Гяур, бен уручлуим! Бени мубарек гюнюнде гюнаха сокма!". Тоест „Неверниче, аз постя! Не мя пъхвай в грях в святий ден!" До 12 часа по турски, тоест до захожданье слънца, говеят; нъ преди един час уже приготвят пърля с разни ястиета и вода, и чибуци напълнени държат в ръка, и с нестърпение чакат 12-ий час; често изваждат своя часовници и гледат почти на всяка минута; а пощо извика ходжа (поп) на минаре, втурват ся и лапат, като че ся гладували години; после почнат да пушат духан и да пият кафе, горчиво, без захар; после ся кланят и цяла нощ ядат и пият! С една реч ден правят нощ, а нощ ден. Тогава стават най-големия увеселения, нощни разходки, игри и свирни по всяко кафене. Бани отворени цяла нощ, а най-паче ся струва гнусное содомство. Тогава е простено мюслюману да изпълни охота на вся своя страсти до разсъмванье; а на разсъмванье, като ся наядат добре, промиват си уста и поприкланят ся на две на три и си лягат и спят даже до подир пладни. Ето седмая тайна мюслюманска!

11. Султан Махмуд II успява с измама да ликвидира еничарския корпус.
12. Виена.
13. Кулите, разположени на европейската част на Босфора.
14. Господа (фр.).
15. По френски (фр.).
16. Вашего височества.
17. Двадесет и седмият ден от рамазана; преносно — щастлив ден.
18. Не прилича на мюсюлманина да бъде тормозен.
19. Малоазийски град.
20. В ръкописа на първата редакция тук е поставена бележка на Раковски: „Текстът на Танзимата (правилное отрядия на разния даждия, обе печимост живота, чести и имения всякого жителя турскаго царства без разнствие народности и вероизповедания, учреждения да ся земат редовни воини и другий, по-добър ред и определение времени служби)".
21. Кримската война (1853—1856).
22. Съдба, богиня на съдбата.
23. През 1827 г., по време на гръцката националноосвободителна революция, в Йонийско море, близо до гр. Наварин, военно-морските сили на Англия, Русия и Франция разбиват турско-египетската флота. Тази битка била решаваща за успеха на революцията.
24. Групи гръцки острови.
25. Тук е нужно замечание обширно — от Самуила патриарха как е поставил метохи — от търновский владика, що е изгорил в хъсър книги и други — от Атанасия Стагирита и проч. — Бележка на Раковски.
26. Фенерският патриарх Григорий е обесен на портата на Патриаршията в Цариград на Великден, 22 април 1821 г. за участие в започващата гръцка революция.
27. Цариград.

28. „Да съберат от всяко семейство по II акчета" (тур.).
29. Ваша светлост.
30. Пари в наличност.
31. Става дума за Велчовата завера през 1835 г.
32. Иларион Критски, търновски митрополит, с чието име се свързва както предаването на Велчовата завера, така и легендата за намирането и изгарянето на търновската патриаршеска библиотека.
33. Капитан Георги Мамарчов.
34. Одринският мирен договор от 2/14. IX. 1829 г. след победоносната за Русия война с Турция през 1828—1829 г., с който се осигурява и разширява автономията на Сърбия, Молдавия и Влахия и фактически се решава въпросът за независимостта на Гърция. Този договор играе много важна роля за укрепване на позициите на Русия на Балканите и за развитието на балканските национално-освободителни движения.
35. Тук текстът на диалога свършва. Раковски очевидно е имал намерение да го продължи, защото в конспективна форма е набелязал следващите точки:

Тука да ся разкажи убийства, угнятения от страна на фанатици турци, кои учиниха и чинят в Турско, и как думаха турци, че султан станал гяурин, и как това става се пред очи Европи, коя гледа хладнокръвно вся страдания християн, и проч.

После Махмуд ще пита: как са обдържели воения разноски, къту не са имали нищо в съкровище си и проч.

После: в какво състояние ся намира турска политика и цяла Европа и проч.

Махмуд пита Рашида: как ся са принесли французшки и англичански войски във время прибивания си в Цариград.

РАЗКАЗ

Блудство от англичани и французи по турская отделения с насилием.

Англичани, що са яздили дервиши къту магарета, къту им са снемали святи кюлафи и ги туряли на глави си; и къту ги яздили по няколко си разстояния, потупвали ги по рамо и после ги ласкали силои, изговаряяще: бон турк!

Англичани, що са срещали четници и им са думали: селям елеким и проч.

По джамии що са викали.
Що са отбуляли жени...

Махмуд прави разсъждение на това...

После пита: що са турци от своя страна творили...

Махмуд ще пита най-сетне: в какво състояние ся нахожда днес въобще турский народ в учение, ендустрия и художества.

После, къту изкажи дървиш Махмудов и Рашидов разговор, ще кажи що мислят правоверци турци за преобразованье.

Конец.

II

ПОЕТЪТ РАКОВСКИ

В това заглавие се съдържа известно предизвикателство: поет ли е наистина Раковски? Защото и най-толерантният съвременен литературен критерий трудно би признал за поезия неговите тромави и съзнателно архаизирани, мъчно четими днес стихове. Но случаят с тази поезия ни припомня отново, че при оценката на литературното наследство трябва да имаме винаги пред вид две неща: от една страна — историческото му значение в общия развой на естетическите стойности и, от друга — неговата обществено-политическа функция в съдбоносни за народа и държавата ни епохи. Най-великите революционни движения и събития в историята на Европа имаха своите песни, които не блестяха с особено високи художествени качества, но можем ли да си представим тези събития без техните марсилези?... Ето защо и оценката на литературното дело на Раковски е неразривно свързана с оценката на цялостното му дело на обществено-политически деец в една от най-драматичните епохи в историята на българския народ.

„Любовта към отечеството превъзходи сичките световни добрини и тя е най-утешителна мисъл за человека на този свят. Тя, когато стане в него едно постоянно начало, прави го да презре сичко друго, що има на свят, и кара го да вхожда драговолно в най-големите и най-опасните предприятия. Каквото и друго занятие да има человек, каквито и други добрини да направи на света, никога не може да има по-голямо и по-блажено наслаждение и задоволство, както когато се занимава за доброто на отечеството си и успее да направи и извърши нещо си в полза негова." В тази изповед на Георги Раковски е синтезиран смисълът на целия му живот, на безконечните борби и страдания на родолюбеца. Тя ни дава ключа за разгадаване същността на оня тайнствен импулс, който подхранва неизтощимата енергия на революционера, дипломата, поета, публициста, историка, етнографа в народополезната му дейност. Любовта към отечеството вдъхновява просветните стремежи на младия цариградски ученик, организирал тайно дружество за освобождение на България; тя го изпраща през 1841 г. в Браила, за да застане начело на подготвяния от българи и гърци бунт срещу империята; тя му дава сили да понесе четиригодишните страдания в подземията на най-страшната цариградска тъмница, тя направлява неуморната му революционна дейност, журналистиката му, научните му занимания, дипломатическите му мисии, поетическото му творчество... В многостранно надарената личност на пламенния патриот, на идеолога и организатора на националната ни революция се оглежда същността на цялото ни

Възраждане. Като мощен фокус тя събира в едно разнопосочните ренесансово-просветителски и революционни тенденции на времето, за да им даде смисъл и насока. Продължител на делото на Паисий и Бозвели, на капитан Мамарчев и хайдутите, Раковски чертае новите пътища, по които неминуемо трябва да се насочи възродителният процес, и като истински, исторически призван народен водач, посвещава на това целия си живот.

Всичко това определя важното място, което заема публицистиката в цялостната книжовна дейност на Раковски. Показателна е формулировката, която той сам дава на делото си: „Открита борба с турското правителство чрез пресата и сабята." Не случайно Раковски поставя „пресата", тоест журналистиката и цялата си литературна дейност наред с революционната борба. Той съзнава много добре силата на словото. „Всеки, кой има българско сърце и в кого се е възродило благородное чувствувание любородности, усеща колко се нуждае днес наш народ от такъв един вестник и каква полза може да принесе нашим българъм..." — пише той през 1860 г. в програмната статия на своя вестник „Дунавски лебед". За ясното разбиране на необходимостта от една смела публицистична трибуна говори цялото съдържание на вестника, в който намират място статии по политически и научни въпроси, по черковната борба, по развитието на българската просвета. Редакторът схваща ясно задачата на периодичния печат за обединяване на националните усилия в ставащата все по-остра борба за отхвърляне на чуждото политическо и духовно робство. Една от важните задачи на вестника е и да полемизира с онези политически среди в Западна Европа, които се отнасят с пренебрежение и дори неприязън към освободителните стремежи на българския народ. Изтъквайки безполезността на всякакви надежди за симпатии от страна на европейските правителства, Раковски заключава: „Европейските сили никакво внимание не объртат на това, но, види се, чакат да потекат потоци от невинна християнска кръв и тогава да употребят вмешателството си за полза на отбегшите османски меч християни. А подир дълги и обширни комисии и конференции, подир толкова невинно пролята кръв, да ги оставят пак под властта и сянката любезнаго си приятеля султана... Поданните християни въобще в Турска Европа са достигли до едно такова положение, щото им е невъзможно веке да търпят! По-добре смърт, нежели такъв един живот!" Така Раковски формулира най-точно и веруюто на своя живот. Преминал през хиляди опасности, преследван от няколко смъртни присъди като „най-голям душманин на царщината", той си поставя една свещена цел — освобождението на роба. На тази цел подчинява издаването и на четирите си вестника — „Българска дневница" (Нови Сад, 1857 г.), чрез който се поставя началото на българската революционна публицистика, „Дунавски лебед" (Белград, 1861 г.) и „Бъдущност и „Бранител" (Букурещ, 1864 г.). Към делото му на публицист принадлежат и някои негови отделни книги и брошури, чрез които той взима отношение към най-острите политически проблеми в България и на Балканите.

Огромната обществено-политическа и публицистична дейност на Раковски е най-тясно свързана и с неговото научно и поетическо дело. Широко ерудиран в областта на историята, филологията и етнографията, той си спечелва име на неоспорим авторитет в тези важни области на научното знание. Подтикнат от интереса на някои чужди учени към старината и конкретно към българския фолклор и българската история, той събира исторически, етнографски и фолклорни материали и съставя и издава през 1859 г. в Одеса своя „Показалец или ръководство как да ся изискват и издирят най-стари чърти нашего бития, язика, народопоколения, стараго ни правления, славнаго ни прошествия и пр. Част първа". Този труд отразява насоките и резултатите на фолклорните и етнографски интереси на Раковски. Освен упътванията за начините, по които трябва да се събират етнографски и фолклорни материали, отразяващи историята на духовната и материалната култура на народа (с което книгата наистина е изиграла роля на ценно ръководство), тук срещаме покрай другите материали и описания на някои вярвания, обичаи, обреди и др. Своеобразно продължение и допълнение на този труд е излязлата през 1865 г. в Букурещ книга „Българска старина", замислена като периодично издание. В нея се поставят въпроси из историята на българския език и народната духовна култура, на разселването на народите, на древната митология и др. Романтичното отношение на Раковски към историята и народната старина се съчетава с още по-романтичната му месианистична концепция за произхода на българския език, намерила израз и в съчинението му „Ключ българскаго язика". Желаейки да вдъхне кураж и самочувствие на българите, той извежда потеклото им от древна Индия и определя на българския език място между най-старинните езици, като твърди, че той произлиза от санскрит. Очевидна е наивността и ненаучността на твърденията му, че само ако изучават българския език, учените ще могат да разгадаят санскрит и че самата дума „санскрит" е българска и означава „сам скрит, таен, тайнствен език"; че българите са потомци на арийците и първи са дошли от Азия в Европа; че много имена на градове, села, реки, планини, местности и др. са едни и същи в България и в Индия, тъй като Индия е прародината на българите, че във всички езици се откриват български елементи; че корените на гръцкия език също трябва да се търсят в българския и че самата дума „гърци" е българска и означава „горци, планинци", тъй като някога гърците са обитавали планините... Но тези хипотези на Раковски са били приемани от поробените българи за истина и са били посрещани с неописуем възторг, пробуждали са техния патриотизъм. Така те са се превръщали в едно от най-силните оръжия на апостола и революционера.

Интересът на Раковски към историята се реализира в няколко съчинения, по-важни от които са „Няколко речи с Асеню първому, великому царю българскому и сину му Асеню второму" и „Българските хайдути". Освен известните му исторически факти за двамата български царе тук намират място и някои проблеми на борбата за освобождение от духовното подтисничество на цари-

градската фенерска патриаршия. Историческите съчинения на Раковски също са белязани от знака на романтизма, в тях също намира израз стремежът му да използува всички възможни средства за пробуждане и революционизиране съзнанието на поробения българин. Чрез тези съчинения Раковски защищава правото на българите да създадат отново своя държава — условие, което би им осигурило възможност за нормално развитие и заемане на равноправно място сред свободните и просперираши народи, още повече че в миналото България е била една от най-големите политически сили в Европа.

Общото, което свързва всички научни съчинения на Раковски, е стремежът за представяне на родната култура и история във възможно най-благоприятна светлина. И това е напълно обяснимо, ако се имат пред вид задачите, които си поставя революционерът с тези съчинения в едно време, когато по думите на Христо Ботев цялата книжовна дейност трябва да приеме характер на политическа пропаганда.

Характер на такава пропаганда приема не само публицистичната и научната дейност на Раковски, но и цялото му поетическо дело. През 50-те години на миналия век, когато той пише своите поетически произведения, българската поезия все още прави първите си по-сериозни крачки: в някои периодични издания са напечатани вече първите стихотворения на Добри Чинтулов и Петко Славейков, излизат и първите Славейкови сбирки. Читателският литературен вкус е в плен на любовно-сантименталната поезия, но все по-определено се влияе от всеобщия духовен подем около Кримската война. И когато в 1858 г. излиза поемата „Горски пътник", нейният успех е изключителен. Тя идва като откровение на духа на времето и бързо става много популярна. Иван Вазов, Васил Попович, Илия Блъсков, Атанас Илиев и други възрожденци са ни оставили свидетелства за интереса, с който поемата е била четена. Вазов и Ат. Илиев са я учили наизуст и като много други свои връстници до късно са помнели откъси от нея, а Васил Попович нарича Раковски български Вергилий, който чрез „Горски пътник" е обезсмъртил името си.

Стихотворенията си Раковски пише безсистемно, в промеждутъците на революционната, научната или публицистичната си дейност, за да даде израз на вълнуващи го мисли и чувства или за да допълни казаното в някоя публицистична творба. Така например „Постъп български", в който се изразява увереността, че е настъпило времето за освобождение от робство, е писано в Свищов, в броените часове и минути на бягството от Котел след разпускането на четата. От този период е и „Напрасно отлъчие от Дакия, 10-го юния 1856" — едно доста издържано стихотворение-равносметка за тежката лична и народна съдба. „Отлъчие от България еднаго разпаленаго родолюбца българина в лето 1853", „Спомен месторождения", и „О времени" са отпечатани в „Предвестник Горскаго пътника" — една ярка публицистична книга, съдържаща освен стихотворенията още три статии и няколко карикатури, чрез които се прави остра критика на турската политическа система и се изтъква неспособността

й да осигури на жестоко потиснатите народи в империята каквато и да е възможност за обществено и духовно развитие. „Възпомянание старо-българско на развалините старославнаго града Червеновода близ Рухчука", макар да се появява чак през 1867 г. в книгата „Българските хайдути", е писано през 1858 година — година, изпълнена със смъртни премеждия, политически преследвания, но с романтични планове за освобождение, с идеи за издаване на вестник, с неуморна борба срещу чуждите пропаганди в България, с ентусиазирани научни занимания по фолклорни, етнографски, езиковедски и исторически въпроси. През същата година е писано и „Забава в Кубейская карантина Г. С. Раковскаго в лято 1858, месеца марта", отпечатано през 1884 г. в създадения едновременно с него диалог „Изтуплений дервиш". В архива на Раковски са запазени и любовно-сантиментални стихотворения, акростихове и други поетически опити, писани главно през 50-те години — едно десетилетие, бурно както за цялата страна, така и за самия него.

Патосът и на „Горски пътник", и на почти всички стихотворения на Раковски носи идейно-емоционалната атмосфера на цялото му литературно дело. Преплитат се политически, научни и социални възгледи, историкът и фолклористът стои редом с идеолога и революционера. В някои стихотворения, като „Отлъчие от България...", „Възпомянание старобългарско...", „Спомен месторождения", поетът припомня славното минало на българския народ и го съпоставя с жалкото робско съществуване. Край развалините на старите български столици той живее с чудните видения на славни битки и блестящи победи, на епохи на политическо и културно могъщество. Но най-често патриотичният възторг е мимолетен — той не може да компенсира страшната сила на другите, истинските видения на робската действителност, на които поетът трайно е обречен. Те напират неудържимо — като антитеза на някогашната свобода и като категоричен знак, че тя трябва да се възвърне отново.

Интересна е композицията на тези стихотворения — идейно-емоционалните акценти не са разхвърляни безразборно, както ще ни се стори на пръв поглед, а носят логиката на една определена художествена концепция. „Възпомянание старобългарско..." започва с две строфи, които са кратка характеристика на робството; следващите строфи разказват за силата на някогашните български царе и воини, за народните тържества в мирни дни, а на края мисълта отново се връща към нерадостното настояще, но вече не като констатация, а като призив за борба:

Млади юноши! Ви, поколение днешно,
България от вас чека
поприще славно ви да внидите сговорно,
племя удрете лъжепророка!

Композицията на „Спомян месторождения" е осмислена в по-друг план: стихотворението започва с една поетическа възхвала на родния край, като след всяко четиристишие следва рефрен:

О, сладки мили години,
изгубих ви в младини!

Постепенно в личния мотив на спомена зазвучават политически интонации и природата на родния край се оказва не самоцелно красива, а поетичен израз на свободолюбив дух и юнашки традиции; тук някога храбри момци са вардили непристъпни крепости, а в люти боеве са разбивали вражи армии... Променя се и рефренът, който носи в синтезиран вид идейния заряд на началната и заключителната част на „Възпомянание старобългарско...":

О, стара славная времена,
оставихте наша племена!

След последната строфа този рефрен остава да звучи не толкова като вопъл, колкото като категоричен императив и призив.

Стихотворения като „Постъп български", „Напрасно отлъчие от Дакия...", „Забава в Кубейская карантина" са римувани публицистични трактати за съвременното състояние на Турската империя, за нейната обреченост и за предателската роля на западните сили в разрешаването на Източния въпрос. Доминираща тук е вярата в близкия край на народните страдания, понякога мечтите за освобождение се свързват и с надеждата за помощ от другите славянски народи. Две стихотворения, непривично къси за стила на Раковски, носят в по-голяма степен философски подтекст. „Непостигнатая любов" е стихотворение-алегория с акростих „България мила мати", в което елегичният копнеж по любимата е превърнат в символ на жертвената любов на патриота към поробената родина, а в „О времени" на разрушителната сила на времето е противопоставена съзидателната мощ на писменото предание, на художествената и историческата памет на народа, която ще го спаси от национално обезличаване и ще го поведе към „бъдощност благополучна". Запазените в архива на Раковски и други къси историко-патриотични или любовно-сантиментални стихотворения (по-голямата част от които са акростихове), свидетелстват също за интереса му към по-кратките, синтетични форми на поетически изказ.

Но несъмнено най-важното поетическо дело на Раковски е поемата „Горски пътник". Тя има три редакции, които се отличават чувствително една от друга. Първата е направена през 1854 г. в Котел, където Раковски се крие след разпускането на четата. Втората е написана през следващата година в с. Станоя до Букурещ, а третата — отпечатаната — през 1856 и 1857 г. в Сърбия. Първата редакция представлява всъщност само един разговор между избягал в гората

млад юнак в хайдушки дрехи и „горското пиле“ — кукувицата. Юнакът описва мъките на народа под робство, а кукувицата в духа на юнашката традиция — го утешава и дори предсказва на България добро бъдеще. Отказал се вече от хайдутуването, юнакът е прозрял необходимостта от подготовка на революция и съобщава на кукувицата, че ще изучи по книгите историята на своя народ, за да намери поуките ѝ и чрез своята поезия да вдъхне в сърцата на българите свещения огън на жаждата за свобода. Автобиографичната основа на творбата е несъмнена — съвсем пряка е връзката между образа на юнака и състоянието, в което се намира самият Раковски след разпускането на четата, когато той е на прага на нов период от живота си, когато започва голямата си обществено-политическа и книжовна дейност. Вторият вариант е озаглавен „Неповинное рачителство Стоян (после поправено на Радан) и Бояни“ и представя недовършен опит за поема. Няма никаква връзка с първата редакция освен едно загатване в края на разговора с пилето за нещастната любов на юнака и споменаване на имената Стоян войвода и Бяла Бояна. Раковски включва между действуващите лица и герои от митологията — Купидон (наречен тук Лел), Венера и др.

В третата редакция влизат само някои незначителни фрагменти от първите две. Любовният мотив на „Стоян и Бояна“ е изоставен напълно. Без материални средства, при липса и на достатъчно време за спокойна работа поради напрегнатата си обществено-политическа дейност в Нови Сад и Белград, Раковски успява да напише и издаде до края на 1858 г. само първата част, и то недовършена, от замислената последна редакция. През 1861 г. в „Дунавски лебед“ излиза „Отломък от втората част Горскаго пътника“.

В поемата Раковски описва пътуването на една хайдушка чета по планините от Цариград до Котел. В един хубав ден, когато природата се е събудила за нов живот, край брега на морето стои млад войвода и в мислите си вече лети към своя народ, копнее час по-скоро да го види свободен. Събира се и дружината и след клетвата всеки един от хайдутите разказва какво го е довело тук. Следват разказите на Драгой, Велко, Момчил, Младен и Радой, в които се разкрива тежката участ на народа под робство, нечовешките мъчения, на които са подложени затворените невинни хора, липсата на справедливост и правосъдие, като от всичко това се налага категоричният извод за потребността от организирана борба. Четата потегля и наскоро получава бойното си кръщение — избива една турска разбойническа банда, която е отвлякла и убила малко дете, въпреки че е получила поискания от майката откуп. В отпечатания по-късно откъс се разказва за нови подвизи на дружината, тук се появява за пръв път и името на войводата — Хубян. Такава е накратко сюжетната постройка на реализираната част от поемата, която несъмнено е замислена като един своеобразен синтез на цялото поетическо творчество на Раковски. В нея, ако беше завършена, несъмнено щяхме да открием още повече автобиографични моменти, щяхме да срещнем описания на някои от истинските перипетии на малката дружина от

дванадесет души, потеглила на 18 юни 1854 г. от Босфора и живяла около месец и половина по хайдушките закони. Както в стихотворенията си, така и тук Раковски съчетава романтиката на изображението с публицистична обстоятелственост и остро поставяне на най-важните обществено-политически въпроси. Разказите на отделните четници са всъщност по-малки сюжети в големия сюжет, малки поеми в голямата поема, които изграждат една сравнително широка панорама на живота на българите под робство. Всеки от тези разкази има своя изобразителна и публицистична страна и си поставя задача да разгледа специфичен и важен въпрос. Очевидно Раковски е гледал на тези разкази като на градиво в една по-голяма художествена концепция, тяхната роля е да подготвят едно по-мащабно изображение на българския живот, а оттук — и по-задълбочено и широко поставяне на обществено-политическите проблеми.

Но тук възниква естествено въпросът защо Раковски не е написал останалите две замислени части на поемата. Несъмнено една от причините трябва да търсим в неговата пълна отдаденост през следващото десетилетие на революционна дейност. Известно е обаче, че и в Сърбия, и в Русия, и в Румъния той намира време и за по-трайна и продължителна книжовна работа и фактически от средата на 50-те до втората половина на 60-те години написва най-важните си публицистични, исторически, етнографски, фолклорни и езиковедчески съчинения, през този период създава и по-голямата част от стихотворенията си. Съзнавайки значението на поемата „Горски пътник“ като „венец“ на поетическото си дело (макар и написана сравнително рано), той непременно би намерил време, за да се върне към нея. Това обаче не става, в „Дунавски лебед“ се появява само още един епизод. Защо?

Вероятно обяснението трябва да търсим във факта, че с това решение на поемата Раковски в голяма степен фактически е изпълнил своята задача. Той оставя четниците си да говорят и увлечен в техните занимателни, богати на събития и внушения разкази, вероятно на края разбира, че чрез тези разкази всъщност е изчерпил темата си: разкрил е както тежкото положение на българския народ, така и романтиката на хайдушкия живот, изложил е и най-важните си възгледи като политик и публицист, при това не в неприсъщата му третолична форма (както започва поемата), а в характерния за неговата творческа нагласа изповеден, лирически поетически стил — чрез разказите на четниците. Ето защо и продължението, което се явява по-късно в „Дунавски лебед“, е кратко и по същество недопринасящо нищо към вече разказаното. Раковски е концептивен писател и несъмнено е разбирал, че тези действителни случки, които би ни разказал от своя личен хайдушки опит, няма с нищо повече да допринесат за разгръщане на неговата идея. (Още повече че в разказите на четниците се описват събития, много по-драматични и вълнуващи от тези, които са се случили на самия него и на малката му чета по пътя от Цариград до Котел.) Поемата остава формално недовършена, но по същество поставената в нея писателска задача е изпълнена. Вероятно затова Раковски не се връща

повече към нея, въпреки че мисълта за работа над поемата не го напуска и по-късно.

В художествено отношение и стихотворенията, и поемата на Раковски страдат от редица съществени недостатъци, които затрудняват естетическото им възприемане днес. На първо място това е езикът, съзнателно архаизиран и въобще деформиран в духа на романтико-историческите възгледи на бореца и апостола... Често думите се съкращават (както в гръцки език), словоредът се изменя, възвръщат се синтетични падежни конструкции, възкресяват се стари или се създават нови думи. Римите често липсват или са само графични, ритъмът е неоднороден. На поета му липсва умение да създава живи характери, образите са най-често схеми, лишени от каквато и да е индивидуализация. Безличен е дори и образът на юнака, който говори с кукувицата, независимо от автобиографичната му основа, а в третата редакция – и на самия войвода, носещ също автобиографичен характер... Но преимуществата на това поетическо дело трябва да търсим в друга посока — в идеите, които носи, в истините, които казва на своите жадни за свободно слово читатели. Малко произведения на нашата възрожденска литература са имали толкова широк и така възторжен отглас, както „Горски пътник". С поезията си Раковски изважда на съд най-наболелите въпроси на своето време — тежкото социално иго и предателската роля на чорбаджиите, фанариотския духовен гнет и непоносимото политическо робство. С паисиевска страст той възкресява величието на някогашната свободна българска държава и заклина еднородците си да жертвуват всичко, за да си възвърнат отново свободата. Романтични видения на миналото се редуват с още по-романтични идеи за освобождение. Известно е какво очарование е имало хайдутството в съзнанието на разбунтувания вече роб, а цялата поема е един възторжен апотеоз на хайдушкия подвиг. В „Горски пътник" се откриват и преки влияния на хайдушките народни песни — например мотивът за разговор между юнак и кукувица, романтичните образи на волните и храбри народни борци, изображението на народните страдания и хайдушкия бит, редица обрати на речта, сравнения, епитети, обикнатите във фолклора числа 3, 7, 9 и др. В науката бе вече изтъкнато, че художествените постижения в поемата — доколкото ги има — идат повече под стихийното въздействие на народната песен и се откриват главно там, където има и сюжетна връзка с нея — идеализацията на хайдушкия живот, образът на Златка, сестрата на Драгой, и разказът за отвличането ѝ от хорото, историята на Велко, който слугувал девет години и когато на края си поискал хака, бил затворен, и т.н. Езиково и стилно влияние на народната песен се открива предимно в ония моменти на поемата, където е налице и сюжетна близост. В тези моменти може да се говори и за наличие (макар и не често) на оформена метрика — открива се народнопесенният десетосричен размер с цезура след петата сричка, две плюс две ударения. Но формалните влияния на народната песен са най-често външни, случайни. Както е известно, по-успешно е използувано съдържанието на народните песни. Раковски издига фолклорната хайдушка традиция на ново идейно равнище, насища я с новите идеи на революционната борба и създава едно вълнуващо с борческия си патриотичен патос литературно произведение.

С поезията си Раковски оказва не само революционизиращо въздействие в най-общ смисъл, но и конкретно литературно влияние върху редица наши възрожденски поети и писатели. Най-плодотворна е връзката на тази поезия с творчеството на Ботев — по отношение на тип поетическо мислене, на идеи, а и на някои конкретни стилови особености. Ето края на стихотворението „Отлъчие от България...", подсказал завършека на „На прощаване":

Аз зная, майк' оставаш неутешна,
но богу се моли победа да нам даде
против тиранов борба щастлива, славна!
Спроти зла дела скоро да им отдаде!
Когда ти чуеш да съм погинал,
да не плачеш, майко, ни да ридаеш,
за славно дело, что съм юнашки свършил,
но гроба ми прилежно да издириш.
От мрямор камен знак да ми въздвигнеш,
слова златна надпис за вечна помен
над него със следния речи да надпишеш:
„За вяр' и за слобода погина славен!"

Срещаме и сокола — юнашка птица, и някои други образи, познати на поезията на Ботев. Някои от тези общи моменти са спонтанен израз и у двамата поети на духа на времето, други са безспорно резултат на влияние. Ботев е ценял високо своя предшественик в борбата и в революционната поезия и е почувствувал дълбоко силата на неговите идеи, затова литературното влияние идва напълно естествено и закономерно. Освен това Раковски е първият наш възрожденски поет, който се опита да трансформира идеите на назряващата революция в свои лични вълнения, да проектира революционната проблематика върху своето вътрешно поетическо изживяване, творчески да субективира действителността, да я превърне в художествен свят първо в себе си. Този изповеден, субективно-експресивен тип художествено мислене намери най-ярка и най-талантлива изява именно в поезията на Ботев и несъмнено тъкмо това сродство в типа на художествената концептивност е изиграло решаващата роля за големия интерес на Ботев към поезията на Раковски.

Както за да разберем личността на Георги Раковски, трябва да надникнем отвъд привидната парадоксалност на много от житейските му прояви, да се опитаме да разгадаем дълбоките подбуди на една необикновена душевност и изключителен интелект, така и за да почувствуваме наличието на поезия в неговото литературно творчество, трябва да проникнем отвъд езиковата ба-

риера, която самият поет е поставил от най-родолюбиви подбуди. Успеем ли да сторим това, ще се озовем в един наистина богат поетически свят, в свят, изпълнен с човешки съдби и с драмата на един цял народ, с надежди и разочарования, с тайнственост и запленяваща простота, с фолклорни и митологични образи и с конкретното лице на злото, с възвишена романтика и с потресаващи картини от действителния, земния ад... За некомуникативността на тази поезия с днешното естетическо съзнание играят решаваща роля два фактора — неоформеността все още в средата на века на литературния език и школуването на Раковски у романтично-патетичната революционна и следреволюционна гръцка поезия, чието идейно влияние върху него (за разлика от формалното) е иначе безспорно положително. Славейков, Вазов и Ботев преминаха през една много по-модерна литературна школа, облегнаха се с по-голямо доверие на фолклора и на естествено оформящия се литературен език и това гарантира по-голяма естетическа жизненост на поетическото им творчество. Но колкото парадоксално, толкова и закономерно е, че в основата на техния успех бе и положеното начало от техния първоучител в поезията (от домашната литературна традиция) — автора на „Горски пътник". Само това основание да беше, и то би било достатъчно да четем и да изследваме поезията на родоначалника на най-трайната, революционната традиция в българската литература — Георги Раковски.

Кирил Топалов

КОМЕНТАР

ГОРСКИ ПЪТНИК
(първа редакция)

Първата редакция на поемата „Горски пътник" е създадена през 1854 г., когато Раковски, след като е разпуснал четата си, се крие известно време в планината близо до Котел. Заема 44 страници (голям формат) от един тефтер, като за написването ѝ са използувани черковнославянски букви. Първата страница съдържа мото, втората — заглавието, а третата — „предисловие" и едно кратко стихотворение „О времяни", поместено по-късно (чувствително разширено) в „Предвестник Горскаго пътника" (1856 г.).

Добро бо не познавает ся добро бити,
аще не бъдет инем уделяемо;
елико же то уделяет ся инем,
толико лучше добро бити познавается.

ГОРСКИЙ ПЪТНИК

Спев
списана от Г. С. Раковскаго
В планина на месте, нарицаеме
Орън.
Близ при старо село Котел, място
рождения его.
В лето 1854.

ПРЕДИСЛОВИЕ

Възбуди ся род българ от глъбока сна. Въз... стара твоя слава с гласа тръбна. Поезия вдъ... в природа в народех. В начале... смъртним... стихотворство... украшение. Приятна прибавлява... и урок от предидъших благоразум... в бъдощност благополучна път си отвори.

О ВРЕМЯНИ

Ах, ти, време, люто и всеизтребително,
колко си на световная дела вредитълно.
Без число животих с твои сърпи жъниш,
в забвение вечно здания им хварляш.
Държавная царства в немилост си разорил,
закони и книжнина в невежество отдало;
свобода българска удари с силна ръка,
словестност нихна погуби с ярост горка,
на ходожество писменно твои съпорник
явило ся е нам от бога застъпник.

Списател Раковски.

След тази въвеждаща част, непосредствено над текста на поемата, е написано: „Част втора. Спев". Всеки втори стих започва с отстъпка навътре. (БИА, Б1 — 261)

В архива на Раковски (БИА, Б1 — 265) е запазен и друг вариант на началото на поемата. И той е преписан на чисто, почти без поправки по текста. Между двете редакции на началото има несъществени буквени разлики. В тази редакция има няколко строфи, които не се срещат в другата:

Древа набъбнали скоро ще ся разцветат,
зелена моравка със сянка ще покрият.
Горски полянки със зеленчица с' убличат,
птички сладкогласни пролет тържествуват.
Позорище дивно на възрождаем' естество
наслажда вид и слух на всяко същество.

В горния край на началото, преди текста, е написано: „Ту горски пътник, разпослав свои юнаци, остава сам в планина и ся приближава по-близо при овчари, с коим мало время поживя. Един дън, стоящ на* едно високо място, богиня Вела му ся явява, притворена на злат.** пиле, коя леваше златни одежда***..." Този прозаичен текст е разположен около заглавието, изписано

* *Думата е неясна. — Б.р.*
** *Неясна дума. — Б.р.*
*** *Следва нечетлива дума. — Б.р.*

с големи букви „ЧАСТ ВТОРАЯ". Трудно е да се определи коя от двете редакции е по-ранна.

Ст. 7. Над „ясно" е написано „лепо".
Ст. 9. „Чървенаа" е било „чървенаа та".
Ст. 16. „Райска" е било „райска та".
Ст. 25. Имало е друга дума, която е поправена на „потоци".
Ст. 67. „Шлем" е било „с шлем".
Ст. 75. „С глас съкрушен" е било „с съкрушен глас".
Ст. 81. След „ти" има задраскани три букви.
Ст. 98. „Гоняши" е било „прогоняши".
Ст. 116. „И кориш мя с" е било „и мя кориш с".
Ст. 142. Бележка (1.) Както в отпечатания вариант на поемата, така и тук Раковски пише „замечания". В текста е поставил на 20 места цифрови указания за бележки (които ние запазваме), но от тях е развил само две, като редица места са използувани по-късно за обширните бележки в печатното издание.

ЗАМЕЧАНИЯ ГОРСКАГО ПЪТНИКА

(1.) В старая времена прежде даже възсияет слънце евангелския истинни и светлим своим зарим разгонит мрачнии облаци баснословия, человеци покланяха ся многим богом и богиням. Съзидаваха же прекраснии и великолепнии храмове веруслужения ради и капища, идеже приносяха кървавия жертви сим безчуственим божеством. Ваяха же чудесно изкусна изображения красним и многоценим мрямором — идоли, кумири — и кланяха ся им и аки божеству, того ради язичници сии наричами идолопоклонници.

Всякий же сих богов и богин имеяха особная чъст и слава. В първих поставили славяни началнейшаго кумира, именем Перуна, бога грому, молний и облаков дъждевих. Тело его бе от древа хитростне изсечено, глава имаш слияна от сребра, уши златния, нозе железни, в руках държаше камен по подобие Перуна, пилааща рубинам и карбункулем украшен, а пред ним огн всегда гореше. (Б.р. В полето на страницата е написано: „Старобългарское баснословие изискати подобает от руских, от сръбских от днешна же сохранима имена и проч.") Аще же би по нерадения жреческому случило ся огню угаснати, того ради онаго жреца, аки врага богу своему смъртия казняха.

Вторий идол бист Волос, бог скотов.
Третий Позвид, или Похвист, иди Вихром, бог въздуха, ведра и безгодия.
Четвертий идол Лада и син ей Лел, бози веселия и всякаго благополучие...

(Б.р. — следва нечетлива дума.)... жартви им приносяха готовящии ся к браку, помощия их мняще себе добро веселие и любезно житие стяжати.

Пятий идол бист Купало, его же бога плодов земних бити мняха и ему прелестия бесовскоя омрачении благодарения и жертви в начале жнитв приношаха.

Шестий идол Коляда, бог праздничний, емуже праздник велий месяца декемря... (Б.р. — Следва нечетлива дума.)...: съставляха.

Кроме тях бесовских кумир еще и инии идоли мнози бяха: имянами Сляд или Осляд, Корша или Хорс, Дашуба или Дажд, Стриба или Стрибов, Самаергля или Семаргл и Макож или Мокож, имже бесом помраченнии людие аки богу жертви и хваления въздаваха. Елини же Юбитера, Зевс началнейшаго имеяха, всесилие же ему отдаваха, нарицааши отца богов и человеков — а смешное ест, яко представляваха его страстими чъловеческими, пеящи ему не тъчия плътскаго похота естествен, нъ преестественаго похота ради рачителство с красная семела: знак любов и ненависти. (Б.р. — Словоредът в края на изречението е объркан, има нечетливо написани думи. Приемам разчитането, направено в „Архив Г. С. Раковски", т.I.) Грабление Ганимидово (момак некий прекрасен, кото богове сътвориха себе... (Б.р. — нечетлива дума.)... красоти ради) и проч. Минерва славяха аки изобратетелка и застъпница мъдрости и изкуством; Димитра — сеитби и орачъства; Ифеста — огня и ковачъства (Б.р. — отгоре написано „Волкана Хромиго"); Ермиса — търговства; Марса — бранном; Нептуна — моря; красная же Венюса (Венера Б. р.), с пламенногледое свое дете, коего ваяха и изображаваха отрока краснейшаго иже никогдаже състаре ся, крилата и лъкам запрягнатом в ръце носяща, с улия и стрелами огненими на рамо, ово златии, ово оловяний; свещу же в ръце дръжаща възженнаго, очи убрусцем завязани имаша, дело же его бе служати матере своей Венере и в купе с нея възжигати поход блудная в человецех, уязвити сердца стрелами любве плътския, сии бяха бози рачителства. Сим разним богом и богиням усвящени бяха жертви ради разноособна животна — Юпитером петла приносяха орла или ястреби и проч. А Венюси гълоби, инем же юнци, телци, плодове и проч. Подобная сим съхранили сат от невежества неции межда нами християнами суеверци: жертви, нарицаеми в праздничнии отлични дни, аки в ден светаго Георгия, светаго Арханг., светаго Николая и проч. колят агнъца, зоват же свещенника в еже усвящати их молитвам и кадилом. Изобилие гозби приуготовляят, вина, ракии. Ядат, пият ведно с свещениками, празнословят и упиват ся вином, кромоли же творят безстидния, аки в пиршеством — священии же ядащи, пиящи, докле уши их попукат ся, вземат же еже кожа скота за заплата и изпращат в домове свои от пиршество сие ястие, вино, ракия, хляб за попадия своя и детища. Свещенници... (Б.р. — нечетлива дума), горе вам в дн съда!!!

В дн же светаго Евтимия колят петли мъжескаго ради поля детище и раз-

дават я, мнят же яко жертва сия в того дня не сътворат, смърт бъдет детя сего. О, суеверие просто и дивота скотска!

По места же жертвуват и риби — шарани нарицаемая, так же с благословением священника и с кадилом; священник же режет упашка риби сия и вземает ястие, хляб, вино и ракия.

А стиднейшее и безбожное дело ест следное. В дн съботи задушния (Задушна събота нарицает ся събота сирния недели и белая събота — тогда упиваат ся попове, калугери и играят голи, мняще яко в дн сий простенна ест им всякая безстидност и всякое бясовское игралище — Бел. на Раковски, означена с цифрата 1.) вхождат в храм божий жени стари и млади, детища, вносящи в среде жита варена, разни плодове, вино, ракия, хляб и полагат сия в среде церков редом, пият же вси за бог да прости и раздават помежду си и ся чърпят едни друга, попове же, резмесени межда им, държат книга в ръце, писуящи имена мрътвих и посещаваше редом вся бъклици пълни и сцъкла без изключения с велика благодат — яко же в пиршество... (Б.р. — нечетлива дума)... развращения, гласове безстидни, ухание тежко в църква божа в ден сего владеят. О, стид християнства! О, безбожная дела грешна! Того же всего корен невежество и неучение ест. Духовенство же гръчъское никогда не пригледало ест сие душепагубное обичай. Нъ от злоба естествена ругай ся българскому роду, кому неповинна кръв ненаситно пиет, яко же звер стръвний и кръвопиец.

Съхранило ся еще в Блъгария от стара времена и птицозрение (οἰωνοσκοπία), прелъст смехлива и глупа! Когда грачи гарван, жени думат лошо ест, на пустия бъдет, умрат некии; когда же вият ся орли на въздух, когда буха бухал (нощна сова) — и та на пустия, когда попей кокошка. И знаша многа таковия глупости. А когда услишат кукувици кукувати, то на добро имат — то зрит ся и горскии юнаци от стара времена наследили, кукувица же убичливо пиле имат и толики песни за слава ся пеят.

(2.) Межда високами планинами, древесами накитенами, могилами же превисоками и пляшивами с стравно-равния поляни, каменни естественни високи стени, полянки, украшени с жълтоцветная яглика и червеная пироника с смин благоуханний, и тамянуга с приснозелений здравец, цвете райское, с студени бистри извори и кладенци. Межда таковами чудеснами планинами съдържаемами едни от други аки кръжило в длъбини их заселено и разположено ест днешное село Котел, в реда стария планини от незнайна стара времена в Възточна Блъгария, област же Преславска нарицает ся гръчъском духовенством „Ἐπαρχία Πρεσλάβας". Планини же сия съхранили стара своя имена от разни случай данна им. Яко же известно бъдет следним.

От южная страна села Котла лежит една високая Грида, отделена и уединена от две свои страни от съдържание иних ближних планинах малом междоразстоянием, та нарицает ся Вида, Град и Видин град. Жителям Котла и окресних сел, Жеравни Катунищи, Градца, Медвена и прочих. На връх же того преви-

сокаго бръда остали сат от стари времена развалини крепости твърдини. Място же обграденное и насланное плочами ръкотворнами аки щерни, где повествует ся бити вода доведеная клонком. Колове же великии железни, забити кружилам, от где везани бити вериги дебели, кто стари неции жители котленски запамятели сат недавно там находити ся. За коя же потреба имеяли вся сия притоци наше доле известно сътворим.

Вида ест име женское и до днес крещаят ся девиць именем сим на многая села българска, якоже и в село Котел — крепост же сия вишеречная, яко стража главная била ест в стара времена, то извествуат място положение того бръда. Понеже от върха того все задгорие и поле ясно видит ся, идеже повременно били сат гръцкии предели в время бития престола блъгарскаго в славний град великий Преслав. А твърдина сия отличителная яко съзидана ест от некия жена Вида, то зрится именованием, коего високое сие бръдо и до дня того носит и коего време всеизтребителное не можило ест изтрити и в вечно забвение отдати, яко же толикия иния драгоценни древности рода нашего немилостиво заличило ест.

За достоверное же и тъчное известие вишеречених съхранила ся ест следная песън, в село Котел пеяма и в ближния села. Яже показует ясно яко Вида девица не тъчия горская сия твърдина съзидала ест и вардила я, аки славная амазонка, нъ яко и дъщи княза някоего била ест. Понеже простая и от рода худаго девица не могаше съзидати твърдина и отдати ей в именовании имя свое.

Песън храбрия моми Види. Пеямая в село Котел и в окресна его села...

Уплакал ся Видин баща,
че си няма мъжка рожба,
най си има сама Вида.
Че го е чула мома Вида,
тихо му ся отговори,
сладко та го приговори:
— Ой ся тебе, стар бащичко,
аз щ' изпълня твоя жалба.
Да ми купиш мъжки дрехи,
да ми дадеш остра сабя,
аз ще ида с войници
да царувам, да воювам.
— — — — — — — — —
— — — — — — — — —

Вида мома град градила,
ден го гряди, нощя пада.
Зачуди ся мома Вида
истина ли е или Веда

На юнаци свои думаши:
— Ой ви, мои млади юнаци,
кажете ми что е това,
зачто град си тако пада.

Или аз см намислила
от моми плет да туря,
от млади момци пояси,
а от булки подпорци —
да задържа того града,
кто ден града, нощя пада.
А момци й отговаряха:
Ой ся тебе, моме Видо,
ако не спустиш в град
твой царски пръстин злат,
не ще град да ся застой,
не ще стража да ся устрой.
— — — — — — — — —

От кад югоизточна же страна в дръбинах сея гриди Види ест път, отвождати кам село Градец, по турско нарицаем боаз-вход и демир капу — железная врата.

Види ся яко път сий отваряеми и затваряем бил вратами железнами в еже време страно. Стража вишеречeнная била ест на връх Види и потреби сея ради железнии колове с кръжилами и веригами забити били тамо яко више рехъм. Железник же възпомянаят ся в повест Велтмана* и в иних аки предел блъгаром с гръками.

Близ же града Сливна ест възход Асенов, нарицаем по пъти стария реки идеже ест място также турками, нарицаемо Демир капу — железная врата, и разсипи стараго града Асеница. Коего ради на мести подобне скажем.

А откад югозападная страна сея Гриди Види ест равнище при пъти, иже отводит в село Жеравна, кори-ник назоваемо, и там близо ест дол, Гръшкий дол нарицаем. Приказват же от попридания яко на равнище сие, еже кори-ник назовает ся, сътворило ся ест там едно страшное сражение межда гръками и българами в стария времена, идеже мома Вида конечно победи и разруши гръци. И того ради наречено било ест место сие гръком „κορες νικι" еже толкует ся момина победа, а българи прикратили буква слово и ижа й нарекли кори-ник. А близ места сего дола нарекли сат Гръшки дол. Може бити дола

* *„Райна княгиня българска", повест от Ал. Ф. Велтман, превеждана и издавана неколкократно, много популярна у нас през Възраждането, Александър Фомич Велтман (1800—1870) — руски писател, занимавал се с история и археология, поддаващ се често на романтични увлечения.*

сего употребили сат аки гроба в погребения телеса мъртвия гръком, коих несъмненно чернии грознии гарвани погребали сат споти тогдашная ярост и злоба, яже владеяше межда сима двама християнскима народама и яже накрай изедети под мъчителское иго поганом турков покорит.

Откад запад же села Котла простирает ся гора високая с древеса гъстолистна, съдържаемая старо планино, Разбойна нарицаема, там близ ест и място, Грьшка страна назоваемое. Кой зна каков страшен разбой станал ест с гръками? Чтото носит именование сего Разбойна или може бити място сие ест предел граница гръшка.

По връх же сея гори ест старий път, разпростряно вървище даже до брьда Види, кто више сказахми обретает ся же где и развалини стария крепости по връх гори сея, нъ мъчно познатни изтрити... (Б.р. — Нечетлива дума.)... временем. А най-паче откъде западня страна среща села Нейкова и Ракова, идеже ест място равное полянами, развалини крепостни обретает ся многи. Сея бо страни гора завардина била ест крепшейшее. Кладенци студнии и пребистрии нахождат ся многи по гора сия и по върх межда каменими приснозеленое цвете здравец. От Разбойна же кад север дръжит ся гора Батойка с хубава висока стара древеса, с студнии извори. От нея же съдръжает ся могила Дрянова, място буйних горах так нарицаемое, идеже сат между горами поляни цветопокрити и широки, приснозеления ливади, коих назовават хайдутския поляни. (Бел. на Раковски — Хайдут, реч сложна от ха, междуметие, и идут — глагол; потом приела ест и природное блъгарскому язику окончание ин — хайдутин. Реч сия ест природна блъгарска, а не поганска турска, яко же неции мнят. Турци же от блъгари възели, якоже и ини.) Приказуват же яко на месте сей някогда храбрии момци блъгари играли сат хойса, с препорцем свиленем, стария войводи и за то място сие нарицает ся хайдутския поляни. Откад северозападная страна села Котла извишена високо, лежит планина, пляшива единою страною, Сухий дял нарицаема, близ край селе. Изпод ней же извирает студний и бистрий извор, начало Малия Камчии, поток, кой карат многи мелници и тъпавици. Наблизо тога извора сат развалини стар зидании, окопи над равнище, яже и нине зрят ся. Сказуат же стари яко на месте сем съзидан бил стар Котел, град велик. А на месте, идежа ест съзиданое днешно село Котел, там гора гъста и непристъпна била ест в време оно, насред же ея църквица малая аки скит монашаский, идеже обретает ся съзидана днешная цръква котлянска. Храм светаго Петра и Павла. В село Котел обретаят ся еще къщи стари, съзидани древесам отсеченам от място истое, идеже сат сътворени, а здание их ест любопитное, от вещество древ весма богато, талпи дебели, заковани не гвоздами желазнами, нъ клечками древенами чудесно.

При извора же сего от една и от другая страна потока ест камен велик, съзидан по образу креста, забит в земля, съхраняем даже до днес. Обаче надпис некий нест, нъ зрит ся яко на места сема била... (Нечетлива дума — б.р.)... черковища, идеже изпълниха тогдашнии християни божественная пречистая служба.

Якоже ест и място ино под гора Разбойна над един стрьвноравен рът, среща днешное село Котел, черковище нарицаемо, где прежде неколики години стари котлянки жени в праздничнии дни хождаха и поядваха и раздаваха си хляб, чисто месен, аки на място свещенное. И даже до днес егда поминават близ места сего, творят знамение креста на връх же планини вишеречения. Сухий дел, кад запад ест провала дълбока, яже зрит ся над едно равнище поляни. Еда провала сия ест истая провала, якоже бе старое и уединеное подземное жилище храбраго и изкуснаго воина, сина царя Симеонова, кто грабнал от Преслав и там увардил от неприятели красная княгиня блъгарска, щерка царя Петрова Райна? Спроти описание Велтмановия повести видит ся бити истая сия днешная провала. Нъ вход ея нест известен.

Сказует ся же в село Котел о провали сий (Думата е неясна — б.р.) яко неции любопитнии съпущали сат человека в нем въжем съвезана, кто сказал обретати ся вън свода широка и услишал человек сий водоскока впадуща в бездния длъбини. И, приближив ся при единаго потока, не могал преминати и възвратил ся, страха ради вън. Аз же мним и разсъждая провали сия входа обретати ся кад Терзиова врата, място так нарицаемое близ Пещере, в яже жители котленскии лете часто нахождат разхода ради и веселия. Време свободное открият вся. По потока же, кто извирает изпод планина Сухий дел, иже стичат ся и умножает ся близ селе Градце, идеже проминает река сия Малая Камчия, настране села того, ест село турское, Садово нарицаемое, именование кому показует ясно блъгарскаго села бити. Там близо же сат развалини стари над Равнища целаго града староблъгарскаго, яже нарицает ся даже до дня сего Новачка. Повествует ся же в село Котла ограде сем, яко разоравшаму ся граду сему туркам поганом, жители окаянии града того, елики отбягнали остраго желаза турския немилости, прибегнали и приселили ся в Котел, кто в време того межда целокупнами и неприходимими горами бил ест. Нинешнии же пъти тогда не отворини били ест сат еще, яко же зрят ся в днешное състояние.

О разорении же града Новачки сказует ся яко же следователно.

После падения Блъгарии там, близо града того в горою блъгари разбили и разхитили съкровище турскаго царя (хазна), кто турци относили в Влахии. Причини же сея ради турци разорали и разсипали конечно града Новачка. То же известно ест от следная песън, яже о случай сем пеят ся.

Песен

Недко ло, млада войводо,
хубава ти наша госпожо,
лято ти напусто промина,
нест за нас и добивка,
упинци наши ся додраха
и дрехи наши увехтяха.

Я ни ти трудове заплати
и ни в домове изпрати;
Недка си дружине думаше,
с кротост и утешаваше:
— Дружино вярно и сговорнб,
ви есте мне любезна много
и много време сте чакали,
юнашки сте вие трьпели,
еще три дни почакайте,
постойте, не бързайте.

В Цариград пригледачи пратих,
на тях ся до сега надейх,
царско съкровище ще мини,
горе за Влашко да замини.
Голям добив ще добиеми,
ще са весело разидими.

Догде си Недка тих' издума,
пригледачи бръзо додоха.
Ей на съкровище, че иде,
приз града Новачка ще мине.
С триста мина чери' арапи
и с двеста турци тидеи.

Недка си дружине думаши,
с разум й та нареждаши:
— Ой ви момци, млад' юнаци,
изчистете на пушки кремици,
на упинци ремици стигнете,
байряка високо вдигнете.
Купно подир ми врьвете,
назад ся не завръщайте.

Когда си хазна срещнале,
Недка остра сабя изтегле,
наляво ся бръзо засука,
надясно ся скоро отсяка,
триста е арапи изсякла,
двеста е тидеи избила,
едно чери' арапче остало,
далеко е то оттекло.

Нито го сабя присача,
нито го крушун закача.

Недка си изволу думаше,
с прашен го поглед гледаше:
— Изволе, млад байряктаро,
спусти ся, мой верин другарю,
аз среща арапче ще ида,
то ще ся в мне загледа,
ти издире му да дойдиш,
с сабя глава да му отрежиш.

Песен сия вероятно показует яко разорение града Новачки последовало ест след привзятия Българии. Яко же по приданием сказует ся. Град же сий велик и богат много бил ест. Двеста кувачъския здания имеял, от коего разсъдает ся и о прочии.

Превзятшию же ся Блъгарию туркам поганом, юнаци неции, смърти в сражения отбегши, оттеглиша ся в горах и непристъпних пустинах. Живеяха же далеч турскаго насилия и робства. То следовало ест тако за многая лета... Яко же повествует нам многи стари песни, в Блъгария пеямая и сказуемая.

Стари же сии юнаци сим начином защитяваха не тъчия особная своя свобода, нъ и по възможностия трудяха ся много за освобождение своих единородних беднах блъгаров от завладения турком. Турци же, не могши покорити и изтребити юнаци сии, прибегоша на зверское и безчъловечное дело, в еже разорити и разсипати града и села блъгарския.

Горское сие воюване нследили сат от стараго времени и даже до днес многи блъгари, обаче разнъствие том, яко нест в днешним юнаком чувствувание старое трудити ся о освобождений единородним своим. Нъ грабителства ради творят походи сии в горах.

Безбожнии же турци погани болшая част градов и сел в Блъгария разориша и разсипаша конечно после падения ея. А зверское и немилостивое сие средство употребдяли сат попущением преизподнаго правителства их в четири цели векове, даже до Тензимата.

А най-паче в време брана с Руссом, аки единоверни същи с ним българи, страдаят беднии неповинно и разорает ся домове их поганом, имение граблет ся и блага их, девици насиляят ся, мъжие убият ся, деги потурчаят ся насилием и проч.

То и в лет. 1854 последувало ест в Добрица, егда российское войнство пришло ест Дуная — вьси гради и села, овец, воли, коние разхитили турци погани яко же влъци кръвопийци.

От Сухаго же дела кад север съдръзаят ся могили високи една другам,

также пляшивия и песочливия любопитнейшая же ест. Елиница днес наричаема, я може обретают ся развалини стари многи, коих познават ся и даже до днес. Над пъти же к Трьнову относящаго ест хълма, подъземие ръкотворное. Сказуат же жители котляне — тамо прежде рождества Христова бити капище съзидано. А по рождество Христ. притворили след време его в храм божий и именовали того святая Елена, именем блъгарския некия царици, Елена зовомая. Видат ся Еленою Мтрию Асеню царю, сину стараго Асеня, иже разпространил блъгарское царство и съзидал многи църкви и монастири, якоже описует трьновский патриарх Евтимие (името е написано с гръцки букви — б. р.) в житие и жизн святия Петки, еяже мощи принесени биша в Трьново град царем сим от Епивати (Επίβατει, Πειβατος), кто сказует так: (Следва голям цитат от житието на св. Петка — б.р.).

Славний сий самодържец Асен съзидал ест и град велик, именем своим нарицая Асеница. Иже бил ест разположен близ града Сливна, на месте идеже нарицает ся и даже до дне сего Асеница, а въход его Асенов въход именует ся сливняном. Град же сий над едно радостотворное местоположение съзидан бил. Нъ лютий и острий меч турскаго поганскаго варварства и немилости жители того великаго града придал смъртия, а прекрасния здания и великолепнии храмове огнем съжегал и вес град притворили погани в немилостивии в прах и пепел. Обаче словное его именование с вся своя зверска злоба не можили сат отнети. Даже до днес назовает ся място сие Асеница, якоже више рехом. Следная же песън повествует о разорение его:

Темни облаци ся зададоха,
бръзо ся от въсток подадоха,
мрачна темнина въздух покри,
страшно небесна светила прикри.
Не е било то темни облаци,
нъ е било свирепии турци;
съдружени от гръци лукави,
изпльниха български дъбрави,
аки силен порой нападнаха,
аки песок морск' без число бяха.
Гръм, трясък в синю небе ся слишаше,
гора и планина страшно ихтеше,
глас, писак на млади девици
сърца жесток' услаждаше на турци.
Река чървена от кръв протече,
поляни кат с ружа облече.

Студен силен вятър вей,
животна мразом конечно тлей.

Бедна блъгарка мъжка рожба
с мили, жални целувки я покрива,
студеная росна, тънка Моравка,
за златна й беше и за мека люлка.
Жални му песни мило та пеала,
от сърца му тихо нареждала:
— Расти ми, синко Стояне, порасти,
юнак добр ти маме отрасти,
да си отмъстиш на неприятели,
на немилостиви турци грабители.
Тии безверци царство наше привзеха,
град Асеници немили изгориха,
мъжие, дечица, баби — вси изклаха,
девици млади, невести заробиха.
Расти ми, синко Стояне, порасти,
бащина кръв юнашка отмъсти.
Баща ти беше славен войвода,
юнаци той водеше тисяща,
на кръваво поле славно почина,
в страшно сражение си погина.

О, люти случае световни,
где е веки Асеница град славни.

О царю сему, славному Асеню, многая еще и преславная дела сказаят ся в повестех. Обаче нами в настоящее списание, сказающими окръсния древности села Котла, тъчия не надлежит разширна повест писат. Дойдем убо на вишеречний предмет, о планине Сухий дял, кто възпомянахом.

Близ же места Еленица ест пещера, Нириц нарицаема котляном, и по-надоле инная засипана пещера, Стар Нириц зоваема. Жители котляне съхранили една особна почъст и благоговение того мяста, а най-паче богобоязливия жени. Приказуат, же тамо бити църков в стария времена. В дъни же великаго поста и стаго (светаго — б.р.) Георгия хождат тамо мали и велики и въхождаше в пещера сия, палят свещи вохчания, аки в църков, крестат ся с благоговением.

Пещера же та нест длъбока, человек лесно може внити в ней, имея свод дъволно широк, обаче темна ест и разве светлини не възможно ходити, ест вътре же от шуая (Неясна дума — Б.р.) страна входа пещери сея ест стаа неръкотворна в еяже вхождат чрез едини тесния дупки навъведенно. Яже наричат олтар.

Ст. 147. „Кажи" е било „А кажи".
Ст. 207. Над „известно" е написано „предано".

Ст. 212. „Увенчали“ е било „увенчавали“.

Ст. 215. „Българима“ е било „от блъгарима“.

Ст. 217 и 219. И на двете места означението (3) е от Раковски.

Ст. 224. Най-напред „аз“ е стояло след „без“. И в двата случая е написано отгоре, допълнително.

Ст. 269. „Строго“ най-напред е било „страдание“.

Стр. 274. В края на листа, след този стих, е написано на френски: „Pour les Bulgares, qui...“ Отгоре се четат и думите: Les (или ces — Б.р.) etrang. sont“

Ст. 281. Мира — Съдба (Гр.).

Ст. 296. Над „человеку“ е написано „божественна“.

Ст. 313. „Самопроизволно“ е било „и самопроизволно“.

Ст. 344. „Пристойно“ е било „пристойно же“.

Ст. 362. „В сна“ е било „въс'на“.

Ст. 372. За „основаное“ (неясна дума) приемам разчитането в „Архив Г. С. Раковски, т. I“)

Ст. 378. „Предпочтънная“ е било „почтънная“.

Ст. 398. „Ся“ е било „тии ся“.

Ст. 409. Пред стиха е задраскана буквата „В“.

Ст. 421—422. Тези четири стиха са написани на полето вляво, напреко на другия текст. Пред строфата е написано „т. мъчител“, после „мъчител“ е задраскано. В „Архив Г. С. Раковски, т. I“ тези четири стиха са поставени след „славни потомци на стар български род“. Така обаче се прекъсва мисълта на Раковски, тъй като този стих е свързан логично със следващия в ръкописа „Кой явно пред четири уже века...“ Затова смятам, че по-уместно е поставянето им след стиха „освободете го от тяжкое робство“, на края на който е поставен и знак. След „...род“ има отбелязано кръстче, а буквата „т.“ пред задраскаката дума „мъчител“ може да е и кръст, тъй като вертикалната чертица излиза малко над хоризонталната, а при Раковски това се среща много рядко. Очевидно това е дало основание за посоченото вмъкване на строфата в „Архив на Г. С. Раковски, т. I“. По този начин обаче, както отбелязах, се нарушава логическата последователност.

Ст. 444. „близка...“ е неясна дума.

Ст. 450. „русийска“ е било „руска“. Словоредът в последните два стиха е първоначално друг, но е оправен с цифри над думите:

А най-паче пример моего вуйка
полководца славнаго в война русийска.

Ст. 453. „меч“ е поправено върху друга дума.

Ст. 470. „индеже“ е било „идеже са“.

Ст. 480. След „наричал“ има нарисуван кръст, като означение за бележка. В долния край на листа, под текста, е написано с друг почерк, много по-късно: „Капитан Георги Мамарчов е умрял на остров Самос в 1846 год. Причината

за преждевременната му смърт...“ По-нататък мастилото е излиняло.

Ст. 528. „тлей“ е било „владей“.

Ст. 557—560. Тези четири стиха са написани напреко вляво от текста. Мястото им за вмъкване е посочено с кръстче.

Ст. 574. Нанасяни са поправки. „Горско пътишествие“ може да се чете и „поход горски“ или „горски поход“.

Ст. 580. „си“ е добавено отгоре.

Ст. 604. „да“ е добавено отгоре.

Ст. 632. „тегли“ е било „мери“.

Ст. 651. Последната дума не е съвсем ясна.

Ст. 673. „милно“ е било „умилно“.

Ст. 713. Вм. „горски“ е било „блъгар...“

Ст. 774. „че“ е било „и че“. За „него“ приемам разчитането в „Архив Г. С. Раковски, т. I“.

Ст. 777. Вм. „добро“ е било „надеж...“

Ст. 789. „народи“. първоначално е било преди „бедни“.

Ст. 836. Вместо „че“ първоначално е имало друга дума.

Ст. 866. След последната дума е написано в скоби „I ч.г.п.“. Вероятно трябва да се разбира „Първа част на Горски пътник“.

Ст. 890. Вм. „рода“ е било „народа“.

Ст. 893. Вместо „е вас“ е било „ви е“.

Ст. 896. „ви“ е добавено е отгоре.

Ст. 905. „шатори“ първоначално е било след „бели“.

Ст. 906. „и бистри“ е било „и при бистри“.

Ст. 907. За „възнасели“ приемам разчитането в „Архив Г. С. Раковски, т. I“.

Ст. 909. „отъчъство“ е било „отъчъство же“.

След текста на поемата е написано:

В лет. 1854, 25-го 9-вря, рекомий Грудън.
В село Котел в Д. Пр. М. и Пр. Сес = М. Ан. Ст.

Раковски.

НЕПОВИННОЕ НЕЩАСТНО РАЧИТЪЛСТВО СТОЯН И БОЯНИ

В текста името Стоян е заменено с Радан. Поемата е втори, също незавършен вариант на „Горски пътник“. Написана е в Букурещ, където Раковски престоява известно време, пътувайки от Котел към Сърбия. На този ръкопис, състоящ се от 31 страници, е поставено следното оглавление:

НЕПОВИННОЕ НЕЩАСТНО РАЧИТЪЛСТВО СТОЯН И БОЯНИ

Списано от Г. S. Раковскаго
в Букуреще 1855
издание първое

На страницата след заглавието е написано „Предъсловие", но е останала празна. На следващата страница е написано:

Въведение

Създател, когда първо человека създал, душевния страсти и предивно му е вдихнал. Любов и ненавист, две страсти противни, в тела ся кръгоубращат от начало смърти двоевидно в человеци действуват, пречудесна же следствия нам показват. Того ради и старовременни въси народи, всемирная повест, за то нас поводи, божествена чъст и слава им въздали и храмове великолепни им съзидали; красная Венера, богиня рачитълства, беше чрез Кюпидона любов в сърдца разпалеше, кого изображаваха със запрегнат лък, стрели же златни и оловени бяха, в знак свещ же в ръце свои възженноя дръжаша, очи же убрусцем завязани имаща. Дело его бе матере своей служати, в купе с нея похот двоевидна възжигати, сърдца человечъска уязвити стрелами ово же златними, ово же оловяними. Първия бяха в знак ненависти вечния, кой не е заслужил олтарюм Венери, коя сила „любов" има, не може д' отбери.

Следува...

Страницата с това „въведение" не е пълна, а на следващия лист (както и на последния лист на ръкописа) Раковски е нахвърлил свои бележки за някои божества, които срещаме разширени в „замечанията" към отпечатания вариант на поемата.

Първите десет строфи в текста са номерирани и са преписани на чисто, а останалите имат характер на чернова. Строфите си Раковски изгражда най-различно — те могат да се състоят от 4, 6, 8 или повече стихове. За удобство при правенето на бележките тук се приема условно за една строфа и всеки по-дълъг период от стихове, неразделен от поета на по-малки строфи. (БИА, Б I — 274).

4 стр., 2 ст. Над „естество" е написано „вся твар".
7 стр., 3 ст. Над ситни е написано „струй".
8 стр., 4 ст. е бил „в росни цветни ливади", но редът е установен с цияри над думите.
9 стр., 4 ст. Вм. „очи наслаждат" е било „наслажд... очи".
16 стр., 2 ст. Пред „Венерино" е поставено в скоби „Ладино".
3 ст. Пред „Кюпидон" е поставено в скоби „Лелю".
18 стр., 3 ст. „Радана" е било „Стояна".
22 стр., 1 ст. Морфей — бог на съня.

2 ст. Вм. „влага съна пресладкаго" е било „пресладкаго съна влага"
4 ст. Пред „блага" е задраскано „с вся".

23 стр., 4 ст. е бил „с невинна сладка целувка". Редът е оправен с цияри над думите.

25 стр., 3 и 4 ст. са написани в полето, вляво. Преди първия стих е написано „свет..." (думата е неясна), но после е задраскано.
11 ст. е бил „Светла облеч' одежда, бяла, гиздава".
15 ст. „Родана" е било „Стояна".

38 стр., 9 ст. Над „тражема" е добавена „теглима".
10 ст. След „любовни" е задраскано „напети".
11 ст. Над „Венера" е написано „Чистлица".
13 и 14 ст. са написани вляво от текста, по дължината на полето.
15 ст. Вм. „либо" е било „в лице".
15 и 16 ст. са били:

Кюпидона, дете свое, си пригърна,
по красно лице с любов го милваше.

39 стр., 3 ст. Вм. „в себе с' изговори" е било „почна да говори".
42 стр., 2 ст. Над „светла" е написано „в ръка".
43 стр., 1 ст. Вм. „Радан" е било „Стоян".
5 ст. Над „Венера" е написано „Чистлика".
6 ст. Вм. „присно" е било „всегда".
13 ст. Вм. „Венери" е било „богини"; отгоре е написано „Венери" а над тази дума — „нейно".
14 ст. Вм. „с" е било „от".

44 стр., 3 ст. Вм. „благодат" е било „невинно" (или „невинна")
6 ст. Думата „сладко" е добавена отгоре; „ангелскаго" е написано „аггелскаго", а над думата е добавено „убаятълнаго".

45 стр. Вместо цялата строфа е било:

Както тая китка росна зеленей,
наша любов так всегда да цветей.

В това двустишие „както" е написано два пъти, като първия път е задраскано, а над „наша любов" е написано „так любов на...", но е задраскано. В третия стих на останалата меродавна строфа над думата „лятна" е написано „ситна".

46 стр., 1 ст. Над „бог" е написано „Лада".
2 ст. е бил „Любов вярна, искренна".
4 ст. Вм. „любовна" е било „охотна".

48 стр., 3 и 4 ст. са били:

О, щастие сладко, о, дън радостън,
о, душо залюбено, весели ся милко.

5 ст. Вм. „й" е било „ней".
6 ст. Вм. „благост" е било „радост". Над „сласт" е било написано

„како и“, но е задраскано. Последните четири стиха са задраскани и след поправките преписани на чисто.

9 ст. Над „Венери“ е написано „Чистлика“.

18 ст. Под „либо“ е написано „лепо“.

20 ст. Вм. „изкустност много“ е било „труд много“.

22 ст. Пред „хубост“ е написано „във...“, но е задраскано.

24 ст. След този текст е задраскана цяла страница, съдържаща стиховете:

Бояна показваш умерно (смирено) мислие,
Родану отвеща с девско съчуствие.

А това е изражение притворно,
на момци е то естествено убично,
девици се так много ти прихвалят,
тогда клета им сърдца заробят.

О, това изражение!
На момци е естественно,
с велико извишение,
девици хвалят убично.

За красота ги славят
красни, пресладки речи,
сърдца им заробат,
младост им ся мъчи.

54 стр., 1 ст. След „мое“ задраскани няколко букви. Следващият стих е бил първоначално „ах, не ся ти противяй“.

4 ст. е бил „от тебе ляк желай“.

56 стр., 8 ст. Над „вечна“ е написано „милка“.

58 стр., 1 ст. е бил „От подобно чуствувание изпълнин“.

2 ст. Пред „събрал“ е написано „поведи“, но после е задраскано. Вм. „сговорна“ е било „вярна“.

3 ст. Вм. „Родолюбец“ е било „Войвода млад“. Вм. „врем'“ е било „време“.

4 ст. Вм. „достигна бързо“ е било „достигнал е“. Този стих във вида „в Стара планина достигна“ е написан един ред по-горе, но е задраскан. След тази строфа следва:

Лъчезарно светило заид...
Светло заиде слънце. Заиде...
Вечери дивная власт придаде,
темнина нощна настана.

Първите два стиха са задраскани. „Дневная“ в третия стих е задраскано и отдолу е написано „темная“. Следващата строфа се явява преработен вариант на тези четири стиха, затова не включваме в текста третия и четвъртия, въпреки че не са зачертани от Раковски.

59 стр., 4 ст. Вм. „Млад“ е било „Весел“.

60 стр., 2 ст. „наш“ е написано допълнително отгоре.

3 ст. Вм. „се“ е било „все“.

61 стр., 1 ст. Вм. „кто“ е било „что“.

3 ст. Вм. „где“ е било „кто“.

62 стр., 1 ст. Вм. „трезвено“ е било „трептено“. Отгоре е написано „трезво“ (в скоби) и „трезвенно“. След този стих е следвал друг: „нарами сребрена пушка“, но е зачертан.

2 ст. Вм. „прие“ е било „възприе“.

63 стр., 1 ст. Пред стиха е написано „на посоки“, но е задраскано.

2 ст. Вм. „напосоки се“ е било „приз го...“

4 ст. Отляво на строфата е отбелязано: „аки кралица позорище бе очима любо“.

64 стр., 1 ст. Раковски е задраскал думата „луна“ и я е поставил на края на стиха. После я е задраскал и там и я е възстановил на първото и място.

3 ст. Думата „темна“ е написана пред стиха. Първоначално е била в неговия край.

4 ст. След този стих е било написано „над дърво — покрито бърдо стравно равна бе полянка“, но след това е зачертано.

7 ст. е бил „над бърдото равна полянка“.

8 ст. е бил вероятно „място сходно бранище горско“.

65 стр., 1 ст. Вм. „лузинка“ е било „глас“.

2 ст. е бил „дружина да ся вся съберат“. Отгоре е написано и „да са“, но е задраскано.

5 ст. Вм. „Войводи“ е било „Войводи вси“. Следва стих „с вярна клетва, с радост“, като над „с вярна“ е написано „поклонно“, но също е зачертано.

66 стр., 1 и 2 ст. са били:

с искреност сърдечна, милка
войвода им отговаря ой ви, млади момци.

„Войвода“ е направено на „Войвод'“, над „им“ е написано „отговаря“.

67 стр., 1 ст. Вм. „пряпорец“ е било „хоругва“.

2 ст. Вм. „променете“ е било „пригледайте“.

68 стр., 2 ст. е бил „там има студени кладинци“.

5 ст. Думата „горко“ е написана допълнително над стиха.

69 стр., 3 ст. е бил „българи ще найдим“.

4 ст. Вм. „в“ е било „по“.

70 стр., 1 ст. е бил „Достигнахме в година размирна“.

2 ст. Вм. „всегда“ е било „на всегда“.

4 ст. е бил „хлъднокръвие групо до когда?“
71 стр., 4 ст. е бил „нежели живот рабственъи“.
72 стр. е бил „Кат зеленчица, что пада есен“.

ГОРСКИЙ ПЪТНИК. Повествителен спев от Г. С. Раковскаго. Списан в лято 1854, печатан же в лято 1857. У Новий Сад, 1857. В книгопечатняя Др. Дан. Медаковича.

След двата опита (в България и във Влашко) за написване на поема Раковски най-сетне реализира замисъла си в Нови Сад и през 1857—1858 г. „Горски пътник“ излиза от печат. Посочването, че този „повествителен спев“ е „списан в лято 1854“, не отговаря на истината, тъй като тогава е написан само първият вариант — разговора на юнака с горското пиле. Очевидно Раковски иска да подчертае връзката между създаването на творбата и духовния подем по време на Кримската война. Поемата не е довършена — написана и публикувана е само първата част. От замислените следващи две части е написан само един откъс, поместен в „Дунавски лебед“, бр. 46 от 15 авг. 1961 г. Откъси от отпечатания текст са публикувани във в. „Нова България“, бр. 17, 20 и 34 от 24 юли, 4 ав. и 23 септ. 1876 г. До Освобождението се появява и един превод на руски (на част от поемата), придружен с кратка бележка за Раковски, в книгата на Н. Гербел „Поэзия славян“, СПб, 1871 г. След Освобождението поемата е издавана многократно, но най-често в откъси. От цялостните издания особено ценно е осъщественото от П. Динеков (1 изд. 1846), придружено с предговор. Поемата на Раковски е привличала неведнъж интереса на литературните историци. Сред по-важните изследвания са: М. Арнаудов, Раковски и „Горски пътник“. Из историята на българското литературно възраждане. — Сборник на БАН, кн. IX, С., 1918; П. Динеков, Поемата „Горски пътник“. Предговор към „Горски пътник“, С., 1958; Д. Петканова, „Горски пътник“ и народната песен. — Славянска филология, 1963, том 5; И. М. Шептунов, Първата българска революционна поема „Горски пътник“ от Г. С. Раковски. — Сб. Георги Стойков Раковски. Възгледи, дейност и живот. С., 1964.

В Нови Сад, преди да напише последния вариант на „Горски пътник“, Раковски прави план на поемата, в който включва и отделни стихотворни откъси. На заглавната страница е написано:

ВЕЩЕСТВО ИЛИ ГРАМАДА ЗА ГОРСКАГО ПЪТНИКА
Тоест разни мисли и красноречия
От самаго списателя.
1857. В Новий Сад.

На следващата празна страница е написано:

Българска пословица:
Ум царува, ум робува.

На следващата страница е заглавието и самият текст:

Заглавие
ЧАСТ ПЪРВА ГОРСКАГО ПЪТНИКА

Горски пътник в Цариград решава свое горское пътуване в лет. 1853. Отбира своего знаменоносца, повелява му (и го нарежда) да събере от вярна и сговорна дружина. Дава му беляг да ся с него съставе на Въспор (Въз-пор = от възпирам, както отбирам — отбор) на Тракийска страна, почто извърше негова служба. Он сам ся управи на определеное място, край море стоящ, гледа недвижим към север, възторгно принесин, от краснозрачное позорие местоположения, говори сам себе си, изтоплен нарежда старо славно възпомянание, уписва вси горски добрини, измежду изказва и тайная причина, коя го е побудила на това пътишествие юнашко. Изражава ся свободно, показва своя коя е самая любов за отъчъство и проч.

Хоригвоносъц дохожда, вест радостотворна му донася, че дружина ся събрали и чакат тях на Бърдо, близо до Бял град село (при Цариград). Войвода с радост посреща хоригвоносца, заедно тръгват. Подразумява ся, че хоригвоносец е разположил добре дружина, нагласил е и времени поглавар най-разумнаго — определил е и лузинка (парола) и пр. Събират ся на беляг, двигват хоригва, какова е била и с какви надписи, поздравяват я пристойно, заклеват ся. Войвода им бесѣди, представлява им колко е трудно това горско воюване и с какви страшни опасности е обколено и какво сърце тряба да има, кой таково дело възприеме. Дружина всякий от своя страна в кратко приказва своя приключение, вси дванадесет наред приказват. Войвода, слушав с благодарение, пристойни похвали им отдава и за какво могат да ползуват такови витязи он ясно доказва. Уверява знамен хоригвоноху и тръгват. Усъмват на една висока планина, лепо и красно място, там си почиват. Войвода описва все това място подобно и колко е безопасно такова естественно крепко от природа място на една мала чета от избрано другарство юнаком и что може да извърше против врагов и неприятелех и проч.

Първа случка неприятелска, отмъщение над една турска чета за убитое дете българче — да се опише подробно тойзи начин злодейства. Втора случка, битка на Бакажик с 4 кърсердаря — победа славна над них — (в Рангави* Флорова битка на Олетриб), нъ да започне от попова село сказание, где ся разговаря войвода на едно пчелище с пчелопазителя, с кой начин им откри това пчелище, где бяха осъмнали на бранище срещу Бакажик, как дойде кебапчия (бирника — что е бирник по села в замечания да ся опиши надълго), как донесе хляб и вино, и върла ракия, как ги прие, с колко стражи, как докара тях първо, та пиха — царвули му донесоха, как ги дари войвода с жълтици, с какво възхитение и благодарност ся изражиха селяни за такови хайдуте, какви отколе не са виждали и чували, и що предложиха селяни — как произвестиха войвода за

* *Ал. Р. Рангавис — Б. р.*

кърсердарски чети, какви мерки бодри възприе войвода, где избра място за ополчение и как ободряваше дружина — как победи и проч.

Вхождане в един български манастир — как ги възприе игумен старец великодушно, как ги угости, как го те дариха, как ги благослови и изпрати, как пратиха първо манастирское козарче да извести старца за нихно посещение — гости горски.

Котлянски планини Плаково, Луми дял, Козяк, Оръи, Свинир, Зло стени, Разбойна, Сухи дял, Тича, Плаково, Преслав, Герилово и проч.

Ридание!

Пригръщаше мъртво тяло своего сина, цалуваше го, наранено и в кръв обляно, и с сълзи го обливаше и думаше. Ах, любезний мой сине! Ах, моя душице! Как си тай уранен и погрознял, като цвят повянал и проч.

Късаше скубяше си косми (власи) от глава и отчаянно ся удряше от земля коравая — искаше своя смърт (да ся виде в Велизария*, кога гу изпърво виде жена му сляпа).

Проливаше сълзи като река,
плачаше и ся трошеше,
тяло потънало в чърна кръв —
как ще живея без тебе.

О, сладкий мой сине, отвори твои красни очи и погледни твоя жалостива клета майка, отвори твои сладкии оста и раздумай твоя прескорбна майка. Ах, чадо мое, изгори мя, упали ма, почернях, няма веки за мене бял свят и проч.

Ах, драго, где ща виде твое красно лице, ах, где ща виде твоя лика и прилика, кой ще майце сладко продума! (единородний е бил). О, поганци беззаконци! О, люти кръвници изедници! Что ви стори незлобливо мое дете (чадо)! Сребро и злато искахте, дадохме вам доволно! О, поганска зверска злоба, о, безчеловечие кръвнишко и жестокосърдечие и проч. и проч., и проч.

Росна му трева постеля,
ведро му нибо покривка,
свечар сияла сияйна месичина,
обсеяла беше ливада зелена.

---

* *„Велизарий". Драма от Х. К. Траудцен. Издадена през 1844 г. два пъти — от Ан. Кипиловски (в Лайпциг) и от Зах. Симеонов (в Цариград). Много популярна у нас през Възраждането. — Б. р.*

О, вило, тебе е гора родила,
с зелени листи повивала,
утренна роса тя е доила,
ситен дъждец тя е капал,
тихи хладни ветриц тя е бавил.

Ти в девствен (от млада) възраст красновидни
цвети и благовонни цвети си брала,
на юнаци венци кичила,
зелени и невене увенчала и проч.

Ти си била юнаком (предстателка) и посестрима,
а тяхни битки силна спомощница,
откак юнаци ся изгубиха и твои
слава веки пристана
и не ся помянува, като че не си никоги била.

О, бело гърло и прекрасно вило,
ти, что вси планини
и гори владееш, юнаком же
драга посестрима и силна предстателка и проч.

Кога ся са изражавали стари за някоя мъчно предприятие и никой не ся е наемал да го извърше, тако ся говорили:

Всяки ударе оче на земле и гледа
како расте трева у завойки,
како дойки на добри девойки.

Или когда някой юнак приказва някое важно юнашко събитие, за знак страхопочитания от други слушавши его ся говорило.

Още зорници небе забеляла,
ни деница красно лице показала,
от ден еще помян нямат и проч.

Най-страшни стари хайдути ся били облечени — калпак от вълча кожа — от три вълка един калпак — връха дреха от меча кожа — уръжи са имали лък,

стрели и железен мул, щитове, меч, боздуган; тии ся са наричали ускорци, ускок — вместо же тръба, медни рогове имали, с коих ся са събирали и знакове давали.

Шари агънца веки не блеят,
вакляти овни веки не са —
овчарска мила хлопка веки ся не чуе,
лято пройде, грозна зима дойде,
лист опада, а гора сама остана,
по гора не може веки да ся ходи.
(Никола приказва на свое връщание.)
Бурни вятър вееше,
вся земля ся люлееше,
страшни вихрушки нападнаха,
чърн' облаци силно летяха
силен ближен порой показваха (предвеставаха),
синю (ведро) небо мрачно потъмне,
лъкатушно светкане придружено,
с громовно страшно тътняне
на талази ся святкаше и проч.

Да ся притури там, где говори Горск. Пътник (что е живот наш в сие робство?) от Рангав.: что е свобода человеческа и от Доситей*, а от сръбска нова повестница вся злоупотребения турска, коя ся съща, и проч. После разпалителен смисл и побуждение, по-добре смърт, нежели живот рабствен, и проч.
поглед дързновен — великолепно шествие
юнашко = разбоище — умерен стас
грано гранесе —

Когда всяки от дружина изприкаже свое приключение, войвода говори:

О, мои храбри ви соколови,
ви сте дарени с силн' юначество,
достойни за вожди на полкове,
да вечно славите все потомство и проч.

О, каква по-сладка смърт може бити, от изтуплен от пресладка свобода, бранящ юнашки нея, и юначество с меч в ръка, в него час, упушкан или посечен храборно, изеднаж мъртав да падне? Тогда человек с нея блажена и неизказана сладост благодарен и задоволен възторгно и без да усете, умира. Всяка душа не може да чуствува това блаженно наслаждение!! То мършава шуша не познава! Она ся бои смърти и трепери лудо и безумно. То само мъжествено (храбро)

* *Доситей Обрадович — Б. р.*

сърдце... то храбри витязи само познават! Зато и народи вечна памят им съхраняват и славно ги убожават!

За втора част — вещество Гор. път.

За царски първи живот

Изеднаж после рождение не ги грабваха изкусни подойници да ги в благовонна направена вода легко и разкошно укъпят в златно корито, нито с ухана маст ги мажаха, нито в златотъкани пелини и свиляни поюви ги повиваха, нито в люлка, лъвов вид имаща, сребрена или златна, с мегки и сластнострасни песни ги люлееха и приспиваха.

(Как ли са пели наши стари българки на свои деца? Известно е, че ся ги лиляли в люлки яворове, соколов вид имъщи, пели са им за Атила, Карана и Владимира, а пре за други намо непознати витязи.)

Старобългарски цари ся носили просто изпърво и ся били трудолюбиви, нихни царици и княгини такали ся платно, прели ся и ся учили и народа всяко къщно и женско ръкоделие, както и цар е учил народа в уръжни изкуство и земеделие и проч. Поне в тях времена ся избирали за царя най-храбраго и най-изкуснаго и проч.

(Яворово дърво ся често спомянува в старина в много песни честно, види ся да е било на него нечто освещено в време кумиропоклонства.)

Прекрасна места колка чуствителна приятност дават! Зелена гора, хълмове, цветни долини, сами от себе насадени и от разни плодове покрити, коя стара питома планина изобилно ражда. Ягоди, капини, гроздие, череши, ябулки, круши, сливи..., дренки и проч., лешници и проч. Потоци кристоловидни, на все текущи с свое шуштени в покой мамат, разни птици там непрестанно поят. Въздух усладен от благовони цвети.

За вторая част

Юнак казва Вили, че ся боят смърти и проч.; как им я представлят и сами калугери страшни и проч. Отговаря Вила — како тряба да мислят за смъртa и проч. (Видити смърт Сократ и Епикура и сръбское списание.)

Турци с всичко свое поганство с голяма тишина дочакват смърт, нито плачат, нито такови жални и страшни тропари им пеят (от коих настръхва человеку кожа), имами и хожи, нъ както една неотбежна природна нужда сматрят това случай.

Разпръснаха ся като прах от вятра, или пред лицем вятра.

Поезия е била първо занимание человеческаго рода.

За втората част

В свой разговор свой говоре Горск. пътник с Вилом. От невидима мала изпарения в начало става дух, а после мало по мало мъгла и следувателнооблаци, кои все поднебие покриват. От ситни росици и мали дъждовни капки земля ся пои, ветви велики храни и възрастява, първи извори и източници издава. От мали потоци реки непроходими стават, от реки же морета океян велик и проч. Вся велика естествена ствар от мала изпърво е ничтожна начала започват и в съвършенство постъпно достигват. Това е течение природно за вещественая дела създател мъдро и дивно настанил, а за неравная дела разумний человек в истий път шествува и тако в дивни и чудни успехи достигва. Нъ сполучие на добро по... телно* и основно начало състои, иначе следува неотбежно несполучие и разорение.

Примамка — войвода приказва Вили свой сън, кто е видял в тъмница.

Каква свобода може да желае (има) человек, когда от суемъдрие е натоварен с толика крива понятия, коя го в страх и в трепет, везан и роб държат? От... от пукал и проч.

Вила говори юнаку

Видиш тейзи гори високи млавни,
дивно с исполинска сила разположни?
Те изпърво не са ту съществували,
частици невидими ги съчинили!

Та да с' изкажи създание мира (филозофически), вся твар како е разпоредна (како ся движи), метереологически слънце, до человека — что е человек и что тряба да действува и како тряба да живее (Видити Епикура, видити „Ἀνθρωπολογια" и проч.

Турци, привзевши Цариград, България, Сърбско, оставиха веки военний живот и вдадоха ся в разкошний живот, наложиха неправедна даждия на бедни християни и ежедневно г' омножаваха, постъпно им докара падение и проч.

Наежен поглед = наежено — заплашливо
Начумерин — начумерино — намръщено

* *Неясна дума — Б. р.*

Умислително самотно место — endroit pitoresque — романтично
Слезена — далак
Слина
Слузи
Сничав
Сън*

Богиня Вила, усърчаяща Горскаго пътника, говори му. Видиш тейзи високи гори и планини? Те изпърво не са били и не са съществували. От малки частици невидими ся са съчинили. Сия високи и вейчасти дебелостъбли древеса от малко едно семинце, или жилчица от коренче са отрасли, отпосле и тако великолепна и исполинска ся са извишили вся видима и невидима, вся вселеная от ничто изпърво станала, от размътино и мъгляво вещество своя сяйно и уредно битие е добила. Дивна природа, всесилно същество все удушевлява и в вечно и безконечно движение поставило. Тая тайна и всесилна ръка, коя все дивно из ничто създала и в такова съвършена доброуредба поставила и человеческа дела управлява, и помога, когда правому разуму са подобна; что ся убо боиш и проч. (видити Рангави за человеческий живот.) Что ся отчайваш за малко световна дела, кто смъртни разумно ся многажди извършили. Бъди усърчен и дързай, то все световно дело е възможно, то от человеческа ръка не отбягва! Стига да знае с кой приличен начин да го започне и неуморно, с постоянство да следува. Всяко начало разумному е пол съвършение дела и проч.

*

Юнак говори Виле

Българи наши боят ся смърти,
неин сам спомен тях устрашава,
всякого той ще да отврати,
трепет ужасно му ся внушава.

Гледащ от младости изображения
страшна, от калугери начертана,
слушащи жални песни в погребеня,
сърдца им ся ужасно устрашени.

---

* *Текстът е много избледнял, поради което е невъзможно да се разчетат дадените гръцки съответствия на тази думи. — Б. р.*

Отговор Вили

Говорити о смърти в замечания (видити скиличи)* видити о художеству жизни и проч.

* * *

В архива на Раковски съществуват и други стихотворни и прозаични откъси свързани със създаването на „Горски пътник“:

Аз съм роден в средногорское село,
кръгом обиколен от планини;
в старост познато е то било
с горски прекрепки твърдини.

Люто не заличило ги время,
виждат ся и днес тяхни остатки,
здания на тогдашно храбро племя
станали са там кръвави битки.

Даже в последно же время тяжко
храбри явили са там юнаци,
делом показали са витяжко
в кърджалийска битка с поганци.

Башино са вардили огнище,
ярост са победили поганска,
мечом са им разбили сънмище,
злоба наказали са османска.

Многи са тамо отличили
временно с дух старовойнишки,
чувство народно са възживили,
сказват им са еще...**

* *Неясна дума. — Б. р.*
** *В края на стиха има неясна дума. — Б. р.*

* * *

Било размирна страшна година,
мало, голямо кански пищяло
от кърджалийска сган всезлобна,
огън безвластия се горяло.

Всякое село било в обграда,
вардили са от люти поганци,
турска бесняла злобна неправда,
зверове били мохамеданци!

Клали, горили, упостошали,
млади безлобни нежни девици
влекли, грабили, чъст им силили,
стадо християнско давили вълци.

Люта обаче съдбина чърна
милаго мя лишила отъчъства,
в мягками младост еще нежна
хвърлила ми родители в странства.*

Наблизо до Велико Търново
старо нахожда ся село Трявна,
славно в время цар Асеново,
окръст му била здания славна.

Двадесят и четири святини
великолепно били създани,
с райски украсени добрини,
наши иноци живяли там мирни.

Тъжни им разсипи стоят днес,
камение бездушни остали,
мирний сочат времянний лест,
варвари турци ги изгорили...

---

* *В този стих е написано, а след това задраскано „в горест мя“.*

В речено село, прочутна* Трявна,
била прекрасна млада девица,
в нея размирна сърна година
славно прочута хубавица.

Тошо е бил от село Умарюво, в Старо Задгорска-област.

Аз есъм роден в село Умарюво в Стара Загора — място радостотворно, поле плодовито, где всяка земска доброта изобилно производи бяла като сняг пшеница загария, орачество и скотопитателство, дава художество от бога благословена, тамо от природа царуват — бранища и шума зелена наблизо весели могили покриват, где лете в сянки им животна властно почиват. Отъц мой е бил славни знаменоносец Индже войводов. Име му е Черни Колю, най-храбри и най-устремителни в последна времена ускоци. — Пёсни им ся и до днес от народа весело пеят. Они с мало число от юнаци чудеса са вършили. Зреннище е било тяхно главно свъртало, тамо са тъмници имали, дебели дървяни клади, где ся султански и аянски синове запирали, царска хазна не е смеяла от тях да примини. Турчин не е смеял в гора да се подаде. Тии ся в гора царували.

Явно в села са ходили и млади девици на лик играли. (В замечание що ся са били с кърджалия съвъкупити — видити и Киприян Роберта.**) Как е убиен Индже войвода на друм Еникюв от едного гърка, кое от прозор с пушка стрелил от неяве. Как са го съхранили в един монастир. После го е наследил Черни Колю, кое доволно время четувал, до падение Пазвантооглу. Как е минал в Влашко с вся своя юнаци, где не знае ся кога и как е починал. Тошо е останал сираче в негово отшествия.

Всяка радости искра загасна!
Наша надежди звезда заседна.
Наши надежди звезда мрачное живота небо златозарно осия.
Искра радости мое захладнялое сердце почна да разгрява.
В море радости весело плавах.
Облаци скърби мое въображение покриваха звезда надежди мое.
Зара радостна пред мне блясна.
Горести пламен мое сърдце жежко обемаше — вся моя надежда тлееше.
Всяко спасително пристанище вълнами пред мене затворено беше.
От вълни чернозлъчие моя мисли в силно носими в дълбоко море отчайности

---

* *Отгоре е написано „Задгорска".*

** *Раковски има преуд вид книгата на К. Роберт „Le slaves de la Turquie", 1844, части от която по-късно публикува в „Дун. лебед", бр.46 от 15 авг. 1861 г.*

ся погружаваха, цвет радости и в мое увянолое сърдце процвете, цвет радости скоро прицвете.
Несъгласия ветва израсти, с отровни плод наше общество накърми, свободи смърт зададе.
Всяка изчезна благодат, бурни вятър политичний наш зреник тъмно смъти — световния облаци наша радост покриха.

В наши градини* вместо небесного рая правди тъжний и грозний глас неправди всякому слух заглушаваше.

Младости пролет прошла беше веке, хладна я есен възприемваше, драгости шипц в сърдце нейно извенял беше, по бледное й лице ся виждаха остатки румянобелисняви от уветящая прежде прекрасна краска.

Година има как не сми са виждали нашенски да си поприкажими — доста съм любопитен да ми прикажиш где си толко години летял. Приказва Тошо. — В него время, когда ся познахми и горско воюване гласихми. Зла среща мя с гърци събра. Брусянска поща ми наумиха да ударими, царска коя хазна носяше. Варка приготвихме. Мене войвода избраха. Есен бе настала. Отидохми, бастисахми, коние в гора откарахми, сребро в земля закопахми, а жълтици им отделих — овчари нямаше. Унуждени за хляб, два момка проводих в едно село — они отишли, крава заклали и гозба да готвят, глас три дни ся беше кинило, глас ся на всякади разнесло. Зеибеци множество ни търсяха, запили ся в село, где ги живи изловиха. Гледах, дружина бяха укапали крака от път им, трепериха от студ кат цигани, пушки им ся от влага измокрили — нито мислиха да ся опълчат. Аз имах един верни другар българин, стар юнак, с него ся опълчихме, няколко пушки изпразнахми. Седим зебека ударихми, нъ трябаше в шумно усои да ся спасими. Емнахми юнашки пътеки, за три дни в Асийско възпор... крайбрежи додохми. Гърци в Цариград 17-мина доведоха в вериг обковани, искат и все закопчано сребро на място еще изказали, ги питали.** Отбегнах и непознат живея.

Истинна гърци да ся разпалени, нъ постоянно юначество нямат, само гола хвала — (40). По-голяма част юнаци, кои неизказана храброст показаха в гръцкое освобождение, били българи, сърби, арнаути, кои гърци в своя история ся погърчили и на*** нити имена споменали (ту докажите няколики) и проч. Кон-

---

* *Над думата е написано „жилище".*

** *От „обковани" до края на фразата думите са написани объркано. Приемам четенето в „Архив на Г. С. Раковски", т.I.*

*** *На това място хартията е скъсана и липсват думи.*

ници ся били се блъгари — х. Михал, х. Христо и проч. А и по море що са били, и они не са гърци, нъ арнаутски язик говорят* — и другаде. Единоверие многи народи тамо завлече и проч.

Понеже сказахми за Дибича Забалканскаго, не е излишно да кажими и следное замечателно случай. Пощо усвои Дибич Андриянопол и разпоряди си войски, повика Андриянополский митрополит Герасим и му каза да изпроводи писма по знамянития градове, за да проводят пълномощни българи, кои, до де са еще европейски поедставници в Андриянопол, да изкажат своя страдания, за да ся и за тях нещо уряди. Митрополит обречи Дибича, че ще изпълни ттва дело. Нъ нищо нигде не писа. Къту приближи время да ся съвези мир, Дибич попита митрополита где са българскии пълномощни; он му отговори, чи българи са задоволни от турское правитълство и нямат нищо да приложат! Мир ся завърза и защото много българи ся решиха да ся приселят у Русия, тогава злобний митрополит гръкофанариот от турска страна дойде в Ямбол и Сливен и проповядаше на българи да не слушат Руссия, нъ да живеят с турци, хвалящ турци. От Сливен го изпъдиха с похуление и го гониха да го убият. Той лицемер, лукав фанариот, надеящ ся да добие някоя си голяма награда в Руссия, дойде в Одесса, де му ся упредели за иждивление заплата. Обаче фанариотская лукавщина не му помогна да излъжи Русия, за да награди. Нъ живеяше, без да му ся отдава някоя си особна чъст. Где и умря.

Пукна пушка, море (2),
пукна пушка от гора зелена,
та удари, море, Михал войвода,
удари го в клето му сърдце.
. . . . . .

В Одрин град съществува мост камен на Яворица река, кой носи имя и до днес Михал бей кюпрюли, тоест Михал беюв мост. Близо до моста, напреки към север, съществува джамия, имарет Михал беюв — коя има свои приходи, упределени от Плевен, негове наследници питаят ся от тая задушбина. С пари и всяки чътвъртак пилав зърде, спроти турское убичай и в рамазан всяки два дни им дава тая убичлива турцим гозба. А в година веднаж им ся дава ашуре, размесена варитба от жито, нохут, леща, фасул, урис и проч. Всяки же три месици им са дава газилер халваси. Това все ся твори за негова душа.

* *На това място хартията е скъсана и липсват думи.*

1. С цифрите в скоби Раковски отбелязва местата на обширните бележки („замечания"), които са поместени в края на книгата. (Поради подчертано историческия характер на тези „замечания" бележките към тях — вж. тук от 30 до 104 — са направени от В. Трайков.)

2. Раковски има пред вид консервативната позиция на големите западноевропейски държави по отношение национално-освободителните движения на Балканите.

3. Подразбира се Русия.

4. Босфора.

5. Константинопол.

6. „Свобода или смърт" е лозунг и на гръцката националноосвободителна революция.

7. Златен Рог — залив в Цариград; Сладки води — местност в европейската част на Цариград, използувана за развлечения; Арсенал — здание, в което се е намирала тъмницата Кюрека, в която е бил затворен Раковски.

8. Цифрата 11 е изпусната от Раковски.

9. Раковски смята Атила за древен български владетел.

10. Цар Иван Шишман.

11. Вазантион — старо име на Цариград.

12. В Мала Азия, временна столица на османската държава.

13. Става дума за жената на Иван Александър Теодора, майка на Иван Срацимир. След като я напуска, за да се ожени за Сара, Иван Александър дава на Иван Срацимир Видинската област, за да го лиши от претенции на престолонаследник. Така се създава Видинското царство и се отслабва общата отбранителна мощ на България.

14. Временна столица на османската държава.

15. Цариград.

16. Цар Ясен — Цар Асен I.

17. Византия.

18. Става дума за Велчовата завера. Раковски допуска грешка в годината, която не е „тридесят трето знайное лето", а 1835.

19. Обвинението за предаване на Велчовата завера на турците се отнася за известния търновски митрополит Иларион Критски.

20. Вероятно се има пред вид Руско-турската война от 1828—1829 г., завършила с Одринския мирен договор от 1829 г.

21. Срещу изселването на българите, в резултат на което се стига до обезлюдяване на някои български краища, Раковски пише по-късно неведнъж. Издава и отделна брошура „Преселение в Русия или руската убийствена политика за българите" (Букурещ, 1861 г.).

22. Последните пет строфи (от 0, бедно страждаща България) с прибавена към тях една строфа, срещаща се по-нататък в поемата:

Клята остала бедна вдовица,
всяком изложена на ловитба,
гордо презрян' от своя сестрица,
тлее под сила чузда неверна!

са отпечатани като отделно стихотворение в „Дунавски лебед", бр. 49 от 6 септ. 1861 г. Стихотворението е прибавено към една дописка „Изглед на възток. Допис. Галац, 26 авг. 1861" и се въвежда със следния текст: „Свършвам писмото си със следнити стихове, написани от едного българина с чистонародно сърдце." В текста има дребни буквени промени. Тази малка „мистификация" ни кара да допускаме, че в „Дунавски лебед" може да има и други стихотворения на Раковски.

23. Очевидно става дума за Кримската война.

24. Юван вероятно е цар Иван Асен.

25. „Замечанията" на Раковски стигат само до бел. 40. За следващите (от 41 до 45 вкл.) в края на книгата той е написал: „Ради обстоятелства последающи пят замечания остануват да ся вместят във вторая част Горскаго пътника, както и печатни и погрешности и правописания остават за второ издание." По този начин тези „замечания" остават ненаписани.

26. Потомка на цар Крум.

27. Историческите лица, за които става дума в тази строфа, са аварският хаган Баян (смятан погрешно от Раковски за българин, наричан понякога така и във византийски извори), византийският император Юстин II, цар Крум и византийският император Михаил I Рангаве.

28. Вероятно се има пред вид княз Владимир, син на Борис I.

29. Бойна, военна.

ЗАМЕЧАНИЯ ПЪРВИЯ ЧАСТИ ГОРСКАГО ПЪТНИКА

30. Към своята поема „Горски пътник" Раковски дава поредица от бележки, или „замечания", както ги нарича, по различни въпроси. Често той дава дори и бележки към бележките си. Характерното за цялата тази справочна част е, че бележките му често нямат нищо общо или имат само косвена връзка с текста, който той иска да обясни. За Раковски е по-важно да вземе повод, за да изложи пред читателя своите мисли по разнообразните въпроси, свързани с българския народ, отношенията му със съседни народи, да изясни събитията от близкото и по-далечно негово минало. Сведенията нерядко се повтарят и в други негови трудове. В цялост те са насочени неизменно към една и съща цел: да вдъхнат на българите гордост от бляскавото им минало, да събудят националното им чувство, да направят достояние редица подробности, по които според него са напластени неточности, извращения, фалшификации от страна на заинтересо-

вани врагове. В тези свои бележки Раковски засяга не само проблеми на историята, но и на етнографията, фолклора, религията, на социалните отношения — всичко, което според него може да служи на основното в творчеството му: да улесни борбата на българския народ за духовно и политическо освобождение. Особено ценни са тези от тях, където той излага свои спомени и разкрива подробности по българското възраждане — събития, в които сам е участвувал. Неговите „замечания" трябва винаги да се гледат под светлината на приноса им за подпомагане усилията на българите в тежката борба за национално възмогване.

В издадената през 1857 г. и представена тук редакция на „Горски пътник" Раковски е отбелязал 45 „замечания". От тях първите 40 бележки са включени в изданието, а последните пет поради липса на място не се дават — тях Раковски остава да вмести във втората част на „Горски пътник" — част, която така и не успява да издаде. В своя вестник „Дунавски лебед", бр.46 от 15 август 1861 г., големият български родолюбец помества един „отломък" от тази втора част, но пак без бележки — нито останалите пет от първата част, нито някакви нови бележки по този „отломък".

Интересно е да се отбележи при какви пасажи Раковски е смятал да напише последните пет свои бележки към обнародвания текст на „Горски пътник": Бележка 41 (на стр. 123 от печатния екземпляр) е към пасажа за старата крепост „Вида" над Котел, за която била изпята от народа „славна песен". Вторият пасаж, към който е трябвало да следва бележка 42, се отнася до с.Шипка, входно място към прохода през Балкана, което „тайна то място многа покрива" (с.124). Бележка 43 трябвало да следва пасажа за Александър Македонски, който имал за свои помощници старопланинските българи, с чиято помощ „Гърция, Азия завладял" (с.126). Следващата бележка 44 е отбелязана след пасажа за Иван Асен II, победителя на римляните (гърците), който „книжнина разширил е той дивно" (с.127). И последната бележка 45 е дадена след пасаж, в който се говори за манафите, арбанасите, латините и бошняците, които „грабят, обезчестят, убиват" милото отечество" (с.152). Като знаем какво е писал Раковски по всички тези въпроси, може да имаме представа приблизително и какво би искал да отбележи в тези неотпечатани бележки 41—45. Разбира се, неочакваните инвенции, характерни за пламенния родолюбец, не изключват наличието и на сведения, които са останали непоместени и по този начин загубени за нас.

31. Първобитно, в смисъл на древно, старо.

32. Благовествувание — евангелие (превод на гръцкото понятие).

33. Раковски развива на много места виждането си, че българите са имали своя писменост още преди приемането на християнството: виж например книгата му „Ключ българскаго язика".

34. Раковски е познавал добре въпросите, поставени на папа Николай I. Тук той посочва въпрос № 103.

35. За подобни книги Раковски пише до много свои близки, като ги задължава

да ги издирват. Запазен е например един отговор от неговия зет Кръстю Тарпански от 1 септември 1858 г. Между другото той пише: „Таквизи книги... стараят се да търсат“ — става дума за издирване на стари ръкописни книги „на кожа писани“, т. е. на пергамент.

36. На много места Раковски привежда в трудовете си имена на разни божества, познати под една или друга форма в народната митология. Те са били известни и сред други славянски народи. Имената им българският родолюбец използува, за да аргументира сродството на българския народ направо с Древна Индия. Той изтъква редица успоредици във вярвания и в имена на божествата. За да е в състояние да прави тези паралели, през целия си живот той се стреми да изучава индийската митология, като търси и си набавя и съответна литература. За този негов стремеж свидетелствуват изготвените от него и запазени и досега списъци на книги с индийска тематика, като „Ясна“, „Опит за индийско мъдрословие с речник накрая“, „Санскритски речник“ и т. н. Митологическите сведения се повтарят по-късно и в неговия „Показалец“, „Дунавски лебед“, „Българска старина“ и др.

37. Тези и много други песни Раковски включва и в своя „Показалец или ръководство как да ся изискват и издирят най-стари черти нашего бития, языка, народопоколения, стараго ни правления, славнаго ни прошествия и проч.“, издаден в Одеса през 1859 г. Тях той сочи като илюстрация към различните обичаи.

38. Дълбоко убеден в древния произход на българите, Раковски възприема за себе си и вярата в тези „прадедни“ божества. „Ако Старо-българский Бял-бог се умилостиви и даде и нам светли дни...“ — една тогава той би помислил и за изграждането на собствено семейство — така пише например Раковски на Марко Балабанов през 1863 г. И не само там той споменава многократно Бял-бог, Черно-бог и др. като свои собствени „старобългарски божества“.

39. На гръцки: „Какво гледаш като кук!“ и „Да те вземе кука“, в смисъл на „да те вземе дяволът“.

40. Вместо кукери.

41. Тези свои мисли Раковски повтаря многократно, включително и в последното свое съчинение „Българските хайдути“ от 1867 г. „Половин век“ — Раковски има пред вид кърджалийското време, когато българите, организирани в свои отряди, с оръжие в ръка се защитавали. Един от водителите на българските отряди тогава бил и чичото на Раковски Дачо, брат на Стойко Попович.

42. Лагана, или Лахана, е Ивайло, оставил името си в българската история като народен вожд, стигнал от обикновен пастир до царския трон.

43. Касае се за подложната Симеонова песен, напечатана в литературното издание на „Дунавски лебед“ от 1857 г. Тя е доставена от един свещеник от Видинско. По-късно Раковски я препечатва и в „Няколко речи о Асеню първому...“

44. Раковски добре познава цариградските околности. Той е прекарал в османската столица години наред: отначало като ученик в Куручешме от края на 1837 до лятото на 1841 г., после (извън затворническите му години от 1844 до 1847 г.) от освобождаването му от тъмницата до 1853 г. — достатъчно дълъг период от време, за да опознае добре историческите места, свързани с миналото на този рядък град.

45. Раковски обладава рядък публицистичен дар. В творчеството си той използува и анекдота, вица и сатирата — те изобилствуват в трудовете му и придават неотразима сила на творчеството му. Този въпрос е изяснен във втория том на настоящото издание на „Български писател“, посветено на дейността на Раковски като публицист.

46. Под № 6 е дадена бележка за село Върбица, която е изпусната в печатния текст на „Горски пътник“. Мястото ѝ е на стр.24 от книгата, там, където става дума за това българско селище.

47. Раковски е противник на всяка теория, която поддържа неславянски произход на старите българи — това той излага в поредица от свои исторически трудове.

48. Българският патриот познава добре така наречения „кокоши път“ (таукчи-юлу). По него той преминава през есента на 1853 г., когато начело на своята чета излязъл от Цариград и се запътил към Балкана. В дневника си за движението на четата той го нарича със същото име — „Таукчи-юлу“.

49. Раковски познава добре и ордена на дервишите, и особено бекташийската секта, към която храни известни симпатии поради свободомислието им, освободено от тесногръдието на мюсюлманския фанатизъм. Тях той нарича „истински бекташии“, за разлика от така наречените „лъжливи бекташии“, които представляват според него изметът на мюсюлманското общество. Като взимат повод от симпатиите на Раковски към истинските бекташии, някои автори (например Михаил Арнаудов, Драган Цанков и др.) неправилно твърдят, че Раковски бил членувал в тази секта.

50. Четници — хора, които могат да четат — книжовници.

51. Авторът познавал добре татарите и техния произход, който правилно свързва с войните на Екатерина II.

52. Мала Скития — това е Добруджа.

53. Овидий действително е бил заточен в Томи, днешният Костанца (Кюстенджа). По това време основното местно население било гетско.

54. Танзимат — периодът, започнал с издаването на Гюлханския хатишериф през 1839 г. и обхванал редица реформи, целящи да модернизират Османската империя.

55. Гръцки текст: „Достоен е, умен е гражданинът! Взехме грошовете на дъртия българин!“

56. През целия си живот Раковски се старае да издири подобни старини. За

целта той пише до много свои кореспонденти, които задължава да събират сведения за „старобългарски древности“.

57. Мора е днешният Пелопонес.

58. „Бащата на ретора Демостен се наричал също Демостен и бил безупречен по произход, както свидетелствува това и неговият противник Есхин. Последният съобщава, че за него се говорело така: „Неговият баща беше Демостен от квартала Пеания, свободен мъж и, разбира се, не може да бъде изобличен.“ Той си купил и притежаваше една оръжейна работилница, откъдето получил прозвището „оръжейник“. Майчиният род на ретора, както казват, не бил чисто атински, понеже Гилон, дядото на Демостен, избягал от Атина поради обвинение в предателство, се установил при Понт и там взел за жена една скитка по род, на име Клеобула, от която произхожда майката на Демостен. Освен това казват някои, между които и Есхин, че понеже той бил варварин скит, говорел варварски елинския език. За рода му толкова може да се каже. После казват: И още трябва да се припомни, че той бил пелтек по рождение и проч. После казва: „Обаче този недъг се изправи с прилежание и всички тези дефекти се твърдят от демагогия.“

59. Раковски не прави разлика между славяни и прабългари — той ги смята за един и същ народ.

60. Касае се за текст от Зографската българска история, дадена на Раковски през 1856 г. в Белград от х. Найден Йоанович, „кой ми каза, че я найшал в Атонская гора в някой си манастир“ — пише българският родолюбец в своята „Българска старина“. Букурещ, 1865, с. 202.

61. Раковски бърка в хронологията на прабългарската история, която смята за неразделна част от славянобългарското минало. Затова той поставя Аспарух преди Кубрат.

62. Йохан Християн фон Енгел.

63. На гръцки: „Аз съм константинополец“ или само „аз съм гражданин“ (от полис — град).

64. Раковски приема, че членните форми в българския език са въведени под гръцко влияние. Едва през последните години от живота си под влиянието на живия говор той започва и сам да употребява членовете, но все пак ограничено.

65. Тук Раковски не е точен — фанариотският режим във Влахия и Молдова се въвежда в началото на XVIII в. — в 1711 г. за Молдова и в 1714 г. — за Влахия.

66. Неофит Бозвели (1785—1848), с когото Раковски имал лично познанство от началото на 40-те години на XIX в. Бозвели умира заточен от Цариградската патриаршия на Атон.

67. Дионисий Кантарски, протосингел на видинския фанариотски митрополит, отровен от Патриаршията, за да не бъде ръкоположен за владика.

68. Максим Райкович (1801—1874), емигрант от 1844 г. и до края на живота си. Изтъкнат родолюбец, той подпомогнал откриването на българско училище и църква в Галац.

69. Стефан Ковачевич, избран за епископ на българската църква в Цариград. По народност сърбин, той носел името Лаодикийски.

70. Раковски се чувствува горд, че сред българския народ няма аристокрация, че всички се смятат равни. Това той изтъква в много от своите трудове и го сочи на чуждия свят като признак на дълбок демократизъм на българите.

71. И другаде Раковски изобличава еленските чорбаджии. По същото време, когато подготвя своя „Горски пътник“, той пише против тях почти със същите думи и в „Българска дневница“, бр.16 от 9 октомври 1857 г.

72. Годината е посочена грешно, 1834, вместо точната 1835 г.

73. Френският текст гласи: Пълната деморализация на османлиите възбуди до най-висока степен надеждите на българите. Бяха минали едва няколко години след тази война, когато едно обширно съзаклятие бе създадено тайно в България, разпространявано от учителите, грамотни хора и преподаватели по селата.[а)] Тази тайна българска етерия, за която по Европа не знаят нищо, провеждаше заседанията си в манастирите и горите около Търново. [б)] Съзаклятниците от всички краища отиваха там под предлог да присъствуват на празника на Богородица (Дева Мария). Денем те обикаляха палатките на селяните, лееше се блага ракия, поднасяна от младите моми, издигаха се наздравици за бъдещето на народа, пееха се патриотични песни. [в)] Хора́ — танци в кръг — при които хванатите ръце на всички представляваха с неудържима сила проява на една обща воля, възбуждаха ентусиазма на множеството. Когато настъпваше нощта, посветените се събираха в гробищата на манастирите; там се молеха, набираха нови посветени, които полагаха клетва, сложили ръце върху гробовете на прадедите да погинат за родината си. [г)] Сутрин, когато изгряваше зората над тези погребални места, които обикновено се намираха по източния склон на могилите, цялата тази младеж поздравляваше изгрева на слънцето с викове на надежда. Така беше от 1834 до 1838 г. през тези български нощи, останали неопознати нощи, които нямат своите историци, но които някога ще се славят!

После говорящ за султан Махмудовото пътешествие в България, почва пак за тойзи предмет:

Търновското съзаклятие, съставено от елита на нацията, завършваше подготовката на плановете си, когато старият Хаджи Йордан от село Елена, близо до Търново, поиска да посвети в съзаклятието един от роднините си, жител на същото село: последният, преди да се подпише, пожела да види списъка на съзаклятниците и веднага след като го прочете, се завтече да направи доноса си на пашата, който пък го съобщи на султана. [д)] Един българин от София, който беше първомайстор или калфа-баши, пръв строител по крепостите из България, където работеше и беше наел две хиляди раи на заплата при императорската каса, ядка на въстаническата армия, загина на бесилото заедно със стария Хаджи Йордан и Йованица, стар търговец от Търново. Що се касае до предателя, който ги издаде, Високата порта го зачете с висока награда. Един от най-запалените етеристи, Антон, цинцарин по произход, учител в Търново

и автор на една гръцко-българска граматика, бе осъден на заточение и отведен в Цариград, дето руското посолство по-късно издействува неговото помилване. [е] Друг българин на служба в това посолство допринесе много за възбуждането на духовете с обещанието за подкрепа от страна на царя (руският): той бе също хванат, но успял да избяга, отиде в Цариград като гост на руското посолство, което не се осмелиха да насилят. [ж] Останалите съзаклятници бяха изправени пред турските съдилища, [з] понесоха мъчения, вследствие на които мнозина загубиха и живота си, специално например старият игумен на един малък манастир близо до Търново. Притиснати при разпита, тези нещастници посочваха като един от техните съзаклятници осемдесетгодишния търновски митрополит Иларион; уплашен, свещеноначалникът протестира против тях и дори поиска тяхната смърт. [и] Малко вероятно е този стар фанариотин да се остави да бъде въвлечен в съзаклятие, изградено от младото поколение на страната; изглеждаше по-скоро, че обвинените искаха да омилостивят съдиите с показанията си на истински патриоти, като уличат свещеноначалниците, чужди за тяхното отечество.

74. Всъщност Марко Божар, или по-точно Боцарис, не е българин, а сулиот. Заедно с други някои герои от гръцкото въстание Раковски го приема за българин. Същевременно хиляди други участници са били действително българи — между тях се издигнали десятки най-изтъкнати герои, борци за свободата на Гърция. Съпругата на Марко Боцарис била от остров Закинтос.

75. Остров Кандия е Крит.

76. Хаджи Михал не е всъщност основател на нередовната гръцка конница. Това е извършено от Хаджи Христо Българин, издигнал се също като един от най-големите герои на борбата за независимост. След Освобождението той е адютант на гръцкия крал Отон. По време на посещението си в Атина Раковски се запознава с неговото семейство (Хаджи Христо бил вече починал) и става близък с неговата дъщеря Фроса, с която възнамерявал да изгради семейство. Тогава Раковски вече научава в подробности житието на бележития българин Хаджи Христо, подпомогнал начело на хиляди свои сънародници борбата на гръцкия народ срещу Османската империя.

77. Раковски познава много добре живота и дейността на Георги Мамарчов, негов вуйчо (брат на майка му). От него той имал лични впечатления още от най-ранна възраст. Като храни най-силни чувства на почит към вуйчо си, Раковски дори заменя кръщелното си име Съби с Георги — името на Мамарчов.

78. Жалбата е била написана в родния дом на Раковски. Негов баща е Стойко Попович.

79. х. Атанас Т. Берович е брат на известния д-р Петър Берон.

80. В резултат на започналото преселение, обхванало над сто хиляди българи, Югоизточна България загубила значителна част от населението си. Особено голямо било преселението от Сливенско, Ямболско, Карнобатско, Бургаско и земите до Лозенград и Одрин. Същевременно българското население във Влахия, Молдова и особено в Южна Бесарабия нараснало чувствително. Създадени били големите български колонии, които по-късно изиграват важна роля в българската националноосвободителна борба.

81. Граф Киселъов бил назначен за руски върховен комисар на двете Дунавски княжества. Той изработва „Органическия устав", сложил началото на модерното управление на север от Дунава. В дейността си се отличава и с благосклонното си отношение към българските преселници.

82. Всички тези събития съставляват историята на така наречената Велчова завера от 1835 г., отбелязала още един от опитите на българите да организират борбата за своето освобождение.

83. За тези връзки на Раковски с неговия вуйчо Георги Мамарчов не се знае днес нищо. По всяка вероятност кореспонденцията е била взета от Раковски заедно с останалите писма и отнесена в Браила, дето всички книжа на българския революционер са били задигнати от влашките власти и прикрепени към следственото му дело по Браилския бунт, което и до днес все още не е намерено.

84. Става дума за Гаврил Кръстович, котленец и съученик на Раковски от Куручешме. По-късно той бил изпратен от княз Стефанаки Богориди да следва право в Париж и да се подготви за висша административна длъжност в Османската империя.

85. Става дума за първата книжовна изява на Гаврил Кръстевич — книгата е излязла през 1837 г. в Будим (дн. Будапеща).

86. От това време в архива на Раковски се съхраняват и понастоящем редица разменени писма между Георги Мамарчов и неговите близки.

87. Това „предаване под условие" се изтъква в много от трудовете на Раковски, който се позовава на него, за да изтъкне, че по-късно Високата порта нарушила условията, при които българският народ приел да прекрати съпротивата си. Оттук Раковски извлича и юридическото право на българите да се борят за освобождението си, след като турците не спазват уговорките.

88. Горни Самоков, за разлика от Самоков в Източна Тракия.

89. Същата песен Раковски помества по-късно и в „Дунавски лебед", бр.10 от 15 ноември 1860 г. За разлика от „Горски пътник", в „Дунавски лебед" той я съпровожда с обширна бележка, която продължава в два последователни броя. Тя доразвива казаното на „Горски пътник".

90. Раковски използува съобщенията, свързани с проявената от англичаните жестокост при разправа с борците за свобода в Индия — същите информации за избивани хора, привързани към дулата на оръдията, са поместени и в „Българска дневница", където Раковски взима темпераментно страната на индийците и пише: „Индия трябва да бъде индийска!"

91. Става дума за лексикона на Суидас, който предава въпросите на Крум. Това е извор от втората половина на X в.

92. Много пъти ни учудва осведомеността на Раковски за различни подроб-

ности, свързани с неговата родина. Той е знаел например и сравнително малките рудни находища под с. Бистрица — и днес те могат да се видят. Към тях води един малък тунел, на около 800 м. от входа към селото. Не е изключено по време на своята стопанска дейност преди Кримската война Раковски да е проявил интерес и към тези рудни находища, когато е възнамерявал да развие свое индустриално предприятие.

93. Поради защитата, която Ламартин оказва на Османската империя, той става прицел на нападките на Раковски. Особено остри те са в „Изтуплений дервиш" на Раковски, подготвен през 1858 г. — там Ламартин е обвинен, че се е нагърбил да защищава Турция „от користи за подареная му от султан Меджида земя в Мала Азия във времени пътишествия его на Възток".

94. Става дума за Банатските български колонии около Винга, Бешенов и др. села. По-късно Раковски променя отношението си към тези български преселници. Това става, след като се запознава с родолюбивата им дейност и усилията им да работят за просвещението и възраждането си.

95. Точно същият пасаж се среща и в писмо на Раковски до Стефан Д. Тошкович в Одеса от 14 май 1857 г. Там той добавя още и възклицанието си: „Тъжиме се, че сме остали последни от вся народи в просвещение и в науки. То не е чудно! Понеже сме лишени от ревност и любов народна!"

96. Става дума за събитията след Австро-турската война, когато през есента и зимата на 1690 г. десетки хиляди сърби начело с патриарх Арсений Черноевич минали Дунава и се заселили в Южна Унгария, дето основали много нови сръбски села — това е днешната Войводина. На мястото на изселниците преминали на север албанци, които днес гъсто населяват така наречената област Косово и Метохия.

97. Раковски има тук пред вид обстоятелството, че до установяването на фанариотския режим в дунавските княжества официалният държавен и богослужебен език е бил българският. Оттук той вади извода, че Влахия и Молдова са били български княжества.

98. Само няколко месеца след като пише тези редове, Раковски успява да издействува от каймакамина княз Никола Конаки-Богориди да се разреши откриването на българска гимназия в Болград — учебно заведение, изиграло по-късно важна роля за възраждането не само на бесарабските българи, но и въобще на българския народ.

99. По това време Раковски е ученик в Куручешме и наистина има лични впечатления от условията в Цариград. Същевременно няколко години по-късно той прекарва дълго в цариградските тъмници — оттам и познанията му за царящите там условия: тях той е изпитал на собствен гръб. За тях той пише подробно в своя „Неповинен българин".

100. Унищожението на Охридската архиепископия става през 1767 г. Според

Раковски това представлява сериозен удар върху българщината. Оттогава според него „явно с насилием се уведе гръцки язик по сичка България". За това събитие той пише нашироко и в своя по-късен труд „Българско за независимо им свящество днес възбуден въпрос и нихна народна църкова в Цариград".

101. Същото сведение Раковски помества и в „Дунавски лебед", бр.19 от 31 януари 1861 г., когато печати труда си „Разговор о болгарскому священному вопросу".

102. Ферманът за разрешаване изграждането на българската църква в Цариград е издаден на 9 октомври 1849 г. Радостта на Раковски е голяма: за пръв път в официален турски документ било отбелязано „булгар миллет", а не както дотогава „рум миллети" (гръцки народ). Действително в кратко време българската църква в Цариград израства като център на българското движение в Османската империя.

103. Раковски е прав в оценката на делото на четиримата пълководци. В борба срещу тях Високата порта загубва значителна част от силите си. Дори съществуването ѝ е било поставено на карта, особено след пораженията, които ѝ нанася Мехмед Али паша, установил се в Египет — тогава само въоръжената намеса на европейските сили спасява Високата порта от пълно поражение.

104. В печатния текст на „Горски пътник" първо е поместен френският оригинал, след което е даден преводът, направен от Раковски. Първите две изречения на френски език са преведени приблизително. Оригиналът гласи: „През пролетта на 593 г. генералът установи квартирата си в Силистра, дето се подготви за двете евентуалности: водене или на отбранителна, или на нападателна война. Той бе зает с подготовката, когато разбра, че в лагера му е пристигнало някакво аварско пратеничество, от името на което говореше някой си Ках, варварски оратор, вид див тълкувател, мисията на когото без съмнение била да уплаши римляните чрез язвителността на речите си..." Нататък вече преводът е сравнително точен, само че Раковски навсякъде сменя понятието „варварин" с „българин".

ОТЛОМЪК ОТ ВТОРАЯ ЧАСТ ГОРСКАГО ПЪТНИКА.

Отпечатан в „Дунавски лебед", бр. 46 от 15 авг. 1861 г. Тук за пръв път се появява името на войводата от „Горски пътник" — Хубян.

Каранов — Крумов.

ПОХВАЛА СЕЛА КОТЛА

Стихотворението е написано през 1854 г. (БИА, ІБ — 287/52).

Стих 25. Думата „нея" е добавена допълнително.

Стих. 29. Първоначално „зовали" е било „назовали", след това представката „на" е задраскана.

ПОСТЪП БЪЛГАРСКИ

Стихотворението има три редакции. Първата, от която са запазени само няколко фрагмента от началото на стихотворението, е написана в призивен стил — поетът се обръща към своите сънародници, призовавайки ги да се вдигнат на борба. Очевидно тази обективно-експресивна поетическа форма не му е допаднала и в следващите редакции той възприема обикнатата от него и характерна за поезията му изповедна поетическа позиция, като използува нахвърляните няколко строфи, но вече не обръщайки се към борците, а говорейки от тяхно име. Ето за пример една строфа от I редакция:

Четеровечно турско иго
съкрушете,
отъчъство мило храборно
усвободете.

Срещу тази строфа във II редакция стои:

Четеровечно турск' иго
юначки да съкрушим,
отъчъство мило, предраго
храборно да с' усвободим.

Първата редакция (вероятно незавършена) е написана неравно, с широк, разкрачен почерк. Очевидно стихотворението е започнато при неблагоприятни условия. Втората редакция е писана в Свищов, когато Раковски след разпускането на четата е принуден да бяга от Котел за Сърбия. Тя носи дата „I-го януария 1855 г. в Свищов" и за пръв път е отпечатана във второто издание на „Предвестник Горскаго пътника", осъществено през 1884 г. Третата редакция (която поместваме тук) е писана в Букурещ и носи дата „I-го февр. 1855 в Букурещ". Между тези две редакции има несъществени различия. (БИА, Б I — 29).

Цялото заглавие е „Постъп български, съчинен от Г. S. Раковского, уроженца села Котла в Балканах". Под думата „Постъп" в заглавието с друг, много късен почерк, е написано „Марш".

4 стр. Във II редакция тази строфа е написана два пъти с едва забележима разлика в изписването на някои букви. Между двете строфи, в прокъсания край на листа, се чете началото на същата строфа, но написано като обръщение, в стила на I редакция:

Народна ваша... ругва
...нна. Лъва...

Дали Раковски не се е поколебал в избора си на изповедната форма и е направил опит за връщане към I редакция или пък това се дължи на грешка, е трудно да се гадае.

8 стр. 5 ст. Във II редакция „д' отласним".

10 стр. 1 ст. Във II редакция „Миру да покажим".

3 ст. Във II редакция „подтвърдим".

13 стр. 5 ст. Във II редакция „То вси в повести сказват".

16 стр. 2 ст. Във II редакция „мъжески рол преславни".

3 ст. Във II редакция „ще покажет".

18 стр. 5 ст. В III (букурещка) редакция под този стих е написано и подчертано: „кожи нихни ще отдере".

19 стр. 5 ст. Във II редакция „помогни".

20 стр. 5 ст. Във II редакция „изгони".

21 стр. 3 ст. Във II редакция „изгони".

22 стр. 4 ст. Във II редакция „отъц".

24 стр. 1 ст. Във II редакция „въздвигни".

4 ст. В III редакция над „мюсюлмански" е написано в скоби „агарянски", но под „мюсюлмански" поетът е драснал една къса черта, вероятно в знак, че предпочита тая дума.

25 стр. 4 ст. Във II редакция „безмъртний".

След текста във II редакция е написано: „Сичинител Г. S. Раковски, 1855, I-го януарие, в Сищов", а в III редакция стои: „Съчинител Раковский, I-го февр. 1855, в Букурещ". На последните страници и на II, и на III редакция е написано по-късно с друг почерк „Печатано в „Предвестник Горскаго пътника", според бележката на авторът му". Във II редакция е добавено и „Пловдив, 1884 год.".

НАПРАСНО ОТЛЪЧИЕ ОТ ДАКИЯ

Цялото заглавие е „Напрасно отлъчие от Дакия 10-го юния 1856". В началото на първия лист след заглавната страница, непосредствено преди текста, е написано „Нещастно възвращение. От нужда стихотворство. Възвращение българъм от бойное поле кръмско" (БИА, Б I — 275)

7 ст. Над „пътник" добавено „войник"; „достигна" е било „слезе".

16 ст. Било е „в кой ся решила"; над „решила" е написано „зачела".

32 ст. Неясна дума.

60 ст. Над началото на „сърдцецепителом" е написано „душе", т. е. думата може да бъде и „душецепителом".

61 ст. След „кръвопролитие" следва неясна дума.

88 ст. Било е „Марсово".

102 ст. Над „нестидно" написано „усърдно".

ОТЛЪЧИЕ ОТ БЪЛГАРИЯ ЕДНАГО РАЗПАЛЕНАГО РОДОЛЮБЦА БЪЛГАРИНА В ЛЕТ. 1853

Отпечатано в „Предвестник Горскаго пътника", 1856 г., с. 11—15. Образи и идеи от това стихотворение е използувал и гениално пресътворил по-късно Хр. Ботев при създаването на „На прощаване".

19 стр. 1 ст. Реймското евангелие (XIV в.), намиращо се в Реймската катедрала (Франция), над което са се заклевали френските крале.

43 стр. 1 ст. Балдуин Фландърски.

64 стр. 3 ст. Кримската война.

65 стр. 4 ст. Става дума за войните на руския княз Светослав срещу Византия през X в.

СПОМЕН МЕСТОРОЖДЕНИЯ

Отпечатано в „Предвестник Горскаго пътника", 1856 г., с. 15—17.

Корес-ники — победа на дъщерята (гр.).

АХ ТИ, ВРЕМЕ...

Отпечатано в „Предвестник Горскаго пътника", 1856 г., с. 17. За заглавие взимаме началото на първия стих.

Гуслан — бог на изкуството.

Торко — бог на войната.

Мъдрица — богиня на мъдростта.

АЗ ОТИДОХ НА КЛАДЕНЕЦ ЗА ВОДА..., О, СТАРА ЯНТРО..., ПРИБЛИЖИ СЯ ВЕКИ..., ЗА СУЕТА СТИХОВЕ

Тези стихотворни откъси (на първите три заглавията са поставени от нас по първия стих) са написани в малка тетрадка, подшита ръчно с конец и озаглавена „Цветоубрание разних и отбор красноречия. 1856-го, рюена 24-го. У

Новий Сад. От Раковскаго." В тази тетрадка Раковски е нахвърлил различни бележки на български, гръцки и френски, както и стихотворни откъси, някои от които е използувал по-късно при написването на „Горски пътник" и бележките към поемата (БИА, Б I — 234). Има и упражнения по стихосложение върху осмосрични сръбски и гръцки стихове.Някои от поместените тук стихотворения са задраскани. Сред тях се намира и една „Песън", чието авторство не е сигурно, тъй като по стил се различава от другите стихотворни произведения на поета:

ПЕСЪН

Имаш, моме, тънка снага (2),
чърни очи, бяло лице,
росна коса, всяка блага,
ясно звездо, всяка блага,
ясно звездо, светло слънце!
Твоя хубост, тол предивна,
всяка душа в робство хвърля,
болест дава много силна,
губи всеки своя воля!

Това стихотворение е преписано и в един друг подобен бележник на Раковски, със заглавие „Стихове" (БИА, Б I — 249).

АЗ ОТИДОХ НА КЛАДЕНЕЦ ЗА ВОДА... Стихотворението е недовършено, след последния стих има един ред точки. Очевиден е стремежът на Раковски да подражава на хайдушките народни песни.

О, СТАРА ЯНТРО...

Стихотворението се печати за първи път.

2 ст. Първоначално редът на думите е бил „Крепост днес развалина Трапезица", но по-късно е поправен с цифри отгоре. След този стих е следвал друг, който е зачертан: „с талази твои шумно биеш". Под него е написано „толко гидин обли", но също е зачертано.

3 ст. Между „царска" (написано над реда) и „наша" (под реда) е било написано „някогда", но е зачертано. Над „българска" е написано „ваш".

4 ст. Написано е „съ". Редът на думите в следващия стих първоначално е бил „Владетели самодържци българи царие". Началото на следващия стих може да се чете „на позлатни" и „в позлатни", не е ясно коя от поправките на Раковски е последна. Думата „вълни" в същия стих е разчетена приблизително, тъй като печатът, поставен върху нея, я прави нечетлива. Под нея е имало първоначално друга дума (зачертана), която по същата причина не може да се разчете. След „когда си" е било написано „тях", но е зачертано.

8 ст. Пред „с свой" има задраскани нечетливи букви.

ПРИБЛИЖИ СЯ ВЕКИ...

I ст. Първоначално редът на думите в този стих е бил „Ужасни той час приближи ся веки". В променен вид първите два стиха са използувани в „Отлъчие от Бълґария еднаго разпаленаго родолюбца българина в лето 1853".

11 ст. Било е „Ничщ...", но е зачертано.

ЗА СУЕТА СТИХОВЕ.

Заглавието е поставено от Раковски.

7 ст. Вм. „смръд" е било „чърви", но е зачертано.

След последния стих е написано „И проч.". Следват няколко нечетливи гръцки думи, сред които се различават „ἐγώ", ἄλλα" и др. Стихотворението се печати за първи път.

ЗАБАВА В КУБЕЙСКА КАРАНТИНА

Стихотворението е написано през 1858 г., когато Раковски, спасявайки се от преследванията на австрийските и турските власти, заминава за Русия. От този период е запазена цяла тетрадка, озаглавена „Разна стихотворения от Г. С. Раковскаго в лето 1858 в Русия" и съдържаща още стихотворението „Възпомянание старобългарско на развалини старославнаго града Червеновода близ Рухчука", акростихове, поетически откъси на френски и др. Цялото заглавие на стихотворението е „Забава в Кубейска карантина Г. С. Раковскаго в лето 1858, мца марта" (БИА, I Б — 293).

5 стр. 4 ст. Вм. „безуспешно" било „много смешно", но е задраскано и отгоре е написано „безуспешно".

8 стр. I ст. Над „четници" е написано „Дух войнишки", но е задраскано.

9 стр. 4 ст. След „в" има задраскани букви, вероятно начало на дума, от която Раковски се е отказал.

11 стр. 1 ст. Над „немци" написано „шваби", но е задраскано.

12. стр. 1 ст. „Свои" е било „своя", но последната буква е поправена.

16 стр. 2 ст. „Самодържца" е било „самодърца".

24 стр. 1 ст. „А ла франга" е подчертано от Раковски.

27 стр. 4 ст. Написано „им ся", но задраскано и до него написано „дават".

ВЪЗПОМЯНАНИЕ СТАРОБЪЛГАРСКО НА РАЗВАЛИНИ СТАРОСЛАВНАГО ГРАДА ЧЕРВЕНОВОДА БЛИЗ РУХЧУКА

Стихотворението се намира в тетрадката „Разна стихотворения..." от 1858 г. Първоначално заглавието е било „Елегия", но по-късно е задраскано и над него с широки букви (и с малки различия в изписването) е поставено новото. Със същото по-бледо мастило и по-груб писец, с които е направена поправката в заглавието, на първите две строфи са отбелязани ударените и неударените срички. Строфите са групирани по две (БИА, БІ — 293).

5 стр. 3 ст. „Българину" е било „пътнику те". Вместо „минълия свят" в същата строфа е било „изчезлий сен", но е задраскано и отгоре е написано не много ясно „миналия свят".

8 стр. 3 ст. Пред „меч" е задраскана буквата „р".

9 стр. 2 ст. След „юнаци" написано „ся", но после задраскано и оградено в кръгче. Пред думата „многогодишная" в следващия стих е написано „О", но е задраскано. Пред тази и следващата строфа са написани аритметични действия с дроби.

14 стр. 2 ст. Над „всадници" написано „тук са въртели", но задраскано. Вместо „бил" в последния стих на строфата е било „са плед". Цялата строфа е започната между предишните две. Била е:

Щитове сребърни и остро дълго коплье
българи всадници юнаци
тук са ломили мъжески на това поле,
в...

Изписването „сребрърни" вероятно се дължи на грешка.

17 стр. 3 ст. Над „да" написано „си", но задраскано. Думата „българска" от следващия стих е била първоначално членувана.

18 стр. 4 ст. Започнато „алк...", но задраскано. Очевидно Раковски е смятал отначало да напише „алкоран"; той използува и двете форми.

19 стр. 4 ст. Началото е било „ти синуве", като изписването не е много ясно.

20 стр. 3 ст. „И ми" написано слято „ими", но после направено разделяне с бледото мастило.

АКРОСТИХОВЕ

Написани са в тетрадката „Разна стихотворения..." от 1858 год. Всички начални букви на стиховете са отделени с тиренца — тук се дава за пример само „Крайстрочие". Заглавията „Великану Атилу", „Райна княгиня българска",

„Крум“, „Симеон“ и „Ясен“ са извлечени от акростиховете, останалите са поставени от Раковски (БИА, БІ — 293).

РАКОВСКИ

1 ст. Над „скоро“ написана същата дума и след това задраскана.
2 ст. Пред „между“ написано „в з...“, но задраскано.
6 ст. Вм. „спешно“ е било „силно колко има“.
7 ст. Думата „тогда“ е прибавена допълнително.

ВЕЛИКАНУ АТИЛУ

От това стихотворение в тетрадката са запазени две редакции, като в първата, която е чернова, са нанесени много поправки. Стихотворението е отпечатано и в „Царигр. вестник“, бр. 447, 5. IX. 1859.

3 ст. „Скоро“ е било най-напред „славно“.
7 ст. „Не можа да стои“ е било отначало „да стои н...“
9 ст. След „женска“ е имало „измама“, но е задраскано.
11 ст. Между „богу“ и „жъртви“ е имало „еще“, но е задраскано.
12 ст. Вместо „красна“ е било „хитра“, но е задраскано.

ЕЛИСАВЕТИ РАКОВСКИ

10 ст. Пред „цветни“ започната дума с „б“, но после поправено.
13 ст. „Ми“ прибавено допълнително.

НЕПОСТИГНАТАЯ ЛЮБОВ

Над заглавието написано „Любов Р...“, но задраскано.

4 ст. Първоначално „светло нейно лице“ било „на нейно светло лице“, после „на“ е задраскано, а с цифри отгоре редът на думите е променен.

6 ст. „Направил“ отначало е написано „на правил“, после двете части са съединени. Този и следващият стих са били отначало в обратен ред.

15 ст. Пред „си“ е написано „ид...“, но е задраскано.

ЗА ЛЮБОЧЪСТИЕ

Над заглавието е написано „Великаному Круму“, но е задраскано. От това стихотворение има три редакции, като първата е с много поправки и има характер на чернова.

2 ст. В I ред. вместо „а“ е било първоначално „ах“, но „х“ е задраскано.
3 ст. Във II ред. вм. „бащини“ е „бащина“.
6 ст. в I ред. е бил първоначално „целомъдрием тебе е дарила“, но е поправен. Във II ред. „ти дарила“ е „тя дарила“.
7 ст. Във II ред. „и родителем“ е „а родителем“.
8 ст. В I ред вм. „Българии“ е било „отъчества“.
10 ст. В I ред. пред „нежни“ е задраскано „неж...“
11 ст. Във II ред. вм. „Отъчеству“ е „Отъчества“.
13 ст. в I ред. е бил „сила каква има в детски сърдца глас нихен“, после „детски“ и „нихен“ са задраскани, като над „нихен“ е написано „матерен“. В третата редакция и думата „сърдца“ е изоставена.
15 ст. в I ред. е бил „и пристойно с наука кога е възпитана“, но после е поправен.
16 ст. В I ред. пред „матер“ е повторено „мла...“, но е задраскано.
17 ст. В I ред. вместо „умъдрува“ е било „от нежности ободрува“, но е поправено.
18 ст. В I ред. вм. „Младо“ е било „мягк...“, но е задраскано.
19 ст. В I ред. вм. „венец“ е било „воска“, а във II ред. „воск, като тук пред тази дума е имало друга, нечетлива, която също е задраскана.

В тетрадката се намира и едно съвсем различно начало на това стихотворение, изоставено от Раковски:

Почет и похвала дава твое имя,
ах ти, наследие на славное племя,
у бащина прелюбезна недра...

ЯСЕН

2 ст. Над „зазари“ е написано „победи“, като и двете думи са оставени.

Сред акростиховете има и две стихотворения и един прозаически откъс на френски език. Както се посочва в „Архив на Г. С. Раковски, т. I“, с. 582, те „По съдържание приличат на българските стихове на Раковски от това време, което позволява да се смята, че те са дело на Раковски или че са запомнен и неправилно записан чужд текст.“ Тук ги публикуваме според разчитането, направено в същото издание, където е запазен правописът на оригинала.

SI JE POUIVAIS DEVINER MON AVENIR[1]

F quelle joie et quel divin plaisir!
Je suis prêt à sacrifier ma vie
Pour savoir votre dernière envie!
Soyez súr ó adorable creature
Que DIeu qui produit la nature
Dans des pareilles innocentes rencontres
Est prêt à consentire et à repondre:
«Soyez benits ô innocents amants
Jouissez de plaisir en vous aimant!
La jeunnesse et la beauté sont temporelles
Rien dans ce monde n'est pas immortel!
Il n'y a que l'amour et la tendresse
Qui élevent l'âme et surpassent toute faiblesse:
Le doux sentiment et le plaisir regnent toujour
Lorsque ressiproquement entre deux amis se font jour
Qui est le mortel qui a senti l'amour
Et n'a pas été content pendant tous ses jours
Mais pourquoi se livrer en des tels souvenirs
Quand on ne peut pas savoir son avenir?

Si le sentiment d'amour sacre et innocent
Doit être libre, la declarationne aussi ne
Doit pas être genée de rien! Ce que
Peut apporter un moment favorable
Des siecles entiers ne sont pas en état de le procurer.

En m'hasardant aujourd'hui de vous écrir j'ai ma consience toute libre de penser que cela peut-être quelque anfance pour votre adorable personne: car cela provient de l'impression que votre saint image a produit dans le fond de mon coeur, que je ne saurait pas capable de supporter!

Helas! comme le cœre est la proie d'un seul instent! L'homme le plus sage t le plus mûre ne peut pas resister à cette douce et sacrete pationne!...

Mais dois-je flater et esprer à un tel bonheur? ou attendre la prononsiationne de ma fatale destinée?... Non! je ne mettrais pas en resque cette douce esperence! Je prefaire mieux rester entre l'espoire et le peur au liet de tout perdre pour jamais!...

АКО БЕШЕ ЛЮБОВ ТЯ ПОЗНАЛА...

Намира се сред акростиховете (между стихотворенията на френски), без самото то да е акростих.

В ръкописа стихотворението е без заглавие.

ВЪЗХВАЛА НА НИКОЛАЙ I, НАДЕЖДА ЩАСТИЕ В МНЕ СЯ ПОРОДИ...

Тези две къси стихотворения от 1859 г. са написани без заглавия на една страница, като са отделени едно от друго с черта (БИА, Б I — 294). На същата страница има и един недовършен откъс:

Горский славий с пение пресладко
ружа чървена развитие чака милко,
млади пастири, на чело с красни китки
стада своя пасат, на пояс с свирки,
с медни кавали, с невинност...

И двете стихотворения са гъсто изпълнени с поправки.

ВЪЗХВАЛА НА НИКОЛАЙ I

2 ст. Началото е било „Явил ся цар Николай..."

3 ст. Вместо „преславски" е било „блъгарский".
5 ст. Вместо „немощни" е било „и покорни".
8 ст. е бил: „с безмъртний на глава му славен венец".

НАДЕЖДА ЩАСТИЕ В МНЕ СЯ ПОРОДИ...

1 ст. е бил „Надежда благополучия в сърдце ми ся породи".

3 ст. Думите „възбуди ся" са добавени отгоре.
5 ст. Тук листът е скъсан и няколко следващи реда не могат да се прочетат. Думата „освобождение" възстановяваме по вероятност.
7 ст. Началото е било „с пение свое си..."
8 ст. Пред „ще" е имало „скоро".
10 ст. Пред „горов" е имало „и".
12 ст. Над „извори" е написано и „потоци".
13 ст. Над „сън" е задраскано „животни", а под думата е задраскана друга, нечетлива.

15 ст. Вместо „провали“ е било „дълбоки провали“. Над думата е написано „бездни“.

В недовършения откъс:

1 ст. Думата „пресладко“ е била „нетърпеливо“.

2 ст. Пред стиха са задраскани думите „над чървена“ и „чървени“. Раковски се е колебал в избора на единствено или множествено число, затова „ружи“ е поправено на „ружа“, но незадрасканото прилагателно „чървени“ е останало в множествено число. Ние го предаваме в единствено число. Вместо „милко“ е било „нейно“.

3 ст. Краят е бил „с китки начело“. После „начело“ е задраскано, а над „китки“ е написано „красни“, над „красни“ пък е написано „начело с китки“, като „с китки“ е задраскано.

5 ст. Последните думи не се четат, тъй като листът е скъсан.

БЪЛГАРСКА НАЙ-СТАРА МЪДРОСТ

Стихотворението, написано на два листа голям формат, се намира сред материали, свързани с написването на „Показалец“, следователно може да бъде отнесено към края на 50-те. Горният десен край на листа е откъснат, поради което част от заглавието и от крайните думи на първата строфа липсват. Възстановеното поставяме в скоби. Заглавието е преписано по-късно, с друг почерк, в полето на първия лист. Първите осем строфи са отделени две по две със звездички. Последната строфа се състои от три стиха. Стихотворението се печати за първи път (БИА, Б I — 302).

I стр., I ст. Думата „точива“ е неясна; „сила“ е написано допълнително отгоре.

2 стр. 2 ст. Вм. „телеса сички“ е било „сички телеса“. Раковски е променил и реда на първите два стиха в строфата.

3 стр. I ст. Вм. „Не губи ся“ е било „Нищо не ся“.

2 ст. Думата „сам“ е добавена отгоре.

5 ст. Пред „всяко“ са задраскани „разновидно“ и „предивно“.

4 ст. Думата „предивно“ е добавена отгоре.

4 стр. 2 ст. Вм. „губи“ е било „изгубва“.

4 ст. След „земя“ е задраскана буквата „р“.

5 стр. 3 ст. Над „по неизменяем“ е написано „и се по“, но е задраскано.

4 ст. Над „коего“ е задраскана нечетлива дума, вероятно „което“.

6 стр. 2 ст. Думите „с имя“ са добавени отгоре.

3 ст. Над „убърнал“ написано „очи му ся“, но после задраскано.

4 ст. Над „лучи“ написано „Слънце и луни“, но после задраскано.

7 стр. I ст. Над стиха е написано „Слънце и луна му дали“, но после е задраскано; „рядовное“ е добавено отгоре, пред стиха.

4 ст. Думата „мъдро“ е добавена отгоре.

8 стр. 2 ст. „Райко“ е било „А Райко“; след „Месечко“ е задраскана думата „нощная“.

3 ст. След „причина“ е задраскано „първаго“.

4 ст. Над стиха е написано „от тях чи бива вся“, но после е задраскано; „помислил“ е било „мислил“.

9 стр. 4 ст. Вм. „и тям е сички добри“ е било „и всякому разни“.

10 стр. I ст. Вм. „естественая“ е било „и видная“.

11 стр. I ст. Думата „зло“ е добавена отгоре.

2 ст. Вм. „отдал“ е било „нарекал“; „лично“ е стояло след „имя“.

3 ст. Вм. „казал“ е било „отдал му и вярвал“.

4 ст. След „имя“ има знак за вмъкване в стиха на фраза, написана отгоре, чийто смисъл обаче не може да се разбере.

12 стр. 2 ст. „Чърнило“ добавено отгоре.

НАЧАЛО ЛЮБВИ

Стихотворението е написано в бележник на Раковски, съдържащ различни бележки, стихове, метафорични изречения, обяснения на думи и др. (БИА, Б I — 249). Печати се за първи път.

2 стр. I ст. Думата „охкам“ е написана два пъти, като единия път е зачертана.

3 стр. 3 ст. Пред „светлости“ е задраскано главно „С“.

4 стр. 3 ст. Думите „ветрове тихи“ са добавени отгоре.

8 стр. I ст. Целият стих е нечетлив.

9 стр. 3 ст. Пред „вейки“ написано „кло...“, но задраскано.

12 стр. I ст. Думата „благодарение“ в ръкописа е „благорение“.

14 стр. I ст. Първите две думи са били в обратен ред: „Линея, ах“. Отгоре е написано и задраскано „тлея и съз на душевно“.

15 стр. 3 ст. Разчитането на „милая“ не е сигурно.

20 стр. I ст. Над „прелюта“ е написано „пресладка“.

ЩО СЯ ЛЮЛЕЙ, БЕЛЕЙ

Стихотворението е написано на тясна ивица от лист. Очевидно е свързано с първата идея за издаването на в. „Дунавски лебед“.

В ръкописа стихотворението е без заглавие. Печата се за първи път (БИА, БI—209).

2 стр. 2 ст. Пред „коя“ е написано „за“, а над реда „ели е ей“, но после е

задраскано. Думата „плава“ е написана два пъти, като единия път е зачертана. 4 стр. I ст. Вм. „млад“ е било „Дунавски“. След този стих следват няколко задраскани, явно варианти на началото на следващия стих: „кой в порожденье си зададе трепет“, „рожд...“, „тазигодишна рожба“, „природна мила дарба“.

5 ст. Думата „пей“ може да се чете и „пее“.

На гърба на листа, на който е написано това стихотворение, има друго, над което е отбелязано „Препис“. Някои неприсъщи за езика на Раковски македонски диалектни форми, като „дойдет“, „почнет“, както и въобще стилът на стихотворението, говорят, че по всяка вероятност не е от него. Първият стих е „Летай, летай, лястовицо“.

В „Дунавски лебед“, г. I, бр. 2 от 22.IX.1860 г. е отпечатано стихотворението „Поздрав сърбскому народу“ с подпис „Учр. Дун. Лебеда“. За авторството на Раковски не можем да бъдем абсолютно сигурни, тъй като „Учр.“ може да бъде разчетено и като „Учръдник“, и като „Учръдничество“, т. е. може да е от някой близък приятел на Раковски. В същия брой на вестника, на първа страница, е отпечатано следното съобщение:

„Днес на жалост сърбскаго народа у 3 часа подир пладне тъжний глас на чърковная звона извести, чи Негова светлост старий господар княз Милош, отдавш последний дълг, приселил ся е във вечний живот! Нъ народная жалост ся замени с общая радост за наследника сърбскаго престола, кой приемна княжъская власт, Михаил Обренович III, и тутакси ся раздадоха из града следнии прокламации.“ Следва прокламацията на Михаил Обренович III към сръбския народ по повод приемането на властта.

Ето и самото стихотворение:

ПОЗДРАВ
СЪРБСКОМУ НАРОДУ

Весели ся, сърбске роде!
Время доди веки друго.
На престола **княз** ти доде,
Михаил е благо драго!

Преминали твои беди,
щат престана веки!
Сяйна ти бъдност иди,
задоволен би ще всеки!

Ръка мила отъчъска
равност и закони стални

мъдра, опитна и братска
благост в тебе щат изпълни!

Вътрешно ти развитие
скоро веки ще да цветни!
Общо же благодънствие
и у тебе ще да светни!

Просвещение, науки,
сички нуждни ти изкуства
ще просветнат тука веки,
мъдри и учебни дружства!

Божа промисъл е бдила
за велика твоя бъдност,
княза Михаила отрядила
сърбскаго рода сяйност!

Радостен, умилен глас
у небеса ти възвиши:
— Боже, послушай нас
и молитви наши внуши!

Живи княз Михаил!
Бог го е нам подарил!
Живи княгиня Юлия!
Живи род Обреновича!

ЖИВОТЪТ НА РАКОВСКИ ПО ДАТИ И СЪБИТИЯ

1821 г. Роден в Котел в семейството на Стойко Попович и Руска Мамарчова, сестра на известния капитан Георги Мамарчев.

Ок. 1828 — 1837. Учи в Котел и Карлово. В Карлово негов учител е видният елинист Райно Попович.

1837 — 1841 г. Учи в Куручешменското училище в Цариград, дало образование на много видни български и гръцки културни и политически дейци през XIX век. Заедно с Иларион Макариополски създава тайна революционна организация, наречена „Македонско дружество", чиято задача е била повдигане българския народ на борба за освобождение от османско робство.

1841, август. Пристига в Браила (Румъния). Става учител по гръцки и френски. Участвува в Браилските бунтове, като организира голям българо-гръцки отряд, който трябва да премине Дунава и да повдигне въстание. Заловен през 1842 г. и осъден на смърт. С помощта на гръцката дипломация заминава за Марсилия.

1843 г. През Атина и Цариград се връща в Котел. Наклеветен от котленските чорбаджии, заедно с баща си е арестуван през януари 1844 г. и хвърлен в затвора в Цариград.

1847 г. Раковски е на свобода. Занимава се с адвокатство и с търговия, прави опити да се залови с индустриална дейност. Взима дейно участие в борбата за създаване на самостоятелна българска църква. В навечерието на Кримската война участвува в създаването на „Тайно общество", чиято задача е да организира избухването на революция в България. В началото на войната постъпва със същата цел на служба в турската Дунавска армия като главен преводач. Разкрит и арестуван през декември 1853 или януари 1854 г.

1854 г., февруари-март. Отведен за Цариград, успява да се освободи. С чета от 12 души излиза в Балкана и достига до родния си край. Но поради неуспешния за Русия край на войната е принуден да разпусне четата и през януари 1854 г. напуска България. Започва да пише стихотворения и мемоари.

1855 г. В Румъния. Занимава се с книжовна дейност.

1856 г. Заминава за Нови Сад, където издава „Предвестник Горскаго пътника".

1857 г. Издава в. „Българска дневница" и поемата „Горски пътник". Установява връзка с много видни прогресивни сръбски политически и културни дейци. На 4 ноември е арестуван и експулсиран. През Галац и Яш заминава за Русия.

1858 г. Пристига в Одеса. Назначен за надзирател в Херсонската семинария. Заедно с българския офицер на руска служба Иван Кишелски подготвя

план за освобождение на България. Занимава се с проблеми на българския език, история и фолклор. Написва филологическия труд „Ключ българскаго язика" и историческото изследване „Няколко речи о Асеню първому, великому царю българскому, и сину му Асеню второму".

1859 г. Издава „Показалец" — ценен етнографско-фолклорен труд и ръководство за фолклористична дейност.

1860 — 1861 г. В Белград. Издава в. „Дунавски лебед", с който взима решително участие в черковната борба. Изявява се като талантлив и пламенен публицист. Част от вестника се печати и на френски език. Развива широка революционна организационна дейност. Създава „План за освобождение на България".

1862 г. Организира Българската легия в Белград, която участвува в боевете на сръбската армия срещу турския гарнизон в града. На 1 август подготвя позив към българския народ за вдигане на въстание. След примирието между Сърбия и Турция Легията е разпусната и Раковски е принуден да напусне Белград.

1863 г. Развива оживена дипломатическа дейност. Посещава Гърция и Черна гора, с чиито правителства води преговори за общобалкански действия срещу турската империя.

1864 г. Установява се в Румъния. През март започва да издава в. „Бъдущност", от който излизат само 10 броя. През юли издава един брой от в. „Българин". Поддържа връзки с видни румънски дейци, непрекъснато търси начини за създаване на революционна организация и за навлизане на чети в България.

1864 — 1865 г. Издава книгата „Български вероизповеден въпрос с фанариотите и голямая мечтайна идея панелинизма" и списание „Българска старина".

1866 г. В Русия с Панайот Хитов.

1867 г. Издава „Привременен закон за народните горски чети за 1867 лято" и „Българските хайдути".

1867 г. 9 октомври. Умира в Букурещ.

ИМЕНЕН ПОКАЗАЛЕЦ

Абдулмеджид (23.4.1823—25.6.1861) — турски султан, син на Махмуд II. Известен с реформаторската си дейност. От негово име са издадени Гюлханският хатишериф (1839) и хатихумаюнът (1856). Потъпква жестоко национално-освободителните движения в империята.

Али паша Янински (1744—1822) — дългогодишен независим управител на Янина и околността.

Андреович (известен и като Симеонович) — руски консул в Галац, чрез когото Раковски се предава на румънските власти след осуетяването на Браилския бунт през 1842 г.

Абубекр, Абдалах ибн Осман (572 или 573—634) — халиф от 632 г. Един от първите и най-ревностни последователи на Мохамед. Воювал срещу Иран, Византия и др., потушавал въстанията на арабите.

Асен I (умр.1196) — български цар през 1187—1196 г. Един от основателите на Втората българска държава. Заедно с брат си организира въстанието за освобождение от византийско иго. Воювал успешно срещу Византия. Убит от Иванко.

Атила (умр.453) — хунски вожд през 434—453 г., създал могъщ племенен съюз и воювал успешно срещу почти всички европейски държави и народи. Победен в 452 г. от войските на Западната римска империя.

Балдуин Фландърски (1171— ок.1206) — император на Латинската империя през 1204—1205 г. Един от водачите на Четвъртия кръстоносен поход. Отхвърлил предложението на Калоян за мирно съседство, е победен от него в Одринската битка през 1205 г., пленен и хвърлен в затвор в Търново, където умира.

Баязид I Илдъръм (Светкавицата) (1360 или 1354—1403) — турски султан през 1389—1402 г. Завоевател на Сърбия (1389), България (1393—1396), Босна (1396), воювал успешно срещу маджарите и кръстоносците, установил фактически протекторат над Византия. Победен и пленен от Тамерлан (Тимур) при Анкара.

Бибитов, вероятно става дума за Бибиков, Дмитрий Гаврилович (1792—1870) — генерал, руски държавен деец, министър на вътрешните работи през 1852—1855 г.

Бланки, Жером Адолф (21.XI.1798—28.I.1854) — френски обществен деец, професор по политическа икономия. Натоварен от френското правителство да извърши анкета в България след Нишкото въстание през 1841 г., той минава през Белград, Видин, Ниш, София и Цариград, съпроводен от Александър Екзарх. Дава вярна картина на икономическия живот в условията на робството, на тежкото и безправно положение на българския народ в своята книга „Пътуване в България през 1841 година„ (1843). Бланки допринася

за запознаването на европейското обществено мнение с българския въпрос.

Бочар, Марко (1788—1823). Според едни източници е роден във Воден, според други в Сули. Някои го смятат за българин. Активен деец на Филики етерия, герой от гръцката национално-освободителна революция, организатор на защитата на Месолонги, главнокомандуващ въстаническите войски в Етолия, командуващ армията, която е превзела Лепанто.

Боян, наричан още Магьосникът. Най-малкият син на цар Симеон; живял през X в.

Венелин, Юрий Иванович. Истинското му име е Георги Хуца (1802—1839) — филолог и историк, допринесъл извънредно много за запознаването на европейската, и особено на руската културна общественост с българския въпрос. Пътува през 1830 г. из Добруджа. Издава редица изследвания върху българската литература, фолклор и история. Изиграл голяма роля за пробуждането на националното съзнание на българския народ.

Ганчев, Петър — главен организатор на българите от Бесарабия по време на Браилския бунт от 1842 г.

Гилфердинг, Александър Фьодорович (2.7.1831—20.6.1872) — известен руски славяновед, филолог и историк. Крупен изследовател на билинния епос („Онежские былины", 1873). Занимава се с история на северните славяни.

Дибич Забалкански, Иван Иванович Йохан Карл Фридрих Антон (1785—1831) — руски граф, генерал-фелдмаршал. Син на пруски офицер, минал на руска служба. Роден в Силезия, учил военно дело в Берлин, заемал много висши военни длъжности в Русия. През 1825 г. предупредил Николай I за готвеното въстание на декабристите. Главнокомандуващ във втората част на руско-турската война от 1828—1829 г. Без особени способности на стратег. Противопоставял се на национално-освободителните движения на балканските народи.

Екатерина Велика, Екатерина II Алексеевна (1729—1796) — руска императрица (след 1762 г.). Рожденото ѝ име е София Фредерика Августа Анхалт-Цербстката. Произхожда от беден немски княжески род. Заграбила със сила властта от своя мъж Петър III, тя отбелязва своето царуване с победеносни войни и с реакционна вътрешна политика. Занимавала се и с книжовна дейност (статии, комедии), издавала сатиричен вестник.

Енгел, Йохан Християн фон (1770—1814) — австрийски историк и славист.

Ивайло (умр. 1280). Известен и с името Бърдоква, Лахан. Чрез победеносното селско въстание през 1277—1280 завзема царската власт. След междуособни борби между болярите избягва при татарите, където е убит.

Иларион Критски — търновски митрополит в първата половина на XIX в. Развивал и книжовна дейност. С неговото име се свързват легендите за изгаряне на патриаршеската библиотека в Търново. С алчността и жестокостта си предизвикал широко недоволство сред българското население от търновския край.

Казаков (Карловски) Георги — търговец от Галац, организатор на революционната мрежа в своя град по време на втория Браилски бунт.

Кастриот, Георги — известен повече с името Скендербей (1414—1468). Син на албанския княз Йоан Кастриот, управлявал известно време като васал на турците. Заедно с останалите си трима братя е потурчен и даден като заложник на Мурад II. След смъртта на баща си се отмята от турците и в продължение на почти три десетилетия отстоява успешно албанската независимост.

Киселев, Павел Дмитриевич (1788—1872) — висш руски политически и военен деец, дипломат. След руско-турската война от 1828—1829 г. е назначен за управител на Молдавия и Влахия. Автор на плановете за постепенно освобождение на селяните от властта на крепостното право.

Константин Асен, Константин Тих — болярин на Скопската област, по-късно избран за български цар (1257—1277). Убит в сражение по време на въстанието на Ивайло.

Кръстевич, Гаврил Баев (1817—1898) — роден в Котел, учи в Карлово, Цариград и Париж. Заемал високи чиновнически длъжности в Турция. Журналист и книжовник, съдействува активно за изграждането на Българската екзархия. През 1884—1885 г. е управител на Източна Румелия.

Ламартин, Алфонс дьо (1790—1869) — френски поет-романтик, публицист, историк и политик.

Мамарчев, Георги Стойков (1786—1846) — роден в Котел, вуйчо на Г. Раковски. Участвува в руско-турската война (1806—1812), в Отечествената война на руския народ срещу Наполеон (1812) и в руско-турската война през 1828—1829 г., по време на която начело на български доброволчески отряд преминава Балкана и достига до Сливен. След сключването на Одринския мирен договор (1829) организира въстание, но е арестуван от Дибич Забалкански. Известно време е комендант на Силистра. Като един от ръководителите на Велчовата завера (1835) е заточен на о. Кония, а по-късно на о. Самос, където умира.

Махмуд II (1785—1839) — турски султан, ликвидирал еничерския корпус.

Меншиков, Александър Сергеевич (1787—1869) — руски дипломат, висш военен, генерал-адютант, адмирал, главнокомандуващ руската армия в Крим по време на Кримската война (1853—1856). Известен като бездарен пълководец, който чрез пасивността си допринесъл много за неуспеха на Русия във войната.

Мехмед Али (1769—1849) — роден в Кавала, бил на турска военна служба. През 1805 г. заграбил властта в Египет и управлявал като независим владетел. Водил редица успешни войни с Англия и със султанските войски, заграбил много територии, воювал срещу гръцката национално-освободителна революция. Провеждал политика на протекционизъм, стремял се към създаване на самостоятелна държава в Египет и в териториите, които заемал.

Николай I (умр. 867) — римски папа през 858—867 г., чиято амбиция е била да подчини светската власт на църковната и да постигне пълно господство в Европа. Води преговори с българския княз Борис (написва известните „Отговори на папа Николай по допитванията на българите"), изпраща в България свои мисионери, които около три години разпространяват християнството и влиянието на римската църква. Повикал в Рим Кирил и Методий, но смъртта му попречила да се срещне с тях.

Николай I, Николай Павлович Романов (1796—1885) — руски император през 1825—1855 г. Разгромил въстанието на декабристите.

Обрадович, Доситей (ок 1742—1811) — най-големият сръбски просвещенец. Получил европейско образование, той се включва авктивно в изграждането на новата сръбска държава в началото на XIX в. Издал редица книги, сред които най-интересна е „Живот и приключения Димитрия Обрадовича, наречен в калугерстве Доситей" (1783 г.).

Пазвантоглу, Осман (1758—1805) — независим владетел на Видин и околността, воювал успешно срещу силите на Турската империя. По-късно признат от Високата порта за видински паша.

Петър I (умр. 969 г.) — син на цар Симеон. Царувал през 927—969 г. Слаб политик, занимавал се повече с религиозни въпроси. Фактически управлявал вуйчо му Г. Сурсувул. Водил неуспешна външна политика, в резултат на което България изгубила много територии.

Прим, Хуан (1814—1870) — испански генерал и политик, намиращ се по време на Кримската война на турска служба и воювал срещу Русия. Заемал по-късно висши длъжности в Испания, опитал се да стане и крал. Убит от крал Амадей Савойски.

Рангавис Ал. Р. (1809—1892) — Гръцки поет, професор по археология в Атинския университет. Роден в Цариград. Завършил военно училище в Мюнхен. Автор на учебници, научни изследвания и художествени творби. Представител на гръцкия романтизъм. — Б.р.

Рашид Мустафа паша (1802—1858) — турски политик, автор на Гюлханския хатишериф, инициатор на Танзимата. Раковски е използувал неговата смърт като повод за написването на „Изтуплений дервиш".

Селим III (1761—1808) — турски султан през 1789—1807 г. Един от образованите турски императори. Правил опити да спаси разлагащата се империя чрез реформи, с което предизвикал съпротивата на реакционно настроените слоеве. Бил свален от престола и умъртвен.

Тамерлан (1336—1405) — известен и с името Тимур. (Тамерлан означава „куцият Тимур".) Средноазиатски пълководец, емир през 1370—1405 г. Заграбил едноличната власт след продължителни междуособни войни. Столица на сборната му държава бил гр. Самарканд. Поощрявал развитието на науката и културата; по негово време са построени много забележителни архитектурни паметници. Провеждал жестока завоевателна политика. Разгромил

„Златната орда“, завладял Индия, Пран и Пенджаб, победил и пленил турския султан Баязид Илдъръм. Предприел поход срещу Китай.

Хаджи Михал (1775—1828) — български революционер, активен участник в гръцката национално-освободителна революция. Ръководил голям конен отряд, с който воювал успешно из цяла Гърция. В 1828 г. изпратен на о. Крит, за да възглави освободителното въстание. Там пада убит в сражение.

Хаджи Христо (1794—1853) — българин, генерал в гръцката национално-освободителна революция, в която участвува успешно с голямата си конница. За изключителните си заслуги е назначен за адютант на гръцкия крал.

Юмер паша — хърват, австрийски офицер, минал на служба в турската армия. Заради пасивността си по времето на Кримската война е даден под съд и отстранен от длъжността командуващ армия.

РЕЧНИК

абдест — мохамеданско религиозно свещено умиване
абие — веднага
авджия — ловец
ага — господар, турски началник
агалар — господари
агарянски — турски, невернишки
аджеба — дали
адио — сбогом
Адрианопол — Одрин
ак, аки — като
алкоран, коран — мохамеданското свещено писание
арбанаси — албанци, арнаути
арванитски — албански
асма — лоза
афоризмо — афоресване, отлъчване от църквата
ахкям-адлие
ахтар — звезда, съдба; опасности
ашуре — вид ястие от зърна
аще — ако

бан — монета
баснословие — митология
баш — главен, началник
башибозук — нередовна войска
беглик — данък за овцете
бегунци — беглеци, бежанци
безстидни — безсрамни
безъсен — безбрад, голобрад
Бекташийска секта — турски монашески орден, в който вероятно е бил известно време и Раковски.
бекяр — ерген, човек без семейство
берат — султанска грамота, с която се дават привилегии
билюкбашия — военен чин
блещуревят — бръщолевят
блъстно — бляскаво
боаз — проход
Богор — Борис
боилище — битка, бой
ботка — най-дребната пара
бракосчисление — бракосъчетание
бурия — тръба
бързел — бързей
бюлбюл — славей

вакъф — имот, завещан с благотворителна цел
валлаха — бога ми
в.в, в. с. — ваше величество, ваше височество
ведомо — известно
вежество — знание
везде — навсякъде
ведно — заедно
веки — вече
велегласно — със силен глас
вели — казва
венгри — унгарци
вес — цял
весма — клон
Вида — местност край Котел
вилает — област, страна
виложен — изложен
витяз — юнак
вишеречен — гореречен
владичнина — владишки данък
влъкодлаци — вълколаци, вампири
вне — вън
внидим — влезем
войник — куралери — новобранец
волта — разходка
впадвам — попадам
враждебник — враг
враница — лодка

„Златната орда“, завладял Индия, Пран и Пенджаб, победил и пленил турския султан Баязид Илдъръм. Предприел поход срещу Китай.

Хаджи Михал (1775—1828) — български революционер, активен участник в гръцката национално-освободителна революция. Ръководил голям конен отряд, с който воювал успешно из цяла Гърция. В 1828 г. изпратен на о. Крит, за да възглави освободителното въстание. Там пада убит в сражение.

Хаджи Христо (1794—1853) — българин, генерал в гръцката национално-освободителна революция, в която участвува успешно с голямата си конница. За изключителните си заслуги е назначен за адютант на гръцкия крал.

Юмер паша — хърват, австрийски офицер, минал на служба в турската армия. Заради пасивността си по времето на Кримската война е даден под съд и отстранен от длъжността командуващ армия.

РЕЧНИК

абдест — мохамеданско религиозно свещено умиване
абие — веднага
авджия — ловец
ага — господар, турски началник
агалар — господари
агарянски — турски, невернишки
аджеба — дали
адио — сбогом
Адрианопол — Одрин
ак, аки — като
алкоран, коран — мохамеданското свещено писание
арбанаси — албанци, арнаути
арванитски — албански
асма — лоза
афоризмо — афоресване, отлъчване от църквата
ахкям-адлие —
ахтар — звезда, съдба; опасности
ашуре — вид ястие от зърна
аще — ако

бан — монета
баснословие — митология
баш — главен, началник
башибозук — нередовна войска
беглик — данък за овцете
бегунци — беглеци, бежанци
безстидни — безсрамни
безъсен — безбрад, голобрад
Бекташийска секта — турски монашески орден, в който вероятно е бил известно време и Раковски.
бекяр — ерген, човек без семейство
берат — султанска грамота, с която се дават привилегии
билюкбашия — военен чин
блещуревят — бръщолевят
блъстно — бляскаво
боаз — проход
Богор — Борис
боилище — битка, бой
ботка — най-дребната пара
бракосчисление — бракосъчетание
бурия — тръба
бързел — бързей
бюлбюл — славей

вакъф — имот, завещан с благотворителна цел
валлаха — бога ми
в.в, в. с. — ваше величество, ваше височество
ведомо — известно
вежество — знание
везде — навсякъде
ведно — заедно
веки — вече
велегласно — със силен глас
вели — казва
венгри — унгарци
вес — цял
весма — клон
Вида — местност край Котел
вилает — област, страна
виложен — изложен
витяз — юнак
вишеречен — гореречен
владичнина — владишки данък
влъкодлаци — вълколаци, вампири
вне — вън
внидим — влезем
войник — куралери — новобранец
волта — разходка
впадвам — попадам
враждебник — враг
враница — лодка

вретище — чувал
всадници — конници
всеконечно — окончателно
всешарен — многоцветен
вся — всички
въздвижение — вълнение
възжигати — да подпаля
Възпор — Босфор
възток — изток
вървище — пътека
гавазин — стражар, пазач
гавр — вран, черен
гагаузи — българи, които говорят тюркски език
газилер халваси — вид халва
ганимидовци — от Ганимед
гарофил — каранфил
глот — глутница
горе — горко
грани — клони
грида, греда — хребет
гюмрук — мито, митница
гюрджийско племе — грузинци
гяур — неверник

давно — отдавна
даждие — данък
дамла — удар, парализа
дан — данък
дверник — вратар, ключар
дебни — потайни
делибашии — нередовна турска войска, разорявала българските земи през 17 и 18 век.
демир — желязо, железен
денги — пари
депеша — телеграма
дервиш — мюсюлмански калугер
деребег — местен феодал; деспот
десена — кажи го, така да се каже
джанам — душо
джахт — упорство
джелат — палач
джелепин — търговец на добитък
Диван — Държавен съвет
дини-джедидие — нова вяра
диш-хак — данък за зъбите
доволен — достатъчен
дочепвам — взимам, докопвам
дошествие — пристигане
драгоманин — преводач при легация; водач на група на работници
древле — някога, в древността
Дростол — Силистра
другче — другояче
д.т.п. — други такива подобни
дуган — ястреб
думаяще — мислейки
духан — тютюн

еда — нима
Едирне — Одрин
еленско — гръцко
елики — колкото, които
елини — гърци
емир — началник; заповед
емфие — кутусу
емфекутия емфие-кутусу — кутия за емфие
енге-кадин — буля; по-възрастна жена
еничари— оджага — еничарска част
етерия — дружество
еще — още
еяже — чиито

желудок — злъчка
Живи! — Да живее!
житие — живот

заборчлял — задлъжнял
зазор — надзор
замбил — зюмбюл
званичен — официален

зейбеци — анадолски турци; турска етнографска група
зерде — ястие
зияфет — угощение
злак — зеленина
зовими — наричан
зрение — хоризонт
зрит — вижда
зюмре оджаги — свърталище
игровод — танц
идеже — където
иждивявам — похарчвам, изразходвам, осигурявам парично
изидат — изяждат
изпенч-параси — дребна монета
изтирям — изгонвам
изтуплен — в изстъпление, в екстаз
изтъщен — усъвършенствуван
изятие — изключение
ила — елха
илам тактире — преценка и изявление
илоти — роби
илтизамджилък — даване под аренда
илям — документ за развод
имарет — благотворително заведение
имтихани — състезание, проверка
имяннем — с име
инний — друг
иностранни — чуждестранни
ираде — официален султански документ, ферман
ирмик — грис
искариот — предател
истий — същият
исуитски — езуитски
ифридосвам — ядосвам
ичёнье — ечене
ишли — отишли
ищим — искаме
кааза — околия
каваси — вж. гавазин
кадир-геджеси — 27-мият ден от Рамазана
кадия — мюсюлмански съдия
каждий — всеки
казня — наказвам
каик — лодка
каймакамин — околийски управител
кайме — банкнота
камо — къде
кандардисвам — уговарям, увещавам
Кандия — Крит
капище — жертвено място
капия — порта
капу-кетхудаси — представител
капукехая — вж. капу-кетхудаси
капус (хапус) — затвор
караманлии — туркоезична група в Анадола, която изповядва източното православие
касем параси — наследствени пари; данък за наследство
Катирга лимани — залив в Цариград
кашер — кашкавал
киклади — група гръцки острови
кираджия — наемател
кичица — четка
клада — поставям
клет — клетка
кнез — кмет
кокона — госпожа
кукуруз — царевица
колми — колко
коло — хоро
конечно — крайно, окончателно
кондисвам — отсядам
корис-ники — момина (дъщерска) победа
красен — хубав
кривач — шепа
крой — вид, тип, форма

кроме — освен
крушун — куршум
кто — който
кудук — малко магаренце; човек, който се мъкне подир някого.
купно — заедно, общо
курбан — жертва
Къз кулеси — Момина кула
къзълбаш — привърженик на шиитската мохамеданска секта
къромчий — кръмчия
кърсердар — военачалник
Къръм — Крим
къръмски — кримски
кушла — казарма; кошара
кюлаф — островърха шапка
кюпрю — мост

ленно — лениво
лепо — хубаво
лепозрачное — красиво на вид
лесище — гориста местност
лик — събор
лобзая — целувам
ложно — лъжливо
лозинка — парола
любица — кукувица

мазбата — прошение, молба
мал-мюдюрлер — финансови началници
масраф — разноски
махина — машина
мегали — голяма
медресе — мюсюлманско духовно училище
межлис — градски съвет
мекере — подлец, доносчик
мехкеме — съд, дело
ми — ние
милет-баши — водач, първенец
милки — мили
мина — хора, души
мню — смятам, мисля
Мора — Пелопонес; Гърция
мубашир — вестител
муртатин — вероотстъпник
мъжгал, мазгал — процеп в бойница
маждрак — копие
мърда — отпуснат човек
мюдюрин — градски или малък управител
мюзефир — клюкар, клеветник
мюсюлмана изет олмас — не прилича на мюсюлманина да бъде тормозен
мюфтия, мюхтия — мюсюлмански духовен чин

наботка — вилица
надлежи — предстои
называемо — наречено
налгере, наргиле — турски уред за пушене
намаз кълмак — изпълнявам духовен обряд; моля се
напрасно — внезапно
нарицаем — наричан
наслонен — облегнат
настанена — направена, нагласена
Не вар? — Какво има?
незам, низам — редовна войска
незнабожно — безбожно
ненадезби — ненадейно
неповолен — нежелан; не по своя воля
нерадение — нежелание, невнимание, бездействие
неции — нечии
нечайно — неочаквано
никях — брак
никях тазелетмек — подновявам брак
нирище — развалини, запустяло място

нита — конец, нишка

обвязвам — обвързвам, задължавам
обдържавам — издържам
обикновили — свикнали
обично — обикновено
обозрявам — обглеждам, обхващам с поглед
обретати — да намеря
одая — стая
одължавам — задължавам
ожидам — очаквам
окръстни — околни
отвещавам — отговарям
отаила — опазила, укрила
отай — тайно
отлъчне — разяла, разделяне
охота — желание
очила — на очите

паки — пак, отново
панаир ага-си — началник на панаира
паличник — палач
папищаши — папски хора, униати
пастря — събирам, спестявам, пазя
патрик — патриарх
патрикана — патриаршия
паче — повече
паша-капуси — областно управление
пезевенк — сводник
пекна — добри неща, хубости
пенязи — пари
пеняжник — ковчежник
Пера — квартал в Цариград, в който са живеели европейците
печатня — печатница
пища — храна
платка — заплата
по крайней мере — в краен случай
поведе — разкаже
повест повестност — история
повестно — историческо
повоевав — завоювайки
погружен — потънал
позорие позорище — гледка, зрелище, театър
покров — покрив
породица — род, семейство
постъп — марш
прелест — измама
прибитие — пребиваване
привезка — превръзка
присно — вечно
притвор — затваряне; входна част на църква
притворение — превръщане, промяна
производи — производства
прочеи — останалите
прошествие — минало
пустия — пустота
разбой — битка
разсип — развалини
разтае — раздели
рамазан — турски религиозен празник
разхитили — разграбили
рат — война
рачителство — желание, харесване
регуламент — регламент
рехъм — казахме
Романя — Тракия
румели-кадиси — румелийски кадия
рум милети — гърци

самосталност — независимост
садир азам (садразам) — висш турски държавник
сарай — дворец, палат
сахат — час, часовник
себап — благодеяние
седмохолмие — Цариград
сеизин — коняр

селям, селям елеким — поздрав
сет — мрежа
сетенца — присъда
сигоранца — сигурност
сие — това
силома — със сила
сим — на тези
сир., сиреч — тоест
сласт — сладост
сматрам — гледам, смятам
смеслив — насмешлив
сминоносни — покрити със смин
содомство — скотоложство
софта — мохамедански религиозен проповедник; учител
спахия — турски военен конник; чифликчия
списания — произведения
споради — група гръцки острови
стамбол кадиси — цариградски кадия
ствар — вещ, предмет
стид — срам
столница — столица
стримници — стръвници
субаш — военачалник
сугубо, съгубо — двойно
суще — бидейки
сходно — удобно, подходящо
счисляе — пресмята
събат, себат — твърдост
съвременно — едновременно
съдица — съдба
съжба — съд, съдене
съимище — сборище, множество, сбирщина
сякам — мисля, смятам

также — също така
таксидиот — пътуващ монах
талиплия — просител, ищец, претендент
Танзимат — реформите на султан Абдулмеджид
танзимати-хайрие — танзиматско благополучие
тат — разбойник
твар — живо същество
твърдина — крепост
текé — мюсюлмански манастир
телал — викач
тептил — промяна, изменение
терджуманин — преводач
тескере — паспорт, лична карта
тефтердар — финансов началник
тефтишчилер — инспектори
тисящи — хиляди
томрук — букаи; дървен уред, в който се поставят краката при изтезание
труфа — гиздило
тъкмо — точно
тълмач — преводач, тълкувател
тютюн кесеси — кесия за тютюн
тютюн кехадъ — цигарена книжка

убо — прочее
убог — беден
уговор — договор
узрок — причина
уже — вече
уйгун — изгоден, подходящ
уйнак — нестабилен, непостоянен
укоризна — укор
улям-шухул-ислям — висш мюсюлмански сановник
уния — присъединяване към католицизма, съюз с папата
уруч — постене през рамазана
ускок — юнак, хайдутин
устраблен — вперен
учредничество — редакция

факел — плик

фанариоти — служители на цариградската фенерска патриаршия
фенер — квартал в Цариград, където се намира патриаршията; употребява се и като название на самата патриаршия.

хадам — слуга
хаирлия — благополучен, щастлив
ханджарли — въоръжен със сабя
харач — данък, плащан от немюсюлманското население в Турция
хат — заповед

Хатихумаюн, Хатишериф — султански укази за реформи
хашаш — хашиш
хвалага, фалага — уред за наказание
хойса — танц

холан — бе
хоригоносец — байрактар
хоругва — знаме
хотя — макар

хош гиормели — да бъде снизходителен
худо — лошо, долно
художество — занаят, изкуство
хъсър, хасър — рогозка
хюлляджи — фантазьор

чаребен — чаровен, магьоснически
часорник — часовник
челеби — господин, господар
черибашия — военачалник; главатар на катун
чириш — лепило
чифут — евреин

шар — цвят
шарти — основните тайни на Корана
шипц — роза, шипка
шуплив — страхлив

щение — желание

ъзилище, ъзница — затвор
ъзник, узник — затворник

югич — овен
юря — нападам

ягурт — кисело мляко
яд — отрова
яко — че
яничерский оджак — еничерска част

СЪДЪРЖАНИЕ

Г. С. Раковски и развитието на националната ни литература — проф. Георги Димов 5

ПРОЗА

Вярно изложение на българското дружество 33
Три съня 39
Дневник за движението на четата на Г. С. Раковски 42
Неповини българин 49
Автобиографично писмо до Иван С. Иванов 77
Съдържание на житието ми 85
Житие Г. С. Раковскаго 88
Изтуплений дервиш или Възточний въпрос 95

ПОЕЗИЯ

Горский пътник (Първа редакция) 133
Неповинное нещастно рачитълство Стоян и Бояни 164
Горски пътник (повествувателен спев) 177
Замечания първия части Горскаго пътника 308
Отломък от вторая част Горскаго пътника 399
Похвала села Котла 409
Постъп български 410
Напрасно отлъчие от Дакия, 10-го юния 1856 415
Отлъчие от България еднаго разпаленаго родолюбца българина в лето 1853 419
Спомен месторождения 430
Ах, ти време... 435
Цветоубрание разних 436
Забава в Кубейска карантина 438
Възпомянание старобългарско на развалини старославнаго града Червеновода близ Рухчука 444
Акростихове 448
Ако беше любов тя познала 455
Възхвала на Николай I 455
Надежда щастие в мне ся породи 456
Българска най-стара мъдрост 457
Начало любви 459
Що са люлей, белей? 463

БЕЛЕЖКИ

Няколко думи за настоящото издание 467
Автобиорафичните творби на Раковски и мемоарната литература през Възраждането 471
Коментар 485
Поетът Раковски 506
Коментар 517
Животът на Раковски по дати и събития 574
Именен показалец 576
Речник 581

ГЕОРГИ СТОЙКОВ РАКОВСКИ

СЪЧИНЕНИЯ
първи том

Редактор Кирил Топалов
Художник Евгени Клинчаров
Худ. редактор Кирил Гогов
Техн. редактор Веселина Балабина
Коректор Александра Хрусанова
Формат 16/60/90; Тираж 8113 екз.,
Печатни коли 37; Издателски коли 37;
УИК 35,90 л. г. VI/55; Изд. № 5834;
Поръчка №199/1982 година на изд. „Български писател"
Дадена за набор на 30.VIII.1982 година;
Излязла от печат на 15.XII.1983 година;
Цена 3,70 лв.
Код 25 $\frac{25-95361}{5506-94-83}$

ДП „Георги Димитров" — София

Г. С. Раковскы

Забава въ Кузелскомъ карантинѣ

Г. С. Раковскаго.

Въ лѣто 1858. мѣсяца Марта.

Болгарія моя мати!

Чада твои обѣжденѣ

Бѣгаютъ далѣ въ странствѣ изгнати

Ти остаешъ неутѣшна!

Тяжко носишъ иго рабско

Земя твоя скверноватъ турци

Зло племя агарянско

Лютъ звѣръ не кровнецъ!

Напоила брата тихъ

Хладнокръвно слѣдятъ злобѣ

Нашѣ племя кано вѣхъ

И напрасно входъ въ гробъ!

Сердца тихи окаменени

Користе ги е обладали

Нѣкакво нѣщо измѣна

Гласъ свободи такі радости

Турско царство да остане

Цѣлокупно неповредно

Тѣло да изправи

Трудъ сѣ ти ~~[illegible]~~ безсмѣтно!

Турчинъ правдѣ не знаеше

Севѣръ го владѣе

Алкоранъ сами вѣзмавъ

Ти справедливости жѣве!

Турчинъ е потвърдено

[illegible]

~~[illegible]~~

Чотинцѣ му часто [illegible]

Старъ вѣръ да [illegible]

Самаго царя [illegible]

Срѣдство [illegible]

Духъ возвишени [illegible]

Бѣгство въ Модена [illegible]

Тогавно надмалъ

Въ [illegible]

[illegible]

[illegible]

Нѣщи

Нѣка Швабъ [illegible]

Помощно давайте [illegible]

С рѣчъ хитри [illegible]

Дощѣ врѣмя [illegible]

Ево [illegible] да отворъ

Земни храбро [illegible]

Ето тяжко да [illegible]

Гдѣ днесъ [illegible]

Многовѣздъ [illegible]

Въ земя Швабска [illegible]

[illegible]
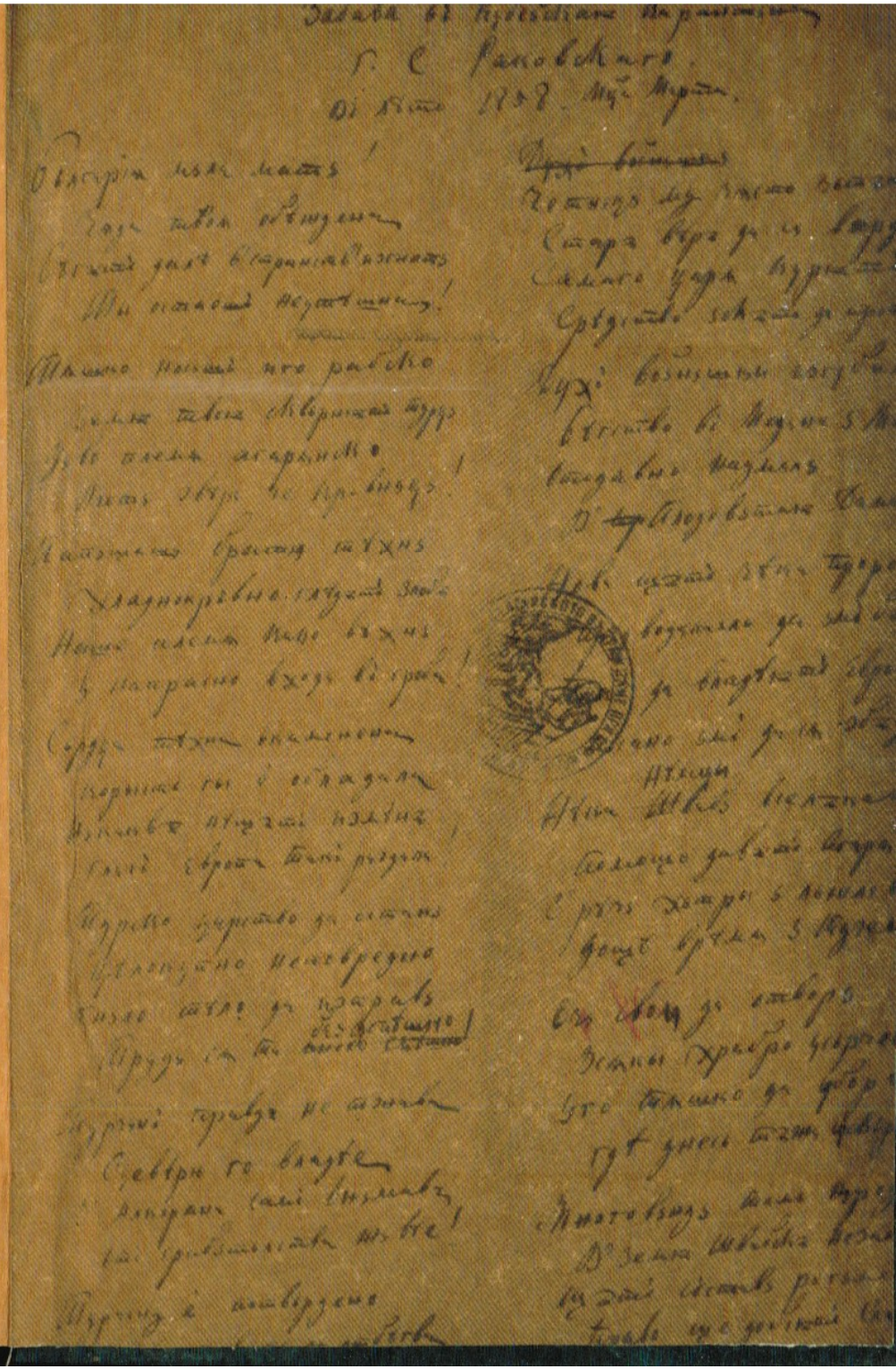
[illegible]